

Ebu Hanife

Muhammed Ebu Zehra

DIB Yayınları

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin hayatı ve görüşleri anlatılmaktadır. Türkçe olarak böyle detaylı bir eser daha yoktur. Kitap Ebu Hanife'nin Fıkıh Usulu anlayışını, fıkhi görüşlerini, kullandığı metodu etraflıca işlemektedir.

504 sayfa, 1. hamur, karton kapak, 16x24, tercüme: Osman Keskioglu

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbbı olan Allah'tı Teâlâ'ya hamd ederiz. Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'e, Onun âl ve Ashabına salât ü selâm olsun.

İslâm Fıkhının yüksek tedrisatı kısmında bu sene İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretlerini seçtim. Onun hayatım, hukuk görüşünü ve fıkıh usulünü inceledim.

Cenâb-i Hakk'ın bu büyük fakîhe, değerli hukukçuya bahşetmiş olduğu güzel sıfatları ve Özellikleri gösterir bir şekilde okuyuculara onu doğru ve sahih olarak tanıtacak bir surette takdim edebilmek İçin, onun şahsiyetini tanıyıp kendisini ve fikirlerini anlamak amacıyla hayatını İncelemeğe koyuldum. Ondan rivayet olu-nagelen akaide dair düşüncelerden fetvalardan ve kıyaslardan bir netice çıkarmağa çalıştım. Gerçekten tarih ve menakıb kitaplarından o büyük imamın hayatını sahih bir suretini çıkarmak İçin yol hazır ve İşlek değildi." Çünkü Ebû Hanîfe'nin mezhebine tâbi olanlar onu medh ve senada çok İleri gittikleri gibi onu bir fakîh ve müctehîd derecesinden daha yukarı çıkarmışlardır. Onun aleyhinde bulunanlar da ölçüsüz konuşmuşlar, onu ırzı ve Jini tecavüzden masun obuası gereken bir Müslüman mertebesinden indirmek istemişlerdir.

Mübalâğalı bir tarzda kusur ve meziyet değil de ancak hakikati bulmak İsteyen araştıracının aklı ona hücum edenlerle medih de ileri gidenlerin arasında hayretle şaşırp kalmaktadır. Bu hayretten kurtulabilmek İçin çok gayret sarf etmesi ve yorulması gerekiyor; Eğer doğru ve sahih bir suret elde edebilirse bu onun yorgunluğunu giderecek ve bu gayretlerinin mükâfatı olacaktır.

Ben onun hayatının üzerinden perdeleri kaldırdığımı,

onu saran gölgeleri silip ışıkları açtığını zannediyorum. Bu uğurda çalışırken onun yaşadığı çağı anlattım, oha çağdaş olan meşhur fakîh-lerî etraflıca zikrettim. Zira İmâm-ı A'zam'ın onlarla münakaşalar yaptığı, savaştığı muhakkaktır. Aralarında fikir tartışmaları,, karşılıklı cevaplaşmalar olurdu. Bunları zikretmekle onun ruhuna, düşünce tarzını açıklamak ve çağdaşları İle aralarındaki fikir münakaşalarını belirtmek istedim.

Bundan sonra onun siyasî kanaati ve dinî akidesi hakkında İncelemelere koyuldum. Çünkü bu büyük mütefekkeri bütün fikir cephelerinden inceleyebilmek İçin behemehar böyle yapmamız lâzımdı. Zira onun siyasî düşüncelerinin, hayattaki tutumu üzerinde tesiri olmuştur. Bu cepheyi İhmâl etmek, şahsı ve hayatı, kalbi ve fikri ile çok sıkı bir şekilde bağlı olan bir tarafını İhmâl etmek olur.

Onun dinî akidelerine, İnançlarına gelince, bunlar o asra hâkim olan görüşlerin Özü demektir. Yalan yanlış şeylerden, haddi tecavüzden kurtulan kimselerin berrak ve temiz kanaatlarıdır. Bunlar Müslüman cemâatinin, ehl-İ sünnetini sahih ve doğru İnançlarının bir ifadesidir. Dinin özü, yakînen İmanı ruhu bunlardır.

Bu saydıklarımızdan doğru ve özlü bir hülâsaya vardıktan sonra İmamın fikhını İncelemeye başladık ki, bu incelemelerden, asıl maksat ve birinci gaye zaten budur. Bu İşe evvelâ: Hüküm çıkarırken mukayyet olduğu umumî usulleri, fıkıhtaki metodunu beyan etmekle başladık. Zira bunlar, onun ahkâmda açtığı çığır, iç-tihad yolunu gösterir. Bu hususta Hanefiyyenin yazdıkları usullere İtinad ettik ki, bunlarda muteber tuttıkları senetleri ve onların Ebû Hanîfe'ye isnadı yollarını zikrederler. Bunları uzun boylu tafsîlâta dalmadan kısaca anlattık. Hanefiyye'nin

zikrettikleri usûl ve esasların hepsini beyan etmeğe girişmedik. Çünkü bunların İçinde öyleleri var ki, onu çıkaranlar, İmâmı A'zam'a, ve arkadaşlarına ne suretle nisbet edildiğinin senedini zikretmemislerdir. Bunlar müteahhlrının ^{1[1]} İctihadıdır, mütekaddimîne^{2[2]} mensup sayılamaz.

tşte böylece asıl maksadımız olan Ebû Hamfe'nin usul ve metodunu tanıyıp beyan ettikten sonra, bâzı fûru1 mes'elelerini incelemeye kovulduk. Çünkü bunlardaki görüşler, onun şahsını ve hayatını bütün inceliğiyle göstermektedir. Meselâ İnsanın mâlik olduğu ve elinin altında bulunan mallarında tasarrufuna dair olan fıkıh bablan, İnsan iradesinin hürriyetiyle alâkadardır; ticaret ve tacirlerle İlgili fıkıh bölümleri murabaha, tevliyet, selem bölümleri hep bu kabildendir. Biz bu bölümleri geniş geniş anlatacak değiliz. Yalnız şu kadarım söyleyeceğiz ki, Ebû Hanîfe'nin aklî muhakemede hürriyetini, ticaret emniyetini, anlayışını, pazar, borsa mes'ele-

lerini kavrayışım onlardan anlamak kabil olacaktır. Onun arzusu ve gayesi ticaret namusu ve emniyetini sağlamaktır. Ticarete geçer mal, emniyet ve ticarî itibar ve İtimattır.

Ulemâ, hîle-i şer'iyyeler hakkında ilk konuşan Ebû Hatîfe olduğunu söylerler. Onun için bu hususta onun, görüşünü açıkça bildirmek, söylediklerinin hakikatini beyan etmek İcabediyordu. Ondan naklolunanlarîa ona nisbet olunanlar arasında bir mukayese yapmak gerekiyordu.

Bütün bu saydığımız usul ve fûru'da İmâm-ı A'zam'ın görüşleri ve düşünce tarzı, onunla arkadaşları

^{1[1]} Mâteahhirîn: Şems'ül-eimme-i Halvanî'den (456), Hafıziddîn Bu-harî'ye kadar (693) olan ulema.

^{2[2]} Mütekaddimîn: Şemsü'l-eimme-i Halvanîden (456) önceki ulema.

arasındaki bazı ihtilâfları zikretmekle daha İyi görünüp meydana çıkacaktı. Onun için bâzı İhtilaflı meseleleri getirdik. Zîra ihtilâfı açıklamakla İhtilâfa düşen iki tarafın düşünce tarzları daha iyi belirtilir, tuttukları yol aydınlatılmış olur.

Bu araştırma ve İncelemelerimizle bu parlak ilim zekâsının değerini gösteren neticeye ulaştıktan sonra, bahsi tamamlamak İçin İmâm-ı A'zam'ın bırakmış olduğu büyük fikir servetinde, İlim mirasında onun mezhebine tâbi olanların, ondan sonra nasıl çalıştıklarını beyan etmek İstedik. Hakikaten sonraki nesiller ne yaptılar, bunlar muhtelif örflerle nasıl karşılaştılar. Onun metoduna göre mes'ele çıkarmaları (tahric), umumî kaidelerinin hüküm çıkarmağa uygunluğu ve elverişli olduğu, tahric yapanların, İslâmî usulden ayrıl mıyarak Kitap ve Sünnetin gösterdiği doğru yolu muhafaza etmekle beraber, zamanın icaplarını güzel kavrayıp göz-önünde tuttukları belirtildi.

Burada şu hakikati İkrar etmeliyiz ki, bütün bunları yaparken Cenâb-i Hakk'ı tevfiğimi diledik. Eğer Allah'ın tevfiğı olmazsa gayeye varamaz, hedefe ulaşanlayız. İneyet ve tevfiğıyle bize yardım etmesini Yüce Tann'dan niyaz eyleriz.

«Yolun doğrusunu gösteren Allah'tır.»^{3[3]}

Zilka'de 1364 - Kasım 1945

MUHAMMED EBÛ ZEHRA

^{3[3]} Nahl sûresi: 9

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe hakkında Türkçe böyle mufassal bir eser yazılmış değildir. Onun için. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından^{4[1]} bu kitabın tercümesi teklif olununca bunu tereddütsüz kabul ettim ve eseri seve seve dilimize çevirdim.

Müellif, eserini kendi önsözüyle okuyucularına takdim etmiştir. Bana, onun söylediklerine ilâve edecek bir şey kalmamıştır.

Tercümede metne sadık kaldım. Ancak her ilmin özel terimleri olduğundan bu eserde de fıkıh terimleri aynen muhafaza edilmiştir, selem, istisna', istlshab gibi tabirler kullanılmıştır. Mevzuun münasebeti icabı Usûl-i Fıkıh ve Hadîs bahislerine temas edilmiş, bu ilimlerin terimleri aynen muhafaza edilmiştir. Bu terimlere alışık olmıyanlara bunlar me'nûs gelmeyebilir. Fakat ben, onları aynen yazmaktan başka ne yapabilirdim?

Eserin aslında bahislerin ve bendlerin başına birer rakam konmuş fakat başlık yoktu. Fasıllara da bölünmemişti. Ben, kolaylık olsun diye rakamları muhafaza etmekle beraber hepsine o bahisle ilgili birer başlık koydum. Böylelikle eser pek sıkıcı olmadı sanırım.

Garpta İslâm Hukukuyla meşgul olanlar günden güne artmaktadır. Bizim de bu konuyu etrafıyla tanımamız her bakımdan lâzımdır.

İslâm Hukukunu incelemek isteyenler için Hanefî Fıkıhı en-.gin bir deniz gibidir. Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh uleması, ne sağlam kaideler kurmuşlar, ne çetin bahislere dalmışlar; bunları öğrenmek isteyenler. Fıkıh

^{4[1]} Birinci baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılmıştır.

eserlerini mütalâa etmelidir. Ebû Hanîfe bu bahislerin merkezini teşkil eder. O, bunların ortasında bir şahika gibi yükselmektedir.

Bu eser yalnız o devrin fıkına ve sade Ebû Hanîfe'nin hayatına ışık tutmakla kalmıyor, aynı zamanda İslâm hukukunu, Fıkıh tarihini ve İslâmda fikir cereyanlarını da aydınlatıyor. Bu itibarla gayet mühim bir boşluğu doldurmakta ve günden güne kendini sezdirenen bir ihtiyacı karşılamaktadır.

17 Temmuz 1959
Osman KESKİÖĞLU

GİRİŞ

1- Ebû Hanîfe Hakkında Söylenenler

Şahabedin Ahmed b. Hacer Heysemî, Hayrat'ul-Hisan adlı kitabında şöyle diyor: «Bir adamın hakkında insanların birine aykırı iki zümreye ayrılması, o adamın şeref ve mevkiinin yüksekliğini gösterir. Bakınız Hz. Ali hakkında nasıl oldu: Onun uğrunda iki zümre helake maruz kalmıştır: Aşın derecede sevmekte ifrata düşenler, ona düşmanlıkta ileri gidenler...»

Çok doğru olan bu söz, îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye de tıpatıp uymaktadır. Çünkü bazı insanlar ona taraftarlıkta o kadar ileri gitmişlerdir ki, onu peygamberler mertebesine yaklaştırdılar. Tevrat'ın onu müjdelediğini iddiaya kalkışmışlar. Hz. Muhammed (A.S.) onun ismini zikretmiş ve ümmetinin çırağı olduğunu haber vermiş, dediler. Ona Öyle sıfatlar ve menkıbeler uydurdular ki, onun mertebesini aştılar, derecesini geçtiler. Bâzı kimseler de ona hücumda ileri gittiler. Zındıklık, ana caddeden ayrılmak, dini ifsat etmek, Sünneti bırakmak, hattâ Sünneti bozmak gibi isnadlar-da bulundular. Sıhhatsız, delilsiz fetvâ veriyor dediler. Bu hücumlarında ma'kul tenkit haddini aştılar, bu görüşleri bir araştırmaya ve incelemeye asla dayanmıyordu. Bu gibiler delilsiz ve ted-kiksiz rastgele tezyif etmekle kalmadılar, düşmanlıkta o kadar ileri gittiler ki, orun şahsına, dinine ve îmanına bile ta'n ile hücum ettiler.

2- Bu Hücumlar Neden İlerî Geliyordu?

Bunlar îmâm-ı A'zam Hazretleri sağken oluyordu. O, kendisine arzolunan mese'le hakkında bir hüküm ve

karara varmak için talebeleriyle ilim halkalarında müzakere yaparak tahriç ettiği Hadîsleri vazettiği kıyas ve kaideleri için uğraşıp, düzgün kıyaslar, uygun içtihatlar için üzerine hüküm kılınacağı illet ve sebepleri beyan edip dururken böyle yapıliyordu!

Onun hakkında bu ihtilâflar acaba neden ileri geliyordu. Bunun sebepleri ne idi? İleride yeri gelince bu bahse temas edeceğiz. Ancak bur da o sebeplerden birini, diğerlerinin esası sayılabilecek olanını hemen açıklıyalım ki, o da şudur: Ebû Hanîfe hâiz olduğu şahsî nüfuz ve ilmî kudreti ile fıkha öyle bir istikamet verdi ki, bu ders halkasının hudutlarını aştı, hattâ kendi muhitini geçerek diğer îslâm ülkelerine yayıldı, îslâm devletinin birçok yerlerinde onun görüşünden ve düşüncelerinden bahsedilir oldu. Bunlar muvafık, muhalif herkesçe duyuldu. Muhalif olan beğenmiyordu, muvafık olan ona taraftar çıkıyordu. Yalnız naslara bağlanıp başka şeye bakmıyan birinci grubu muhalifler, dinde re'y ve kıyası mutlak olarak bid'at sayıyorlar, bunları şiddetle inkâr ediyorlardı. Çok defalar vera' ve takva sahibi olan o büyük imâmın kail olmadığı şeyleri onun görüşü hilâfına dahi olsa, öyle imiş gibi hesap edip ona ezbere hücum ediyorlar, delilini ve söyleyenini bilmeden, bîd'at görüşü diye dil uzatıyorlardı. Belki de îmâm-ı A'zam'ı görseler, onun delilini ne veçhile olduğunu bilseler, hücum eden bu keskin diller biraz hafiflerdi. Hattâ belki onu takdir edip ona muvafakat ederlerdi. Bu hususta şunu rivayet ederler: Ebû Hanîfe ile çağdaş olan Suriye'li fakîh Evzâî bir defa Abdullah b. Mübârek'e sordu:

— Kûfe'de çıkan ve Ebû Hanîfe denen bu bid'atçı kimdir?

İbni Mübarek buna cevap vermedi. Yalnız gayet ince ve müşkil bâzı mes'eleleri ortaya atıp onların anlaşış

tarzını, fetvalarını arzetti. Evzâî'nin bunlar hoşuna gitti ve:

— Bu fetvaları veren kim? diye sordu. O da :

— Irak'ta gördüğüm bir üstad, dedi. Evzâî:

— Bu, üstadlarm en şerefli; git, onunla çokça görüş, dedi. O zaman îbn-i Mübarek:

— İşte Ebû Hanîfe budur, cevabını verdi.

Sonraları Ebû Hanîfe ile Evzâî Mekke'de buluştular, görüştüler. İbni Mübârek'in zikrettiği bâzı mes'eleleri müzakere, müba-hase ettiler. Ebû Hanîfe onlar hakkındaki görüşünü açıkladı. Ayrıldıktan sonra Evzâî, Abdullah b . Mübârek'e : «Doğrusu ben, bu zatın ilminin çokluğuna, aklının üstünlüğüne hayran kaldım. Ona gıpta ettim. Allah'tan af dilerim, ben onun hakkında gayet yanıliyormuşum. Sen -ondan ayrılma, o bana eriştirdiklerinden çok bambaşka imiş» ^{5[1]} dedi.

Ebû Hanîfe Hazretleri, kuvvetli şahsiyeti, derin tesiri, geniş nüfuzu ile beraber aynı zamanda fetva verme ve hüküm çıkarmada,

Hadîsleri anlama ve onlardan ahkâm alma hususunda yeni bir tarz ve buluş sahibiydi. Bu usulünü talebeleri arasında olduğu gibi on-larîa görüşenler içinde de otuz seneden fazla bir müddet yaymağa gayret etti. Böyle bîr durumda olan kimse elbette ki, acı tenkidlere hedef olacaktır, hattâ şahsına hücumlar yöneltilecek, görüşleri tezyif olunacak »aleyhinde bulunanlar çıkacaktır.

3 - Haksız Hücumlara Karşı Onu Müdafaa Edenler

Hicretin dördüncü asrında, mezhep taassuplarının alıp yürüdüğü ve fıkıh âdeta bir mezhebe şiddetle taraftar

^{5[1]} İbn-i Hacer Heysemi, Hayrâtul-Hisan, s. 33.

olanlar arasında mücadeleden ibaret sanıldığı devirlerde, Ebû Hanîfe'nin taraftarları ile karşı taraf arasında münazaa ve münakaşalar çok artmıştır. Bunun için evlerde, camilerde münazaralar yapıldı. Hattâ bir matem toplantısında bile fıkıh münazaraları ve mezhebler etrafında münakaşalar cereyan ederdi. Herkes imamın müdafaa eder, ona taraftar çıkardı. İşte bu asırda imamların menkıbeleri toplanıp menâkıb kitapları yazıldı. Bunlarda herkes kendi imamını bol bol medh u senada bulundu, diğerlerine ait satırları hücumla doldurdu.

Bu mücadeleler, bilhassa Haneffîlerle Şafiîler arasında pek şiddetli oluyordu. Onun için. bu iki imam, Ebû Hanîfe ve Şafii, acı hücumlara hedef oldular. Taraftarları ise, her ikisine de, imamların kendilerinin asla arzu etmedikleri, hattâ Allah huzurunda onlardan teberrî edecekleri bâzı meziyetler ve sıfatlar yakıştırdılar.

Ebû Hanîfe Hazretleri, en fazla hücum hedef olmuştu. Çünkü onun re'y ve kıyası çokça kullanması; Hadîs hakkındaki bilgisi, takvası hüküm vermesi ve sair hususlarda ona hücum için açık bir gedik olarak kullanılıyordu.' Koyu mezhepci mutaassıplar ona atmadık ok bırakmadılar, hücumda hak ve insafı bir yana bırakıp hiçbir şeyden çekinmediler. Hattâ Safîrlerden bir kısmı, işin bu kadar ileri gitmesini hoş görmediler. Bunu vebali mucip gördüler, hak yoldan sapma saydılar. İçlerinden Ebû Hanîfe hakkında insafı elden bırakmıyanlar çıktı. Ebû Hanîfe'nin güzel menâkıbı hakkında eserler yazanlar ve Şafiîlerden, fazla taassup gösterenlere cevap verenler oldu. Meselâ görüyoruz ki, Şafiî olduğu halde Celâleddin Süyutî ortaya çıkıyor ve (Tebyiz'us-Sahife fî Menakıbîl İmam Ebî Hanîfe) adlı bir eser yazıyor.. Yine Safi

mezhebinde olan Sabahad-din Ahmed b, Hacer Heysemî Mekkî ,(E1-Hayrat'ul-Hisan fî Menâ-kıb'ıl-îmâmîl A'zam Ebû Hanîfe Numan) unvanı kitabını kaleme alıyor. Yine .görüyoruz ki, tımm Şa'ranî, (Mîzan) adlı eserinde Ebû Hanîfe'den sitayişle bahsediyor ,onu müdafaa eyliyor. Onun mes'ele alıp hüküm çıkarma yolunun doğruluğunu-açıklıyor (Tabakât) ırıda onun evliyaullahtan olduğunu, velayet mertebesine erenlerden bulunduğunu söylüyor.

4 - Hakikati Meydana Çıkarma Güçlüğü

Görülüyor ki, Ebû Hânîfe hakkında yazacak olan muharririn önünde yol açık ve işlek değil. Olaylar karışık bir halde. Tıpkı toprak içinde bir yığın halinde bulunan maden cevherleri gibi. Cevheri topraktan ayırabilmek için potada eritmek lâzım, sonra bu eritme ameliyesi de çok karışık, ayrılan cevherler etrafa parça parça saçılmış bir halde darma dağınık. Birbirine uygun bir halde sıralanır mış bir fikir vahdeti halinde değil. O dağınık parçaları bir araya getirmek lâzım. Tâ ki, o şahsın akit, ruhu, hüküm verirle metodu, talebelerine telkin ettiği görüşlerinin ne olduğu açıkça meydana çıkabilsin.

Menakıp kitapları pek çok. Fakat bu çokluk hedefe götürüyor yolu aydınlatıyor demek değildir. Zira bunlar mübalâğaların hâkim olduğu haberlerden ibarettir. Bunlarda mübalâğadan hâli olanlar hemen yok gibi. Doğru ve sağlam olanı çürüğünden ayırabilmek için doğru tenkid ölçülerine ihtiyaç vardır. Bunlardaki haberler ne toptan reddolunur, ne de toptan kabul edilir. Çünkü, içlerinde doğru olan da var, olmıyan da var. Doğruyu ayırabilmek için tetkik süzgecinden' geçirmek lâzım. Bu durumda biz hâkime

benzeriz. Hâkim' mahkemede hâdiseyi gören beş şahidi dinliyor, fakat şahit hâdisenin dehşetine kendisini kaptırmış, onu anlatmakta o kadar ileri gidiyor ki, hakiki mahiyetinden çıkarıyor. Hâkim bunları dinledikten sonra bu şahitliğe göre hâdisenin aslını anlamağa çalışıyor. Zira ipucu verecek bâzı emareler yakalıyor. Hakikati gösterecek karineler buluyor. Böylelikle o mübalâğaların hududu içinde hâdisenin mahiyetini anlamağa çalışıyor.

5- Fıkıhını Kendisi Tedvin Etmemiş Olması

îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretlerinin hayatı ve hakkında doğru haberlerin özetini yaptıktan sonra onun fıkıh hakkındaki görüşünü incelemeğe başlayınca, önümüzdeki yolun gayet sarp olduğunu görüyoruz. Zira, elimizde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini ve usulünü toplayan kendi tarafından yazılmış bir kitabı yok. Onun re'yleri talebesi tarafından rivayet yolu ile bize kadar gelmiştir. imâm Ebû Yusuf ile İmâm Muhammed Hazretlerinin kitapları, onun re'y ve görüşlerini diğer arkadaşlarının re'yleriyle birlikte bize nakletmektedir. İbn-i Şubrume, İbn-i Ebî Leylâ, Osman Bettî gibi aynı çağda yaşayan Irak'lı bir kısım ulemanın bâzı görüşlerine de bunlar arasında rastlıyoruz.

Şüphesiz ki, biz bu kitapları îmâm-ı A'zam'dan rivayet hususunda en doğru bulmaktayız. İlmî görüş bundan başkasına itibar edemez. Çünkü ulema, bu rivayetleri kabul etmişler, makbul tutmuşlardır. Ulemanın bu suretle kabul ettikleri bir şeyi butlanına delil olmadıkça, kabul etmeyip terketmek, ilim ve tarih ölçüsüne göre doğru sayılmıyan bir hareket olur. Meğer ki aksinin doğruluğuna delil getirilmiş olsun.

6- Onun Fıkhnı Nakledenler

Fakat biz, üstadları Ebû Hanîfe'den yalnız bu iki değerli imamın Ebû Yusuf ile Muhammed b. Haşan'ın rivayet ettiklerine itimat etmekle yetinirsek, bahis tam ve olgun sayılmaz. Arada doldurulması icabeden boşluklar kalır. Zira bu kitaplar Ebû Hanîfe'nin bütün re'ylerini rivayet etmiş değildir. Çünkü Ebû Hanîfe'nin o kitaplarda toplanmamış re'yîeri de vardır. Büyük imâmın ilminin bu kısmını bu kitaplardan başaklarında aramak zorunda kaldık. Bunları da Hanefiyye mezhebinin kitaplarında etrafıyê bulduk. Fuka-hâ o kitaplarda taarruzu hâlinde bu rivayetlerin bâzını, (zâhir-i ri-vaye) dediğimiz îmânı Muhammed'in kitaplarındakilere tercih bi-hâ o kitaplarda taarruzu hâlinde bu rivayetlerin bâzısını, (zâhir-i ri-vayeyi tercih edip üstün tutarlar. Diğerleri nâdir sayılır.

Her ne olursa olsun, bu tercih işi, incelemeğe ve mukayeseler yaparak ölçmeğe değer. Halbuki bu gayet güç bir iştir, öyle kolayca yapılacak bir şey değildir.

Yukardan beri arzettiklerimize şunu da ilâve edelim ki, îmâm Muhammed'in kitaplarında fıkıh kavilleri, çok defalar delilleri zikir olunmaksızın sıralanıp verilmiştir. Evet, onlarda Ebû Hanîfe'nin kavilleri toplu, fakat sözün ruhu demek olan delilinden hâli bir haldedir. Şüphesiz ki, böyle delilden hâli mücerret sözleri incelemek, re'y ve kıyas fıkhnın üstadı Ebû Hanîfe'yi bize, doğru olarak tanıtamaz. Çünkü bu bize onun kıyastaki çıgın, naslardan illetleri aîması, bu illetlerin ittîradına göre hükümlerin de aynı olması hususunda bize doğru bir fikir veremez. Onun için o büyük kıyasa fakıh Ebû Hanîfe'yi tanıyabilmek için İmâm Muhammed'in kitaplarını şerh eden ulemanın

sözlerinden ve ahkâmın vecihlerini beyanlarından, onun delillerini anlamağa çalışmak gerekiyordu. Bu şerhler vasıtasıyla Ebû Hanîfe'nin kıyaslarını, usulünü tanıma veya onlardan sonra gelen ulema nakletmiştir, o halde bu deliller ğa çalıştık. Biz. bu delillerin hepsinin aynen imâmdan naklolunduğunu sanıyoruz. Fakat mademki onları, onun talebesiyle buluşan ve izahlar, her ne kadar metin halinde Ebû Hanîfe'nin değilse de, naslardan hüküm çıkarıp' kıyaslarını kurduğu illet ve sebeplerini açıklama, bakımından, onun kıyaslarına yakın olduğunu söyleyebiliriz.

7- Onun Usulünün Nakledilmemiş Olması

Diğer bir eksiklik daha göze çarpıyor. Ebû Hanîfe'nin usulünü ve hüküm çıkarma yollarını, elimizdeki kitaplarda tedvin edilmiş bir halde bulamıyoruz. Ne talebelerinden ve ne de başkalarından rivayet voliyile bunları tafsilâtiyle bilemiyoruz. Tedvin edilmiş plan usuller, fûru' ve ahkâmdan derleme ve aralarında bir bağlantı tesis suretiyle elde edilmişlerdir. Bir asırda toplanan her kısım, o fûru'un aslı itibar olunmuştur, Ebû Hasan Kerhî'nin risalesi, Deb-busî risalesi, Pezdevî'nin kitabı, bunlardaki derli topîu usul ve kaideler, ister cüz'î mes'elelerin fûru'unun ahkâmı kaideleri bulunsun, ister Hanefî mezhebinin hüküm çıkarma yolları olsun, bunlar rivayet yoluyla İmâm-ı A'zam'dan veya talebelerinden alınmış değildir. Bunlar ancak Hanefiyye mezhebinin kurucusu olan bu imamlardan nakil ve rivayet olunan fûru'dan çıkarılmış asıllardır.

İşte bu sebeptendir ki, Hanefiyye mezhebinin usûl ve esaslarını bilme yolu pek kolay değildir. Zira araştıracının, naklolunan bu fûru'un mecmuundan bu

esasların alınmasının doğruluk ve sıhhat derecesini ve bunların o fûru'a tatbikînin ne dereceye kadar doğru olduğunu bilmesi lâzımdır. Bu ise hiç de kolay bir iş değildir.

8- Siyasî Görüşlerinin İhmâl Edilmesi

İmâm-ı A'zam hakkında inceleme yaparken başka bir eksiklikle karşılaşyoruz. Ondan rivayet voliyle bize gelenler hep fıkha ait görüşleridir. Akaide dair görüşleri, hilâfet mes'ejesinde kanaati hakkında talepleri İmâm Yusuf ve İmâm Muhammed'in kitaplarında bir şeye tesadüf etmiyoruz. Evet, ona nisbet olunan kitaplarda onun akaide dair re'yleri nakl olunmuştur. El'Â'lim ve'l-Müteal-lim risalesi de böyledir. Bû iki risale onun akaid cephesini aydınlatmaktadır. Osman El-Bettî'ye yazdığı risalesi de böyledir.

Fakat hilâfet hakkındaki görüşünü, ne onun kalemiyle yazılmış veya dikte edilmiş, ne de ashabından, talebelerinden birinden rivayet edilmiş olarak bulabiliyoruz. Halbuki onun hayatı, içinde : bulunduğu devirler, maruz kaldığı takipler, bunlar onun muayyen bir siyasî görüşü olduğunu haber vermektedir. Onun hayatı, ileride geleceği üzere, imâm Zeyd b. Ali Zeynelâbidin ile diğer Şîa imâmlarıyla sıkı münasebetlerini göstermektedir. Ebû Hanîfe'nin ashabının sözleri de onun Hazret-i Ali evlâdına, Âl-i Beyte candan bağlı olduğuna dellâet eder. Ve onun takibe maruz kalması da bu yüzdendi. Fakat ne ona nisbet olunan kitaplarda, ne de ondan gelen rivayetlerde bunlara dair hiçbir şey .-bulamıyoruz. Halbuki o, ders halkalarında hilâfete dair görüşünü bazen her halde söylemiştir. O Âbbasîlerin aleyhinde

idi. Nefs'i Zekiyye'nin kardeşi İbrahim^{6[2]} Manşur'a karşı ayaklandığı günlerde bunu alenen söylediler. Hattâ talebesi İmâm Züfer'in ona :

— Vallahi sen bundan vaz geçmiyeceksin, bizim de dolayısıyla boynumuza ipler takılacak! dediği rivayet olunur.^{7[3]}

Fakat talebelerinin, bilhassa Ebû Yusuf ile Muhammed'in Abbasî devletiyle münasebetleri çok sağladı. Her ikisi bu devlette kadılık vazifesini kabul ettiler. Ve üstadların bu devlete dokunan, nüfuzunu kıran görüşlerini eserlerinde zikretmediler. Bu görüşler, tarihin gürültüleri arasında kaynadı gitti. Tetkikatçının bunları araştırıp bulması gerekiyor. İnşallah sırası gelince bu bahisten örtüyü kaldırmaya çalışacağız. Allah Teâlâ'nın tevfikıyla bunda muvaffak olacağımızı ümid ederim.

9- Doldurulması İcabeden Boşluklar

İşte tmâm-ı A'zam'm hayatı incelenirken karşımıza çıkan gedikler veya boşluklar ki, ilim bunların doldurulmasını bekliyor. Bunlar bu işin ne kadar güç olduğunu gösterir. Bunlara diğer bir güçlüğü de ilâve etmemiz lâzım: Şöyle ki, Ebû Hanîfe'nin mezhebi şarka ve garba yayılmıştır. Türlü ülkelere yerleşmiştir. Adalet ve hâkimlik işleri onu geliştirmiş, uzun zamanlar ona cila vermiştir. Bağdad'ta Âbbasîlerin saltanatı boyunca devletin resmî mezhebi olduğundan kadılık ve hâkimlik işleri ona göre hallolunurdu. İslâm hilâfeti Osmanlı Türklerine geçince, Türk'lerin resmî mezhebi Hanefilik olduğundan Ebû Hanîfe'nin mezhebi, hilâfet mezhebi halini aldı. Irak, Mısır, Suriye

^{6[2]} Hz. Hasan'ın oğlu Hasan'm oğlu Abdullah'ın oğlu İbra.

^{7[3]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bağdat, cüz: 13, s. 239.

ve diğ er ülkelerde de resmî mezhep Hanefilik oldu. Sonra nüfuzu etrafa yayıldı. T  Hind Müslümanlarının mezhebi oldu. Hattâ Hind sınırlarını da aştı,   n Müslümanları arasında da Hanefilik yayıldı. Bu mezhep, yayıldığı bu geniş ülkelerde Kita pve Sünnette delil. bulunmıyan hususlarda örf ve âdeti de kabul ettiğinden, (tahric) yâni hüküm çıkarma hususunda genişlik kabul olunuyordu. Birçok mes'eleler için görüşler muhtelifli,  m nvı A'zam'm talebelerinden sonra mezhebi gayet s r'aile ve çok büyüdü. Tahri  nevirlerini, bir kaide altına alıp toplamak öyle kolay yapılı  bir iş değıildi. Maverâünnehir ulemasının tahri le-ri var Irak ulemasının tahri leri var, Anadolu ve Türk ulemasının tahri leri var. Bu muhtelif tahri leri bilmek bu ülkelerden her birinin örf ye âdetlerini, tahricin yapıldığı asırları bilmeyi icabeder. Çünkü zamanların değışmesiyle örfler de değışir. Bunların hepsini bilmek büyük gayret ister. Bu bilgileri kolayca tedarik edecek vasıtanı mahrumuz. Onun için bu mezhebin geçirdiğı devirleri ve safhaları incelerken imkân dahilinde olanı yapmakla iktifa edeceğıiz. Emelimiz doğıruya ulaşmaktır. Allah yardımcımız olsun. Kemal ancak O'na mahsustur.

1. KISIM

FASIL: I

EBÛ' HANÎFE'NİN HAYATI

10- Doğumu

Ebu Hanîfe Hazretleri, Hicretin 80 inci yılında Kûfe'de doğmuştur. Ekseriyetin rivayeti bu olup tarihçiler de bunda ittifak etmiştir. Diğer bir rivayete göre 61 senesinde doğduğu söyleniyorsa da bu hem zayıftır, hem de onun hayatının sonuna uymamaktadır. Çünkü onun vefatı 150 senesindedir. Ekseriyete göre ölümü Man-sur'un ona yaptığı işkenceden sonradır. 61 senesinde doğduğu far-zedilirse, Mansur'un ona kadılık teklif ettiği zaman 90 yaşında olması lâzımdır. Halbuki bu yaşta olan kimseye böyle gayet mühim bir devlet işi teklif olunmaz. Teklif olursa bile yaşının geçkinliğini ileri sürerek özür dilemesi gayet kolay olurdu. Fakat hiçbir rivayette böyle bir özür dilediğinden bahis olunmuyor. Öyle olunca bu rivayet, tarihçilerin anlattıkları hayatının son günlerine uygun düşmemektedir.

11- Nesebi Ve Âilesi

Nesebi: Babası Sabit, dedesi Faruk Zevta'dır. Buna göre Fâ-ris'lidir. Dedesi ise îcâbil ahalisindendir.^{8[1]}

^{8[1]} Ebû Hanîfe'nin nesebi hakkında yaygın olan Farslı olmasıdır.

Onun BâbilH olduğu da rivayet olunuyor. Hatib Bağdadi tarihinde: Ebû Hanîfe Bâbil ahalisindendir, diyor. Taraflarından Bâzı Hanevîler onun Arap neslinden olduğunu söylemişler veya İbn-ı Râit Ensari demişlerse de bu söz kabul olunamaz. Meşhur olan onun Acem olduğudur ve yüksek bir ailedendir. Anası kabinidir. Babası ise Tirmiz, NeEâ veya Enbar'da yaşamıştır. Bunların hepsinde de bulunmuş olabilir. Son yaşadığı yer Enbar'dır. Hattâ Efoû Hanîfenin orada doğduğunu söyleyenler varsa da ekseriyete göre o Kûfe'de doğmuştur. Babası son olarak orada

Araplar o yerleri feth edince esir düşmüş, Teym oğullarına köle olarak verilmiş, sonra azâd olunmuş. Teym kabilesiyle olan münasebeti de böyledir. Ebû Hanîfe'nin nesebi hakkında torunu ve oğlu Hammad'ın oğlu Ömer'in rivayeti böyledir. Fakat diğer torunu İsmail, yâni bu Ömer'in kardeşi ise dedesi Ebû Hanîfe'nin nesebini şöyle zikrediyor : «Merzban ^{9[2]} oğlu Numan oğlu Sabit oğlu Numan» ve atalarında kölelik bulunmadığını yeminle söylüyor.

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe'nin iki torunu, nesepleri hususunda velevki zahiren olsun, ihtilâfa düşmüşlerdir. Birincisi Sâbit'in babası Zevta olduğunu söylüyor, ikincisi Numan diyor. Birincisi onun esir edilip köle düştüğünü söylüyor, ikincisi köleliği kat'iyetle reddediyor. Hayrat'ul-Hisan sahibi îbn-i Hacer Heysemî bu iki rivayetin arasını şöyle birleştirmektedir: Ona göre Ebû Hanîfe'nin dedesinin iki ismi olabilir, biri lâkaptır ve Zevta'dır, diğeri asıl isimdir, Numan'dır. İkincinin köleliği reddetmesi babası Sabit hakkındadır,, dedesine şümulü yoktur. Biz isimlerin böyle zahiren muhtelif olabileceği hakkındaki buluşunu uygun görürüz. Fakat kölelik hususundaki ihtilâfı birleştirmesini kabul edemeyiz. Çünkü böyle kat'i surette reddetmek yalnız babaya münhasır görünmüyor.

Bence bu iki rivayetin arası şöyle bulunabilir : Zevta veyahut Numan, memleketleri feth olunduğu zaman esir düşmüştür, fakat kendisine âmân verilmiş serbest bırakılmıştır. Çünkü fetholunan yerler halkının büyüklerine Müslümanların yapageldikleri muamele böyledir. Onların ve yakınlarının gönüllerini hoş etmek

yerleşmişti. Orada Hz. Ali Efendimizle de görüşmüştür. Hz. Ali, Sâbit'e ve zürriyetine hayır ve bereket niyazında bulunmuştur.

^{9[2]} Merzban veya Merzüban: Serhan muhafızı, sınır Beylerbeyi demektir. Zaîm ve sipahiye de denir. (Burhân-ı Kâti).

için müsamaha gösterilir.

12- Şeref Milliyetle Değil, Takva İledir

Güvenilir ulemanın sözleri onun Acem olduğudur. Arap ve Bâ-bil'li değildir. Dedesi ister köleliğe düşmüş olsun, ister düşmesin. Ebû Hanîfe hür bir babadan hür olarak doğmuştur. Her ne kadar bâzıları, muhakkiki arın kabul etmediği mevsuk olmıyan rivayetlerle, babasının da köle düştüğü zannına kapıldılarsa da köle düşmesi, Ebû Hanîfe'nin ilmine ve mevkiine, şeref ve kadrine hiçbir nakîse vermez. Hattâ kendi başından bile kölelik geçmiş olsa ne ehemmiyeti var? Onun şeref: nesebten ve maldan gelmiyor. O, şöretini haiz olduğu mevhibeler, izzet-i nefis, akıl ve takvadan alıyor. Asıl şeref işte bunlardır.

Bu hususta Mekki şöyle diyor: «Bilmiş ol ki, Takva en yüksek neseb ve en büyük sevaptır.» Cenâb-ı Hak : «Allah nezdinde sizin en şerefliniz, en muttaki olammızdır» buyurdu. Hz. Peygamber de: «Benim âlim her hayır işleyen ve takva sahibi olandır» demiştir. Bunun için Selman Fârisî'yi Ehl-i Beyt'nden saymıştır da: «Selman bizdendir, âl-i'Beyf tendir» buyurmuştur. Allah'u Teâlâ Hazret-i Nuh'un oğlunu Nuh'tan reddetmiş ve: «O senin ehlinden değildir, onun işi iyi değil» buyurmuştur. Hz. Peygamber Efendimiz Bilâl-i Habeşî'yi akrabası gibi kendi yakınlarından saymış ve amcası Ebû Leheb'i ise uzak tutmuştur.^{10[3]}

Neseb şerefiyle öğrenmenin hâkim olduğu bir devirde Ebû Ha-nîfe zatî şeref duygularıyla yaşamıştır. Rivayet olunduğuna göre dedesi esaretlerine düşmesi dolayısıyla aralarında bir münasebet bulunan Benî

^{10[3]} Muvalîak b. Ahmed mekkî, menakı-ı Ebi Hanîfe, s.6. İstanbul

Teym'den birisi ona: «Sen benim mevlâmsm» demiş. Ebû Hanîfe ona: «Vallahi ben senin bana şeref iddia etmenden,, senden kat kat şerefliyim» cevabını vermiştir^{11[4]}. O, izzet-i nefesine dokunulmasına asla Tazı olamadı. Hayatı bunu açıkça göstermektedir,

13- Mevâlîden Olan Ulema Ve Bunların İslama Hizmeti

Nesebinin Acem olması, onun kadrini asla düşürmez ve onun kemâl derecesine yükselmesine mâni teşkil etmez, onu bu yükselme yolundan alıkoymaz. Onun nefsi, köle ruhu değildir. O, hür ve asil ruhlu bir kimseydi.

Tabiîn devrinde fıkıh ilmi mevâlî'nin elindeydi (Mevâlî kelimesini tarihçiler Araplardan başkası hakkında kullanırlar). Ebû ,Hanîfe fıkıh bunlardan aldı, onlardan öğrendi Tabiîn ve Tebe-i Tabiîm devrinde İslâm merkez şehirlerindeki inkuhânın ekserisi mevâlîdendi.^{12[5]}

Ibn-i Abdi Rabbih, İkdü-V Ferid'de naklediyor: İbn-i Ebî Leylâ diyor ki, İsâ b. Musa çok kavmiyet gayreti güderdi. Bana bir defa:

— Irak'ın Fakım kim? diye sordu. Ben de:

— Hasan İbn-i Ebî Hasan, dedim.

— Sonra itim? dedi

— Muhammed b. Sîrin, cevabını verdim.

O kimlerdendir?

— Mevâlîdendir.

— Mekke'nin fakıhı kim?

— Atâ b. Ebî Rebah, Mücahid, Said b. Çübeyr ve Süleyman Bin Yesar.

^{11[4]} İbn-i Abdülber, El-İntika.

^{12[5]} Mevâlî, Mevlânın cem'idir.

- Bunlar kimlerden?
- Mevâlidîrler.
- Medine fukahâsı kimlerdir?
- Zeyd b. Eşlem, Muhammed b. Münkedir, Nâfi' b. Ebî Nu-ceyh.
- Yâ bunlar kimlerdendir?
- Mevâlidendirler, deyince rengi bozuldu.
- Ehl-i Kubânın en fakihı kimdir? dedi.
- Rabi'atü'r-Re'y îbri-i Ebî Zennâd.
- Bunlar kimden?
- Mevâlidendirler, dedim. Bu defa yüzü sarardı.
- Yemen fukahâsı kimlerdir? diye sordu.
- Tavus ile oğlu Ibn-i Münebbih, dedim.
- Bunlar kimdendir?
- Mevâlidendirler, deyince şahdamarı kabardı,, ayağa kalktı:
- Horasan fakihı kim?
- Atâ b. Abdullah Horasanlı.
- Bu Atâ kimden oluyor?
- Mevâlidendir, dedim. Bunun üzerine yüzü sapsarı kesildi, renkten renge girdi. İçime korku düştü.
- Şam fakihı kim? dedi.
- Mekhûl, dedim.
- Mekhûl kimden?
- Mevâlidenden, dedim, içini çekerek derin derin nefes aldı.
- Küfe fakihı kim? diye sordu. Yemin olsun ki, eğer ondan korkmasaydım, Hakem b. Utbe ve Hammad b. Ebî Süleyman diyecektim. Fakat baktım fena olacak.
- İbrahim Nahaî ve Şa'bî'dirler, dedim.
- Bunlar kimlerden, diye sordu.
- ikisi de Araptırlar, cevabım verdim.

- Allahu Ekber, dedi ve sükûnet buldu^{13[6]}
- Mekkî de (Menâkıb-ı Ebî Hanîfe) kitabında Atâ ile Hişam b. Abdu'l-Melik arasında geçen buna benzer bir konuşma nakletmektedir. Atâ diyor ki: Hişam b. Abdu'l-Melik'in yanına girdim. Bana:
- Atâ, dedi, etrafındaki ulema hakkında malûmatın var mı?
- Evet Emîrû'l-mü'minîn, dedim.
- Medine halkının fakımı kimdir? diye sordu.
- Hazret-i Ömer'in oğlu Abdullah'ın kölesi Nâfi' dedim.
- Mekke halkının fakıhı kim?
- Atâ b. Ebî Rebah.
- Arap mı, mevâlidenden mi?
- Arap değil, mevâlidendir.
- Yemen halkının fakıhı kimdir
- Tavus b. Keysan.
- Mevâlidenden mi, Arap mı?
- Arap değil* mevâlidendir.
- Yemâme halkının fakıhı kim?
- Yahya b. Kesîr'dir.
- Mevâlidenden mi, Arap mı?
- Mevâlidendir.
- Şam halkının fakımı kim?
- Mekhul.
- Mevâlidenden mi, Arap mı?
- Mevâlidendir.
- Cezîre halkının fakıhı kim?
- Meymûn b. Mehran.
- Mevâlidenden mi, Arap mı?
- Mevâlidendir.
- Horasan halkının fakıhı kim?

^{13[6]} İbn-i Abdîrabbih, İkdül'l-Ferid, c. II, s. 262 Ezheriye tab'ı.

- Dahhâk b. Müzahim.
- Arap mı, mevâliden mi?
- Mevâlidendir.
- Basra'nın fakihı kim?
- Hasan-"ı Basrî ve Muhammed b. Sîrin,
- Arap mı, mevâliclen mi?
- İkisi de mevâliden.
- Küfe halkının fakihı kim?
- İbrahim Nahaî.
- Arap mı, mevâliden mi?
- Arap'tır dedim. Bunun üzerine :
- Canım çıkayazdı, hiç birini Arap'tır, demiyor.

14- İslâm'da Ulemanın Çoğunun Mevalîden Olmasının Sebebi?

Ebû Hanîfe'nin yetiştiği bu devirde ilimle uğraşanların çoğu Arap olmayan unsurlardı. Neseble öğünmeleri yoksa da Allah onlara asıl öğünülecek ilim vermiştir. İlim şerefi daha temizdir, daha üstündür, asırlar boyunca daima parlar durur, hiç sönmez.

İlmin Fâris evlâdında gelişeceğine dair Hz. Peygamber'in vermiş olduğu haber doğru çıktı. Buharî, Müslim, Şirazî ve Tabarân! rivayet ediyorlar ki, Hz. Peygamber : «İlim şayet Ülker yıldızlarında asılı olsa Fâris oğullarından bâzı kimseler uzanıp onu alırlar.» buyurmuştur. Bu kitaplarda Hadisin ibaresi değişik olsa da mânâsı birdir. Bu hadis-i şerifin doğruluğuna bakın ki, gerçekten Sahabeden sonra ilim, pek de kısa olmıyan bir müddet mevâlide devam etmiştir, öyle olunca Ebû Hanîfe Numan'm mevâliden olmasında hayreti mucip bir şey yoktur. Çünkü İslâm devletinde ilim çevrelerini mevâlî teşkil ediyor.

Ebu Hanîfe'nin nesebi hakkında sözü kesmeden önce,

mevzuu tamamlamış olmak maksadiyê, Emevîler devrinde ilimle meşgul olanların çoğunun mevâleden olması sebeplerini açıklayalım. Mûteaddit sebepler bir araya gelmiştir. Başlıcalan ise şunlardır :

1- Emevîler devrinde hâkimiyet ve idare Arapların elinde idi. Harble, fütûhatle meşguldüler. Bunlar onları ilimle meşgul olmaktan alıkoydu. Araştırmaya, tetkikata vakit bulamadılar. Mevâli ise boş vakit ve saha buldular, ders ve mütaleaya koyuldular. Araştırmalar yaptılar: Baktılar ki, hâkimiyetleri kaybolmuş, başka yoldan şerefe ermek istediler.. O da ilim ve irfan yoludur. Mahrumiyet bâzan kemâle götürür, yüksek emeller ve bü^ük işler ondan doğar. Mevliye göre de durum böyledir. Her rie kadar maddî galibiyet ve hâkimiyet Araplarda ise de Arap ve îslâm dünyasında fikir hakimiyeti Arap olmıyan unsurlara geçti.

2- Ashabın birçok köleleri vardı. Bu köleler akşam sabah daima Ashabın yanında bulunur, onlardan ayrılmazlardı. Ashab-ı Kiram'ın Hz. Peygamber'den öğrendiklerim onlardan öğrenirlerdi. Böylece Sahabe devri geçtikten sonra gelen devirde ilim erbabı bu mevâli oldu. Onun için Tabiînin ulemasının ekserisi mevâli-dendir.

3- Bu mevâli, kültür ve ilim sahibi eski milletlere mensupturlar. Onların fikirlerini yuğurup geliştirmek, düşüncelerine ve hattâ bâzan akidelerine bile bir istikamet vermek hususunda bunun tesiri olmuştur, ilme sarılma aşkı, yaratılış ve tabiatlerine uygundu.

4- Araplar sanat erbabı değildiler. İnsan bütün varlığını ilme verirse onun için bir sanat halini alır. İbn-i Haldun bu hususta uzun boylu konuşarak der ki: «Sonra bu ilimlerin hepsi Öğrenmeğe muhtaç melekeler hâline geldi. Ve san'atlar arasına girdi.

Yukarıda arzettiğimiz gibi san'atlar şehirlilerin, medenîlerin hüneridir. Araplar da insanların bunlardan en uzak olanlarıdır. Onun için ilimler şehir halkına aittir. Araplar onlardan uzak kalmıştır. O devirde şehirliler Acemlerdi veya o mânâda demek olan, mevâlî ve şehir halkı idi.»

15- Ebû Hanîfe'nin Yetiştirilmesi

Ebû Hanîfe Hazretleri Kûfe'de yetişti, orada büyüdü. Hayatının çoğunu orada; öğrenerek, öğreterek ve savaşarak geçirdi. Elimizdeki kaynaklar babasının hayatını, ne iş yaptığını ve ahvalim anlatmıyor. Fakat onlardan bazı ahvali hakkında işaretler çıkarmak mümkündür. Onlardan anlıyoruz ki, babası varlık sahibi bir kimsedir, tüccardandır, gayet iyi bir Müslimandır. Ebû Hanîfe'nin hayatını yazan eserlerin, çoğunun nakline göre, babası küçüklüğünde Hz. Ali'yi görmüştür. Dedesi Nevruz Bayramında ona muhallebi hediye etmiştir. Bu hâdise Ebû Hanîfe'nin ailesinin bolluk içinde yaşadığını, malî durumlarının iyi olduğunu gösterir. Büyük servet sahibi ki, Halifeye o zaman ancak zenginlerin yiyebildiği muhallebi hediye ediyorlar.

Hız. Ali'nin Sâbit'e, evlâdına hayır duada bulunduğunu rivayet olunuyor. Bundan anlaşılıyor ki, Hız. Ali'yi gördüğü ve onu» hayır duasını aldığı zaman, şüphesiz ki, Müslümandı. Tarih kuapları Sâbit'in Müslüman doğduğunu tasrih ederler. Bu itibarla Ebû Hanîfe hâlis Müslüman bir ailede yetişmiştir. Bütün ulemanın soy ledikleri budur. Ancak sözlerine bakılmaz birkaç yan çizen bundan hariçtir.

Ebû Hanîfe'yi ulema meclislerine devam başlamazdan evvel çarşı pazara gelip giderken görüyoruz. Sonra

hayatı boyunca ticaret yaptığını biliyoruz. Bu bizi, babasının tacir olduğunu söylemeğe sevk ediyor. Onun kumaş taciri olduğu anlaşılıyor. Ebû Hanîfe de bu sıfatı babasından almıştır. Eskiden ve şimdi de âdet böyledir. Baba san'atı çok defalar evlâdına geçer. Bunlar bize gösteriyor ki, Ebû Hanîfe temiz bir Müslüman evinde yetişmiştir. Ailesi zengindir, ticaretle meşguldür. Dindar ailelerde olduğu gibi Ebû Hanîfe'nin de çocukluğunda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediğini söyleyebiliriz... Bu, hayatı boyunca onun bilinen ve görülen- ahvaline uymaktadır. Zira o en çok Kur'ân-ı Kerîm okuyan kimselerdendir. Ramazanda 60 defa Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettiği rivayet olunur. Bu haberde biraz mübalâa olsa bile onun çok Kur'ân-ı Kerîm okuduğunu göstermektedir. Müteaddit yollarla rivayet olunduğuna göre kıraat ilmini, yani Kur'ân okuma usulünü yedi Kurradan biri olan Âsım'dan almıştır.^{14[7]}

16- Muhiti Ve İlme Merak Etmesi

Ebû Hanîfe'nin doğduğu yer. Küfe, Irak'ın büyük şehirlerinden biri idi., Belki o zamanki iki büyük şehrin ikincisi geliyordu. Irak'ta muhtelif milletler kavimler, cemaatler vardı. Orası eski medeniyetlerin yatağıdır. Süryânî'ler orada yayılmıştı. İslâmdan önce oralarda mektepler kurmuşlardı. Bunlarda Yunan felsefesi, İran hikmeti okunurdu. Irak'ta İslâmdan Önce akîde meselelerinde birbiriyle mücadele halinde bulunan Hıristiyan mezhepleri vardı. İslâ-miyetten sonra da çeşitli milletler ve dinler burada mevcuttu. Ara sıra kargaşalıklar, fitneler oluyordu. Siyasî fırkalar birbirleriyle çarpışıyor, akideler usul mücadelesi

^{14[7]} İbni Hacer Heysemî, Hayratu'l-Hisan, s. 265 Hayriye tab'ı.

yapıyordu. Şîa orada bulunuyor, çölde Haricîler türüyor. Mu'tezile orada çıkıyor. Görüşükleri Ashabdan aldıkları ilmi neşreden müçtehit Tabiîn orada. Din ilminin kana kana içilen berrak menbaları oradan kaynıyor. Birbirleriyle niza hâlinde olan taifeler, birbiriyle çarpışan düşünceler, görüşler hep orada...

Ebû Hanîfe gözlerini açtığı vakit bu karışık muhiti gördü. Onun akıl ışığı yandığı zaman bütün bu görüşükler onun önünde açıldı, öyle görünüyor ki, o daha gençliğinde ömrünün ilk çağlarında bu mücadele meydanına atılmış, doğru buluşları, fitrî zekâsının verdiği kuvvetle sapık düşüncelerle savaşa atılmıştır. Fakat diğer taraftan da ticaret işleriyle meşgul oluyor, çarşı pazara gelip gidiyor, ilim meclislerine az devam ediyordu. Ulemadan bâzıları ondaki bu parlak zekâyı, ilmî aklı sezdiler. Bunların hepsinin yalnız ticaret uğrunda harcanmasına acıdılar. Onun ticaret işleriyle olduğu gibi ilim meclisleriyle de alâkalanmasını tavsiye ettiler. Ebû Hanîfe bu hususta kendisi şunu naklediyor:

«Günün birinde Şa'bi'nin yanından geçiyordum. Beni çağırdı ve bana:

- Nereye devam ediyorsun? dedi. Ben de:
- Çarşı pazara, dedim.
- Maksadım o değil, ulemadan kimin dersine devam ediyorsun? dedi.
- Hiç birinin dersinde devam üzere bulunamıyorum, dedim.
- İlmi ve ulema ile görüşmeği sakın ihmal etme, ben senin uyanık ve canlı bir genç olduğunu görüyorum, dedi. Onun bu sözü benim içimde iyi bir tesir bıraktı. Çarşı pazar işlerini bıraktım, ilim yolunu tuttum. Allah'ın inayetiyle Şa'bî'nin sözünün bana çok faydası

oldu.»^{15[8]}

Bu kıssa bize şunları göstermektedir:

1- Ebû Hanîfe hayatının ilk zamanında ticaretle meşguldü. Ulema meclislerinde sık sık bulunamıyordu. O fıkıhta müstakil bir mezheb sahibi olacak bir âlim olmak emeliyle değil, tacir olmak arzusuyla hayata atılmıştı.

2- Ebû Hanîfe'nin yüzünde keskin zekâ işaretleri, kuvvetli fikir emareleri okunurdu o derece ki, bunlar onu görenlerin dikkat nazarını çekti ve Şa'bî'nin ona neler dediği yukarıda geçti. Acaba onun ilmî meyli, fikir yönelişi hangi şeylere karşı daha fazla idi? Ulema ile görüşmesi nasıldı? Öyle anlaşıyor ki, Irak'ta hâkim olan fikir havasının içinde bulunduğundan muhtelif zümrelerin yaptığı münakaşalara o da karışıyordu. Babasının iyi yetiştirdiği ve bilgiden nasibi olan her uyanık genç gibi o da bu işlen konuşabiliyordu. Bâzı derneklerde, toplantılarda, hattâ çarşı pazarda tesadüfen bazı kimselerle münakaşa yapıyor, sapık fırkalarla mücadele ediyor, kendini gösteriyordu. Böylece Şk'bî gibi bâzı adamların dikkatini çekti. Anlaşıyor ki, onun fikri ve görüşleri ehl-i sünnet ve cemaat görüşüne uygundu. Onlardan ayrılır yeri yoktu. Bu bize onun gençliğinde kelâm ilmiyle meşgul olmasını izah etmektedir. Kelâm mes'elelerine dalmış birçok taifelerin, sapıkların başlarıyla münakaşalar yapmıştır.

3- Sadî'nin öğüdünden sonra Ebû Hanîfe ilme sarıldı. Ulema meclislerine devama başladı. Ticaret işlerine az bakar oldu. Bu ticaretten büsbütün el çekti demek değildir. Onun târihinde sabit bir gerçektir ki, o ilimle iştigal ile beraber aynı zamanda ticaret sahibi idi.

^{15[8]} Mekî, Menakıb-ı Ebû Hanîfe, c. 1, s. 59

Ticareti ortakları vasıtasıyla işlettiği anlaşıyordu. Ortağına tam güven vardı, ticaretini ona işletirdi. Ancak ticaretin nasıl gittiğini, işlerin yolunda olup olmadığını, ticarete dînin icaplarına uyup uymadığını anlamak için ortağına uğrar, kontrol ederdi. Hakkında söylenen haberlerin mümkün derecede birbirine uygun düşmesi için onu böyle tahmin edebiliriz.

17- Baştan Kelama Hevesi, Sonra Fıkha Dönüşü

Sadî'nin tavsiyesinden sonra Ebû Hanîfe bütün varlığıyla İlme sarıldı. Ders halkalarına devama başladı.

Fakat acaba hangi nevi' ilim halkalarına merak etti. Tarihî kaynaklardan çıkarabildiğimize göre o devirde ilim halkaları başlıca üç nevi'di.

1- Akıt usulleri müzakere olunan halkalar; kelâm dersleri ki, çeşitli taifeler bunlara karışırdı,.

2- Hadis halkaları; Hadîs-i şerifler, bunlarda rivayet ve müzakere olunurdu.

3- Fıkıh halkaları; Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarma usulü, vukubuân hâdiseler hakkında nasıl fetva verileceği bunlarda okunurdu.

Bu hususta Önümüzde üç türlü rivayet var: Birincisine göre Ebû Hanîfe,, içinde ilim aşkı doğup da derse başladığı zaman, devrindeki ilimlerin arasından fıkıh ilmini seçti. Diğer iki rivayete göre ise: Evvelâ kelâm ve münazara ilmine başlamış, sonra fıkha merak etmiş ve bütün varlığını ona vermiştir.

Bu husustaki üç rivayet şöyledir:^{16[9]}

1- Talebesi Ebû Yusuf başta olmak üzere muhtelif kimselerden şöyle rivayet olunuyor: Kendisine

^{16[9]} Bu rivayetlerin üçü de Tarih-i Bagdad'ta, Mekki menâkıbında, İbn-ı Bezzâzi menâfıcında, İbn-ı Hacer Heysemî'nin Hayratu'l-Hisan'ında ve sairede muhtelif ibarelerle zikrolunmuştur.

sormuşlar:

— Fıkha nasıl başladın?

— Anlatayım, demiş: Bu Allah'ın tevfiğ ve inayetidir, O'na daima hamd olsun. Ben öğrenmeğe başladığım zaman bütün ilimleri göz önüne aldım. Herbirini kısım kısım okudum. Sonunu ve faydasını düşündüm. Kelâm ilmine başlayacağım, dedim. Sonra baktım, akıbeti kötü, faydası az, insan kelâmıda olgunlaşsa aşikâre konuşamaz, her kötülüğü ona yaptırırlar, heves ve arzusuna uyuyor. Derler. Bundan vaz geçtim. Sonra edebiyat ve nahve baktım. Onun da sonu, bir çocukla oturup ona nahiv, edebiyat öğretmekten ibaret. Şairliğe baktım. Onun da neticesi ya methederek dalkavukluk yapmak veya hicvetmek. Yalan sözlerden ve dîni hırpalamaktan ibaret. Sonra kıraat ilmini düşündüm. Dedim ki, onu elde edersem ne olacak : Gençler etrafıma toplanacak, bana okuyacaklar, ben dinleyeceğim. Kur'ân-ı Kerîm ve mânâları hakkında söz söylemek güç. Öyle ise Hadis öğreneyim dedim. Fakat çok hadis toplayabilmek uzun Ömür ister, tâ ki bana muhtaç olup baş vursunlar. Beni arayıp müracaat edecekler ise yeni yetişenler, gençler olacak. Belki iyi beleyemeyecek. Yalan söylemekle itham ederler, bednam olurum ve bu kıyamete kadar gider. Sonra fıkha baktım. Ona baktıkça gözümde değeri arttı. Onda bir eksiklik bulamadım. Baktım ki» ulema ile, fukahâ ile, üstadlarla bir arada oturmak,' onlar gibi ahlâklı olmak var. Aynı zamanda farzları işlemek, dînin icaplarını yerine getirmek ibâdet etmek de onu bilmekle olacak. Dünya ve âhiret onunla kaim... Onun sayesinde dünyayı isteyen büyük mevkilere yükselir .ibadet etmek isteyen onsuz yapamaz.. Kimse ilimsiz ibadet yaptığım söyleyemez. Fıkıh, ilimle ameldir.»

«Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Ebû Hanîfe Hazretleri

asrında yayılmış olan ilimlerin hepsini denemiş, içlerinden en beğendiğini seçmiş, onda mütehassıs olmuştur. Demek o, devrindeki ilimlerin hepsini bilen kültürlü bir insandı. Sonradan bütün varlığıyla fıkha sarılmıştır. Fıkha sarılması, baştan diğer ilimleri elde edip hepsinde malûmat sahibi olduktan sonra olmuştur.

2- Yahya b. Şeyban rivayet ediyor, Ebû Hanîfe şöyle demiştir :

«Ben, kelâmda, münazarada kuvvetli olan bir kimseydim. Bir müddet bununla uğraştım. Münakaşalar yapıyor, kelâmı müdafaa ediyordum. Bu münazara ve mübahase erbabının çoğu Basra'da bulunuyordu. Yirmi defadan fazla Basra'ya gidip geldim. Orada bir sene kadar daha az veya daha çok kaldığım olurdu. Haricîlerden Ibaza, Sufriyye vesair fırkalarla münakaşa yaptım. Kelâm ilmini ilimlerin en efdalı sayıyordum. Kelâm dînin aslıdır, derdim.

Ömrümün birazı böyle geçtikten sonra, kendi kendime düşündüm. Dedim ki: Hz. Peygamber'in Ashabı olsun. Tabiîn olsun, bizim erebileceğimiz şeylerin hiçbirisi onlardan kaçmış değildi. Onlar bu hususta daha kuvvetli idiler. Bunları daha iyi bilirler, her şeyin hakîkatına vakıftılar. Bununla beraber keîâm mes'elesine dalmadılar, münakaşa ve mücadele yapmadılar. Kendilerini tuttular, hattâ bunlara dalmaktan nehyettiler. Onlar şeriat mes'delerine, fıkıh bablarına sarıldılar. Onların sözleri hep fıkıh hakkında idi, oturup bunları konuşmuşlar, halka bunları öğretmişler, bunları öğrenmeğe Müslümanları davet etmişler. Fetva veriyorlar, fetva alıyorlar. İlk Müslümanların devri. Sahabe zamanı böyle imiş. Arkalarından Tabiîn aynı izden gittiler. İşte onların 'bu vasfolunan ahvali böylece canlanınca münazaralara, münakaşalara son vererek kelâm ilmini bıraktım. O

kadarla iktifa ettim. Selefin^{17[10]} bulunduğu hallere döndüm. Onların izine koyuldum. Onların yaptıklarını yapmağa başladım. Bu mevzuları iyi bilenlerle beraber bulundum. Zira baktım ki, kelâmla uğraşanların simaları eskilerin siması. gibi değil. Onların yolu sâlihlerin yoluna benzemiyor. Kalb-leri katı, yürekleri taş gibi. Kitaba, Sünnete, sâlihîne karşı gelmeğe hiç aldırış etmiyorlar. Ne takvaları var, ne'de korkuları!»

3- Talebesi İmam Züfer b. Hüzeyl anlatıyor: «Ebû Hanîfe derdi ki, baştan kelâmla meşgul olurdum. Bunda parmakla gösterilir bir dereceye ulaşmıştım. Mescit'te H^mmâd b. Ebî Süleyman'ın ders halkasına yakın bir yerde oturuyordum. Günün birinde bir kadın gelerek bana: «Bir adamın câriye bir karısı var, onu Sünnet üzere boşamak istiyor, kaç talâk vermeli? diye sordu. Ben de bunu Hammâd'a sormasını ve dönüşte bana da haber vermesini söyledim. Hammâd'a sormuş, o da şu cevabı vermiş:

«Hayızdan temiz olduğu sıra onu bir defa boşar, bekler, iki defa hayız görüp de yıkandıktan sonra kocaya varması helâl olur.» Bundan sonra bana kelâm lâzım

^{17[10]} Eserde geçen bu gibi tabirleri açıkhyahm:

Selef: Fukahaca Ebû Hanîfe'den Muhammed b. Hasan'a kadar olanlardır.

Halef: Muhammed b. Hasan'dan Şemsü'l-etmme Halvâniye kadar olanlardır.

Sadr-ı evvel: İlk üç asırdaki zevatın zamanı.

Mütেকaddimun; Şemsü'l-eimme Halvânîden öncekiler.

Müteahhirin: Şemsü'l-eimme Halvânî'den Hafızuddin Buhari'ye kadar olanlar.

Şemsül-eimrae: Büyük ulemadan bazısının lâkabı olup mutlak söylenince Şemsü'l-eimme Serahsî kasd olunur. Diğerleri adıyla ve nesebiyle söylenir,

Şeybü'Mslâm: Fetva ve kaza sahibi büyük fufcakhaya verilen bir unvandır, sonraları resmi makam unvanı oldu.

Amme; Ekseriyet manasınadır.

Hasan: Mutlak olarak söylenirse fikh'ta Hasan b. Ziyad Lülü-i, tefsirde ise Hasan-ı Ba&ri kasd olunur.

imam: Fikh'ta Ebû Hanîfe, Usul ve kelâmda Fahreddin Râzi sayılır. Dört İmanı: Ebû Hanîfe, Şafii Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'dir.

Üç İmam: Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b, Hasan'dır.

Şeyhayn: Fıkıhta Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'tur. Hadiste Buhari ile Müslim'dir, islâm tarihinde Hz. Ebû Bekir ile Ömer'dir.

Tarafeyn : Ebû Hanîfe ile Muhammed'tir.

Sahibeyn: Ebû Yusuf ile Muhammed'tir. İmameyn de böyledir.

Mütercim .

değil dedim, ayakkaplarımı alıp Hammâd'ın dersine gelip oturdum. Onu dikkatle dinliyor, söylediği mes'eleleri belliyordum. Ertesi gün müzakere yoluyla yoklama yapılırca ben bellemiş olurdum, diğer talebeler ise yanılırlardı. Bunun üzerine üstadımız Hamtnâd: Benim yanıma, ders halkasının başına Ebû Hanîfe'den başka kimse oturmıyacak, dedi»

18- Bu Üç Rivayetin Arasını Buluş

İşte üç rivayet böyledir. Bunlar bir kaç yolla nakl olunmuş-tur. Rivayetlerin ibareleri, kısalık ve uzunluk bakımından türlü türlü ise de maksat ve mânâ birdir. Birinci rivayetten anlıyoruz ki, Ebû Hanîfe yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bütün ilimlerden nasibini aldıktan sonra fikhî seçmiştir. Diğer iki rivayet ise ilm-i kelâmda son derece maharet sahibi idi, sonra fıkha döndü, diyor.

Birinci rivayetle ikinci rivayet arasını birleştirmek kolaydır. Çünkü birinci rivayet kelâm öğrenmedi, demiyor, kelâm mes'elele^ rinde münazara ve mübahase yaptığını reddetmiyor. Belki kelâm bildiğine işaret bile ediyor. Diğer iki rivayet, kelâmda münazara ve münakaşa yaptığını, bu işden son derece zevk aldığı sarahaten söylüyor. Hattâ muhtelif fırkalarla münakaşa için Basra'ya bile gidermiş. Demek birincinin işaret ettiğini, diğer iki rivayet açıklıyor. Ve hepsinden çıkan netice sonradan fıkha merak etmiş olduğudur.

19- İlmî Olgunluğu Ve Münazara Kuvveti

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe, asrındaki İslâm ilimlerini ve kültürünü elde etmiş münevver bir kimsedir. Âsim

kıraati üzere Kur'ânı Kerîm'i ezberledi, Hadis biliyordu. Edebiyat, şiir, nahiy öğrendi. İtikat mes'elelerine dair türlü fırkalarla mücadele etti. Hattâ münakaşa yapmak için Basra'ya bile gittiği ve orada bir sene kaldığı olurdu. En sonunda fıkha sarıldı.

Hayatının gençlik çağında, akait esasları -hakkında münazara yapmaktaki hevesi onu çok olgun laştırmış, en yüksek mertebeye ulaştırmıştı. Din esaslarını anlama tarzı kuvvetli idi. Hattâ kendini fıkha verdikten sonra bite icabettiği zaman ara sıra usul ve akait esaslarında münakaşa yaptığı olurdu. Hâriciler Küfe mescidini bastıkları zaman Ebû Hanîfe mescidin içinde idi. Onun yanına girdiler, onlarla münazara yaptı.^{18[11]}

Gulât-i Ş i adan bazılarıyla münakaşa yaptı ve onları ikna etti. Ve daha böyle nice vak'alan oldu. Bütün bunlar, o kendisini fıkha verdikten sonra oluyordu.

Fakat kendisi ara sıra böyle usul ve. akait hakkında

^{18[11]} Ebû Hanife fıkıh üstadı olarak şöhret kaşandıktan sonra Haricilerle arasında geçen bir münakaşayı burada naklediyoruz: Günah işleyen bir Müsiümanın kâfir olacağı iddia eden Haricilerden bir gurup İmâm-i A'zam'a geldiler ve sordular:

— Mescidin Önünde iki cenaze var. Biri bir erkek cenazesi, şarap içmiş, boğazında kalmış, boğulmuş ölmüş! Diğeri bir kadın cenazesi, zina etmiş, bundan hâmile kaldığını anlayınca intihar etmiş. Bunlar hakkın-da ne dersin?

— Bunlar hangi millettendir? Yahudi miydiler?

— Hayır.

— Hristiyan mıdır?

— Degü.

— Putperest mi?

— Hayır.

— Hangi millettendir ya?

— Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed onun kulu ve Peygamberidir deyen ümmettendirler.

— Bu kelle-i şehâdet imanin üçte, dörtte veya beşte biri midir?

— İmama öyle üçte, dörtte, beşte biri olmaz, o parçalanmaz!

— İmanın kaçıdır?

— Bütünüdür.

— öyle ise cevabını kendiniz verdiniz. Onların mü'min olduğunu söylediniz.

— Bunu bir yana bırak. Onlar Cennet ehlinden mi. yoksa Cehennem ehlinden mi?

— Bu hususta ben şunu diyebilirim: Hz. İbrahim bu İkisinden daha büyük günah işleyen kavim için şöyle demişti: «Bana tâbi olanlar bendendir. Bana karşı gedenler hakkında Sen Gafur ve Rahimsin...» Keza Hz. İsa'nın onlardan daha çok günahkâr olan kavim için dediğini tekrarlarım: «Şayet azap edersen onlar da Senin kutların, şayet onları af edersen Aziz ve Hakîm olan Sensin». Keza onlar hakkında Hz. Nuh'un dediği gibi derim: «Biz sana inanır mıyız? Sanin ardına hep ezrâil düşmüş dediler. Onlar ne yapıyormuş ben ne bileyim? Onların hesabı Rabbine aittir. Bunu bir bilseniz. Ben iman edenleri kovmağa memur değilim.»

Bunun üzerine Hariciler silâhlarını bıraktılar.

münakaşalar yapmakla beraber talebelerini ve yakınlarını böyle münakaşalardan men ediyordu. Rivayet olunduğuna göre oğlu Hammâd'ı kelâm mes'elesinde münakaşa yaparken gördü ve onu bundan vaz geçirdi. Ona:

— Seni münakaşa yaparken görüyoruz, bizi neden menediyor-sun? dediler. Cevabı şu oldu:

— Biz münazara yaparken, arkadaşımız kayıp düşecek, yanılacak diye korkudan başımızda kuş varmış gibi dururduk. Sizse münazara yapıyorsunuz ve arkadaşınızın düşmesini istiyorsunuz. Arkadaşının kayıp düşmesini isteyen, arkadaşını tekfir etmek istiyor, demektir. Arkadaşını tekfir etmek isteyense, arkadaşından önce küfre düşer.»^{19[12]}

20- Münazaraların Onu Olgunlaştırması

Sözün hulâsası: Muhtelif rivayetlerin işaret ettiği ve ekseriyetin de tasrih eylediği veçhile Ebû Hanîfe, itikat mes'elelerinde münakaşa yaparken: hayata atıldı. İlm-i kelâm dediğimiz budur. Muhtelif fırkalarla mücadele yapardı. Sonra bundan vaz geçti, fıkha döndü. Bütün fikir kuvvetini fıkha verdi; yine de ara sıra mecbur kaldıkça veya hakkı meydana çıkarmak için akaide dair münakaşalar yaptığı da olmuştur.

Ebû Hanîfe bidayette muhtelif dinî fırkaların münakaşa mevzuu yaptıkları mes'elelerle boğuştuktan sonra fıkıh okumağa döndü. Devrinin büyük üstadlarından ders aldı. Onlardan birine devam etti. Ondaki okudu ve yetiştirdi. Başka fıkıh talebeleri muhtelif üstadlardan ders alırken o bir üstadla devam etti. En mümtaz hocayı seçti. Onun muhitine ısındı. En ince mes'eleleri ondan

^{19[12]} İbn-i Bezaazi, Menakıb-ı İmam-ı A'zam, c. I, s. 121.

öğrendi. Küfe o zaman Irak fukahâsının yatağı idi, Basra ise muhtelif mezheb fırkaları yatağı idi. Bu çevrelerin onun üzerine büyük tesiri olmuştur. Kendisi bu hususta şöyle demektedir: Ben ilim ve fıkıh ocağında yetiştim. Onların erbabiyle bir arada bulundum, o fukahânın arasından bir fakîhe devam ettim.^{20[13]}

21- Üstadı Hammâd'ın Dersine Devamı

Ebû Hanîfe Hammâd b. Ebî Süleyman'ın dersine devam etti. Fıkıh hususunda ondan yetişti. Hammâd ölünceye kadar ondan ayrıldı. Burada bahsedeceğimiz üç şeyi kurcalamak isteriz:

- 1- Fıkha döndüğü veya Hammâd'a devama başladığı zaman Ebû Hanîfe acaba kaç yaşında idi?
- 2- Müstakil ders vermeğe başladığı zaman yaşı kaçtı?
- 3- Hammâd'a devamı fasılasız mı idi? Yâni başkalarıyla ilmî münasebeti hiç mi yoktu? Yalnız Hammâd'a devam edip başka-, smdan hiç fıkıh okumadı mı?

Bu suallerin cevabına başlayalım : Fıkıh okumağa veya Ham-mâd'dan ders almağa başladığı zaman kaç yaşında olduğunu doğrudan bilmiyoruz. Fakat müstakil ders kürsüsüne çıktığı zamanki yaşından bunu bulabiliriz. Çünkü bu bellidir. Hemen bütün rivayetlerin ittifak ettiği bir nokta vardır ki, o da Ebû Hanîfe'nin Ham-mâd'ın dersine vefatına kadar devam etmiş olduğudur. Ancak üstadı Hammâd'm Ölümünden sonra müstakil ders halkası kurmuştur. Hammâd 120 Hicrî senesinde öldü. Hanîfe o zaman kırk yaşında idi. "Demek Ebû Hanîfe 40 yaşında ders okutmağa başlamıştır. Akli tam kemâle erip olgunlaştıktan sonra

^{20[13]} Hatib Bağdadi, c. 13, s. 333.

üstadının yerine geçmiştir. Bundan önce de ders vermediği düşünmüştü. Fakat sonra vaz geçti. İmâm Züfer'den rivayet olunuyor: Ebû Hanîfe üstadı Hammâd'a olan bağlılığı hakkında şunu anlatmış :

«On sene onun dersinde bulundum. Sonra içimde bir ders halkasında baş olma arzusu uyandı. Onun dersinden ayrılıp kendim ders vermek istedim. Bir gün evden çıktım. Niyetim bunu yapmak. Mescide girdim. Üstadı görünce gönlüm ondan ayrılmaya razı olmadı. Gelip yanına oturdum. O gece üstadın Basra'da bulunan akrabasından birinin Ölüm haberi geldi. Mal bırakmıştı. Ondan başka da mirasçısı yoktu. Bana kendi makamına geçip ders vermemi emretti ve Basra'ya gitti. O gittikten sonra ondan hiç duymadığım mes'eleler gelmeye başladı. Ben onları cevaplandırıyor ve cevapları da yazıyordum. Sonra üstad dönüp gelince bu mes'eleleri ona arz ettim. Altmış mes'ele dolayında idi. Kırkında bana muvafakat etti, onları uygun buldu, yirmisinde muhalif kaldı. Ben de Ölünceye kadar ondan ayrılmamağa ahdettim ve ölünceye kadar ondan ayrılmadım.^{21[14]}

Hammâd'ın dersinde on sekiz sene bulunduğu tarihçe sabittir. Kendisi şöyle diyor: «Bir defa Basra'ya geldim. Her ne sorulursa behemahal cevabını veririm, sanıyordum. Bana öyle şeyler sordular ki, cevabını bulamadım. O zaman üstadım Hammâd'dan ölünceye kadar ayrılmamağa andıçtım. Ve onsekiz sene onun talebesi oldum.»^{22[15]}

Ebû Hanîfe onsekiz sene Hammâd'm dersine devam etmiş ve üstadı öldüğü zaman kırk yaşma basmış olunca, ona talebe olduğu zaman yirmi iki yaşında bulunduğu meydana çıkar. Kırk yaşma kadar onsekiz

^{21[14]} Hatip Bağdadî, Tarih-i Bağdad, c. 13, s. 333.

^{22[15]} Hatip Bağdadî, Tarih-i Bağdad, c. 13, s. 333.

sene talebelik yapmış olur ve ondan sonra da müstakil ders halkası kurmuştur.

Bu devamın nasıl olduğuna gelince, Ebû Hanîfe'nin hayatını inceleyen kimse,, bunun fasılasız olduğunu yâni tamamıyla ona bağlanıp başkalarından hiç ders almadığını söyleyemez. Beytul-lah'ı ziyaret etmek, Hac yapmak maksadiyle sık sık Hicaz'a giderdi. Mekke ve Medine'de ulema ile buluşup görüşürdü. Bunların çoğu tâbiîndendir. Onlarla görüşmesi ilmî olurdu. Onlardan Hadis rivayeti" dinler, onlarla fıkıh müzakere yapar, kendi usulüne göre onlara ders verirdi. Ona ait haberlerde ve önün tarihinde bir çok üstadları olduğu zikrolunmaktadır. Kendilerinden Hadis rivayet ettiği ve ders aldığı kimselerin arasında muhtelif fırkalardan adamlar var. Zeyd b. Ali Zeyd'el-Âbîdin'den, Ca'fer Sâdık gibi Şia imamlarından ders almıştır. Muhammed Nefs'üz-Zekiyye'nin babası Abdullah b. Hasan'dan da ders almıştır. Ricata kail olan bâzı Keysa-niye ulemasından da ders okumuştur. Üstadlarmdan bahsederken inşallah bunları anlatacağız.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, o üstadı Hammâd'a devamla beraber diğer fukahâ ve muhaddisleri de görmüştür. Nerede bulunursa bulunsun tabiîni arar bulurdu. Bilhassa fıkıh içtihatı seçkin olan Sahabeyle buluşmuş olan tabiîni mutlaka arar bulurdu. Kendisi diyor ki: «Hz. Ömer'in fikhını, Hz. Ali'nin fikhını, Abdullah b. Mes'ud'un fikhını ve îbn-i Abbas'ın fikhını onların ashabından aldım.» Eğer ders alması yalnız Hammâd'a münhasırdır dersek, bunları diğerlerinden almış olmasına yol bulamayız.

22- Ebû Hanîfe'nîn Hayatı Hakkında Bilmemiz Gerekenler

Ebû Hanîfe kırk yaşına geldiği zaman, tam olgunluk çağında Küfe mescidinde üstadı Hammâd'm ders kürsüsüne oturdu. Kendisine sorulan mes'eleleri çözmek arz olunan hâdiseleri bir hükme bağlayabilmek için bunları talebeleriyle müzakere yoluyla, karşılıklı konuşmalarla okutmağa başladı. Benzeri., hâdiseleri birbirine kıyas yapıyor, müşterek illeti olanları aynı hükme bağlıyor, fitrî zekâsı, kuvvetli akli ve sağlam mantiki sayesinde bunları kolayca yapıyordu. Böylece Hanefiyye mezhebini doğuran parlak fıkıh yolunu açtı. Burada bu ilmî yapının nasıl teşekkül ettiğini ve doğurduğu neticeleri etrafiyle anlatmağa kalkışacak değiliz. Bunun ileride şerh ve beyân yeri gelecektir.

Biz burada onun hayatının mecrasından, onunla ilgili olan şeylerden söz açıyoruz. Biz burada onun şahsını inceliyoruz. Orada ise millî varlığının teşekkülünü araştıracağız. Sonra bu iki emirden doğan neticeler nedir? Yâni ilmî kudretiyle diktiği ilim fidanları ve ne vakit meyve verdiği ve bir çok ülkelerde fıkıh ve hüküm verme kapılarını nasıl açtığı mes'elesini bahis konusu yapacağız.

Onun hayatiyle ilgili şeyleri beyan için burada iki noktayı açıklayacağız :

- 1- Yaşayışı, geçinmesi, kazancı nasıldı?
- 2- Umumî hayat yâni yaşadığı devirde olup biten olaylar karşısında vaziyeti ne idi ve bunun hayatının akışında ne gibi tesiri oldu?

23- Ailesinin Malî Durumu

Tarih bize anlatıyor ki, Ebû Hanîfe servet sahibi,,

varlıklı bir ailede yatişti. Babaları tacirdi. Onların yönlü ve ipekli kumaş ticâreti yaptıkları anlaşılıyor. Bu ticaret çok k rlı bir işti. Eb  Hanîfe atalarından kalan bu işe başladı. Gençliğinde  arşı-pazara gidip gelirdi. Ulemanın dersine devam etmezdi. şaTs  ona ilim meclislerine devamı tenbih etti. Bunun  zerine o da ilme sarıldı, fakat ticaretten büsbütün ayrılıp vazgeçti mi? Bütün rivayetler onun ticareti bırakmadığını söylemektedir. Hayatının sonuna kadar ticaretle meşgul olmuştur.^{23[16]}

Onun ticarete ortağı olduğunu söylerler, öyle anlaşılıyor k , onun ilim tahsil edebilmesi, fıkıh ve Hadîs öğrenerek ilme hizmete devanı edebilmesi hususunda bu ortağının yardımı olmuştur. Bütün rivayetler onun tacir olduğunda ittifak ettiği gibi fıkıh ve d ne hizmete kendini vermiş olduğunda da ittifak ederler. Bu ise ancak onun çarşıya bağlanması lüzum bırakmıyan emin bir ortağın yardım sayesinde olabilir. "Yoksa işinin başında bulunması lâzım gelirdi Onun da ticarete dair bilgisi, tecrübesi var. Ticaretle alâkadar Uıyor, ticaret işlerini idare ediyordu. Fakat ilimle ticareti bir arada toplayan ulemanın ahvali hep böyledir,

M tcz le'nin reisi olan Vâsıl b. Atâ da böyle idi. O da Eb  Ha-n fe'nin çağdaşıdır, aynı yılda doğmuşlardır. O da İranlıdır. Ticaretle geçinirdi. Akrahasından emin bir ortağı ile ticaretini yürütürdü. Kendisi ders meşguldü.  sl ma hücum edenlerle münakaşa ya-parc: Bunun emsali çoktur. Öyleyse Eb  Hanîfe'nin tacir olduğu halde kendisini bu derece ilme nasıl vermiş olduğunda

^{23[16]} Fıkıhla meşgul olması Eb  Hanîfe'yi ticaretten ayırmamıştır. Mekki, Menakıb'mda onun günlük hayatını ş yte anlatmaktadır: «Yusuf b. Halid Bimt den rivayetle diyor ki, cumartesi gününü aile ihtiyaçları i to ayırmıştı. Ne ilim meclisine gelir, ne de pazara giderdi. Ev işlerine, bahçe işlerine bakardı. Sair günlerde  arşı pazarda kuşluk vaktinden ikindiye' kadar dururdu. Cuma günleri bütün dostlarına ahablarına evinde ziyafet verirdi. Onlara envai yemekler hazırlardı». Mekki, Menakıb-ı Ebu Hanife, c, II, s- 100.

hayret edilecek bir cihet yoktur.

24- Tâcîr Ebû Hanîfe'nin Meziyetleri, Cömertliği

Ebû Hanîfe, tâcîr olarak halka olan ticarî münasebet ve muamelelerinde dört vasıf taşır ki, bunlar onu doğru ve namuslu tüccar arasında örnek olarak göstermeğe kâfidir. Ulema arasında en yüksek mevkide o*duğu gibi ticaret ahlâkında da böyledir.

1- Son dertle kanaatkar, gönlü zengindi. İnsanları fakir yapan tamahkârlıktan onda eser yoktu. Bunun sebebi, belki de zengin ve varlıklı bir ailede yetişmiş olmasıdır. İhtiyaç zilletini tatmış değildi.

2- Son derece emanete riayet ederdi. Emanet hususunda çok titizdi. Hıyanet nedir bilmezdi.

3- Gayet cömertti, eli çok kaçıktı. Cimrilik ondan uzaktı.

4- Son derece dindardı, çok ibadet ederdi. Gündüzleri oruç tutar, geceleri "namaz ve niyazla geçirirdi.

Şahsında toplanan bu dört güzel vasıf, onun ticaret muamelelerinde daima eserini göstermiştir. Tacirler ona hayret ederlerdi. Birçokları onu ticarete Hz. Ebû Bekr'is-Siddık'a benzetirdi Sanki onu kendine Örnek tutuyor, onun izinden gidiyordu, ona tâ-biydi. Bir malı satın alırken de, sattığı zamanki gibi, emanet kaidesine riayet ederdi: Bir kadın ona satmak üzere bir ipek elbise getirdi. Ebû Hanîfe fiyatını sordu. Kadın da yüz dirhem istediğini söyledi. Ebû Hanîfe: «Bunun değeri yüzden daha ziyadedir, kaç verekceğinizi söyleyin» dedi. Kadın yüzer yüzer artırarak dört yüze çıktı. Ebû Hanîfe: «Daha fazla yapar», deyince kadın:

— Benimle eğleniyor musun? dedi.

Ebû Hanîfe:

— Ne münasebet, dedi, bir adam getirin de fiyat

takdir ettirelim.

Kadın bir adam çağırđı. Fiyat takdir ettirdi. Ebû Hanîfe beş-yüze satın aldı.^{24[17]}

O işte böyle idi. Alıcı kendisi, fakat satıcının menfaatini koruyor. Satıcının gafletinden istifade ederek onu aldatmağa fırsat kollanıyor, vurgunculuk yapmıyor, satıcıya doğru yolu gösteriyor.

O öyle bir satıcı idi ki, müşteri fakir veya ahababı olursa onlardan kâr almaz, malı aldığı fiyata verir, hattâ kazancından müşteriye bağışladığı bile olurdu. Bir defa ihtiyar bir kadın geldi:

—Ben yoksulum dedi. Bana şu elbiseyi maliyeti fiyatına sat! Ona:

Dört dirhem ver, onu al, dedi.

Ben ihtiyar bir kadıncağızım,, benimle böyle alay etme, dedi.

— Bunun alayı yok, bunları iki takım elbise olarak almıştım. Birini verdiğini paradan dört dirhem eksiğine sattım. Bu elbise bana dört dirheme kalmış oldu, bunu da sen al.

Ahabplarından biri gelip şu vasıfta, şu renkte bir elbiselik kumaş istedi. Ona:

— Biraz bekle, düşerse senin için alırım, dedi.

Bir hafta geçmeden o vasıfta kumaş geldi. Ahababı uğrayınca:

— Senin işi gördük, dedi ve kumaşı çıkardı. Ahababı;

— Kaça? diye sordu.

— Bir dirheme, dedi.

— Benimle alay edeceğini hiç zannetmezdim!

— Ortada aîay edecek bir şey yok. Ben 20 dinar ve bîr dirheme iki elbise satın aldım. Birini 20 dinara sattım.

^{24[17]} İbn-i Hacer Heysemî, Hayrat'ul-Hisan, s. 44.

Bu bir dirheme kaldı.^{25[18]}

Şüphesiz ki, bu alış verişe satıcının cömertliğinden ileri gelen büyük bir ikram karışıyordu. Yahut bu alış veriş suretinde bir hediye ve ihsandı. Bu ticaret değildir. Bu büyük ve âlim tacirin nasıl cömert bir kalb sahibi olduğunu, onun emanet, dîn, akıl ve vefa bakımından nasıl bir namus heykeli olduğunu gösterir. Günah karışma şüphesi olan her şeyden pek sakırmrdı. Bir mala haram karıştığı şüphesi hâsıl olursa onu hemen yoksullara, muhtaçlara sadaka olarak dağıtırdı.

Rivayet olunduğuna göre: Ortağı Hafs b. Abdurrahman'ı mal satmak üzere gönderdi ve içlerinde kusurlu bir elbise olduğunu da ona söyledi ve bunu satarken kusurlu olduğunu, söylemesini tenbih etti. Hafs malı sattı. Kusurunu söylemeyi unuttu. Onu satın alanın kim olduğunu da bilmiyor, Ebû Hanîfe bunu öğrenince bütün o mallardan alınan paranın hepsini sadaka olarak dağıttı.^{26[19]}

Bu derece takvaya riayet ,helâl kazançla iktifa etmesiyle beraber ticareti ona yine de çok gelir sağlıyordu, serveti çoktu. Ulemaya, muhaddislere pek çok ihsanda bulunur, onlara iyilik yapardı. Târih-i Bağdadî diyor ki: Seneden seneye kazancını toplar, onlarla üstadîann» muhaddislerin ihtiyaçlarını karşılar, yiyeceklerini, giyeceklerini satın alır, bütün hacetlerini görürdü. Sonra kârdan kalan parayı onlara dağıtırdı ve: «Bunları ihtiyacınız olan yere sarf edin ve ancak Allah'a hamd edin», derdi. Çünkü verdiğim bu mal filhakika benim değildir, sizin nasibiniz olarak Allah'ın fazl ve kereminden benim elimden size gönderdiği'dir.»^{27[20]}

^{25[18]} Hatib Bağdadi, Tarih-i Bağdad, c. 13, s. 362

^{26[19]} Hatib Bağdadi, Tarih-i Bağdad, c. 13, s. 358.

^{27[20]} Hatib Bağdadi, Tarih-i Bağdad, c. 14, s. 360,

Ticaretinin sağladığı kazançla ulemaya mürüvvet gösteriyor, onların ihtiyaçlarını karşılıyordu. Onları başkalarına muhtaç olma durumundan çıkararak ilmin şerefini koruyordu.

O, dış görünüşe de ehemmiyet veriyor, dışının da içi gibi temiz olmasına dikkat ediyordu. Elbisesine itina gösterirdi. ' Elbisenin en âlâsını giyerdi. Üst elbisesi otuz dinar kıymetinde idi. Kıyafeti güzeldi. Çok güzel kokular kullanırdı. Ebû Yusuf'un dediği gibi daha uzaktan güzel kokusu duyulur, geldiği belli olurdu.^{28[21]}

Tanıdıklarını da kendi elbiselerine ve diğer dış görünüşlerine dikkat etmeğe teşvik ederdi. Yanına gelip oturan bir adamın üzerindeki eski elbise gözüne ilişti. Adam kalkıp gideceği zaman biraz beklemesini söyledi. Meclis dağılıp herkes gittikten sonra ikisi yalnız kalınca adama:

— Şu seccadeyi kaldır, altında olanları al, dedi.

Adam seccadeyi kaldırdı. Altında bin dirhem vardı, durakladı.

— Al bu dirhemleri, dedi. Onunla kılığını kıyafetini değiştir!

— Ben zenginim, bunlara ihtiyacım yok, cevabım verdi.

— Sen Hz. Peygamber'in şu Hadîsini duymadın mı: «Allah, kulunun üzerinde, ona verdiği nimetin eserini görmeyi sever.» Sen şu halini değiştirmelisin, tâ ki dostların senin için kederlenmesin^{29[22]}

25- Devrîndekî Sîyasî Hareketler Karşısındaki Durumu

İşte Ebû Hanîfe'nin yaşayışı böyle idi. Ve onun gelir

^{28[21]} İbn-i Haer Heysemi, Hayrat'ul-Hisan, s. 61

^{29[22]} Hatib Bağdadi, Tarih-i Bağdad, c. 13, s. 361.

kaynakları bunlardı. Şimdi hayatının akışı ile sıkı alâkası olan bir şeyden bahsetmek istiyoruz. Devrindeki siyasî ayaklanma hareketleri karşısında durumu ne idi? Bunların ona tesiri nedir? Ayaklanmalara yardımı var mıdır? Devlet işlerini ellerinde tutanlarla münasebeti nasıldı? Bunlar Ebû Hanîfe'nin hayatına tesirleri derecesinde eserimizde yer vereceğiz. îmâm-i A'zam gibi büyük imâmın hayatına son vermeğe sebep olan o işkenceler bununla sıkı alâkadardır. Tıpkı sebebin müsebbiple, neticenin mukaddemelerle, eserin müessirle olan bağlantısı gibi. Hayatında çektiği elemelerin sebebi bunlardır.

Ebû Hanîfe hayatının 52 senesini Emevîler devrinde yaşadı. 18 senesini de Abbasîler devrinde geçirdi. Bu iki İslâm devletinde ömür sürdü. Emevî devletinin gençlik ve kuvvetli devrini gördü. Sonra onun çöktüğüne şahit oldu. Abbasîler devletine yetişti. Abbasîlerin gizli bir teşkilât halinde Emevîleri yıkmak için propaganda yaptıkları, durmadan çalıştıkları günleri yaşadıktan sonra Emevî devletini yıkıp idareyi ele aldıkları günleri gördü. Abbasîler, Hz. Peygamber'in yakın akrabasından olduklarından Abbasî Halîfeleri, Peygamber'in dinî vekili gibi halkın başına geçmişlerdir. Halkı idareleri altına bu namla alıyorlardı.

Ebû Hanîfe bunların cümlesini görüp geçirdi. Bunlar onun üzerinden hâli kalmıyordu. İhtilâlcilerle bir olup hükümet aleyhine yürümediyse de, bütün haberler, onun kalben Hz. Peygamber'in âli, Ehl-i Beyt ile beraber olduğunu göstermektedir.

O, evvelâ Emevîlere karşı ayaklanan Peygamber'in akraba-siyledir. Sonradan bu işi Abbasîler sırf kendi ellerine alıp Hz. Ali'nin evlâdını mahrum bırakınca, Hz. Ali evlâdının Abbâsîlere karşı ayaklanmasını haklı

gördü. Emevîleri din ve şeriatv bakımından hiçbir suretle hak ve hâkimiyet sahibi görmüyordu. Fakat işi kılıca sarılmağa vardırarak isyan etmiyordu. Belki de bunu yapmayı kuruyordu, fakat bâzı sebepleri hesaba katarak buna imkân görmüyordu. Zeyd b. Zeynelâbidin, 121 Hicrî yılında Hişam b. Abdu'l-Melik'e karşı ayaklanınca, rivayete göre, Ebû Hanîfe: «Onun bu çıkışı, Hz. Peygamber Efendimiz'in Bedir Harbine çıkışına benzer» demiştir. Kendisine:

— Öyle ise siz neye ona katılmadınız? denilince:

— Beni, ona katılmaktan halkın bendeki emanetleri alıkoydu. Bana birçok emanet bırakmışlardı. Onları tbn-i Ebî Leylâ'ya bırakma kistedim kabul etmedi. Emanetler bende iken bilinmeyen uzak yerlerde ölmekten korktum, dedi. Başka bir rivayette şu özü-rü ileri sürdüğü söyleniyor:

«Şayet halkın, onun atalarını aldattıkları gibi onu da aldatıp yarı yolda bırakmayacaklarını bilsem; onunla beraber ben'de; savaşırdım. Zira hak imâm ve halife odur. Hilâfet onun hakkıdır. Ben ona malımla yardım ettim. Bin dirhem göndererek ona bi'at ettim. Elçiye özürümü ona arzetmesini söyledim.»

Bu iki haberden anlaşılıyor ki, o İmâm Zeyd b. Ali Zeynelâbidin gibi bir âdil imâm tarafından olmak şartıyla, Emevîlere karşı isyanı şer'an caiz görüyordu ve kendisi de mücâhidlerle beraber kılıç sallamağı arzu ediyordu. Fakat o bununla iyi neticeler alınacağından emin değildi. Böyle yapmak haklı ve yerinde bir iş, lâkin buna kuvvetle katılanlar ve andla bağlı kalpler bulunmadığından bir netice çıkmıyacağı da belli idi. Bununla beraber bu işe arka çevirip katılmıyanlardan olmak da istemezdi. Onun için teyit edenlerden olduğuna delil göstermek maksadiyle malî yardım göndermiştir. Mal da takviye kuvvetidir.

İhtilâlcilerle beraber neden çıkmadığı hususunda zikrettiği sebepleri, kılıç taşımağa ve kavgada insan yaralamağa alışık değildi de bu sebeple cihada katılmadığından, kendini mazur göstermek için ileri sürdüğünü söylemek istemiyoruz. Böyle bir şeye ihtimal bile vermeyiz. Çünkü Ebû Hanîfe içindekinin aksini söyleyen kimselerden değildi. Kanaatinin hilâfına bir şey söylemez, her şeyi samimiyetle söyler. Hayatını bu yüzden tehlikelere bile maruz bırakmıştır. Bunları kuvvetli bir irade ve cesur bir kalble karşıladı. Korkmadı, zaaf göstermedi.

26- Irak Valîsi İbn-İ Ebî Hübeyre'nîn Ebû Hanîfe'yî Takibi

İmam Zeyd b. AH Zeynelâbidin'in ihtilâli, 122 hicret yılında onun öldürülmesiyle sona erdi. Ondan sonra 125 senesinde oğlu Yahya Horasan'da ayaklandı. Babası gibi o da öldürüldü. Sonra bu Yahya'nın oğlu Abdullah, atalarının hakkını isteyerek ayaklandı. Emevîlerin son halifesi Mervan b. Muhammed'in gönderdiği kuvvetleri Yemen'de kırıp ezdi. Fakat o da 130 senesinde şehid oldu.^{30[23]}

Zeyd b. Ali'nin Ebû Hanîfe nezdinde büyük bir mevkii vardı. Hattâ onun devlete karşı çıkışını, Hz. Peygamber'in Bedir Harbine çıkışma benzetmişti. Onun dînini, ahlâkını, ilmini pek beğeniyor, çok takdir ediyordu. Onu hak imâm addederdi. Bu cihattan ayrılanlardan olmasın diye ona malca yardımda bulundu. Onun Emevîlerin kılıcıyla öldürüldüğünü gördü. Sonra bu açılan yaralar henüz dinmeden arkasından onun oğlunun öldürüldüğüne şahit oldu. Onun arkasından da

^{30[23]} İbn-i Esir, El-Kâmil, c. V, 122, 125, 130 seneleri olayları

torunu aynı akıbete uğradı. Şüphesiz ki, bunların hepsi Ebû Hanîfe'nin içinde birer düğüm halinde kaldı. Bu zulümleri diliyle söylemekten elbette ki çekinmedi. Bunları anlattı. Kızdıkları zaman ulemanın lisanları, keskin kılıçların yapamadıklarını yapar, onlardan daha keskin olur, vuruşları daha şiddetlidir. 130 senesinde Irak'ta Emevîlerin başından geçenler, bunu ta-mamiyle göstermektedir.

Mekkî'nin Menakıb-ı Ebû Hanîfe'sinde ve diğer menakıb ki-taplarında ve târihlerin tercüme-i hâl kısımlarında kayıt olunduğu veçhile: Son Emevî Halifesi Mervan b. Muhammed'in Irak valisi olan Yezid b. Ömer b. Hübeyre, Ebû Hanîfe'ye kadılık veya hazinedarlık teklif etti. Bununla onun Emevîlere olan bağlılığını denemek istiyordu. Çünkü onun Hz. AH evlâdına taraftar olduğu, onlara elinden gelen yardımı yaptığı Emevîlerin kulağına değmişti. Bu sırada Irak, Horasan ve îran, siyasî hareketlerle kaynaşıyordu. Şehirler birer birer Abbasî taraftarlarının eline düşüyordu. Koca yeryüzü her taraftan darahp Emevîleri sıkıştırıyordu.

Mekkî aynen şöyle diyor: «Emevîler zamanında îbn-i Hübeyre Küfe valisi idi. Irak'ta kaynaşmalar başgösterdi. Irak fukahâsı-m kendi kapısında topladı. Aralarında İbn-i Ebî Leylâ, îbn-i Şüb-rüme, Davud b. Ebî Hind gibi ulema vardı. Her birini mühim devlet vazifeleri başına geçirdi. Ebû Hanîfe'yi de davet etti. Mührü onun eline vermek, istedi. Ebû Hanîfe'nin elinden geçmeyince hiçbir emir ve fermanın hükmü olmayacak, Beyt-ül-malden çıkan her mal Ebû Hanîfe'nin elinden çıkmış olacaktı. Ebû Hanîfe bunu kabul etmedi, tbn-i Hübeyre: Eğer kabul etmezse onu döğërim diye yemin etti. Fukahâ arkadaşları Ebû Hanîfe'ye:

— Allah aşkına, kendini tehlikeye atma, şu işi kabul et. Biz senin kardeşleriniz, hepimiz bu işlerden nefret ediyoruz, fakat kabulden başka çare bulamadık, ister istemez vazife aldık, dediler.

Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Vas.ıt mescidinin kapılarım saymayı bana teklif etse ona onu da yapmam. Nasıl olur da bu ağır işi kabul ederim. O, boynunu vuracağı bir adamın ölüm fermanını yazacak, ben de ona mührü basacağım ha, vallahi böyle bir işe kat'iyen girmem!

İbn-i Ebî Leylâ:

— Arkadaşımızı bırakalım, o haklıdır, hata başkasının, dedi.

Ebû Hanîfe'yi hapse attılar. Ona her gün dayak attırıyorlardı. Cellâd, İbn-i Hübeyre'ye gelerek:

— Bu adam kırbaçtan ölecek, dedi. İbn-i Hübeyre:

— Söyle ona, bizi yeminimizden kurtarsın, dedi. O da Ebû Hanîfe'ye bunu söyleyince:

— Camiin kapılarını saymamı istese yine yapmam, dedi. Sonra o cellâd, İbn-i Hübeyre ile görüştü :

— Bu mahpusa bir nasîhatçı yok mu, mühlet istesin ki vereyim dedi.

Ebû Hanîfe'ye haber gönderdiler :

— Arkadaşlarımla istişare1 yapayım, bakayım, dedi.

İbn-i Hübeyre tahliyesini emretti. Ebû Hanîfe hapisten çıkınca atma bindi, Mekke'ye kaçtı. Bu hâdise 130 senesinde İdî. Mekke'de yerleşti. Hilâfet Abbâsîlere geçinceye kadar orada kaldı. Ebû Ca'-fer Mansur zamanında Küfe'ye döndü.^{31[24]}

İbn-i Hübeyre tahliyesini emretti. Ebû Hanîfe hapisten çıkınca ki, İbn-i Hübeyre, Ebû Hanîfe'ye işbirliğiği, beraber çalışmayı teklif etti. O da kabul etmedi.

^{31[24]} Mekki, Menakib-ı Ebi Hanife, s. 23, 24.

Anlaşıldığına göre İbn-i Hübeyre ona, kendi taraftarında olduğunu gösterecek herhangi bir işi kabul etmesini teklif etti. Onun hakkında ileri sürülen itham ve şüpheyi anlamak istiyordu. Ona mührü vermek istedi. O ise kabuî etmedi. Hükümet tarafında olduğunu gösterecek herhangi bir işin kabulünü teklif etti. Şiddetli ısrarlara ve dayağa rağmen o bunu yine kabul etmedi. İşkenceden başı şişti. Fakat gönlü sarsılmadı, dayak altında zaaf göstermedi. Ağlayıp sızlamadı. Fakat annesinin onun bu haline çok üzüldüğünü öğrenince, onun elemine acıyarak gözlerinden yaşlar boşandı. İşe hakkıyla kuvvetli olmak böyledir. Kanaati uğrunda çektikleri şeyler onun hiç umurunda bile olmaz, fakat kendisi için çok kıymetli olan candan yakınlarından birinin acı duymasına gönlü razı olmuyor, başkalarının acı duyması yüzünden kendi acıları artıyor, diğer kimselerin elem çekmesine tahammül edemiyor. Kuvvetli olmak demek, katı kalbli, kaba ve sert olmak demek değildir. Kuvvetli olmak, sağlam irade, yüksek duygu, şefkatli kalb, ince ruh, tahammüllü gönül, sebatlı akıl, vekarlı hareket sahibi olmak demektir. İşte Ebû Hanîfe, bunların hepsi demektir.

27- Ebû Hanîfe'ye Yapılan İşkencenin Siyasî Sebepleri

İbn-i Hübeyre'nin Ebû Hanîfe'ye bu işkenceleri yapmaktan maksadı onun Emevî'lere karşı durumunu anlamak ve denemek idi. Çünkü etrafında şüpheler dolaşıyordu. Anlaşıldığına göre diğer bâzı fukahâ da aynı töhmet altında idiler. Fakat orrlar teklif olunan devlet vazifelerini kabul ettiler ve böylece kendilerini şüpheden kurtardılar. Belki de onlarda Ebû Hanîfe-

'deki sabır ve tahammül yoktu da kendilerini korumak için böyle hareekt ettiler. Bütün bunlar olup biterken Emevî Devleti için için kaynıyordu. Horasan ve İran Abbasî'lerin eline geçmişti veya geçmek üzere idi. Irak'ta kaynaşan fitneler tehlikeli bir Kal alıyordu. Abbasî'lerin orduları orada Emevî'leri kuşatmıştı. Devlet merkezine yakın ülkelerde bile Emevîler ansızın baskına maruzdu. Şu geniş dünya onların başına dar gelmeğe başlamıştı. Saltanat siyaseti onları Ebû Hanîfe'ye böyle muameleye sevk ediyordu. Fakat, din, ahlâk, siyaset bunu kabul edemez, buna asla razı olamazdı.

28 - Hapishaneden Mekke'ye Gîdîşî, Abbasîler Devrinde Tekrar Dönüşü

Hapishane memuru hapisten çıkma yollarını hazırladıktan sonra Ebû Hanîfe Mekke'ye kaçtı. 130 senesinde Abbasîler idareyi tamamiyle ellerine alıncaya kadar Mekke'de oturdu. Her tarafta kopan ihtilâl insanları kapıp fitnenin içine atarken o, Kabe'nin civarında, Harem'i Şerifte aradığı emniyeti buldu. İbn-i Abbâs'm ilmine vâris olan Mekke'de şevkle hadis ve fıkıh ilimleri üzerine eğilip ilimle meşgul oldu. Ebû Hanîfe orada İbn-i Abbâs'm talebe-leriyle buluştu. Onlara kendi ilmini öğretti. Onlardan da onların ilmini öğrendi, İlminden bahsederken Mekke ekolünden nasıl faydalandığını açıklayacağız.

Burada Mekke'de ne kadar oturduğunu tetkik etmek istiyoruz. Mekki'nin Menâkıp'mda kaydettiğine göre Ebû Hanîfe Mekke'de Mansur zamanına kadar kalmıştır. Mansur 136. hicrî yılında hilâfet makamına geçti. Ebû Hanîfe, 130 yılında Mekke'ye geldiğine göre en az altı sene Mekke'de ikamet etmiş olması

gerekiyor. Bu itibarla bu büyük imâm Ömrünün altı senesi gibi büyük bir kısmım Bey-tullah civarında geçirmiş, Kabe'de mücavir olmuştur.

Fakat yine Mekki, Menakib'mda: Ebu'l-Abbâs Seffâh Kûfe'ye girip de halktan bâat istediği zaman' Ebû Hanîfe'nin orada olduğunu söylüyor ve aynen şöyle diyor: «Ebû'l-Abbâs Seffâh, Kûfe'ye girdiği zaman ulemayı davet etti, onları huzuruna topladı; onlara şöyle dedi:

— Bu hilâfet işi, Peygamberimizin ehline ve akrabasına geçti. Bu size Allah'u Teâlâ'nın bir lütuf ve keremidir. Hak yerini buldu.

Sizler, ey ulema zümresi, buna yardım etmeğe en lâıyk olanlarsınız. Size istediğiniz kadar ihsan ve ikram var. Allah malından ziyafet var. Halifenize bâat ediniz(âhirette sizin için emniyete kavuşmağa vesile olur. Allah'ın huzuruna, halifeye b'at etmeksizin imâm-sız olduğunuz halde çıkmayınız. Hüccetsiz ve delilsiz kalanlardan olmayın.»

Oradakiler Ebû Hanîfe*ye baktılar, o da :

— «İsterseniz kendim namına ve sizin namınıza konuşayım.» dedi.

— Evet, bunu arzu ediyoruz, dediler. Bunun üzerine şu sözleri söyledi:

— Allah'a hamd olsun ki, bu hakkı Resul-i Ekrem'inin akrabasına nasîb etti. Zalimlerin zulmünü bizden kaldırdı. Lisanımızla hakkı söyleyebiliyoruz. Allah'ın emri üzerine sana b'at ettik. Kıyamete kadar sana verdiğimiz ahdi tutacağız. Allah'u Teâlâ bu işi Peygamberimizin akrabasından asla ayırmasın.

Ebu'l-Abbâs da buna güzel bir cevap vermiştir:

— «Ulema namına senin gibiler konuşmalı... Seni seçmekte çok isabetli hareket ettiler. Sen de gayet güzel ifade ettin...»

Çıktıktan sonra (kıyamete kadar) sözü ile neyi kasdettiğini sordular O da:

— «Siz beni ele verirsiniz ben de sizi ele veririm...» dedi. Onlar da sustular. Ve onun yaptığını haklı buldular.^{32[25]}

Bu rivayet iki şeye delâlet eder:

1- Seffâh Kûfe'ye gelip de halktan kendisi için hilâfet bîati aldığı zaman Ebû Hanîfe orada bulunmaktadır. Bu hâdise ise, hiç şüphesiz ki, 136 yılından önce idi. Öyle olunca bu rivayet Kûfe'ye Mansur'un hilâfeti esnasında yani 136 senesinden sonra döndüğünü söyleyen rivayetin zahirine uymuyor.

Bence bu iki rivayetin arasını bulmak şöyle mümkün olur: Ebû Hanîfe, îbn-i Hübeyre yüzünden Mekke'ye kaçmıştı. îbn-i Hübeyre ve hükümeti Irak'tan çekilip gidinceye kadar orada oturdu. Onlar Irak'tan def olunca memleketinde kalmak niyetiyle Kû-fe'ye geldi. İşte bu sırada Ebu'l-Abbâs Seffâh'la görüştü. Ve yukarıda geçtiği üzere ona bî'at etti. Fakat Irak'ta ve dolayında fitneler tamamiyle sönmüş değildir. İşler tam bir sükûnet ve istikrar bulmamıştı. Onun için yine Meke'ye döndü. Belki ,de Mekke ile. Kûfe arasında, işleri icabı, birkaç defa gelip gitmiştir ve bu gidişlerinden birinde Seffâh ile görüşmüştür.

Halife Mansur devrinde işler yoluna girip istikrar bulunca Kûfe'ye gelip orada kaldı ve mescidde ders halkasını eskiden olduğu gibi yine açtı. Fitneler ve kargaşalıklar devam edip dururken, Abbâsiyye devleti kurulduğu gibi hemen Kûfe'ye yerleşerek mescidde ders vermeğe başladığını söyleyemeyiz. Çünkü tarihin

^{32[25]} Mekkî, Menakıb-i Ebû Hanîfe, s. 151, îbn-i Menakıb-ı İmâm-ı A'zam, c. II, s 200 BezzâzS Ebû Hanîfe'nin nutkundaki (Kıyamete kadar) tabiri üzerinde duruyor. Arapçada bu ibars ile (buradan kalkıncaya kadar) mânası da kaşd olunmak ihtimali var, diyor. Fakat bu söz hakkıyla bî'at içindir. Burada öyle bir ihtimal yoktur. O, Abbâsilerin Al-i Beyte iyi muamele yapacaklarını çok kuvvetle ümid ediyordu. Bu ümidleri boşa çıkınca ileride Abbasiler aleyhinde konuşmuştur.

delâleti veçhile inkılâpların sonunda huzursuzluklar derhal ortadan kalkıp dinmez. Tarihler bunu böyle kaydederler. Demek Ebû Hanîfe de işlerin yatışmasını bekledi ve ancak Mansur'un halifeliği esnasında Kûfe'ye dönüp orada kaldı.

2- Bu rivayetlerden çıkan ikinci meseleye gelince: Ulema Ebu'l-Abbâs'a bîat edilmesine razı değildir. Bî'at esnasında yaptığı konuşmadan sonra Ebû Hanîfe ile başbaşa kalınca bunu söylemek istediler. Sonradan onun yaptığını ve dediğini kabul ettiler.

Hakikaten bu ulema arasında tbn-i Şübrüme, îbn-i Ebî Leylâ gibi Emevîlerîe çalışmış, onlara hizmet etmiş kimseler vardı. Onların son halife Muhammed h. Mervan'a yaptıkları bî'at boyunlarında idi. Ahdinde durmak borçtur. Bu yeni bî'at onları gayet güç duruma düşürmektedir. Ebû Hanîfe'ye gelince Emevîler hakkında hiçbir taahhûde girmiş değildir. Boynunda böyle bir borç yoktu.

29- Abbâsîlerîn Hâkimiyetini Nasıl Karşıladı?

Ebu'l-Abbâs Seffâh'a bî'at ederken söylediği sözlerden anîaşıl-dığı üzere Ebû Hanîfe Abbasîler devrini büyük bir memnunlukla ümid ve ferahla karşılamıştır, Emevîlerden çektiklerine bakınca, onun hayatının seyrine uygun düşen de budur. Halbuki ileride ümidleri kırılacak, Abbasîler de emelleri hilâfına zuhur edecektir.

Ebû Hanîfe, Emevîlerin Âl'i Beyte, Hz. Ali evlâdına nasıl tazyikler yaptıklarını gözü ile gördü. Şimdi ise Abbasî devleti kuruluyordu. Bu, aslında Hz. Ali taraftarlarının devleti olarak ortaya çıktı. Ali taraftarlarının dâvetine dayanarak kuruldu. Onlara bu hak, Hz. Ali'nin torunlarından geçti. Bunları bir yana

bırakalım. Abbasîler de Hâşimî âilesindendirler, Hazret-i Peygamberlerle aynı sülâleden gelirler. Bu devlet, Hâşimî devleti demektir. Amucaları oğulları olan Hz. Ali evlâdına karşı, her gün artan bir şefkatle hoş muamele yapmaları lâzım gelirdi. Onlardan beklenen, onların hakkına riayet etmeleridir. Sonra onlar, Hz. Ali evlâdının, Âl-i Beytin intikamını alacaklarını boyuna ilân ediyorlar, onlara zulüm edenleri haklayacaklarını tekrarlıyorlardı. Âl-i Beytin velîleri ve hamileri olduklarını, onların şehitlerinin kanlarını istemek hakkı kendilerine ait bulunduğunu söylüyorlardı.

Ebû Hanîfe'nin böyle bir devlet kurulmasından memnun kalması ve bu devletin ilk halifesine bî'at elini uzatması pek tabîî idi. O da bunu yaptı. Ebu'l-Abbâs Seffâh'a bî'at esnasındaki sözleri, Peygamber'in akrabasına nasıl kudsî bağlarla bağlandığını ve halkı bî'ata nasıl çağırdığını göstermektedir. Bu konuşmadan sonra fukahâ arkadaşlarıyla aralarında geçen sözlerle onları devlete ita-ata ve cemaatla beraber olmağa teşvik etmiştir.

Ebû Hanîfe Hazretleri, yukarıda arzettiğimiz sebeplerle, Abbasî devletine dostluğunda _ve bağlılığında olduğu gibi, Âl-i Beytin cümlesini sevmekle devam etti. Mansur onu kendine yaklaştırmak istiyor, onun mevkiini yükseltiyordu. Ona bol bol atiyeler veriyor, ihsanlarda bulunuyordu. Mansur ile zevcesi arasında, zevceler arasında eşitliğe riayet etmemek ve kendisinden yüz çevirmek yüzünden dargınlık vuku buldu. Zevcesi Mansur'dan adalet üzere hareket etmesini istedi. O da :

— İkimizin arasında hakem olarak kime razısın, dedi.

— Ebû Hanîfe'nin hakemliğine razıyım, cevabını verdi.

Mansur da onun hakemlik yapmasını kabul etti. Bunun üzerine Ebû Hanîfe'yi davet ettiler. Mansur söze başladı:

- Zevcem benden davacı, adaletini göster bakalım.
- Emîrül-Mümînin anlatsınlar bakalım, mes'ele nedir?
- Bir erkek kaç kadın alabilir?
- Dört.
- Cariyelerden kaç?
- Onlar için bir sayı yok .istediği kadar.
- Bunun hilâfına söyleyen var mı?
- Hayır.

Ebû Ca'fer Mansur, hanımına dönerek:

Şöylediîkerini işitiyorsun ya, dedi. Bunlar şeriat hükmü.

Ebû Hanîfe tekrar söz aldı:

- Allah'u Teâlâ bunları zevceleri arasında adalete riayet edenler için helâl kıldı. Adalete riayet etmiyen veya edemeyeceğinden korkanlar birden fazîa kan almamalıdır. Alâh'u Teâlâ buyuruyor ki: «Adalet edemeyeceğinizden korkarsanız bir tane yeter.» Bize yakışan Alâh'u Teâlâ'nın verdiği edeb dersini kabul etmektir. Onın öğütlerinden ibret alıp faydalanmak lâzımdır.

Ebû Câ'fer Mansur bunlara diyecek bir şey bulamadı, susup kaldı. Ebû Hanîfe de çıkıp gitti. Evine vardığı zaman Mansur'un zevcesi ona hizmetçisiyle para, elbise bir câriye ve bir Mısır merkebi gönderdi. Ebû Hanîfe bunları kabul etmeyip geri çevirdi ve hizmetçiye dedi ki:

- Ona selâm söyle ve de ki: «Ben dinî vazifemi yaptım. Hakkı müdafaa ettim. Bunu Allah için yaptım. Bununla kimseye yakın olmak istemedim. Dünyalık da arzu etmedim.» .

30- Abbasîler Âl-i Beyt'e Ezaya Başlayınca Onları Tenkidi

Hız. Ali torunları Abbâsîlerin aleyhine dönüp aralarında düşmanlık başlayınca kadar Ebû Hanîfe'nin Abbasî devleti aleyhinde konuştuğu yoktu. Ebû Hanîfe, Ali evlâdına çok bağılı idi, onları seviyordu. Onlara şiddetle taraftar idi. Onların kızdığı şeye onun da kızması pek tabîî idi, Ebû Câ'fer Mansur'un hükümetine karşı ayaklanan Muhammed Nefsüz-Zekiyye'nin ve kardeşi İbrahim'in babaları olan Abdullah b. Hasan'la Ebû Hanîfe'nin ilmî münasebeti vardı. Menakıb kitapları onu Ebû Hanîfe'nin üstadları arasında sayarlar ve ondan rivayet ettiğini söylerler. Bunu ileride biraz açıklayacağız. Kendi oğullan, Mansur'a karşı ayaklandıkları vakit Abdullah hapiste bulunuyordu. Mansur onu hapse almıştı. İki oğlunun Öldürölmesinden sonra o da hapiste öldü.

İşte bu yüzden, bu hâdiselerden sonra yâni Nefsü'z-Zekiyye'-nin ve kardeşi İbrahim'in isyanlarında ve öldürölmelerinden sonra Ebû Hanîfe'den Abbasîler aleyhinde sözler duyulmağa başlıyor.

Anlaşıldığına göre bundan böyle Abbâsîlere sadakati ve dostluğu doğru bulmaz oldu. Fakat Emevîler zamanında yaptığı gibi, şimdi de Abbâsîlere karşı bâzan derste münasebet düştükçe sözle tenkîd etmek haddini geçiniyor, daha ileri gitmiyordu. Hız. Ali evlâdına olan sadakati bir an sarsılmadan devam ediyordu. Fakat kılıca sarılıp isyana davet etmiyordu. Ulemanın ahvali böyledir. Kendilerini ilimden alıkoyacak bir şeyle oyalanmazlar. Ancak sevdikleri ve beğendikleri şeyler hakkında duygularını ifade etmek suretiyle iç âlemlerini doyururlar. Ebû Câ'fer Mansur

da biliyor, ve seziyordu. Bâzan göz yumuyor, önü kendi tarafına çekmek için denemek istiyordu. Nihayet facia koptu.

31- Nefsü'z-Zekîyye'nîn İsyanında Ebû Hanîfe'nîn Durumu

İşte bu kısaca arzettiklerimîzi, Ebû Hanîfe'nin hayatiyle olan ilgileri bakımından-biraz tâfsilâtiyle anlatmak icabediyor.

Muhammed Nefsü'z-Zekîyye 145 senesinde Medine'de Ebû Câ'fer Mansur'a karşı ayaklandı. Horasan halkı ve diğer bâzı yerler de ona sadakatle bağlı ve taraftar idiler. Fakat bunlar uzakta idiler. Sadakat ve sevgi bakımından ona bağlı olmakla beraber kuvvetçe ona yardım yapamıyorlardı. Rivayet olunduğuna göre M'*ammed Nefsü'z-Zekîyye ile bir olup Abbâsîlere karşı çıkmanın meşru olduğu hakkında İmâm Mâlik Medine'de fetva vermiştir. İbn-i Cerîr Taberî ve İbn-i Kesîr tarihlerinin kaydettiklerine göre: İmâm Mâlik, Abdullah oğlu Muhammed Nefsü'z-Zekîyye'ye bî'at: etmeleri için halka fetva veriyordu. Ona :

— Bizim boynumuzda Mansur'un bî'atı var, dediler.

— Siz zor altında bulu vermiştiniz, dedi. Halk İmâm Mâlik'in bu sözü üzerine ona bî'at ettiler. Mâlik evinden çıkmıyordu.^{33[26]}

Bu Muhammed Nefsü'z-Zekîyye'nin öldürülmesiyle isyan bastırıldı. Irak'da ayaklanıp birçok şehirleri eline geçiren ve Kûfe'-ye de hücum etmiş olan kardeşi İbrahim de öldürülerek isyan önlendi.

İmâm Mâlik, Muhammed Nefsü'z-Zekîyye ile beraber Man-sur'a karşı ayaklanma için fetva verdiyse bunun

^{33[26]} İbn-i Kesîr, El-Bldâye ve'n-Nihaye, c, X s.84.

hesabını verdi: Kendisine daya katıldı, işkence yapıldı. Ebû Hanîfe'nin durumu Mâlik'den daha dehşetli idi. Derslerinde ihtilâlcilere yardım yapmayı açıkça söylüyordu. Hattâ o kadar ileri gidiyordu ki, Mansur'un bâzı kumandanlarını ihtilâlcilere karşı savaşmaktan bile vazgeçirtiyordu. Şunu naklederek: Mansur'un kumandanlarından olan Hasan b. Kahtabe Ebû Hanîfe'nin yanına gelip giderdi. Dedi ki:

— Benim işim sana malûm, benim için tevbe yolu var mı? Ebû Hanîfe ona şu cevabı verdi:

— Senin yaptıklarına hakikaten nadim olduğun Allah indinde gerçekse bir Müslüman öldürmekle kendinin öldürülmesi arasında muhayyer bırakılsan da kendi öldürülmeni tercih etsen ve asla eski yaptıklarına dönmeyeceğine Allah'a ahid versen ve eğer bunları tutarsan işte senin tevben budur.

— İşte ben, de bunu yapacağım ve hiçbir Müslüman öldürmeyeceğim, Allah'ıma söz veriyorum, dedi.

Bu, Hz. AH torunlarından İbrahim b. Abdullah'ın ayaklanmasından önce idi. İbrahim isyan edince Mansur ona İbrahim'e karşı gitmesini emretti; isyanı bastırmayı ona teklif etti. O da İmâm-ı A'zam'a geldi ve olup biteni anlattı. O da :

— İşte senin tevbenin zamanı geldi. Eğer ahdettiklerini yaparsan, sen hakiki tevbe yapmış sayılırsın. Yoksa eskiden yaptıklarından hepsinden sorulursun! dedi.

O da tevbesinde sebat etti. Hazırlandı, kendim ölümün kucağına atarcasına Mansur'un yanına girdi; ve:

— Senin gönderdiğin cihete gitmiyeceğim, eğer senin hâkimiyetinde bu yaptıkların Allah'a itaat sayılıyorsa bundan en fazla nasibi olan benim, eğer senin emrinle bu yaptıklarım günahsa artık yeter. Bu kadarı kâfi.

Mansur kızdı. Kardeşi Hamîd b. Kahtabe orada idi.

— Bir senedenberi onun aklında bir bozukluk var,

biraz aklını kaçırdı, onun yerine ben gideceğim. Bu şerefe ben ondan daha lâ-yıkım, dedi.

Mansur, yanındaki güvendiği kimselere sordu :

— Fukahâdan kiminle görüşüp konuşuyor bu?

— Ebû Hanîfe'ye gidip geliyor, dediler.^{34[27]}

İşte îmâm-i A'zam hakkında rivayet olunanların bir kısmı budur. Eğer bu rivayet doğru ise onun bu yaptığı şey, Mansur'un nazarında devlet için en tehlikeli bir iştir, demektir. Çünkü bunda Ebû Hanîfe mücerred tenkid sınırını aşıyor. Gönlünde beslediği taraftarlıkla iktifa etmiyor, işi daha ileri götürüyor, faal sahaya döküyor demektir. Bunda iş yalnız fetvaya münhasır kalmıyor. Halbuki müftüye düşen Allah'ın dîni hakkında nasihattir. Fesadı önlemektir. Hakka riayetten başka bir şey gözetmemektir.

Bu rivayet hakkında ne denirse denilsin, o bize tarihen sabit olan bir gerçeği tekrarlamaktadır ki, o da Ebû Hanîfe'nin Halife Mansur'u tenkîd ettiği ve onun Hz. Ali evlâdına yaptıklarını asla beğenmediği cihetidir. Onun mazisine ve Hz. Ali sülâlesine olan sevgisine uygun düşen de budur. Bildiğimiz gibi onun Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'le alâkası vardı. Câ'fer Sâdık'la aralarında samimî bir bağlılık mevcuttu. Muhammed Bakır onunla temas halinde idi. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi o, şehit edilen Muhammed Nefsü-'z-Zekiyye'nin ve İbrahim'in babalan olan Abdullah b. Ha-san'ın talebesi idi. öyle ise onlara son derece sadakatle bağlı olmasında, onların başına gelen felâketlerden çok acı duyduğuna dair haberlerde hayret edecek bir sev voktur. Ebû Hanîfe'nin iç âlemi mantığına uyan, yaşadığı ruhî haletini ifade eden ve halihazır ile mazisini bir birine bağlayan budur.

^{34[27]} İbn-i BezâzS, 'roenakıb-ı İmam'ı A'zam, c. II, s.22

32- Mansur'un Bazı Vazifeler Teklifiyle Ebû Hanîfe'yî Denemesi

Ebû Hanîfe'nin durumu, onun tarzı hareketlerini daima gözetleyen Mansur'un gözünden kaçmıyordu. Ebû Hanîfe'nin Küfe gibi tarihte yer alan bir şehirde bulunması ziyade uyanıklık istiyordu. Mansur onun devlete sadakatim, muvafakat derecesini denemek istedi. Ele güzel bir fırsat da geçmişti. Bağdat şehri kuruluyordu. Onu yeni merkeze Bağdat kadısı yapmak istedi, o kabul etmedi. Mansur ısrar ettîj o kabulden çekindi. Mansur en sonunda herhangi bir iş olursa olsun mutlaka devlette resmî bir vazife almasını istiyordu. Maksat onun kanaatini anlamak, denemektir. Ebû Hanîfe bundan maksadın ne olduğunu anlıyordu: Kabul etmezse kellesi gideceğini seziyordu ve rivayete göre nihayet Bağdat inşasında tuğla hesaplarını kontrol İşini kabul etmiştir.

İbn-i Cerîr Taberî'nin naklettiğine göre: Mansur Ebû Hanîfe'yi kadı tayin etmek istedi. O kabul etmedi. Mansur kabul ettireceğim diye yemin etti. Ebû Hanîfe de kabul çürüyeceğine yemin etti. Nihayet Mansur onu Bağdat şehrinin inşaat amirliğine, tuğla ve kerpiç işlerini kontrol etmeğe, amele çalıştırma işlerine âmir tayin etti, o da bunu kabul etti.

İbn-i Kesîr diyor ki: «Hersem b. Adiy'den nakl olunmuştur ki, Mansur Ebû Hanîfe'ye Bağdat kadılığını teklif etti, o kabul etmedi. Mansur da: Devletten bir vazife almayınca onun peşini bıfak-mıyacağına yemin etti. Bunu duyunca Ebû Hanîfe Mansur'un yemini yerini bulsun diye Bağdad

inşaatında tuğla kontrol işlerini kabul etti .^{35[28]}

Bu rivayete göre Ebû Hanîfe, Ebû Câ'fer Mansur'un maksadını anladı ve kellesini kurtarmak için onu atlatmış oldu. Öyle anlaşıyor ki, bu hâdise, Mansur, Hz. Ali İtarafatlarının ileri gelenlerini toplayıp hapse attığı, onların mallarını zabt ve müsadere ettiği ve hattâ selefi Ebu'l-Abbâs Ceffâh'ın onlara verdiği tahsisatı bile keserek onları her şeyden mahrum bıraktığı sıralarda olmuştur, ister Abdullah b. Hasan'ın iki oğlunun öldürülmelerinden evvel olsun, ister sonra olsun bunun neticede bir önemi yoktur. Bu denemenin Ebû Câ'fer'le Hz. Ali evlâdı arasında nizam şiddetlendiği sırada olduğu şüphesizdir.

33- Tarîhi Gerçeklere Aykırı Rivayetler

Bu haberlere göre Ebû Hanîfe kanaatına ve dînine zararı do-kunmıyan bir müsamahakârlıkla bu işi başından savmağa muvaf-vak oldu. Bir müddet için Mansur'un takip edici gözünden kurtuldu. Lâkin bu, Mansur onun bütün hareketlerine büsbütün göz yumdu demek değildi. Ara sıra onun sarf ettiği sözler, hesabı sonra görülmek üzere, resmî makamlarca hep kaydolunuyordu.

Ebû Câ'fer'i, Ebû Hanîfe'ye bu ağır işkenceleri yapmağa sevk eden işlerden bir kısmını zikretmeğe geçmezden önce şunu söyleyelim ki, bu facia Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim b. Abdullah'ın Irak'ta ayaklanmasının derhal akabinde değildi. Aradan beş sene gibi uzun bir müddet geçtikten sonra idi. İbrahim'in ayaklanması ve öldürülmesi 145 hicrî yılında idi. Ebû Hanîfe'nin ölümü ise 150 senesindedir,

^{35[28]} İbn-i Kesir, El-Bidâye ven-Nihaye, c. 10, s. 97.

bu hususta rivayetler müttefiktir.

İşte bu sebeptedir ki, Hatib Bağdadî'nin tarihinde îmâm Züfer'den rivayet ettiklerini, ilmî araştırma bakımından reddetmek gerekiyor. Orada Züfer'den naklen deniyor ki: «Ebû Hanîfe İbrahim'in ayaklandığı günlerde siyasî mes'eleler hakkında gayet aşikare ve çekinmeden konuşuyordu. Bir defa onu: Vallah sen böyle devam edersen boynumuza ip takılacak, dedim. Aradan çok geçmedi, Halife Mansur İsâ b. Musa'yı gönderdiği bir emirle Ebû Ha-nîfe'yi merkeze istiyordu. O da Ebû Hanîfe'yi Bağdad'a gönderdi ve orada onbeş gün yaşadı.^{36[29]}

Bu rivayetin son kısmı tarihi gerçeklere aykırı olduğundan onu kabul edemeyiz. İbrahim'in, ayaklandıktan sonra öldürülmesi, * yukarıda geçtiği veçhile, 145 senesinde idi. Buna göre Ebû Hanîfe'nin Bağdad'a götürülmesi İbrahim'in ayaklanmasının hemen sonunda olmamıştır. Arada beş sene gibi bir müddet vardır. Kitapların haberlerinde bu neviden hatalar çok bulunur. Bunları alırken ihtiyatlı davranmak ve doğrusunu araştırıp bulmak lâzımdır. Bu ise kolay bir iş değildir.

34- Kendîni Tam İlme Vermesi, Mansur'un Aleyhinde Sözlerden Çekinmemesi

Mansur, Hz. Ali torunlarına eza ve cefa yapmağa, onlann ileri gelenlerini, rüesâsını öldürmeğe başlayıp da arada düşmanlık arttıktan sonra Ebû Hanlfe'nin Abbasî hükümetinden sıdkı sıyrıldı, onlardan gönlü döndü. Ve kendisini ezadan koruyabildi. Bütün varlığını ilme verdi. Fakat ara sıra konuşmalarında

^{36[29]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bagdad, c. 13, s. 330

Abbâsîleri ten-kîd ediyor ve bâzı işleri, hükümet hakkında beslediği kanaatim açığa vuruyordu. Bu hususta misâl vermek için iki olayı zikredeceğiz. Bunlar Mansur'un şüphelerini uyandıracak mahiyettedir.

1- Musul halkı, Mansur'a karşı isyan etmişti. Halbuki Mansur ile aralarında şöyle bir şart koşmuşlardı: Eğer isyan ederlerse, hükümete karşı gelirlerse kanlan ve malları helâl addolunacaktı! Mansur fukahâyı topladı, içlerinde Ebû Hanîfe de bulunuyordu. Onlara dedi ki:

— Peygamber efendimiz: «Mü'minler aralarındaki şartlara riayet ederler» buyurdu doğru değil midir? Musul halkı bana karşı ayaklanmamayı şart etmişlerdi. Halbuki şimdi benim valime isyan ettiler. Şarta göre onların kanları helâl olmuştur. Hükümet ne isterse yapar içlerinden biri şu cevabı verdi:

— Sen onlara elini uzattın, Onlar hakkında sözün makbuldür. Sen onları affedersen, af ehlinden olursun, eğer onları cezalandırırsan onlar bunu da hak etmişlerdir.

Halife, Ebû Hanîfe'ye sordu:

— Sen ne dersin, üstad? Biz Peygamberimizin halifesi değil miyiz ve ahd ve eman ülkesinde yaşamıyor muyuz? Verilen sözler tutulmayacak mı?

Ebû Hanîfe şöyle cevap verdi:

— Onlar mâlik olmadıkları bir şeyi sana şart koşmuşlar; sen de salâhiyetin olmıyan bir şeyi onlara şart etmişsin. Zira Müslü-manın kanı ancak üç şeyden biriyle helâl olur. Burada onlar yok. Sen onlara karşı kılıç kullanırsan helâl olmıyan bir şeyi yapmış olursun. Allah'ın koştığı şartlar riayet olunmaya daha lâyıktır! Mansur fukahâyı dağılmalarını söyledi. Sonra Ebû Hanîfe'yi yalnız çağırarak:

— Üstad, sen sözünde haklısın, bu iş böyledir.

Memleketine git, halifenin kadrini küçültecek şeyler söyleme. Hariciler, hükümete karşı çıkanlar, elini kolunu sallıyarak mı gezsinler!».^{37[30]}

Menakıb kitaplarının anlattıkları böyledir, tbn-i Esîr'in El-Kâ-mil'inde 148 senesi vukuatı arasında bu hâdise şöyle anlatılıyor: «Hemedan halkı hepsi Hz. Ali evlâdı taraftarı idi. Mansur Musul üzerine ordu gönderip onları ezmeğe karar verdi. Ebû Hanîfe, îbn-i Leylâ, İbn-i Şubrûme'yi huzuruna çağırdı. Onlara:

— Musul ahalisi asla bana karşı gelmemegi şart koşmuşlardı. Eğer isyan ederlerse canlan, malları helâl olacaktı. Şimdi isyan ettiler. Ne dersiniz.

Ebû Hanîfe sükût etti. Diğer ikisi konuştu:

— Onlar senin teb'andır, affedersen, onlan affetme salâhiyetini haizsin. Eğer cezalarını verirsen bunu da hak etmişlerdir.

Mansur Ebû Han'fe'ye dönerek:

— Bakıyorum, sükût ediyorsun, üstad, dedi.

— Ey Emîrül-Mü'minîn, onlar mâlik olmadıkları bir şeyi helâl etmişler, canı helâl etmek ellerinde mi? Meselâ bir kadın nikâh kıyılmaksızın kendini bir erkeğe teslim etse onunla cinsî münasebette bulunması helâl olur mu?

— Hayır.

— Tıpkı böyle, canı helâl etmek de onların elinde değil.

Bunun üzerine Mansur, Musul halkı üzerine yürümekten vaz geçti.. Ebû Hanîfe'ye ve iki arkadaşına Kûfe'ye dönmelerini söyledi.^{38[31]}

Tarihin bu haberi, menakıb rivayetleri gibi muteberdir. Mânâ bakımından arada bir. fark yoktur. Fakat îbn-i Esîr'in bâzı kısımlarında hata var. Meselâ, îbn-i

^{37[30]} İbn-i Bezzazi, Menâkıb-ı İmam-ı A'zam, c. II, s. 17

^{38[31]} İbn-i Esir, El-Kâmil, c. V. s. 217 .

Şubrûme'nin de bu hâdisede Ebû Hahîfe'nin yanında bulunduğunu söylüyor. Ve bunu 148 senesi vukuatı arasında zikrediyor. Halbuki tercüme-i hal kitaplarının kaydettiği veçhile İbn-i Şubrûme 144 senesinde ölmüştür. Hattâ bunv İbn-i Esîr kendisi de daha yukarıda böylece kaydetmiştir.^{39[32]} Menakıb kitaplarının rivayeti burada daha doğrudur.

2- Ebû Câ'fer Mansur'un hükûmeti hakkındaki kanaatmı gösterir diğer hâdiseler de şudur: Mansur ona bâzı hediyeler göndermiştir. Kabul edip etmiyeceğini denemek istiyordu. Mekke'nin Me-nakıbmında kaydettiğine göre: Ebû Câ'fer, Ebû Hanîfe'ye onbin dirhem ve bir cariye hediye olarak gönderdi, Ebû Câ'fer'in veziri Ab-dulmelik b. Hümejd anlayışlı ve iyi görüşlü bir adamdı. Ebû Hanîfe bu hediyeleri reddedince ona dedi ki:

— Yalvarırım, Allah aşkına bunları kabul et. Emlrül-Mü'mi-nin senin aleyhinde bir bahane kolluyor, sebep anyor. Eğer hediyelerini kabul etmezsen senin hakkındaki şüpheleri artar, ne olur bunları kabul et!

Bu işarlara rağmen Ebû Hanîfe yine kabul etmedi. Vezir yine dedi ki :

— Parayı ben hediye ve ihsanlar meyanına kaydederim» olur biter. Fakat cariyeyi kabul et. Veya bir özürün varsa söyle ki onu Emîrül-Mü'minîne arzedeyim.

Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Ben ihtiyarladım, kadınlarla işim yok. Elim uzanmıyacak bir cafireyi helâl görmem. Emîrül-Mü'minîn elinden gelen bir carireyi satmağa da cür'et edemem...

^{39[32]} Aynı eser, c V, s. 196

35- Mansur'u Bâzı Adamları Ebû Hanîfe'ye Karşı Tahrîk Ediyorlar

İşte bunlar, Halife Mansur'la Ebû Hanîfe Hazretleri arasında ceryan eden şeylerden bâzı örneklerdir, Ebû Hanîfe'yi daima gözetliyor, onu takip ediyordu. Halifenin etrafındakilerden onu Ebû Hanîfe aleyhine kışkırtıp onun hakkında fena zan uyandıрмаğa çalışanlar da vardı. Fakat Ebû Hanîfe hak bildiği yoldan şaşmıyor, doğru bulduğu sözleri söylemekten çekinmiyordu. Allahım, hakkı ve vicdanını razı ettikten sonra başkaları onun sözlerinden razı olacaklarmış veya olmayacakla rınış bunun ne ehemmiyeti var? Menfaatlerini başkalarının zararında arayan kötü niyetli bâzı kimseler, Mansur'un kinini körükleyerek onu Ebû Hanîfe aleyhine tahrik etmeğe çalışsalar da bundan ne çıkar-? O, böyle şeylere aldmış etmekten çok yüksekte idi.

Hatîb Bağdadî, Ebû Yusuf'dan rivayet ediyor:

«Mansur Ebû Hanîfe'yi davet etti. Mansur'un teşrifat memuru Rabi'ki Ebû Hanîfe'ye karşı düşmanlık besliyordu, bir'ara:

— Yâ Emîrû'l-Mü'minîn, bu Ebû Hanîfe senin atana muhalefet ediyor, dedi. Abdullah tbn-i Abbas: «Bir kimse bir şey üzerine yemin etse ve bir veya iki gün sonra ondan istisna yapsa caiz olur» dedi. Halbuki Ebû Hanîfe istisna ancak yemine muttasıl olarak yapılırsa muteberdir, diyor.

Ebû Hanîfe'nin cevabı şu oldu:

— Yâ Emîrû'l-Mü'minîn, Rabi' şu iddiasıyla ordumuzun size biâtı yoktur, demek istiyor.

— Nasıl olur bu?

— Huzurunuzda yemin ederler^Şönra evlerine

döndükten sonra istisna yaparlar, onca bu istisnâf'câiz olduğundan yeminleri batıl olur,..

Mansur güldü.

— Rabi' dedi. Aklını basma al, E,bû Hanîfe'ye dokunma! Mansur çıktıktan sonra Rabi' Ebû Hanîfe'ye:

— Yahu, benim kanımı heder edip akıtacaksın, dedi! Ebû Hanîfe:

— Hayır, dedi, öyle bir kastım yok. Sen benim kanımı heder etmek istedin, ben de hem seni gûnahtan kurtardım, hem de kendimi ölümden».^{40[33]}

Yine Hatîb Bağdadî rivayet ediyor: Ebu'l-Abbas Tûsî Ebû Ha-ıîfe hakkında kötü niyet besliyordu. Ebû Hanîfe de bunu biliyordu. Ebû Hanîfe bir defa Ca'fer Mansur'un huzuruna girdi. Başka-ları da vardı. Tûsî, içinden:

— Bugün Ebû Hanîfe'yi bir tuzağa bastırayım da görsün, dedi. Ve Ebû Hanîfe 'ye dönerek:

— Yâ Ebû Hanîfe, dedi. Emîrû'l-Mü'minîn bizden bir kimseye, bir adamın boynunu vurmasını emrediyor, Sebebini bilmediği halde o adamın boynunu vurmak ona caiz midir, değil midir?

Ebû Hanîfe'nin cevabı gayet kurnazca oldu:

— Yâ Ebû Abbas, Emîrül-Mü'minîn hakla mı emir eder, yoksa batıl ile mi? Tûsî başka türlü cevap veremezdi;

— Hak ile emir eder, dedi.-

— Öyle ise hakkı yerine getir, nasıl olduğunu sorma! Bundan sonra Ebû Hanîfe yanında oturana dönerek:

— O, güya beni tutmak istedi, ama ben onu sımsıkı bağladım.^{41[34]}

^{40[33]} Hatib Bağdadî, Tarih-İ- Bağdad, c. 13, s. 365

^{41[34]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bağdad. c. 13, s. 366

36- Kadı İbn-i Leylâ'nın Hükümlerini Tenkîdî Ve Kadı'nın Mansur'a Şikâyetî

Bu münasebetle Ebû Hanîfe'nin bir durumundan daha bahsetmek istiyoruz ki, kanaatımızca, bu büyük imâma Mansur'un işkence yapmasında bunun da tesiri olsa gerektir. Bütün haberlerden anlıyoruz ki, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, Küfe kadılarının verdikleri hükümler, kendi re'yine muhalif düşünce, onları tenkîd ederdi. Yanlış bulduğu noktaları derhal açıkça söyledi. Verilen hüküm lehte olsun, aleyhde olsun, o hususta doğru bildiğini, haklı bulduğunu söylemekten çekinmezdi. Bu yüzden kadı, içten içe kızıyor, Ebû Hanîfe'ye kin besliyordu. Hattâ diyebiliriz ki, bunlar kadıyı, ümerâ nezdinde Ebû. Hanîfe aleyhinde konuşmağa bile sevkettiği olurdu. Nasıl ki Küfe kadısı İbî-i Ebî Leylâ'nın, Ebû Hanîfe'nin bu halinden bizzat şikâyet ettiği rivayet olunur. Bunun üzerine Ebû Hanîfe bir müddet fetva vermekten menoinmuş ve sonraları bir vesile ile bu yasak kaldırılmıştır.

Menakıb kitaplarının ve Bağdad tarihinin kaydettiklerine gö-. re: birisi bir deli kadını kızdırmış olacak ki, kadın ona:

— Sen, zina yapan iki kişinin oğlusun, demiş, Adam kadıya şikâyet etmiş. Küfe kadısı olan İbn-i Ebî Leylâ dâvaya bakmış, ka-dının aleyhine hüküm vermiş ve kadına mescidde ayak üzere had vurdurmuş, 'hem de iki defa, birisi anasına, diğeri de babasına ka-zi(ettiği için!

Ebû Hanîfe bunu duyunca:

— Bizim kadı efendi bu mes'elede tam altı yerde yanılmıştır dedi.

1- Mescidde had vurdurmuştur. Halbuki mescidde

had vurulmaz.

2- Kadına ayakta dayak attırmıştır, halbuki kadınlara oturdukları halde had vurulur.

3- Babası için bir had, anası için bir had vurdurmuştur, halbuki bir adam kalabalık bir cemaata kazzeif etse ona yalnız bil" had vurulur, kazif olunanların sayısınca değil.

4- İki had vurmayı bir arada toplamıştır. Halbuki iki had birden vurulmaz.

5- Deli kadına had vurdurmuştur, halbuki deliye had yoktur, o mükellef değildir.

6- Anası ve babası için had vurdurmuştur. Halbuki onlar ka-yıbdırîar, mahkemeye gelip dâva etmemişlerdir.

Bu tenkidleri îbn-i Ebû Leylâ'ya yetiştirdiler. O da Emîrin yanına girip Ebû Hanîfe'den şikâyetle bulundu. Bunun üzerine Ebû Hanfe fetva vermekten menolundu. Bu yasağa riayet ederek Ebû Hanîfe bir müddet fetva vermedi. Vetiahd tarafından bir elçi geldi, fetva ve hüküm almak için Ebû Hanîfe'ye bâzı mes'eleler arzetti. Ebû Hanîfe:

— Bana fetva vermeyi yasak ettiler, diyerek fetva vermekler çekindi. Elçi Emîre giderek işi anlatı. Emîr de:

— Fetva vermesine müsaade ediyorum, dedi. Ebû Hanîfe de tekrar fetva vermeğe başladı.^{42[35]}

Ebû Hanîfe yaptığı tenkidlerde kadının hükmü ile fakihın fetvası arasında fark gözetmiyordu. Halbuki birincide, doğru olsun, yanlış olsun, başkalarını ilzam etmek vardır. Halbuki fetvada başkasını ilzam yoktur. Hattâ Ebû Hanîfe'nin yanlış bulduğu fetvâ-ı tenkidi tenfiz olunacak hükmü tenkidinden daha hafif olurdu.

^{42[35]} İbn-i Bezzâzî, Menakib-ı İmara-ı Â'zam, c. I, s. 166, Hatib, Tarih-Baftdad, c. 13, s. 351

Hükümleri daha şiddetle tenkîd ederdi. Çünkü tenfîz olunan hükümde, ona göre bir hüküm yanlış olduğu takdirde, bir haksızlık tatbik sahasına konuyor demektir. Ebû Hanîfe bunları ten-kîtf etmekle, zulümden ve haksızlıktan şikâyet etmiş, yıkıcı ve bozucu hükümleri önlemiş oluyordu. Ruh haleti bakımından gönülleri tatmin ettiğinden bu, yerinde bir harekettir. Çünkü kadının hatası yüzünden masum canlara kıyılır, kanlar heder olur, mallar zayi' olup gider. Hürmet edilecek şeyler ortadan kalkar, hukuk zayi' olur, haksızlıklar alıp yürür. Bu tenkîdler hâkimi uyanık davranmağa davet sayılır. Fakat umumî nizamı koruma bakımından da kadının hükümlerinin hürmete lââyık sayılması lâzımdır ki, hüküm giyenler hükmün yerinde olduğuna kani' olsunlar, adalet işleri yoluna girsin, hüküm istikamet üzere yürüsün: Kadı yanlış - Ha bu yanlış hüküm infaz olursa, bu hata Örtülü kalınca umumî nizam hukukunu koruma bakımından bu daha yararlıdır. Az hata affolunabilir. Hatayı ilân etmeden gizlice tenbihatta bulunmak, umumî nizamın, sarsılmadan ve ahkâma hürmetin kalkmasından daha hayırlıdır. Ebû Hanîfe gibi büyük bir fakihın ve kendisine uyulan şanlı imamın mahkeme kararları hakkındaki tenkidlerini, bu mülâhaza ile gizli yapmasını veya kendilerine yazılı olarak göndermesini biz de arzu ederdik. Aralarında yazışma yoksa bile bunları bir takrir halinde alâkalı makama gönderebilirdi. Fakat her zamanın kendine mahsus şartları ve icabları vardır.

37 -İlmi Tenkide Tahammül Edemi Yen Kadı, Siyasete Başvuruyor

Ebû Hanîfe'nin mahkeme hükümlerine karşı durumu

nasıl olursa olsun, İbn-i Ebî Leylâ, Ebû Hanîfe'nin tenkidlerini gönül hoşluğu ile, kalb nzaasıyla karşılamıyordu. Hattâ bu tenkidler sebebiyle; ona düşman kesilmişti. Bu düşmanlık yüzünden Ebû Hanîfe'yi eza ve cefaya düşürmek için tuzaklar bile kuruyordu. Hattâ Ebû Hanîfe'nin, hakkında şöyle dediği bile rivayet olunur;

— «Benim hayvanlar hakkında bile helâl addetmediğim bir şeyi İbn-i Ebi Leylâ benim hakkımda helâl görüyor. Yâni benim canıma kasdediyor.»^{43[36]}

Ebû Hanîfe'nin, İbn-i Ebî Leylâ hakkındaki tenkidlerini biraz şiddetli buluyor ve bu tenkidleri herkesin önünde yapmasını hoş görmüyorsak da koca Küfe kadısı gibi bir zatın bu tenkidler yüzünden aradaki münasebeti düşmanlığa çevirmesini de asla beğenemeyiz. Kadı eğer aradaki samimiyeti bozmasaydı, bu şiddet azalardı. Ulema arasında geçen ttr ilim mes'elesi halinde kalardı, mes'-ele iki âlim arasında olmaktan çıkmazdı; fakat maalesef kadı bu müsamahayı gösteremedi.

38- Hak Uğrunda Gösterdiği Celâlet Ve Metanet

Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali evlâcfe taraf tan olduğunu biliyoruz. Bu, ders halkasında onun lisanından duyuluyor, talebesi bunu biliyordu. Bunlar yetmiyormuş gibi bir. de bakıyoruz. Ebû Hanîfe, Man - sur'un sorduğu mes'elelere hiç çekinmeden onun arzusu hilâfına cevaplar veriyor. Halbuki bu fetva istemeler onun içindekini, kanaatlerini anlamak için bir vesileydi. Onun fikrini anladıktan sonra Halîfe'ye karşı isyan edenler, îmâm-ı A'zam'm sözlerini kendilerine siper edinmesinler diye onu böyle sözlerden, fetvadan

^{43[36]} Mekki, Menâkıb-ı Ebu Hanîfe

menedebîir-di. Yine bakıyoruz Ebû Hanîfe, Mansur'un hediye ve ihsanlarım da kabul etmiyor. Bu hediyeler mücerred şehaveîten doğmuş değil, onun iç duygularım anlamak için yapılmış bir deneme olabilirdi. Fakat o bunu düşünmüyor, gelen hediyeleri reddediyor. Halifenin adamlarından kendisini seven biri: Hediyeleri kabul etmesi için yalvarıyor, eğer bîr özürü varsa onu söylemesini rica ediyor, tâ ki kendisi şüphe altında kalmasın. Lâkin, o kabul etmemekte ısrar ediyor. Bunlara ilâveden onu, mahkemelerin heybeti zayi' olup ol-nnyacağına bakmadan, kendi görüşünce hakka aykırı bulduğu hükümleri acı şekilde tenkid ederken buluyoruz. Bunları hakkı sevdiğinden yapıyor. İşte Ebû Hanîfe budur.

39- Mansur'un Kadılık Teklifinî Reddetmesi, İşkence Sebebi Bu Mudur?

Mansur'un Ebû Hanîfe'ye canı çokça sıkılmaya başladı: Hz. Ali sülâlesine karşı fazla meylini öğrenince ondan büsbütün soğudu. Çeşitli denemelerden aldığı netice onun şüphelerini kuvvetlendirdi. Sorduğu fetvalara da istediği cevabı alamadı. Fakat Ebû Ha-nîfe'nin aleyhine hükmetmeğe elde delil yoktu. Çünkü Ebû Hanî-fe'nin yaptığı bu işler, ders halkalarını geçmiyor, mücerred tenkid haddini aşmıyordu. Dîninde itham edilecek bir yerini de bulamıyordu ki, sapıklık yapıyor diye onu yakalasınlar. Amellerinden hiçbirinde itham edilecek bir işi yoktu. Noksan ve kusuilu bir işini bulamıyordu ki, onun yakasına yapışsınlar. O, hakikati arayan, Hak yolunda sebat eden, son derece emin, dindar, muttaki seha-ve doğruluğunun şöhreti her tarafı tutmuştu. Namı dillerde dolaşıyordu. Kılıca sarılıp hükümete karşı gelenlerle beraber olmadıkça, ona dokunmağa yol

yoktu. Fakat halife ondan soğuyor, ona dargındır. Çünkü onun yaptıklarından hoşnut değildir. Kendisine kadılık teklif edip de, o da kabul etmeyince, çoktan beri beklediği ve aradığı fırsat Man s ur'un eline geçmiş oldu.

Ona Bağdad kadılığını teklif etti. Böylelikle devletin baş kadısı olmuş olacaktı. Eğer kabul ederse hükümete ihlâsla bağlı olduğuna veya Mansur'a mutlak surette itaatına delil olacaktı. Eğer kabul etmezse umum hak nazarında din bakımından müşkilâta uğra-makırsın,, ona işkenceye sebep bulunmuş olacaktı. Zira madem ki Ebû Hanîfe halk nazarında en faziletli bir âlimdir, bu makama, en lâyük olan odur; bu vazifeyi kabul etmiyorsa, boynuna borç

olan bir şeyi kabulden çekinmiş oluyor demektir, öyle ise bu uğurda işkenceye maruz kalınca ona katlanması gerektir. Kendisine işkence yapılıyorsa bu bütün insanların maslahatına olan bir işi kabul etmemesi yüzündendir. Onu tuzaga düşürmek veya ona zulüm yapmak için değil- Mademki en büyük âlimdir, halka karşı ilim ve faziletinin borcunu ödemelidir. Bu da hâkimliği kabul etmekle olur. İşte Mansur bunları söyleyebilirdi.

Yine Mansur şunları da ileri sürebilirdi: Mademki ara sıra kadıların hükümlerini tenkid etmektedir. Öyle ise kendisi başkadılık kürsüsüne oturmalı ve kadılara kendisi, Örnek olup onlara mümkün olduğu kadar doğru yolu göstermelidir. Evet, o verdiği fetvaları başkalarının hükümlerine üstün tutulan bir fakıhtır. Bir hükmün doğruluğu hakkında onun sözü miyar tutulmaktadır. Buna rağmen, şimdi eğer bu vazifeyi kabulden imtina ediyorsa, demek diğer hâkimlerin hükümlerini tenkidi yapıcı değil, yıkıcı imiş demek olur. Çünkü kendisine şimdi yapıcı bir iş teklif

olunuyor, fakat kabul etmiyor. Madem ki kendisi Irak halkı nazarında birinci derecede gelen bir fakıhtır. Halife onu, Başkadı yapmak istemekle en doğru tarzda hareket etmiş demektir. Eğer kendisi imtina ederse. Halife onu kabule zorlayabilir. Bu zorlama zulüm sayılmaz. Çünkü maksat en lâıyk adarı. o makama getirerek hakkı yükseltmektir.

İşte Mansur halk nazarında kendini mazur göstermek için bunları söyleyebilirdi!

40- Menakıb Kitaplarına Göre İşkence

Ebû Ca'fer Mansur, Ebû Hanîfe'ye kadılık teklif etti, o kabul eımedi. Müşköl mes'elelere hüküm verirken fetva için kendisine müracaat olunmasını istedi, reddetti. Bunun üzerine mansur onu hapse tıktı ve dayak attırarak işkence yaptı. Veyahut bâzı rivayetlere göre yalnız hapsedti. Meselenin kısacası budur. Târih ve menakıb kitaplarının rivayetlerine göre tafsilât şöyledir:

Muvaffak, Mekkî Menakıbından kaydediyor: «Ebû Hanîfe Bağ-dad'a çağırılıp getirilmesinden bahsederken diyor ki:

— Halîfe beni kadılık için davet etti. Ben de ona bu işe lâıyk olmadığımı bildirdim. Ben: beyyine davacıya, yemin de dâvâlıya düştüğünü bilirim. Fakat kadılık için bu kadarı yetmez. Kadılığa lâıyk olacak kimse senin aleyhine, oğlunun aleyhine ve senin kumandanlarının aleyhine hüküm verecek cesarete bir adam olmalıdır. Bu ise bende yok. Sen beni öyle bir şeye davet ediyorsun ki, gönlüm ona asla razs değil!

Bunun üzerine Mansur:

— Sen benim hediyelerimi neden1 kabul etmiyorsun? dedi. Ben de şu cevabı verdim:

— Emîrül-Mü'minîn bana sırf kendi malından bir şey yollamadı ki ben onu reddetmiş olayım. Eğer kendi malından bir şey gelse onu kabul ederim. Emîrül-Mü'minîn'in bana gönderdiği hediyeler, Müslümanların malından, beyt'ülmaîdendir. Halbuki Müslümanların beyt'ülmaîinde benim hiçbir suretle hakkım yok. Ben cepheye gidip savaşanlardan değilimki, serhadlerdeki mücâhidler gibi beyt'ül-malden hisse alayım. Mücâhidlerin çocuklarından da değilimki, kimsesiz yavrular gibi beyt'ül-malden bir şey alayım. Fakir de değilim ki, yoksullar gibi hisse alayım!

Bunun üzerine Halîfe :

— öyle ise makamda dur, kadılar sana gelsinler, muhtaç ol-duklan zaman sorsunlar, dedi.^{44[37]}

İbn-i Bezzazı Menakıb'mda diyor ki: «Ebû Ca'fer Ebû Hant-fe'ye Başkadîîk teklifinde bulundu. Kabul etmeyince hapsetti. Hattâ 110 kamçı vurdurdu. Sonra hapisten çıkardı ve kapıda beklemesini emretti. Kendisine sorulan mes'eleler hakkında fetva vermesini istedi. Ona sorulmak üzere mes'eleler gönderdi, o fetva vermekten çekindi. Tekrar hapse atılmasını emretti. Ve yine hapse atıldı. Ona çok kötü muamele ettiler. Gayet tazyik yaptılar.»^{45[38]}

Hatib Bağdadî bu hususta tarihinde diyor ki: «Ebû Ca'fer, Ebû Hanîfe'yi huzuruna davet etti. Ona kadılık makamına geçmesini teklif eyledi. O kabul etmedi. Halife o makama seni getireceğim diye yemin etti, Ebû Hanîfe de kadılığı kabul etmem, diye yemin etti. Halifenin teşrifatçısı Rabi' Ebû Hanîfe'ye:

— Duymuyor musun, Emîrül'-Mü'minin yemin ediyor, dedi. Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Emîrül-i -Mü'minîn yeminin keffaretini vermeğe

^{44[37]} Mekki, Menakıb-ı Ebî Hanîfe c. I, s 215

^{45[38]} İbn-i Bezzazî, menâkıb-ı İmam1-: A'zam, c. 2. s. 19.

benden daha kadirdir! dedi. Ve kabul etmemekte ayak diredi. Bunun üzerine hapse-atıldı.»

Yine Bağdad Târihinde, Rabi' b. Yunus'tan nakl olunuyor: «Emîrü'l-Mü'minîn, Ebû Hanîfe ile kadılık mes'elesine münakaşa yaparken gördüm. Ebû Hanîfe diyordu ki:

— Allah'tan kork, kadılık emanetini ancak Allah'dan korkan birisine emanet et. Ben kendime güvenemiyorum. Eğer beni Fı-rat'da boğulmakla bu işi kabul etmek arasında muhayyer bırak-san, ben boğulmayı tercih ederim. Senin etrafında bir alay maiyetin var, ikram beklerler. Ben buna lâıyk değilim, yapamam.

Ebû Ca'fer'in canı sıkıldı:

— Yalan söylüyorsun, sen bu işe lâıyksın! dedi. Ebû Hanîfe bunu bekliyormuş gibi:

— iste hükmünü kendin verdin, yalan söylediğini söylediğin bir kimseye kadılık emanetini nasıl verirsin.»^{46[39]}

41 - Mansur'la Ebû Hanîfe'nin Arasında Geçenlerîn Bîr Muhakemesi

Ebû Ca'fer'in, Ebû Hanîfe'ye yaptığı eza ve cefalar ve bunların sebepleri hakkında bir fikir verebilmek için okuyucunun önüne muhtelif rivayetlerin hepsini serip döktük. Ebû Hanîfe ile Mansur arasındaki muhtelif konuşmaların birbirinden farklı olması bun-, lann arasında tezat olduğunu göstermez. Belki de bu konuşmalar muhtelif meclislerde, muhtelif zamanlarda cereyan etmiştir. O itibarla birbirinden farklıdır. Bir defasında rivayetin birinde olan konuşma geçmiş, diğer

^{46[39]} Hatib Bağdadi, c. 13, s. 328, 329.

defasında da diğeri. Bâzan ona kachlık teklif etmiş, bâzan hediyelerini kabul etmeyişinin sebebinin sormuş-tur. Başka bir defa kadılık kabul etmediğinden ona karşı daha şiddetli konuşmuş, Ebû Hanîfe de aynı şekilde- cevap vermiş ve kadılığı kabul etmektense Fırat nehrinde boğulmayı tercih ettiğini söylemiştir. Diğer defa Mansur, kabul edeceltsin diye yemin eder, o da kabul etmem diye \$pmin verir. Mansur'un teşrifatçısı Rabi' b. Yunus'un «Duymuyor musun, halife yemin ediyor» diyerek gammazlık yapması yüzünden nihayet iş hapse dayanıyor. Bütün bunlardan Ebû Ca'fer ile Ebû Hanîfe arasında eskidenberi ne gibi düşmanlık oldu&unu,. daha doğrusu Ebû Hanîfe'ye karşı içinden nasıl kin beslediğini öğreniyoruz. Bu rivayetlerden anladığımız ve çıkardığımız neticeler şunlardır:

1- Ebû Hanîfe'nin kadılığı kabul etmemesi, bu, yalnız Mansur tarafından gelen bir teklif olduğu için değildi. Belki de onu gayet ağır ve hattâ tehlikeli bir iş gördüğünden reddediyordu. îh-timal ki altından kalkamam diye korkuyordu vicdanı bu yükün mes'uliyetini yüklenmeğe razı değildi. O makamın icabı bâzı işler hususunda nefsinin tutmağa belki kadir olamaz endişesi vardı. Hak ve adaleti bütün insanlar hakkında müsavat üzere kabul etmek istemiyordu. Zühd ve takva sebebiyle hükümet vazifesi almaktan çekinen ulema çoktur. Kadılık makamında mes'uliyet vardır. Ebû Hanîfe fetva vermeyi de reddetmiş olsaydı, kesin olarak, sırf bu endişelerle kabul etmekten çekindiğine hükmederdik. Bunda siyasî kanaatlerin de rol oynadığına ihtimal vermezdik. Fetva, kadıların maruz kaldıkları müşkülâtı çözmek içindir. Ebû Hanîfe, fetva işlerini gayet iyi bilirdi. Bu hususta hem kuvvetlidir, hem de atılgandır. Acaba fetvayı hiçin

kabul etmedi. Burada hatıra gelen şudur: Ondan fetvası istenen mes'eîeler, bir hükme bağlanacak mahkeme mes'eleleri idi. öyle ise bunların hüküm ve kararlar sıkı alâkası var demektir. Halbuki o ne suretle olursa olsun, mahkeme mes'elelerine asla karışmak istemiyordu. Burada şu ince noktaya da işaret edelim ki, bu nevi fetva vermek, hüküm vermekten daha tehlikelidir. Çünkü dâva mevzuunu bilmeden, davacıların sözlerinden, beyyinelerinden hakkı meydana çıkarmak için delil aramadan, incelemeyen mes'elenin hükmü verilmiş olacaktı. Fetva ile meselenin hükmünü birbirine karıştırmamak.

2- Ebû Ca'fer, Ebû Hanîfe'yi kadılığı kabul etmemeye sevk eden âmillerde şüpheli idi. Kadılığın mücerret güç bir iş olmasından ve hâkimlik mes'uliyetini üzerine almaktan çekindiğinden ileri geldiğine inanmıyordu. Onun için hediyeleri reddetmesinin sebebini sordu. Eğer kadılığı kabul etmekle hediyeleri reddetmek arasında bir bağlantı olduğu düşünülmeseydi, bu sual sorulmazdı. Hâdiselerin cereyan tarzı gösteriyor ki; böyle şüphelere düşürecek sebepler vardır: Halifenin etrafındakilerden bâzıları bu şüpheleri boyuna uyandırmakta devam ediyorlardı. Halifenin dikkat nazarını oraya çeviriyorlardı.

3- Ebû Hanîfe cevaplarında pek mülayim değildi. Tath sözlerle oyalamak istemiyordu. Hileye başvurmuyordu. Neticesinin ne olacağına hiç aldırmaz etmeden hakkı cesaretle söylüyordu. Karşısına çıkaack en kötü ihtimalleri göze alarak belâlara sabır ve tahammüle hazırды. Hem kadılığı hem de fetva vermeyi tereddütsüzce reddediyor ve hediyeleri niçin kabul etmediğini açıkça söylüyordu. Zira bu mallar Müslümanların beyt'ül-malindendir, bunlar helâl değildir, Halife kadılığı kabul edeceksin diye ısrar

ediyor, o da et-miyeceğim diye yeminle mukabelede bulunuyor ve hiç sakınmıyor.

Teşrifatçı Rabi' arada gammazlık yapıyor, buna da aldırış etmiyor. Çünkü o her işi inceden inceye hesaplamıştı, bütün ihtimalleri ölçmüştü, bu işi sonuna kadar götürmeğe karar vermişti. Karşılığını vermek Allah'a aittir.

42- Nihayet İşkence Yapılıyor

Nihayet Ebû Hanîfe işkenceye maruz kaldı. Bütün rivayetlerin birleştiği bir cihet var ki, o da Ebû Hanîfe'nin hapse atılmış olduğudur. Bundan sonra fetva vermek, ders okutmak için ilim meclisine oturmamıştır. Çünkü ya atıldığı hapiste, veya oradan çıktığı gibi ölmüştür. Rivayetlerin ayrıldığı noktalar buradadır. Acaba hapiste dayanın tesiriyle mi öldü? Yoksa zehirlenerek mi Öldürüldü? Zira yalnız dayakla iktifa edilmiyerek hapiste uzun müddet kalmasın diye ve çabuk ölsün diye zehir içirildiği de söylenir. Yoksa hapiste ölmeden önce serbest bırakıldı da çıkınca evinde mi öldü? Hapisten çıktıktan sonra aynı zamanda ders vermekten ve halkla görüşmekten de menedilmiş miydi? Bu rivayetlerin hepsi de Me-nakıb kitaplarında yer almıştır.

Rivayetlerden birine göre dayak atıldıktan sonra hapiste kalmış ve orada ölmüştür. Davud b. Vâsıtî diyor ki; «Kadılığı kabul eimesi için îmâm-ı A'zairi'a işkence yapılırken gördüm. Her gün zindandan çıkarılır ve on kamçı vurulurdu. Hattâ 110 kırbaç bile vuruldu. Ona, kadılığı kabul et, denirdi. O da: Ben, buna lââyık değilim derdi. Dayak atılırken o yavaşça: «Allah'ım, kudretinle benden onların şerrini uzak kıl!» diye niyaz ederdi. Kadılığı kabul et-miyeceğini anlayınca onun

yemeğine ağı kattılar ve onu zehirliye-rek öldürdüler.» İbn-i Bezzazî ise menakıbında şunları kaydediyor: «Ebû Hanî-fe hapsedilip bir müddet tazyik yapıldıktan sonra bâzı yakınları Mansur'la bu işi konuştular. Bunun üzerine hapisten çıkarıldı ise de fetva vermekten ve halkla görüşmekten men olundu. Evinden çıkması yasak edildi, ölünceye kadar bu hal böyle devam etti.»^{47[40]}

Biz bu sonuncu rivayeti kabule meyyalız. Çünkü olayların gelişine uyan ve Mansur'un herkesçe bilinen tutumuna muvafık olan budur. Zira Mansurilim ve ulemayı tazyik altında tutan bir adam kılığında ortaya çıkmayı elbette istemezdi. Hadiselerin akışı zoriy-le Ebû Hanîfe'ye eza ve cefa yapsa da, bunu mazur göstermeğe çalışmak için sebepler de bulmuştur. Bunlara uygun düşecek tarzda bu kadarı ile iktifa etmek, bir fakının kaniyle ellerini bulamaktan çekinmek,- mantık ve akıl icabıdır. Onun için diyebiliriz ki, kadılığı kabule zorlamıştır ve yapılan işte bu kadardır. İşkence; mücerred intikam ve şahsî kin için imiş gibi bir mâna verilmivebilir. 7âhire göre kadıfrğı kabul ettirmek içindi. Bir netice alamadıysa dayak attırmağa devam etmekten bir mâna yok, eğer devam ederse, niyetinin bozuk olduğu meydana çıkar. Onun için hapisten salmıştır.

Burada akla daha mülayim gelen cihet şudur: Halifenin yakınlarından bâzıları, bu ihtiyar fakıha acıyarak, Halife hezinde ona şefaatchi çıkmış olabilir. Zira o Halifeye muhalifse de şahsan ona hiçbir zaran dokunmamıştır. Bu fakıha işkenceye devam ederse onlardan da korkulur. Umum-u efkâr daima mazlumdan yana çıkar. Bütün rivayetler Ebû

^{47[40]} Menakıb-ı İmam-ı Azam, c. 2, s. 15 ve devamı

Hanîfe'nin Hayzuran mezarlığının gas-bolunan kısmına gömülmeyip, gasbedilmemiş olan kısmına defnedilmesini vasiyet ettiğinde müttefiktirler. Bu vasiyet hapishane haricinde yapılmıştır.

Hapishaneden çıkarıldıktan sonra halkla temastan ve ders vermekten menedilmiş olması Halife'nin gönlünü yatıştırmıştır. Ortada şüpheyi davet edecek bir hal kalmamıştır, aleyhte propaganda yolları kapanmıştır. Hapishanede mevkuf tutulmasında ve bunun devam edip gitmesinde bir mâna yok. Onun için hapisten çıkarıldığı rivayeti daha uygundur. Ebû Hanîfe Öldüğü zaman, Mansûr'un onun cenaze namazını kıldığını söylüyorlar. Eğer hapishanede ölmüş olsaydı Mansur bunu yapmazdı.

43- İlîm Dünyasından Göçen Bîr Güneş

Sıddıkların' ve şehitlerin ölümüne benzer bir ölümle Ebû Hanîfe bu âlemde âhirete göçtü. Vefatı 150 hicrî senesinde idi. 151 veya 153 senelerinde öldü diyenler varsa da .doğrusu birincisidir. ölüm onun için bir istirahat oldu. O büyük vicdan, o dindar ruh, o kuvvetli kalb, o cebbar akıl, o mütehammil ve sabırlı gönül, ölümle sonsuz huzura kavuştu. Bu fena evinden kurtularak Allah'ın rahmetine nail oldu. Bu fânî dünyada ezâ ve cefaya maruz kaldı, onlara tahammül gösterdi. Kendi görüşüne muhalif olanlardan neler çekti. Ona neler demediler, ne iftiralar atmadılar? Ö bunların hepsine gönül nazasiyle tahammül etti. Önce ayak takımından, sü-fehâdan, sonra ümerâdan, en sonunda da halifelerden eza ve cefa gördü. Bunlara rağmen ne zaaf gösterdi, ne. de gevşeklik! Bezmedi, yılmadı. Nefisle cihad lâzımdır. Bu cihad için de türlü meydanlar vardır, Ebû Hanîfe

Hazretleri bu nevi cihadın en büyük kahramanlandıdır ve bu meydanın hepsinde şanlı zaferler kazanmıştır. Cihadında metindi,, celâdet ve kahramanlıkta eşsizdi. Bu cihad-da daima üstün gelmiş, galebe çalmıştır. Hattâ son nefesinde bile gasbedilmemiş olan temiz ve pâk bir toprağa defnolunması vasiyet etmeyi unutmamıştır. O temiz insan, temiz toprağa yakışır. Gasbedilmiş olmak şüphesi olan yere defnedilmesini bile istemiyor. O öyle bir ruh sahibi idi. Temiz yaşadı, temiz Öldü, Ebû Ca'fer bu vasiveti duyunca:

— Diriyken veya ölüyken Ebû Hanîfe hakkında beni kim mazur görür? demiştir. (Nur içinde yatsın)

İlim, din, ahlâk ve ruh azametinin insanlar üzerinde büyük değer ve tesiri vardır. Bu, saltanat azametinden ve hâkimlik heybetinden hiç de az değildir. Hattâ bu manevî fazilet ve meziyetler kat kat üstündür. İşte. bu sebeptendir ki, Irak fakihinin ve büyük imamın cenâze.-ini bütün Bağdad te'yîa çıkmıştır. Cenaze namazını kılanların sayısı elli bini aşmıştır. Bizzat Halife Ebû Ca'fer defninden sonra onun kabrine gelip cenaze namazını kılmıştır. Bilemeyiz, onun bu yapışı, din ve ahlâk azametini, takva büyüklüğünü takdir ve ikrar ettiğinden mi idi? Yoksa umumi efkârı hoşnud etmek için mi? Belki her ikisinin tesiri var. tmâm-i A'zam Ebû Hanîfe gerçekten büyük idi.

44- Her Tarafa Feyz Ve Nur Saçan Ders Halkaları

Ebû Hanîfe Hazretleri, Bağdad'da öldü ve oraya defnolundu. Bunda bütün rivayetler birleşiyor. Fakat ders halkasını daha önce acaba Bağdad'a nakletmiş miydi, orada ders okuttu mu? Tarihçilerin hiç birisi Ebû Hanîfe'nin Bağdad'.da ders okuttuğunu söyle-

miyorlar. Bütün haberler ders okutmaktan ve fetva vermekten menolunduğu zamana kadar ders halkasının Kûfe'de devam ettiğine işaret etmektedirler. Onun maruz kaldığı ezalardan bahseden rivayetlerde Kûfe'den Bağdad'a getirildiğine işaret olunuyor, bâzısında bu sarahaten söyleniyor. Buna göre Bağdad'ın inşası tamam olduktan sonra geçen müddet zarfında Kûfe'ye dönmüş ve orada dersine devam ederken Bağdat'a tekrar götürölüp eza ve cefaya maruz kaldı ve orada öldü.

Bu, Ebû Hanîfe Kûfe'den başka yerde ders okutmadı demek değildir. Rivayetler bunun aksini göstermektedir. O Hacca gittiği zaman orada fetva verdiği, mübahase ve münakaşaları yaptığı rivayet olunuyor, Bâzan Mekke'de Mescid-i Haram'da ders halkası

kurar, ders okuturdu. Sonra Emevîlerin ve valilerinin zulümlerinden kaçarak Harem-i Şerife iltica ettiği uzun müddet zarfında Mekke'de defs halkası kurarak fıkıh dersi okutmadığını nasıl söyliyebi-liriz. Halbuki tarihçiler ve menakıb muharrirleri bu hususta müs-bet veya menfi hiçbir şey kaydetmezler.

Kûfe haricinde verdiği dersler, Evzâî ile olduğu gibi devrinin fukahası arasında geçen münazara ve mübahaseler, İmam Mâlik'le bâzı fıkıh meselelerini müzakere etmesi, Basra'da çeşitli fıkralarla mücadeleler yapması, bütün bunlar ne olursa olsun, onu ana dersleri Kûfe'de talebeleri ve ashâbı arasındadır. Bu sebeple Kûfe Fa-kıhi unvanını hakkiyie taşıyordu.

FASIL: 2

EBÜ HANÎFE'NİN İLMÎ VE BU İLMİN KAYNAKLARI

45- Medhedenlerî, Zemmedenlerden Daha Çok

İslâm fıkıh tarihi, Ebû Hanîfe kadar medhedenîeri veya ten-kidçileri çok olan başka bir şahsiyet tanımamıştır. Onun Övenleri ve yerenleri pek çoktur, medhi hakkında nice kitaplar yazıldığı gibi aleyhinde bulunup ona dil uzatanlar da vardır. Zira o, müstakil fikirli bir fakıhtı, başlı başına bir görüş sahibi idi. Düşünceleri gayet derindi. Onun bu görüşlerine hayran kalıp ona uyanlar olduğu gibi, anlamayıp da ona muhalefet edenlerin bulunması da pek tabîdir. Onun aleyhinde bulunanların çoğu, onun fikir istiklâline ayak uyduramayan veya anlayışları onun geniş anlayış ufkuna eri-şemiyen kısa görüşlü kimselerdir. Veyahut da yalnız geçmişlerin akvalini tutmayan her yolu kötü bir bid'at sayan, onu hak tanımayan, maziye kıymet verenlerdir. Bunlar baktılar ki, Ebû Hanîfe re'y ve kıyası çokça kullanıyor. Halbuki onlara göre İş kıyasa dayanınca ya durmak, veya hiç olmazsa gayet az almak lâzımdır. Bu sebeple onu beğenmediler. Onu tenkid edenlerin bir kısmı onu hiç tan ırmıy anlar dır. Bunlar onun zühd ve takvasını, dindarlığını ve insanlığını bilmiyorlardı. Onlar Allah'ın ona bahşetmiş olduğu metîn akh derin ilmi, yüksek mevkii takdir edemiyorlardı. Onu görmemişlerdi. Halk ve büyükler nezdinde onun itibarını ve derecesini bilseler onu. severlerdi. Onun aleyhinde bulunanlar hangi sınıftan olursa olsun, onlar ne derlerse desinler, tarih bu büyük Irak fakihine karşı insafı elden bırakmamıştır. Onun

sevenleri ve takdir edenleri vardır. Sağlığında onun aleyhinde bulunanlara, öldükten sonra ona iftira edenlere karşı tarih onu daima müdafaa etmiştir. İnsanlar, onu tezkiye edenlerin sözlerini dinlemişler, bunları doğru şehâdet ve hak söz olarak kabul edip onun fazilet derecesini anlamışlardır. Aleyhte bulunanların sözleri kuru iftiradan ibaret kalmıştır. Bu da gösteriyor ki, değerli bir insanın, fikri, dîni, ahlâkı yüksek olsa da iftiradan kurtulamıyor demek. Hattâ mev-kî yükseldikçe maruz kaldığı güçlükler de çoğalıyor.

46- Ebû Hanîfe Hakkındaki Sitayişlerden Bâzıları

Asırlar boyunca bütün nesiller Ebû Hanîfe'nin medih ve senasını kulaktan kulağa haykırmaktadır. Bu büyük fakîhin temiz hayatı herkese örnek olmuştur. Birçok kimseler onun ilmini ve şahsını övmektedirler. Bunların düşünce tarzları ayrı ayrı olsa da hepsi onu takdir etmekte birleşmektedirler, onun yaşadığı asırda yaşayan veya sonra gelen bir kısım ulemanın sözlerinden bâzılarını nakledelim :

Ebû Hanîfe'nin çağdaşlarından olup zühd ve takvâsiyle meşhur Fudayl b. îyaz diyor ki: «Ebû Hanîfe fakîh ve muttaki bir zattı. Fıkıh ilminde meşhurdu, çok servet sahibi idi. Etrafindakilere iyüik yapmakla tanınmıştı. Gece gündüz ilim öğrenmekle meşguldü. Kendisine müracaat edenler, ilminden ve malından faydalanırdı.. Geceleri ibâdetle geçirirdi. Az söyler, çok sükût ederdi. Helâl ve harama dair bir mes'ele ortaya atılınca hemen konuşurdu. Hakka delâlet hususunda en güzel hareket ederdi. Saltanat malından kaçır, hediyesini

almazdı.»^{48[1]}

Ca'fer b. Rabi' diyor ki: «Beş sene Ebû Hanîfe'nin yanında bulundum. Onun kadar uzun uzun sükût eden görmedim. Fıkıhtan bir şey sorulunca açılır, coşkun ırmak gibi akar çağlardı. Yüksek sesi etrafı tutardı.»^{49[2]}

Çağdaşlarından Melih b. Vekî diyor ki: «Allah'a yemin ederim ki, Ebû Hanîfe emânete son derece riayet ederdi. Büyük ve eşsiz bir kalb sahibi idi. Allah'ın rızasını her şeyden üstün tutardı. Allah uğrunda boynuna kılınç çaîsalar buna katlanırdı. Allah ona rahmet etsin, ebrardan, hayırlı kimselerden razı olduğu gibi ondan da razı olsun. O da ebrardan idi.»

Çağdaşlarından meşhur muttaki âlim Abdullah b. Mübarek, Ebû Hanîfe'yi anlatırken : Onun, ilmin dimağı olduğunu söylüyor.^{50[3]}

Muhaddislerden İbn-i Cüreyh onun hakkında gençliğinde şöyle demiştir :

«İlimde onun hayret verici bir hâli olacak, kemalât kazanacak.» Büyüdükten sonra bir defa yanında Ebû Hanîfe'nin yâdı geçince : «Fakıhtır o, hakkiyle fakih ancak onlara denir.» demiştir.

Çağdaşlardan biri olan Ebû Süleyman onun hakkında şöyle demektedir: «Ebû Hanîfe hayranlık uyandıran bir âlimdir, o ilim âyetlerinden bir âyettir. Onun sözünden yüz çevirenler onu anlamağa takatları olmıyanîardır.»^{51[4]}

A'meş onun hakkında şöyle demişti: . «Ebû Hanîfe tam mânâsiyle fakıhtır.»

Bir defa îmâm Mâlik'e Osman El-Betti'yi sordular: Orta bir zattır, dedi. Ebû Hanîfe'yi sordular: O size şu direkler ağaçken anların altından olduğunu kıyas

^{48[1]} Hatîb Bağdadî, Tarih-i Bağdad, c. XIII, s. 340.

^{49[2]} Hatîb Bağdadî, Târih-i Bağdad, c. XIH; s. 340

^{50[3]} İbn-i Hacer Heysemî, Hayrat-ul-Hisan, s. 32.

^{51[4]} İbn-i Hacer Heysemi, Hayrât-ul-Hisan, s. 35.

yoliyle isbata başlasa sizi ikna' edecek dirayette bir zattır, cevabını verdi.

îmâm Şafîî Hazretleri de şöyle demiştir: «İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'nin iyalidirler.»^{52[5]}

47- Feyîzlî İlîm Deryası

Ebû Hanîfe'nin medih ve senası hakkında söylenen sözlerin hepsini zikretmeğe imkân yoktur. Bunların çoğunu Hayrat'ul-Hi-san sahibi toplamıştır. Bu kaydettiklerimiz denizden bir damladır. Ebû Hanîfe ile aynı çağda yaşayanlar, ister muvafık, ister ona muhalif olsunlar, onun değerli fakih olduğunu söylerler, bu hususta birleşirler. Bu vasıfların en- özlüsü ve canlısı Abdullah b. Mübâ-rek'in şu sözüdür: «O ilmin dimağıdır.» Evet Ebû Hanîfe ilmin özünü bulmuştur, ilmin son noktasına ulaşmıştır, en yüksek derecesine çıkmıştır. Mes'elelerin içini, dışını inceler ,her taraftan deseler, künhünü, mahiyetini anlar, usulünü bilir ve. o usullere göre hallederdi. Fikriyle, bütün ilim dünyasını meşgul etmiştir. Bakarsın o kelâmcıların arasındadır, onlarla münakaşa yapıyor, sapık düşüncelilere dalâlete sürüklenenlere karşı dîni müdafaa ediyor. Çeşitli fırkaların görüşlerim çürütüyor. Kelâm mes'elelerine dair onun müstakil görüşleri vardır ki, ondan rivayet olunarak bize kadar gelmiştir. Ona nisbet olunan kelâm risaleleri bile vardır. Hadîse dair Müsnedi vardır. Eğer bu Müsnedin ona nisbeti sahih ise onun Hadîs ilminde de mühim bir mevkii var demektir. Fıkıhta, hüküm çıkarmada, Hadîsleri anlamakta, hükümlerin sebep ve illetlerini tâyinde o en yüksek dereceye ulaşmıştır. Çağdaşlardan biri: «Hadîs'i onun kadar iyi anlıyan

^{52[5]} İbn-i Abdulber, el-întika, s. 136

başka bir adam bilmiyorum!» demiştir. Çünkü o kelimelerin mânâsından.

ibarelerin gelişinden ve hâdisenin münasebetinden hükmün sebebini çıkarmayı gayet iyi bilirdi. Bu hüküm niçin böyledir, bu hâdisiye neden bu hükmü taşıyor, bunu derhal kavrardı. Sözün yalnız dışına bakmıyor, mânâsının ruhuna giriyor, birbirine benzeyen hâdiseler arasındaki münasebeti buluyor, hâdiseleri, illetleri sebebiyle hükümlerine kuvvetli bir mantıkla bağlıyordu. Bunu yaparken nassı esas tutuyor, nassa geçen hüküm esas olarak alıyor, ona benzeyen ve o mânâda olan başka hâdiselerin hükümlerini ona göre veriyordu. Nas olan cihette kıyasa gitmiyor, nasla, kıyası terk ediyordu.

48- Bu İlmî Varlığın Tekevvünü

Ebû Hanîfe'ye bu ilim nereden geldi? Bunun kaynağı nerededir? Onu böyle hazırlayan kimlerdir? İslâm fıkıh tarihinin rivayet ettiği bunca ilim onda nasıl toplandı? Bunları biraz araştıralım :

Bir insanın ilmî şahsiyetini hazırlayıp, onu kendi sahasında yükseltip yetiştirmek için şu dört şartın bulunması lâzımdır:

1- Yaratılıştaki kabiliyet, fitrî mevhibeler veya sonradan kazanıp meleke hâline gelen vasıflar ki, bunlar onun ruhî temayülünü tâyin eden fikrî hazırlığını, istidatlarını meydana getirir.

2- Hayatına bir istikamet veren, ondaki kabiliyetleri sezip onlara göre ona yürüyeceği yolu çizen, tutacağı çığın gösteren kimseler, bunların tuttuğu ışık altında yolunu seçer, hayatına istikamet verir, en doğru bulduğu yolda yürür.

3- Şahsî hayatı ve kendi tecrübeleri : Hayatının seyri

boyunca karşılaştığı olayların onun üzerinde tesirler bırakacağı şüphesizdir. Fitrî kabiliyetleri ve hayatlarına istikamet veren üstadla-rı aynı olduğu halde iki şahsın, hususî hayatları bakımından birbirinden farklı olmaları bundandır. Biri muvaffak olur, diğeri olamaz. O, diğerk arkadaşısı gibi muvaffakiyete giden yolu bulamaz. Şahsî hayatı onu başka yola sürükleyebilir.

4- Yaşadığı devir, içinde bulunduğu fikir çevresi. Kabiliyetler muhitin tesiri altında gelişir. Topluluğun ve muhitin tesiri inkâr olunamaz. Bunları birer birer izah edelim.

FASIL: 3

EBÜ HANÎFEDE BULUNAN VASIFLAR

49- Yüksek Meziyetleri:Ağır Başlılığı,Ve Karı, İstiklâl Fikri, Şahsiyeti, Hakkı Aramadaki İhlâli

Ebû Hanîfe Hazretleri, öyle vasıflan hâizdir ki, bunlar onu ulema arasında en yüksek mertebeye çıkarmaktadır. O her şeyden evvel hak ve hakikati arayan bir âlimdir. Doğruyu bulmak için uğrayan mevsuk bir ilim adamıdır. Gayet uzağı gören düşünce sahibidir. Hakikati arar bulur her şeye sür'atle cevap verir fitrî mantiki sayesinde mes'elenin derhal cevabını bulur.

a) Ebû Hanîfe nefesine hâkim, hislerini dizginlemesini bilen, iradesi kuvvetli bir şahsiyettir. Boş kelimelere aldanmaz, münasebetsiz ibareler onu haktan ayıramaz. Kabalılka mukabele etmez, nezaketi elden bırakmaz. Bir defa Irak vaizi ve halk arasında pek itibarlı olan Hasan-ı Basrî'nin fetva vermiş olduğu bir mes'eleyi

münakaşa yaparken:

— Hasan-ı Basrî bu mes'eledede yanılmış, dedi. Adamın biri küstahça söze karışarak:

— Ey İbn-i zaniye, sen mi Hasan hata etti diyorsun? dedi.

Ebû Hanîfe'nin ne rengi bozuldu, ne yüzü değişti, çünkü aciz ler kızar.

— Evet, vallah Hasan hata etti ve Abdullah b. Mes'ud doğr söyledi. Allah ondan razı olsun, şöyle derdi: «Yâ Rab kimin, on gönlü darsa, bizim kalbimizde ona geniş geniş yer var.»^{53[1]}

Onun bu sükûneti ve böyle geniş gönüllülük göstermesi; di nuk his ve zayıf duygudan ileri değildir. O hassas bir yürek, du; gulu bir kalb taşıyordu. Nezaketi bir an elden bırakmıyordu. M nazara yaptığı kimselerden biri ona: «Ey bid'atçı yâ zındık!» dedi.

— Allah seni affetsin, benim böyle olmadığımı Allah bilir. Çü kü ben Allah'ımı tanıyalıberi ondan bir lâhza bile ayrılmadım. Yalnız Allah'ın affını dilerim, ancak O'nun ıkabmdan korkarım, dedi. Ve ıkab kelimesini söylerken gözlerinden yaşlar boşandı.

Adam ha tasını anladı ve :

— Beni bu dediğim sözden dolayı bağışla, diye yalvardı. O da:

— Cahillerden benim hakkımda bilmiyerek bir şey söyleyenlerin hepsini bağışladım, ilim erbabamdan her kim bende olmıyan bir şeyi beni mhakkımda söylerse işte onun başı dara gelsin. Zira ulemanın gıybeti,, arkalarından bir iz bırakır.^{54[2]}

Onun bu ağırbaşlılığı ve sükûneti duygusuzluktan doğma değildi. Bu takva ile kanatlanmış yüksek ruhların sükûnetidir, olgunluk eseridir. Onlar ancak Allah'la

^{53[1]} Hatib Bağdadî, c. XIII, s. 352

^{54[2]} İbn-i Haecr Heysemî, Hayrât'ul-Hisan, s. 40

alâkalı olan şeyleri hissederler, insanların attıkları çirkefler onlara bulaşmaz. Onlar parlak cilâlı bir düz satıh gibidirler. İnsanların fırlattığı kaba lâflar orada bir iz bırakmazlar, yalabık satıhtan kayar gibi kayar düşer. Onlar, atılan taşların erişemeyeceği yüksek bir makamdadılar. işte Ebû Hanîfe'nin sükûneti bu nevi'dendir. Nefsine hâkim, sabırlı bir insanın sükûneti; düşüncesi karşısında kopan yaygara fırtınalarının tesiriyle yolunu şaşırılmaz. O sebatlı, azimli, metanetli ve kararlı hareke tederdi. Telâş ve korku nedir bilmezdi. Bir defa mescidde ders okuturken tavandan bir yılan önüne düşüverdi. Yamndakile-rin hepsi dağılıp kaçıştılar. O ise yılanı bir tarafa fırlattıktan sonra yerine oturup dersine devam etti.^{55[3]}

b) O düşüncesinde istiklâl sahibi idi. Başkasına kendini verip uymazdı. Üstadı Hammâd b. Süleyman bunun farkında olmuştu. Zira her mes'eleyi onunla münakaşa eder, inceden inceye sorar, kendi aklı yatışmadan hiçbir fikri kabul etmezdi, işte bu fikir istiklâli sebebiyledir ki, o kitap ve sünnetin nasları ile Ashab-ı Ki-ram'm fetvalarından başka akval hususunda kendini serbest görüyor, tabiînin kavline bakıp incelemeğe kendini selâhiyetli buluyor, hatalı savabını araştırıyor, ona göre kabul ediyordu. Çünkü tabiînin re'yini talkit etmek, ona uymak vacip değildir. Ve bu taklit takvadan sayılmaz.

O, bir Şîa olan Kûfe'de yaşadı. Zamanında Şîa imamlarından Zeyd b. Ali Zeyne'i-Abidm, Muhammed Bakır, Ca'fer Sâdık Abdullah b. Hasan gibi zatlarla görüştü. Al-i Beyt'e büyük sevgisine ve meyline rağmen kibar sahabe hakkındaki kanaatini muhafaza etti. Ehl-i Beyte büyük sevgisi vardı. Onların uğrunda

^{55[3]} Mekki, Menakıb-ı Ebî Hani/e, c. I, s. 268

işkencelere bile katlandı. Fakat hiçbir tesirle fikrini değiştirmedi. Büyük Aşhabı da sevdi.

İbn-i Abdulber, El-İntika'da diyor ki:

«Sâid İbn-i Ebî Urûbe derdi ki : Kûfe'ye geldim, Ebû Hanî-fe'nin meclisinde bulundum. Birgün Hz. Osman b. Affan'ı andı ona çok acıyarak bol bol rahmet okudu. Ben de :

— Bunu burada senden duyuyorum, bu diyarda Hz. Osman'a senden başka rahmet okuyan kimseye tesadüf etmedim, dedim.^{56[4]}

İşte fikir istiklâi böyle olur. Ne avama boyun eğer, ne de ha-vâda eriyip yok olur. Ne sevgi ne de nefret tesiri aklında kalır. Kendi bildiğinden şaşmaz.

c) O gayet derin fikir sahibi idi. Derin düşüncesiyle mes'ele-lerin içine nüfuz ederdi. Nasların ve diğer umurun yalnız zahirine bakmakla iktifa etmezdi, ibarenin zahirine saplanıp kalmazdı. Uzak veya yakın kastolunan mânâların arkasını bırakmazdı. Bir meseleyi araştırırken onun zahirine bakıp aklımaz, yorulmadan bahsine devamla onun illet ve sebeplerini, gayesini araştırırdı. Belki de işte bu derin felsefî akıl, hayatının başlangıcında onu kelâm ilmine sevektmiş olacak! Derin bahisleri incelemek suretiyle, ilim tecessüsü olan aklının iştihâsını biraz tatmin etmek, araştırıcı ve sorucu fikrinin arzularını doyurmak istemiştir. Yine bu derinleşme arzusu onu hadîsleri derinden incelemeğe sevk etmiş olacak ki lâfızların işaretinden, ibarelerin maksatlarından, benzerlik ahvalinden, münasip vasıflardan yardımlanarak hükümlerin illetlerini araştırıp meydana çıkarmıştır. Birçok hâdiseleri süzdükten sonra illeti bulunca onu kıyasa ölçü yapar, faraziye yürütür, mes'elenin muhtelif

^{56[4]} İbn-i Abdulber, El-İntika, s. 130

şekillerini tasvir eder ve bu esas üzerinden ileri doğru gider de giderdi.

ç) O, cevaplarını gayet kolaylıkla bulurdu. İcabında sanki mânâlar onun kafasının içine yıldırım sür'atiyle akardı. Bir soru karşısında donup kalmazdı. Görüşü kapalı değildi. Münakaşada tutulduğu olmazdı. Hak kendi tarafında oldukça asla susmaz, onu takviye eden delilleri bol bol bulup getirirdi.^{57[5]}

(i) {2} 74

100 BÜYÜK ESER

Her şeyin usulünü, yolunu bulurdu. Karşısındakini susturmak için en kısa yoldan gitmesini bilirdi. Menakıb eserleri, tercüme-i hal ve tarih kitapları bu hususta akıllara dehşet ve hayret verici şeylerle doludur. Biz burada onlardan üç tanesini nakledeceğiz. Bunlar her ne kadar en hayret vericilerinden değilse de onun güzel buluşlarını ve zekâ işleyişini gösterme bakımından mühimdir.

1- Bir adam ölürken Ebû Hanîfe'yi vasi tâyin etmiş, Ebû Hanîfe vasiyet yapılırken orada yoktur. Mes'eleyi tbn-i Şubrûme'-ye arzedip filân adam ölürken kendisini tâyin ettiğini söylüyor ve şahit getiriyor.

İbn-i Şubrûme Ebû Hanîfe'ye soruyor:

— Bu şahitlerin doğru şahitlik ettiklerine yemin eder misin?

— Bana yemin düşmez, ben orada yoktum.

— Öyleyse senin mikyasların şaşı.

İş buraya gelince Ebû Hanîfe İbn-i Şubrûme'ye şunu sordu:

— Ne buyrulur, bir körün başım yarsalar, iki şahit kimin yardığına şahitlik etseler, âmâ, onların doğru

^{57[5]} Leys b. Sa'd diyor ö: «Ebû Hanîfe'yi görmeyi çok arzu ediyordum. Bir defa baktım ki, halk bir üstadın başına toplanmışlar, boyuna mes'eleler soruyorlar, içlerinden biri: Yâ Ebâ Hanîfe! diye bir mes'ele sordu, vallah ben onun doğru cevap vermesinden ziyade her sorulana çabucak cevap vermesine hayran kaldım.»

şahitlik yaptıklarına yemin ettirilir mi? Benden ne grömediğim bir şey hakkında yemin istiyorsunuz! İbn-i Şubrûme vasiyetin kabulüne hüküm vererek onu tenfiz etti.

2- Emevîler zamanında ayaklanan Hâricilerden Dahhak b. tfaýs Küfe mescidine baskın yaptı. Onlara göre, Hâricilerden başka Müslümanların kanı helâldi. Ebû Hanîfe'nin karşısına geçip :

— Tevbe et, dedi. O da:

— Neden tevbe edeyim? dedi.

— Neden olacak, Hz. Ali ve Muâviye ihtilâfından hakemleri caiz görmeden tevbe edeceksin!

— Beni öldürecek misin, yoksa münazara mı yapacaksın?

— Münazara yapalım.

— Münazara yaptığımızda birşey hakkında ihtilâf edersek seninle benim aramda hakem, arabulucu kim olacak?

— İsteddiğin birini göster.

Ebû Hanîfe Dahhâk'm adamlarından birine:

— Şuraya otur bakalım, ihtilâf edersek ihtilâf ettiğimiz şey hakkında bizim aramızda hakemlik yapacaksın, dedi. Sonra Dah-hâk'a dönerek:

—Aramızda bunun hükmüne razı mısınız? diye sordu. O da

— Evet deyince :

— işte hakemliği sen de caiz gördün, kabul ettin, dedi.

— Dahhâk buna diyecek bir şey bulamıyarak sustu.

3- Kûfe'de bir adam varmış. Osman b. Affan Yahudi idi, dermiş. Ulema onu bir türlü ikna edip bu bâtil sözünden vaz geçi-remezmiş. Ebû Hanîfe ona gelmiş ve :

— Sana dünürlüğe geldim, kızını istiyorum, demiş.

— Kime?

— Asîl ve şerefli bir adam, gayet zengin, Kur'ân-ı Kerîm'i hafız, son derece cömert. Geceleri ibadetle geçiriyor. Allah korkusundan göz yaşı döküyor.

— Yeter, aranan meziyetler için bunların bir kısmı bile kâfi.

— Yalnız bir kusuru var.

— Neymiş o?

— Adam Yahudi!

— Fesuphanallah, buldun buldun da benim kızımı bir Yahudiye vermemi mi istiyorsun?

— Vermez misin?

— Hayır!

— Sen bir kızını Yahudiye vermezsin de, Hz. Peygamber Efendimiz iki tane kızını Yahudiye nasıl olur da verir?

Adam işi anladı. Hz. Osman hakkındaki sözlerine pişman oldu. Tевbe ve istiğfar etti.

Münazaralarda ve mübahaselerde onun gayet ince zekâ oyun-lariyle çıkar yollar bulmadaki mahareti dillere destandır. En dar ve güç yerlerde en İâtif sözleri bulup işin içinden çıkmasını bilirdi. Ve bunu fitrî mantık kuvvetiyle yapardı. Hattâ Ebû Ca'fer Mansur ona:

— Sen çare ve çıkar yol bulmakta kurnazsın, demişti.

Kuvvetli feraseti, keskin görüşü, insanların içinde nüfuz eden bakışı, ona mubahase ve münazara yollarını kolaylaştırıyordu. O da bunlarla insanların kalblerini açıyor, gönüllerinin en gizli kö-şelerine giriyor, hakkı en kolay kavrayacakları taraftan onlara gösteriyor, karşısındakiler de kolayca onu kabul ediyorlardı.

d) Ebû Hanîfe hakkı aramakta son derece ihlâs ve samimi yet sahibi idi. tşte bu kemâl sıfatı, bu olgunluk derecesi onun kalbini nurlandırmış, gönlünü ma'rifet nuruyla aydınlatmıştır. Zira eğer bir kalb; hakikat mes'delerini araştırmak ve anlamak hususunda nefsinin

sefil arzularından, pis kirlerinden ve hasîs garezlerinden hâli olursa işte o zaman Allah onu ma'rifet nuruyla doldurur, onun anlayışı temiz olur, düşüncesi doğru yolu bulur. Çünkü, hakikatleri aramakta istikamet sahibi olmak, doğruluk, akim anlayışım kolaylaştırır. Akıl, eğer şehvet pisliğine dalarsa şaşırır kalır, dellâetten kurtulamaz.

Ebû Hanîfe nefsinin her türlü süflî arzulardan kurtarmıştır. Onun tek emeli ve arzusu vardır: Hakikati doğru anlamak.

O biliyordu ki, fıkıh dindir, dîni anlamaktır. Başka düşünce-lerin altında kalan kimse bunu elde edemez. Yalnız hakkın ardı sıra koşan kimse ona yol bulur, hakikat öyle nazlı bir mahbubedir ki, kendini ona tam vermeyene râm olmaz. Hakikat âşığı bu yolda kendisi galip gelmiş, mağlûp düşmüş onun için hep birdir. Yeter ki hakikat meydana çıksın. Mademki hakikat meydana çıkmıştır, öyle ise o galip demektir. Çünkü aradığı budur. Münazara ve mu-bahasede hasmı onu ikna ederse hakikat meydana çıktı diye yine sevinir, mağlûp da olsa hakikati anladı diye kendini galip sayar. Hakkı aramaktaki ihlâstan dolayısıdır ki, kendi görüşünün mutlaka hak olduğunu ileri sürüp iddia etmiyor, şöyle diyordu: «Bizim görüşümüz budur. Bu, kadir olabildiğimiz en güzel kavildir. Kim ki bizim bu kavlimizden daha iyisini bulursa doğru olan odur.»^{58[6]}

Kendisine :

— Ya Ebû Hanîfe, bu verdiğin fetva şüphe götürmez bir hakikat mıdır? dediler.

— Bilmem vallah, dedi. Belki de şüphe kaldırmaz bir bâtil olabilir!

İmâm Züfer şöyle diyor: «İmâm Ebû Yusuf,

^{58[6]} Hatib Bağdadî, Tsrûi-i Bağdad, c. xm, s. 332

Muhammed b. Hasan ile birlikte Ebû Hanîfe'nin dersine devam ederdik. Onun şöyle söylediklerini yazardık. Bir gün Ebû Yusuf'a dedi ki:

— Ne yapıyorsun öyle Yusuf, benden her işittiğini yazma! Çünkü ben bugün bir re'y görürüm, yarın onu bırakırım, yarın bir re'y görürüm, Öbürgün ondan vazgeçerim.»^{59[7]}

Hakkı aramakta son derece samimî ve ihlâs sahibi olduğundan kendisine sahih ve sağlam bir Hadîs veya Sahabe fetvası söylenince hemen onu kabul eder, kendi re'y ve görüşünden dönerdi. Çünkü aradığı hakti.

Züheyr b. Muâviye diyor ki: Ebû Hanîfe'ye harpte kölenin verdiği eman muteber mi diye sordum.

— Eğer harbe iştirak etmediyse verdiği eman mu'teber değildir, dedi. Ona dedim ki:

— Âsim Ahvel, Füzeyi b. Yezid Rakkâşî'den bana şunu rivayet etti: Düşmanı muhasara etmiştik. Düşmana üzerinde (Eman) yazılı bir ok atılmış. Karşı taraf: Bize eman verdiniz, dediler. Biz de bunu atan bir köledir, dedik.

— Biz sizin hanginiz hür, hanginiz köle ne bilelim, dediler. Bu mes'eleyi Ömer b. HattâVa yazıp sorduk, o da:

Kölenin verdiği emanı yerine-getirin, diye cevap verdi. Ebû Hanîfe bunu işitince sustu. Bir şey demedi.

Sonra ben on sene kadar Kûfe'den ayrıldım. Sonra dönüp geldim. Ebû Hanîfe'ye gittim ve ona yine kölenin verdiği emanı sordum. Bu defa bana Asım'm rivayet ettiği hadisle cevap verdi. Eski sözünden dönmüştü. Anladım ki, o, işittiği hadislerle tâbi oluyor. Bir defa kendisine : Sünnete muhalefet mi ediyorsun? dediler.

^{59[7]} Hatib Bağdadî, Tarûl-i Bagdad c. XIII, s. 402

— Estağfurullah Allah'ın Peygamberine muhalefet yapana Allah lanet etsin. Allah onunla bize ikram etti. Onun sayesinde bizi kurtardı, cevabını verdi.^{60[8]}

Ebû Hanîfe fıkına ve dînine işte böyle ihlâsla bağlıydı, o içten gelen bir samimiyetle hakka tâbiydi. Kendi görüşlerine kör bir taassupla saplananlardan değildi. Hakka olan ihlâsi, o geniş akliyle beraber başkalarının görüşlerine de kalbinde yer açmağa onu sevk etmişti. Diğerlerinin kanaatlerine de hürmet ederdi. Zira taassup, hissiyatı fikirlerine galebe çalan kimselerin kârıdır. Veyahut asabı zayıf, fikir çevresi dar olanların işidir. Ebû Hanîfe'de bunlardan hiçbirisi yoktu. Onun akli kuvvetli idi. Nefsine ve asabına hâkimdi. Hakkı aramakta ihlâs sahibiydi. Allah'tan korkardı. Kendisinin hata edebileceğini kabul ederdi.

e) Bu vasıfların hepsinin üstünde baş tacı gibi duran bîr vasıf vardır ki, bunların hepsinin başı odur. O da: Allah'ın bâzı insanlara lütfettiği bir inehibedir. Bunun adı : Kuvvetli şahsiyet sahibi olmaktır. Nüfuz ve mehabet, sempati ve ruh kuvveti sayesinde başkalarına tesir yapabilmek hassasıdır. Onun birçok talebeleri vardı. Kendi görüşlerini kabule onları zorlamış değildi. Onlara ders veriyor, talebelerinin ileri gelenlerinin fikirlerini yoklayıp onları tanıyor, onlaria bir büyük gibi değil emsalmiş gibi arkadaşça münakaşa yapıyordu. O bir görüşte karar kılıp mes'eleyi neticeye bağlıyor diğerlerini delilleriyle ikna ediyordu. Onlar da kendilerine kanaat gelince bunu kabul ediyorlardı. İçlerinden bazıları kendi görüşlerinde kalabilirlerdi. Kimse onları zorlamazdı. ister kabul etsinler, ister kabul etmesinler her iki takdirde de Ebû Ha-nîfe'nin mevki ve şahsiyetine asla bir halel gelmezdi, o daima

^{60[8]} İbn-i Abdulber, El-İntika, s. 140, 141.

başta gelirdi. Çağdaşlarında Mis'ar b. Kidam, Ebû Hanîfe'nin talebe-siyle kurduğu ders meclisini şöyle tasvir eder:

«Sabah namazından sonra kendi ihtiyaçlarını görmek için dağılırlardı, sonra yine toplanırlardı. Ebû Hanîfe onlarla oturur, kimisi sorar, kimisi münazara yapardı. Bazı sesler yükselirdi. Bu sesleri sükûnete çeviren bir adamın tslâm nazarında mevkii elbet büyüklü."61[9]

50- Fitrî Ve Kısbî Meziyetler Mecmuası

İşte Ebû Hanîfe'nin vasıflarından bâzıları. Bunların bir kısmı fitrîdir, bir kısmı kazanmakla, emekle elde edilmiştir. Kendisini ona göre hazırlamışür. Bunlar onun şahsiyetinin anahtarıdır. Bu meziyetler sayesinde aldığı her ruhî gıdadan faydalanmıştır. Bunlar canlı cisimlere gıdayı hazırlayıp sevkeden cihazlar gibidir. Ruhî gıda olan ilmi böyle işlemiştir. Asrının uleması, üstadîarı ile karşılıklı konuşmaları ve kendi tecrübelerinden edindiği bilgileri işleyip, faydalı bir hale getirmiştir. O bu unsurlardan beslendi. Onlara yeni bir düşünce tarzı, derin.bir görüş ilâve etti. Nesilden ne-sile geçerek bir tesir yolu bıraktı. İşte bu meziyetleri sayesinde Ebû Hanîfe hayranlarının Kalplerini teshir etti. Onların takdirini, kazandı. Bu yüksek meziyetler onu çekemiyenlerin hasedini kabarttı, onun aleyhinde konuşanlar oldu. Fakat onun şerefine bunlar haİer vermez.

61[9] Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 36.

FASIL: 4

ÜSTADLARI

51- Kimlerden Feyz Aldı

Ebû Hanîfe diyor ki: «Ben ilim ve fıkıh ocağında yetiştim. İlim erbabiyle düşüp kalktım. Fukahâdan en değerli birine devam ettim.»

İlmî yetişmesi, talebe olarak fıkıh tahsili hakkında Ebû Hanî-feînin kendi söyledikleri işte bunlardır. Bu sözler gösteriyor ki : Ebû Hanîfe bir ilim muhitinde yetişmiş, ilim ocağında yaşamıştır. Bu ilim muhîindeki ulema ile buluşup görüşmüş, onlardan ilim almış? onların ilmî bahis usullerini öğrenmiş, sonra onların arasında bir fakım kendine üstad seçmiş. Çünkü onda ilmî temayül-lerini tatmîn edecek dirayeti, arayıp bulmuş, onun dersine devam etmiş, bir daha ondan ayrılmamış, ancak ara sıra diğer ulema ile de ilmî müzakereler yapmıştır. Çünkü bir üstadın dersine devam etmek, onu, diğer ulema ile görüşmekten meneder demek değildir. Bütün rivayetler onun ö devirde Irak'ın fıkıh üstadhğı kendisinde toplanmış olan Hammâd b. Ebî Süleyman'ın talebesi olduğunda birleşmektedir. Bununla beraber o başkalarından da ilim almış, birçok ulemadan rivayet etmiş, birçoklariyle müzakerelerde bulunmuştur. Bunlar bilhassa Hammâd'm vefatından sonra ve daha önce de Emevî valilerinden Ibn-i Hübeyre yüzünden Kûfe'den muhacir olarak çıkıp Mekke'ye gittiği zaman olmuştur. İşte bu sebeple onun hayatını yazanlar, Hammâd'm dersine devam ettiğini söylemekle beraber ders aldığı birçok üstadları olduğunu da kaydederler.

52- Lüzumlu Üç Nokta

Bu üstadların zikretmeğe,, daha doğrusu onların içinde hususi bir fıkıh görüşü sahibi olmakla ma'ruf olanların hayatını anlatmağa başlamazdan önce, burada üç noktaya kısaca da olsa derli toplu bir surette temas etmek istiyoruz :

53- Her Tabaka Ve Sınıftan Üstadları Var

Birincisi: Ebû Hanîfe'nin üstadları muhtelif mezheplerden, çeşitli dînî fırkalardan idi. Yalnız Ehl-i Sünnet fukahâsından veyahut: sade ehl-i reyden değildiler. Ders aldığı üstadları arasında Hadîs fıkabası olanlar bulunduğu gibi, ilmini ve Kur'ân-ı anlayışı, tercüman'î Kur'ân unvanını taşıyan Abdullah b. Abbas'dan alanlar da vardır. Biliyoruz ki, Ebû Hanîfe, Mekke'de altı sene kadar kaldı. Bâzı kitapların rivayeti bize bunu gösteriyor. Bu kadar bir müddet Mekke'de kalan bu büyük fikir ve derin akıl sahibi hiç şüphesiz ki, İbn-i Abbas'ın ilmine vâris olan Tabîîni görüp onlardan ders ve ilim aldı, Kur'ân-ı fıkıh Öğrendi. Sonra İrok'da görüşüp buluştuklarının çoğu türlü Şia fırkalarından idiler. Bunların bâzısı Keysâniye. Zeydî idi. Bir kısmı da, oniki imâmı tutan İmâmiyyeden, İsmâiliyyeden idiler. Bunların hepsinin onun fikir ve görüşünde tesiri olabilir. Onun bu Şia fırkalarının temayüllerine kaydığı asla olmamıştır. Onda yalnız Al-i Beyt sevgisi vardır. Onun muhtelif fırkalardan ve mezhebi er den ders alması, türlü gıdalardan enerji toplayan vücuda benzer. O gıdalar, vücutta erir, kana karışır, enerjiye inkılâp eder. Ebû Hanîfe de böyle yaptı. Her unsurdan alıyor, fakat onları

işliyor, temizini alıyor fenasını atıyor, nev'i kendine mahsus olan yepyeni ve kuvvetli bir fikir hâlinde onu meydana çıkarıyor.

54- Ashabın Fetvalarını Öğrenmesi

ikincisi: Aldığı bu çeşitli dersler Ebû Hanîfe'yi şu neticeye gÖ-türdü: îştihat, iyi görüş ve işlek zekâ ile meşhur olan kibar Sahabe fetvalarını öğrendi, Târih-i Bağdad sahibi diyor ki : «Ebû Hanîfe bir gün Man-sur'un yanına girdi. İsa b. Musa orada bulunuyordu. Bu sofî ve muttaki âlim Mansur'a :

— Bugün dünyanın yegâne âlimi bu zattır, dedi. Mansur:

— Ey Numan, bu ilmi kimden aldın, dedi. O da şu cevabı verdi:

— Hz. Ömer'den ilim planlar vasıtasıyla Ömer'den Hz. Ali'den ilim alanlar vasıtasıyla Ali'den, Abdullah b. Mes'ul'dan ilim alanlar vasıtasıyla Ibn-i Mes'ut'tan aldım. İbn-i Abbas zamanında yeryüzünde ondan daha âlimi yoktu.

Bunun üzerine Mansur:

— Sen işini gayet sağlara tutmuşsun, ilmi asıl menbaından almışsın, dedi.»^{62[1]}

Ebû Hanîfe Hazretleri, bu değerli Sahabe-i Kiramın fetvalarını öğrendi. Mansur'un huzurundaki sözü onun Ashabın fetvalarını araştırdığını göstermektedir. En azından ashabla görüşen Tabîînden onların akvâlini aldığına delâlet etmektedir. Çünkü kibar Ashabîa görüşenlerden arada bir vasıta zikretmeksizin doğrudan ilim aldığını söylüyor.

Ebû Hanîfe'nin ilimlerini ve kavillerini araştırıp aldığı

^{62[1]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bağdad c. XIII, s. 334

bu Ashab, aklî temayül erbabından idiler. Kitap ve Sünnetin yâni Kur'-ân ve Hadîsin ışıġı altında fikir ve akıl istiklâlinden faydalanmasını biliyorlardı; Ashabın müctehidler in dendir. Bu içtihadların Ebû Hanîfe üzerindeki tesiri açıktır. Hükümlerin illetlerini anlamakta, hadisleri benzerlerine kıyas edip hüküm vermekte aklım kullanmaġa onu sevketmiştir. Bundan başka zaten onda felsefî bir akıl temayülü vardır.

55- Bazı Ashab-ı Kiramla Görüştüġü

Üçüncüsü : Bütün menakıb kitapları o'nun bâzı Ashabla görüştüġünü kaydederler. Bâzıları onlardan Hadîs rivayet ettiġini de söylerler. Böylelikle o, Tabiînden olmak şerefine de yükselmiştir. Çaġdaşı olan fukahâdan Süfyan Sevrî, Evzâî, îmâm Mâlik ve saire gibi akranlarını bu şerefle de geçmiştir.

Ebû Hanîfe'nin uzun ömürlü, çok yaşamış bâzı ashabla görüştüġünde ihtilâf yoktur. Kendilerine yetişip gördüġü Ashabın isimlerini zikrederken: 93 hicrî yılında vefat eden Enes b. Mâlik'i 87 senesinde vefat eden Abdullah b. Evfâ'yi, 85 senesinde vefat eden Vasile b. Eska'ı, 88 senesinde vefat eden Sehi b. Saide'yi ve en son ölen Sahabî olup 102 senesinde Mekke'de vefat eden Ebu't Tufeyl Amir b. Vasile'yi zikretmektedirler.^{63[2]}

Bunlar gibi uzun ömürlü Ashab-ı Kiram'ı gördüġü şüphesiz dir. Ancak onlardan Hadîs rivayet edip etmediġi ihtilâflıdır. Ule manın bir kısmı bu Ashabdan Hadîs rivayet ettiġini söylüyorlar vç rivayet ettiġi Hadîsleri de zikrediyorlar. Fakat Hadîs uleması mır müdakkıktan bu senedleri biraz zayıf bulmaktadırlar.

^{63[2]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. 1, s. 24; İbn-i Hacer Heysemi,

Her ne ka dar bir kısmı başka yolla takviye olunmakta iseler de hepsi böyl< değildir. Ashabdan rivayet ettiği söylenen Hadîsler şunlardır:

1- «Bir kimse Allah rızası için, velev bağırtlak kuşunun yu vasi kadar olsun, bir mescid bina ederse, Allah da onun için Cen nette bir ev bina eder.»

2- «Seni şüpheyeye düşüren şeyi bırak, gönlünü tırmalarm-yan şeyi al.»

3- «Allah'u Tcâlâ bîçarelerin imdadına koşmayı sever.»

4 - «İlimöğrenmek her Müslümana farzdır.»

5 - «Bir hayra delâlet eden onu yapan gibidir.»

6 - «Kardeşinin başına gelene sevinme, zira Allah onu kurtarır,) seni o belâyaya duçar ediverin»^{64[3]}

Ulemanın birçoğu Ebû Hanîfe Ashabdan bâzılarıyla görüşse de onlardan Hadîs rivayet etmedi, diyorlar. Bu hususla öne sürdükleri deliller: Ebû Hanîfe Hazretleri onlarla görüştüğü zaman, ilim öğrenecek ve onu belleyip nakledecek bir yaşta değildi, diyorlar. Aynı zamanda o, hayatının ilk çağlarında ticaret işlerine atılmıştı. Nasıl ki, yukarıda geçtiği üzere Şa'bî'nin verdiği öğüt sayesinde lime sarılmıştı. Bunlara ilâveten Ashabdan işitip de ondan rivayet olunan Hadîslerin senedine ya bir yalancı veya rivayette zayıf kimsenin ismi karışmıştır. Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan, Abdullah b. Mübarek, Zufer vesair gibi talebeleri de yazdıktan kitaplara bu Hadîsleri kaydetmedikleri gibi, onlardan naklolunan sözlere Ebû Hanîfe'den rivayet olunduğu söylenen bu Hadîslere dair bir şey yoktur. Halbuki böyfe bir şey olsa bunu kaçırmazîarcî. Eğer bu nisbet doğru olsa onu bilirler ve yaparlardı. Onu îmâm-ı A'zam'ın faziletleri arasında sayarlardı. Çünkü

^{64[3]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. 1. s. 24; Ibn-i Hacer Heysem,

onlar bu gibi şeylere son derece itina gösterirler, önem verirlerdi.^{65[4]}

56- Ebû Hanîfe Tabîinden Mîdîr?

Biz bu görüşe meylediyor, onu alıyoruz. Artık diyebileceğimiz cihet şudur: Ebû Hanîfe kendi zamanına kadar yaşamış olan uzun Ömürlü bâzı Ashab-ı Kiramla görüştü. Fakat onlardan Hadîs rivayet etmiş değildir.

Buna göre o Tabîî sayılır mı? Sayılmaz mı? mes'elesi ortaya çıkıyor. Ulema, Tabîînin tarifinde ihtilâf etmişlerdir. Bâzıları Sa-habivle buluşup onu gören kimseve Tabîî derler^{66[5]} Kendisiyle sohbet etmese de bir Sahabeyi mücerred görmekle bir şahıs Tabîî olur. Bu itibarla Ebû Hanîfe'nin Tabîînden olduğu şüphesizdir. Ulemadan bâzısı ise Tabîîyi tarif ederken Sahabeyi mücerred görmüş olmakla iktifa etmiyor, onunla görüşüp konuşmuş olmayı, ondan rivayet etmeyi de şart koşuyor. Buna göre Ebû Hanîfe Tâbiîn zümresinden sayılmıyor, meğer ki yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Ashabın bazısından rivayet ettiğini kabul etmiş olalım.^{67[6]}

^{65[4]} İbn-ı Hacer Heysemî, Hayrat'ul Hisan, s. 25

^{66[5]} İbn-i Abdulber, El-İntika, s. 158

^{67[6]} Muharrir her nedense, Ebû Hanîfe Hazretlerinin Ashabdan rivayetini kabule taraftar değil gibi görünüyor. Halbuki bu hususta İleri sürülen sebepler gayet çürüktür. İsimleri tarihçe teabit edilmiş olan Ashabla görüştüğünü kabul ettikten sonra Ebû Hanîfe gibi daha gençliğinde ilme merak eden, kuvvetli ilmi tecüssüsü olan ve mükemmel bir tahsil gören bir zeki gencin görüştüğü Ashabdan hiçbir şey bellememiş ve anlamamış olduğunu iddia etmek biraz yersiz olur. 55 No. lu bendde ileri sürülen sebeplere şöyle bir göz atalım:

1- İlim belleyecek; bir yaşta değildi, deniyor. Görüştüğü Ashab arasında Enes b. Mâlik Hazretleri 93 senesinde öldüğüne göre Ebû Hanîfe o zaman 13 yaşında demektir. Bu yaşta bir çocuk bir Hadiste mi belleye-mez? Hele Ebû't-Tufeyl 102 senesinde Öldüğüne göre' o zaman Ebû Hanîfe 22. yaşma basmış bir* gençtir. Bu da mı. ilim alma çağı sayılmıyacak? Görüşmeler, vefat tarihinden birkaç sene önce bile olsa, yine onun ya-şını ilim alma çağından aşağı düşürmez. Yukarıda Ebû Hamfe'nin genç yaşta mükemmel bir tahsil gördüğünü kaydetti. Onları okuyunca bu yag "mes'elesi de çürük kalır.

2- Ticaretle işigali de bir sebep olarak ileri sürülüyor. Halbuki, ticaretle meşgul olması onun ilmine hiçbir suretle mani teşkil etmez. Nasıl ki hayatı, boyunca ticaretini bırakmadı; ve nasıl ki muharrir de bunu müteaddit yerlerde tekrarlamaktadır. Bütün bir İlim dünyasını hayran

57- Tabîinden Rîvâyetî

Ashabdan Hadîs rivayet edip etmediği hususunda söz ne olursa olsun, bütün ulema onun Tabîîlerle görüştüğünde, onlardan ders aldığında ve onlardan rivayet ettiğinde ittifak etmektedirler. On Tabîînin büyüklerinden fıkıh okudu. Yaşı buna müsaittir. Onları gördü, ders aldı ve rivayet etti. Bunda hiç kimsenin şüphesi yoktur.

Kendilerinden rivayet ettiği -kimselerin ilim usulleri, bilgi yolları muhtelif, kimisi Hadîsle şöhret almıştı, Şa'bî gibi; kimisi re'y ve kıyas ile meşguldü, bunlar az değildiler. O hepsinden ilim aldı. İbn-i Abbas'ın ilmini taşıyan İkrâne'den aldı, Abdullah b. Ömer'in ilmini toplayan Nâfi'den, Mekke'nin fakihisi olan Atâ b. Ebî Rabah'dan aldı. Atâ ile pek kısa sayılmıyacak bir müddet görüştüğü anlaşılıyor. Ebû Hanîfe onunla tefsir münakaşası yaptığını, ondan tefsir aldığını kendisi söylüyor. El - İntika naklediyor:

Ebû Hanîfe diyor ki, Atâ b. Ebî Rabah'a:

«Ona ehlini, onlarla beraber mislini de verdik.» ^{68[7]}

Âyetine ne buyrulur, diye sordum.

— Ona ehlini ve ehlinin mislini verdi, demektir, dedi.

— Bir adama ondan olmıyan birisinin katılması caiz olur mu?

bırakan o ilim deryasının toplanmasına mâni olmıyan ticaret, gençliğinde birkaç Hadîsi belleyip rivayetine mi mâni olacak? Muharririn de sık sık tekrarladığı veçhile, Ebû Hanîfe Ashabın fetvalarını, ak-vâlini araştırıp toplardı. Bunları Ashabın talebelerinden alırdı. Ashabı görüp de doğrudan onları alnıa imkânına bulunca bunu hiç kaçırır mı?

3 - Senedlerin zayıf olması, Ebû Hanîfe'den sonra gelen isimler yüzündendir. Senedin başı zayıf değildir, sonu zayıftır. Sonraki halkaların zayıf olması bu sened zincirini baş taraftan koparmaz.

4- Talebelerinin, eserlerine bu rivayetleri almaması da bunları rivayet etmediğine bir delil olarak gösterilemez. Bir şeyin bir yerde zikredil-memesi onun sabit olmadığına delâlet etmez. Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiğini çürütmek için ileri sürülen deliller çürüktür.

Mütercim

^{68[7]} Sûre: 21 (Enbiya), âyet 84

—Öyleyse sana göre burada ne denebilir? dedi.
Dedim ki:

— Yâ Ebâ Muhammed, ehlinin ücretini ve onların ücretlerinin mislini verdin demektir.

— Sahih bu böyle, Allah en iyi bilendir, dedi .^{69[8]} Bu rivayet doğru ise, iki şeye delâlet etmektedir;

1- Ebû Hanîfe, Atâ b. Ebî Raban'm meclisine oturdu, ondan ders okudu, ilim aldı. Atâ 114 senesinde vefat ettiğine göre bu şu demek olur: Ebû Hanîfe o zaman Mekke'ye Hac için gidiyor, orada ulemanın ders halkalarına oturuyor, onlardan ilim öğreniyordu. Bunu yaparken Hammâd'm talebesi idi. Hammâd'ın dersine devam etmesi başkalarından da ders almasına hiçbir mâni teşkil etmez.

2- Bu rivayetten anlıyoruz ki, Atâ Mekke'deki derslerinde Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine de temas ediyor, âyetlerin tefsirine girişiyordu. Mekke ekolü, Ashabdan olan Abdullah b. Abbas'ın ilmine varisti. İbn-i Abbas ise en ziyade Kur'ân-ı Kerim . tefsirinden şöhret sahibi idi. Tercüman-ı Kur'ân unvanı taşır. Nâsih ve men-suhu onun kadar bilen yoktu.

58- En Meşhur Üstadları

Şimdi artık Ebû Hanîfe'nin üstadlanndan birer birer bahsetmek sırası gelmiş bulunuyor. Ebû Hanîfe'nin kendilerinden ders aldığı ve muayyen bir fikir tarzı olup da onun üzerinde bir tesir bırakan bu üstadıanm tanımak, Ebû Hanîfe'nin feyz aldığı yerleri, ilim susuzluğunu gidermek için kana kana içtiği menbalan bize öğretmiş olur. Ve "böylece onun fikhî kültürünün her cephesi aydınlanmış, bulunur.

^{69[8]} İbn-i. Abdulber, El-Intika, s. 158.

Ebû Hanîfe'nin en başta gelen üstadı., ölünceye kadar dersine devam ettiği Hammâd b. Ebî Süleyman Eş'arî'dir. Hammâd, İbrahim b. Ebî Musa el-Eş'arî'nin kölesi idi. Kûfe'de yetişti. İbrahim Nahaî'den fıkıh okudu. Onun re'y ve görüşünü en iyi bilenlerdendi. 120 hicrî yılında vefat etti. Hammâd, ya'nız İbrahim Nahaî'den fıkıh Öğrenmekle kalmadı, Şa'bî'den de fıkıh dersi aldı. Bu ikisi Şureyh'den, Alkame b. Kays'dan, Mesruk b. Ecda'den ders almışlardır. Bu üstadlar da Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib gibi iki büyük Sahabeden fıkıh ilmini öğrenmişlerdir. Kibâr-ı Ashabdan olan bu iki zat yâni Hz. Ali ve İbn-i Mes'ud Kûfe'de ikamet etmeleri hasebiyle Kûfe'ye kendi ilimlerini mîras bıraktılar ki, Kûfe fıkının temeli bu olmuştur. Bu ikisinin fetvaları ve onların izinden giden talebelerinin ekvali sayesinde o büyük fıkıh mirası ortaya çıkmıştır. İşte Hammâd bu ilmin içinde yetişti. * İbrahim Nahaî'nin fıkını ve Şâ'bî'nin fıkını okudu, öğrendi. Öyle görünüyor ki, Hammâd daha ziyade İbrahim Nahaî'nin fıkını tuttu. Onun fıkı ehl-i re'y fıkı kulundandır. Şâ'bî ise ehl-i re'y fukahâsın-dan ziyade ehl-i Hadîs fukahâsma daha yakındır. Kendisi her ne kadar Irak'da yaşadı ve orada okuyup yetişti ise de Eserci ulemadandır. Ehl-i re'y fukahâsının yolunu beğenip sevedemedi.

Ebû Hanîfe 18 sene Hammâd'ın dersine devam etti. Ondan ehl-i Irak fıkını Öğrendi ki, bu fıkı, Hz. Aî ve Abdullah İbn-i Mes'ud'un fıkıhlarının hulâsası demektir. İbrahim Nahaî'nin fetvalarını, fıkıh hükümlerini Hammâd'dan bizzat aldı. Onun için, Şah Velîyullah Dehlevî, «Hanefîyye fıkının kaynağı İbrahim Nahaî'nin kavilleridir» hükmünü vermektedir. Hücet'ullahi'l-Bâliga kitabında şöyle diyor: «Ebû Hanîfe Hazretleri (Allah razı olsun) İbrahim Nahaî'nin

ve akranlarının mezhebine sarılmıştı. İbrahim Nahaî'nin dediklerinden geçmiyor, onları aşmıyordu. Ancak az bir şey bundan hariç kalır. Onun mezhebine göre, mes'ele çıkarma hususunda büyük dirayeti vardı. Tahric yollarında gayet ince görüşü vardı. Furu1 mes'elelerini çok1 mükemmel işliyordu. Eğer bu dediklerimin hakikata uygun olduğunu anlamak istersen : Kitab'ül-Asâr'dan, Abdu'r-Râzık'ın El-Camitnden, Ebû Bekir b. Şeybe'nin Musannef'inden İbrahim. Nahaî'nin akvalini topla, sonra onları Ebû Hanîfe'nin mezhebiyle mukayese yap, göreceksin ki, gayet az meseleler hariç, Ebû Hanîfe bu delillerden ayrılmıyor ve gayet az olan mes'elelerde de yine Küfe fukahâsının kail olduklarından dışarı çıkmıyor.»^{70[9]}

İşî bu kadar dar bir çerçeve içine sokmakta belki de biraz mübalâğa vardır. Ebû Hanîfe'nin fıkhi aşın derecede dar gösterilmiş oluyor. Fakat Ebû Hanîfe'nin Hammâd'a devamı ve Ham-mâd'ın da bütün rivayetlerde geçtiği veçhile, İbrahim Nahaî'nin fikhını en iyi bi.en bir insan olması, şüpheyi yer bırakmadan ortaya çıkıyor ki, Ebû Hanîfe fikhının en büyük-ve başlıca kaynağı üstadı Hammâd'm, İbrahim Nahaî'den aldığı ilim mirasıdır. Hanefiyye'nin eski eserlerini dikkatle okumakta bilhassa bunu isbat etmektedir.

59- Ders Aldığı Diğer Kimseler

Hammâd'm dersine devam eden bir talebe olmakla beraber başkalarından da ders alıyordu. Bunu yukarıda da söylemiştik. Hammâd'm ölümünden sonra dersi bırakıp ilimden vazgeçmiş değildi. Hem öğreniyor, hem Öğretiyor. Bu hususta Hz. Peygamber'-in Hadîs-i

^{70[9]} Şah Veliyullah Dehlevî, Huccetu'l-Iah'ü-Bâliga, c. 1, s. 146.

şerîfiyle amel eden ilme sadık ulema gibi hareket ediyordu. «Bir adam ilim peşinde oldukça âlim olmakta devam eder. Alim olduğu zannına düştüğü zaman cahil olur gider.» Yukanda da zikrettiğimiz gibi Ebû Hanîfe Hac mevsiminde hacca gittiğinde ve Mekke'ye vâki olan seyahatlerinde Atâ b. Ebî Rabah'dan ders alıyor, Beyt-i şerifte mücavir bulunduğu müddetçe oradaki ders halkalarına devam ediyordu. Hayatında 55 defa Hac ettiğim söylerler. Bunun mânâsı delikanlılık çağına ayak bastıktan sonra her sene haccetmiş demektir. Biz bu sayının kesin olduğuna hükmetmiş değiliz. Hac niyetiyle Mekke'ye gelince bir taraftan ilim ve Hadîs öğrenme imkânını buluyordu. Diğer taraftan da hac menâ-sikini, hacda yapılması gereken ibadetleri yapmakla dînî farîzesini ifa ediyor, takvasını tamamlıyordu. Mekke ekolünde Atâ'dan İbn-i Abbas'ın ilmini aldığı gibi onun azadhsı İkrime'den de ilim aldı. Bu İkrime, Efendisi tbn-i Abbas'ın ilmine vâristi. İbn-i Abbas'm ölümünden sonra oğlu onu dört bin dinara satınca:

— Senden hayır gelmez, babanın ilmini dört bin dinara satıyorsun, dedi. O da bu satıştan vazgeçti.

Hız. Ömer'in ve onun oğlu Abdullah'ın ilimlerini, Abdullah'ın azadhsı Nâfi'den aldı. Böylece İbn-i Mes'ud'un ilmiyle Hız. Ali'nin iimini Küfe ekolü voliyle almış oldu. Hız. Ömer'in ve tbn-i Abbas'-m ilimlerini de görüşüp buluştuğu Tabînden ahp öğrendi.

60- Zeyd B. Ali'den Ders Alması

Buna göre İslâm cemaatının fıkıhlarını türlü yollardan aldığını söyleyebiliriz. Her ne kadar kendisinde^ ehl-i re'y ve kryasçılar-ın görüşü galip ise de, bu böyledir. Hattâ ehl-i re'y'in üstadı sayılmıştır. Fakat Ebû Hanîfe

yalnız bu üstadlardan ilim almalka iktifa etmedi, hattâ Şia imamlarından da ilim aldı, ders okudu. Onlarla zaten münasebeli vardı, onlara yardımında bulunuyordu. Eme-vîler zamanında olduğu gibi Abbasîler zamanında da, ihtiyarlık çağında bu yüzden hesaba çekildi. Nihayet Ali Beyt'e olan candan bağılılığı sebebiyle ihlâsı uğruna şehid oldu. Hak ve takvadan ayrılmadan bu uğurda can verdi. Bu imamlardan Zeyd b. Ali, Muhamftied Bakır, Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan'dan ilim öğrendi. Bunların her biri fıkıhda ve ilimde esaslı bilgi sahibidirler.

îmâmı Zeyd b. Ali Zeynel-Abidin (ölümü 122 hicrî senesi) her nevi islâm ilimlerinde gayet geniş bilgi sahibi olan bir âlimdi. Kur'ân-m okunma tarzına dair kıraat ilimlerini ve diğer Kur'an ilimlerini çok iyi bilirdi. O fıkıh ilminde olduğu gibi, akaid ve kelâm ilminde de üstad idi. Hattâ mu'tezile, kelâmdaki üstün bilgisinden dolayı onu kendi üstadlarından sayarlar. Ebû Hanîfe iki sene kadar ona talebelik yaptığını söyler. (Ravdun-Nâdir) in kaydettiğine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir: «Zeyd b. Ali'yi ve arkadaşlarım gördüm. Zamanında ondan daha fakih, ondan daha bilgili olan bir kimse görmedim. Onun kadar sür'atle cevap veren ve gayet açık sözlü olan yoktu. O emsalsizdi.»

Ebû Hanîfe'nin onunla görüştüğünde bizim hiç şüphemiz yok. Fakat onun dersine devam ettiği kanaatmda değiliz. Belki dersine devam etmeden onunla görüştüğü, buluştuğu zamanlarda onun bilgisinden istifade etmiş, ondan ilim öğrenmiştir.

61- Muhammed Bâkır'dan Ders Alması

Adı geçen Zeyd'in kardeşi olan Muhammed Bakır b.

Ali Zeyn'eî-Abidin, Şîa imamlarından ve on iki imâmdan biridir. O kardeşi Zeyd'den önce vefat etmiştir. îmâmîye fırkalarının en meşhurlarından olan on iki imâm ve îsmailiye fırkası onun imamlığında ittifak etmişlerdir. Ona Bakır unvanı verilir. Çünkü o ilmi deşelemiş-tir. O, Al-i Beyt'ten oiduğu halde Hulefa'yı Raşidîn'den olan Ebû Bekir, Ömer ve Osman Hazretleri haklarında asla kötü bir söz sarf etmemiş tir. Rivayet olunduğuna göre, Irak ahalisinden bâzj-ları onun yanında Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı kötülükle anmışlar, onlara dil uzatmışlar, Muhammed Bakır buna fena halde kızmış onlara sitem ederek:

— Siz mal, mülk ne varsa hepsini terkederek kendi yurtlarından çıkarılan muhacirlerden misiniz? diye sordu.

— Hayır, dediler,

— Muhacirlere kucağım açan, yer hazırlayan Ensar'dan mısınız?

— Hayır.

— Bunlardan değilsiniz, onlardan değilsiniz! Hiç olmazsa onlardan sonra gelip de: Yâ Rab bizi ve îman etmede bizi geçen kardeşlerimizi affet diyenlerden de mi olamıyorsunuz? Bari onların aleyhinde bulunmayın. Bunu da mı yapamıyorsunuz? Yanımdan defolun! Benden uzak olun. Müslüman olduğunuzu söylüyorsunuz, fakat islâm ehlinden değilsiniz.

Muhammed Bakır 114 hicrî yılında vefat etti.^{71[10]}

Muhammed Bakır gayet derin bilgi sahibi idi. Anlaşıldığına göre Ebû Hanîfe, Ehl-i re'y ve kıyastan olarak ortaya çıkmaya başladığı ilk zamanlarda onunla görüşmüş ve buluşmuştur. Ve ilk defa buluşmaları da, Ebû Hanîfe'nin Medine'yi ziyareti sırasında Medine'de

^{71[10]} İbn-i Bezzazı onun 117 senesinde öldüğünü kaydederse de İbn-i Esir, El-Kâmill'inde 114 senesinde öldüğünü yazar.

olmuştur. Zira rivayet olunduğuna göre Muhammed Bakır ilk görüştüklerinde ona :

— Sen ceddin Resûlullâh'm dînini ve Hadîslerini kıyasla de-ğiştiriyormuşsun? demiş, Ebû Hanîfe de:

— Allah korusun, böyle bir şey nasıl olur? demiş.

— Belki değıştirdin.

— Lâyık olduğunuz makamınıza oturunuz, ben de bana yakışır şekilde yerime oturayım, zira benim size hürmetim var, hayatında Ashabı arasında muhterem olan ceddiniz hürmetine, sîzlere hürmet etmeğe hepimiz borçluyuz.

Bunun üzerine Muhammed Bakır oturdu. Ebû Hanîfe de onun önüne diz çöktü. Ve arada şu konuşma cereyan etti; Ebû Hanîfe :

— Size üç sualım var, onlara cevap lütfedin diye söze başladı. Evvelâ:

— Kadın mı daha zayıftır, erkek mi?

— Kadın.

— Kadının mirasta hissesi kaç?

— Adam iki hisse alıyor, kadın bir hisse.

— Bu, ceddin Resûlullâh'ın kavli değıl mi? Eğer ben atanın dînini bozmuş olsam, kıyasa göre; erkeğin hissesini bir, kadının hissesini iki yapardım. Çünkü: kadın zayıftır, kazanç yolları azdır, erkek kuvvetlidir, çok çalışır, çok kazanır, nasıl olsa geçinir. Fakat ben kıyas yapmıyorum, nasla amel ediyorum.

İkinci:

— Namaz mı daha faziletlidir, yoksa oruç mu?

— Namaz daha faziletlidir.

— Atanın kavîi böyledir. Eğer ben onun dînini bozmuş olsam, kadın hayizden temizlendikten sonra, kıyasa göre; namazını kaza etmesini emrederdim. Orucunu kaza ettirmezdim. Fakat ben kıyasla böyle bir şey yapıyor muyum?

Üçüncüsü:

— Bevil mi daha pistir, yoksa meni mi?

— Bevil daha pistir.

— Eğer ben atanın dînini kıyaslarımla değiştirmiş olsam, kıyasa göre; bevilden gusûl yapılmasını, meniden abdest alınmasını emrederdim. Fakat ben Hadîse aykırı re'y kullanarak, kıyas yaparak ceddin Resûlullâh'm dînini değiştirmekten Allah'ıma sığınırım. Böyle şeyden beni Allah korusun.

Bunun üzerine. Muhammed Bakır ayağa kalktı. Ebû Hanîfe'yi kucakladı ve onu abımdan öptü.

Bu konuşmayı Muvaffak Mekkî, Menakıbmda nakletmiştir. Sözün gelişinden anlaşılıyor ki, bu konuşma ilk görüşmede olmuştur. Zira ona tanımadığı bir kimseye sorar gibi sormuştur. O, yalnız Ebû Hanîfe'nin kıyascı olarak şöhretini duymuştu. Fakat Ebû Hanîfe nas olan yerde kıyas yapmadığını ve bunu misallerle açıklayınca onu takdir ve tebcil etti. Bu konuşma aynı zamanda bize şunu da gösteriyor ki: Ebû Hanîfe, henüz üstadı Hammâd'm ders sıralarında otururken bile re'y ve. kıyas sahibi olarak şöhret almıştır. Hammâd'm ders halkasında oturması onun şöhret kazanmasına bir mâni teşkil etmemiştir, ilmi ve ilimdeki usulü etrafa yayılıp duyulmuş ki, Muhammed Bakır onu kıyascı olarak tanıyor. Hammâd 120 senesinde öldü. Muhammed Bakır ise 114 senesinde vefat etti. Buna göre bu konuşmanın cereyan ettiği görüşme yapıldığı zaman, hiç şüphesiz ki, Hammâd hayatta idi.

Bu nevi haberler bize gösteriyor ki? Ebû Hanîfe henüz Ham-mâd'ın ders halkasında otururken şöhret kazanmıştır. Hayatının gelişi ve akışı onu bu şöhrete erkenden narazed kılmıştır. Zira onun birçok defalar Basra'ya seyahati, birçok defalar Hacca gidip gelmesi,

ulema ile görüşmesi, üstadı Hammâd'la müzakeresini yaptığı re'y ve kıyas usulü ve yolunu işlemesi, etrafında ulema ile münakaşalarda bulunması, şüphesiz ki bunlar onu şöhret yapmıştır. Henüz müstakil bir ders halkası kurmadan önce daha talebeyken namı etrafa yayılmıştır.

62- Ca'fer Sâdık'la İlmî Münasebeti

Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'la münasebeti olduğu gibi onun oğlu Ca'fer Câdık'la da ilmî temasları vardı, ikisi aynı yaşta idiler. Aynı senede doğmuşlardı. Fakat Ca'fer Sâdık, Ebû Hanîfe'-den daha evvel ahirete göçtü. Ebû Hanîfe'den iki yıl önce 148 senesinde vefat etti. Ebû Hanîfe ondan bahsederken: «Vallah Ca'fer Sâdık'dan daha fakih bir kimse görmedim» demiştir. Muvaffak Mekkî Menakıb-ı Ebû Hanîfe eserinde şunu nakleder : Ebû Ca'fer Mansur bir defa :

— Yâ Ebû Hanîfe bu insanlar Ca'fer Sâdık'a meftun oldular. Ona sormak üzere en çetin mes'ele hazırla da sor bakalım, dedi. Ebû Hanîfe de 40 soru hazırladı. Bundan sonrasını Ebû Hanîfe'den dinleyelim. Diyar ki: Ebû Ca'fer, Hîre'de iken Ca'fer Sâdık yanında bulunduğu bir sırada huzuruna girdim. Ca'fer Sâdık Halifenin sağ tarafında oturuyordu. Gördüğüm anda Ca'fer Sâdık'ın heybeti beni kapladı, meclise Halifenin heybetinden ziyade onun heybeti hâkimdi. Selâm verdim.

— Otur, diye işaret ettiler. Ben de oturdum.

Mansur, Ca'fer Sâdık'a dönerek :

— Yâ Ebâ Abdullah, işte Ebû Hanîfe bu zattır, dedi.

— Alâ, dedi. Sonra bana dönerek ;

— Yâ Ebû Hanîfe, Ebâ Abdullah'a mes'elelerini arzet bakalım, dedi. Ben de hazırladığım mes'eleleri

arzetmeğe başladım. Ben soruyordum, o cevap veriyordu. Ve siz şöyle dersiniz, Medine ehli şöyle der, biz ise böyle deriz;; diyerek bütün ihtilâfları nakleliyor, bazan bizim kavlimize, bazan Medine ehli kavline tâbi oluyor, bazan bize muhalefet ediyordu. Kırk mes'eleyi de böyle bütün tafsilâtiyle cevaplandırdı, bir tanesini bile cevapsız bırakmadı.

Ebû Hanîfe bunu anlattıktan sonra Ca'fer Sâdık'm ilmî kudretini belirterek şöyle dedi: «insanların en âlim olanı, mes'eleler etrafındaki ihtilâfları en iyi bilendir.»

Bu rivayet bize gayet açık olarak gosieriyor ki: Ebû Hanîfe Ca'fer Sâdık Hazretleriyle daha ilk görüşmede onun yüksek ilmî kudretini anlamış, onu takdir etmiştir. Ca'fer Sâdık'ın fıkıh hakkındaki derin bilgisine hayran kalmıştır. Şüphesiz ki, hâdis Man-sur ile evlâd-ı Ali arasında düşmanlık baş göstermezden Önce olmuştu.

Ca'fer Sâdık her ne kadar Ebû Hanîfe ile aynı yaşta ise de ulema onu Ebû Hanîfe'nin üstadlarından addetmişlerdir.

63- Abdullah B. Hasan'la Münasebeti

Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan da Ebû Hanîfe'nin üstadlarından biridir. Mekkî ve İbn-i Bezzazı menakıblarıda geçtiği üzere Ebû Hanîfe onun talebesidir. Abdullah Hazretleri, sözünde sâdık bir âlim, güvenilir bir muhaddisti. Süfyân-ı Sevrî, îmâm Mâlik ve diğerleri ondan Hadîs rivayet ederler. Ulema nezdinde onun değeri büyüktür. O, kadri yüce bir âbiddir. Emevî Halifelerinin en sofularından olan Ömer b. Abdulâziz'le görüştü. Ondan son derece i'zaz ve ikram gördü. Abbâsîlerin ilk devrinde Ebu'l-Abbas Sef-fâh'ia görüştü. Ondan da aynı i'zaz ve ikramı gördü.

Seffâh kendisine bir milyon dirhem ihsanda bulundu. Mansur, Halife olunca ona bunların aksine muamele yaptı. Onun evlâtlarına ve ailesine de aynı kötü muamelede bulundu. Elleri kollan bağlı bir haîde onları Medine'den Haşimiye'ye getirtti. Onları merhametsizce hapse tıktı. Çoğu hapiste can verdiler.

Burada şuna işaret etmek isteriz ki, bilûmum evlâd-ı Ali'ye ve bilhassa Abdullah b. Hasan ailesine karşı bu gaddarca muameleler, işte Ebû Hanîfe'nin kalbini Abbasilerden çeviren bunlardır. Bu gaddarca zulümleri gördükten sonra onlardan soğumuş, fırsat buldukça Ebû Ca'fer'in idaresi aleyhinde bulunmağa . başlamış, hükûmetine acı tenkîdlerini yöneltmiştir. Çünkü o* Hz. Ali evlâdını seviyordu. Yukarıda görüldüğü veçhile bunlardan birçokları onun üstadları idi, onlardan ilim ve feyz almıştı. Bilhassa Abdullah ile aralarında gayet samimî bir dostluk mevcuttu.

Abdullah 70 senesinde doğmuştur. Ebû Hanîfe'den on yaş kadar büyü kdemektir. 75 yaşında olduğu halde 145 senesinde bu fâni âlemden ebediyet âlemine göçmüştür.

64- Bazı Ehl-İ Heva İle Görüşmesi

Ebû Hanîfe'nin ilmî münasebetleri yalnız ehl-i sünnet ve cemaat mensuplarına, Al-i Beyt imâmlanna münhasır değildi. Menakıb kitaplarının kayıtlarına göre o bâzı sapık fırkalarla temas ederdi. Onlardan bâzı hocaları vardı. Meselâ Câbir b. Yezid Cu'-fî'yi (ölümü 165 yılı) onun üstadlarından sayarlar. Halbuki o, Gulât-ı Şîa'dandır. Bunlar Hz. Muhammed'in veya Hz. Ali'nin veyahut da son imamların tekrar geleceklerine inanırlar. İbn-i Bezzâzî, Menakıb-ı Imâm-i A'zam eserinde bunun Abdullah b. Sebe'in et-bâından

olduğunu söyler. Fakat bence bu uzak bir şeydir. Bana göre o, Şia'nın Sebeiyye kolundan değildir. Zira Sebeiyye : Hz. Ali'ye uûhiyyet nisbet ederler, veya buna yakın bir şey söylerler. Hz. Ali onları küfre nisbet etmiştir. Ebû Hanîfe'nin Islâmilmini bu nevi kimselerden almasına ihtimal verilmez. Câbir b. Yezid, Hz. Ali'nin tekrar döneceğine kail ise ve bu da Sebeiyye'nin kavline uygun düşüyorsa, bu aynı zamanda Keysâniyye'nin akidesine de uygun demektir. Onlardan sayılması daha uygun düşer .

Öyle anlaşıyor ki, Ebû Hanîfe, yanlış anlayışını bildiği halde, ondan bâzı aklî ilimleri okumuştur. Onun kendisini sapık heveslere kaptırdığını biliyordu. Bunun için olacak ki, onun hakkında şöyle, derdi: «Câbir Cu'fî açığa vurduğu hevesleriyle nefsinin ifsad etti, bence kendi babında Küfe'de ondan daha büyüğü yoktur!»^{72[11]} Ebû Hanîfe, Câbir'in ilim bablarından hangisinde çok bilgi sahibi olduğunu beyan etmiyor. Belki de tahrir kısmında, veyahut aklî ilimlerde derin bilgisi vardı.

Şunu da kaydedelim ki, Ebû Hanîfe kendisi onunla müzakerelerde bulunur, fakat arkadaşlarını ve talebelerini onunla oturmaktan görüşmekten menederdi. Demek onların onun fitnesine kapılmalarından, sapık düşüncelerinin tesiri altında kalmalarından korkuyordu. Dalâlete saplanmış olan bu adamın hevâ ve hevesine göre, onları da sapıtmasından endişe ediyordu. Ebû Hanîfe onu yalancılıkla vasıflandırarak ondan sakındırırdı. Mîzanü'l-l'tidal kitabının kaydına göre, Ebû Yahya el-Humânî diyor ki: «Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim: Gördüklerimin içinde Atâ'dan daha faziletli bir insan, Câbir Cu'fî'den

^{72[11]} Muvaffak mekki, Menakib-i Ebû Hanîfe, c. 2, s.88

daha yalancı bir kişi görmedim.»^{73[12]}

Bunlar bize gösteriyor ki, Ebû Hanîfe ilmin herhangi bir sahasında kuvvetli olan birini buldu mu, her ne kadar bâzı sapık düşünceleri olsa da, onlardan ilim alıyordu, ilmin faydalı olanını alıyor, zararlı olan yerlerini ayıklıyordu. Temizini pis olandan ayırıyor, iyisini seçip alıyor, pis ve. zararlı planını fırlatıp atıyordu.

İlmi her kaptan atmaktan çekimiyordu, kabı taşıyana ve kaba bakmıyordu. Faydalı ve yararlı gördüğünü alıyor, onun kirini, pasını temizliyor, temiz bir hale sokuyordu. İlimden bu yolda faydalanmayı herkes yapamaz. Bunun ancak düşünce ufukları geniş, kabiliyetleri yüksek olan kuvvetli akıllar yapabilir. Zira aradıkları doğruyu bulmaktan, hayrı tanımaktan onları alıkoyacak, saplandıkları sapık bir düşünceleri yoktur. Ebû Hanîfe ise bu hususta asrının biricik âlimi idi.

65- Arasında İki Nevî Ulema

Onun çağında ulema iki sınıf -idi. Bir kısmı yalnız İslâm fikhı ile iktifa eder, başka bir şeye uzanmızdı. Eğer daha biraz ufku genişlerse, tahrir ve kıyasa kadar giderdi. Diğer bir sınıf ise akaid ve kelâm okur, onların felsefesine dalmak ister, dînin ruhunu ve özünü bilmeksizin böyle felsefe taslamağa kalkışınca, bu felsefe onu maksattan ayırır, bâzan şaşırtıp dalâlete sürüklerdi. Hem fikh mes'elelerinde derinleşip, hem de aklî bilgileri inceleyip bu ikisinin arasım bularak sapmadan, gayeden ayrılmadan doğru yolu tutup giden adeta yoktu. İkisi arası bu orta yolu ilk tutan Ebû Hanîfe olmuştur. Ondan başkası bu yola

^{73[12]} Mekki Menakıbının hâmisî, c. 1, s 42.

koyulmamıştır.

Ebû Hanîfe bu yolu hem ilk tutan olmuş ve hem de en yüksek mertebeye çıkmış ve gayeye ulaşmıştır. Onun için her nevi ilim kapısından dalmış ve her türlü ilmi öğrenmek istemiş, ilme giden her yolu tutarak daima ilim peşinde koşmuştur. Hakikatte hâkim ve doğru bir akıl, kuvvetli ve metîn bir dîn, araştırmacı ve tenkidci bir kafayla ortaya atıldı. Biliyordu ki, talebelerinin gücü bunların hepsine yetmez, onun yaptıklarını onlar yapamaz. Onun için talebelerini fıkıhtan başka mevzulara dalmaktan sakındırır, fukahâ-dan başkasından ders almalarını yasak ederdi. Yukarıda oğlu Hammâd'ı kelâmda münazara yapmaktan nasıl menettiğini söylemiştik ^{74[13]}. Halbuki o, bu mevzuda temayüz etmiş bir âlimdi.

FASIL : 5

EBÜ HANÎFE'NİN ETÜDLERİ VE ÇALIŞMALARI

66- Münazaraları, Seyahatleri, Ders Usulleri

Bir şahsın hususî hayatını saran ahval ve hâdiseler, onun başkalarına itimad etmeksizin yaptığı eûdler ve edindiği tecrübeler, bunların hepsinin o şahsın ilmî hazırlığında, hayatına istikamet verip fikrini kullanmasında tesiri görülür. Ebû Hanîfe'nin hayatı, ilmî araştırmaları, edindiği tecrübeler bunların hepsi Irak fikhını yoğurup meydana getirmiştir.

a) Her şeyden evvel o, ticaretle meşgul bir aile yuvasında yetişti. Ve sonraları hayatı boyunca bu ticareten ayrılmadı. Ticaret işlerine doğrudan kendisi

^{74[13]} 19 nolu başlıklı bahise bak.

bakmadıysa bile, bunları vekili veya or~ tağı vasıtasıyla yürütmüştür. Bu itibarla çarşı-pazardaki alış veriş usulünü ticaret örf ve âdetlerini yakından tanırdı. Bu bakımdan çarşı-pazarda edindiği tecrübeleri ona ticarete halkın muameleleri, alış veriş yolları hakkında vukufu konuşma imkânını verdi. Ve belki de bunun için fıkıh mes'delerinde hüküm çıkarırken, aşağıda izah olunacağı veçhile. Kitap ve Sünnet olmayan hususlarda, örf ve âdete mühim bir yer vermiş olacaktır. İhtimal ki, kıyas maslahata, adalete veya örfe muhalif olduğu zaman istihsan yoluyla hükme varma hususunda, ticarete olan bu vukufu sayesinde iyi bir muvaffakiyet göstermiştir. Talebesinden Muhammed b. Hasan diyor ki: «Ebû Hanîfe kıyas yaptığı zaman ashabı ona itiraz ederler, şöyle böyle derler. Fakat istihsan yapıyorum, dedi mi hiç birisi karışamazdı. Çünkü istihsan mes'elelerinde öyle çok deliller bulurdu ki, hepsi boyun eğip ona teslim olurlardı.»

Bunun sebebi: Mes'elelerin inceliğini kavraması, halkla temas neticesi onların muamelelerini, meramlarını gayet iyi bitmesidir, istihsan yaptığı zaman bunun malzemelerini, şer-i şerifin usuliyiyle beraber, insanların ahvalini iyiden iyiye bilmesinden alırdı.

b) Ebû Hanîfe çok seyahat ederdi. Rivayetler onun elli beş defa hacca gittiğini söylüyor. Bu rakam biraz mübalâğalı olsa da yine çok haccettiğine delâlet eder. Hac esnasında ders alır, ders verirdi. Başkalarından ilim öğrenir, rivayet eder, kendisi feivâ verirdi. Mekek'de Atâ b. Ebî Rebah'la görüşürdü. İlk defa görüştüklerinde Atâ ona sordu :

— Sen nerelisin?

Küfe ahalisindenim, deyince.

— Dinlerini ayrı ayrı bölüp fırkalara dağılan

diyardan desene!

— Evet oradan.

— Sen hangi sınıftansın?

;

— Ben selefe sövmiyen, kadere îman eden, gûnahtan dolayı bir kimseyi tekfir etmeyen sınıftanım.

Hac esnasında îmâm Mâlik'e gider, onunla fıkıh müzakeresi yapardı. İmâm Evzâî ile görüşür, onunla mubahaselerde bulunurdu. Onun hac seferinin işte böyle bir de ilmî cephesi vardı. Vahiy diyarında, o mukaddes risâlet ülkesinde Hazret-i Peygamberin harekâtını ve ahvalini yakından tetkik etmek imkânını bulur, Resûluî-lah'm âsânını araştırır,, onu görmüş gibi olurdu.

Bu seyahatler esnasında kendi fetvalarını başkalarına arzeder, onlar hakkında başkalarının ne dediklerini duyar, tenkidlerini dinler ve zayıf noktalarını anlardı. Bunlardan başka bu seyahatler onun zihnini açar, görüş ufkunu genişletirdi. Muhtelif memleketleri görüp tanır, halkın muamelelerini ve örflerini Öğrenir, fıkıh mes'elelerini ona göre yürütür ve hüküm verirdi.

c) Ebû Hanîfe ilim tahsiline başladığından itibaren cedel ve münazaraya son derece meraklı bir zattı. îslâm fırkalarının ocağı olan Basra'ya sık sık gider, dînî fırkaların reisleriyle mücadele ve münakaşa yapar, onların görüşlerini çürütürdü. Gençliğinde onun yirmi iki kadar fırka ile mücadele yaptığı rivayet olunur. Yaşı ilerledikçe ömrü boyunca îslâm fikhını müdafaadan bir an hâli kalmamıştır. Fitrî mantiki sayesinde münazaraları kolayca kazanırdı. Devrindeki dehrilerle bu kâinatın bir yaratıcısı bulunduğuna, îmanın zaruri olduğuna dair yaptığı münakaşa meşhurdur. Dehri-lere şunu sorarak münazaraya başlamıştır:

— Bir adam size gelse de şöyle bîr şey anlatsa: Denizin

ortasında bir fırtına koptu, dalgalar ve rüzgâr çarpışırken birdenbire içi çeşitli mallarla dolu bir gemi meydana geliverdi. Kuvvetli fırtınaya rağmen bu gemi kaptansız ve tayfasız kendi kendine istikametini bulup hareket ediyor; dese buna ne dersiniz. Akıl bunu kabul eder mi?

— Hayır, dediler, Böyle şey olmaz. Bu akim kabul etmeyeceği ve havsalanın almayacağı bir şeydir.

— Mademki öyledir. Denizde bir geminin kendi kendine olu-verceğini ve kaptansız yüzeceğini kabul etmiyorsunuz. Şu sonsuz âlemler, en ince nizam üzere kurulmuş bu dünya, içindeki akıllara hayret verici varlıkları ve olaylariyle kendi kendine nasıl oluverir, bunların bir yaratıcısı, bir sahibi yok mudur?

Dehriiler buna cevap vermeyi sustular ^{75[1]}

Kelâm ve akaid mes'eklerinde yaptığı münakaşalar onun fikrini işletmiş, kavrayışım derinleştirmiştir. Münazara ve mübahase melekesi gayet gelişmiştir. Onun için Mekke'ye, Medine'ye gidişlerinde vesair Hicaz seferlerinde fıkıh münakaşaları yapar, vardığı yerde âdeta fıkıh pazarı kurardı. Onun meclisinde herkes görüşünü ve delilini ortaya atar, serbestçe konuşurdu. Bu münasebetle o zamana kadar işitmediği Hadîsleri, Sahabe fetva ve içtihatlarını duyar, yeni yeni kıyas ve hükümlere vakıf olurdu. Yukarıda da zikri geçtiği üzere o, kölelerin verdiği emâm tanımıyordu. Fakat kendisine Hz. Ömer'in kölelerin emânı tanıdığı söylenince o da bunu kabul etti ve eski re'yinden döndü.

ç) Ebû Hanîfe'nin ders usulü bambaşka idi. Talebesine dersi yalnız takrir yoluyla vermezdi. Hocayla talebe beraber müzakere yaparak mes'eleyi müşavere ile

^{75[1]} Mekki Menakıb-ı Ebû Hanîfe, c. 1, s. 179

hallederlerdi. Meselâ ortaya bir fıkıh mes'elesi atılırdı. O mes'ele hakkında talebeleri söz alır her biri görüşünü söyler, delilini getirir, itirazlar yapılır, cevaplar verilir, o mes'ele hakkında he risteyen konuşur, deliller çarpışır, mes'ele olgunlaşır, en sonunda Ebû Hanîfe de re'yini söyler ve mes'ele hükme bağlanırdı. Bu mübahaseler yapılırken talebeleri Ebû Hanîfe'nin kıyaslarına ve içtihatlarına itirazlarda bulunurlar, yukarıda Mis'ar b. Kidam'dan naklettiğimiz gibi, bâzan gürültüler olur, sesler yükselirdi. Mes'ele her yönden incelendikten sonra Ebû Hanîfe'nin re'yine göre karara bağlanırdı. (Hattâ bir mes'ele halledince şükür için toptan tekbir alırlardı. Dînî bir mes'elenin halli onlar için bir zafer olurdu. Küfe mescidi tekbir sadalariyle inlerdi). Bu usul ders okutmak, hem hocanın, hem de talebenin bilgisini arttırır. Talebe derse iştirak ederek açılır, hoca talebesinin re'yini işitir, onlân mes'ele halline alıştıırır, bu usul çok faydalıdır. Ebû Hanîfe'nin derslerinde bu yolu tutması, ölünceye kadar onu talebe olarak yaşatmıştır, ilmi daima artmış, fikri yükselmiştir. Kendisine bir Hadîs arz olununca onda beyan olunan hükmün illetini araştırırdı. Hükmün illetini bulunca, o usul üzerine kurulan fûrû' mes'elelerine onu tatbik ederdi. Ve ona göre işte fıkıh da budur. Şöyle derdi: «Hadis toplayıp da fıkıh bilmiyen kimse ilâç satan eczacıya benzer. İlâçları toplar, fakat hangi hastalıklarda kullanacağını bilmez, ilâçların kullanılacağı yeri doktor gösterir. Hadîsciler toplar, fakih Hadîsden hüküm alır.»^{76[2]}

Görölüyor ki, Ebû Hanîfe taleebelerini münazara yapmağa alıştıırıyor, onları donmuş bir halde durup dersle alâaklanmaz bir durumda bıırakmıyordu. Onları

^{76[2]} İbn-i Hacer Hesemi Hayratu'l Hisan, 22'nci Fasıl.

üç şeye alıştırdı;

1- Onlara malca yardım yapardı. Geçinme sıkıntılarını giderirdi. Evlenme çağma gelip de evlenme masraflarını karşılayacak parası olmıyanların, masraflarını görerek evlendirir, kızlara cihaz verirdi. Şüreyk onun hakkında şöyle diyor: «İlim öğrettiği talebesini zenginleştirirdi. Talebesine ve ailesine yardım yapardı. Talebesi ilim Öğrendikten sonra ona :

— «Helâl ve haramı Öğrenmek suretiyle en büyük zenginliğe ulaştın» derdi.

2- Talebelerinin rûh haletini gözönünde tutar, onların üzerinden himayesini eksik etmezdi. Onların hayrını gözetirdi. İçlerinden birine ilim gururu gelip onun ders halkasından ayrılma sevdasına düştüğünü sezincedi onu ikaz ederdi, onun henüz başkasından ders alma ihtiyacında olduğunu sezdirirdi.

Rivayet olduğuna göre, talebesi Ebû Yusuf kendisinin müstakil bir ders halkası kurup ders okutma vakti geldiği kanaatına kapılmış ve mescidin bir köşesinde derse başlamış. Ebû Hanîfe yanındakilerden birine demiş ki: Yakub'un (Ebû Yusuf'un) meclisine git ve ona şu mes'eleyi sor;

— Bir adam iki dirhem ücretle temizlemek üzere temizleyiciye elbise verse, elbisesini almak için gidip istediği zaman evvelâ İnkâr etse, aradan birkaç gün geçtikten sonra tekrar isteyince bu defa elbiseyi temizlenmiş bir halde verse temizleme ücretini istihkakı var mıdır? de. Eğer:

— Evet vardır derse, olmadı, de. Şayet:

— Yoktur, derse yine olmadı, cevabını ver.

Adam aldığı talimat üzerine İmâra Ebû Yusuf'a gider ve mes'eleyi sorar. İmâm Ebû Yusuf :

— Evet ücreti ha ketmiştir, der.

— Olmadı, deyince biraz düşünür ve bu defa da :

- Hayır, yoktur, cevabını verir. Yine:
- Olmadı, deyince, zeki talebe bu sorunun nereden geldiğinin farkına vardı ve kalkıp Ebû Hanîfe'nin dersine geldi. İmâm-ı A'zam, Ebû Yusuf'u görünce :
- Seni buraya getiren temizleyici mes'elesi olsa gerek, dedi. Oda:
- Evet, cevabını verdi.
- Henüz böyle icâre mes'elesine cevap veremiyen bir kimse Allah'ın dîninden bahisle ilm-i fıkıhdan ders vermeğe nasıl cesaret eder?
- Bu mes'eleyi bana Öğret!
- Mes'eleyi ayırmak lâzım. Eğer inkâr ve gasbettikten sonra temizlediyse ücret istemeğe hakkı yoktur. Çünkü inkâriyle icare akdi bâtıl olduğundan kendisi için temizlemiş olur. Eğer inkârdan önce temizlediğini isbat edebilirse o zaman ücret istemeğe hakkı vardır.»^{77[3]}

Ebû Hanîfe'nin böyle yapması belki de ders halkasında takip ettiği usul icabıdır. Çünkü o talebelerini kendisiyle mübahase ve müzakere yapacak bir mertebeye yükseltir, bu yüzden içlerinden bâzılarına gurur gelebilir! Bu gururu sebebiyle kendisi ayn ders vermeğe kalkışana ilminin henüz noksan olduğunu, daha olgunlaşmağa muhtaç bulunduğunu, müstakil ders için ilminin yeter dereceye ulaşmadığını hatırlatır, onu irşad ederdi.

3- O, taleeblerine daima nasîhat ederdi. Bilhassa ayrılık sırasında onlara, başına bir hal gelenlere nasîhatta bulunurdu. Bu hususta Mekkî ve îbn-i Bezzazı menakıblerinden nice ibretli ve güzel nasihatler nakl olunmuştur. Yusuf b. Hâlid Simtî'ye vasiyeti, Nûh b. Ebî Meryem el-Camî'ye vasiyeti, Ebû Yusuf'a

^{77[3]} Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 91.

vasiyeti meşhurdur.

Hülâsa, Ebû Hanîfe talebelerini kendisine emsal ve dost gibi tutardı. Onlara bütün ruhunu ve kalbini verirdi. Onlara şöyle derdi : «Sizler benim kalbimin sevinci ve hüznümün tesellîsisiniz!»

FASIL: 6

EBÜ HANİFE'NİN YAŞADIĞI DEVİR

67- Emevî Devrini Görmesi, Abbâsîlere Yetişi

Ebû Hanîfe Hazretleri, Emevî halifelerinden Abdu'l-Melik b. Mervan zamanında, 80. hicrî senesinde doğdu, 150 senesine kadar yaşadı. Abbasîler devrine yetiştii. Emevîlerin en kuvvetli olduğu çağları, sonra da zayıflayıp yıkıldığını gördü. Abbasî devletinin burulmasını, kuvvetlenip gelişmesini müşahade etti. Hayatının çoğu, 52 senesi, Emevîler zamanında geçti. Büyüyüp yetişi, ilminin en yüksek noktasına çıkması, fikri olgunlaşıp kemâle ermesi hep o devirdedir. Ömrünün 18 senesi Abbasîler devrine raslar ki, bu ihtiyarlık çağı demektir. Bu yaşta insan, şahsiyetine yeni bir şey kat-raaz. Çünkü o zamana kadar fikirleri mecrasını ve istikametini bulup yerleşmiş, ilmî metodu kurulmuştur. Artık fikir mahsullerini harice bol bol verir, kendisi az almaya başlar, hiç almaz diyemeyiz. Çünkü insanın akıl araştıracıdır, daima bilmediğı şeyleri bilmeye özenir, her an öğrenmek ister. Bilhassa ihlâs sahibi ulemâ böyledir. Onlar daima daha fazla eser verip tesir bırakırlar. Buna göre Ebû Hanîfe'nin Emevîler devrinde aldıkları, Abbasilerden daha çoktur

diyebiliriz. Emevîler devrinde ilim toplamış, Abbasiler devrinde harcamıştır.

68- Çağlar Arasındaki Münasebet Ve Benzeyiş

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı devri teşkil eden: Emevî devri ile Abbasîler devrinin başı olan bu iki devir arasında, ilim ruhu ve bilhassa dînî ruh bakımından büyük bir fark yoktur. Abbasî devrinin başlan, Emevî devrinin sonunun devamı demektir. Önce baş-hyanların neticesinden, eskiden gelen yolun devamından ibarettir. Asırların ve devirlerin ilmî ve içtimaî ruh bakımından birbirine benzemesi, yekdiğerine karışan nehirleri andırır. Coşarak akan sulan, renk ve tat bakımından bir fark yapmaz. Ancak geçtikleri topraklardan aldıkları şeyle hafif bir fark olabilir, Asırlar da böyledir. Milletler akar gider. Devletin tutumu've siyasî rengi hafif bir fark yapar. Esas kök yerinden kopmaz, o sabittir; ümmetlerin ni-hu değişmez. Devletin hızlandırılmasına veya kısmasına göre ya ağır veya sür'atle yürür. Er veya geç yine de gayeye ulaşır. Emevî devletinde hakim olan ilmî ve içtimaî ruh devletin değil, kitlenin eseri idi, onu topluluk yarattı. O ilmi, Sahâbe'nin bıraktığı ilim servetinden ilim alan mübarek cemaat meydana getirdi. O ilim onların elinde çiçek açtı, en olgun meyvelerini verdi.

Diğer taraftan, ekseri îslâmiyeti kabul eden fakat eski medeniyetlerine ve ilimlerine sahip olanlar bu ilimlerin bir kısmıyla Arap-çayı da besliyorlardı. Ya fikirlerini beyan etmek veyahut Farsça-dan ve diğer dillerden yaptıkları tercümelerle yeni yeni ilimlere kapı açmışlardı. Başka dillerden Arapçaya tercüme işi Emevî devrinde başladı. Kelile ve Dimme'yi tercüme eden Abdullah b. Mukaffa' daha çok Emevî devrinde

yaşadı. Din ilimleri Abbasîler devrinde daha da geliştii, tercüme eserleri çoğaldı ve yayıldı. Bu, kemiyef bakımından böyledir, fakat keyfiyet bakımından böyle değildir. Tercüme işi Emevî devrinde başlamış, Abbasîler devrinde genişlemiş ve ilerlemiştir.

69- Her İkî Devrîn Hususiyetleri

Ebû Hanîfe her iki devirde yaşadığına göre, gerek Emf.vî ve gerekse Abbasîler devrindeki siyasî hayattan kısaca bahsetmemiz icabediyor. Ondan sonra da içtimaî ve ilmî hayata göz atarak Ab-bâsîlerin ilk devirlerinden nasıl geliştiğini belirteceğiz. O devirde îslâm âleminin fikrini meşgul eden mes'elelere temasla akide, siyaset, fıkıh ile olan münasebetlerini açıklaacağız.

70- Sîyasî Durum

Evvelâ siyasî hayata bakalım. Bilindiği gibi Emevî devleti, Hulefayı Râşid'in devrinden sonra kuruldu. îslâm'da Halife seçi-im çeşit çeşit olmuştur. Sabık Halîfenin namzet olarak gösterdiği seçkin ve mümtaz Müslümanlardan seçilirdi. Hz. Ömer'in halife seçilişi böyle oldu. Veya sabık Halîfe namzet göstermeden seçilirdi. Hz, Ebû Bekir'in ve Hz. Ali'nin seçilmesi böyle yapıldı. Veya-r hut bunların ikisi arası bir usulde Şûra yoîiyle intihab olunurdu. Hz. Osman'ın seçilmesi bir Şûra hey'eti tarafından idi. Emevî devleti kurulunca hilâfet usulü saltanat çevrildi. Emevîyye devletinin kurucusu olan Muâviye'yi Müslümanların büyük bir cemaatı Halife olarak seçti ise de ondan sonra gelenlerin, bu makama onlan Müslüman cemaatlerinin kendi hürriyet ve iradeleriyle seçtiklerini iddia etmeye

hakları yoktur. Onlar o makama kendileri konmuşlardır. Zaten kargaşalıklar bu yüzden çıkmıştır. Bu kargaşalıklara Emevî devrinde sık sık raslanır. Bunlar bastınlsa bile zahirde böyledir. Kalbler kinle kaynaşmaktadır. Bu halifelerin çoğu, Müslümanlar arasında büyük mevki ve itibar sahibi olan zevata, eza ve cefadan bile çekinmezlerdi. Din duygulan bile onların bu gibi işleri yapmasına mâni olamazdı. Meselâ Muâviye'nin oğlu Yezid, kendisine karşı gelen Medinelilere neler yapmadı. Bunlar F. nsâr'ı Kiram oğullarıdır, demedi. Medîne-i Münevvere'yi ordusuna mubah kıldı. Dinin yasak ettiği şeyleri sanki helâl imiş gibi işlediler. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin, islâm'da müesses hükümet nizamına ve esaslarına uymadığı için Yezid'i tanımıyor ve ona karşı. çıkıyor. Yezid'in adamları onu en feci şekilde şehit ediyorlar. Hz. Peygamber'e karabetine veya din hürmetine riayet edilmeyerek mübark kanını döküyorlar! Kız kardeşleri yâni Hz. Peygamber'in kerîmesi Fatma anamızdan doğma kızlar esir gibi tutuluyor ve esir muamelesi yapılarak Ye2id'e götürülüyor. Eme-viyye devletinin sonralarına doğru Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın evlâtlarının ve sülâlesinin hükümete karşı ayaklanmaları birbirini takip ediyor. Onlara da kılıç atılıyor, katil faciası devam ediyor. Zeyd b. Ali öldürülüyor. Oğlu Yahya ve Yahya'nın oğlu Abdullah öldürülüyor. Ehl-i Beytin sevgililerine karşı Emevîlerin yaptıkları yalnız bunlardan ibaret değildir. Minberler üzerinde Hz. Ali'ye lanet okumak bir sünnetmiş gibi zarurî bir emir hâline gelmişti. .Bu bid'atı Ebû Süfyân'm oğlu Muâviye ortaya çıkarmıştır. Müslü-. manlar bunu fena gördüler, hiç beğenmediler. Hattâ Hz. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü'l-mü'mînin Ummü Seleme Muaviye'ye bir mektup göndererek Müslümanların

hissiyatına tercüman olmuş ve şöyle demiştir: «Siz minberleriniz üzerinde Allah ve Resulüne lanet okuyorsunuz demektir. Çünkü Hz. Ali'ye ve onu sevenlere lanet okuyorsunuz. Ben şahitlik ederim ki, muhakkak Allah da, Resulü de onu sevdiler.» Bu minberlerde lanet okuma bid'atı sürüp gitti, nihayet Emevîlerin âdil halifesi Ömer b. Abdülaziz onu yasak etti.

71- Emevîlerde Araplık Temayülü

Emevîlerde kuvvetli bir Araplık temayülü vardı. Bunun tesiriyle İslâm öncesi Arap medeniyet ve hayatına ait çok şeyleri dirilttiler. Bu medeniyet mirası içinde hoşaga gidip öğülecek bâzı ci-hitler yok değildi. Fakat Emevîler bu milliyetçilikte çok aşırı gittiler, Arap obniyan unsurlara karşı milliyetçilik işini taassup derecesine vardırıdılar. Onların haklarını çiğnediler. Halbuki onlar âa şeriat nazarında diğer Müslüman kardeşleriyle müsavi idiler. Zira İslârnda bütün insanlar müsavidir. Arabın Arap olmayına bir üstünlüğü yoktun Üstünlük takva iledir. Fakat Emev'ler mevâli olanlara çok zulüm yaptılar. Hâtta orduyla gazaya gittiklerinde ganimetten hisse almak hakkından onları mahrum bıraktılar. Böylelikle Allah'ın ganimet hususundaki hükmüne karşı geldiler. Bunun için mevâlî, Emevîlere karşı ayaklananların safında yer aî-dılar, Emevlerin idarelerini tanımadılar.

İslâm ülkeleri, bu gibi sebepler yüzünden fitneler içinde çalkalanıyor, fesat içinde yüzüyordu. Ara sıra sükûnet bulsa da bu zahirî idi, külün altında ateş sönmüyordu. Zaman oluyordu, ayaklanmalar yatışıyordu, fakat fitne gizli gizli devam ediyordu. Erae-vî devletini bir daha belini doğrultamayacak

şekilde yıkmak için gizli çalışmalar hiç durmuyordu. Hilâfetin Abbâsîlere geçmesi için daima propaganda yapılıyordu. Sessizce yapılan bu çalışmalar nihayet muvaffak oldu: Emevî devletini temelinden uçurdu yerine Abbasî devleti kuruldu.

72- Abbasilerden Gördükleri

İşte Emevîlerin hüküm sürdükleri müddetçe yaptıklarının kısaca bir levhası. Bunlar arasında halk kitlelerini galeyana getirecek yerler yok değil. Seyyiat ve hasenâtiyle o levha meydanda, herkesin gözünün önünde. Ebû Hanîfe bu dünyaya gözlerini açtığı zaman Emevî hükümetinin en şiddetli ve en zalim idaresini gördü. Emevî hükümetinin en şiddetli ve en zalim idaresini gördü. Emevî zorbalarından Haccâc b. Yûsuf Sekaî idaresinde yaşadı, Haccâc öldüğü zaman Ebû Hanîfe onbeş yaşında idi. Bu yaştaki genç, çok şeyleri anlar. Haccâc'm sert ve şiddetli idaresini gördü. Bunlar, Arap soyundan olmıyan bu genç üzerinde derin tesirler bıraktı. Emevî devleti hakkında hükmünü vermesinde bunların tesiri oldu. Yaşı ilerledikçe bu hükmü de kuvvetlendi, çünkü Emevîlerin Ehl-i Beyte karşı yaptıkları cinayetleri gözüyle gördü. Hâtta Emevîlerin zulmüne kendisi de uğradı. Onu tazyik ettiler, hapse attılar onların elinden Mekke'ye kaçarak Beytullah'a sığınmak suetiyle kurtulabildi.

Abbasî devleti işte böyle korkunç bir devirden sonra emniyet ve hürriyet getirmek va'diyle iktidara gelmişti. Ebû Hanîfe'nin ümîdi büyüktü. Onların şefkatli ve merhametli bir idare kuracaklarını umuyordu. Onlar birçok felâketlere uğradıktan sonra bu mevkîe gelmişler, zulmün acısını tatmışlardı. Halka merhamet elini uzatmaları beklenirdi. Onun için Ebû Hanîfe, bu ümitle Ebu'l-Ab-bas Seffâh'a seve seve elini uzatarak

gönül rizasiyle ona bîat etmişti. Hayatını anlatırken kaydettiğimiz gibi fukahânın arzularına tercüman omuş, arkadaşları adına tatlı ve güzel konuşmuştu. Fakat Ebû Cafer Mansur'un devri gelince iş değişti. Devlet nüfuzunu takviye için rıfk ve mülâyimet tanımayan bir şiddet ve sertlik göstermeye başladı. Ehî-i Beyte eza ve cefa yaptı. Onların ileri gelenlerini zindanlara tükü. Hz. Ali taraftarlarının kanları hesapsız akıtılır c)du. Ebû Hanîfe baktı ki, Mansur'un idaresi, Emevîlerin idaresinin devamından başka bir şey değil, değişen şey yalnız kuru bir isimdir. Dış değişmiş, iç aynıdır. Yukarıda uzun boylu anlattığı üzere devletle arası bu yüzden açıldı, Ebû Hanîfe'ye eza ve cefâ yapılmağa başlandı ve ölümü de bu yüzden oldu.

Ebû Hanîfe Irak'da yaşadı. Doğup yetişmesi orada oldu. Ders halkasını orada kurdu. Emevîler devrinin sonunda ve Abbasiler devimin başında Irak şehirleri halkı çeşitli unsurlardan müreşek-kiîdi. Araplarla beraber İranlı, Rum, Hindli ve saire gibi muhfeî& milletlerle dolu idi. Bu şekilde topluluklarda içtimaî hadiselerin de çok karışık olacağı şüphesizdir. Çünkü muhtelif unsurların muhtelif tezahürleri vardır. Hâdiseler hüküm ister. îslâm şeriatına göre bir hâdisе ya mubahtır ona cevaz verilir veyahut da haramdır, men-olunur. Bu gibi çeşitli hâdiseleri inelemeck fakîhin fikir ufkunu genişletir. Onun zihnini açarak mes'ejeler hakkında hüküm verr.îeğe hazırlar. Faraziyeler yürütmeğe alıştıırır. Ayrı ayrı mes'eleleri umumî bir kaide altında toplayacak kıyaslar bulmağa sevkeder.

73- Çeşit Çeşit Fırkaların Ve Taifelerin Merkezi

Irak muhiti saydığımız bu içtimaî belirtilerden başka

bir hususiyeti daha hâizdir ki o da -muhtelif dînî fırkaların yatağı olmasıdır. Gulât-ı Şîa ve mu'tedilleri oradadır. Mu'teziler oradadır. Ceh-niyye, Kaderiyye, Mürcie ve saire hep oradan çıkmıştır. Bu itibarla orası canlı bir fikir hareketi kaynağı halinde idi. Zaten Irak'ın eski zamandan beri türlü fikir cereyanlarının çarpıştığı bir yer olduğu anlaşıyor. Onun için tbn-i Ebû'l-Hadîd, Nehc'ül-Belâga şehrinde çeşitli Şîa- fırkalarını Irak'da türeme sebeplerini araştırırken şöyle diyor:.

«Râfızâlerle Hz. Peygamber'in devrinde yaşayanlar arasındaki fırkalardan biri de şudur: Râfızîler hep Irak'da, Küfe sakinlerinden çıkıyor. Irak toprağı her zaman hevâ ve hevesine uyan acaib inanç sahipleri, türlü mezheb erbabı yetiştirir. Bu iklimin insanları her şeyi incelemek isteyen görüş sahibi olurlar. İnançların ve düşüncelerin aslını araştırırlar. Mezheplere karşı gelirler. Kısralar zama-mnda Mani, Disan, Mazdek vesaire hep burada çıktı. Halbuki Hicaz'ın toprağı böyle bir toprak değildir. Hicaz halkının zihinleri de onların zihnine benzemez.»

Bundan da anlaşıyor ki, Irak hem eskiden ve hem de İslâmiyet devrinde akideler ve inançlar hakkında muhtelif re'ylerin ve görüşlerin kaynaştığı bir yer olmuştur. Bu da şundan ileri gelmektedir: Orada gayet eski zamanlardan beri türlü din salikleri, çeşitli cemaatler yaşamaktadır. Eskiden orada türeyen mezhebler birbirine karışan çeşitli akîdlerin ve halitası gibidir. Dîsaniye ve Manilik, Putperestlik ve Senevliğin Hıristiyanlık prensipleriyle karışmasından ibarettir. Orada çıkan dînî fırkaların çoğunda bu hal görülür, îki akidenin mezcinden başka bir akide meydana çıkarmak kolaydır.

74- Gayrî Müslimlerin Yıkıcı Fikîrleri Neşirleri

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı Irak işte böyledir. Emevîler devrinde ve Abbâsîlerin ilk çağlarında burası çeşitli fikir ve mezheplerin kaynaştığı yerdî. Bunlar Müslümanların akidelerini bozmak, din işlerinde onları şaşırtmak için gizlice aralarına sokulurlardı. Müslümanlığın kolay ve açık cihetlerini bile akıl Önünde güçleştirmek veya kurcalamak isterlerdi. Kaza ve kader bahisleri, irade mes'e-lesi gibi ince mes'eleleri ortaya çıkardılar, insan, iradesinde acaba hür müdür ki, kendisine teklif ve emirler vermek ma'kul olsun ve yaptıklarına bir ceza terettüp etsin. Yok, insan iradesinde hür de-ğilde o zaman teklifin hikmeti nedir?^{78[1]}

^{78[1]} Kaza ve kaderden, insan iradesinin hür olup olmadığından bahis gayet eskidir. îslâmiyetin ilk çağlarında da bu mes'ele ortaya tıfç-mıştır. Fakat Hulefâ-yı Raşidîn devrinde o kadar kuvvetle bahis mevzuu olmadı; şiddetli münakaşaları mucib değildi. Rivayet olunduğuna göre bir hırsız yakalayıp Hz. Ömer'e getirdiler. Ona:

— Niçin çaldın? diye sordu.

— Çaldımsa Allah'ın takdiriyle çaldım, Allah böyle takdir etmiş dedi. Hz. Ömer hiçbir şey demedi, yalnız emir vererek hırsızın elini kestirdi ve dayak attırdı. Kendisine neden böyle İki ceza verdiği soruldu.

— El kesmek hırsızlıktan, dayak da AHâh'a yalan, ve iftirasından dolayı, cevabını verdi. Kader mes'elesini bâzıları çok kötüye kullanmışlardır. Hz. Osman'ın katline iştirak: edenlerin bâzıları Osman'ı kendileri öldürmediğini, onu Öldüren Allah olduğunu bile ileri sürmüşlerdir. Evini muhasara ettikleri zaman ok atarken Osman'a:

— Bu okları sana atan Allah'tır, diyorlardı, Hz. Osman onlara şu güzel cevabı verdi:

— Yalan söylüyorsunuz yalancılar! Efer oku atan Allah olsaydı hedefe isabet etmez miydi?

Hz. Ali devri gelince Hilâfet mes'eleşi etrafında münakaşalar çoğaldı. Sonra mürtekeb-i kebire yâni büyük günah işleyenler mü'min mi, kâfir mi mes'eleşi ortaya çıktı. Kaza ve kader mes'eleşi de böyle İbn-i Ebi Ha-did Nehci'l-Belâga şerhinde naklediyor. Bir ihtiyar Hz. Ali'ye şunu sordu:

— Bizim Şam'a (Sıffin Harbine) yürümemiz Allah'ın kaza ve kaderiyle miydi? Bunu bize söylemelisin.

Hz. Ali şu cevabı verdi:

Nebatları, çimenleri bitiren, mahlûkata can veren Allah aşkına derim ki, hangi yere ayak bassak ve hangi yere konsak bu ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle değil de nedir?

— öyle ise bizim yorulmamız boşuna, bizim için mükâfata, ecir, ve sevaba hak kazanmak yok gibi.

— Ey ihtiyar, siz giderken Allah size gidişiniz için büyük ecir verdi. Dönüşte de dönüşünüz için ecir verdi. Çünkü siz bunları yaparken zorla, yaptırmış, buna mecbur edilmiş değildiniz. Bunları arzunuzla yaptınız,

— Bizi kaza ve kader sevketmedi mi?

— Yazık! Sen, kaza sana yapıştı, kader sana sarılıp takıldı sanıyorsun. Eğer iş öyle olsaydı, sevap ve ikab bâtil olurdu. Vaad ve vaide, emir ve nehye lüzum kalmazdı. Günah işleyene Allah

Bu mücadeleler, Müslümanlar arasında gizli bir tertip ile kur-calamrdı. Maksat Müslümanların dîni sarsılsın, islâm düşmanları dîne hücum edecek gedik bulabilsin. Aynı zamanda başka dinlerde olanlar îslâmiyete meyil ederek Müslüman olmasınlar diye araya bir set çekmek istiyorlardı.

Bu gizli gizli sokulan tertipler Müslümanları şüpheyeye düşürmek, onların görüşlerini parçalamak, aralarında fikir ayrılıkları uyandırmak için yapıliyordu. Bu garip fikirlerin Müslümanlar arasında niza ve çatışmalar uyandırmak için ortaya atıldığında hiç şüphe yoktur. Abbasî devri muharirleri arasında bu gizli ellere işaret edenler olduğunu görüyoruz. Câhız bazı risalelerinde, Hristiyanlığı korumak için Müslümanlar arasında ne gibi fikirler uyandırmak lâzım geldiği hususunda Hristiyanların kendi aralarında, kararlaştırdıkları şeyleri bize sayıp dökmektedir.

Bâzı Hristiyan tarihlerinde de böyle şeyler görüyoruz. Meselâ Hişam b. Abdülmelik zamanına kadar Emevîlerde devlet hizmetinde bulunmuş olan Şamlı Yuhanna din hususunda Müslümanlarla nasıl mücadele yapacaklarını Hristiyanlara öğretmiş.

Türâs-ı İslâm eserinin kaydettiğine göre, o şöyle diyormuş:

Eğer Müslüman sana: Mesih hakkında ne dersin? diye

ıkab etmez, iyilik sahibini de öğrenmezdi. İyilik yapan Ögölmeğe, kötülük yapandan daha müstahak sayılmazdı, Eu gibi saçma sözler putlara tapanların, şeytanın ordularının, yalancı şahitlerin, doğru görmeyen körlerin sözleridir. Onlar bu ümmetin Kaderiyesi ve Mecûsileridirler. Allâhu Teâlâ kullarına muhayyer bırakmak suretiyle emretti. Sakındırmak için de nehyetti. Kolay olan şeyleri teklif etti Zorlayarak isyana boynundan çekerek itaata mecbur etmedi. İnsanlara peygamberleri boşu boşuna göndermedi. Gökleri, yerleri ve bunlar arasında olan şeyleri boş yere yaratmadı. «Böyle şeyler kâfirlerin zanlandır. Yuh] olsun kâfirlere, onlara cehennem var.»

Bunun üzerine yine sorduilar:

— öyleyse bizi sevkeden kaza ve kader nedir?

— O, Allah'ın emri ve hükmüdür, dedi ve arkasından şu âyet-i kerîmeyi okudu.

«Rabbin ancak O'na tapmanızı emir buyurdu.» İhtiyar sevinerek kalktı ve:

— Sen o zâtsın ki, itaati sayesinde kıyamet günü Allah'ın rızası umulur. Dinimizin anlıyamadığımız yerini bize açıkça izah ettin. Allah sana bunun en güzel ecrini versin.»

sorarsa :

— O, Kelimet'ullahtır, de. Sonra Müslümana:

— Kur'ân'da Mesih nasıl zikrolunmuştur? diye sor. Ve Müslüman ona cevap verinceye kadar hiçbir şey söyleme. Çünkü Müslüman ister istemez şu cevabı verecektir: «İsa b. Meryem Allah'ın Resulüdür, Meryem'e ilkaettiği kelimesidir. Ondan bir ruhtur.»

Bu cevabı aldıktan sonra ona şunu sor:

— Kelimetu'llah ve ruh mahlûk mudur, yoksa gayri'mahlûk mudur?

Eğer mahlûktur, derse ona de ki:

— Ezelden Allah vardı fakat ne kelimesi ve ne ruh vardı.

Bunu söylersen Müslüman-, susup kalacaktır. Çünkü bu ka-naatta olan kimse Müslümanların nazarında zındıktır.»

Açıkça görülüyor ki, Yuhanna kendilerine delil olacak şeyleri hazırlıyor, Müslümanları nasıl izlam edeceğini araştırıyor, sonra kendi dâvasını müdafaa için Allah Kelâmının kadim olduğu mes'e-lesini bu işe karıştırıyor. Halbuki bu mes'elenin bu dâvada hiç yeri yoktur ve ona asla faydası olamaz. Çünkü kelime'nin Allah'a izafet ve nisbeti, ruhun Allah'tan olması bu ikisinin kadim olduğuna delâlet etmez. Zira Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olduğu kelime, kadim değildir. Onun yarattığı ruh da böyledir. Hz. İsâ'ya Kelimetu'llah denildi. Çünkü o Allah'ın mücerred «Ol!» demesiyle oluverdi. Araya baba vasıtası girmeksizin bir «Ol» kelimesiyle oldu. Onun için Kelimetu'llah denildi. Ona ruh denilmesine, gelince, onun olması, umumî tabiat kanunlarına göre canlılar için ilk madde olan meniden değildi. Şahıslar en bariz haliyle vasıflanırlar.

Bundan sonra Yuhanna îslâm prensiplerini tenkîd edici fikirleri onlara şöyle aşıyor: Taahhüdü zevcâttan,

talâktan, hülleden bahsediyor. Sonra Peygamberimiz hakkında yalan ve iftiralar başlayarak şüpheler uyardırnmıia gayret ediyor; Hz. Peygamber'in Zeyneb binti Çahş ile aşk hikâyesini uyduruyor. Sonra Hacer-i Esver'i takdis etmek Haç takdîs etmek gibidir, diyor. O yalnız bu kadarla da iktifa etmiyor. Belki de münakaşacıla-nna Müslümanları kader, insan iradesi,^{79[2]} iradenin hürriyeti mes'elelerine dalmağa sürüklemelerini öğretiyor. Böylece Müslü-manın zihnini karıştırıyor, onun aklım bir sürü tartışma ve münakaşa çöllerine atıyor. Onların1 arasında bir sürü karışık fikirler uyandırıyor. Maksat Müslümanları şaşırtmak, aralarına tefrika sokmak, sapık düşünceler ve kanaatler ileri sürerek onları ayrı ayn fırkalara bölmek; fikir ayrılıkları yaratmaktır. Ne yazık ki, bunları yapan da Emevî hükümdarlarının kendisine kucak açtığı, hem kendisini ve hem de babasını saraylarında besleyip yetiştirdikleri bir adamdır!

75- Fîkîr Çarpışmaları Ve Tercüme İşleri

Bu fikir çarpışmaları yanısıra diğer bir fikir hareketi daha vardır ki, o da Emevîlerin zamanında başlamış, Abbasîler devrinde meyvesini vermiştir. Bu da Yunan devrinde başladı. İbn-i Hallikân diyor ki: Hâlid b. Yezîd b. Muâviye Kureyş içinde çeşitli ilimleri en iyi bilen idi. Onun kimya-tib hakkında sözleri vardır. Bunları iyi bildiğini gösterir risaleleri vardır. Bu ilimleri Meryânüs Rumi naramdaki bir keşişten öğrendi. Onun bu konuda üç risalesi mevcuttur. Birisi mezkûr Meryânüsle aralarında cereyan edenleri, ondan öğrendiği ve gösterdiği rumuzları ihtiva eder.

^{79[2]} Bunlar, Tûrâs-ı İslâm kitabından ve Eb. Lovis Şeyho'nun Mah-tûtât-ı Arabiyye eserinden alınmadır.

Abbasîler devrinde tercüme hareketlerinin canlanmasıyla başka milletlerin fikir ve felsefesiyle'yaRTndan temas imkânı genişledi. Böylelikle Yunan, İran ve Hind tefekkür ve görüşleri Müslümanlar tarafından bilinmiş ve îslâm düşüncesi üzerinde bunların tesiri olmuştur. Bu tesir çeşitli yönlerden olmuştur ve bu, felsefeyle meşgul olanın aklının ve dîninin kuvvet derecesine göre değişir. Akıllı doğru, îmanı sâdık olan kimse, karşısına çıkan felsefe düşüncelerine akıl kuvveti ve îman ihlâsiyle hâkim olur, onların tesiri altında kalmaz. Onları hazmeder körü körüne onlara uymaz, onları kendine uydurmak fikrini, idrakini genişletir, aklını parlatır. Akıllı hafif olanlar ise o fikirleri kaldırmaz, onların karşısında ezilir, eski ile yeni arasında şaşırır kalır. Fikir anarşisi içinde bocalar durur. Kararsızlıktan bir türlü kurtulamaz. Onun için bakıyoruz ki, bâzısı şair, bazıları muharrir, bazıları ilim adamı olmak üzere bir takım kimseler o nevi fikirlerle karşı karşıya gelince onlara dayanamamışlar, onları hazmedememişler, dimağları bu yabancı fikirlerin istilâsına uğramış şaşırıp kalmışlar!

Bu saydıklarımızın yanı sıra diğer bir zümre daha vardır ki, onlar da zındıklardır. Bunlar İslâm cemaatını fesada uğratacak düşünceleri ilân edip yayarlar, îslâmı yıkacak şeyleri ortaya sürmekten çekinmezlerdi. îslâmı sarsmak, Müslümanları küçültmek için her hiyleye başvurlardı. Bunların içinde bazıları îsâm hakimiyetini kaldırarak, yerine eski İran hâkimiyetini diriltmek isterlerdi. Nasıl ki Mehdi devrinde Abbasî devletine karşı ayaklanan Mukanna Horasanı bunu yapmak istemişti.

76- Bu Hercümerc İçinde Ebû Hanîfe

işte bu saydığımız şeylerin cümlesi, Irak'da fikir münazaraları çıkmasına, birbirine zıd ve aykırı görüşler ve kanaatler arasında boğuşmalara sebep olmuştur. îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe işte böyle bir asırda yaşamıştır. Bu fikir boğuşmalarının asıl merkezi Irak'tı. Hiç şüphesiz ki, îmâm-ı A'zam bunlara karışacak, bu bahislere o da dalacaktı. Fakat o bunlara, dînini tamamiyle anlayan, îmanı kuvvetli bir Müslüman sıfatıyla daldı. Sapık fırkalara, çeşitli mezheplere karşı vukufî ve şerefle îslâmı müdafaa etti. Türlü dînî fırkalarla mücadelede onun sağlam bir görüşü, şerefli bir mevkii haiz olduğu şüphesizdir. Ondan bu hususta naklolu-nanlar onun akîdeye dair görüşlerini teşkil eder.

77- Tedvinîn Başlaması Ve Dîn İlîmlerî

İşte o devirdeki felsefe ve fikir temayülleri ve bunların o büyük fakîh Ebû Hanîfe üzerindeki tesirleri böyledir. Şimdi de bu asırdan, biraz da din ilimleri bakımından bahsedelim :Sadr-ı îslâmda ilim şifahî idi, yâni başkalarından dinlemek suretiyle alınırdı. Fakat sonraları ilim sahası genişleyip bazı kimseler muhtelif ilimleri öğrenmeye başlayınca, Emevî devrinin sonlarında ulemâ ilmi tedvin etmeğe yâni yazı ile tesbit etmeğe başladılar. Dînî ilimler ve Ulûm-ı Arabiyye birbirinden ayrıldı. Her iklimde, kendilerini o ilme veren ihtisas sahipleri yetişmeğe başladı. Her ilmin esasını ve kaidelerini tesbit edenler çıktı. Emevî devri sonlarında fukaha, fıkıh ilmini, muhaddisler Hadîs ilmîni tedvine başladılar. Hicaz fukahası : Abdulâh b.

Ömer'in Âişe'nin, İbn-i Abbas'ın fetvâleriyle onlardan sonra gelen Medine'deki kibâr-i Tabîînin fetvalarını topluyorlardı. Onları inceliyorlar,, onlardan hüküm çıkarıyorlardı. Irak fukahası ise Abdullah b. Maksud'un fetvâlarıyla Hz, Ali'nin hüküm ve fetvalarını, Kadı Surayh ve diğer Küfe kadılarının verdikleri mahkeme kararlarını topluyorlar, onlardan hüküm çıkarıyorlar ,yeni hüküm verme yollarını buluyorlardı. Abbasîler devri gelince Hadîsler de fıkıh babları üzere tertiplenerek tedvin işi gayet genişledi.

İş yalnız bu saydıklarımıza münhasır değildi. Şîa fukahâsı da kendi re'y ve görüşlerini toplayıp tedvin ediyorlardı. Milano'da bazı İslâm eserleri bulundu. 122 hicrî yılında şehid edilen imâm Zeyd b. Ali'ye mensup fıkha dair yazma bir eser bunlar arasındadır. Elde mevcut ve matbu olan Kitab-ul Mecmû'çla bu imâma nisbet olunmaktadır. Bu nisbet sahih olsun olmasın, muhakkak olan bir cihet varsa o da imâm-ı A'zam Ebû Hanîfe zamanında Şia'nın Zeydiye konulan maruf ve belli görüşleri ve re'yları vardı. Ebû Hanîfe bunlardan haberdardı. Tercüme-î hâlinde biliyoruz ki, onun Zeyd b. Ali ile daima münasebeti vardı. Cafer Sâdık'la, Mu-hemmed Bâkır'la ilmî münasebet bağları mevcuttu. O, imâmiyye-nin oniki imâm ve İsmâiliyye imamlarının fikhını biliyordu.

78- Çeşitli Münazaralar

O asır, münazaralar, mübahaseîer asrı idi. Muhtelif dînî fırkalar arasında, Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında. Haricîlerle başkaları arasında bu gürültülü münazaralar durmadan devam ediyordu. Sapık fırkalar diğerleriyle boğuşuyor Mu'tezile Ehl-i Sünnete çatıyor, Ehl-i Sünnet ulemâsı doğru ve sağlam İslâm akidelerini mü-

dafaaya çalışıyorlardı. Ulemâ bu münazaralar için bir yerden başka yere giderlerdi. Yukarıda geçtiği üzere birçok sapık fırkalarla mücadele yapmak için Ebû Hanîfe Basra'ya 22 defa gitmiştir. Bazı Basra ulemâsı da münazaralar yapmak için Kûfe'ye gelirlerdi.

Hac mevsimi, ulemâ bir araya toplanınca fıkıh münazarası mevsimi halini alırdı. Bakarsın Ebû Hanîfe Evzâî ile münazara yapıyor, îmâm Mâlik'le mübahase ve müzakerelerde bulunuyor. Fukahârın mübahase ve münakaşaları, sapık fırkalarla yapılan münazaralardan çok daha hayırlı ve yararlı oluyordu.

Bu münazara ve münakaşalara bazan memleket taraftarlığı, hemşehrilik, gayret ve taassubu da karıştığı olurdu. Basra ve Kûfe uleması iki cepheye bölünmüştü. Birbiriyle münakaşa yaparlardı. Herkes memleket gayreti güderdi. Kendi memleketi kazanırsa pğü-nür, yenilirse yerinirdi. Hattâ bu halin bazan seçkin, ve halis ulemâ arasına bile sokulduğu olurdu. Bu kabilden bir olayı nakledelim :

Yusuf b. Hâlid es-Semtî'nin^{80[3]} Ebû Hanîfe ile ilk defa görüşmesine dair olan o hâdiseyi îbn-i Bezzazı Menâkıb'ından dinleyelim : «Hilâl b. Yahya er-Re'y diyor ki: Yusuf b. Hâlid es-Semtî anlatırken dinledim; şöyle dedi: Ben Osman el-Bettî'nin dersine devam ederdim. OA Hasan Mutezilî ve îbn-i Şîrîn mezhebine kayardı. Onların mezheplerini öğrendim. Bu hususta münazaralarda bulundum. Kûfe ulemâsını da görüp onların mezheplerini de öğrenmek istediğimden Kûfe'ye gitmek üzere kendisinden müsaade istedim. Ve Kûfe'ye gittim. Bana Süleyman A'meş'i tavsiye ettiler. Çünkü .Hadîsde en kıdemli âlim o idi. Hadîsde soracak bazı mes'elelerim vardı. Onları muhaddislere

^{80[3]} Abdü'l-Hayy Leknevî Pevâid-i Behiyyi'de bu kelimeyi Simtî olarak harekeler.

sormuştum. Fakat hiç birisi bilememişti. A'meş'in halkasına oturdum. Ve bunları ona açtım:

— Getir göreyim, dedi. Yanına vardım. Bana:

— İhtimal ki sen de Basrahlar, Kûfelilerden daha bilgili dersin. Hayır, hayır, Kûfe'nin sahibi aşkına bu böyle değildir. Basra ancak hikayeci, veya rüya tabircisi veya ağlayan yaşcı çıkarır. Val-lah şu Kûfe'de, Arablarmdan değil, Mevâlîsinden olan o tek adam yokmu, işte o hepsine yeter, öyle mes'eîeler bilir ki, onları ne Hasan, ne İbn-i Şîrîn, ne Katâde, ne Osman el-Bettî bilir, ne de başkaları.

A'meş konuşurken öyle kızmıştı ki, asâsiyle bana vuracak diye korktum. Sonra yammdakilerden birine dedi ki:

— Bunu Nu'mân'ın (Ebû Hanîfe'nin) meclisine götür, vallah onun en küçük talebesini görse, mahşer halkının hepsine cevap yetiştirmeğe kadir olduğunu anlar.

İçime öyle bir korku girdi ki, derecesini Allah bilir. Adam kalktı. Ben de arkasından yürüdüm. Mescidden çıktıktan sonra:

— Nu'mân, Benî Haram mahallesinde bulunur. Orada sor, c bu mes'eîeleri en iyi bilendir. Benim işim var oraya kadar gidemi yeceğim, sen yürü dedi.

Ben de sora sora aramağa başladım. En sonunda Benî Haram mahallesine geldim. İkinci vakti olmuştu. Baktım Öteden bi: adam geliyor, güzel yüzlü, temiz elbiseli. Arkasından da O'na ben zer bir oğlan var. Yaklaşınca selâm verdi. Sonra minareye çıktı Güze! bîr ezan okudu. Anladım ki, Nu'mân bu zat olacak. Minare den inince iki rek'at namaz kıldı. Namaz kılışı Hasan ve İbn-i Sîrîn'nin namazlarına çok benziyordu. Etrafında talebeleri toplandı; öne geçti. Onlara namaz kıldırıldı, tıpkı Basrahların namazı gib Namaz tamam olup selâm verince arkasını mihraba dayadı, yi zünü

cemaata döndü. Onları selâmladı. Sonra yanmdakilerde her birine hal-hatır sordu. Sıra bana gelince:

— Sen yabancısın galiba, Basrah mısın? dedi.

— Evet, dedim.

— İsmi nedir? diye sordu.

Ben de ismimi, nesebimi söyledim. Sonra künyemi sord Künyemi söyleyince:

— Osman el-Betti'nin dersine devam edenlerden misin? dec

— Evet, dedim.

— Eğer o bana yetişseydi, kavillerinin çoğundan vaz geçeri

Sonra bana:

— Soracağın mes'eleîeri sor bakalım, dedi. Arkadaşlar: önce sen başla. Çünkü sen garîbsin. Senin gibi fıkıh meraklıların hak-ı takaddümü vardır. Yeni gelen yabancı, dehşet verir; her (lenin de bir haceti vardır.

O gün mes'eleîeri ben sordum, o cevap verdi. A'meş'le aram dakî geçeni de ona anlattım. Allah selâmet versin ona, memleke nin ismini başkasiyle yükseltmek istiyor...

Hasan-ı Basri ve İbn-i Şîrîn, bu iki faziletli zat, A'meş'in dediklerini doğru çıkarır şekilde birbirlerine atıp tuttukları olur* İbn4 Sîrin, Hasan-ı Basrî'ye tariz yapar: Sultandan atıye ve ihs kabul ediyor, muhal şeyleri rivayet eyliyor, arzusuna göre söylüy Tsadere kail, sanki yerin sahibi o, iş onun elindeymiş gibi konuşuyor. İbn-i Şîrîn söylediği için bir gün Hâlid el-Hazzâ, meclisini bile terketti...»

Hasan da İbn-i Şîrîn'e ta'riz yapardı: Bir tulum suyla abdest alır, sabahleyin ise üç tulum suyla oğuna oğuna yıkanır. Kendine azap veriyor. Peygamberin sünnetinin hilafını yapıyor, rüya tabir ediyor sanki Yâkub

Aleyhi's-Selâmın âlinden. Bırak onu sen lâzım olanı öğren. Milletler sizden önce birleşmemişler ve birleşmezler. Allah'u Teâlâ buyurur ki: «İhtilâf üzere devam ediyorlar, ancak Rabb'ının acıdıkları müstesnadır.» Onları bunun için yarattı. Eğer böyle olmasaydı, takdirât cereyan etmezdi. Tabiatîer türlü türüdür. Herkes kendi yolunca işliyor. Kimin daha doğru yolda olduğunu Rabbımız en iyi bilendir, dedi ve sonra sükût etti.

Yûsuf b. Hâlid es-Semtî diyor ki: Sonra ona :

— ihtilâf mevzuu olan şu kader mes'elesi hakkında ne dersin? diye sordum. Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Bilindiği gibi Basrahlar Kûfeliler kader mes'elesinde ihtilâfa düştüler. Bu mes'e'e gayet müşkil bir iştir. Bu, insanların halline takat getiremeyecekleri bir meseledir ki, anahtarı kaybolmuştur. Eğer anahtarı bulunursa içinde ne olduğu bilinir. Bunu ancak Allah tarafından gelen haberci açar, Allah indinde olanı o haber verir. Fakat bu devir geçti. Bizim dediğimiz iki kavli arasında orta bir kavildir. Ne cebriyecilik, ne de büsbütün tefviz. Allah'u Teâlâ kullarına takat getirmeyecekleri şeyi teklif etmez. Onlardan yapamıyacaklarını istemez. İşlemedikleri bir şeyden dolayı onlara ıkab etmez. Bilmedikleri şeyler hakkında münakaşaya dalmalarına rızası yoktur. İçinde bulunduğumuz ahvali Allah en iyi bilendir. Doğru ve sevap olan, O'nun nezdindedir. Biz içtihad ederek doğruyu araştırıyoruz. Her müetehid isabet eder. Allah bilmiyecekleri bir şey hususunda içtihad yapmalarını asla emretmez. Allah her niyaz edenin veîsidir. Herkes O'nun rızasını arar. Allah bizi ve sizi sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak buyursun.»^{81[4]}

^{81[4]} İbn-i Bezzâzî, Menakıb-ı İmam-ı A'zam. c. I, s. 85 ve devamı.

79- Yûsuf Semtî'ye Verdiği Cevaptan Alınanlar

Yûsuf b. Hâlid Semtî'nin Ebû Hanîfe ile ilk görüşmesine dair sözler işte böyledir. Bunlar herkesin kendi memleketinde nasıl taraftarlık yaptığını gösterir. Basrahlar kendi ulemâsını ve onların bilgilerini öğüyorlar, Kûfeliler kendi, ilim adamlarım göklere çıkarıyorlar. Bu hâdisе bize Hicaz ulemâsı ile Irak ulemâsı arasındaki cidalin sebeplerini biraz açıklamaktadır. Hicaz ve Irak'ın iki cepheye ayrılması yalnız görüş ve usul farkından ileri geliyor değildi. Buna muhît ve memleket taraflılığı de karışıyordu. Bu bize aynı zamanda ulemâ arasındaki ihtilâfları da göstermektedir. Aralarında arasira sert tenkidler oluyormuş demek. Tabiînden olan Hasan ile İbn-i Şîrîn her ikisi de değerli din âlimlerinden oldukları halde, usûl ayrılığı yüzünden birbirlerini tenkid ediyorlar!

Ulemâ arasında bâzı mes'elelerde şiddetli ihtilâflar olduğunu görüyoruz. Muhaliflerini dille yaralayanlar var. Ebû Hanîfe, asrının ruhunu işte böyle gayet iyi biliyor, ulemâyı ve onların ruhunu anlıyor. Kendisi fikir istiklâlini muhafaza ediyor. Aklını hakem yapıyor, o hadiselerin içine nüfuz eden bir araştırmacı sıfatıyla her şeye vâkıf bir mütefekkindir.

Aklı onu şaşırtıp boş meydanlarda dJ^U^tmuaz. Aklını gücü yetmiyecek bir şeye zorlamaz. İnsan fikrinin fcavramıyacağı şeylere zihnini yormaz. O, kader mes'elesiin" anahtarı kaybolmuş bir mes'ele addediyor, ne doğru!

80- İctîmal Ve Fikri Cereyanlar

İşte Ebû Hanîfe zamanındaki fikrî ve İctimaî

yönelimlerin ana hatları bunlardır. Biz burada bu kadarla iktifa ediyoruz. Onun şahsî tefekkürâtına taallûk edenleri yeri gelince c-v a bahis konusu yapacağız. Bunların bir kısmını itikad ve kelâmaaKÎ mezhebine, bir kısmı da fikhî içtihadlarını taallûk eder...

Bu ihtilâflı mes'elelerin bayında re'y ve Hadîs meselesi gelir ki, o asırdaki fukahâ arasında en hararetli münakaşa mevzuu olmuştur. Diğer bir ihtilâf mevzuu ise Sahabenin ve Tabiîn fetvaları mes 'e leşidir.

Bunlardan sonra dînî fırkalırdan siyasî cereyanlardan da bahsedeceğiz. Çünkü Ebû Hanîle bunlarla mübahaselerde bulunmuştu, bu hususta da görüş sahibi bii zattır.

FASIL: 7

EHL-İ HADİS VEEHL-İ RE'Y

81- Münakaşası Yapılan Mes'eleler: . Sünnet Ve Re'y

Hiz. Peygamber'in âhirete irtihallerinden başlayarak îâm Şafî'nin yaşadığı asra kadar gelip geçen fukahâ iki kısma ayrılır. Birinci kısım re'y ve kıyas fukahâsı diye anılır, diğerleri de rivayet ve Hadîs fukahâsı namıyla meşhurdur. Ashabın fukahâsı arasında re'y fukahâsı diye şöhret bulanlar olduğu gibi rivayet vö Hadîs ehli olanlar da vardı. Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn de böyle idi. Sonra müctehid imamlar, Ebû Hanîfe, îâm Mâlik ve diğer fukahânın da böyle olduklarını görüyoruz. Kimisi re'y ve kıyasla meşhur, kimisi Hadîsde şöhret sahibi olmuştur. Bunu kısaca da olsa

biraz açıklayalım:

Şehristânî el-Milel ve'n-Nihal'de diyor ki: «İbâdât, muamelât vesâirede hâdiseler ve vukuat sayılmayacak kadar çoktur. Şu cihet de malûm ki, her hâdisе hakkında bir nas gelmemiştir ve buna imkân da yoktur. Naslar mahduttur. Halbuki hadisler sonsuzdur, sonsuz olan bir şey sonu olanla nasıl tahdit olunur ve bir kaide altına alınabilir? öyle olunca içtihad ve kıyasa olan lüzum ve zaruret kendiliğinden meydana çıkar. Hâdiselerin hükmü içtihadla beyan olunmak icabeder.» Hz. Peygamber'in âhirete intikallerinden sonra Vahy kesilmiş olduğundan Ashab sonu kesilmeyen hâdiseler karşısında kaldılar. Ellерinde Allah'у Teâlâ'nın Kitabı ve Resulünün Sünneti var. O yeni hâdisenin hükmünü bulmak için evvelâ Kitaba baktılar. Eğer sarіh bir hüküm bulamadılarsa o zaman Hazret-i Resûl'ün Süneline müracaat ettiler. Hz. Peygamber'in bu gibi hâdiselerde emsaline ne hüküm verdiğini anlamak hususunda As-hâb-ı Kirâm'ın hafızalarına baş vurdular. Eğer bu hâdisе hakkında bir Hadis bulamazlarsa o zaman kıyasa gittiler, re'yleriyle içtihad yaptılar. Hâkim nasıl ki, evvelâ Kanunda sarіh bir hüküm arar, kanunun metnine bağlıdır. Kanunda bir hüküm bulamazsa o zaman önündeki dâva hakkında hakkaniyet ve insaf, dairesinde adalete uygun gördüğünü tatbik eder.

İşte fukahânın tuttuğu yol budur. Hâdiseyi önce kitap ve sünnete tatbik ediyorlardı. Onlarda bulamazlarsa o zaman içtihat yo-iiyle kıyasa gidiyorlardı. Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'ârî'ye yazdığı mektupta bu noktayı çok güzel anlatıyor ve diyor ki: «Kitapta ve, Sünnette bulunmayanlardan gönlüne yatışmayanları gayet iyi anla. Benzer mes'eleleri ve misli olanları iyi tanı, ondan sonra işleri birbirine mukayese yap.»

82- Ashabın Re'y İle Amelî Kabulü

Ashâb-ı Kiram re'y yoliyle içtihad ve kıyası kabul etmişlerdir. Yalnız onu kabul edip alma miktarı birbirine uymaz. Bir kısmı çok almıştır, diğer bir kısmı daha az almıştır. Hattâ Kitap ve Sünnet'-te bulunmayan hususlarda re'y ve kıyasa gitmeyip tevakkuf edenler, bii- şey yapmadan duranlar da vardır.

İşin doğrusu ve açıkçası şudur: Ashab-ı Kiram Kitap ve Sün-net'e itimatta ittifak halindedirler. Eğer onlarda bulamazlarsa o zaman meşhur olan Ashabın fukahâsı içtihad ve kıyas yoluna giderlerdi. Ashâb'ın bir kısmı. Hadîsi Şerifi Resûl-i Ekrem'den işittikleri gibi belki aynen belleyememiştir diye rivayetten çekindikleri gibi, belki yanılırim korkusuyle kendi re'y ve içtihadıyla fetva vermekten sakınanlar da olurdu. îmrân b. Husayn şöyle derdi : «Eğer istemiş olsam Resûl-i Ekrem'den hiç ara vermeksizin iki gün Hadîs rivayet edebilirim. Fakat beni bu rivayetten alıkoyan şey şudur : Ashâb'dan bir kısım zevat, ben nasıl dinledimse Resûlullah'-tan Hadîs dinlediler. Öyle Hadîsler rivayet ediyorlar ki, dedikleri gibi hiç de değil! Onların karıştırdıkları gibi ben de karıştırmaktan endişe ediyorum.» Ebû Amr eş-Şeybânî diyor ki : îbn-i Mes*-ûd'un meclisinde oturdum. Öyle sık sık : Peygamberimiz dedi ki, demezdi. Hadîs rivayet ederek : Peygamberimiz buyurdu dedi mi; onu bir titreme alırdı. (Böyle dedi, buna benzer, buna yakın bir-şey dedi) derdi. Abdullah b. Mes'ûd, Resûlullah'ın lisanında yalan söylemektense kendi re'y ve içtihadıyla fetva verip hata etse bile o hatanın mes'uliyetini yüklenmeyi tercih ederdi. Bir mes'ele hakkında kendi içtihadıyîe fetva verdiği zaman : «Bu benim re'yimdir,

eğer doğru ise Allah'tandır. Eğer hata ise kusur benimdir» derdi. Bir mes'ele hakkında verdiği hüküm ve fetvaya uygun bir Hadîs-i Şerifi Ashabdan biri rivayet ederse bunu duyunca sevinçten uçardı. Nasıl ki, mufavvaza mes'elesinde böyle idi. Mufavvaza için mehr-i misille hükmetmişti. Ashabdan bâzıları Resûl-i Ekrem'in de bu mes'eledede onun hükmü gibi hüküm verdiğini söylemişlerdi. Buna çok sevinmişti.

Re'y. ve içtihadîariyle hüküm verenleri beğenmeyen ikinci sınıf. Kitap ve Sünnet'ten delil olmaksızın Allah'ın dîninde hüküm yürütüyorlar diye kızıyorlardı. Hakikaten Ashâb-ı Kiram dînî gayret ve vicdanlarından aldıkları kuvvetle iki şeyi gözönünde tutuyorlardı.

1- Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi yalancılıkla söylemiş olmak korkusundan, çok Hadîs rivayetinden çekmiyorlardı. Dehlevî Huccetu'l lâhil'l-Bâliga kitabında şunu naklediyor: «Hz. Ömer Ensar'dan bâzı zevatı Kûfe'ye gönderiyor. Onlara dedi ki: Siz Kûfe'ye gidiyorsunuz. Onlar Kur'ân okurken sesleri etrafı tutan bir cemaattir. Size gelir, Hadîs sorarlarsa Hadîs rivayetini biraz az yapın,»

2- Ashâb-ı Kiram, Hz. Peygamber'den menkul bir eser rivayet olunmıyan hususta re'y ile hükümden çekinirlerdi. Bunda kendi re'yleriyle birşeyin haram veya helâl edilmiş olması endişesi vardı. Fakat hâdiselerin hükmünü beyân için yapılacak başka iş de yoktu. Onun için Ashabın bâzıları Hz. Peygamber'den Hadîs rivayet ederek esere bağlanmayı tercih ettiler. Bâzıları da Hz. Peygamber'den bir eser ve Hadîs rivayet olunmıyan hususlarda kendi re'y ve içtihadîariyle hüküm verme yolunu tuttular. Bununla beraber ^ğer re'y ile hüküm verdikten sonra bu hususta bir Hadîs bulunduğunu öğrenirlerse derhal o rey'den döner, Hadîsi alırlardı. Ashâbdan birçokları böyle

hâdiselerle karşılaşmışlardır. Hz. Ömer de böyle yapmıştır.

83- Tabiînin Görüşleri

Ashâbdan sonra onların talebeleri olan Tabiîn gelmiştir. Onların devrinde de iki şey ortaya çıkmıştır :

1- Müslümanlar birçok fırkalara ve gruplara ayrılmıştır. Aralarında şiddetli ihtilâf fırtınaları esmeğe başlamıştır. Bu ihtilâfların tesirleri de çok şiddetli olmuş gayet ağır neticeler doğmuştur. Taraflar karşılıklı birbirlerine küfür, fışk ve isyan damgasını basmışlar, birbirlerine kılıç çekmişler, kan bile dökmüşler-, dir. islâm birliği parçalanmıştır. Ümmet: Haricîler, Şia, Ehl-* Sünnet fırkalarına ayrıldı. Manzara çok hazindir. Emevî saltanatım tutanlar ve ona karşı duranlar olduğu gibi ümmetin üzerine çöken bu belâlara -sabırla fitnelere kanşmayıp bir köşede sakın sakın duranlar da bulunuyor. Hariciler de aralarında birçok kısımlara bölündüler : Ezârîka, İbâziye, Necdât ve daha bir sürü isimler aldılar. Şiâ tfa birbirine uymaz kısımlara bölündü. Hattâ bir kısmı Öyle kanaatlere saplandılar ki, İslâmiyet dairesini aştılar. Şiâ arasında öyleleri vardır ki, Müslümanları ifsat etmek için dıştan İslâm görünmüşlerdir. Maksatları îslâmı esasından sarsmaktı. Böylece kendi milletlerinin eski devleî ve hâkimiyetlerini tekrar diriltmek, hiç olmazsa en azından kendi hâkimiyetlerine son veren Müslümanlardan öc almak istiyorlardı.

Bunların bir neticesi olarak ortaya çıkan dîn! müşkiîlerden biri de Hz. Peygamber'in lisanından yalan Hadîs rivayet etmenin çoğalmış olmasıdır. Bu iş samimî îman sahiplerini cidden düşündürmeğe başladı. Bu kabil uydurma Hadîsleri önlemek için çare aradılar.

Ömer b. Abdüfâziz. Hadîslerin toplanıp yazılmasını düşündü. Sahih ve doğru Hadîsleri toplayıp tesbit etmek lâzım geliyordu.

2- Medine'nin ilmî üstünlüğü azalmağa yüz tutmuştur. Sa* hâbe zamanında bilhassa fikhî içtihadlarda altın devri sayılan Hz. Ömer devrinde Medine-i Münevvere, Ashabın ulemâsının ve fuka-hâsımın yuvası idi. Medine haricine çıkanlar bile orayla ilmî bağılıklarını devam ettiriyorlar, ortaya çıkan yeni bir mes'ele hakkında Medine ile fikir müdavelesi yapıyorlar» daima yazıyorlardı. Hz. Ömer'in siyaseti, Kureyş'in ekâbirinin Hicaz topraklarından dışarı çıkmasına müsaade etmezdi. Muhacirin ve Ensâr'm ekâ-biri ancak onun müsaadesiyle merkezden ayrılabiliyorlardı. Onların daima gözönünde bulunmalarını isterdi. Hz. Ömer'in vefatından sonra Ashabın ekâbiri diğer memleketlere yayıldılar. Her birinin fıkhıta takip ettiği bir usûlü vardı. Her biri bir çığır açtı, bir ekol kurdu. Sonra Tabiîn devri geldi. Bunlar Medine'de kalan veya oradan ayrılan fukahânın talebeleri demektir. Bunlar bulundukları şehirlerin fukahâsı oldular. Böylelikle bulundukları muhît icabı görüş ayrılıkları başladı. Her biri bulunduğu mahallin örf ve âdetlerini nazan itibare alırdı. Her muhitin kendine mahsus mes'e-leîeri vardı. Bundan başka Tabiîmden olan fakîh o muhîte gelen Sahabînin fıkhıtaki metodunu tâbi idi; onun rivayet ettiği Hadîslere uyardı. Bu gibi sebeplerle muhtelif fıkıh görüşleri ortaya çıktı. Herbiri Kur'ân-ı Kerîm'den ve Peygamber'in Sünnetinden yardım-îanıp dîne uygun fetva vererek hakkı arıyordu.

84- Ashab-ı Kîrâm'ın İkî Usul Takîbî

Sahabe devrinden bahsederken gördük ki, onlar

fıkıhta iki çığır takip ediyordu. Bunlardan birincisinde: Re'y ve içtihad çoktur, rivayet azdır. Fakat sahih bir Hadîs bulunursa içtihadıdan sonra yine rivayete dönerlerdi. Yâni rivayet olmayınca içtihadı giderdi. İkincisinde : Rivayete çok yer verilir, ondan ayrılmazlar, Allah'ın dînine kendi re'yini karıştırmaktan kaçınmak için rivayet olmıyan hususta fetva vermemeyi tercih ederlerdi. Tabiîn devrine gelince bu iki usûl arasındaki aralık daha genişledi. Her iki taraf kendilerinden önceliklere nisbetle birbirlerinden çok daha uzak-' laştılar. Rivayet yolunu tercih edenler, kendi yollarına daha çok sarıldılar. Ortalığı kaplayan fitnelerden korunmayı ancak bunda gördüler, Sünnete sarılmaktan başka çare bulamadılar. Diğerleri ise baktılar ki, Hz. Peygamber'in lisanından Hadîs uyduran yalancılar türedi, yalan hadîsler çoğaldı. İslâm fütuhâtının genişlemesiyle Müslüman olan yeni milletlerle yeni fikir temasları başladı. Yeni hâdiselerle karşılaşıldı. Burada gözden kaçmaması gereken diğer bir nokta daha var : Tabiînin ekserisi mevâîdendi. Onlar eski medeniyetlerin sahihleri olan milletlerin mirasçısı idiler. Eski bir kültürleri vardı. Bunu da taşıyorlardı. Böylelikle iki yol arasındaki mesafe daha genişledi. Halbuki eskiden bu iki yol birbirine çok yakındı, aralarında yalnız bir çizgi vardı.

İhtilâfın esası Sürmeli delil olarak kabul etme işi değildir. Çünkü onda müttefikler. Asıl ihtilâf re'y ve kıyası kabul edip ona göre hüküm verip vermeme hususundadır. Ehl-i Hadîs re'y ve kıyası ancak bir zaruret halinde, rauztar kaldıkları zaman alıyorlardı. Keza vuku bulmayan hâdiseler hakkında peşin hüküm vermiyorlardı. Anvak vuku bulan hâdiseler için hüküm ve fetva veriyorlardı. Vâki olan mes'eleleri atlayıp farazi mes'elelere geçmiyorlardı. Ehî-i re'ye gelince

mademki Önlerindeki mevzu hakkında bir hadîs bulamıyorlar, öyleyse önlerine getirilen ve hal bekleyen bu mes'eîe hakkında re'y ve içtihadıyoliyê hüküm vermek lâzımdır. Onlar, hem de yalnız vâki olan mes'eleler hakkında hüküm çıkarmakla iktifa etmiyorlar, vâki olmamış mes'eîeleri de farz ederek vukuu muhtemel mes'eleler için re'y ve kıyas voliyile peşin hükümler hazırlıyorlardı. Dikkat edilirse görülür ki, Ehl-i Hadîsin ekseri Hicaz'da idi. Çünkü orası Ashâb-ı Kirâm'ın vatanı ve vahiy diyarıdır. Oralarda sakin olup onlarla görüşen tabiîn, çok kıyas ve re'y taraftan olmıyan Ashâbdan ders aldılar. Çok re'y kullanan Sahâbînin talebesi olan da onun re'ylerini rivayet etmekle iktifa etti, daha ileri geçemedi. Re'y ve kıyaslıların çoğu Irak'da yetişti. Çünkü onîar Abdullah îbn-i Mes'ûd'dan ders aldılar. O ise, belki yanılırim endişesiyle, Hz. Peygamber'den Hadîs rivayet etmekten biraz çekinirdi. Halbuki kendi re'yiyle içtihadından çekinmezdi. Şayet içtihad yaptığı mevzuda sahih bir Hadîs duyarsa derhal içtihadından dönüp Hadîsi delil olarak alırdı.

Hadîs râvîlerinin ekserisi Hicaz'da idi. Irak ise felsefe ve eski ilimler yatağı idi. Eskîdenberi birçok mektepler kurulmuştu. Bu gibi şeylere alışık olanlar re'y ile içtihad yolunu tutarlar. Bilhassa orada Hadîs rivayeti için lâzım gelen şartlar da azdı. Bu gibi sebeplerle Irak'da rey ve kıyas aldı yürüdü.

85- Tabiîn Devrinde İhtilâfın Artması

Tabiîn devrinde rev ve ictihaîn fukahâ ile muhaddis fukafîâ arasında ihtilâf boşluğu genişledi. Tebe-i Tabiîn ve mezheb sahibi olan müctehitler devri gelince aradaki mesafe daha da arttı. Mezheb sahipleri olan

müctehitler devrinin başlarında bu ihtilâflar son derece şiddetli idi. Fakat iki taraf birbiriyle görüşüp mübahaselelere girişince birbirine yaklaşımağa başladılar, karşılıklı fikir teatîsi yaptılar. Hadîs ehli tevakkuf mevkiinden çıkıp bâzı hallerde re'y kıyası almak zorunda kaldılar. Re'y ve ictihadcılar da, Hadîslerin tedvîn olduğunu, sıhhat derecelerinin incelenip tesbite başlandığını görünce Hadîse yaklaştılar, re'yelerini Hadîsle teyide başladılar. Fetva verdikleri zaman bilmedikleri bir Hadîsi sonradan duyunca hemen re'y ve ictihadlanndan dönerek Hadîsi kabul ettiler.

Bu konuyu biraz daha izah edelim. Çünkü bu devir, fıkhn geliştiğı, islâm hukukunun işlendiğı mühim bir devirdir.

Bu asırda Hz. Peygamber namına mevzu Hadîsler uydurma işi durmuş değildi. Çeşitli fırkaların kendi görüşlerini sözle müdafaa etmek için harekete geçmeleri, bu fırkaların kendi görüşlerine göre uydurdukları Hadîslerin şuyûuna, herkesçe duyulmasına, Müslümanlar arasında yayılmasına sebep oldu. Kadı İyâz bu yalancıların bâzısının ismini yererek Peygamber'in lisanından yalan söylemeleri sebeplerini şöyle anlatıyor: «Onlar birkaç türlüdür. Bir kısmı Peygamber'in asla söylemediğı sözü uydurur, bunu ya zındıkların yaptığı gibi istihfaf ve dîni küçültmek için yapanlar olduğu gibi, dîne hizmet ve sevap kasdiyle yapanlar da olmuştur. Bâzı cahillerin, fazâile dair, teşvik için Hadîs uydurmaları böyledir. Bunu garip şeylere nam kazanmak için yapanlar da olmuştur. Bâzı fasık hadîsciler gibi. Mezheb taassup ve gayretleriyle de Hadîs uyduranlar vardır. Bid'atçıların, mezheb mutaassıplarının uydurdukları hadîsler gibi. Ehl-i hevânın gözüne girmek, yaptıklarını doğru göstermek için Hadîs uyduranlar olmuştur. Bu sınıfların her biri

Hadîs ulemâsı ve ilmi Rical erbabı nezdinde bellidir. Bunlardan bâzıları Hadîsin metnini uydurmaz, fakat zayıf olan sened yerine sahih ve meşhur bir sened uydurur. Bâzıları senedleri ters çevirir, senede ilâveler yapar, değiştirir. Bunu başkalarını garip göstermek veya kendinden cehaleti gidermek için yapar. Bâzıları doğrudan yalan söyler. İşitmediğini işittim diye iddia eder, görüşmediği kimse ile görüşmüş gibi söyler, onlardan Hadîs rivayet eder. Bâzıları Sahabenin sözlerini veya Arapların hikmetli sözlerini Arap hükemâsının vecizelerini Peygamber'e nisbet eder.»^{82[1]} Mezheblerin kurulduğu ve içtihad devirlerinde bu yalan dalgasının kabarması iki şeye sebep olmuştur :

1- Sahih Hadîsleri çürüklerinden ayırmak için muhaddis-ler, Hadîsleri inceleyip doğru rivayetleri ayırmağa koyuldular. Bunun için Hadîs rivayetlerini incelemeğe, râvîlerin ahvâlini yakından öğrenip tanımağa başladılar. Doğruyu, doğru olmıyandan seçip ayırdılar. Doğru olan râvîleri de doğruluk derecelerine göre sıraladılar, sadâkat mertebelerine ayırdılar. Hadîsleri incelediler. Yalnız senedleri değil, metin tenkidi de yaptılar. Onları dînen biz-zarura maruf olan şeylerle, doğruluğundan şüphe edilmeyen meşhur Hadîslerle ve Kur'ân-ı Kerîmle mukayese edip karşılaştırdılar. Onlara muvafık olanları kabul ettiler. Uyrmyanları bir yana bıraktılar. Sonra büyük imamlar sahih Hadîsleri toplayıp yazmağa başladılar. îmâm Mâlik Muvaîta'ı yazdı. Süfyân b. Uyeyne el-Ce-vâmi' fi's-Sünen ve l'-Âdâb'mı topladı. Süfyân-ı Sevrî fıkıh ve Hadîse dair el-Câmiü'l-Kebîr'ini telif etti.

2- Ehl-i re'y rukahâsı, mevzu Hadîslerin çokluğundan yalana düşmek korkusuyla re'y ve kıyas yoluyla fetva

^{82[1]} Bu bahis için bak: Muhammed Hudârî, Tarihu, Teşrî'i İslâmî, S. 82.

vermeyi çoğaltılar. Kıyasçılık çoğaldı.

86 - Irak Re'y Yatağıdır

Irak, geçen asırlarda olduğu gibi hâlâ re'y ve kıyas merkezi olmakta devam ediyordu. Çünkü orada yetişen fukahâ, re'y ve iç-tihadla meşgul olan Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn fukahâsmdan ders almışlardı. Şâh Veliyyullah Dehlevî, Huccetu'l-Lahi'l-Bâliga kitabında Ehl-i Hadîsi zikrettikten sonra diyor ki:

«imam Mâlik ve Süfyân-ı Sevrî zamanında onların yanısıra diğer bir zümre vardı ki, mes'ele hallinden korkmuyorlar, fetva vermekten çekinmiyorlardı. Onlar, din binası fıkıh üzerine kurulmuştur, fıkıhı neşretmek lâzımdır, derlerdi. Hz. Peygamber'in Hadîslerini rivayetten ise çekinirlerdi, bir yanlışlığa düşmekten endişe ederlerdi. Hattâ Şa'bî şöyle demiştir: «Peygamber'den gayrisine sözü isnad etmek bize daha kolay!» İbrahim Nahaî de şöyle dedi: «Abdullah şöyle dedi, Alkame böyle dedi demeği biz daha severiz.» Hadîs ehlinin seçtiği usul üzerine fıkıh mes'eleleri çıkarmak için onların ellerinde Hadîsler yoktu. Diğer yerlerdeki ulemânın ak-vâline bakmağa, onları toplayıp incelemeğe gönülleri yatışmıyordu, kendilerini bundan müstağni görüyorlardı. Kendi imamları tahkîkin en yüksek derecesinde bulunduğu inancı vardı. Kalbleri kendi adamlarına çok bağlıydı. Alkame bunu şu sözlerle ifade eder: «Onlarda Abdullah b. Mes'ud'dan daha sağlam bir surette araştıran birisi var mıdır?» Ebû Hanîfe de şöyle demiştir: «İbrahim, Sâlim'den daha fakîhtir. Eğer Sahâbelîk fazileti olmasa Alkame, Ibn-i Ömer'den daha fakîhtir bile derdim.» Onlar, hâiz nMukîarı fetânet, hads ve zihnin sür'at-ı intikali sayesinde arkadaşlarının kavilleri ve usulleri

üzerine mes'elelerin cevabını çıkarmağa kadir oluyorlardı. Herkes yaratılış kabiliyetine göre kolayca iş görür. Her taife kendi nezdinde olanla ferahlanır. Onlar da tahric kaidelerine göre fikhî hazırladılar.» Görülüyor ki. Şah Velivyuallah Dehlevî'ye göre ehl-i re'y ve içtihadın Irak halkı arasında yetişmesine sebep, onların fetvanın lüzumuna kail olarak mes'elelerden ve cevaplarından yılmamalarıdır. Keza ilm-i fikh, dînin binası olduğuna inanıyorlar. Resûlullah'-tan Hadîs rivayetinden korkuyorlar, diğer yerler ulemâsının akvâlini almıyorlar, kendi üstadlarına şiddetle taraftar olup bağlanıyorlar ve onların kavillerine göre mes'eîeleri hallediyorlar.

87- Bîrleştikleri Ve Ayrıldıkları Nokta

Iraklıların daha fazla re'ye. Hicazlıların ve Şamlıların daha fazla Hadîse bağlanmalarına sebep ne olursa olsun, biz yukarıda işaret ettiğimiz veçhile, burada tekrar söyleyelim ki: Ehl-i re'y ile Ehl-i Hadîs Kitap ve sahih Sünneti alma hususunda ittifak üzeredirler. Bundan sonra ayrıldıkları cihet şudur: Ehl-i Hadîs re'y ve kıyastan çekinirler, Resulûllah'tan rivayetten çekinmezler. Hakkında Hadîs olmıyan bir hususta re'yi kabule mecbur olurlar. Ehl-i re'y ise ekseriyetle Hadîs rivayetinden çekinirler, fetva vermekten çekinmezler, onun mes'uliyetini üzerlerine alırlar. Fetva verdikten sonra o hususta sahih bir Hadîs bulurlarsa re'yîlerinden dönerler, Hadîsi alırlar. Buna dair haberler pek çoktur. Yine usûl farkından olarak ehl-i re'y zayıf Hadîsleri kabul etmezler. Ehl-i Hadîs ise mevzu olduğuna delil bulunmadıkça, onları kabul ederler. Bu devirde ehl-i Hadîsin imamı olan îmam Mâlik Munkatî', Mürsel, mevkuf olan Hadîsleri ve Medine halkının amelini delil

olarak kabul ederdi. Ancak bunlardan biri bulunmazsa sa o zaman re'y ve kıyasa giderdi.^{83[2]}

^{83[2]} Burada bir noktayı açıklamak lâzım geliyor, tmm Mâhk w hâ-disci fukahâ re'y ve kıyastan kaçınmalarına rağmen ttm-i Kayyim ve başkalarının dediği gibi, Kur'ân veya diğer bir Hâdis veyahut da Külli olan bir asla muhalefetinden dolayı, bâzı tiadisler reddederlerdi şâtûbî Muvâ-fakat'mda bu mevzua güzel bir fasıl ayırmıştır Orada diyor ki" Hz Alşe, İbn-i Abbas, Ömer b. Hattab gibi müctehidler güçlüğü giderme kaidesi gibi İslâm asıllarından bir külli kaideye mtmalefetinden dolayı bâzı Hadîsleri reddetmişlerdir. Çünkü boyla bir asla muhalif olmaları, bunların Peygamber'e nisbetinin doğru olmadığını söylemeğe onlarca bir sebep sayılırdı, İmam Mâlik de bu asla itimad etmiştir Rivayet olunan Hadîs, eğer Kur'ân'a veya katî olan Sünnete veyahut umumî bir asla muhalif ise onu reddederdi. Meselâ köpeğin yaladığı bir kabı yedi defa yısıamak hakkında İmam Mâlik'in dediklerine .bakın Hadîs var. fakat hakikati bilinmiyor, diyor ve bu Hadîsi zayıf buluyor Köpeğin tuttuğu av yeniyor ağzının suyu neden kerih görülüyor? diyor Satışta meclis muhayyerliği hakkındaki Hadise dair sözü de bu asla dayanır O Hadîsi zikrettikten sonra şöyle diyor: «Bizim indimizde bunun maruf bir haddi belli di-gil bu hususta amel olunacak bir emir de yok». Yâni meclisin müddeti meçhuldür. Eğer birisi meçhul bir müddet için muhayyerlik şart fcnşsa bu icmâen batı Mır. Şerân şart olması caiz oîmıyan bir hüküm şer'an nasıl katidir O, bu zannî Hadîse muarızdır... Zannî olan کافیye kargı duramaz Yine Mâlik: «Bir kimse, üzerinde tutacak oruç borcu ularafc ilürse ondan Ötürü oğlu oruç tutar.» Hadîsini nazarı İtibare almadı «Babanın borcu olsa onu ödemez miydin? Hadîsini delil tutmalı. Çünkü bu «Hiç kimse başkasının yükünü taşımaz, insan için çalıştığından b^şka bir şey yoktur», âyetleriyle bildirilen külli kaideye muhaliftir. Sedd-ı 'ierayl aslına dayanarak. Hadîsin şöretine rağmen Şevvalden alt) gün oruç tutmayı neh-yetti. Kur'ân-ı Kerim'in: «Sizleri emziren analartmz.> asıma istinaden 'rızada (emzirmede) ne beş, ne de on emzirmeyi itibare f-lmadı Mâlikî mezhebinde bunun emsali çoktur.

Umumî asıllara muhalif oları Hadîsleri İmam MâHfe üe reddPdİv.r Sâ-tıbî bunu söyle tahlil ediyor: «Zira asıllar kafidir, h.aber-i vâhid ise zandır.Şatibi umumî asıllara muhalif olan haber-ı âhîdı alıp almama hususunda imamların İhtilâflarını naklederek şöyle diyor: İbn-ı Arabî diyor ki, haber-i vâhid, şeriatn kaidelelerinden bir asla muhalif olursa onunla amel caiz midir? İmam Şafîi caiz olur diyor İmam .Malik bu mes'eled e tereddüt etmiştir. Onun meşhur kavline göre: Eğer bu Hadîsi diğer bir kaide takviye ve teyit_ederse,_o zaman caiz olur Yalnız oşasına Hadîsi terkeder.» Burada köpeğin*yaladığı kabın terr izlenmesi hakkında Mâlik'in görüşünü anlattıktan sonra devam ederek diyor ki:

«Çünkü bu hadîs iki büyük asla muhalif düşüyor. Dirisi: aOniantı tuttıkları avları yeyiniz!» âyet-i kerlmesidir. İkincisi de: İlet-i taharet. temizlik sebebi diri olmaktadır. Diri olan temizdir. Köpek ise dirdir. Araya Hadîsi ribâ kaidesiyle çarpışsa da onu örf kaidesi teyid etmektedir... Irak ehli Musarrat (2) Hadîsini reddettiler. Asıllara , muhalif gördüğü İçin İmam Mâlik'in kavli de Öyledir. O da reddeder. Çünkü bu tazminat kaidesine aykırıdır. Zira bir şeyi telef eden onu ya misliyle, veyahut da kıymetiyle öder. Başka cinsten olan bir yiyecek ile, başka bir şeyle ödemez (bk. Şâtûbî Muvafakat, c. III, s. 10 ve devam, Dimaşkî tsbî).

1) Arâyâ Hadîsinden maksat şudur, Zeyd b. Sâbit'ten rivayet olunuyor. Peygamberimiz kuru hurmaların, ağaç üzerindeki hurmalarla mübadelesine cevaz vermiştir. Bunların miktarı tahmin ile tayin olunur. Tahminde miktar az-çok farklı olacağından bu alış verişte ribâ şüphesi va'dır. Birisi diğerinden fazla, noksan olabilir. Fazlalık ribâsı var demektir, akat Peygamberimiz güçlüğü kaldırmak için buna ruhsat vermiştir. Çünkü bir ailede fazla miktarda kuru hurma bulunur, fakat taze yaş hurma yoktur. Değişmek ister. Bu hususta Örf câridir. Buna müsaade vardır. Bu, aslında bir nevi atıyye sayılır, birbirlerine ihsanda bulunmuş olurlar.

2) Musarraı Hadîsine gelince, Ebû Hüreyre'den rivayet olunan Hadistir. Daveler ve koyunlar satılacakları zaman sütlü görünsünler diye onları sağmıyarak yelinlerine sütü toplamaktır. Böyle bir hayvan satın alan kimse onu sağdıktan sonra az sütlü olduğunu gördüğü zaman muhayyerdir, isterse hayvanı ge-ri çevirir ve sağdığı süt İçin mal sahibine bir sa'hür-ma verir. Bu hadîsin nuktazasını fukahânın çoğu reddetmişlerdir ve Hadîsi zayıf bulmuşlardır.

Bu misâllerden çıkan netice şudur: Hadis fukahası da kendilerince doğru olan bir İslâmî asla muhalif buldukları bâzı Hadîsleri reddediyorlar ve onları zayıflıyorlardı. İmam Mâlik Hadîsleri, Münkatî Hadîsleri, kabul etmekle beraber, Kitap ve Sünnetten malûm bir kaideye muhalif olan Hadîsleri almıyor. Ancak bir kaide bulunmıyaa yerde Hadîsi alıp onu re'y ve kıyasa üstün tutuyor.

Ibnü'l-Kayyim, Î'lâm'ul-Muvakkiîn'de diyor ki, îmam Mâlik Mürsel, Munkat'ı Hadîsleri ve belagatı (bana ulaştı diye rivayet olunanları) ve Sahabe kavillerini kıyasa tercih eder.»^{84[3]}

88- Hadîsi Delîl Tutmıyanlar

Çeşitli fikirlerin çalkalandığı bu asırda Hadislerin «ıbulü etrafında kurcalanan mes'eleler böyle İdi. Bu hususta birbirleriyle çarpışan görüşler vardı. Bir taife Hadîsi delil olarak alnii; ordu. Çünkü onun Peygamber'e nisbetinden şüphesi vardı. Bir kısmı ise Kur'ân'ı anlamak hususunda Hadîsten faydalıyor, fakat onu ahkâmda itibar etmiyorlar, hüküm hususunda delil tutmuyorlardı. Bu iki taife de târih sah ifeler in den silinmiştir. Diğer iki taife İse devam etmiştir. Bunlardan biri re'y ve kıyası çok kullanıyor ve ancak zayıf olmıyan Hadîsleri kabul ediyor, senedinde şüphe etmiyor. Ehl-i Hadîs ise her nevi Hadîsi kabul ediyor. İmam Şâî'ye gelinceye kadar bu iki bölük arasındaki boşluk çok derindi.

89- Ebü Hanîfe Devrinde Sünnet Ve Re'yin Yaklaşması

Ebû Hanîfe'nin asrında bu iki zümre birbirine yaklaşımağa başlamıştı. Çünkü iki taraf ders almak, müzakere yapmak, münakaşa ve münazarada bulunmak için bir arada toplanmağa, bir yere gelmeğe başlamışlardı. Birbiriyle görüşmeler ve buluşmalar onları yekdiğerine yaklaştırıyordu. Zaten bunların ekserisi din şulesini parlatmak emelinde idi. Bu

^{84[3]} Ibn-i Kayyim, Î'lâmul - Muvakklîn, e. I, s. 2.

arzularında samimî idiler. İlimlerin tedvini başlayınca her iki taraf da birbirlerinin eserlerini okumağa başladılar. Birbirlerinin görüşlerini yakından tanıdılar. Ardı arass kesilmeyen hâdiselerin çokluğu, Hadis ehlinin re'y ve kıyası kabul etmek zorunda bıraktı. Sahih Hadîslerin toplanıp seçilmesi, onları tanıma işinin kolaylaşması, re'y ve kıyasıların Ashabın Hz. Pey-gamber'den rivayet ettikleri Hadîslerin ekserisine kolayca muttali olmak imkânını bulması, muhtelif diyarlardaki halkın rivayet ettikleri Hadîsleri öğrenme hususundaki kolaylıklar. Bütün bunlar sayesinde ehl-i re'y denen kıyasçıların elinde büyük miktarda Hadîs toplandı. Bu sebeple onlar da Hadîsleri tanıyınca Hadîs ehline yaklaştılar.

Ebû Hanîfe'nin talebelerinden ve ehl-i re'y fukahâsmdan olan îmam Ebû Yûsuf Hadîs Öğrenmege koyuluyor, Hadîs ezberliyor, re'y ve içtihadlarına Hadîsten şahit getiriyor, önce kail olduğu bir re'y ve içtihadı Hadîse mugayir çıkarsa ondan dönüyor, Hadîse uygun bir görüş ortaya atıyordu. İbn-i Cerîr Taberi onun hakkında diyor ki: «O, Hadîs ezberlemekle mâruftu. Muhaddisin dersine gelir, elli, altmış Hadîs ezberler, sonra kalkar, onları halka ezberinden yazdırırdı.» Ebû Hanîfe'nin ikinci şakirdi ve arkadaşı olan îmam Muhammed Hadîs öğrenmeye başlıyor. Sevri'den Hadîs öğreniyor sonra üç sene İmam Mâlik'in dersine devam ediyor ye ondan Hadîs alıyor. Böylece ehl-i re'y ile ehl-i Hadîs arasındaki açıklığın daraldığını, birbirlerine yaklaştığını görüyoruz.

Bundan sonra İmam Şafiî devri gelince, o ehl-i re'y ile ehl-i Hadîs arasında birleşme halkasını teşkil eder. Ehl-i Hadîs mesleğini aynen almadı ve onların yalan olduğuna delil getirmediği her Hadîsi kabul etmelerini benimsedi. Ehl-i re'yin mesleğini de aynen

almadı. Re'y ve kıyas dairesini onlar gibi çok geniş tutmadı. İctihad kaidelerini bir kayd ve usûl altına aîdi. Yolunu biraz daralttı; aynı zamanda içtihadı kolaylaştırdı, herkesin boğazından geçecek bir hâle getirdi. Şah Velîyyullah Dehlevî, Huccetu'lla-hi' Bâliga'da İmam Şafiî hakkında şöyle diyor:

«Şafiî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin kuruluşlarının başlarında yetiştirdi. Her iki mezhebin usûl ve fîruunun tertibi ile teşekkülünü gördü. Kendinden öncekilerin yaptıklarına şöyle bir baktı. Öyle bâzı şeyler gördü ki, işte bunlar onu, onların yolunda koşmaktan dizginlemiştir, o yolda yürümekten alıkoymuştur.»

İmanı Şafiî'nin nelere bağlandığını, onu nelerin dizginlediğini izah etmenin yeri, onun fîkından bahseden eserdir.

90- Re'yîm Hakikati, Kıyas

Re'y ve kıyasçı fukahâ ile Hadîs fukahâsi arasındaki ihtilâfları kısaca anlatmış bulunuyoruz. Fakat etrafında söz ve münakaşa cereyan eden re'y, hangi re'y idi. Aralarındaki müşterek illet dolayısıyla hakkında nas olan bir hâdisenin hükmünü, hakkında nas bulunmayan bîr hâdiseyi veren fîkh kıyası mıdır? Sahabe ve Tabiîn devirlerinde re'y kelimesinin mânâsım" inceleyenler bunun daha geniş mânâda kullanılmış olduğunu görürler.

Bu yalnız kıyasa münhasır değildir. Kıyasa da, kıyastan başkasına da şâmilidir. Bir mezhebînin başlangıcına, teşekkülleri zamanına kadar inersek orada da aynı şeyi buluruz. Bu kelime umumî mânâda kullanılmıştır. Hezheplerin ortalarına doğru geldikçe, her mezhebin kabulüne cevaz verdiği re'y'i, başka başka tefsir ettiklerine şahit oluyoruz.

İbn-i Kayyım, Sahabeden ve Tabîinden naklolunan re'yi şöyle açıklar: «Türlü emarelerin tearuzu hâlinde doğru olanı bulmak için fikir ve teemmül voliyi*-araştırdıktan sonra kalbin gördüğü, karar, kıldığı şeydi.»

Hakikaten Sahabe ve Tabîînin ve onların raesleğince gidenlerin fetvalarına bakan kimse görür ki, re'y kelimesinin mânâsı, nas bulunmadığı hususlarda fakının vermiş olduğu fetvaya şâmil bulunmaktadır. Bu fetvasında, fakih, dînin ahkâmiyle bağdaşacak bir hükme dayanır,, veyahut da hakkında nas bulunan bir hükme

benzediğinden, ikişer zeri birbirine ilhak eder. Bu itibarla re'y: kıyasa, istihsâna,^{85[4]} mesâlih-i mürseleye ve Örf'e şâmil sayılır.

Ebû Hanîfe ile arkadaşları kıyası, istihsânı ve örfü alırlardı. Mâlik'in arkadaşları istihsânı ve mesâlih-i mürseleyi ahlardı. Bu mezheb mesâlih-i mürseleyi almakla meşhurdur. Onun için muhtelif asırlarda halkın

^{85[4]} Hanefiyye fukahasından olan Ebû Hasan Kerhi' tsthlsan şöyle tarif eder: «Emsaline vermiş olduğu hükmü isbat eden birinci delilden ayrılmasını icabeden daha kuvvetli bir delil sebebiyle, müctehidin o benzerlerine vermiş olduğu hükmü, buna da vermekten vazgeçmesidir.) Bâzi fukahanın, kısaca: «İstihsan gizli kıyastır» demeleri de bu tarife girer. Mâlikî mezhebi İstihsânı şöyle tarif eder: «Küllî bir delil mukabelesinde cüz'i maslahatı almaktır.» Maksat, mutlak surette maslahat değildir. Belki istidlal tarafını daha kuvvetli kılan maslahattır. Bu tarif İbn-i El-Arabî'nin Ah-kâm'ul Kur'an'daki «İstihsan İki delilden en kuvvetli olanı ile ameldir» tarzındaki sözüne de uygundur. Mâlikîyye'nin bu tarihi Hanefiyye'nin tarifine yaklaşmaktadır, şâtibi Muvâfakatta diyor ki: »İstihsanın iktizası, mürsel İstidlali kıyasta takdim etmektir, çünkü istihsan yapan kimse mücerred zevkine ve arzusuna müracaat etmiyor, bu gibi mes'elelerin emsalinde şâriin maksadı ne olduğu hakkındaki bilgisine müracaat ediyor, şeriatın ruhuna bakıyor. Meselâ bir mes'elede kıyas öyle bir hükmü icabeder ki, bu başka bir cihetten ya da bir maslahatın fevtine, veyahut da bir fesadın celbine sebep olacak mahiyettedir. İşte böyle olan kıyas istihsanla bırakılır.»

Mesâlih-i mürsele, aklın kabul ile aldığı maslahatler, faydelerdir. Şeriatın asıllarından birisi onun ıgasını veya itibar edilmesini, göstermemiştir. Şeriatın İlgisini gösterdiği şey ise, bu münasip vasfından dolayı ittifakan makbuldür ve bu kıyas içine girer.

İstihsan ile Mesâlih-i mürsele, Mâlikîyye nazarında mânâca birbirine yakındır. Bakr-ana, onlar Mesâlih-i mürseleyi, küllî bir delil mukabelesinde cüz'l maslahatı almaktır, diye tarif ediyorlar. Buna göre : istihsan, Mâlikîyye'ye göre mesâlih-i mürseleye çok yaklaşıyor. Aralarında ince bir fark kalıyor. Belki de İmam Mâlikten naklolunan şu: «İstihsâlî, ilmin onda dokuzudur» sözünden murad mesâlih-i mürseldir.

Bizce onlar, birini kabul edip diğerlerini reddeden Hanefiyye görüşüne göre başka başka şeylerdir. Fakat Mâlikîyye nazarında birbirine yakındırlar, aradaki farkı, İnşallah yerinde beyan edeceğiz.

ihtiyaç ve ahvaline uygun gelmiştir. Halbuki o, az kıyas yapan bir mezhebtir, onu çok almaz. Bu açığı mesâlih-i mürsele ile kapatı-. Mâlikîyye mezhebi istihsâna da geniş yer verir* Hattâ fîmâ Mâlik: «îstihşam ilmin onda dokuzudur» demiştir. Fakat bunların hepsi, nas, Sahabe fetvası ve Medine halkı ameli bulunmadığı zaman onca muteberdir.

İmam Şafî'ye gelince; itimat olunur bîr nas yokken ahkâm için mürsel istidlali cari buldu. Fakat hüküm verme hususunda bu çığın alelîtlak muvafık görmedi. Şeriatta mücerred re'y yoktur.

Ancak hükümü mahsus oluyun bir emir, hükümü nasla bildirilen bir emre ilhak olunmak yoliyê olursa makbuldür. Bu halde, re'y netice bakımından nassa hamletmektir, şeriatta, bid'at demek değildir. Fakat hükümü nasla bildirilen bir emir illetine istinat ettirmeksizin mutlak olarak istidlal yapmak ve ahkâmı mutlak surette ta'lil etmek, işte şeriatta bid'at olan budur. Bunun içindir ki, Şafîî kıyas için kaideler ve Ölçüler koymuştur. Onu müdafaa etmiş ve kuvvetlendirmiştir. Hattâ kıyas kaideleri yazmakta ve isbat etmekte Hanefîyye'den bile üstündür. Onun için Râzî şöyle demiştir: Şayanı hayret olan cihet şudur ki, Ebû Hanîfe'nin dayanağı kıyas idi. Düşmanları çok kıyas yapıyor diye onu zemmediyorlardı. Halbuki Ebû Hanîfe'nin kıyasını isbata dair bir yaprak olsun yazı yazdığı ne ondan ne de ashabından biri tarafından naklolunmuş değildir. Takrirlerinde bu hususta delil şöyle dursun, bir işaret bile zikrettiğini söyleyen yok. Kıyası inkâr eden düşmanlarının de-Kilerine cevap verdiği de söylenmiyor. Bu mes'eledde ilk konuşan ve deliller getirip isbat eden İmam Şafîî olmuştur.»

FASIL:8

SAHABE VE TABİİNİN FETVALARI MEDİNE EHLİNİN AMELİ

91-Sahabe Fetvaları Ve Onlar Hakkındaki Sözler

Etrafında münakaşa cereyan eden mes'elelerden biri de Sahabenin fetvaları mes'elesidir. Hadîs ehli ve re'yciler onları delil olarak almağa meyyaldiler. Çünkü ittiba', ibtida'dan evlâdır. Yâni başkasına uymak, yeni bir bid'at çıkarmaktan daha iyidir. Keza onlar Peygamber'in ashabıdır, onların re'yi savaba yakındır. Dîni anlamda, onların mevkiî yüksektir. Onlar arkalarına düşülecek, izlerinden gidilecek rehberlerdir. Fukâhâmın ekserisi onların re'ylerin-den almıştır. Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet olunur: «Allah'ın Kitabında ve Peygamber'in Sünnetinde bulamazsam, o zaman Ashâbdan dilediğimin kavlini alı, dilediğimin kavlini terkederim. Sonra onların kavlinin dışına çıkıp başkalarının kavline bakmam, îş, İbrahim Nahaî, Şa*bî, Hasan Basri, îbn-i Şîrîn ve Said b. Mü-sey'e gelince; onlar, nasıl içtihad ettilerse ben de öylece içtihad ederim.» Ehl-i re'y*11 imamı olan Ebû Hanîfe Ashabın re'y ve ak-vâli hakkında böyle deyince, şüphesiz ki, başkalarına onların fetvalarının tesiri daha çok olacak ve onların sözlerini daha fazla alacaklardır, Allah cümlesinden razı olsun.

Bu sırada sahabe fetvalarından rivayet olunan o kadar büyük bîr yekûn tutuyordu ki, fukâhâmın aklı onlarla doldu. Onların ışığı altında içtihadlarını yaptılar, onların içtihadlarını tercih ettiler. Onların yolundan yürüdüler. Onların tesiri altında kaldılar. Onların re'ylerine hürmet ettiler. Kitap ve Sünnet olmiyan

hususta onlara itimat ettiler. Ashab bir re'yde karar kılıp ittifak ettilerse onlardan sonra gelen müctehidlerin onu kabul etmeleri gerekli olmuştur. Ashab'dan biri bir re'y ortaya atar da ona muhalefet eden bulunmazsa fukahânın ekserisi o re'yi kabul eder. Onlar aralarında ihtilâf ettilerse, müctehidlerin çoğu kendi temayüllerine uygun olan re'yi seçmişlerdir ve böylelikle yine ashabın re'yları dairesi dışına çıkmamış oluyorlar. Tabiîn ve müctehidler devrinde fukahâ hep bu asıl üzere yürüdüler, böyle yaptılar. Çünkü onlar biliyordu ki: Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber' e Ashabın gözü önünde nazil oldu. Onlar bu re'ylarını mutlaka Peygamber'den almışlardır. Peygamber'e nisbet olunan bir emirde kimsenin içtihada hakkı yoktur. Onların bu re'yları mücerred fıkı içtihad değildir, belki içtihattan ziyade Peygamberin Sünnetine yakındır.

Sonra Ashaba uymak şu itibarla da lâzımdır. Onlar yeryüzüne islâm nurunu saçan yıldızlardır. Onlar hidayet yoluna ışık tutarlar.

92- Ashaba İttibâın Lüzumu

Ebû Hanîfe işte böyle bir devirde yetişti. Re'y üstadlarından ve bâzı Hadîs erbabından ders aldı. Devrinin fukahâsını hepsinden istifade etti. Tabiîdir ki, bunların hepsinin onun üzerinde tesiri oldu. Onların re'ylarını ileri tuttu. Ondan sonra gelen Şâfiî'nin şöyle dediği rivayet olunuyor; «Onların re'yları bizim için kendi re'ylarımızdan daha hayırlıdır.»^{86[1]} Yine îlâm'ul Muvakkiîn şunu kaydeder: «Şâfiî Risâle-i Kadîmesi'nden dedi ki... Onlar her ilimde, içtihadta, takvada, akılda ve her şeyde bize üstündürler. Onların

^{86[1]} İbn-i El-Kayyim, Cevzî, İlâm'ul-Muvakkiîn, c.II, S. 143

re'yleri bizim için kendi re'yerimizden daha kıymetlidir.»^{87[2]}

Yine Ibn-i El-Kayyim ondan şunu nakleder: «İlim tabaka tabakadır: Birincisi; Kitap ve Sünnettir, ikincisi; Kitap ve Sünnette bulunmıyan hususlarda icmâdır. Üçüncüsü; muhalifî bulunmamak şartıyla Sahabenin kavlidir. Dördüncüsü; Sahabenin ihtilâfı, beşincisi de Kıyastır.»^{88[3]}

Yukarıda da işaret ettiğimiz veçhile Ashabın re'y ve içtihadları Ebû Hanîfe'nin içtihadında büyük ve mühim yer alır. Onun usulünden bahsederken bunu etraflıca anlatacağız.

Tabiîlerin mezhebine gelince: Hadîs fukahası onların kavillerini kıyasa tercih ederlerdi. Ebû Hanîfe ise: Onlar nasıl içtihad ettilerse ben de öylece içtihad ederim, derdi;

93- Ehl-i Medine'nin Ameli Hüccet Mi?

Şimdi. İmam Mâlik'in ortaya attığı ve gayet sıkı bir surette sarıldığı bir mes'eleye geliyoruz. O da ehl-i Medine'nin ameli mes'elesidir. İmam Mâlik bunu delil olarak aldı. Çünkü Müslümanlar, hicret merkezi olan Medine halkına tâbi olmuştur. Kur'ân-ı Ke-rîm'in nüzulü orada devam etmiş ve tamam olmuştur. İmam Mâlik'in Leys'e yazdığı mektupta ve onun cevabında bu böylece mezkûrdur. Bu asrın fukahası arasında bu mes'ele hakkında büyük münakaşalar cereyan etmiştir. İbn-i Kayyim diyor ki: İmam Mâlik'in Medine halkının amelini delil olarak alması, başkalarını da bunu almağa mecbur etmez. Bu, muhalefet edilmesi kabil olmıyan dînî bir delil de değildir. Belki bu onun

^{87[2]} İbn-i El-Kayyim Cevzî, İlâm'ul-Muvakkiîn, c. II, s. 191.

^{88[3]} Aynı eser c. II, s. 379.

ihtiyarıdır.

İlâm'ul-Muvakkîinde diyor ki: Harun Reşid halka Mâlikî mezhebini kabul ettirmek istediği zaman, bizzat Mâlikî mezhebini kabul ettirmek istediği zaman, bizzat Mâlikî Harun Reşid'i bundan menetmişti. Ve şöyle demiştir: «Resûlullah'ın ashâbı çeşitli yerlere dağıldılar. Her birinde diğerlerinde bulunmayan ilim vardır.»

94- Mâlikî Görüşü

îmam Mâlik'e göre, Medine halkının ameli herkesçe kabulü lâzım gelen umumî bir delil olarak ortaya sürülmediğini göstermektedir. Yoksa herkese bunu kabul ettirmeğe mâni olmazdı. O, kendisi bunu ihtiyar ve kabul etmiştir. Ne Muvattâ'da ne de diğer eserlerinde Medine halkının amelinden başkasıyla amel etmek caiz olmaz demiştir.. O, böyle bir şey söylememiştir. O, sadece Medine halkının ameli böyledir diyor ve bu mücerred bir haber kabilin-dendir başkasını izlam etmez. îmam Mâlik 40 kadar mes'elede Medine halkının icmâmı iddia eder. Bunlar üç nevidir: **1-** Medî-ne halkına başkalarının muhalefet ettikleri bilinmiyenler, **2-** Medine halkına; başkalarının muhalefet ettikleri mes'eleler, **3-** Bizzat Medine halkı aralarında ihtilâfa düştükleri mes'eleler. îmam Mâlik hiçbir zaman bunlar, hilafı caiz olmıyan icmâ-ı ümmet kabi-lindendirler dememiştir.^{89[4]} Birinci kısmı Haber-i vâhîdden ileri tutmuştur. Bu da içtihat kabil olmıyan ve nakle dayanan umurdandır.

^{89[4]} İbn-i Kayyim devzî, İlâm'ul Muvakkîin, c. II, s. 297.

FASIL: 9

DÎNÎ FIRKALAR

95- Dînî Fırkalar Hakkında

Ebû Hanîfe muhtelif îslâm fırkalarına mensup bir çok kimselerle karşılaşmıştır. Onlardan bâzılarından ders almış, onların re'y ve mezheplerini incelemiştir. Buraya kadar naklettiklerimiz bunu açıkça göstermektedir. Ebû Hanîfe devrinde mevcut olan dînî fırkalardan kısaca bahsetmek yerinde olur.

96- Şia'nın Zuhuru

Şia en eski îslâm fırkasıdır. Hz. Osman devrinin sonlarında siyasî bir mezhep olarak meydana çıkmıştır. Hz. Ali devrinde büyümüş ve gelişmiştir. Çünkü Hz. Ali halkla temas ettikçe, onu gören halkın onun din ve ilim bakımından kudret ve faziletine hayranlığı artıyordu. Propagandacılar bunu istismar ettiler. Ve kendi mezheplerini insanlar arasında yaymak için bunu vasıta yaptılar. Emevîler devri gelince Ali taraftarları zulme maruz kaldılar. Emevîlerin onlara eza ve cefası arttı. Mazluma acımak cibilletinde olanlar bu halde onlara acıdılar ve onları daha çok sevmeye başladılar. Hz. Ali'yi ve evlâdını zulme kurban gitmiş olan şehitler mertebesinde yayıldı, tarafları çoğaldı.

97- Şîa Mezhebinin Esasları: Mutediller Ve Müfritler

1- Şia'ya göre: İmamet, milletin re'yine bırakılmış umum! mesâlihten değildir ki, ümmetin tâyin etmesiyle

olsun. İmamet, dînin rûknüdür, Islâmın bir kaidesidir. Peygamber onu. ihmal edemezdi. İmamı, Peygamber kendisi tâyin etmek lâzımdır. İmam büyük, küçük bütün günahlardan masundur.^{90[1]}

Ali İbn-i Ebî Tâlib Peygamber tarafından gösterilmiş halifedir. O sahabenin cfdalıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Ali'yi diğer ashabdan c'aha faziletli görenler yalnız Şia değil ashabdan buna kail olanlar da varmış. Ammâr b. Yasir Mikdad b. Esved, Ebûzer Gıfâri, Sel-man Fârisi, Câbir b. Abdullah, Übey b. Kâ'b, Huzcyfe, Büreyde, Ebû Eyyüb, Sehl b. Hanif, Osman b. Hanif Ebû Heysem, Huzeyme b. Sabit Ebû Tufeyl Âmr b. Vaile, Abbas b. Abdulmuttalib ve oğullan Beni Hâşim'in cümlesi bunlardandır. Zübeyr de dibayette buna kaildi, sonra döndü. Ümeyye oğullarından da buna kail olanlar vardı. Hâlid b. Said b. As, Ömer b. Abdülaziz bunlardandı.^{91[2]}

Şia bir derece üzere değildi. İçlerinde Hz. Ali'yi ve evlâdını takdirde çok aşın gidenler olduğu gibi, mutedil olanlar da vardı. Mutediller; Hz. Ali'yi diğer ashabdan efdal saymakla iktifa ederler, kimseyi tekfir etmezler. İbn-i Ebil Hadîd bu mutedil zümreden olup onları bize Nech'ul Belâğa'da şöyle anlatır:

«Bu mes'elede onlar fevzu necat ashabından olup halâs bulmuşlardır. Çünkü onlar orta yoldan gitmektedirler. Hz. Ali kendinden önce halife olanların halifeliğine razı oldu, onlara bi'at etti. Arkalarında namaz kıldı. Onun yaptıklarından biz geçeme-yiz...»^{92[3]}

98- Gulât-ı Şîa

^{90[1]} İbn-i Haldun Mukaddimesi

^{91[2]} İbni Ebilhadid, Neneu'l Belâğa Şerhi

^{92[3]} İbn-i Ehiilhadid, Nechü'l Belâğa Şerhi.

Gulât-ı Şia yâni Şia'nın müfritleri, Hz. Ali'yi Peygamberlik mertebesine çıkarırlar. Hâtta içlerinden bazıları Peygamberlik onun hakkı olduğunu, Cebrail'in yanılarak onu Hz. Muhammed'e götürdüğünü bile söylerler.^{93[4]} Hattâ bir kısmı Hz. Ali'yi Hâşâ Tann mertebesine çıkarırlar. Bir kısmı Allah'ın Ali'ye ve diğer imamlara hulul ettiğini söylerler. Bu söz, Allah'ın Hz. İsa'yı hulul ettiğine inanan Hristiyan dînine benzer, içlerinden bir kısmı ise her imamın ruhuna Allah'ın hulul ettiğine ve kendisinden sonra gelen imama da intikal ettiğine inanırlar.

Şia'nın ekserisi son imamın ölmediği itikadındadırlar. Onlara göre son imam hayattadır, günün birinde dönecektir, zulümle dolan bu yeryüzünü o adaletle dolduracaktır. Hâtta Sebeiyye Taifesi, Ali b. Ebû Talib'in hayatta olduğuna, onun ölmediğine inanırlar. Bir takımı ise Muhammed b. Hanîfe'nin hayatta olduğunu, Radva

dağında gizlendiğini, yanında bal ve su bulunduğunu söylerler. Bir taife ise Yahya b. Zeyd asılmadı, ölmedi, o sağdır, derler. Oniki îmam etbai ise, onikinci imam olan Muhammed b. Hasan Askeriye «Mehdi» unvanını verirler. Onun Hille'de bir hanenin bodrumunda gizlendiğini anasiyle birlikte derbest edilince orada kaybolduğunu söylerler. Bu mehdi âhir zamanda çıkacak ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Bu taife mehdinin çıkmasını beklemektedir. Her akşam namazından sonra bu hanenin bodrum kapısında dururlar-rnış. Bir binek hazırlarlar ve mehdiyi ismiyle çağırırlarmış. Bnnlar-dan bazıları ölen imamın tekrar dünyaya döneceğine inanırlar ve buna Kur'ân-ı

^{93[4]} Bunlara Gurabiye fıkrası denir. Gurab karga demektir, kuş kuşa benzediği gibi Hz. Ali da Ha. Peygambere benzermiş.

Kerîm'deki Kehf sûresinden delil getirirler... ^{94[5]}

99- Şia'nın Aslı

Görülüyor ki, Gulât-ı Şia'ya birçok garip inançlar karışmıştır. Birbirine uymaz kanaatler kaynağı olmuş, kendilerini evhama, hurafelere kaydırması olan bu taife içine eski milletlerden bâtil inançlar ve hurafeler girmiş. Onları îslâm kılığına sokmuşlar. Yüksek ve saf İslâm akidesini, temiz tevhid esasını bozmuşlar.

Avrupa uleması Şia'nın aslını araştırmışlar. Onda Islama sonradan karışma birçok prensipler bulmuşlardır. Velhosen'e göre Şia akideleri İranlılardan daha çok Yahudilikten çıkmıştır. ^{95[6]} Zira kurucu olan Abdullah b. Sebe' Yahudidir.

Dr. Dozi'ye göre ise Şia'nın asıl menşei İranlıdır. Zira Araplar hürriyete bağlıdırlar. İranlılarsa krallığa padişahlığa bağlıdırlar. Padişahlıkta hükümdarlık mîras kalır. Onlar halife seçmenin mânasını anlıyamazlar. Hz. Muhammed erkek evlâdı bırakmadan öldü. Onun yerine en münasip şahıs amucası Ebû Tâlib'in oğlu ve aynı zamanda damadı olan Hz. Ali'dir. Hilâfeti ondan alan Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Emevîler onu hak sahibinden gasb etmiş sayılırlar.

İranlılar padişahlara ilâhi bir kudsiyet nazariyle bakmağa alış-kandılar. Hz. Ali'ye ve nesline de aynı gözle baktılar. İmama itaat birinci derecede gelen ilk vacibdir, ona itaat, Allah'a itaattir, dediler. ^{96[7]}

Von Flofn diyor ki: Fi'len sabittir ki, Şia mezheplerinden bâzıları Budistlife, Mani'lik gibi eski Asya dinlerinden karışmadır. ^{97[8]}

^{94[5]} Ibn-i Haldun Mukaddimesi

^{95[6]} İkd'ül-Ferid'ln zikrettiği gtbi Şahinin fikri de budur.

^{96[7]} Ahmed Emin, Fecr'ul-İslam,

^{97[8]} El-Siyâdetu'l-Arabiyye

Şüphe taşımaz bir hakikat vardır ki, Şia, Âl-i Beyti takdis etmekle ve onlara candan bağlılıkla beraber, eski Asya dinlerinden bir çok şeyler almıştır. Ruhun bir insana geçtiğine kail olan Hind mezheblerinden tenasüh âkidesini almıştır. Bir kısmı bu prensibi imamfarna tatbik etmişler, imamın ruhunun kendisinden sonra gelene geçtiğine inanmışlardır. Eski Brahma ve Hristiyanlık dinlerinden, Tann'nın insana hululü akidesini almışlardır. Yahudilikten de birçok şeyler almışlardır. İbn-İ Hazin, imamların rüucu akidesinin Yahudilikten geçtiğini beyân ederken diyor ki: «Bunlar Yahudilerin yolunda yürüdüler. Zira Yahudiler, Hz. İlyas'ın ve Finhas b. Azar b. Harun'un bugüne kadar hayatta olduklarına inanırlar. Sofiyeden bir kısmı da bu yolla koyulmuşlardır. Onlar da Hızır ile İlyas'ın halâ sağ olduklarına inanırlar. Bâzıları Hızır'ın kırlarda yeşillikler ve çiçekler arasında fiyas'la buluştuğunu, anıldığı zaman derhal imdada yetiştiğini söylerler»^{98[9]}

Görülüyor ki, Şia akidelerine eski milletlerin ve mezheplerin bozuk ve bâtil inançlarından birçok şeyler karışmıştır. Bunlar ya İsiâmi ifsat etmek için veyahut ta alışkanlık ve eski terbiye tesiriyle karışmıştır. Onlar Müslüman olmuşlar, fakat eskiyi sıyınp atamamışlar, âdetlerinden kurtulamamışlardır.

İşte Şia'nın kısaca durumu böyledir. Şimdi de Şia'nın bâzı meşhur fırkalarını,"onların tarihçesini anlatmak istiyoruz. Tâ ki, bu mezhebin geçirmiş olduğu devirleri tanımış olalım.

100- Sebeîyye

^{98[9]} İbn-i Hazm, El-Milel, c. IV. S. 180.

Sebeiiyye: Bunlar Abdullah b. Sebe'ye uyanlardır. O Hîre'li bir Vahudidir, Müslüman görünmüştür. Anası bir zenci cariyedir. Onun için ona İbn-i Sevda yani karaoğû da denir. Hz. Osman'ın aleyhinde propaganda yapanların başında gelir. Müslümanlar arasında düşüncelerini yaydı, bozguncu hareketlerde bulundu. Bunların çoğunu Hz. Ali namına uyduruyordu.

Evvelâ halk arasında şunu yaymağa başladı .'Tevrat'ta Peygamber'in bir vârisi olduğunu bulmuş, Hz. Ali de Hz. Muhammed'in vârisi imiş. Hz. Muhammed Peygamberlerin en hayırlığı olduğunu derdi. Bu dediklerine Kur'ân'dan sana inzal kılan, seni dönüş yurduna döndürecektir.» (Kısas: 85)

gibi, Hz. AH de vârislerin en hayırhsıdır. Sonra, Hz. Muhammed'in bu dünya hayatına döneceğini ortaya attı. Hz. îsâ'nın döneceğine inanıp Hz. Muhammed'in döneceğine inanmıyanların aklına şaşa-

Sonra yavaş yavaş işi ilerletip Hz. Ali'nin Tanrılığın söylemeğe başladı. Hz. Ali bunu duyunca onu öldürmek istediye de, Abdullah İbn-i Abbas buna mâni oîdu: «Eğer sen onu öldürürsen tarattarla-rın aarsmda ihtilâf baş gösterir. Halbuki sen Şamlılarla sayâşa gitmek niyetindesin, birlik parçalanmasın» dedi. Bunun üzerine Hz. Ali onu Medâin'e sürgün etti. Hz. Ali şehit edilince: İbn-i Sebe halkın Hz. Ali'ye olan sevgi ve bağlılığını istismar etti. Muhayyilesinde işlediği yalanları Hz. Ali'ye nisbet ederek halkı dalâlete ve fesada sürükledi. Öldürülen Hz. Ali olmayıp, onun suretine girmiş bir şeytan olduğunu, Hz. Ali'nin Hz. îsâ gibi göğe çekildiğini söylüyordu. «Yahudiler ve Hristiyanlar Hz. îsâ'nın katli mes'elesinde yanıldıkları gibi. Haricîler de Hz. Ali'nin katli mes'elesinde yanılmaktadırlar. Yahudiler ve Hristiyanlar, asılmış bir şahsı gördüler ve onu îsâ sandılar. Hz. Ali'nin

öldürüldüğüne kail olanlar da böyle Ali'ye benzeyen Öldürülmüş bir kimse gördüler ve onu Ali sandılar. Halbuki o göğe çıktı. Gök gürültüsü onun sesidir, şimşek onun gülümsemesidir» derdi. Gök gürlediği zaman Sebeîyye taifesi:

«Selâm sana ya Emîrül-Mü'mimin» derler. Ömer b. Şurah-bil'in rivayet ettiğine göre îbn-i Sebe'e: Ali öldürüldü denilmiş, o da: «Şayet onun kellesini bir torba içinde getirmiş olsanız yine onun öldüğüne inanmayız, o ölmedi, gökten inecek ve bütün yer-yüzüne hâkim olacaktır» demiştir.^{99[10]}

101- Keysâniye

Keysâniye^{100[11]}: Bunlar Muhtar b. Ubeyd Sakafî'nîn etbaidır. O bidayette Haricîlerdendi. Sonra Şia'dan oldu. Müslim b. Akıl Hz. Hüseyin tarafından Küfe ahvalini öğrenmek üzere oraya geldiği zaman, o da birlikte gelmişti. Abdullah b. Zîyad Muhtar'ı yakalattı. Onu dövdü ve hapse attı. Hz. Hüseyin şehit edilinceye kadar, hapiste kaldı. Ondan sonra kız kardeşinin kocası olan Abdullah b. Ömer onun hakkında şefaâtçi oldu. Küfe'den çıkıp gitmek şartıyla bırakıldı. O da oradan çıkıp Hicaz'a gitti. Yolda giderken şöyle dediğini naklederler: «Müslümanların efendisi, peygamberlerin seyyidinin kızının oğlu mazlum şehit Hz. Hüseyin'in kanını is-tiyeceğim. Allah namına and içerim ki, onun kanı için Peygamber Yahya b. Zekerîyyâ'nın kam uğruna öldürülenlerin sayısınca ben de Öldüreceğim.» Bundan sonra Abdullah b. Zübeyr'e katıldı, ona, bî'at etti. Onun saflarında yer alarak Şamlılara karşı

^{99[10]} Abdülkâdir Bağdadî, El-fark Beyne'l fırak.

^{100[11]} Keysâniye: Keysâne nisbet olunur. O ya Hz. Ali'nin kölesiydi veya Muhammed b. Hanife'nin talebesiydi.

dövuştü. Sonradan Yezid'in ölümünden sonra yine Kûfe'ye döndü ve halka: «Vasinin oğlu Mehdi beni size emin ve vezir olarak gönderdi. Mül-hidleri öldürmemi, Ehl-i Beytin kanını dâva etmemi, zayıflan korumamı bana emretti» dedi.

Bidayette kendisinin Muhammed b. Hanîfe tarafından gönderildiğini ortaya attı. Çünkü Hz. Hüseyin'in kanını dâva edecek velîsi o idi. Zira Muhammed b. Hanîfe Hazretleri halk arasında çok itibarlı bir zattı. Gönüller onun sevgisiyle dolu idi. Şehristanî'nin dediği gibi o ilim ve irfan sahibi bir zattı, fikri keskin, görüşü isabetli idi. Babası Emîrül-Mü'minîn Hz. Ali ona bu harb vak'alannı haber vermişti. Muhammed b. Hanîfe Muhtar Sakafî'nin evham ve yalanlarını ve onun kötü niyetlerini haber alınca Ummet-i Muhammed huzurunda aşikâr ondan teberrî etti, ondan uzak olduğunu bildirdi. Buna rağmen Şia'dan bir kısmı Muhtar Sakafî'ye uymakta devam etmemiş, o da onların arasında kâhinlik ve bilgiçlik taslamış durmuştu. Kâhinlerin şecîli sözlerine benzer kafiyeli sözler söyler, onları oyalardı. Kitaplar onun bu seçili sözlerini naklederler.

Muhtar Sakafî Şia düşmanlarıy^e harb etmiştir. Onlara, karşı kılıç sallamıştır. Hz. Hüseyin'i öldürmeğe iştirak etmiş birini duydu mu, ona iyi bir kılıç oyunu oynardı. Bu sebeple Şia onu sevmiş, onun etrafında toplanmıştı. Onlarla beraber intikam dâvasıyla ayaklanmış, fakat Mus'ab b. Zübeyr ile savaşta bozguna uğramış ve öldürülmüştür.

102- Akideleri

a) Keysâniye akidesi: Bunlarda imamların tanrılığına inanmak yoktur. Halbuki Sebeiyye Allah'ın bir cüz'ünün

insana hulût ettiğine inanır. Keysâniye'ye göre imam mukaddes bir şahsiyettir. Ona itaat lâzımdır. Onun ilmine mutlak surette güvenilir; Onu» hatadan salim ve masum olduğuna inanılır. Çünkü imam ilm-i ilâhının bir sembolüdür.

b) Bunlar da Sebeiyye gibi imanım rücuuna inanırlar. Bunlara göre imam Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra Muhammed b. Hanîfe'dir. Bâzıları onun öldüğüne inanır, fakat tekrar döneceğini söylerler. Ekserisi ise onun Ölmediğine inanır. O da Radva dağında gizlenmiştir. Yanında bal ve su vardır.

c) Bunlar bedâe itikat ederler. Yâni Allah'u Teâlâ ilminin değişmesine teVan dileğini değiştirir. Bir şey emreder, sonra onun hilafını emreder. Şehristânî bu hususta diyor ki:

«Muhtar Sakafî bedâe kail oldu. Çünkü o vukubulacak ahvali bildiğini iddia ederdi. Bunlar kendisine ya vahyolunmuş veyahutta imam tarafından elçi olarak gelmiş. Arkadaşlarına bir şey yapmamayı veya bir hâdisenin olacağını vaid ederdi. Eğer o şey dediği gibi çıkarsa onu dâvasma delil olarak gösterirdi, işte dediğim oldu, derdi. Yok, eğer öyle çıkmazsa o zaman : Rabbiniz bunu değiştirdi, derdi.

Bunlar ruhların tenasühün a inanırlardı. Ruh cesetten çıkıp başka bir cesede girdiğine kaildirler. Bilindiği gibi bu fikir eski Hind felsefesinden alınmadır.

d) Bunlara göre her şeyin zahiri ve batını vardır. Her şahsın bir ruhu, her nazil olan âyetin bir te'vili vardır. Bu âlemde her misâlin bir hakikati mevcuttur. Varlıkla yayılmış ve serpilmiş olan hikmet ve esrar insanın şahsında toplanmıştır. Bu ilmî Hz. Ali, oğlu Muhammed b. Hanîfe'ye tevdi etmiştir. Kendisinde bu

ilim toplanmış olan adam, işte hak imam odur»^{101[12]}

Bu zikrettiğimiz onların akıl almaz inançlarından bir kısmıdır. Bunlar gösteriyor ki, onlar îslâm prensiplerinden ayrılmışlardır, îslâmın ruhundan uzaktırlar. İmamları peygamber mertebesine çıkarırlar. Onlarca Hz. Muhammed'in Peygamberliği onun ölümüyle sona ermiyor. Âl-i Beytte devam ediyor.

103- Zeydiye

Bu fırka Şia fırkaları içinde Ehl-i Sünnet Vel-cemâata en yakın olan bir fırkadır. Bunlar akidelerinde aşırılık göstermezler, ekserisi Peygamber'in ashabından kimseyi tekfir etmezler, imamları Tanrı veya Peygamber mertebesine çıkarmazlar.

-Bunların imamı Zeyd b. Ali b. Hüseyin olup Emevîhül^imdarlarından Hişam b. Abdulmelik'e karşı Kûfe'de ayaklandı. Fakat muvaffak olamadı, yakalanıp Kûfe'de asıldı. Zeydiye mezhebinin esasları şunlardır:

a) İmamın ismi değil, vasfı nasîa bildirilmiştir. Bî'at edilmesi gereken imamın evsafı şöyledir : Hz. Fâtima'nın neslinden gelecek, muttaki, âlim, cömert olacak. Çıkıp halkı kendisine davet edecek. Bu sonuncu şartta Şia'nın çoğu orta muhalefet ettiler. Hattâ kardeşi Muhammed Bakır da bunu onunla münakaşa etmiş ve: «Senin bu şartına göre babanın imam sayılmaması gerekir. Çünkü o bu dâva İle ortaya çıkmadı ve hattâ çıkmaya teşebbüs bile etmedi»^{102[13]}

b) Daha aşağı derecede bulunan imameti, reisliği caizdir. Demek yukarda sayılan sıfatlar onlarca efdal ve kâmil olan imam içindir. Bu vasıfları haiz olan o

^{101[12]} Şehristânî, El-Millel ve'l Nihal.

^{102[13]} Aynı eser.

makama başkalarından daha lâyıktır. Fakat söz sahibi olan millet bu vasıfların bazısı kendisinde bulunmayan bir şahsı imam olarak seçer ve ona bî'at ederse, artık ona uymak lâzım gelir. İşte bu esasa göre Ebû Bekir ve Ömer'in Halifelikleri onlarca da yerindedir. Onlara bî'at yapan Ashab-ı Kiram tekfir olunamaz. Zeyd'e göre : Hz. Ali b. Ebî Talip ashabın ef-dalı idi. Fakat Hilâfet makamına Ebû Bekir'i getirdiler, bunda gözönünde tuttıkları bir maslahat, riayet ettikleri dînî bir kaide vardı. Fitne uyandırmamak, umumun kalbini okşamak maksadını güttüler. Şöyle ki; Hz. Peygamber zamanında yapılan harpler henüz unutulmıyacak kadar yakındı. Hz. Ali'nin bu harplerde gösterdiği kahramanlıklar herkesin hatırında idi. Kılıcından müşriklerin kanı henüz kurumamıştı. Kalbinde Ali'ye karşı kin ve intikam hisleri besleyenler vardı. Herkesin ona boyun eğip, tâbi olmasında şüphe vardı. Hilâfete geçecek adamın yumuşak huylu, herkesçe sevilen, yaşlı başlı, Hz. Peygamberin yakın ahbablarından biri olmak maslahat icabı idi»^{103[14]}

Bu sözlerden dolayı Şia'nın ekserisi Zeyd'den ayrıldı. Bağdadî, El-Fark Beyne'l-Fırak kitabında diyor ki: «Zeyd ile Yûsuf b. Ömer El-Sakafî arasında doğuş şiddetlenince bunlar Zeyd'e dediler ki :

— Düşmanlarına karşı biz sana yardımda bulunacağız, ancak bize şunu haber ver: Atan Ali b. Ebî Tâlib'e haksızlık yapan Ebû Bekir'le Ömer hakkında re'yin nedir?

— Ben onların hakkında hayırdan başka birşey söylemem. Ben Emevîlere karşı ayaklandım. Çünkü onlar atam Hz. Hüseyin'i şehit ettiler. Harre günü Medine'yi mubah kılıp yağma ettiler, Kâ-bei

^{103[14]} Şehristânî, El-Milel vel-Nihal.

Muazzamayı inancılıkla atılan taşlarla dövdüler, ateşe tuttular.»

«Bu sözler üzerine o vakit Zeyd'den ayrıldılar.»

c) Zeydiye mezhebine göre başka başka iki memlekette ayrı iki imam bulunabilir. Aranılan vasıfları haiz olan bu imamlardan herbiri kendi memleketlerinde imam halîfe sayılır. Bundan anlaşıldığına göre onlar aynı memlekette iki imamın bulunmasını caiz görmüyorlar. Çünkü bu halkın aynı zamanda iki imama bî'at etmesi icabeder. Bu ise yasaktır.

d) Zeydîyeye göre Mürtekib-İ kebîre yâni, büyük günah işleyen kimse tevbe etmedikçe cehennemde ebedî olarak kalır. Bunu

onîar, Mûtzile'den aynen almışlardır. Çünkü Zeyd, Mutezile mez-hebiyle alâkadar olurdu. Mutezilenin reisi olan Vâsıl b. Ata ile münasebeti vardı. Mûtezile'nin usûl-i akaid hakkındaki görüşlerini almıştır, denildiğine göre diğer Şia'nın, Zeyd'i sevmemelerinin sebeplerinden biri de budur. Zira Vâsıl'e göre : «Cemel vak'asında ve Şamlı'larîa yaptığı savaşlarda Hz. Ali yakînen savap üzeredir denemez. İki taraftan birisi hata üzere olduğu muhakkak, fakat hangisi, bu belli değil!»^{104[15]} Halbuki bu Şia'nın hiç de hoşuna gitmez. Zeyd öldürülünce Zeydîler onun oğlu Yahya'ya bî'at ettiler, sonra o da öldürüldü. . Yahya'dan sonra îmam Muhammed'e ve îmam İbrahim'e bi'at ettiler. Abbasî halifelerinden Ebû Ca'fer Mansur bunların ikisini de öldürttü. Ondan sonra Zeydiye mezhebinin işi bozuldu. Faziletçe daha aşağı derecede bulunan imameti sözünden caydılar. Diğer Şia'nın yaptığı gibi ashaba dil uzatmağa başladılar ye böylelikle onların en güzel hasletleri gitmiş oldu.

^{104[15]} Şehristânî, El-Milel. Bu rivayet üzerinde durmak ister, çünkü Mutezile târihinde maruf olan onların mutedil Şia'dan olduklarıdır. Şia'nın çoğu itikatta Mutezile mezhebine kaçarlar.

104- İmâmiye

a) İmâmiye'ye göre, Hz. Ali'nin imameti yâni halifeliği bizzat Hz. Peygamber tarafından sarahaten söylenmiştir. Bu husus nasın zahiriyle yakînen sabittir, diyorlar. İmamın vasfı bildirilmiş değil, bizzat şahsı tayin olunmuştur. Kendisinden sonra gelecek imamı da Hz. Ali göstermiştir. Böylece her imam kendisinden önceki tarafından tayin olunur. Dinde imamın tayininden daha mühim bir iş yoktur. İmam, ihtilâfı kaldırmak ve birliği salamak için gelir. Yerine geçecek imamı tayin etmeden ümmet arasından aynlıp gitmez. Çünkü böyle olmazsa herkes bir görüşe saplanabilir, diğerleri ona uymaz, ümmet parçalanır, birlik bozulur. Kendisine bağlanacak bir şahsın tayin edilmesi behemehal lâzımdır. Onun için imam : Mevsuk, güvenilir bir kimseyi yerine tâyin eder.^{105[16]}

Hz. Ali'nin bizzat peygamber tarafından Halife tayin olduğuna dair bâzı Hadîsler rivayet ederler ve onların doğru olduğu iddiasında bulunurlar. Meselâ: «Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur. Yâ Rab, Ali'yi seveni sen de sev, Ali'ye düşmanlık yapana sen de düşman ol. İçinizden en iyi hükmeden Ali'dir». Bu mâ-nâda daha başka Hadîsler de rivayet ederler. Hadîs ulemâsı bunlardan bâzılarının sıhhatında şüphelidirler. Meselâ, Hac'ta Bera Sûresini okumağı Hz. Ali'ye teklif etti, Hz. Ebû Bekir'e değil. Hz. Ebû Bekir'i Hz. Üsâme Ordusunda ve Usâme'nin kumandası altında gönderdi. Hz. Ali'yi ise Medine'de alıkoydu. Bunlar Hilâfete Hz. Ali'nin lâyük olduğuna birer işarettir. Hz. Ali'yi hiç bir zaman emir altına koymamıştır, buna benzer başka

^{105[16]} Şehristâni, El-Milel ve'l Nihal.

deliller de zikrederler.

b) îmamiye Hz. Hasan'ın hilâfesinde müttefiktir. Sonra ise Hz. Hüseyin gelir. Bundan sonra imamların sırasında ihtilâfa düşmüşler, bir re'y üzerinde karara varamamışlardır. Aralarında o kadar fırkalara ayrılmışlardır ki, bâzıları onları yetmiş kadar fırkaya çıkarır. Başhcaları şu iki büyük fırkadır:

1) îsnâaşeriyye: Oniki İmama tâbi olanlar: Bunlara göre hilâfet Hz. Hüseyin'den sonra şu sırayla gelir: Zeynelâbidîn, sonra Muhammed Bakır b. Zeynelâbidin. Sonra Cafer Sadık b. Bakır. Sonra onun oğlu Musa Kâzım, sonra Ali Rıza, sonra Muhammed Cevad, sonra Ali Hadi, sonra da Hasan Askerî sonra oğlu Muhammed ki bu onikinci imamdır. O Sâmarra'da anasının gözünün önünde babasının evinin altında bir bodruma girmiştir. Ondan sonra dönmemiştir. O zaman onun kaç yaşında bulunduğuda da ihtilâfa düşmüşlerdir. O vakit dört yaşında olduğunu söyleyenler olduğu gibi sekiz yasında bulunduğunu ileri sürenler de vardır. Onun nasıl bu yaşta imam sıfatıyla hükmettiğinde de ihtilâfa düştüler. Bazıları onun bu yaşta da olsa imamm bilmesi icap eden şeyleri bildiğini, buna binaen itaati vâcib olduğunu söylerler. Bazıları ise hüküm, mezhebinin uleması elinde idi, b bulûğa erinceye kadar böyle idi, derler.

2- İsmâiliyye: Bunlar Şia'nın İmâmiye bölümünden bir taife olup Ca'fer Sâdık'ın oğlu ismail'e mensupturlar. Bunlara Bâtıniyye de denir. Çünkü İmamı bâtın bulunduğuna kaildirler. Bunlara* göre : Cafer Sâckk'tan sonar imam, babasının tasrihi ile oğlu İsmail'dir. İsmail her ne kadar babasından önce ölmüş ise de bu tasrihin fâidesi, imamlığın onun neslinde kalmasını sağlamasıdır. İsmail'den sonra imamet, oğlu Muhammed Mektûm'e geçmiştir. Bu ilk gizlenen

imamdır. Muhammed Mektûm'dan sonra oğlu Cafer Musaddık'a, ondan sonra oğlu Muhammed Habib'e geçer. Bu gizli imamların sonuncusudur. Ondan sonra Abdullah Mehdi'ye geçer. Bu Mağrib'e hâkim olmuştur. Ondan sonra da oğulları Mısır'a hâkim oldular. Fâthnîler işte bunlardır.^{106[17]}

Bu mezhebe girenler ilk zamanlarda çok takibe uğramışlardır. Onun için sâlikleri İran'a kaçmışlar ve orada yuvalanarak bu mezhebe eski İran görüşlerinden bir çok şeyler kanştırmışlardır. Gizli maksat güden bâzı kimseler böyle din perdesi arkasında oynamayı fırsat bilmişler, din namına işlerini yürütmüşler ve bunların başına geçerek mevkî kapmışlardır.

Bunu ilk yayan Deysân namındaki kimsedir. Bu fikri Abdullah Kaddah'tan almış ve İran'a yaymıştır. Sonra devletin kalbine kadar sokulmuş ve Basra'ya gelmiştir. Burada gizlice propaganda yaparak mezhebine davete başlamıştır. Al-i Beytin mezarlarını ziyaret eden Yemen ileri gelenlerinden biriyle buluşmuş, onunla anla-' şarak Yemen'e gidip orada Âl-i Beyt namına davete başlamağa karar vermişler ve böyle de yapmışlardır. Sonra Kaddah Mağrib'e iki adamını gönderdi. Çünkü onlar propagandaya çok kapılırlar. Gönderdiği adamlarına :

«— Siz gidin, toprağı sürüp hazırlayın, tohum ekecek olan sonra gelecek...» demiştir. Bundan sonra Mağrib'de Şîa propagandası bir sel hâlinde aktı. Fâtîmîler Afrika'da hükümet kurdular. Târihten bilindiği gibi sonra Abbasî Halifelerinden Mısır'ı aldılar.

^{106[17]} İhn-i Haldun Mukaddimesi.

FIRKA: 2.

HARİCİLER

105- Haricîler Kimdîr?

Hâriciler, kendi inançlarına ve fikirlerine müthiş bir taassupla bağlı, gayet dindar görünen bir İslâm fırkasıdır. Akidelerini çılgınca savunurlar. Korkunç hükümleri olan serkeş insanlardır. Ve kanaatleri uğrunda, gayeleri yolunda göğüs gererek savaşırlar, çekinmeden ileri atılırlar. Onları buna sürükleyen, şey, zahirine bağlandıkları bâzı sözler olmuştur. Bunu mukaddes din sandılar ve mü'min olan ondan asla ayrılmaz addettiler. Onların aklı: «Bâ hükme illâ lillâh hüküm ancak Allah'ındır» sözüne saplandı. Bunu bir dîni düstur gibi tutup, muhaliflerinin yüzüne daima haykırdılar. Konuşmak isteyenlerin sözünü bununla kestiler. Hz. Ali'yi konuşurken gördüler mi, hemen bu sözü söylerlerdi. Bu söz onların kalkanı olmuştu. Hz. Ali onlar bu sözü söyleyince şöyle demiştir: «Doğru bir söz, fakat bununla bâtıl murad olunuyor, bunu kötüye kullanıyorlar. Evet, hüküm yalnız Allah'ındır. Fakat bunlar amirlik ancak Allah'ındır, diyorlar, insanlar için doğru veya sapık bir emîr lâzımdır. Onun emri altında mü'min amel eder, kâfir de faydalanır. O vergiyi toplar, düşmanla çarpışır, yollarda emniyet ve asayiş sağlar, zaif'in hakkını kuvvetliden alıverir, böylece hayırlı olan kimse rahata kavuşur, facirden kurtulmuş olunur.»

H. Osman'dan H. Ali'den ve zâlim olan hâkimlerden kendilerini uzak tutmak* onlardan teberrî etmek düşüncesi Hâricileri o kadar şaşırttı ki, akıllarını bile bozdular. Bu fikre öyle körü kö-üne saplandılar ki,

anlayışlarına hâkim olan hep bu düşünce ol-. :1u. Hakka götüren yol, onlar için adetâ kapalı kaldı. Hz. Osman'-den, Hz. Ali'den, Talha ve Zübeyr gibi ashabın ulularından, Eme-vîlerin zâlim hükümdarlarından ayrılanlar hep bunlara katıldılar ve bu fikre saplandılar, onlara karşı diğer prensiplerinden vaz geçerek hep bu teberrî prensibini tuttular. Abdullah b. Zübeyr, Emevîlere karşı ayaklandı .Hâriciler onun tarafına geçtiler. Ona yardım yapacaklarını, onun saflarında döğüşeceklerini vadettiler. Fakat onun, kendi babası Zübeyr ile Talha'dan, Ali ve Osman'dan teberrî etmediğini öğrenince ondan ayrıldılar, onun etrafından sa-vulup gittiler!

Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdulazîz, Hâricilerden Şevzeb ile münakaşa yaptığı zaman, münakaşanın merkezini bu teberrî mes'elesi teşkil ediyordu. Halbuki; Ömer b. Abdulazîz Emevîlerden zu]üm yapanlara muhalifti, onları zulümlerinden menetmişti. . Haksızlığa uğrayanların hakkını alıp adaleti yerine getiren âdil bir Halife idi. Fakat Hâricilerin münakaşasına teberrî fikri saplanmış-, ti. Muayyen şahıslardan tekeni etmiyenleri Müslüman saymıyorlardı. Bu sebeple Ehli Sünnet ve cemaat topluluğuna giremediler. Sapık fırkalardan oldular.

106- Hârîcilerîn Mümeyyiz Vasfı

Hâriciler, parlak ve yaldızlı sözlerin tesiri altında kalmakta Fransa'da en korkunç cinayetleri irtikaptan çekinmiyen Yakubî'le-re benzerler. Bunlar, hürriyet müsavat, kardeşlik kelimelerini tutturdular ve bunlar namına kan döktüler, nice canlara kıydılar: Hâriciler de (îman, hüküm ancak Allah'a aittir, zâlimlerden teberrî) naralarını tutturdular ve bunlar adına Müslümanların

masum kanını mubah sayıp kan içtiler. İslâm ülkesini kana boyadılar. Etrafa baskınlar yapıp canlara kıydılar. Haiz oldukları bu atılganlıktır ki, Hâricileri Yakubîlerîe birleştiren bir nokta olmuştur. Bu iki taifenin birbirine benzeyen işleri, bu cesaret ve saldırgan hissiyattan doğmadadır. Onları ölçüsüz hareketlere sevkeden bu hissiyattır, Gustave le Bon Fransa ihtillâi adh eserinde Yakubîleri şöyle anlatmaktadır:

Yakubîlik zihniyeti kısa düşünceli, dar görüşlü, inatçı bir görüş mahsûlü olup, sahibini eavet basit bir adam derecesine düşürür. Bu zihniyetin sahibi işlerin ancak dış tarafım görür, ruhunda has"ıl olan evhamı, hakikat sanır. Olayları birbirine bağhyamaz. Gözünü dikmiş olduğu cinayetleri akıl ve mantık saikasıyla işlemiyor. Çünkü akıl ve mantıktan onun nasibi yoktur. O, zaif aklına uyarak bu gibi şeyler peşinde koşuyor. Halbuki yüksek idrâk burada durur kalır.»

Yakubîlerin bu hâli, bir çok cephelerden Hâricilerin hâîet-i nahiyesine uygun düşmektedir. Aşağıda zikri gelecek hâdiseler ve münakaşalar bunu göstermekte ve isbata kâfi .gelmektedir.

107- Rûhî Hâletleri

Hamaset duyguları ve kelimelerin zahirine saplanmak hevesi. Hâricilerin vazih vasıflan, yalnız bunlar değildir. Bunların yanısı-ra diğer bâzı vasıflar da yer almaktadır. Meselâ, fedakârlık, serkeşlik, ölümden çekinmemek, tehlikelere atılmak gibi vasıflar bunlar meyanındadır. Bu hareketlerin bâzıları heves mahsûlü idi. Bâzısı kahramanlık göstermek ve mezhebine şiddetle sarılmak eseri değildi. Onların bu hâli Endülüs'te Arap hâkimiyeti aîtmada bulunan Hıristiyanlara benzer. Onlardan bir kısmı öyle bir

hevese kendilerini kaptırmışlardı ki, koyu bir taassup, bozuk bir fikir uğrunda ölüme atılmaktan çekinmiyorlardı.

Komte De Cactrie, onlar hakkında neler yazıyor bir bak. Okuyunca bunun bir çok bakımdan Hâricilere de uyduğunu göreceksin. Diyor ki:

«Bu Hıristiyanlardan her biri mahkemeye giderek Muham-med'e sığıp öyle ölmek istiyordu. Bunlar fevc fevc mahkemeye koşuyorlardı. Kapıcı onları çevirmekten usanmış. Hâkim idamlarına hükmetmemek için sözlerini işitmiyeyim diye kulaklarını tıkıyor, Müslümanlar bu zavallılara acıyorlar, onları delirmiş sanıyorlardı.»

Hâricilerin içinde öyleleri vardı ki. Hz. Ali hutbe okurken sözünü keserlerdi. Hattâ o namaz kılarken namazını bile kesenler

bulunurdu. Allah'tan sevap umarak Müslümanlara meydan okuyanlar vardı. Böyle yapmakla Allah'a yaklaştığım zannederlerdi. Abdullah b. Habbâb b. Eretî^{107[1]} öldürdüler, cariyesinin karnını deştiller. Bu feci cinayeti işlediler. Hz. Ali onlara:

— Kaatilleri bize teslim edin, dedi.

— Onun kaatilleri biz hepimiz, cevabını verdiler ve teslim etmediler. Hz. Ali onlarla savaştı. Onları tepeledi, hepsini imha edecekti. Buna rağmen geri

^{107[1]} Bu Abdullah'ın babası Habbâb, ilk Müslümanlardan olup müşriklerden çok eza ve ceza görmüştür. Ümmü Enmâr isminde bir kadının kölesi idi. Başka efendisi gelmek üzere Kureyş müşriklerinden neler çekmedi. Müşrikler, diğer zayıf Müslümanlarla ona çok işkence yapardı.' Kızgın demirlerle vücudunu dağlayıp dininden çevirmeğe çalışıyorlardı. Bir gün bu işkenceler canına tak dedi. Kabe'de oturan Peygamber'in yanına gelip:

— Ya Resûläüh, Allaha'a dua etsen de bizi kurtarsa, dedi. Peygamber Efendimiz onu şöyle teskin etti:

— Sizden önce öyle müminler vardı ki, etleri demir tarakla taranıp parça parça soyuldu, boyunları destereyfe biçilirdi. İfakat yine dinlerinden dönmezlerdi, tı günler gelecek, kurtla koyun bir arada gezecek, buradan kalkan bir yolcu emniyet içinde Yemen'e ulaşacak.

Bir gün müşrikler Habbâb-ı kızgın kömür üzerinde yaktılar, vücudunu kızgın demirle dağladılar. Aradan yıllar geçtikten sonra bunu Hz. Ömer'e anlattı, ona sırtını gösterdi; yanık yerleri halâ belli idi. 36 senesinde Kû-fe'de öldü. Ne gariptir ki, oğluna da biz Müslümanız, diyen Hâriciler kıydı!

kalanlar yine bildiklerinden şaşmadılar, kudurmuşça s ma eski yollarından yürüdüler. O Hristiyanlarla bunlar arasında bu bakımdan bir benzerlik yok mu?

Bunların çoğunda güya İslâm'a hulûsla hizmet etmek düşüncesi hâkimdi. Fakat bunda yanlış yoldan yürüdüler. Ters bir istikamet tuttular. Hataları burada idi. Rivayet olunduğuna göre; Hz. AH onlarla münakaşa yapmak üzere Ibn-i Abbas'ı gönderdi. Ibn-i Abbas yanlarına gelince izaz ve ikramla karşıladılar. Ibn-i Abbas karşısında öyle adamlar gördü ki; uzun müddet secde ede ede alınları dağlanmış gibi yara olmuş, elleri, yerlere çöken deve dizleri gibi kalınlaşmış. Sırtlarında yıkana yıkana eskimiş gömlekler var.^{108[2]}

Bunların akidelerinde ihlâs üzere olduklarında şüphe yok. Fakat bu ıhlâsın noksan tarafları da çok: Evvelâ dînî anlayışları yanlış. Dalâlete sapmışlar, dînin özünü anlamıyorlar. Kendilerine muhalif olan her müslümanın kanını helâl saymaları büyük hatadır. Müslümanın kanı daima masumdur. Ebû Abbas Müberred, El-kâmilinde diyor ki : Hâricilerin enteresan olaylarından biri de şudur: Bir defa bir Müslüman ile bir Hristiyanı tesadüf etmişler, Müslümanı öldürmüşler, Hristiyanı peygamberine olan ahdini muhafaza etmesini tavsiyede bulunmuşlar... Abdullah b. Habbâbe rastladılar» boynunda Mushaf-ı şerif asılı, yanında da gebe olan karısı var. Bu insafsızlar Abdullah'ı yakalayıp:

— Şu boynunda asılı olan kitap bize seni öldürmemizi emrediyor, dediler. Ve ona:

— Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne dersin? diye sordular. O

^{108[2]} Müberred, El-Kamil, c. II, s. 143.

da onları hayırla yâdetti.

— Hâkem tâyin etme hâdisesinden önce Hz. AH hakkında ve keza Hz. Osman'ın altı senesi hakkında ne dersin? dediler.

O da, yine hayırla yâdederek cevap verdi.

— Hakem mes'elesİ hakkında ne dersin? diye sordular. O da, şu cevabı verdi:

— Benim diyeceğim şudur: Hz. Ali Allah'ın kitabını sizden çok daha âlâ bilir. Dînini sizden daha iyi korur, sizden çok daha basiret sahibidir.

— Sen hidayete tâbi olmuyorsun, adamlara isimlerine bakarak tâbi oluyorsun, dediler ve onu dere kenarına çekip hayvan boğazlar gibi kestiler! Orada bulunan bir Hıristiyan'dan hurma satın almak istediler. O da:

— Hurma parasız sizin olsun, dedi.

— Parasız asla kabul etmeyiz, dediler. Hıristiyan bu adamların yaptıklarına şaşarak:

— Ne acayip kimseler,, dedi. Abdullah b. Habbâb gibi bir zatı öldürdüler, bizden parasız hurma kabul etmezler...

108- Taassupları

Bir düşünceye bu kadar taassupla bağlanmak nedendi? Onu müdafaa uğrunda, bu derece haşîn ve sert hareket etmeğe sebep ne idi? Ona davette bu kadar kükreyip coşmak niçindi? İnsanları kılıç kuvvetiyle, merhamet ve şefkat tamımıyan bir tazyikle dînin müsamahakâr ruhiyle barışmaz bir şekilde zorlayarak şiddet kullanmak acaba neden ileri geliyordu? Bunun sebepleri bence şunlardır :

Hâricilerin çoğu bâdiye — Çöl Araplarındandı. İçlerinde köyde, şehirde sakin olan Araplar azdı. Çöl Arapları tslâmiyetten önce dahi son derece fakir halli,

yokluk ve sıkıntı içinde yaşarlardı. İslâmiyet gelince de onların malî durumlarında, maddî vaziyetlerinde bir iyileşme olmadı. Çoğu çölde hayat darlığı içinde sıkıntılı bir halde yaşamağa devam ettiler. İslâm sevgisi kalplerine girdi, fakat basit ve sade kaldı. ^Tasavvurları vardı. İlincfen uzak kaldılar. Bu şartlar altında dar akıllı, kuru zâhid, alıngan Dîr mü'min grubu meydana geldi. Çünkü; bâdiye Arapları mahrumiye içinde idiler. Maddî mahrumiyet içinde olan ruhu, îman kaplar ve sağlam bir itikad vicdana yerleşirse, bu dünya nimetleri peşinde koşmaktan vaz geçer, fâni dünya zevklerine göz dikmez, kendini âhirete verir, âhîret nimetlerine rağbet eder. Cehennem azabından uzaklaştıracak şeylere sarılır. Onun için Hâricilerde dînî zühd kuvvetli idi.

Sonra onların yaşayış tarzları onları huşunet, kasvet, ünf ve şiddet göstermeğe itecek mahiyette idi. Zira nefis, gördüğü ve alıştığı şeylere uyar. Eğer Hâriciler refah içinde yaşasalar, nimetlerden faydalansalardı, onların o haşîn hâli değişir, sertlikleri ve kabalıkları azalır, onlar da yumuşar ve uysal kimseler olur, tabiatle-rinde değişiklik görülürdü. Şu hâdiseye bakın: Ebû Hayr isminde yoksul ve fakır bir adamın Hâricilerin görüşlerine taraftar olduğunu duyan Ziyad b. Ebîh, onu nezdine çağırıp ona valilik vermiş ve her ay dörtlün dirhem maaş bağlamış. Ebû Hayr bu bolluğa kavuşunca : îtaattan ve topluluk içinde yaşamaktan daha hayırlı bir şey görmüş değilim, dermiş. Valilik makamında uzun müddet kalmış. Ziyad onun bir hareketini beğenmemiş, o da Ziyad'e karşı gelmiş, bu yüzden hapse atılmış ve orada ölmüş. Bunda şayet dikkat edilecek nokta şudur: Nimete kavuşunca bu adamın o sert ta-"biati değişmişti, ruhu kibarlaştı, müsamahalı ve şefkatli oldu. Taassup ve şiddetten eser

kalmadı.

109- Kureyş'e Kinleri, Hilâfet Gâsıbî Saymaları

Hız. Ali'ye ve ondan sonra da Emevîlere karşı duran Hâricilerin çoğunun bu inançlarında, ıslâh üzere olduklarını söylemiştik. Fakat biz bununla, onları Hükümete karşı isyana sürükleyen bu akidelerden başka sebepler yok demek istemiyoruz. Bunun en açık misâli şudur: Hâriciler, Hilâfete yalnız Kureyş'in geçmesini çekemiyorlar, başkalarının değil de, ancak Kureyş'in hâkim olmasını kısıkanıyorlardı. Gerçekten Hâricilerin ekserisi Rabîa Kabilelerinden idiler. Bunlarla, Mudar Kabileleri arasında cahiliyet zamanından beri eski bir düşmanlık vardı. İslâmiyet bu düşmanlığın şiddetini biraz azaltmış ise de, büsbütün kaldıramamıştı. Kalblere gizlenmiş, ruhlara sinmiş bâzı cahiliyet izleri kalmıştı. Bunlar, Hâricilerin mezhebine ve görüşüne kapılanların gör'ış ve mezheble-rinde — farkına varılmadan, sezilmeden— kendini gösterdi. Bazan insan ruhunu, öyle bir arzuya sardırır ki, muayyen bir fikre saplanır kalır, ihlâs peşinde koştuğunu zanneder, akli kendisini doğruya götürdüğü kuruntusuna kapılır. Bunlar hayatta daima görülenfişlerdir. insan, kendisine elem veren şeye yakın olan, her düşünceden nefretle kaçır. Mademki bunun böyle olduğu bir gerçektir. Ekserisi Rabîa Kabilelerinden olan Hâriciler de baktılar ki. Ha-lifeleV, aralarında düşmanlık bulunan Mudar Kabilelerinden seçiliyor, onların hükümlerinden nefret ettiler. Bu nefretin tesiri altında kalarak Hilâfet mes'elesinde farkına varmaksızın bambaşka bir fikre saplandılar. Onu mahz-ı dîn saydılar, İhlasın özü sandılar. Dîne ihlâsla bağlanmaktan, Allah'a yönelmekten başka bir

maksatları olmadığı zannına kapıldılar. İçlerinde gerçekten ihlâs sahibi, her hangi bir kötü garazdan uzak kalan kimse de yok değildi. Fakat, umumiyetle haklarında verilen hüküm böyledir. Kalplerde gizli olanı en iyi bilen Allah'tır.

110- Haricîlerin Çoğu Araptır

Hâricilerin ekserisi Araptır. Aralarında mevâlidin olanlar gayet azdır. Halbuki Hâricilerin Hilâfet hakkındaki görüşüne göre» şartlan mevcut olunca, mevâli de Halife seçilebilmek hakkım haizdi. Çünkü onlar Hilâfeti her hangi bir ırku münhasır görmüyorlardı. Bu görüş mevâlinin işine uygun düşmektedir. Fakat mevâli-nin Hâricilerin mezhebinden nefret etmelerinin sebebi şudur: Hâriciler mevâlidin hoşlanmıyordu. Onlarda da koyu Arap taassubu vardı. Nehc'el-Beiâğa sarihi îbn-i Ebî Hadîd naklediyor: Mevâlidin bir adam Hâricilerden bir kadınla evlenmek üzere dünürlük yolladı. Hâriciler buna kızdılar; kadma: — Bizi rezil ettin, dediler.

Eğer bu asabiyet dâvasını bıraksalardı, mevâlidin onlara daha çok uyanlar olurdu.

Hâriciler arasında mevâli az olmakla beraber bâzı fırkalarında onların tesirini görüyoruz. Meselâ Yezidiye^{109[3]} fırkasının iddiasına göre; Âllah'u Teâlâ Acemden, Arap olmayanlardan bir peygamber gönderecek, ona gökten bir kitap indirecek, onunla, Şeriat-ı Muhammediye'yî nesh edip kaldıracakmış. Meymûniye^{110[4]} fırkası ise bir adamın öz evlâdının kızlarını, gerek erkek, gerek kız kardeşlerinin

^{109[3]} Yediye: Haricilerden Yezîdî b. Ebî Enîse'ye tâbi olanlardır. Bunlar Hâricilerden ayrılınca Sicistan'da yerleştiler. İran görüşleri onlara da tesir etti, birçok şeyler karıştı.

^{110[4]} Meymûniye: Meymûn Acredîye tâbi olanlar.

evlâtlarının kızlarım, nikahlanıp almasını mubah görürler.^{111[5]} Görülüyor ki, bunlar ibahaciîk prensibidir. Bunların İran mahsulü olduğu açıktır. Çünkü Mecûsi Farslar, İranlı bir Peygamber beklemekte oldukları gibi bu türîü nikâhları da mubah saymaktadırlar.

111- Basit Ve Sathî Görüşleri

Yukanda Hâricilerin nasıl bir zihniyet taşıdıklarını, onların hâlet-i nahiyelerini Öğrenmiştik. Gerçekten onların akideleri, basit ve sade akıl ve fikirlerinin mahsulüdür. İnançlarında sathî görüşleri, Kureyş'e ve bütün Mudar kabilelerine düşmanlık kendini göstermektedir.

a- Birinci görüşleri —ki bu, onların en doğru ve sağlam görüşleridir— Halîfenin bütün müslümanların hür ve serbest seçimiyle o makama getirilmesidir. Bu seçim bir fırkaya veya bir topluluğa mahsus değildir. Adaleti icra ettikçe, dîne uydukça, hatadan ve sapıklıktan uzak kaldıkça Halîfe sayılır. Eğer doğru yoldan saparsa azli ve katli lâzım gelir.

b- Onların görüşlerine göre Halifelik, Arap kabilelerinden, soylarından hiçbir aileye mahsus değildir. Başkalarının dediği gibi Hilâfet yalnız Kureyş'in hakkı değildir. Bu ancak Arablara mahsus olup Arap olmıyanlar o haktan mahrum edilemez. Müslümanlar hepsi bu hususta müsavidir. Hattâ haktan ayrıldığı, doğruyu bıraktığı zaman azli ve katlik olay olsun diye Halîfenin Kureyş'den başkasından olmasını tercih bile ederler. Çünkü; onu koruyacak kuvvetli asabiyet sahibi kabile bulunmıyacağından azli kolay olur. Başları olan Abdullah b. Vehb bu esasları kurdu

^{111[5]} Abdulkahir Bağdadî, El-Park Beynel-Fırak.

ve bunlar dahilinde onu kendilerine reis seçerek ona Emîr'ül-Mü'minin unvanını verdiler. Halbuki o, Kureys'ten değildi. Bu başlangıç diğer Müslümanları onlara uymağa, mezheblerini benimsemeğe teşvik edici olmalıydı. Fakat onların mevâliyi hakîr görmeleri, Müslümanların kanım helâl saymaları, kadınları ve çocukları bile esir etmeleri, Hz.

Ali'nin ve Ehl-i Bevtin çoğunun imamlarına ta'n ile dil uzatmaları, bütün bunlar Müslümanların onlardan yüz çevirmelerine sebep oldu.

c- Burada şunu da kaydedelim ki. Hâricilerin Necdât Kolu halkın bir halife seçmesine bile lüzum görmezler. Müslümanlara lâzım olan aralarında adalete riayet etmeleridir. Eğer bu cihet onları hakka riayete sevkeden bir imam olmaksızın tamam olmazsa, o zaman bir imam seçerler. Halife seçimi şer'an vâcib değildir. Maslahat icap derse, buna ihtiyaç hâsıl olursa seçmek caizdir, vâcib değildir.

ç- Hâriciler günah işleyenleri kâfir savarlar ve bu işte bilerek, kötü maksatla günah işlemekle hataya düşmek arasında hiçbir fark yapmazlar. Bunun içindir ki, hakem tâyin ettiğinden dolayı Hz. Ali'yi tekfir ederler. Halbuki Hz. Ali hakem tâyinine kendi arzu ve ihtayariyle gitmemişti. Haydi teslim edelim ki, hakem tâyinini kendisi istedi, bu içtihadında hata eden bir mütehit durumunu aşmaz. Müctehidin ise hatası bağışlanır. Onların Hz. Ali'yi tekfir etmeleri içtihadta hatanın mütehidi dinden çıkardığına inandıklarını gösterir. Kendilerine cüz'i bir muhalefeti olan Tal-ha, Zübeyr, Osman ve diğer Ashabın uluları hakkında aynı şeyi yapıyorlar, içtihadlarında hatalarından dolayı onları tekfir ediyorlar. Nehc'el-Belâğa Şârihi İbn-i Ebî Hadid, günah işleyenleri kâfir say-maları hususunda onların tuttukları delilleri getirerek, onları birer birer

reddedip çürütmüştür. Nasıl reddettiği bizim için o kadar mühim değildir. Bizim için burada mühim olan şey; onların nokta-ı nazarlarını, nasıl düşündüklerini gösterme bakımından onların delillerini bu vasıta ile öğrenmiş olmaktır. Bu delillerden onların düşüncelerinin ne kadar sathî olduğunu bahislerinde hiç derinleşmediklerini, mevzuu etrafıyla kavrayamadıklarını açıkça görüyoruz. .

Bu delillerden bâzısına göz atalım: «Mekke'ye gitmeye yolculuğa takati olan kimselere, Beyt-i Şerifi ziyaret ile Hacca gitmeleri farzdır. Her kim küfür ederse, Allah-u Teâlâ âlemlerden müstağnidir.»

Ayet; Haccı terk edeni kâfir sayıyor. Haccı terketriiek büyük günahıdır. Öyle ise Hâricilere göre büyük günah işleyen her kimse kâfir olur. Diğer delilleri:

«Kim ki Allah'ın inzal ettiğiyle hükmetmezse, onlar kâfirlerden olur.»

Her günah işleyen kimse, onlarca, Allah'ın inzal ettiğiyle amel etmiyor dernektir ve kâfir olur. Diğer delilleri :

«O gün bâzı yüzler beyazdır, bâzı yüzlerse kapkara olur. Yüzleri kara olanlara denir :Siz îmandan sonra küfür ederseniz ha, küfür ettiğinizden dolayı şimdi azabı tadın bakalım.»

Fâsık olan kimse, yüzü beyaz olanlardan olamaz. Öyle ise, o yüzü kara olanlardan olması lâzım gelir. Yüzü kara olanlar ise kâfirdir.

«O gün bâzı yüzler parlar, güler, sevinir; bir takım yüzler de tozlu topraklı, karanlık onu sarar, işte bunlar kâfirler ve fâcirler-dir» (Abese: 38-42)

Fâsıkın yüzü kir-pas içindedir, onun kâfirlerden olacağı muhakkaktır. «Zalimler Allah'ın Âyetlerini inkâr ederler.» Zalimler münkirdir. İnkâr ise kâfirlerin

sıfatıdır.^{112[6]}

Bu delillerin hepsi naslara sathî bakışın mahsûlüdür. Âyetlerin maksadını anlayamamışlar, esrarını kavrayamamışlardır. Hz. Ali kendi zamanındaki Hâricilerle münakaşa yapar, kesin delillerle onları sustururdu. O sözlerden bâzıları şunlardır :Haydi inatla benini hata ettiğimi ve dalâlete düştüğümü iddia ediyorsunuz, fakat neden benim dalâletim yüzünden bütün Muhammed Ümmetini ve Âl-i Beyti dalâlette sayıyorsunuz. Niçin benim hatamla onları mua-haze ediyor,, benim günahımla onları nasıl olup da kâfir sayıyorsunuz. Kılıçlarınız omuzlarınızda, onları yara olan yere de, yara ol-mıyan yere de hemen vuruyorsunuz. Günah işleyeni, günâh işlemi-yenle karıştırıyorsunuz. Siz de bilirsiniz ki, Hz. Peygamber evli olduğu halde zina yapanı recm etti, sonra onun cenaze namazını kıldı, sonra ehlini onun malına mirasçı yaptı. Katili kısasan öldürdü, elini kesti, evli değilken zina yapana had vurdurdu, sonra onlara diğer Müslümanlarla beraber ganimet malından hisse verdi, Müslüman kadımlarıyla onları evlendirdi. Hz. Peygamber onları bu günahlarından dolayı cezalandırdı, onlar hakkında emir olunanı yerine gelirdi. Fakat onları îslâm topluluğundan dışarı saymadı. İslâmın onlara verdiği hisselerini menetmedi. Onların isimlerini Müslümanlar listesinden çıkarmadı.» Bu sözler o inatçıları susturacak mahiyettedir. Bunların etrafında gürültü kaldıramazlar. Hz. Ali onlara karşı kitaptan değil de, bizzat Hz. Peygamberin işlediği fiillerden delil getirdi. Çünkü fiil tevil taşımaz. Başka türlü anlaşılmağa tahammülü yoktur. Onla* nn sathî görüşlerine meydan vermez. Onların ancak bir tarafı

^{112[6]} İbn-i Ebi Hadid, Nechül-Belâğa Şerhi, c. II, s. 307-308

gören bakışları, ibarelerin bütününe anlamaktan uzaktır. Sözleri yanlış ve noksan anlıyorlar. Onun için Hz. Ali onlara amelî deliller' gösterdi, onların yanlış anlayışa giden tevîl yollarını kapadı. Onların bozuk ve fâsık görüşlerini reddetti.

112- Çok İhtilâfçı Olmaları

Hâricilerin ekserisinin benimsediği inançlar bunlardır. Bunların dışında aralarında anlaşılmadıkları bir çok ihtilâf noktaları vardır. Hâricilerin kusurlarından biri de çok ihtilâfçı, kavgacı olmalarıdır. En ufak ve ehemmiyetsiz bir mes'ele yüzünden aralann-da hemen ihtilâf çıkar, kavga kopardı. Belki de onların sık sık bozguna uğramalarının sebebi .de budur.

Emevîler zamanında Mühelleb b. Ebî Sufra Müslüman halkı onların saldırganlıklarından korunmak için bir kalkan vazifesini görürdü. Onları birbirinden ayırarak kuvvetlerini parçalamak için aralarındaki bu ihtilâfları fırsat bilirdi. Aralarında ihtilâf çıkarmak için vesileler yaratırdı. İbn-i Ebî Hadîd'in nakline göre: Hâricilerin. Ezânka kolundan bir demirci gayet zehirli oklar yapar,

bunları Mühelleb'in adamlarına atarlar, öldürürlerdi. Bu durum Mühelleb'e arz olundu. O da :.

— Ben bunun çaresini bulurum, dedi ve adamlarından birine bir mektupla bin dirhem para vererek onu Hâricilerin Kumandanının bulunduğu yere gönderdi ve ona bu mektupla parayı gizlice oraya bırakmasını tenbih etti. Mektupta demirciye hitaben şunlar yazılıydı:

«Yapıp gönderdiğin okları aldım. Sana bin dirhem gönderiyorum. Bunları al ve bize daha çok ok gönder.» Bu mektupla parayı bulanlar derhal kumandanları olan

Kata-rî'ye koştular ve işi haber verdiler. O da demirciyi çağırarak :

— Bu mektup ne? diye sordu.

— Bilmiyorum, dedi.

— Bu paralar ne?

— Haberim yok, cevabını verdi. Herifin hakikaten bir şeyden haberi yoktu. Fakat inkâr ediyorsun diyerek demirciyi öldürttü. Benî Kays b. Sa'lebe'nin reisi olan Abdurrabbih gelerek Katarî'ye itiraz etti ve :

— İnceden inceye araştırmadan bir adamı Öldürdün, dedi. Katarî de :

~ İnsanların yararına, umumî maslahat uğrunda bir adamı öldürmek kötü bir şey sayılmaz, imamın yararlı gördüğü şeyle hükmetmek hakkıdır. Tebaanın buna itiraza hakkı yoktur, dedi.

Bu cevabı Abdurrabbih beğenmedi ve cemaatiyle ondan ayrılmak istediye de adamları buna yanaşmadılar. Mühelleb bunu haber alınca başka bir çare düşündü. Bir Hıristiyan kişi buldu. Ona oldukça mühim bir para mükâfat vaad ederek şu talimatı verdi:

— Hâricilerin başı olan Katarîyi gördüğün zaman ona secde et, seni bundan menetse de ben sana secde ediyorum de.

Hıristiyan böylece yaptı. Katarî :

— Secde ancak Allah'a yapılır, dediyse de o:

— Beji sana secde ediyorum işte, dedi.

Orada bulunan Hâricilerden biri hemen ileri atıldı:

— O, Allah'ı bırakıp sana secde ediyor. Kur'ân, «Sizler ve Allah'tan gayri taptıklarınız Cehennem odunudur» diyor. Sen de Cehennem odunlarından oldun, dedi.

Katarî kendini şöyle müdafaa etmek istedi:

— Hıristiyanlar, Hz. îsâ'ya taptılar, fakat bu îsâ'ya bir zarar verdi mi?

Diğer bir Hârici hemen ayaklandı ve Hıristiyanı derhal öldürdü. Katarî bu işi beğenmedi, diğer Hâriciler de Katarî'nin bu hareketini beğenmediler, inkâr ettiler. Bu vaziyeti Mühelleb duyunca onlara adam gönderdi ve şunu sordurdu:

— İki adam var, bunlar muhacir olarak size gelmek üzere yola çıksalar, bunlardan biri yolda ölse, diğeri sağ ve salim olarak size ulaşırsa onu imtihana çekseler, fakat muvaffak olmasa, bunlar hakkında ne dersiniz?

Bâzıları: Yolda ölen kimse cennetliktir, imtihan veremiyen kâfirdir dediler, bâzıları ise: Her ikisi de kâfirdir, dediler. Böylece aralarında ihtilâf başladı.* Bu ihtilâf üzerine Katarî Islahat hududuna gitti bir ay orada kaldı, adamları ihtilâfa devam ettiler.^{113[7]}

Görülüyor ki Mühelleb, bu büyük kumandan* onların kinlerini körükleyerek basit görüşlerinden nasıl istifade etmiye çalışıyor. O zaif düşünceli kimseler arasında düşmanlığı alevlendiriyor, ihtilâfı körüklüyor. Böylelikle onların kinlerini birbirine musallat ediyor. Müslümanlara saldıрмаğa takatlan kalmasın diye onları birbiriyle uğraştırıyor. Zaten Hâricilerin kendi aralarında ihtilâfları pek çoktu. Hariçten aralarına ihtilâf tohumu saçmağa lüzum kalmaksızın birbiriyle ihtilâf halinde idiler. Onun için bir çok fırkalara bölündüler. Başlıca fırkalarından ve başlarından biraz bahsedelim.

^{113[7]} İbn-i Ebî Hadld, Nehcul'l-Belâga Şerhi, c. I, s. 401.

HÂRİCİLERİN AYRILDIKLARI KOLLAR

113- Ezarîka

Bunlar Ezrak oğlu Nâfi'a uyanlardır. Nâfi, Arapların Rabîa kabilelerinden Benî Hanîfe'dendir. Hâricilerin en kuvvetli kabilesi bunlardır. Sayıca çok, kuvvetçe üstündür. Nâfi'nin kumandası altında, Emevîlerin kumandanları ile ve Abdullah b. Zübeyr ile 19 sene savaştılar. Bu Nâfi döğüş meydanında öldürölünce onun yerine Nâfi' b. Abdullah geldi, sonra da Katarî başa geçti. Bunun zamanında kuvvetleri çöktü. Çünkü bu kültürsüz insanlar kan dökmekle şöhet almışlardı. Müslümanlar onlardan nefret ediyordu. Aralarında da hiç ihtilâf eksik olmazdı. Bu sebeple her yerde bozguna uğradılar. Katarî'den sonra hezimetleri devam etti. Nihayet dağılıp gittiler.

Bunlar Hâricilerin yukarıda saydığımız prensiplerine kail olmakla beraber, üstelik onlara şunları da ilâve ediyorlardı:

a- Kendilerine muhalif olan bütün Müslümanlar, kendilerinin görüşlerini kabul etmiyen Hâriciler, döğüşe katılmıyan Hâriciler hepsi müşriktirler.

b- Muhaliflerin küçük çocukları da müşriktirler. Bu masum sabiler de Cehennemde ebedî kalacaklarmış!

c- Muhaliflerin memleketi, harb hâlinde olan kâfirler memleketidir, çocuklarını öldürmek, kadınlarını esir etmek caizdir.

ç- Zâni recm edilemez. Çünkü Kur'ân'da bu zikrolunmamıştır. Namuslu erkeklere şerefsizlik isnat eden kimseye had vurmak yoktur. Fakat namuslu kadınlara kazf eden, şerefsizlik isnadı yapanlara had vurulur. Çünkü bu Kur'ân'da vardır.

d- Peygamberlerden büyük, küçük her nev'i günah

sadır olabilir.^{114[1]}

114 - Necdât

Bunlar da Necdet b. Uveymir'e tâbi olanlardır. Bu da aynı kabiledendir. Bunlar döğüşe katılmıyan Hâricileri tekfirle çocukların öldürülmesinin helâl sayılması mes'delerinde Ezânka'ya muhaliftirler. Fakat bunlar aralarında muahede olan ve zimmet ile bağlananların canını, malını helâl sayarlar. Zimmet ve ahid tanı-, mazlar. Bunlar Yemâmede bulunuyorlardı. Baştan Ebû Tâlut Hârici ile beraberdiler. Sonra 66 H. senesinde Necdet'e bi'at ettiler. Bunlar işi birdenbire büyüttüler. Bahreyn, Umman, Hadremevt, Yemen, Tâif hep onların eline geçti. Sonra Necdet ile aralarında ihtilâf çıktı. Ona kin bağladılar. Meselâ: Necdet kendi oğlunu orduyla göndermişti. Kadınları esir aldılar. Taksimden Önce ganimet malından yemişlerdi. Necdet bunları affedince kızdılar...

Necdetten sonra yerine Ebû Fudeyk kaldı. Emevîlerden Ab-dulmelîk b. Mervan'm gönderdiği ordu bunları dağıttı. Reislerini öldürterek kellesini Hâlifeye gönderdi.

115- Sufriye Fırkası

Bunlar Zeyyad b. Asfere tâbi olanlardır. Bunlar Ezânka'dan daha az mutaassıptırlar ve fakat diğer fırkalardan daha şiddetli davra,mrlar. Büyük günah işleyeni kâfir sayma hususunda Ezân-kîlerin fikrine katılmazlar, onu kâfir saymazlar. Hakkında hadd-ı şer'î tâyin edilmiş olan günahları işleyenleri tekfir etmezler.

^{114[1]} Şehristânî, El-Milel ve'l-Nihal.

Onlar Kur'ân'da Allah'ın verdiği isimle söylenir. Zina yapana zâni, çalana hırsız denir...

Sufriye'den olan Ebû Bilâl Merdâs, zabıt ve sofî bir adamdı. Yezid b. Muâviye zamanında Basra'da Hükümete karşı çıktı. Fakat halka dokunmazdı. Eline geçirdiği Hükümet malından ihtiyacı kadar alırdı. Savaş ve döğüş yapmak istemezdi. Abdullah b. Zi-yâd bir ordu göndererek onun işini bitirdi. Sonra bu fırka Ebû Bi-lâl'in yerine Imrân b. Hattân'ı imam seçtiler. O da şair bir adamdı.

116- Acaride

Bunlar Abdulkerim b. Açred nammdaki şahsa uydular. Bunlar görüş itibariyle Necdet fırkasına yakındırlar. Lüzumunda savaşa katıîmıyanlar diyanetle maruf iseler mazur görülürler. Hicreti farz değil, bir fazilet sayarlar. Ker dilerine muhalif olan kimse öldürülmedikçe malı ganimet malı sayılmaz.

Bunlar da aralarında muhtelif fırkalara bölünmüşlerdir. Muhaliflerin çocukları mes'elelerinde görüşleri ayrı ayrıdır. En cüz'i bir mes'elede ihtilâfa düşerler ve bu yüzden umumî kaideler kurmağa kalkışır, ihtilâf ederler. Başka başka fırkalara ayrılırlardı. En önemsiz mes'elelerî bu işe karıştırmaktan çekinmezlerdi. Meselâ Şuayb isminde birisinin Meymûn adında bir kişiye borcu vardı. Meymun borcunu isteyince:

— İnşâallah, Allah dilerse borcumu veririm, dedi. Meymûn:

— Allah şimdi ödemeni diledi, dedi...

— Kğer Allah şimdi ödememi dileyeydi, onü vermemek benim elimden gelmezdi.

— Allah borcunu ödemeni emrediyor, Allah emrettiği

her şeyi dilemiş demektir. Dilemediği bir şeyi emretmez.

İşte bu borç münakaşası yüzünden bunlar münakaşayı yapanların adlarına göre: Meymûniye ve Şuaybiye kollarına ayrıldı. Reisleri olan Abdulkerim'e bunu yazarak sordular. O da şu cevabı verdi:

«Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, deriz. Ve Allah'a bir kötü şey isnad etmeyiz.»

Bu cevabı alınca her biri kendi görüşünü te'yid ettiğini iddia etti. Niza yine hallolmadı.

Rivayet olunduğuna göre bunlardan Salebe isminde birisinin bir kızı vardı. Onu birisi istedi. Acârîde fırkasının şartlarına göre bulûğa ermiyen küçük çocuklar Müslüman sayılmaz, bulûğa erince kendilerine îslâm teklif olunurdu. Anasından kızın bulûğa erip ermediği, yâni Müslümanlığı kabul edip etmediği soruldu. Anası buna alındı ve bulûğa ersin ermesin* benim kızım velayet itibariyle yâni Müslüman kızı olması bakımından Müslümandır, dedi. Bu mes'ele de Abdulkerime arzolundu. O bunu kabul etmedi: Sa'lebe de: «O Müslüman kızıdır» dedi. Böylece Saâlibe namıyla yeni bir fırka türedi.

117- İbaziyye

Abdullah b. îbâde (Ibaza) tâbi olanlara bu nam verilir. Bunlar Hâricilerin en mutedilleri ve Ehl-i Sünnete en yakın olanlarıdır. Bunlar aşın derecede ileri gidip haddi tecavüz etmezler. Başlıca inançları şunlardır:

1- Kendilerine muhalif olan Müslümanlar müşrik sayılmaz-larsa da Mü'min de sayılmazlar. Onlara kâfir adını veriyorlar. Ve bunu Küfrân-ı nimet nankörlük nimeti inkâr mânâsına yoruyorlar.

2- Muhaliflerinin kanı haramdır. Onların ülkesi de dâr-

1 tev-hîddir.

3- Harbde ganimet olarak ancak at ve silâh gibi harbe yarar şeyler helâldir. Altın ve gümüşü sahiplerine verirler.

4- Muhaliflerinin şahitliğini kabul ederler. Nikâh ve miraslarını tanırlar.

Görülüyor ki, bunlar oldukça mutedil bir görüş sahibidirler. Muhaliflerine karşı insaflı hareket ederler. Bu sebeptendir ki, bugüne kadar devam etmişlerdir, islâm âleminin bâzı yerlerinde bunlara tesadüf olunmaktadır.

118- Müslümanlıktan Harîc Sayılanlar

Hâricilerden bir kısmı Müslümanlardan sayılmazlar. Bunlar dîni anlayışta çok aşırı ve şiddetli hareket etmişler ve dalâlete düşmüşlerdir. Bu dalâletleri yüzünden hem kendilerini ve hem de Müslümanları yormuşlar, boşuboşuna uğraştırmışlardır. îmânında sadık olan Müslümanlar yine de onların küfrüne hüküm vermemişler, onları dalâlette saymakla yetinmişlerdi. Hz. AH arkadaşlarına: «Hâricileri öldürmeyin, zira hakkı arayıp da yanılan kimse, bâtılı arayıp da bulan kimse gibi değildir.» Tavsiyesinde bulunmuştur. Hz. Ali onları, hakkı isteyen ve fakat yolunu şaşırıp bulamayan kimseler olarak hesap ediyordu. Emevîleri ise, bâtıl peşinde koşanlar ve ona kavuşanlar olarak vasıflandınyordu. Lâkin Hâricilerin içinde öyleleri vardı ki, Allah'ın kitabında bulunmayan şeylere kail oluyorlar hattâ Allah'ın kitabına uymıyan, karşı olan hükümler veriyorlardı. Abdulkâhir Bağdadî (El-Fark Beynel Firak) kitabında Hâricilerden iki fırkayı islâm camiasından dışarı saymaktadır ki, onlar da şunlardır:

1- Yezidiyye : Yezid b. Üneyse'ye tâbi olanlardır. Bu evvelâ İbâdiyedendi. Sonra onlardan ayrıldı. Allah'u Teâlâ Acem'den, Arap'lardan başkasından bir peygamber gönderecek, gökten ona bir kitap indirecek, onunla Şeriat-ı Muhammediye'yi kaldıracak dedi. Yukarıda buna işaret etmiştik.

2- Meymûniyye: Bunlar Meymûn Acredi'ye tâbi olanlardır. Yukarıda geçtiği üzere borç Ödeme mes'eksindeki ihtilâftan dolayı ayrılmışlardı. Bunlar evlâtlarının kızılarıyla evlenmediği, erkek ve kız kardeşlerinin evlâtlarının kızılarıyla evlenmeği mubah saraylar. Buna sebep olarak da : Kur'ân'da bunların muharremât, nikâhı haram olan kadınlar arasında zikredilmemiş olmalarını gösterirler. Yusuf Sûresinin Kur'ân'dan olduğunu kabul etmezler» bu bir aşk hikâyesidir, Kur'ân'dan olması yakışık almaz derler. Kötü itikatlarından dolayı Allah onları rezil ve rüsvây etti.

FIRKA: 3

MÜRCÎE ^{115[1]}

119- Mürcîe Nedir, Nasıl Başladı?

Bu bir siyasî fırka olarak başlamıştır. Sonradan dînî esasları da içine almıştır. Ve o sırada İslâm efkârını meşgul eden büyük günah işleme mes'elesini bahis mevzuu etmişlerdir ki, bunu Hâriciler, Şia ve Mutezile

^{115[1]} Mürcie: İrca edenler demektir. İrcâ kelimesi im mânaya gelir: Birincisi geri bırakmak,mühlet vermek mân asındadır. İkincisi ümid vermek, ümid düşürmektir.Bu taifeye Mürcie denilmesi birinci mânaya görede doğrudur. Çünkü onlar: Ameli , niyet ve maksattan geri bırakırlar. İkinci manaya göre ise münasebet açıktır. Çünkü onlar: İman olduktan sonra mâhiyet zarar vermez diys ümid verirler. Nasıl ki küfürle taat fayda, vermezse, imanla da ameli zarar vermez. İrca: Büyük günah sahibi hakkındaki hükmü ahiret gününe bırakmak mân aşırıdır. Onun rennet ehlinden veya cehennem halkından olup olmadığına bu dünyada nüküm verilmez.

fırkaları da kurcalamakta idi.

Mürcie fırkasının ilk tohumları Hz. Osman'ın son devirlerinde ekilmiştir. Zira Hz. Osman'ın hâkimiyeti, Valilerin hükmü hakkında sözler çoğalıp îslâm âleminin her tarafında dedikodular artıp nihayet Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle îslâm'da bir yara açılınca, Ashabdan bir kısmı bu hususta sükûtu ihtiyar ettiler ve Müslümanları birbirine tutuşturan bu fitneye katılmaktan çekinerek bir köşeye çeşildiler.

Bu hususta Ebû Bekir'in Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu Hadîs-i şerifi kendiîlerine delil tuttular: «İleride bir takım fitneler kopacak, o zamanda oturan yürüyenden daha hayırlıdır, yürüyen koşandan daha hayırlıdır. Bu fitneler koptuğu zaman kimin devesi, koyunu varsa ona baksın, kimin arazisi varsa ona sarılsın.» Bir adam sordu: «Yâ Resûlallah devesi, koyunu ve arazisi olmayan ne yapsın?» Hz. Peygamber: «Kılıcını eline alsın, onun keskin yüzünü bir taşla ezsin, sonra eğer kurtulabilirse kurtulsun.» Bunun için bâzıları, Müslümanlar arasında kopan bu fitnelere karışmaktan çekindiler, birbiriyle çarpışan iki Müslüman gurubundan hangisinin hak üzere olduğunu araştırmadılar. Sa'd b. Vakkas, yukanki Hadîsin râvisi Ebû Bek'ir'e, Abdullah b. îmran b. Husayn ve saire bunlardandır. Bunlar hangi taifenin haklı olduğu hususunda hükmü Allah'a bıraktılar, kendileri bir karara varmaktan çekindiler.

Müslim Şârihî bu fitneler hakkında şöyle diyor: «Bu mes'ele sahabe arasında şüpheli meselelerdendi. Hattâ bir kısmı bu hususta bir karara varmadan hayrette kaldılar ve her iki taraftan da çekindiler. Onlardan biriyle savaşa katılmadılar, doğruyu kestirip atamadılar.»

İbn-i Asâkir de bunlar hakkında şöyle diyor: «Bunlar

bu hususta şüphede kaldılar. Çünkü kendileri bu işler olup biterken harbte bulunuyorlardı. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'ye geldiler. Baktılar ki vaziyet değişmiş. Halbuki onîar Medine'de Müslümanları birleşik bir halde bırakmışlardı.

Aralarında ihtilâf yoktu. Dediler ki: «Biz sizi bıraktığımızda işiniz birdi, aranızda ihtilâf yoktu. Şimdi ise, geldiğimizde sizi ihtilâf hâlinde bulduk. Bâzınız: Osman haksız yere öldürüldü, o ve adamları adalet üzere iş görürlerdi diyor; diğer bir kısmınız ise: Ali ve taraftarları hak üzeredir, diyor. Halbuki bunların hepsi bizce güvenilir ve doğru kimselerdir. Biz bu iki gruptan hiç birinden teberrî etmeyiz, onlara lanet de, okumayız. Onların aleyhinde bulunmayız. Onların işini Allah'a bırakır onları Allah'a salarız.' Onlar hakkında hükmü verecek olan Allah'tır.»

120- Bâzı Fırkaların Ağır Hükümleri

İslâm fırkaları kurulunca Şia, Ehl-i Beyte karşı son derece 'bağlılıklarım ilân ettiler ve bunda çok ileri gittiler. Hattâ kibar Ashaba dil uzatarak işi Ebû Bekir, Ömer gibi büyük Ashaba tekfire kadar vardırıdılar. Fasit hayallerinde bâzı kuruntular kurarak Hz. Ali ile bâzı Ashab arasında düşmanlık olduğunu bile iddia ettiler. Diğer taraftan; Hâriciler ortaya çıkarak Müslüman cemâatlerini tekfir ettiler. Müslümanların bilmedikleri yepyeni bir taife hâlinde ortaya çıktılar. Günah işleyen herkesi kâfir addettiler. Diğer taraftan; Emevî Devleti, kendi sancakları altında toplananları, istiyerek veya istemiyerek onların hükmüne razı olanları Müslüman addediyor, diğerlerini ümmet camiasından ayrılmış sayıyord». Bu parçalanmalardan sonra, Mürcie tairesi ortaya çıktı. Onlar bu fırkalarda

her hangi bir fırkaya dayanmaktan, onlara yardımdan çekindiler. Onlar hakkında işi ve hükmü gaybı bilen Allah'a bıraktılar. Bu siyasî mevzulara dalmaktan kaçındılar. Emevîleri kötülükle anmaktan çekindiler. Ortlar da : Lâ ilahe illallah, Muhammed Re-suluHah, diyerek kelime-i şahadeti söylüyorlar. Öyleyse ne kâfirdirler, ne de müşrik. Onlar da Müslümandırlar. Onların işini insanların sırrını bilen Allah'a bırakınız, onların hesabını o görür, dediler.

121- Mürtekîb-i Kebîre Hakkında

Büyük günah işleyen hakkında ihtilâf çoğalınca, Hâriciler, onun kâfir olduğunu iddia ettiler. Diğer bir kısım ise, günah işleyenlerin hesabını Allah'a bıraktılar, hükmü verecek O'dur, dediler. Bunların ardı sıra gelenlere muhalifleri Mürcie adını verdiler. Bunlar büyük günah işleyenler hakkında birinciler gibi jnenfi bir vaziyet almakla kalmıyorlar; îman, ikrar ve tastikten ibarettir ve marifettir, diye hüküm veriyorlar, ameli mertebece geri bırakıyorlar, îmanla beraber mâsiyet zarar vermez, îman amelden ayrıdır, diyorlardı. Bunlardan bâzıları daha ileri gidiyor, îman sırf kalble itikattan ibarettir, lisaniyle küfürü söylese de, zahirden puta tapsa da kalbiyle inandıkça mü'mindir. Kalbiyle tasdik bulundukça o Allah'ın dost kuludur ve cennet ehlindedir.^{116[2]}

Bunlardan bâzıları ise şöyle garip zanlara düşüyorlardı: «Domuz yemeği Allah haram etti, bunu biliyorum. Fakat haram olan domuz şu koyun mu, yoksa başka bir hayvan mı? onu kestiremiyorum, dese yine mü'mindir. Allah Kabe'ye Hacca gitmeği farz etti. Fakat, Kabe

^{116[2]} İbn-i Harm, El-Milel vel'l-Nihal.

nerededir, bilmem, belki de Hind'dedir, dese mü'mindir.» Bunları söylemekten maksadı bunlar îmandan sonra gelen akidelerdir, çünkü akıllı olan bir insanın Kabe'nin nerede olduğunu bilmemesi olamaz. Koyun ile domuzu ayıramıyan insan olur mu?»^{117[3]}

îman hakikatlerine ve iyi amellere karşı böyle mübâlâtsiz davranan bu taifenin görüşü fesatçıların işine yaradı, dinde mübâlâtsiz olanlar bunu fırsat bildi. Kendi arzularına göre işler uydurmağa başladılar. Onu kendilerine mezhep tuttular. Kendi fesatlarını kapatmak için bu mezhebi bir vasıta kıldılar. Fasit garazlarını, habîs emelleri yürütmek için yol yaptılar. Bu çapkınların ve fesatçıların işine yaradı. Bu hususta Ebû El-Ferec Isfahanî şunu naklediyor:

«Bir Şîi ile bir Mürcîî hangi mezhep daha hayırlı diye münakaşaya başlamışlar, kavgayı uzatmışlar. Nihayet ilk rastladıkları adama sorup onu bu işte hakem yapmayı kararlaştırmışlar. îbâhi-yeci bir mülhîde raslamışlar, ona sormuşlar:

— Hangisi daha hayırlıdır. Şia mı, yoksa Mürcie mi? Sen han-gisindensin?

Herif şu cevabı vermiş :

— Benim yukarı tarafım Şia'dır, aşağı tarafını Mürcie'dir.

122- Mürcîenîn İkîye Ayrılması

Onun için biz diyoruz ki: Mürcie kelimesi iki zümreye ıtlak olunurdu: Birisi, sahabe devrinde ve sonra Emevîler zamanında yukûa gelen ihtilâflar hakkında hüküm vermekten çekinenlere Mürcie denir, ikincisi, Allah'u Teâlâ küfürden başka her günahı affeder diyen

^{117[3]} Aynı eser.

zümreye de bu isim verilir. Onlara göre; imanla beraber masiyet zarar vermez. Küfürle beraber taat fayda vermediği gibi.

Fâsık ve fâcır takımı bu mezhebin kapılarını geniş buldular, işledikleri kötülükleri, istedikleri yere sığdırabiliyorlardı. Onun için Zeyd b. Ali b. Hüseyin «Fâsıktan Allah'ın affına tama ettiren Mürcieden ben uzağım.» demiştir. Bu zümre, mürcie adını kötüye kullanmışlar, onu en şeni kelimeler sırasına koymağa sebep olmuşlardır.

123- Mutezileye Göre Mürcîe

Mutezile taifesi, büyük günah işleyen Cehennemde ebedî kalmaz, günahı miktarı azap görür, belki Allah onu affeder, diyenlere Mürcie namını verirdi. Bu itibarladır ki, îmâm-i A'zam Ebû Hanîfe'ye ve arkadaşları imam Ebû Yusuf'la İmam Muhammed'e Mürcie demişlerdir. Bu hususta Şehristânî El-Milel Vel-Nihal'de şöyle diyor:

«Ebû Hanîfe'ye ve ashabına Ehl-i Sünnet Mürciesi denirdi.

Kelâmcılardan çoğu onu Mürcie arasında sayar. Bunun sebebi şu olsa gerek: O İman kalbî tasdiktir, ne artar, ne eksilir, diyordu.

Bundan onun ameli îmandan geri bıraktığını zannettiler, halbuki

amel hususunda o kadar titiz davranan Ebû Hanîfe ameli terkle

ietvâ verir mi? Ona Mürcie denilmesi şu yüzden olabilir: O birinci asırda meydana çıkan Kaderiyyeye ye Mutezileye muhalifti. Mutezile kader mes'elesinde kendilerine her muhalif olana Mürcie derlerdi. Hâriciler de böyle yaparlardı. Bu isim ona mutlaka

Mutezile veya Hâriciler tarafından verilmiş olmalıdır.»^{118[4]}

Bu itibarla Ebû Hanîfe'den ve arkadaşlarından başka daha bir çok kimseler Mürcie'den sayılmıştır. Onlardan bâzıları şunlardır: Hasan b., Muhammed b., Ali b., Ebî Tâlib, Said b., Cübeyr, Talk b., Hubeyb, Amr b.,, Mürre, Muharip b., Disâr, Mukatil b., Süleyman, Hammâd b. Ebî Süleyman, Kubeyd b. Cafer. Bunların hepsi Hadîs ulemâsındandır. Bunlar da büyük günah sahibi tekfir etmezler, cehenemde ebedî kalacaklarına hüküm vermezler.

124 - Münazara Meclîsleri

Mürcie ile başkaları, bilhassa Hâriciler arasında münazara meclîsleri yapılırdı. Ebû Ferec Isfahânî, Egânî'de diyor ki: Sabit b. Kutana, Horasan'da toplanıp münakaşa yapan şerir takımıyla ve Mürcie zümresiyle görüşürdü. Mürcie'ye meyletti ve onları sevdi. Onların medhi hakkında bir kaside bile söyledi. Onda Mürcie görüşlerini anlatıyordu. Şi'r'in özeti şöyledir:

«Bizim Şiarımız Allah'a tapmak ve ona şirk koşmamaktır. Eğer bir iş şüpheli ise, onda hükmü Allah'a bırakırız. Müslümanlar İslâm üzeredir. Bir Allah'a inandıktan sonra günah insanı şirke götürmez. Biz kan dökmeyiz, Hâriciler hata işliyorlar. Ali ve Osman ikisi de Allah'ın sevgili kuludur. Allah'a asla şirk koşmamış-lardır. Aralarında sevgi, saygı vardı. Allah'u Teâlâ Ali'ye ve Osman'a çalıştıklarının mükâfatını versin. Herkesin ne yaptığını Allah bilir. Her kul Allah'ın huzuruna varacaktır.»

^{118[4]} Şehristânî, El-Milel ve'l-Nihal

FIRKA : 9

CEBRÎYE

125- Cebîr Ve İhtiyar Mes'elelerînîn Müslümanlarca Mevzuu Bahis Edîlmesi

Müslümanlar kader mes'elesini, Allah'ın iradesi yanında insanın kudreti mes'elesini, daha sahabe devrinde mevzuubahis ettiler. Fakat, fitrî kabiliyetleri ve yaratılışları itibariyle bu mes'elelerde bahsi derinleştirmediler. Sahabe devrinden sonra Müslümanlar diğer dinler erbabıyla görüşüp temasa gelince, mezhepler ve fırkalar çoğaldı. Ve bu bahis de genişledi. Bu bahislerde de eski dinlerin tuttukları yola koyuldular.

Bu meyanda bahis konusu yaptığımız Cebriyye fırkası ortaya çıktı. «İnsan ef'alini kendisi yapıp meydana getirmiyor, kendisine nisbet olunan işlerde onun dahli yoktur.» Bu mezhebin esası şudur: Fi'H kuldan neyf Allah'a izafe etmektir. Fiil kulun eseri değildir. Kul gücü yetmekle vasıf olunamaz, kudret sahibi değildir, işinde mecburdur. Onun kudreti, iradesi ve ihtiyarı yoktur. Cemâ-datta yarattığı gibi Allah onda da fi'li yaratır. Fiiller ona, cemâ-dâtta olduğu gibi mecazen nisbet olunur. Meselâ ağaç meyve verdî, su aktı, taş kımıldadı, güneş doğdu ve battı, hava bulutlandı, yağmur yağdı, çiçekler açtı., ve saire gibi, Sevap ve ikap de cebrîdir. Böylece cebir sabit olunca teklif de cebrîdir.^{119[1]}

Cebriyecilerin noktai nazarını anlatırken Ibn-i Hazm şöyle diyor :

^{119[1]} Şehristânî, El-Milel ve'l-Nihal

«Onlara göre dilediğini yapan Allah'u Teâlâ'dır. Yaratmakta O'na benzeyen yoktur. Ondan başka yapan olmamak icap ede. işin insana nisbeti şu kabildendir: Ahmed öldü, diyoruz. Onu oldu ren Allah'tır. Bina duruyor diyoruz. Onu durduran ise, Allah'tır.»

126- Bunu İlk Ortaya Çıkaranlar

Tarihçiler, Cebre ilk kail olanın kim olduğunu araştırmışlar ve sözü çok uzatmışlardır. Benim kanaatımca mezheb hâline gelen bir fikri ilk ortaya atıp söyleyeni bilmek biraz güçtür. Onun için bunu da kesirip atmak pek kolay değildir. Biz ancak Cebriyeciliğe dair sözün Emevîlerin ilk devirlerinde şuyû bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu Emevîlerin sonlarına doğru bir mezheb hâlini aldı. Elimizde Emevîler devrinin başlarında yaşayan iki değerli âlimin risaleleri var. Mürteza bunları (Kitab'ül-Münve Ve'İ-Emel) de zikreder. Birisi, Abdullah b, Abbas'ındır, bunda Suriye ahalisinden olan Cebriyecilere hitabediyor, onları cebre kail olmaktan sakındırıyor ve cebre kail olmağı Allah'a iftira etmekle vasıflandırıyor.

İkincisi risale Hasan Basri'nin, Cebr iddia eden Basra halkına yazdığı risaledir. Onda şöyle diyor: «Allah'a, kaza ve kaderine inanmayan kâfir olur. Kendi işlediği günahı Allah'a yükleyen kimse kâfir olur. Allah'a istemiyerek itaat edilmez. Galebeden dolayı da âsi olunmaz. Çünkü O, mâlik kıldıkları üzerine Mâlik'tir. Kudret verdikleri üzerine Kaadir'dir. Eğer itaatle amel ederlerse, onlarla işledikleri şey arasına girip mâni olmaz. Hayır işlemekten onlan meneden var mı? Eğer mâsiyetle amel ederlerse, şayet dileseydi araya bir mâni kordu, işlemedikleri zaman onları buna icbar etmiş olsaydı onlara sevap vermek olmazdı. Eğer onları

zorla günaha osksaydı o zaman da azap etmezdi. Onları ihmal etse bu da kudrette acz olurdu. Fakat onlardan gizli olan mâsiyeti vardır. Kullar Allah'ın ne dilediğini bilmezler. Onun İçin taat işlerse mükâfat vardır, - mâsiyet işlerse onlann aleyhinde delil olur.»

Bu da Cebriyecilerin durumunu açıkça gösteriyor.

Abdullah b. Abbas'm oğlu Ali diyor ki: Babamın yanında oturuyordum. Bir adam gelerek:

— Ey İbn-i Abbas, dedi, şurada bir zümre ortaya çıktı. Öyle iddia ediyorlar ki, onlar Allah tarafından gelmişler, onları mâsiyet işlemeğe Allah mecbur ediyormuş.

O da şu cevabı verdi:

— Onlardan birinin burada olduğunu bilsem, canı çıkıncaya kadar boğazını s.kar, onu boğardım. Allah mâsiyet işlemeğe mecbur etti demeyin. Kulların ne yaptığını Allah bilmez demeyin, bu cahilliktir.»^{120[2]}

127- Cehm B. Safvan

Cebre dair ilk fikir Sahabe devrinde belirmiştir. Hattâ Hz. Peygamber zamanında bile bunun sözü geçmiştir. Fakat bir mezheb hâline gelmesi. Emevîler devrinde olmuştur. Taraftarları buna davete başlamışlar, halka öğretip anlatmak istemişlerdir. Dilediğine göre, bu şekilde bunu ortaya çıkaranlar, ilk defa bazı Yahudiler olmuştur. Bunları bâzı Müslümanlara öğretmişler, onlar da bu fikri neşre başlamışlar ve bunu ilk yayan Ca'd b. Dirhem olmuştur. Bu şeyleri Suriye'de Yahudilerden öğrenmiş, Basra'da yaymıştır. Ondan da Cehm b. Safvan almıştır. (Scrîh'ul-uyûn) kitabında Ca'd b. Dirhem'den bahsedilirken şöyle deniyor:

^{120[2]} Mürteza, El-Münye ve'l-Emel.

«Cehm b. Safvan, Cehmiyecilik dehe,n bu Cebriye görüşüne dair sözleri Ca'd'-den Öğrenmiştir. Ca'd'de bunları Ebân b. Sem'an'dan almıştır. Ebân da bunu Yahudi Tâlût b. A'sam'dan almıştır.»

Görülüyor ki, bu iş Yahudilerden çıkmıştır. Ve Sahabe devrinde başlamıştır. Zira bu gâlût, Hz. Peygamber zamanında yaşıyordu. Sahabe devrine kadar geldi. Bu mezheb sırf Yahudi tohumu mahsulüdür, diyemeyiz. Çünkü tranlhada da^{121[3]} eskîdenberi bu fikirler vardı. Zerdüşlük, Manilik ve diğer mezheplerde bu işler kurcalanmış tır. Bu mezheb Horasan'da dalbudak saldı. Bu fırkanın başı oîan Cehm b. Safvan bu fikirlerini yaymak için en müsait toprak Horasan'ı ve dolaylarını buldu. Bu fırka doğuş ve yayılış itibariyle İran ve Yahudi işidir. Bunun Araplarla bir ilgisi yoktur.

128 - Bâzı Garip İnançlar

Cebriye taraftarları Cehm b. Safvan'a^{122[4]} nisbet olunurlar. Çünkü bunların en büyük daveteisi ve yardımcısı odur. Cebriyeye davetle beraber diğer bâzı fikirler de ortaya atardı:

1- Cennet ve cehennem ona göre fena bulacak, yok olacaktır, hiçbir şey ebedî değildir. Kur'ân'da zikrolunan hulûd—ebedîlik çok uzun zamandan, sürüp gitmekten kinayedir. Yoksa mutlak baki kalmak, sonu olmamak demek değildir.

^{121[3]} El-Münye veTl-Emel kitabında Hasan'dan naklen, şöyle deniyor: «İran'dan bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi: Gördüm ki onlar kızlariyla ve kız kardeşleriyle evleniyorlar. Kendilerine: —Niçin, böyle yakıyorsunuz? diye sorulunca: —Allah'ın, kazası ve kaderi böyle cevabını veriyorlar. Eü ne iştir? Hz. Peygamber ona şu cevabı verdi:

— Benim ümmetim, içinde böylesini diyenler bulunacak. Onlar ümmetimin Mecûsileridir. Şair: Aceb zem eyledi kavm-i habisi

Mecûs-i hâzihi'l-ümme hadisi demiştir.

^{122[4]} Cehm b. Safvan: Horasan'da çıktı. Mevâlindendir. Cebriyeciliğe dâvets başladı. Şüreyh b. Haris'in kâtibi idi. Onunla bir olup Nasr h. Se-yar aleyhine ayaklandılar. Emevîlerin son devrinde öldürüldü. Taraftarlar Nehâved'de kaldılar. Nihayet Ebû Mansur Mâtürîdi ile Ebû Hasan Eş'arî'nin itikatta mezhepleri, diğer bütün itikatta mezheplere orada da galip geldi.

- 2- İmam marifettir, küfür cehalettir, bilmemektir.
- 3 - Allah'ın ilmi ve kelâmı hadistir.
- 4 - Cenâb-ı Hak (şey ve hayy—diri) vasıflarıyla vasıflandırılmaz. Hâdisata itlâki caiz olan bir vasıfla Allah'ı vasıflandıra-mam,, diyor.
- 5- Âhirette Allah'ı görmeği kabul etmez.
- 6 - Allah kelâmı kadîm değil, hadistir zannında bulunduğundan ona göre Kur'ân mahlûktur.
- Birçokları onun bu görüşlerini kabul ederek ona uydular. Fakat onlar asıl cebre kail olmakla şöhret aldılar. İnsanın iradesini ve yaptığı işleri inkâr ederler. Selef ve halef onların bu çürük mez-heblerinin bâtil esaslara dayandığını isbat etmişlerdir. Yukarıda bâzılarını kaydetmiştik. Abdullah îbn-i Abbas, Hz. Hüseyin b. Ali ve Hz, Ömer gibi zatlar bunların görüşlerini reddetmişlerdir. Kelâm kitapları bunlara verilen cevaplarla doludur.

FIRKA: 10

MUTEZİLE

129- Mutezile Ne Zaman Çıktı?

Mutezile fırkası Emevîler devrinde ortaya çıktı. Fakat asıl Abbasîler devrinde uzun zaman İslâm efkârını meşgul etti.

Hulefâ-yı Râşidin zamanında ve Emevîler devrinde Irak'ta muhtelif dinlere mensup birçok milletler sakin idi. Bunların içinde Irak'ın eski sekenesi olan Geldâniler, İranlılar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Araplar vardı. Bunların çoğu Müslüman olmuştu. Bâzıları Müslümanlığı, kafasında yerleşmiş olan eski

malûmatın ışığında anladı ve ona içine sinmiş olan renge göre yeni bir renk verdi. Onun anlayışına göre bir akîde ortaya çıktı. Bâzıları Islâmı, safi kaynağından, temiz menbamdan aldı. Gönlüne sâfiyet-i asliye-siyle yerleştirdi. Fakat şuurunu ve arzulan hâlis değildi. Farkına varmadan eskiye meyil arzuları uyandırdı. Psikoloij bilginlerinin dedikleri gibi, şuur altı yoluyla eski sezgiler sızıyordu. Onun için EnuVül-Mü'minîn Hz. Ali zamanında islâm ülkelerinde fitneler coşup kaynaşmağa başlayınca, Irak'ta uyumakta olan o eski arzular yer yer yeniden uyandı. İçlerinde gömülü olan fikirler açığa vuruldu. Irak'ta ve etrafında Hâriciler ve Şia meydana çıktı. İşte bu re'y ve görüş kaynaşması içinde Mutezile fırkası da türedi.

Ulemâ bu fırkanın ne zaman çıktığıda ihtilâf etmişlerdir. Bâzıları onun ilk meydana çıkışını şu hâdiseye bağlar: Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, Müslümanlar arasında boş yere kan dökülmesin diye Hilâfeti Muâviye'ye bıraktığı zaman, Hz. AH taraftarlarından bir kısmı siyasetten çekilerek kendilerini ibadet ve itikat umuruna verdiler. Ebu Hüseyin tarâifi: (Ehl'ül-Ehva vel-Bidâ) adlı kitabında bunlar hakkında diyor ki:

«Bunlar kendilerine Mutezile namını verdiler. Zira Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan Muâviye'ye bî'at edip bütün umuru ona teslim edince bunlar Hasan'dan da, Muâviye'den de, hattâ bütün halktan ayrıldılar. Evlerine çekildiler. Mescitlere kapandılar. İlim ve ibâdetle meşgul oluruz, dediler.»

Ekseriyete göre Mutezilenin başı. Vasıl b. Atâ'dır. Hasan Bas-ri'nin ilim meclisinde bulunuyordu. O çağda bütün zihinleri kurcalayan büyük günah irtikâbı mes'elesi ortaya atıldı. Hasan Basri görüşünü söyledi. Vasıl, üstadı Hasan Basri'ye muhalefet elti Ve büyük

günah işleyen mü'min değildir, o küfür ile'îman arasında bir mertebededir, dedi ve üstadının meclisinden ayrılarak başka bîr ders halkası kurdu. Bunun için onlara, ayrılan mânâsına, Mntezile denildi.

Müsteşriklerden bâzıları ise onlara Mutezile denilmesinin sebebini başka buluyorlar: Onlar dünyadan yüz çevirmiş, kendilerini ibadete vermiş muttaki kimseler, dünyadan ayrılmışlar, dünyadan yüz çevirip uzlete çekilmişler mânâsına gelen bir vasıf imiş! Fakat bu fırkaya mensup olanların hepsi böyle değildir ki, içlerinde mâsiyet işlememiş kimseler de var, muttakîler de var. Bâzıları ebrârdan İse, bâzıları fâcırlerden.

130- Mutezile Mezhebi

Ebû Hasan Hayyat (întisar) kitabında diyor ki : Bir kimse Mutezilenin esası olan beş aslı kabul etmedikçe, Mutezile ismini almağa hak kazanmaz. Onlar da:

1- Tevhide **2-** Adalet, **3-** Vaad ve vaîd, **4-** İki mertebe arası, **5-** Mârufla emir, kötülükten nehiydir. Bir insanda bu beş haslet tam olarak bulunursa o Mutezile mezhebinin esası bu beş şeydir. Bu yoldan ayrılan onlardan olamaz. Bu beş asıldan herbîri-ni kısaca bahsedelim :

1- Tevhid : Mutezile mezhebinin Özü budur. Ebû Hasan Eş'-ari'nin Makâlât'ül-îslamiyyin kitabında dediği gibi tevhid demek: Allah birdir, O'nun misli yoktur, iştir, görür fakat cisim, suret, şahıs, cevher, araz da değildir, Renk, koku, tat, hareket, hurudet, rutubet gibi şeylerden uzaktır, bunlar cevher ve arazın" vasıflarıdır. O herşeyî ihata eder, içine alır, mahlûklardan hiçbirinin vasıflarıyla O vasfolunmaz. O

akla gelen her tasavvurun üstündedir... Âlim, Kaadir, Hayy olarak devam eder, Gözler O'nu görmez. Vehimler onu ihata edemez.. Tek kadîm olan odur. O'ndan başka Tanrı yoktur. O'nun ortağı ve dengi yoktun Yarattıklarını yaratmakta O'nun yardımcısı yoktur. Yarattıklarını eski bir örnekten alarak yaratmış değildir.^{123[1]}

Mutezile tevhid hususunda gayet titiz davranır. Allah eşyadan hiç birine benzemez. Cisim ve cihetten münezzehtir olduğundan âhı-rette Allah'ın gözle görülmeyeceğine kânidirler. Onlarca Sıfat, Zattan başka değildir. Yoksa kadîmlerin çok olması icap eder. Taad-düd-i kudemâ ise bâtıldır. Onlara göre Kur'an mahtûktur. (Bu bahis biraz kısaltılmıştır.)

2- İkinci esasları adalettir. Mes'ûdi, Murûcuz-zehep'de bunu şöyîe açıklıyor: «Allah'u Teâlâ fesadı sevmez, kulların ef'alini yaratmaz, Allah'ın verdiği kudretle kullar Allah'ın emir ettiklerini işlerler. O ancak murat ettiğini emreder. Kerih gördüğü şeyi *ieh-yeder. Emir ettiği iyilikleri sever. Nehyettiği kötü şeyden uzaktır. Tâkatları olmıyan şeyleri kullara emretmez. Güçleri yetmiyen şeyi onlardan istemez. Bir kimse ancak Allah'ın verdiği kuvvetle elini yumup açar. Onlara bu kudreti veren Allah'tır. İsterse alır yok eder. Dileme halkı itaata mecbur eder, mâsiyyetten meneyler. Buna kaadv.-İir. Bunu yapmıyor, çünkü o zaman kulları imtihana çekmenin mânâsı kalmaz.»

Bu eMila; kul fi'linde muhtar değildir, diyen Cehmiye'ye cevap vermiş oluyor. Bunu zulüm sayarlar. Çünkü bir şahsa bir şeyi hem emir etsin, hem de ona muhalefete zorlasın, böyle emirde mânâ yoktur. Bir şeyden nehyedip sonra da onu yapmağa mecbur tutmak

^{123[1]} Ebû Hasan Eş'âri, Makâlât'ül-İslâmiyyîn.

olmaz. Cebriye ise buna kail, bu asla dayanarak kul kendi

fi'lini yaratır, dediler. Fakat Allah'ın acizden tenzih etmek mânâsını da düşünerek bu, Allah'ın kulda yarattığı ve ona verdiği kuvvetlerle olur, hakikî Halik O'dur dediler. Bu kuvveti kula veren Allah'tır, Allah bu. verdiği kuvveti geri almağa, kaldırmağa kaadirdir. Teklif umuru tam olsun diye bu kuvveti kula vermiştir.

3- Va'd ve vaîd : Yani iyilik yapanlara sevap vaad etmek kötülük işleyenlere azap vermek demektir. Tevbe etmedikçe, büyük günah işleyenleri affetmez.

4 - îmanla küfür arasında bir mertebe tâyini mes'eîesi ise şudur: Şehristânî bunu şöyle anlatıyor: «Vasıl îbn-i Atâ demiş ki: iman bir takım iyi hasletlerin mecmuundan ibarettir. Bunlar kimde varsa sahibine: mü'min, denir. Mü'min medih ismidir. Fâsıkta bu vâsıflar toplanmaz. O medih ismine lâıyk değildir, ona mü'min denilmez. Fakat fâsık, kâfir de değildir. Çünkü keiime-i şahadeti söylüyor, diğer hayırlı işler de yapıyor, fakat o büyük günah işlemiş olduğu halde tevbe etmeden bu dünyadan giderse Cehennem ehlinden olur. Çünkü âhirette iki zümre vardır: Bir zümre Cennette, diğer zümre Cehennemde. Fakat fâsıkın azabı biraz hafif olur. Kâfirlerin üstünde bir yerde bulunur.»^{124[2]}

5- İyilikle emir, kötülükten nehy esasına gelince islâm dâvasını neşretmek için bunu yapmak mü'minîlere vâcibdir. Sapmışlara doğru yolu göstermek, azgınlar) irşad etmek lâzımdır. Herkes bunu gücünün yettiği kadar yapar. Söz ve kalem sahipleri sözle ve kalemle;

^{124[2]} Mutezile îmanla küfür arasında bir dereceye kail olmakla beraber büyük günah sahibini zimmîlerden ayırmak için Müslüman adını verirler. Mutezileden İbn-i Hadîd diyor ki: «Biz büyük günah sahibini mü'min saymakla beraber diğer zimmîlerden onu ayırmak için ona bu adı veririz. Bununla medih ve sena, mânası kasdetmeksizin bu ismi vermeği caiz görürüz. (Nehc'ül-Belâğa şerhi).

kılıç sahipleri kılıçla vu vazifeyi yerine getirir.

132- Bu Esaslara Göre Buldukları Deliller

Mutezile, akideleri izahta, naklî delillere değil, aklî delillere dayanırlar, akla itimatları o kadar fazla idi ki, bunu ancak şeriatın emirlerine olan hürmetleri tahdit edebilirdi. Her mes'eleyi akla vurrular, aklın kabul ettiğini alırlar, kabul etmediğini bırakırlardı. Onlara bu tarzda akılla araştırma usulü şu yollardan gelmiştir:

a- Irak'da ve İran'da bulunmaları, buralarda eski medeniyetlerin ve kültürlerin seslerinden izler kalmıştır,

b- Arabın gayri soylardan olmaları, ekserisi mevâlidendi.

c- Muhaliflerine cevap verme zorunda kaldıklarından akla müracaatları.

d - Yahudilerle, Hıristiyanlarla temasları olduğundan eski felsefe görüşlerinin çoğu onlara geçmişti.

Akla itimat etmeleri neticesi olarak onlar eşyanın hüsün ve kubhu mes'elesinde: Güzel ve çirkin olmaları hususunda akıl ile hüküm verir aklı hâkim yaparlardı: Maarifin iyi olduğunu akıl bilir. Maarif akıl nazarında vâcibdir. Nimeti verene şükretmek, bunu başkasından duymadan önce de insana lâzımdır. Güzellik ve çirkinlik güzel ve çirkin olanın birer zâtî sıfatıdır.^{125[3]}

Cübbâî diyor ki: «Her mâsiyet ki, Allah'u Teâlâ onu emir etmesi caizdi, onu nehyettiği için çirkin oldu. Allah'ın mubah kılması caiz olmıyan mâsiyet ise lizâtiht kabihtir, cehalet gibi. Allah'u Ttâlâ'mn emir etmemesi de caiz olan herşey Allah emir ettiğinden dolayı güzel olmuştur. Ancak emir edilmesi caiz olan

^{125[3]} Şehristânî, El-Milel vel-Nihal.

şeyleri ise li-zâtihi güzeldir.^{126[4]}

Buna göre Allah'a şâlih ve aslah yani yararlı ve en yararlı olanı yaratmak lâzımdır, dediler. Cumhur ise şuna kaildi: Allah'u Teâlâ'dan ancak sâlih ve faydalı şeyler sâdır olur ve lâzım olan da budur. Allah'u Teâlâ'nın yaptığı herşey sâlihtir, faydalıdır. Sâlih olmıyan bîr şeyi yapmak Allah hakkında mümkün değildir.

133- İslâmı Müdafaaları

Mecûsi, Sâbiî, Yahudi, Hıristiyan ve sair çeşitli milletler İslama girdiler. Kafalarına eskiden o dinlerin talimatı dolmuştu. Bunlar onların iligine, kemiğine işlemişti. İslâmı da onların ışıgı altında anladılar. İçlerinde Öyleleri vardı ki, kuvvet korkusundan Müslüman görünüyor, içinde başka şeyler gizliyordu. Bunlar Müslümanlar arasında dîni bozacak şeyler yapmağa akidelerde şüphe uyandıрмаğa başladılar. Allah'ın inzal buyurmadığı fikir ve re'yle» ri araya sokuyorlar. Onların ektikleri tohumlar meyve vermeğe başladı. İslâm adını taşıyan yıkıcı ve bozguncu bir zümre türedi. Mücessime, Müşebbihe, zındıklar bunlardandı. Mâkulü, bilen menkûlü anlayan bir sınıf bunlara karşı İslâmı müdafaaya koyuldu. İşte Mutezile de dîni müdafaâ eâenlerdendi.

Yukarıda saydığımız beş esas da, muhalifleriyle aralarında cereyan eden şiddetli münakaşalarda kendi görüşlerini müdafaâ için ortaya çıkmıştır. Arzettiğimiz şekildeki tevhd esası, Müşebbihe ve Mücessimeye red içindir. Adalet esası Cehmiye'ye red içindir. Va'd ve vaîd Mürciye cevap içindir. İki menzile arasında bir

^{126[4]} Eş'ari Makalâfûl-İslamiyin

derece ise, küçük - büyük her günah işleyeni tekfir eden Hâricilere karşı müdafaa içindir.

Abbasî, Halifelerinden Mehdi zamanında Horasan'h Mükanna* ortaya çıktı. Ruhların tenasuhuna kaildi. Bir sürü halkı azdırdı, peşine taktı. Mâveraünnehir'e yürüdü. Mehdi onlara galip gelme uğruna çok güçlüklerle karşılaştı. Onları araştırıyor, kılıç kuvvetiyle onların işini bitirmeğe çalışıyordu. Fakat kılıç bir fikri öldürmez, bir mezhebi söndürmez. Fikre fikirle mukabele edilir. Bunun için Mehdi bunlara cevap vermek, karşı koymak için Mutezileyi harekete geçirdi. Onların şüphelerini çürütmek, dalâletlerini ortaya çıkarmak için Mutezile deliller buldu ve bu yolda yürüdüler.

134- Hulefantın Mütezîleyî Himâyesi

Mutezile Emevîler devrinde çıktı. Emevîler onlara hiç dokunmadılar. Çünkü Mutezile kargaşalık çıkarmıyor, ayaklanmağa davet etmiyordu. Bunlar fikir ve kanaatsahibi bir zümre idi. İşleri: Delile delil ile mukabele etmektir. Umuru doğru Ölçülerle ölçmek istiyorlardı. Siyasete karışmıyorlardı. Görünüşte onların delili sözdü, ok değil, silâhlan delil idi, kılıç değil.

Mes'udî, Murûcuz-zeheb'de naklediyor: Yezid b. Velid Mutezilenin re'y ve fikrinde imiş. Onların beş prensibinin doğruluğuna itikat edermiş.

Abbasîler devleti kurulunca, ilhâd ve zındıklar seli anadan taşmıştı. Abbasî Halifeleri, Mutezileyi zındıklara ve mülhidlere karşı çekilmiş bir kılıç gibi buldular ve bu keskin kılıcı körletmek istemediler.

Mutezilenin ilhâda karşı açtığı savaşı söndürmediler.

Me'mun gelince Mutezileye daha çok temayül gösterdi.

Onlan kendine yaklaştırdı, fukahâ ile Mutezile arasındaki ihtilâfı kaldırmak için aralarında münazaralar yaptırıp onlan birleştirmek istedi. Fakat onun gibilerinden hiç beklenmiyen bir hataya düştü : Fu-kahâyı ve muhaddisleri hükümet kuvvetiyle Kur'ân'ın mahlûk olduğu mes'elesinde Mutezilenin akidesini kabule zorladı. Hâkimiyet kuvveti, re'y ve kanaatlere tahakküm için değildir. Fikirler cebr ve şiddetle Öldürülemez. İnsanlar zorla başka şeye itikada sürüklenip kanaatleri değiştirilemez. Mademki dinde zorlama yoktur, ikrah ve cebr haramdır, insanları öyle bir akîdeye zorla sürüklemek nasıl olur ki, akîdeye karşı gelmekte küfür değil de, tenzih daha kuvvetlidir. Me'mun fukahâyı Kur'ân mahlûktur demeğe zorladı. Bâzıları inanarak değil de korkudan bunu kabul etti. Bâzıları ise bu hususta işkencelere katlandı, zindanlara atıldı. Yine akîde ve kanaatlerinden başkasını söylemediler. Kanaatlerinden dönmediler. Halk-ı Kur'ân mese'lesi denilen bu fitne Me'mun'un vasiyeti üzerine Mu'tasım ve Vâsık zamanlarında da aynı tempoda devam etti. Vâsık bu meesleye bir de şunu ilâve etti. Mutezilenin dediği gibi âhirette Allah'ı kulların göremeyeceğine inanmağa zorlamağa başladı. Mütevekkil gelince bu zorlamaları ortadan kaldırdı. Bu işleri tabîî seyrinde bıraktı, insanlar beğendikleri görüşü almakta serbest kaldılar.

135- Çağdaşları Arasında Mutezilenin Mevkii

Fukahâ ve muhaddisler. Mutezileye şiddetle hücum kampanyası açmışlardı. Mutezile iki kuvvetli düşman arasında kalmıştı.

Bir tarafta zındıklar ve mülhidler, diğer tarafta fukahâ ve muhad-disler. Bakarsın, fıkah: sırası düştükçe

hemen Mutezileye hücum ederler, îmam Şafiî, Ahmet b. Hanber vesaire kelâm ilmini ve ke-lâmciîar usuliyile ilim tahsil edeni zemmederler. Bundan maksatları Mutezileyi kötölemektir. Acaba fukahânın Mutezileden hoşlanmamalarının sırrı nedir? Bu her iki sınıf da dîne yardım etmek isterken neden böyle oluyor? Halbuki her ikisi de dîni müdafaada ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Bence bu düşmanlığın sebeplen dençbiîeck müteaddit şeyler bir araya gelmiş ve bu düşmanlığı körüklemiştir. Onlardan bâzıları şunlardır :

1- Mutezile, dînî ak'idleri anlayışta selef-i sâlih yolundan ayrıldılar. Allah'ın sıfatlarını bilmek, îman edilmesi gereken akîdele-ri öğrenmek isteyen herkes bunları Kur'ân'dan alırdı, ona baş vururdu. Başka bir şeye bakmazlar ve Kitap'tan başkasına gönülleri yatmazdı. Akaidi Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinden anlarlardı. Her hangi bir hususta şüpheye düştüler mi, Arap dilinin özelliklerinden faydalanarak şüphelerini yine âyetle halletmeğe çalışırlardı. Yine anlayamazlarsa bu defa burada dururlar, daha ileri gitmez, fitneye düşeriz, haktan saparız endişesiyle başka birşey yapmazlardı. Bu tarz hareket, Arapların tabiatına mülayim geliyordu. Ve onlara yetiyordu. Çünkü onlar ümmî bir millettir. İlim, felsefe, mantık ehli değildirler, fakat Mutezile bu usulden ayrıldılar. Akli her şeyde ölçü tutup onu hâkim yaptılar. Araştırmalarında akli esas tuttular. Akıllariyle her işin kühünü ve mahiyetini anlamağa kalkıştılar. Bunların hepsi, bu tarz şeylere alışık olmıyan fukahâyı bir sadme tesiri yaptı. Mutezileye lisanla hücumla başladılar, onlar hakkında kötü şeyler yapıp dağıttılar. Halbuki Mutezilenin ekserisi bir Avrupalı bilginin dediği gibi idiler: «Biz Mutezileden dîne aykırı bir ses işitmedik. Onlardan duyduğumuz ses: Allah'a ve onun kullarıyla

olan alâkasına yakışmıyan herşeyle mücadele eden dindar bir vicdanın sesidir.»

2- Mutezile zındıklarla, putperestlerle, vesaire ile durmadan mücadele ediyorlardı. Her mücadele bir nevi meydan harbi demektir. Harbe giren kimse harbde kullanılan usulleri almak zorundadır. Düşmanın harb plânlarını ve kullandığı silâhları bilmelidir. Bu itibarla düşmandan bazı şeyler, alır karşısındakinden bâzı şeyler ona da geçer. Mutezile de mücadele ettiği düşmanlarının fikir ve görüşlerinin bir dereceye kadar tesiri altında kalmış olabilir. Niberg bu hususta şöyle demektedir: Büyük bir düşmanla meydan savaşına giren kimse savaş şartlarıyê düşmanın ahvaline bağlıdır. Düşmanın harekâtını, kalkıp konmasını adım adım takip etmelidir. Düşmanın hileleri bile ona tesir eder. Fikir meydanında da bu böyledir. Fikirlerin meydana gelmesinde dost kadar düşmanın da tesiri vardır. Birşeyle fazla uğraşan onun içine düşer. Bâzı Hanbeliler kendisini mülhidlere cevap hazırlamağa vakfeden, bu işe veren arkadaşlarının kendilerini kaptırdıklarından şikâyet ederler. Bu mücadelelerin tesiriyle bâzı Mûtezilî ilerin re'y-lerinde umumî yoldan bâzı ayrılışlar olması çok mudur?»^{127[5]}

3- Akaidi bilmek hususunda Mutezilenin akla dayanan bir yolu vardı. Sade nassa itimat etmezlerdi. Yalnız mes'ele, hükm-i şer'î veya hükm-i şer'î ile münasebeti olan bir bahis olursa o zaman başkadır. Evet ekseriya itimatları akla idi. Akim türlü meyilleri var. Sırf akıllarına uymaları yüzünden hatalara düştüler. Mutezile imamlarından Ebû Huzeyl'in şu sözleri buna misaldir: «Cennet halkı ihtiyar sahibi değildirler. Çünkü ihtiyarlar olsa mükellef olmaları icabeder.

^{127[5]} İntisar'ın Önsözü.

Halbuki âhiret teklif yeri değil, mükâfat yeridir.» Bunda yanılıyor. Çünkü ihtiyar sahibi olmak, behemal teklifi icab etmez. Ebû Huzeyl'in bu sözünden döndüğünü Hayyât nakleder. Bu türlü çarpık düşünceler, Mutezileden bâzılarının ağzından çıkıyordu. Bunlar halk arasında yayılıyor, bunları duyan halk onlardan soğuyordu.

4- Mutezile, ümmet arasında yüksek mevkii olan büyük adamlarla mübahase ve mücadele yapıyorlar, onlar hakkında sözlerini sakınmıyorlardı. Bakın Câluz, Hadîs ve fıkıh ulemâsına nasıl çatıyor:

«Hadîs ulemâsı ve bir de avam sınıfı taklit ederler... Taklit akılca makbul bir şey değildir. Kur'ân taklidi nehyeder... Abidler ve zâhidler bizde çoktur, diyorlar, Hâricilerin sayısı onlardan azken yalnız Hâricilerin âbidlerinin sayısı onlardan daha çoktur...» Bu tarzdaki sözlerle diğer mezheb erbabına dil uzatmaları, halkın Mutezileden soğumasına sebep olmuştur.

5- Abbasî Halifelerinden bâzıları Mutezile taraftardı. Bu mezhebi kabul ederek onlara yardımda bulundular. Taraftarlıklarını ileri götürerek halkı Mutezile mezhebini kabule zorladılar. Bu uğurda fukahâyâ ve muhaddislere işkence yaptılar. Onların böyle işkenceye maruz kalması halkın şefkatini tahrik etti. Mazluma acımak sâından olan insanlar onlara acıdılar ve bu işkencelere sebep olan Mutezileye kızdılar,, bunlar sizin başınızın altından kopuyor, diye onlara kin bağladılar. Çünkü onlar Hulefâ ve Ümerâ ile görüşüp onlara bu fikri işliyor, bu işkencelere onlar sebep oluyor du... Hattâ Mutezile» fukahâyâ ve muhaddislere eza ve cefa yapan lan müdafaaya çalışıyorlardı. Meselâ Câhız'ın şu sözlerine bakın:

«Biz ancak delil olmaksızın kimseyi tekfir etmeyiz. Ancak töh met altında olanları imtihan ederiz, deneriz.

îtham altında olanla] hakkında soruşturma açmak, zan altında bulunanları imtihana çekmek, kapalı örtüyü yırtmak, saklıyı meydana çıkarmak nev'in-den değildir. Her keşif, aybı açmak ve her imtihan tecessüs sayıl saydı kadı bunu yapanların başında gelmek icap eder. İnsanların kusurlarını ve ayıplarını mahkemede en çok o soruşturup araştırır.»^{128[6]}

Maddî kuvvetlerin yardımına ve himayesine sığınan fikirlerin hezimete uğraması muhakkak bir şeydir. Çünkü maddî kuvvete dayanmanın sonu dağılmaktır ana caddeden çıkmaktır. Böyle bir kuvvete güvenenlerin işi tersine döner, çünkü insanlar nazarında kıymeti kalmaz, eğer delil kuvvetli olsaydı, hâkimiyet kuvvetine ve yardımına muhtaç olmazdı, derler. Zorlama ile fikirler tutunamaz.

6- îlhâd taraftarlarından çoğu, bozuk fikirlerini yavrulamak için Mutezile arasında elverişli yuva bulabiliyordu. İslama fitne sokuyorlar, Müslümanlar arasına fesat saçıyorlardı. Mutezileyi kendilerine siper yapıyorlardı. Onların bu kötü maksatları ve ha-bîs garazleri anlaşıncı Mûtezüiler onları aralarından kovardı. İbn-i Ravendi onlardan sayılırdı. Ebû İsa Verrak, Ahmed-b. Fadl Hadsî onlara mensup idiler. Halbuki bunların hepsi îslâmda görülmedik şeyler çıkardılar, kötü şeyler getirdiler. Bunların içinde Müslümanların akidelerini bozmak için Yahudilerin satın aldıkları, vicdanlarını kiraladıkları kimseler de vardı. Bunlar baştan Mutezileden ayrılsalar da stirdükleri leke Mutezilenin adını kirletirdi. Mutezile onların kendilerinden olmadığını söyleseler de sürülen leke kolay kolay çıkmazdı. Çünkü töhmet zihinlerde temize çıkarmaktan daha çabuk yerleşir.

^{128[6]} Ubeydullah b. Hassan, Fusul-i Muhtara Min Kütüb-i Câhiz.

136- Fukahânın Ve Muhaddîslerîn Mutezileyi İthamı

Fukahânın ve muhaddislerin Mutezileye hücumları çok şiddetli oluyordu. Onları her şeyle itham ediyorlardı. Hanefiyeden İmam Muhammed b. Hasan Şeybânî Mutezile arkasında namaz kılan kimsenin namazını iade etmesinin lâzım geldiğine dair fetva verdi, imam Ebû Yusuf, onları zındıklardan sayardı. İmam Mâlik onların şahitliğini kabui etmezdi. Haklarında türlü sözler söylendi, onları fıkla haram şeyleri irtikâpla itham ettiler. Çünkü husûmet şiddetlenince ölçüsünü kaybeder, iş söğüşmeye varar. İki taraf birbirine haklı haksız söz söyler, İleri geri çatar. Mutezileye yöneltilen ithamların çoğu insaf ölçüsünü aşıyordu. İşe tarafgirlik ve taassup karışıyordu. Her taassup anlayış ve idrâk yollarından birini mutlaka kapayıp tıkar. Dîninde töhmet altında bulunan bâzı sapık kimseler Mutezileye yamansa da Mutezilenin iyi tarafları hiç yok değildir. İslâmı ilk müdafaa edenler onlardır. Vâsıl b. Atâ'nın adamları İslâm ülkelerine dağılarak dinsizlere karşı dîni müdafaaya koyuldular. Amr b. Ubeyd, zındıklarla amansız savaş yapıyordu. Onlara ateş yağdırıyordu. Beşşâr b. Bürdün dostu idi. Fakat onda dinsizlik sessizce onu Bağdad'dan sürgün ettirdi. Ve ancak Amr'm Ölümünden sonra Bağdad'a dönebildi. Ömer b. Ubeyd^{129[7]} hakkında Câhız şöyle diyor: «Onun ibâdeti bütün fukahâmın ve muhad-dislerin ibadetine denk gelir.»

Halîfe Vâsık, veziri olan Ahmed b. Ebî Duâd'a sordu:

— Neden Mutezileden olanları, başkaları gibi kadı ve

^{129[7]} Halife Mansur bu Amr'ı son derece sever ve sayardı. Ölünce onun hakkında bir mersiye söylemiştir.

hâkim tayin etmiyorsun?

— Onlar bunu kabul etmiyorlar ki. Meselâ Ca'fer b, Mübeş-şir'e onbin dirhem gönderdim, onları kabul etmedi. Kendim kalkıp onun ayağına gittim. Yanma girmek için müsâade istedim. Müsâade etmedi. Ben de izinsiz olarak girdim. Kılıcına sarılarak:

— izinsiz girdiğinden seni öldürmek helâldir, dedi. Ben de geri dönüp kaçtım. Öylelerine kadılığı nasıl kabul ettirebilirim.

Halbuki bu Ca'fer ihtiyaç içinde kıvranıyor. Bâzı dostları ona iki dirhem verdi. Onları kabul etti. Bunun üzerine ona:

— Onbin dirhemi geri çevirirsin, iki dirhemi alırsın, bu ne? dediler.

— Onbin dirhemin sahipleri olan fakirler ona benden daha müstahaktırlar, onlar milletin parasıdır. Bana bu iki dirhem kâfi. Bunlara ihtiyacım var. Allah bana bunları istemeden gönderdi. Şüpheli ve haram olan dirhemlerden beni kurtardı.

İşte onların içinde böyleleri vardı, şüpheli şeylerden çekinirlerdi. Helâl olmıyan yollarla toplandı diye sultanın parasını kabul etmez, hediyeği geri çevirir. Dostundan gelen helâl ve temiz iki dirhemi alır.

Bunlardan anlıyoruz ki. Mutezile içinde de zühd ve takva sahipleri vardı. Mutediller bulunurdu, fakat azdılar.

137- Mutezilenin Münazaraları Ve İlmi Kelâm

Mutezilenin düşmanlarıyla yaptıkları münazara ve mübâhase-lerden kelâm ilmi meydana çıktı. Bu münazaralar Rafizîler, Mecûsîler, Putperestler, dinsizlerle yapıldığı gibi fıkıh ve Hadîs ulemâ-siyê de yapıldı. Bu münazaralar dairesinin merkezi Mutezile

idi. Üç asır, İslâm camiasını mücadeleleri ve münazara l ariyle meşgul ettiler. Onların meclisleri ümerâ, vüzerâ ve ulemâ ile dolup taşıyordu. Fikirler orada birbiriyle çarpışıyor, mezhepler birbirleriyle boğuşuyor, cevaplar hazırlanıyor ,İslâm düşüncesi burada silâhlanıyordu. İran, Yunan veya Hind fikir kırıntılarıyî bu meclisler süsleniyordu. Mutezile bu münazaralarda hususî bir temayüz gösteriyordu. Hüküm çıkarma yolları başka başka olsa da netice itibariyle dînin davet ettiği gayeye varıyorlardı. Başlıca vasf-ı mümeyyizleri şunlardır:

1- Taklitten uzak kalmaları: Araştırmadan, incelemeden rastgele başkasına tâbi olup körü körüne takip etmiyorlardı. İsimlere değî, re'y ve kanaatlere hürmet ediyorlardı. Söylenene değil, hakikata bakıyorlardı. Onun için birbirlerini bile taklit etmediler. Onların tuttuğu yol şu idi: Her mükellef, dinde içtihadının bulduğu şeyi alır, onunla amel eder. Onun içindir ki, bu kadar çok kollara ayrılmış olsalar gerektir, her şahıs bir fırka reisi sayılmıştır: Şu isimlere bakın:

Vasiliye,^{130[8]} Hüzeyliye^{131[9]}, Nazzâmiye^{132[10]},
Hâtitiye^{133[11]} Bişriye^{134[12]} Muammeriye^{135[13]},
Müzdariye^{136[14]}, Sümâniye^{137[15]}, Hışâmiye^{138[16]},
Câhızıye^{139[17]}, Hayyâtiye^{140[18]}, Cübbâiye.^{141[19]}

2- Akaidi isbatta akla itimat etmekle beraber dînin ulu

^{130[8]} Vâsıl b. Ataya uyanlar.

^{131[9]} Ebû Hüzeyl Allâf'ın taraftarları.

^{132[10]} İbrahim Nazzam'ın taraftarları.

^{133[11]} Ahmet b. Hâit'in taraftarları.

^{134[12]} Biçir b. Mûtemer'in adamları.

^{135[13]} Muammer b. İyâd taraftarları.

^{136[14]} Ebû Musa İsa b. Müzdar'm taraftarları.

^{137[15]} Sümâme b. Eşres'in taraftarları.

^{138[16]} Hışam b. Ömer'in taraftarları.

^{139[17]} Edip Ebû Osman Câhız'ın taraftarları.

^{140[18]} Ebû Hüaeyin Hayyât'ın taraftarları.

^{141[19]} Ebû Ali Cübbâi'nin taraftarları

caddesinden dışarı çıkmasını diye Kur'ân-ı Kerim'in yardımına sığındılar. Ayetlerden faydalandılar. Hadîs bilgileri çok değildi ve akait hususunda Hadîsi delil almazlardı.

3- Devirlerinde tercüme olunan ilimleri aldılar, ve bu ilimlere hizmetleri de oldu. Düşmanlarına karşı bu ilimlerden yardımlanarak cevap hazırladılar. Kelâm meydanında karşılanndakîlere galebe için bunlardan faydalandılar. O devirde Arap aklını besleyen yabancı kültürleri almış olan her Müslüman Mutezileye katıldı. Çünkü dînî ruh ile tevhid ve tenzihe çok Önem veren ve aklın ihtiyacını karşılayan felsefî fikirleri birleştiren Mutezilenin görüşü onlara uygun geliyordu. Mutezile arasında bir çok seçkin muharrirler, üstün âlimler, anlayışlı feylesoflar çıkmıştır.

4- Fesahat ve belagat sahibi, edebiyatçı idiler, içlerinde belîğ hatipler vardı. Münazara ve mübâhasa yaparken dilleri belagata alışmıştı. Vâsıl b. Atâ büyük bir hatip, psikolojiye vâkıf bir âlimdi. Hazır cevaptı, sözlerini kolayca hazırladı. Nazzam, zeki ve belîğ bir zattı. Keskin lisanlı , düzgün sözlü bir şair ve edipti. Ebû Osman Amr Cahız hakkında Sabit b.Kurra şöyle diyor: «Cahız Müslümanların hatibi, kelâmcıların üstadıdır, Mütakaddim ve mütaahhirinin en seçkinidir. Kalbur üstüne gelenlerdendir. Konuştuğu zaman belagatta Sehbâni andırır. Münazara ve mübâhasa yaparken münazara üstadı Nazzamı hatırlatır. Kitapları çiçek bahçesi, risaleleri meyve yüklü dallar gibi. Mübâhaseye giriştiklerini mağlûp eder, kimse onun karşısına çıkamaz.» .

138- Mutezilenin Düşmanları

1- Rafizîler, Putperestler,, Cehmiye ve diğer bid'atçılar

Mütezele ile münakaşa yapmışlardır.

2- Fukaha ve muhaddisler.

Evvelâ Mutezilenin dinsizler, zındıklar, cehmiye ve saire ile yaptıkları münakaşaları ve mücadeleleri nakledelim-

139- Dinsizler Ve Zındıklarla Münakaşala

Emevîlerin, son ve Abbâsîlerin ilk devirlerinde zındıklar, sapıklar çoğaldı. Bunlar bâzan maskelerini indirip hakikî hüviyetler meydana çıkarlar, bâzan İslâm kisvesine bürünerek kendi prensiplerini Müslümanlar arasında yayarlar, kimse farkına varmadan zehirlerini saçarlardı. Bunların îslâma düşmanlığı hepsinden daha fazla idi, zararları çok olurdu. Çünkü bâzıları onlara aldanyor, onların yaldızlı sözlerine kapılıyordu. Mutezile bunlarla çetin bir savaşa koyuldu ve onları her meydanda mağlûp etti. Vâsıl b. Atâ arkadaşlarını îslâm merkezlerine yayarak zındıklarla mücadeleye başladı. Kendisi de müdafaa ediyordu. Eserleri arasında Maniliğe karşı bir reddiyesi vardı. Onun arkasından gelen arkadaşları da aynı şekilde hareket ettiler. Münakaşalarını kuvvetli delillerle yapıyorlardı. İkna kuvvetleri çoktu. Düşmanları onların kuvvetli delillerine karşı kaçamak bulamıyor, teslimden başka çare kalmıyordu. Bu münakaşalarla bir çoklarını ikna ediyorlardı. Ebû Huzeyl Allâf'ın eliyle üçbinden fazla mecûsî Müslümanlığı kabul etmiştir. O münazarada son derece maharet sahibi bir zattı.

Mutezilenin münazaarlanna ve nasıl kuvvetli deliller bulduklarına örnek olmak üzere bâzı misaller nakledelim: tntisar'da şöyle deniyor: «Maniler sıdk ile yalanı ayrı sayarlar. Sıdk hayırdır, nurdandır, yalan, ise serdir ve zulmettendir, derler. İbrahim Naz-zam onlara

sordu:

—Bir ihsan bir söz söylese ve o söz de yalan olsa, bu yalanı söyleyen kimdir?

— Zulmettir, dediler.

— O adam söylediği bu yalana pişman olup da: Ben yalan söyledim ve bununla kötülük işledim derse (yalan söyledim ve kötülük işledim) diyen kimdir?

Buna ne cevap vereceklerini şaşırdılar. Çünkü bu fazileti zulmet işleyemez.

— Yalan söyledim ve kötülük işledim diyen nur ise, bu yalan olur. Çünkü yalan söyleyen o değildir. Yalan serdir, nurdan şer sadır olmuş olur. Bu sizin sözünüzü çürütür. (Eğer yalan söyledim ve kötülük işledim) diyen zulmet dersanız baştan başa yalan söylemiş, sonra da doğru söylemiş olur/ yani ondan hem doğru, hem de yalan sadır olmuş olur. Halbuki sıdk ve yalan sizce birbirine zıddır, zulmetten hayır sadır olmaz...»

Bakınız, geniş bilgisiyle münakaşa yaptığı kimseleri nasıl yakalıyor, onlara çıkar yol bırakmıyor. Çıkış yerlerini tutuyor ve onları susturuyor. Mutezile Rafizîlerle ve diğerleriyle de aynı tarzda münakaşa yapıyordu. Aralarında şiddetli münakaşalar cereyan etmiş olmasına rağmen birbirlerine iyi muamele yapıyorlardı. Ulemânın ahlâkına yakışan budur. Geniş gönüllü ve müsamahalı olmalıdır.

140- Fukahâ Ve Muhaddîslerle Mücadeleleri

Ruhiyat eserlerinin vardığı neticeye göre ihtilâf hâlinde olan iki taraf eğer akidede birbirlerine yaklaşırsa, mücadele daha şiddetli olur.^{142[20]}

Burada da bu böyle olmuştur. Çünkü Mutezile ile

^{142[20]} Bunu Gustave le Bon, Arâ vs Mütakâdât eserinde söylüyor.

fukahâ arasında ihtilâf yeri azdır. Bunların tashihi kabildir, birbirini tekfir edecek mahiyette değildir. Birini dinden çıkaracak birşey yoktur. Bununla beraber bunlar arasında mücadele gayet şiddetli olmuştur. Birbirlerine çok atıp tutmuşlardır. Belki de yukarıda geçen sebebe şunlar da ilâve olunabilir: Bu ihtilâf aklî ve mantikî idi, dinde düşünüş tarzlarına aitti. Fukahâ ve muhaddisler dîni Kur'ân ve Hadîsten alıyorlardı. Onlar akıllarını, kitabın naslarını anlamak ve Peygamberden naklolan Hadîslerin sahibini öğrenmek için kullanıyorlardı. Dîni bu yolların dışında öğrenmek onlarca hatadır. Mutezile ise akideleri aklî kıyasla isbat etmeği caiz görüyor, dînî bir nassa muhalif olmadıkça bununla amel ediyorlardı. îslâm akaidini isbatta mantık, felsefî bahisleri kullanıyorlardı, Fukahâ ise buna karşı idiler. Ayakları kayıp şaşırmasınlar diye nas üzerinde duruyorlardı. Çünkü akıl aldanabilir ve şaşırır.

Bu onlar arasında ihtilâf yoktu demek değildir. Mutezile ile muhaddisler arasında bir çok cüz'î mes'elelerde ihtilâf vardı. Fakat akidelerin özünde ve esasında ihtilâf yoktu*. Onun için Mutezile fukahâyı ve muhaddisleri tekfir etmez, onlar da Mutezileyi tekfir etmezler, yalnız bid'atçı sayarlar.

Onların mücadeleleri işte böyle iki nevi usul ihtilâfindan ileri geliyordu. Halk-ı Kur'ân mes'elesindeki ihtilâflarına bak. Görürsün ki, Mutezile tevhid ve tenzihten başka hiçbir kayıta mukayyet olmaksızın aklî kıyaslar arkasından koşmakta, onları delil tutmaktadır. Fukahâ ile muhaddisler ise tevakkuf ediyor, kitap ve sünnetten Has bulunmıyan hususta gayet çekingen davranıyor. Cumhur halk fukahâ ve muhaddislerin arkasında idi.

141- Mutezilenin Mücadeleleri

Abbasîler devri ilmî münazaralar ve mübâhaseler asrı idi. Bu münazaralar b,elâgat ve fesahat gösterisi meydanı halini almıştı. Herkes mehâretini orada gösterirdi. Akaide dair mübâhase ve münakaşalarda Mutezile daima koşuyu kazanıyordu.

Mutezilenin münazara meclisleri pek çoktu. Ümeranın yanında, mescidlerde ders halkalarında, münazara ve mübâhaseye elverişli her yerde münazara yaparlar, mübâhase meclisleri kurulurdu. Fakat bu münazaraların çokluğuna nisbetie bize kadar naklolanlar azdır. Belki de bu şundan ileri gelmiş olacak. Mutezile Mütevekkil devrinde ve ondan sonraki devirlerde daima takibe uğramış, baskı altında kalmıştır. İslamların çoğu cumhur halk onlardan hoşlanmamıştır. Bu yüzden onların eserlerinin çoğu zayi olmuş, münazaraları bize kadar gelememiştir. Bugüne kadar kalanlar, azlığına rağmen, onların mücadelecî ruhu, mübâhase kuvveti hakkında bir fikir vermeğe kâfi gelmekte, onların mücadelecî bir zümre olduğunu göstermektedir.

İKİNCİ KISIM

FASIL :10

EBÛ HANÎFE'NİN GÖRÜŞLERİ VE FIKHI

1- Bu Kısımın Mevzu

Eserimizin bu kısmında iki şey üzerinde konuşacağız: Birincisi, Ebû Hanîfe'nin siyasî fırkalar ve akâid mes'eleleri hakkındaki görüşü nedir, bunu araştıracağız. Çünkü bu mes'eleler, devrin ulemâsının çoğunu meşgul etmiştir.

İkincisi: Ebû Hanîfe'nin fikhını ve fıkha nasıl hizmet ettiğini göreceğiz.

Birinci kısımda hilâfet ve hilâfete kimin lâayık olduğu hususundaki görüşünü, halifeliğin şartı, £ i'atm esası hakkında düşüncelerini gözden geçireceğiz.

imam, günah işleyen kimse hakkındaki re'yi, insanların ef'ali kaderle olan alâkası, böylece kelâm ilminin kader mes'elesini nasıl mevzuubahs ettiğı görüldükten sonra içtimaî ve ahlâkî bakımdan Ebû Hanîfe'nin görüşleri incelenecektir.

2 - Siyasî Görüşleri

Okuduğumuz menakıb ve tarih kitaplarında Ebû Hanîfe'nin siyaset hakkındaki fikirlerine derli toplu bir arada yazılı olarak rastlayamıyoruz. Onun için bunları dağınık haberlerden ve kitapların arasından bulup çıkarmağa çalışacağız. Böylelikle belki de onun siyasî görüşü hakkında tam bir fikir edinmek kabil olur.

Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatırken söylediklerimizden iki şeyi anlamış bulunuyoruz:

1- O, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğma evlâtlarını yâni Âl-i Beyti pek fazla seviyordu. Bu sevgi yüzünden eza ve cefalara maruz kaldı. Hattâ bu sevgi uğruna şehit gitti bile denebilir.

2- Gerek Emevîlere ve gerekse Abbâsîlere karşı ayaklanan evîâd-ı Ali iîe bir olup fi'len bu ayaklanmalara katılmamıştır. Derslerinde sözle onlara yardım etmekte iktifa ediyor, sorulduğu zaman onların haklı olduğuna fetva veriyordu. Hasan b. Kahtabe ile aralarında geçen olay bunu gösterir. Bu işte kendisinden fetva sorulan bir müftü vaziyetinden ileri geçmez. Hükümdarın kuvvet ve sultasını nazarı itibare almıyarak vicdanının sesine uyar ve hükmünü verir.

Bunlara dayanarak diyebiliriz ki, Ebû Hanîfe'de Hz. Ali taraftarlığı vardı. Fakat bunun hududu nereye varır, o Şia'dan bir fırkaya mensup mudur? İşte burada bunu araştırmak istiyoruz.

3 - Ehl-1 Beyt Sevgtsîndekî İtîdâlî

Ebû Hanîfe'nin Hz. Ali taraftarlığı Öyle Ashabın fazilet derecelerini görmesine mâni olacak neviden kör bir taassup değildi. Al-i Beyt taraftarlığıyla beraber Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i faziletçe Hz. Ali'den üstün tutardı. Ebû Bekir'in takvasını takdirle anardı. Onun yüksek seciyesinin hayranı idi. Hattâ ticaret hayatında ve cömertlik yapmakta Ebû Bekir'i örnek tutar, onun gibi olmak isterdi. Hz. Ebû Bekir'in Mekke'de kumaş dükkânı mı vardı, o da Kûfe'de bîr kumaş dükkânı açtı. Faziletçe Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer gelirdi. Fakat Hz. Osman'ı, Hz. Ali üzerine takdim etmez,-di. İbn-i Abdulber Intikâ'da diyor ki :

«Ebû Hanîfe; Ebû Bekir'le Ömer'i başkalarına tafdîl

eder, Ali ile Osman'ı severdi.», oğlu Hammâd, babasının şöyle dediğini naklediyor: «Ali bize Osman'dan daha sevgilidir.»^{143[1]} Hz. Ali'yi sevgide tercih etmesiyle beraber Hz. Osman'a asla dil uzatmazdı. Hz. Osman anıldığı zaman onu rahmetle yâdederde. Hattâ dersine hazır olanlardan biri şöyle demiştir : «Kûfe'de ondan başka Osman'a rahmet okuyup da dua eden işitmedim.»

O, selefe söğmeğe asla cevaz vermezdi. Hattâ onun kimseye dil uzattığı duyulmamıştır. Mekke'de Atâ b. Ebî Rebah'la buluştuğu zaman Atâ ona :

— Sen şu dinde fırkalara ayrılan diyardan mısın? diye sordu. Ve sen onlardan hangi fırkadansın? deyince :

— Selefe soğmeyen, kadere îman eden, günahattan dolayı kimseyi tekfir etmiyen sınıftanım, cevabını vermişti.^{144[2]}

öyle anlaşılıyor ki, Ebû Hanîfe Âl-i Beyi sülâlesini Ebû Bekir ve Ömer hakkında gayet nezih lisanh görmek isterdi. Mekkî Me-nakıbında şunu naklediyor: «Ebû Hanîfe diyor ki, Medine'ye geldim. Ebû Cafer Muhammed Bakır b. Ali'nin yanına gittim :

— Ey Iraklı kardaş, bizim yanımıza oturma, dedi. Ben oturdum ve:

— Allah iyilikler versin, Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne dersin? diye sordum.

— Allah Ebû Bekir'i ve Ömer'i rahmetine gark eylesin, dedi. — Irak'da senin onlardan teberrî ettiğin söyleniyor, dedim.

— Allah korusun, onlar yalan söylüyorlar. Bilmez misin İlz. Ali Efendimizin,, Hz. Fâtima'dan doğma kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer'le evlendirdi. Bu Ümmü Gülsüm kimdir, bir düşün. Büyük annesi Cennet

^{143[1]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 02.

^{144[2]} Habib Bagdari, Tarih-i Bağdad, cüz XIII. s. 331.

kadınlarının ulusu Hz. Hatice, dedesi bütün Peygamberlerin ulusu ve sonuncusu Hz. Muhammed, anası cihan kadınlarının ulusu Hz. Falıma, kardeşleri Cennet ehlinin gençlerinin efendileri Hasan ile Hüseyin, babası îslâmda şerefli mevkî sahibi ars-laniar arslanı Hz. Ali'dir. Eğer Ömer ona münasip ve lâıyk bir eş olmasaydı onunla evlendirmezdi. Böyle olana birşey denir mi?

Bunun üzerine dedim ki :

— Onlara bunu böylece yazsan, o söylenenleri tenkîd etsen.

— Onlar yazılana itaat etmezler ki, Iraklılar öyledir, sana yanıma oturma dedim, oturdun. Yazsam onlar da dinlemezler.»^{145[3]}

Ebû Hanîfe'ye îmamiye imamlarından olan Muhammed Bakır arasında geçen bu konuşmadan anlıyoruz ki, Ebû Hanîfe Al-i Beyt'e taraftarlığa toz kondurmak istemiyor onlara sürölmek istenen lekeyi temizlemeğe çalışıyor. Ona göre en büyük leke Ebû Bekir'e sövüp dil uzatmak idi. Bu iş onun vicdanını kemiriyordu. O bunu silmeğe çalışıyordu.

4- Hz. Alı Ve Muhalifleri Hakkındaki Görüşü

Ebû Hanîfe Hz. Ali'nin yaptığı her "harbde haklı olduğu ka-naatında idi, hiçbir şeyi teville kalkışmıyordu. Fakat muhaliflerine de taan edip dil uzatmıyordu. Ve şöyle diyordu : «Ali ile harb edenlerden hiç biri yoktur ki, Ali bu hakka ondan daha lâıyk olmasın.»^{146[4]} Ali ile Talha ve Zübeyr arasında olan harb hakkında şöyle diyor : «Şüphesiz ki Emir'ül-Mü'minm olan Hz. Ali'dir. Talha ile Zübeyr ona bi'at

^{145[3]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 165.

^{146[4]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 83.

ettikten sonra muhalefet ettiler.»

Kendisine Cemel vak'ası soruldu. «Ali adalet üzere gitti. O âsilerle muharebe hakkında sünneti Müslümanlar arasında en iyi bilendir.» dedi.^{147[5]}

Görülüyor ki, o hakkı açıkça söylüyordu. Hiç birşeyden çekinmiyordu. Fakat muhalifleri de hiç kötülükle zikretmiyor, te'vil kapısı da açmıyordu.

Hız. Ali'ye muhalefet eden ashab hakkında re'yi böyle olunca, Emevîler hakkındaki görüşü şüphesiz ki, onların hükmünü teyit edici, onların hilâfetini kabul edici bir görüş olamaz. Asrındaki Emevî Halifeleri hakkında bu şüphe taşımaz bir surette böylece sabittir. Ondan Öncekiler hakkında da mantık yoluyla aynı hükme varmak kabildir.

Faraziye ve kıyasları bir yana bırakalım da şüpheye mahal bırakmayan söz ve amellere bakalım : Gördük ki: Zeyd b, Ali Emevî Halifelerinden Hişâm b. Abdulmelik'e karşı ayaklandığı zaman Ebû Hanîfe, Zeyd'i takviye etti. Zeyd ile beraber cihada katılmak nasıldır? diye sorulunca: Onun bu çıkışı, Hız. Peygamberin Bedir Harbine çıkışına benzer, dedi. Onun askerlerine malca yardımında bulundu. Fakat onun etrafındaki adamlara itimadı azdı. Bunun için şöyle dedi:

— Eğer bilsem ki, bu halk onu aldatmıyacak, kendisiyle beraber sadâkat üzere sebat gösterecekler, ben de O'na tâbi olur, O'nun-la beraber ben de çalışırdım. Çünkü hak imam odur.»

5 - Abbasîler Hakkındaki Fikrî

Abbasîler hakkındaki fikri, Emevîler hakkındakinden

^{147[5]} Mekki, Menâkib-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 84.

daha iyi değildi. Bilhassa Abbâsîlerle Hz. Ali evlâdı arasında ihtilâf baş gösterince onlardan soğudu. İbrahim, Mansur'a karşı ayaklanınca ona taraftar oldu. Bâzı kumandanlar, hükümet tarafından ona karşı gitmeyi sorunca, onları vaz geçirdi. Kendisine soranları ayaklanmaya teşvik etti. Mekkî Menakıbında diyor ki: «İbrahim b. Süveyd diyor: İbrahim b. Abdullah b. Hasan ayaklandığı zaman Ebû Hanîfe'ye sordum : — Farz olan Haccı yaptıktan sonra sence hangisi daha hayırlıdır, İbrahim'le beraber ayaklanma mı, yoksa Hacca gitmek mi? — Bir gaza elli Hac'dan daha efdaldır, dedi. İbrahim zamanında bir kadın Ebû Hanîfe'ye gelerek: — Oğlum o adamın yanına gitmek istiyor, bense buna manî oluyorum, ne dersin dedi. — «Ona manî olma...»^{148[6]} Hammâd b. A'yen diyor ki: «Ebû Hanîfe, halkı İbrahim'in tarafına geçmeğe teşvik eder, ona tâbi olmalarım söylerdi. Muham-med b. Abdullah b. Hasan Ebû Hanîfe'nin yanında anılınca gözlerinden yaşlar boşanırdı.^{149[7]}

6- İlmi Bağlantılar

Ebû Hanîfe'yi Âl-i Beyt'e bağliyan yalnız bu siyasî temayül değildi. Onun AI-i Beyt'le ilmî bağlantısı çok daha kuvvetli idi. Hattâ bu siyasî temayülün sebebi asıl bu ilmî bağlantıdan doğuyordu, îmam Zeyt ile ilmî münasebeti vardı. O üstadlanndan mâduttur. iki hak şehidi Muhammed ve İbrahim'in babaları Abdullah b. Hasan da üstadlarındandır. O, Muhammed Bâkır'dan, Cafer Sâdık'-dan Hadîs rivayet ediyordu, Müsned'i

^{148[6]} Mekkî, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 84

^{149[7]} İbn-i Bezzâzi, Menâkıb-ı İmam-i A'zam, c. II, s. 72.

buna şahittir.

Ebû Yusuf'un Kitab'ül-Asâr'ında zikrolunuyor: Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'den rivayet ediyor, o da Ebû Cafer Muhammed b. Ali'den rivayet ediyor: Hz. Peygamber yatsıdan sonra fecre kadar namaz kılardı. Bunların arasında sekiz rek'at kılar, üç rek'at.vitr kı-' lar, iki rek'at fecr namazı kılardı.»^{150[8]} Burada Ebû Cafer'den mün-kati' — senedi kesik bir Hadîs rivayet ediyor.. Senet onda kesiliyor ve daha yukan çıkmıyor. Ebû Hanîfe bu nevi Hadîsin mutadî hilâfına ancak birinci derecede mevsuk olan en kuvvetli râviden kabul eder. Bu mücerred rivayet değil, ilim almaktır. Yine aynı eserde menâsik bababında Cafer Sâdık'tan şu rivayet var:

«Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'den, o da Cafer b. Muhammed'den o da İbn-i Ömer'den rivayet ediyor ki: Bir adam gelerek : Ben, Tavaftan mâda bütün menâsiki yaptım, sonra ehlimle yaklaştım, dedi. O da: Kalanımı da yap, kurbanını kes, gelecek sene sana yine . Hac lâzım.» dedi. Adam döndü ve :

— Ben çok uzak yerden geldim, dedi. Yine aynı şekilde cevap verdi.^{151[9]}

7 - Hz. Ali Taraftarı Olmakla Beraber Şîa Fırkalarından Bîrine Katılmış Değildir

Hâsılı bütün bunlardan vardığımız netice şudur: Ebû Hanîfe'de Hz. Ali taraftarlığı vardı. Onun siyasî gidişi o tarafadır. Fakat onun hayatının akışından ve geçen olaylardan iki şey açıkça meydana çıkıyor:

1- Al-i Beyt'e olan şiddetli taraftarlığı onu başkalarından ilim almağı terke veya diğerleri

^{150[8]} Ebû Yusuf, El-Asrı , S. 34.

^{151[9]} Aynı eser, s. 124

hakkında kötü zan beslemeğe asla sevketmiyordu. Asrının bütün ulemasıyla ilmî münasebeti vardı. Üstadlarının çoğunun zaten her hangi bir siyasî temayülü yoktu. Ve daha ziyade onların tesirinde idi.

2- Şiadan her hangi bir fırkaya intisap etmiş değildi. Zeydi-ye imamları ve Imâmiye imamları ile olduğu gibi Keysâniye'den bâzilarıyê de münasebeti vardı. Fakat bu fırkalardan her hangi birine intisabı yoktu. O her hangi bir mezheple mukayyed olmaksızın takdir hürriyeti» tedkîk hürriyeti sahibi olarak Âl-i 'Beyt'e sırf ictihadiyle bağlı idi. Onları candan severdi. Taassuptan uzaktı.

O muayyen dîni zümrelerden birine intisap etmemekle beraber onuri\re'y ve görüşlerinin ekseriyetle Zeydiye fırkasının fikirlerine yaklaşmakta olduğunu görüyoruz. Meselâ o da Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetlerini doğru bulanlardandır. Vasiyet voliyle Halifenin Peygamber tarafından tâyin edilmiş olduğuna kani değildir. Bunlar ise hep Zeydiye'nin görüşleridir. Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin Zeydiye görüşlerine yaklaşmasında hayret edilecek bir cihet yoktur. Çünkü Zeydiye, Şia fırkalarının Ehl-i Sünnete en yakın olanıdır.

8- Halîfe Seçimi Hakkında Görüşü

Yukarki sözlerden çıkardığımız netice şudur: Ebû Hanîfe asrının Hükümdarları hakkındaki düşüncelerinde ve temayüllerinde Hz. Ali taraftarıdır. Yâni Hilâfet Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan doğma evlâtlarının hakkı olduğuna kanidir. O devirde bulunan Halifeler onların hakkını gasbetmişler demektir.

Fakat bir mese'le kalıyor. Hilâfete ehil olanlar arasından Halife ne suretle seçilir? Ebû Hanîfe'nin bu husustaki görüşünü açıklayan bir sözünü araştırdık. Ve

şöyle bir ibaresini bulduk ki, ona göre umumun Halîfeyi intihap etmesi, Halifenin iktidar makamına geçip sultayı ele almasından önce olmak lâzımdır. Yâni evvelâ intihap yapıp, intihaptan sonra makamına geçer. Yoksa makamına geçtikten sonra bi'at edilme suretiyle intihap edilmiş sayılmaz. Mansur'un teşrifat memuru olan Rabî' b. Yunus naklediyor : Man-sur, îmam Mâlik'i, îbn-i Ebî Züeybi ve Ebû Hanîfe'yi huzuruna toplamış ve onlara hilâfeti hakkındaki kanaatlerini sormuş. Mâlik yumuşak konuşmuş, îbn-i Ebî Züeyb sert konuşmuş. Ebû Hanîfe de şöyle demiş : «Dinde doğruyu arayana kızmamalıdır. Eğer siz kendi kendinize öğüt verirsiniz bu içtihadınız Allah için değil demektir. Siz umuma şunu anlatmak istiyorsunuz ki, biz korktuğumuzdan, nasıl nice sizin istediğiniz şeyi söyleyelim. Siz Hilâfet makamına geçtiniz. Halbuki ehl-i fetvadan iki kişi bile bu işde birleş-memiştir. Hakikatta ise Hilâfet mü'minlerin içtimai ve meşveretiyle olur.»^{152[10]}

Bu sözler şüpheyi mahal bırakmadan gösteriyor ki, Ebû Ha-nîfe'ye göre Hilâfet ancak Müslümanların önceden intihabiyle olur. Hilâfet vasiyetle, tavsiye ile olmaz. Müslümanlar üzerine bir oldu bitti ile kendini halife gösteren kimse, boyun eğip onu kabul etseler bile, halife sayılmaz.

Hilâfet, o makama geçmeden önce hür bir seçimle bir baş tâyin etmektir.

^{152[10]} İbn-i Bezzâzi, Menâkıb-ı İmam-ı -A'zam., c. II. s. 16.

FASIL: 10.

AKAİDE DAİR GÖRÜŞLERİ

9- Kelâm Mes'elelerinde Görüşleri Ve Eserleri

Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatırken dedik ki: O, asrında bulunan çeşitli fırkalarla münakaşa ve mücadele yapardı. Böyle mü-bâhaselerde bulunmak için muhtelif yerlere seyahatler yaptığı olurdu. O, ilmî hayata bu fırkalarla münakaşa yaparak başlamıştır. Sonra fıkha dönmüştür ve ehl-i re'y fikhının rakipsiz imamı olmuştur. Fakat yine de muhtelif fırkalarla münakaşa ve mücadeleyi tamâmiyle bırakmış değildir. İlmî vazifesi, dînî vecibesi onu böyle bir şeye çağırınca hemen koşardı. Onun için asrındaki ke-lâmcıların daldıkları mevzular hakkında Ebû Hanîfe'nin de görüşleri nakl olunmak tadır. İmanın hakikati, günah irtikap e;den hakkında görüşleri, kaza ve kader mes'elelerine, Allah'ın iradesi yanında insan iradesine dair sözleri bize kadar gelmiştir. İnsan iradesinde hür müdür? İhtiyarı var mıdır, yoksa iradesinde cebre mi tâbidir? Bunlar hakkındaki görüşleri ve düşünceleri iki yolla bize gelmektedir:

1- Dağınık rivayetler hâlinde zaif veya kuvvetli yollarla nakl olunmaktadır. Hangisi kuvvetli, hangisi zayıf bunu ayırmak mümkündür.

2- Ona nisbet bâzı kitaplar yoluyla biz onun görüşlerini Öğreniyoruz. Bunların başında Fıkıh-ı Ekber kitabı gelir, İbn-i Nedim Fihristinde diyor ki:

«Ebû Hanîfe'nin dört kitabı vardır. Onlar da: Fıkıh-ı Ekber, El-Alim Vel-Mütaallim, Osman b. Müslim, El-Bettî'ye risalesi ki, bu eser îman ve îmanın amelle bağılılığı hakkındadır, bir de Kaderiyyeye red kitabı

vardır. Bunların cümlesi kelâm ilmine ve akaide daırdır.»^{153[1]}

Bu kitapların içinden Fıkh-ı Ekber eskidenberi gayet muteber tutulmuştur. Bu küçük risale matbûdur. Hind'de Haydarabad'da müstakil bir tab'ı vardır. Eser muhtelif yollarla rivayet olunmuştur. Birisi Ebû Hanîfe'nin oğlu Mammâd yoliyledir. Bunu Aliyyül-Kaari şerh etmiştir, Ebû Muti' Belhi'nin rivayeti Fıkh-ı Basit diye mâruftur. Bunu da Ebû Leys Semerkandî, Atâ b. Ali Cozcanî şerh etmişlerdir. Diğer rivayetleri ve şerhleri de vardır. İmam Ebû Mansur Mâtürîdi'ye nisbet olunan bir şerh de vardır. Bu şerhin Mâtürîdiye nisbeti söz taşır. Çünkü onda Eş'arilere karşı cevaplar vardır. Bundan onun Ebû Hasan Eş'ariden sonra yazılmış olduğu anlaşıyor. Halbuki Mâtürîdi ile Eş'ari çağdaşırlar. İmam Mâtürîdi 332, Eş'-ari ise 333 veya 334 tarihinde vefat etmişlerdir.

10- Fıkhı Ekber Hakkında

Fıkh-ı Ekber'in Ehû Hanîfe'ye nisbeti ulemâ arasında tetkik ye bahis mevzuudur. Ulemâ bu eserin Ebû Hanîfe'ye nisbetinin doğruluğunda ittifak etmiş değildir. Hattâ Ebû Hanîfe'nin en ha-, raretli taraftarları olan ve onun eserlerinin sayısını ziyadeleştirmek isteyen muhibleri bile bu hususta ittifak iddiasında değildirler, İbn-i Bezzazı Menakıbmında; Fıkh-ı Ekber ve El-Âlim Vel-Mütealli-me hakkında konuşurken şöyle diyor: «Ebû Hanîfe'niv. tasnif edilmiş bir kitabı yok diyecek olursan, ben de cevaben derim ki, bu mutezilenin sözüdür. Onların iddiaları Ebû Hanîfe'nin ilm-i kelâma dair eseri olmadığını söylemektir. Bundan

^{153[1]} İbn-i Nedim, El-Fihrist

da maksatları Fıkhı Ekber'in ve El-Âlim Vel-Müteallim kitabının onun olmadığını ortaya atmak. Çünkü bunlarda Ehl-i Sünnet Vel-cemâat kaidelerinin ekserisini tasrih etmiştir. Halbuki Mutezile onu kendilerinden göstermek hevesindedir. Bu kitap Ebû Hanîfe Buhârî'nin, derler. Bu açıkça bir karıştırmadır. Ben bu iki kitabı da Allâme Kürdî İmadî hattıyla gördüm. Her ikisinde de bunların Ebû Hanîfe'nin olduğunu yazıyordu. Ulemâdan çoğu bunun üzerinde birleşmişlerdir.»^{154[2]}

Görülüyor ki, Bezzâzî bu kitabın Ebû Hanîfe'ye nisbetinde ulemânın çoğu ittifak etti diyor. Bütün ulemâ ittifak etti demiyor. Demek oluyor kiri kitabın ona nisbeti ulemâdan bâzısmca şüpheli görülüyor.

11- Eserîn Mevzuuna Bakış

Fıkh-ı Ekber kitabının Ebû Hanîfe'ye nisbeti hususunda ulemânın dedikleri böyledir. Bunun hakkında rivayetler çeşitlidir.

Kat'i hükme varabilmek için en doğrusu eserin metnini gözden geçirmektir. Eserindeki mes'elenin hepsinin Ebû Hanîfe'ye nisbeti doğru mu? Yoksa bâzıları onun zamanında ele alınmayan mevzular mı? Bu cihet incelenmelidir.

Biz Hind'de tabolunan Fıkh-ı Ekber kitabına baktık. Bâzı aydınlatıcı noktalar gördük.

Peygamberlerden sonra en faziletli olanları şu sırayla tertip ediyor: «Peygamberlerden sonra insanların efdali Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali'dir. Bunlar daima ibâdet eden, Hak üzere sabit ve hakla beraber olan zatlardır. Biz hepsini severiz. Ashabdan

^{154[2]} İbn-ı Bezzâzî, Menâkıb-ı İmam-ı A'zam, c. II, s. 108.

hiç birini hayırdan başkasıyla anmayız...»

Halbuki bütün menakıb kitaplarında zikredilen rivayetler onun Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün tutup öne geçirmediginde ittifak ederler. Bir sened'e dayanan bu rivayetler, senedi olmıyan bir metinden daha kuvvetlidir.

Fıkh-ı Ekber'de bâzı öyle mes'eleler görüyoruz ki, bunlar onun asrında ve ondan önceki çağlarda mevzuubahs edilmiş şeyler değildir. Elimizde bulunan kaynaklardan hiç birinde onun çağdaşlarından veya ondan öncekilerden birinin mucize, keramet ve istidrac arasındaki farkı anlatmağa teşebbüs ettiğini göremiyoruz. Halbuki Fıkh-ı Ekber şöyle diyor: «Peygamberlerin mucizeleri, evliyanın kerameti haktır. Fakat haberlerde geldiği üzere iblis, Firavun, Deccal gibi Allah düşmanlarına ait olup da onları .şimdiye kadar vukua gelmiş ve gelecek bulunan hallerine ve mucize ve ne de keramet deriz, istidractır: Hacetlerini yerine getirmek deriz. Zira Allah, düşmanların hacetini onları derece derece cezaya çekmek ve nihayet cezaya çarpmak kabilinde yerine getirir, onlar da buna aldanıp daha azarlar. Bunlar caiz ve mümkündür.»

Evliyanın kerameti, kâfirlerden sadır olan hârukuiâde ahval, olağanüstü şeyler arasındaki farka dair bir söze o asırda cereyan eden münakaşalara tesadüf edemiyoruz. Bunlar îslâmda tasavvuf meydana çıktıktan sonra kelâm uleması arasında bahis mevzuu yapılmğa başlanmıştı. Ulemâ ermiş evliyaya Allah'ın neler bahsettiğinden söz açtılar, erenlerin olağanüstü hallerinden bahse . daldılar. Bu cihet bizi, mes'elenin esere sonradan ilâve olunduğu zannına götürmektedir. Veyahut eser Mâtürîdi ve Eş'arî görüşlerine göre o sırada yeniden yazılmıştır.

12- Akaîd Görüşlerini Anlama Yolu

Ebû Hanîfe'nin akaide dair görüşlerini biz, yukanki sebeplerden dolayı yalnız Fıkh-ı Ekber'den ve El-Âlim Vel-Müteallim'den almakla iktifa etmiyoruz. Bunları tarih kitaplarındaki rivayetlerden bu iki kitapta olanlara uygun düşüncelerle birleştiriyoruz. Böylece dört mes'eleyi ele alıp onlar üzerinde konuşacağız : **1-** iman, **2-** Büyük günah işleyen hakkında hüküm, **3-** Kudret ve irade mes'eleşi, **4-** Kur'ân mahlûk mu, değil mi münakaşası.

13- ÎMANIN HAKÎKATINA Dalr

Imâm-ı A'zam'a göre îmanın hakikati hakkında Fıkh-ı Ekber'-de olanlar muhtelif rivayetlerde naklolunanlara uymaktadır. Onun için bunları doğruluğunda şüpheye mahal yoktur. Fıkh-ı Ekber şöyle diyor:

«îman, ikrar ve tasdiktir.»^{155[3]}

islâm hakkında şöyle diyor: «islâm Allah'a teslim olmak, O'nun emirlerine boyun eğmektir. îman ile islâm arasında lûgat bakımından fark varsa da islâm olmayınca îman olmaz, îman olmayınca da islâm olmaz. Bu ikisi içle dış gibidir. Din: îmana, Is-îâma ve bütün şeriatlere şâmil olan bir isimdir.»^{156[4]}

14- Îman Ve İslâm Bîr Mî?

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe'ye göre îman sade kalple tasdikten ibaret değildir. îmanın hakikati kalbî tasdik ve lisanla ikrardır. Böylelikle îman ile islâm, lâzım ve mezlum gibi birbirlerine bağlanıyor, kaynaşıyor, islâm

^{155[3]} Fıkh-ı Ekber, Haydarâbâb Tab'i, s.10

^{156[4]} Aynı eser, s, 11

olmayınca îman olmaz, îman bulunmayınca islâm da yoktur.

Ebû Hanîfe, bu husustaki görüşünün delilini, Cehm b. Safvari ile arasında geçen bir münakaşada izah etmektedir. Bu münazarayı sana da nakleedlim de Ebû Hanîfeyi fikirlerini izah eder ve delilini getirirken sen de dinlemiş ol!

Mekkî Menakıbında diyor ki: «Cehm b. Safvan, Ebû Hanîfe'y-le konuşmak arzusuyla onun yanına geldi ve :

— Ya Ebû Hanîfe, hazırladığım bâzı mes'eleler üzerinde konuşmak üzere sana geldim, dedi.

Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Seninle konuşmak abestir, seninle münakaşaya dalmak ateşe girmektir.

— Sözümü dinlemeden benim hakkımda bu ağır hükmü nasıl veriyorsun?

— Bana senin öyle sözlerini ulaştırdılar ki, onları Ehl-i Kible olan bir Müslüman söylemez.

— Benim hakkımda gayba göre mi hüküm veriyorsun?

— Bunlar senin hakkında öyle meşhur olmuş şeyler ki, avamı da, havası da bunları duydu, herkes biliyor. Ben de ona göre söyledim.

—Ya Ebû Hanîfe, ben sana başka birşey sormıyacağım, yalnız îmanı soracağım.

— Bu vakte kadar îmanın ne olduğunu öğrenmedin mi ki bana soracaksın?

— Evet öğrendim, fakat bir nevide şüphem var.

— îmanda şüphe küfürdür.

— Küfürün bana hangi cihetten geldiğini beyan etmelisin.

— Sor, söylüyeyim.

— Bana söyle bakalım, bir kimse kalbiyle Allah'ı tanıyor, onun bir olduğunu, şeriki ve dengi olmadığını biliyor, sıfatlarını tanıyor. Lisaniyla bunları

söylemeden Önce Ölüyor. Bu kimse mü'-min olarak mı öldü, yoksa kâfir midir?

— Kâfirdir, kalbiyle bildiğini Hsaniyle söylemedikçe Cehennem ehliendendir.

— Allah'ı sıfatıyla bildiği halde neden mü'min olmuyor?

— Söyle, eğer Kur'ân'a inanıyor ve onu delil olarak kabul ediyorsan sana onunla cevap vereyim. Eğer Kur'ân'a inanmıyor ve onu delil tutmuyorsan, yine söyle, islâm milletine muhalif olanların konuştukları tarzda konuşup sana cevap vereyim.

— Kur'ân'a îmanım var, onu delil olarak kabul ediyorum.

Öyleyse dinle, Allah'u Teâlâ kitabında îmanı kalb ve lisana yani bu iki azaya bağliyerek zikreder.

«Resule indirileni dinledikleri zaman onların gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. Zira onlar Hakkı tanırlar ve derler ki, ey Rabbımız, îman ettik, bizi de şahit olanlarla beraber...»

«Biz niçin Allah'a ve bize gönderilen gerçeğe îman etmiyelim ve Rabbimizin bizi de iyi insanlar arasına katmasını dileyelim.»

İşte Allah da onları bu söylediglerinden dolayı altından ırmaklar akan Cennetlerle mükâfatlandırdı. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Bu, iyi işler işleyenlerin mükâfatıdır.» (Mâide; 83-85)

Cenab-ı Hak onları Allah'ı tanıdıkları ve bunu sözleriyle söylediklerinden dolayı Cennete koymaktadır. Ve onları kalbiyle tasdik ve lisanla ikrarları yüzünden mü'minlerden sayıyor.

Yine Allah'u Teâlâ buyuruyor ki:

«Deyin ki: Biz Allah'a inandık, bize gönderilen Vahye, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve oğullarına vahyedilen şeylere ve Musa ile İsa'ya verilene ve.

bütün Peygamberlere Rab'ları tarafından gönderilenlere îman ettik. Onlardan hiç birini diğerlerinden ayırmayız, biz ona teslim olanlarız.

«Eğer onlar da sizin îman ettiğiniz gibi îman ederlerse hak olan doğru yolu bulmuş olurlar.» (Bakara: 136-137)

îman ettik deyin, yâni lisanla söyleyin demektir.

Yine Cenâb-ı Hak buyuruyor:

«Onlara takva kelimesini gerekli kıldı.» (Fetih Sûresi: 26)

«Bunlar sözün en iyisine iletilmişlerdir.» (Hac Sûresi: 24)

«Temiz söz ona yükselir.» (Fatır Sûresi: 10)

«Allah îman edenleri dünya hayatında da, âhirette de kavl-i sabit üzere sebatlı kılar.» (İbrahim Sûresi: 27)

Bütün bunlarda îman sözünden bahis vardır. Söz dille olur.

Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: «Lâ İlahe illallah deyin, felah bulursunuz.» Felah bulmayı kelime-i şehâdeti söyleme-, den yalnız marifete bağlamıyor. Yine Peygamberimiz buyurur : «Kim ki Allah'tan başka Tanrı yoktur, derse ve kalbinde de bu böyle ise o Cehennemden çıkar.»

Allah'ı tanıyan Cehennemden çıkar demedi, diliyle söylemeğe bağladı.

Eğer sözle söylemek lâzım olmasa ve yalnız marifet kâfi gelseydi, lisanıyla Allah'ı red ve inkâr eden kimse kalbiyle Allah'ı bildiği vakit mümin sayılırdı. İblis de mümin sayılırdı. Çünkü o Rab-bini tanıyor ve yaradam, öldüreni, tekrar diriltene, kendisine ığva eden o olduğunu biliyordu. Bakın nasıl diyor: «Yarab, beni neden ığva ettin? Ba's edeceğim güne kadar bana mühlet ver!» «Beni ateşten yarattın* onu ise balçıktan yarattın». Kâfirler de lisanla inkâr etseler de Rablarmı

bildikleri zaman mü'min olurlardı. Allah'u Teâlâ buyurur:

«Nefisleri bunları kabul ettikleri halde yine inkâr ettiler.» (Nahl: 14)

Lisanlariyle inkâr ettikleri için Allah'ı bir bildikleri halce onları mü'minlerden addetmiyor. Yine Allah buyurur:

«Allah'ın nimetlerini bilirler, sonra inkâr ederler, onların ekserisi kâfirdir.»

«De ki: Gökten ve yerden size rızık veren kim? İştmeğe ve görmeğe hâkim olan kim? Ölüden diri çıkaran, diriden ölü çıkaran kim? İşi çevirip yürüten kim? Şüphesiz Allah'tır diyecekler. De ki: Korkmaz mısınız, işte o sizin Hak Rabbiniz Allah'tır.»

inkâr etmeleri yüzünden bilmeleri, marifetleri fayda vermedi. «Oğullarını nasıl bilirse onu öylece bilirler.»

Fakat Allah'ı inkâr ettiklerinden dolayı marifet ve bilgi hiçbir fayda sağlamadı.

Bunları dinleyince Cehm:

«— Benim aklıma bir çok şeyler koydun, yine gelip sana baş vuracağım» dedi.^{157[5]}

Mekkî, Ebû Hanîfe'nin: «Kalbiyle tanıyıp diliyle ikrar etmeden ölürse kâfirdir» sözünü şöyle izah ediyor: «Ebû Hanîfe'nin bu sözünün yorumu şudur: Diliyle ikrar etmemekle itham olunduğu takdirde yine ikrar etmezse, o zaman kâfir olur. Yâni: Kalbinde olanı diliyle de söyle, denilse de söylemese o vakit kâfirdir. Fakat böyle bir töhmet ve zan yoksa, meselâ denizde, bir adada veyahut bir mağarada تنها bulunsa, kalbiyle tanırsa kâfir olmaz.»

Demek oluyor ki, Ebû Hanîfe îmanı iki cüzden mürekkep sayıyor: Kalbiyle kat'î inanma, yani itikat-ı

^{157[5]} Mekkî, Menâkıbı Ebû Hanîfe, c. I, s. 145 - 148

câzim olacak; sözle de bunu ikrar ederek kalbindeki tanımayı açığa vuracak, ilân edecek. Sözle ikrar zaruridir. Çünkü kaîbde olan teslimiyyeti meydana çıkaran odur. Lisanla söylemedikçe kalbdeki bilinmez. Onun için Ebû Hanîfe'nin îman taksiminde: Kalbiyle îman eden kimse diliyle söylemedikçe insanlar arasında mü'min sayılmasa da, Allah indinde mü'mindir.

İbn-i Abdulber İntikâ kitabında Ebû Hanîfe'ye göre, îman ve aksamını şöyle beyan ediyor: «Ebû Mukatil, Ebû Hanîfe'den naklediyor, demiş ki: îman, marifet, tasdik ve islâm ikrardır, insanlar tasdikte üç mertebe üzeredir: Bir kısmı; Allah'ı ve Allah tarafından her geleni kalbiyle ve lisaniyle tasdik eder. Bir kısmı lisaniyle söyler, fakat kalbiyle inanmaz. Bir kısmı kalbiyle tasdik eder, lisaniyle bunu söylemez, Allah'ı ve Peygamberinin Allah tarafından getirdiklerini kalbiyle tasdik edip lisaniyle ikrar edenler hem Allah nezdinde ve hem insanlara göre mü'mindirler. Lisaniyle söyleyip kalbiyle inanmıyan Allah indinde kâfirdir, insanlara göre m-ü'-min sayılır. Çünkü insanlar onun kaibindekini bilmez. Kelime-i şehâdeti söylemek suretiyle imanını lisaniyle gösterdiğinden ona mü'min adını verirler. Kalblerde olanı bilmeğe onları zorlayama-yız. Bir kısmı Allah nezdinde mü'mindir, insanlara göre ise kâfirdir, Bu da şöyle olur, bir mü'min, kendini korumak için lisaniyle küfür izhar eder, onu bilmiyen kimse ona kâfir der. Halbuki o Allah nezdinde mü'mindir.»^{158[6]}

Bütün bunlardan görülüyor ki, Ebû Hanîfe'ye göre itibar yalnız kalble tasdike değildir. Behemehal teslim olmak, buna razı "olmak ve mümkün olduğu zaman

^{158[6]} İbn-i Abdulber, İntikâ, s. 168.

bunu açığa vurmak, lisaniyle söylemek lâzımdır. Şayet korku gibi bir sebeple îmanını gizli tutmak, lisaniyle söyleyememek mecburiyeti varsa, o takdirde kalbiyle tasdikle iktifa eder. Lisanla söylemese de mü'mindir. Bu iz'anla teslimiyet, gönülden Allah'a boyun eğmek, mü'min ile münafık arasını ayıran vasıftır. Münafık lisanla söyler, fakat kalbi inanmaz. Mü'minin hâli ise gönül nzasiyle Allah'a teslim olmaktır. Kalbi tslâma bağlıdır. Münafığın hâlinde marifet var, fakat iz'an ve teslimiyet yok. Lisaniyle söylese de kalbinde îman mevcut değil.

15- Amel İmandan Cüz Mü?

Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre: Amel îmandan cüz değildir. Ona bu hususta iki grup muhaliftir:

Birisi: Mutezile ile Hariciler, bunlar ameli îmandan cüz sayarlar. Amel etmiyen kimse mü'min addolunmuyor, onlar pratik islâmcıdırlar.

ikincisi: Fukahâ ve muhaddisler, bunlara göre amel îmana dahildir, fakat îmanın aslına dahil değildir. îmanın artması ve eksilmesi bakımından îmana dahil sayılır. Onlara göre Şeriat ahkâ-miyle amel etmese de tasdik bulunduğu zaman mü'min sayılır, fakat bu tarzda îmanı kâmil sayılmaz. İşte buradan îman artar ve eksilir mes'elesi çıkıyor.

16- İman Ne Artar, Ne Eksîlir

Ebû Hanîfe'ye göre îman ne artar, ne eksilir. Onun için gök ehlinin, yer ehlinin îmanı hep bir sayılır. Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet olunuyor:

«Yer ve gök ehlinin îmanı birdir. Evvelin ve âhîrinin, öncekilerin ve sonrakilerin îmanı ve Peygamberlerin

îmanı aslında birdir. Zira biz hepimiz bir Allah'a îman ettik. Onu tasdik ettik.

Farzlarsa çok muhtelifdir. Keza küfür de birdir. Kâfirlerin sıfatları çoktur. Hepimiz Peygamberlerin îman ettiklerine inandık. Lâkin onların îmanda ve bütün taatta bizlere sevapça üstünlüğü vardır. Zira onlar taatta efdaî oldukları gibi bütün umurda sevapça efdaldirler. Rabbiniz bize bu hususta haksızlık yapmış değildir. Çünkü o bizim hakkımızı azaltıp kısmadı. Belki Peygamberlere izaz ve ikram için fazlından daha ziyade verdi. Zira onlar insanların rehberidir. Allah'ın emir elçileridirler. Kimse mertebece onlara eşit olamaz. Zira insanlar fazilete onlar sayesinde erdiler. Cennete giren herkes onların daveti ve duasiyle girer.»^{159[7]}

îmanın hakikati tasdiktir ve Ebû Hanîfe'ye göre ne artar, ne eksilir. Tasdik ziyadeîği ve noksanlığı kabul etmez. Fazilet ve amel bakımından mü'minler birbirlerinden farklıdır, inanış kuvvetli veya hafif olur. Ebû Hanîfe'den sonra gelenlerin çoğu bu mes'elede ona muhalefet ettiler. Müslim Şârîhi, Nevevî diyor ki: «Tasdik ziyadeîği kabul eder. Çünkü tasdik, fazla nazar ve delillerin kuvvetli olması nisbetinde artar. Hattâ sıddîklerin îmanı en kuvvetlidir. Onlara hiç şüphe arîz olmaz, onların îmanı sarsılmaz. Karışık ahval içinde kalsalar da kalbleri daîma münşerihtir, huzur içindedir. Onlardan başkaları ise öyle olamaz. Bu inkârı kabil olmıyan bir gerçektir. Akıllı bir kimse Ebû Bekr-i Sıddîk'ın tastikine başka hiç bir kimsenin tasdikinin müsavi olmıyacağımda şüphe etmez. Onun için Buhâri şunu zikretmiştir:

«İbn-i Müleyke diyor ki: Otuz sahabeye yetiştim, her biri nifaktan korkardı. Hiç birisi Cebrail ve Mikâil

^{159[7]} İbn-i Bezzazı, Menâkıb-i İmâmı A'zam c. II, s. 141

îmanı gibi îmânı olduğunu söylemiyordu.»

İbn-i Bezzazı bu söze şöyle cevap veriyor :

«Tek bir bakış eğer kat'î surette cezme götürür ve tasdik ederse, istenen tasdik hâsıl olmuş demektir. Öyle değilse ona tasdik değil, zan denir. Bir tasdikle hâsıl olan cezm, bin defa tekrarlınsa o yine birinci tasdikdir, bir nazarla hâsıl olan cezm de böyledir. Çok nazarla ziyadeliğe hâsıl oılmaz.»

Bunlar iki türlü görüştür. Biz tasdikin kuvvetinin birbirinden farklı olduğuna kaniiz. Bu da amelde kendini gösterir. Tasdik var, öyle kuvvetlidir ki, şahıs onun hükmüne muhalefet edemez. Tasdik var, akla tesir eder, fikir, mantık ona boyun eğer. Kalb onun hük-rnuna râm olur. Fakat tasdik var bütün şuur ve arzulara hâkim olamaz, şuur, his ve amel bir yanda olur akıl fikir ve mantık diğer yanda kalır.

17- Ehh Cennet, Ehl-I Nâr

Ebû Hanîfe'ye göre îmanın rüknü tasdik olduğundan ve oda artıp eksilmediğinden günah işlemek yüzünden kimse tekfîr olunamaz. Çünkü îmanın aslı olan tasdik mevcuttur. Amel etmese de îman vardır, âsiler mü'min sayılırlar. Onlar sadece amel-i salîha bâzı seyyiât katıyorlar demektir. Umulur ki, Allah onların tevbele-rini kabul eder.

Intikâ şunu naklediyor: «Ebû Mukâtil diyor ki: Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim. İnsanlar bize göre üç mertebe üzeredir. Birincisi: Peygamberler olup Cennet ehli-dendirler. Peygamberin Cennet ehli-den olduklarını haber verdikleri de Cennet ehli-dendirler. ikincisi: Müşriklerdir. Onların Cehennem ehli-den olduklarını biliriz. Üçüncüsü mü'minlerdir. Onlar hakkında bir hüküm veremeyiz, ne Cennet ehli-den ,ne

de Cehennem ehlinde olduklarını beyân edemeyiz. Onların Cennet ehlinde olmalarını dileriz. Cehennem ehlinde olmalarından korkarız. Allah'ı Teâlâ'nın buyurduğu gibi deriz: «Amel-i salih işlediler, seyyiât ta karıştırdılar. Umulur ki, Allah onların tevbesini kabul eder.» Onlar hakkında hükmü verecek olan Allah'tır. Onların Cennet ehlinde olmasını dileriz. Çünkü Cenâb-ı Hak buyurur:

«Allah, şirk koşmayı asla affetmez, Bunlardan başkasını dilerse affeder.»

«Onların günahlarından ve hatâlarından dolayı endişe ederiz. Çünkü Peygamberlerden başka kimse Cennetle müjdelenmiş değildir, isterse gece gündüz oruç ve namazla vakit geçirsin. Bir de Peygamber tarafından Cennet ehlinde oldukları haber verilenler Cennetlidir.»^{160[8]}

Bu sözler Fıkıh-ı Ekber'de olanlara tamâmiyle uygundur. Orada aynen şöyle denir: «İsterse büyük günah olsun, onu helâl tanımadıkça bir günahdan dolayı bir Müslümanı tekfir edemeyiz. İman adını ondan çekip atmayız. Biz ona mü'min ismini veririz.»

18- Âsîleri Tekfir Etmez

Ebû Hanîfe'nin bu hususta sözü böyledir. Bunlar sağlam, mantıkî sözlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de olan va'd ve va'ide uygundur. Ulemâ bunu beğenmiş ve fukahânın cümlesi bunu böyle kabul etmiştir. Hicret yurdu olan Medine'nin fakihî İmâm Mâlik bu hususta Ebû Hanîfe'ye muvafakat ederdi. Ömer b. Hammâd b. Ebû Hanîfe diyor ki: «İmâm Mâlik b. Enes'le görüştüm, onun yanında oturdum, onun ilmini

^{160[8]} İbn-i Abdülber, Intilcâ, s. 167.

dinledim, ondan ayrılacağım zaman ona dedim ki:

— Düşmanlık yapan hasedciler sana Ebû Harîfe'yi olduğundan başka türlü tanıتماğa çalışmalarından emin değildim.. Ben sana onu olduğu gibi tanıtmak isterim. Onun fikirlerini beğenirsen ne âlâ, yoksa sende ondan daha iyisi varsa onu da öğrenmiş olurum.

— Söyle bakalım, öyleyse, dedi. Şöyle konuştuk:

— Ebû Hanîfe günahından dolayı mü'minlerden kimseye kâfir oldun demez, dedim.

— Ne güzel söylemiş, dedi, veyahut isabet etti, dedi.

— O bundan daha büyüğünü söyledi: Kötü künahlar işlese de tekfir etmem, dedi.

— İsalet etmiş ve güzel söylemiş.

— Bundan daha büyüğünü söylerdi, dedim.

— Nedir o? dedi.

— Bir adam, taammünden, kasden günah işlese yine tekfir etmem, dedi.

— Doğru söylemiş.

— işte onun dedikleri bunlardır, her kim ki sana onun sözleri bunlardan başka türlü olduğunu haber verirse ona kanma.»^{161[9]}

19- Mürcîecîlik Hakkında Sözleri

Müteahhirinden cumhur Muslinimin re'yi bunun üzerine karar kılmıştır. Müslüman cemaatına bu hususta muhalif olanlar Hâriciler ve Muteziledir. Hal böyle iken bu söz ulemâdan bâzısı tarafından Ebû Hanîfe'ye dil uzatmak için vesile yapılmıştır. Bundan onun Mürcieden olduğu neticesini çıkarmışlardır. Şehri s tanın'nin bu itham hakkındaki sözünü yukarıda beyan etmiştik. Bizzat o Fikh-ı Ekber kitabında kendisinden

^{161[9]} Mekki, Menakıbu Ebû Hanîfe, c. I, s. 77.

bu töhmeti reddedip almakta ve kendi mezhebiyle Mürcie arasındaki farkı belirtmektedir:

«Mü'mine günahları zarar vermez, mü'min ateşe girmez, o fâ-sık ta olsa, dünyadan mü'min olarak çıktıktan sonra ateşte ebedî kalır deyameyiz. Mürcie Taifesinin dediği gibi bizim hasenatımız makbuldür, günahımız yargılanmıştır da diyemeyiz. Fakat şöyle deriz: Kim ki ifsat eden ayıplardan, iptal eden hallerden hâîî olarak bütün şartiyle' iyilik yaparsa onu küfürle, dinden dönmekle, kötü ahlâkla iptal etmez ve mü'min olarak bu dünyadan giderse, Allah onun amelini zayi etmez. Kendi İûtfundan kabul ederse, sevap verir. Allah'a şirk koşmamak, küfre sapmamak şartiyle irtikap edilen günahların sahibi mü'min olarak ölünceye kadar tevbe etmezse o Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse onu ateşte azaplandı-rır. Dilerse onu affeder. Cehennemde azap etmez.»^{162[10]}

Fıkıh-ı Ekber'in bu ibareleri, întikâdan ve münakaşa kitaplarından naklettiklerimize tamâmiyle uygundur. Ebû Hanîfe'nin görüşüyle Mürcie arasındaki farkı daha ziyade açıklamaktadır. Doğrusunu isterseniz. Mürciecilik son devirlerine doğru ibahcılığa -herşeyi mubah saymaya doğru daha çok kayıp yaklaşmıştır. Fâsık-lar orada istedikleri kapıyı açık buldular. Onun için Zeyd b. Ali şöyle demiştir: «Fasıklan Allah'tan af bekleme tama'ma düşüren Mürcieden ben teberri ederim,»

Onun için diyebiliriz ki: Büyük günah işleyen hakkında görüşler üç guruba ayrılmıştır: Bir kısmı onları, mü'minlerden saymaz Hâriciler ve Mutezile gibi. Bir kısmı îmanla beraber mâsiyet hiç zarar vermez, Allah bütün günahları affeder, der. İşte bunlar dâ mezmun

^{162[10]} Ebû Hanîfe, Fıkıh-ı Ekber, s. 9, Haydarâbâc tab'ı.

Mürciedir. Üçüncü grup ki, ulemanın ekserisi bunlardandır. Bunlarca âsi olan tekfir olunmaz, iyiliğe on misli cevap vardır» günaha ise kendi miktarı kadar azap vardır. Allah'ın affı hiç bir kayıt altına alınmaz, bir hadde tâbi değildir, tşte Ebû Hanîfe bu ulema zümresi ndendir. Cumhur Müsîmînin akidesi de budur. Eğer bu re'ye kail olanlara Mürcie denirse o zaman Cumhur Müsli-mîn Mürcie demek olur.^{163[11]}

İyi araştıran ulemâ, Mürcie namını yalnız ikinci gruba vermektedirler. Onun için Ebû Hanîfe'den Mürcielîği reddederler. Çünkü o esaslara göre Mürcie'de amel ve taat cihetini ihmal vardır. Ameli hesaba katmıyorlar. Halbuki muttakî olan Ebû Hanîfe asla böyle bir şeye kail değildir.

Hayrat'ül-Hisan'da şöyle deniyor: «Bir kısmı Ebû Hanîfe'yi Mürcie'den saymaktadır. Bu söz doğru değildir. Evvelâ Mevâkıf sarihi diyor ki: Mürcie'den olan Assan'ı Ebû Hanîfe'yi de Mürcie'den sayıyor ve kendi görüşlerini ona nisbet ediyordu. Bu ona iftiradır. O, şöhreti olan bu büyük imama Mürciecilik nisbet ederek mezhebi yaymağa bakıyordu. Sonra Amidî diyor ki:

«Onu Ehl-i Sünnet Mürciesinden saymış olsalar gerek. Çünkü Mutezile ilk zamanlarda kader mes'elesinde kendilerine her muhalif olana Mürcie damgası vuruyordu. Veyahutta Ebû Hanîfe iman eksilmez ve artmaz dediğinden, ameli îmandan geri bırakır zannettiler ve Mürcie'den saydılar. Halbuki bu böyle değildir. Çünkü Ebû Hanîfe amele son derece ehemmiyet verir. Birçok amel mes'e-lelerinde fikhî içtihadı vardır.»

Üçüncü olarak İbn-i Abdulber diyor ki: «Ebû Hanîfe'yi

^{163[11]} El-Müel ve'l Nihal sahibi bunlara Ehl-i Sünnet Mürciesi namını verir.

çeke-miyorlardı. Hased edenleri çoktu. Ondan olmıyan şeyi ona nisbet ediyorlardı ona yakışmayan şeyleri uydurup söylüyorlardı.»

İşte Ebû Hanîfe'nin Mürcieciliği hakkında ulemânın sözleri bunlardır. Bence Ebû Hanîfe asla Mürcieden addolunamaz. Meğer ki fâsıkı, mü'minlerden sayan herkes mürcieden addedilmiş olsun. Allah'u Teâlâ âsilerin bâzısını affeder, Allah'ın affı bir kayıt ve tahdit altına alınamaz. Bu hâle göre yalnız Ebû Hanîfe değil. Mutezileden başka bütün fukahâ ve muhaddisler Mürcie zümresine girmiş olur ki, bu doğru değildir.

20- Kader Ve İnsanların Amelleri Mes'elesi

Ebû Hanîfe nüfuz-ı nazar sahibi, iyi görüşlü bir zattır. Onun için kader mes'elesine dalmaktan çekinirdi. Ve arkadaşlarına da bunu tavsiye ederdi. Yusuf b. Hâlid, Basra'dan geldiği zaman ona şöyle demiştir:

«Bu, insanların karşısına dikilmiş güç bir mes'eledir. Bunu halledin güçlüğü kim yenebilecek? Bu Öyle kapalı bir mes'eledir ki, anahtarı zayi olmuştur, anahtarı bulunursa o zaman içindeki belli olacak, onu açacak olanlar, ancak Allah indinden haber getirenlere dir.»

Kaderiyyeden bir grup ona gelerek kader mes'elesini münakaşa yapmak istediler. Onlara şöyle dedi: «Bilmez misiniz ki, kadere bakan, güneşe bakan gibidir, baktıkça gözleri kamaşır, şaşkınlığı artar.» Fakat Kaderiyye bu haddi aştılar, kaza ile adalet arasını nasıl bulabileceğini sordular. Allah herşeyin nasıl olacağına hüküm ve kaza ediyor. Onun kazası ve kaderi üzere o işler oluyor. Sonra neden kaza ve kader çerçevesi dairesinde yaptıklarından dolayı insanları hesaba çekiyor? İşte bunu sordular ve dediler ki:

— Allah'ın mülkünde kazası dışında bir şey yapmak mahlûh-tan hiç birinin elinden gelir mi?

— Hayır, gelemaz, Yalnız kaza iki türdür. Biri Vahiyle emirdir. Diğer kudrette takdir eder, kudret verir. Meselâ küfre kudret verir, fakat emir vermez. Belki nehyeder. Emir de iki türdür. Emr-i tekvîn, yâni birşeyi meydana getirmek ,olmak emri. Ol, der, olur. Bu vahiy emrinden başkadır.»

Ebû Hanîfe'nin bu taksimi ne güzeldir. O kazayı kaderden ayırıyor. Ona göre kaza demek: Vahy-i İlâhî ile Allah'ın vermiş olduğu hükümdür. Kader ise kudret-i îlâhiye altında cereyan edendir. Allah ezelden halkın umurunu takdir etmiştir. Vahyin muktezasına göre kullarına takalifi vardır. Ameller kulun ihtiyariyle Allah'ın takdiri üzere cereyan eder. Emir de iki kısımdır, icat ve tekvîn emri var, bir de teklif emri var. Kâinattaki umur birinciye göre cereyan eder. Âhirette ceza ise ikinci teklif emrine göredir.

Burada şöyle bir mes'ele var: Taat ve isyan kulun dilemesiyle midir? Yoksa Allah'ın meşîetiyle midir? Şayet kulun meşîetiyle ise Allah irade eder mi? Allah'ın iradesi emrinden ayrılır im? Bu halli müşkîl bir mes'eledir. Ebû Hanîfe bu mes'eleye insan, bilgi takatının varabileceği şekilde ve Allah'ın kudret ve kemâline lâıyk tarzda şöyle cevap veriyor:

«Ben bu hususta ortadan söylerim, ne cebir var, ne de tefviz var. Allah'u Teâlâ kullarına takat getiremeyecek bir şey teklif etmez. Onlardan yapamıyacakları bir şey istemez, işlemedikleri bir şeyden dolayı onları cezalandırmaz. Yapmadıkları bir şeyi onlara sormaz. Bilgileri olmıyan bir şeyin münakaşasına dalmalarına rızası yoktur. Bulunduğumuz hâli Allah'u Teâlâ

bilir.»^{164[12]}

işte bu mes'eledede mütefekkiye yakışan söz budur. Coşkun dalgalar gibi çalkalanan bu mes'eleye, içinde boğulurum endişesiyle dalmak istemiyor, insan iradesine lâayık olduğu hürriyeti veriyor. Çünkü bu hiss olunur bir emirdir.

Her hangi bir münakaşacı onu girmek istemediğı bu mevzua sürüklemek isterse, beşer ilminin takat getiremeyeceğı bu mes'eleye sokarsa yasak hududu geçmez. Kaderiye'ciler^{165[13]} ona sordular :

Bize haber ver. Allah bir kuluna küfrünü murat ederse ona iyilik mi yapmış olur yoksa fenalık mı?

Şu cevabı verdi:

— Fenalık etti, zulüm etti denilmez. Allah'ın emrine muhalefet edenler hakkında bunlar söylenir. Allah ise bundan münezzehtir.

Bağdat tarihinde Ebû Yusuf'tan nakl olunuyor:

Ebû Hanîfe'yi şöyle derken işittim. Bir kaderci, ile konuştun mu, sana söyleyeceğı iki şeydir: Ya küfür etmek, ya sükût etmek. Ona bu şeylerin böyle olacağını Allah eskiden biliyor muydu diye sorulsa: Buna karşı: Hayır derse kâfir olur. Evet derse ona sorulur: Bildiğı gibi olmasını mı diledi, yoksa bildiğinin hilâfına olmasını mı diledi? Cevabında: Bildiğı gibi olmasını diledi derse mü'-minden îman, kâfirden küfrü dilediğini ikrar etmiş olup, yok ilminin hilâfına olmasını diledi derse Allah hem diliyor, hem de meramına nail olamıyor demek. Bildiğinin aksine dileyen ve bildiğı olmayan bir tanrı tanımak ise küfürdür.»

Hulâsa Ebû Hanîfe bu mevzua muayyen hudutlar dahilinde dalıyor. Bu denizde fazla açılmıyor. Hayır ve şer her şeyin Allah'ın kaderiyle olduğuna inanıyor.

^{164[12]} Yusuf b. Hâlid Sdmî ile geçen konuşması.

^{165[13]} Kaderiye: insan filini yaratır, Allah mâsiyeti murad etmez derler

Allah ilminin, iradesinin ve kudretinin şumuline îmanı var. Allah'ın iradesi haricinde insandan bir iş sadır olmaz. İnsanın taatı ve mâsiyetleri kendisine aittir, insanın cüz'i iradesi ve ihtiyacı vardır. Onun için yaptığından sorulur, hesap verir. Hayır olsun, şer olsun zerre kadar haksızlık görmez. Bunlar Kur'ân'ın akideleridir. Ebû Hanîfe bunları Kur'ân'm sağlam âyetlerinden alıyor. Kadercilerle münakaşa yapması onların önünü kesmek, onları susturmak, delâletlerini yüzlerine çarpmak içindir.

21- Ebû Hanîfe İtûdalden Ayrılmaz

Ebû Hanîfe cebre kail olan Cehmi'ye'nin nazariyesini almıyor. O insanın ef'âlinde iradesi olmadığına kani değildir. Bununla beraber görüyoruz ki, onu tenkîd edenler daima onun Cehmiye'den olduğunu ileri sürüp duruyorlar; böylece ona iftira atıyorlar. Cehme ta'zîm için onun devesinin yularını tuttuğunu söylüyorlar. Bu yalanı uyduruyorlar. Halbuki o, Cehm'le münakaşalar yapıyor onun bâtil delillerini çürütüyordu. Nasıl ki Ebû Yusuf onun şöyle dediğini nakleder: «Horasan'da iki sınıf şer insan var: Cehmiye ve Müşebbihe.»

İlim ve faziletten mahrum olan bâzı kimselerin iftira atarak ulemâya haksızlık yapmaları olsa olsa bu kadar olur. Hayır ve şer kaderle olduğuna hükmetmezse Mûtezili derler, hayır ve şer kaderle olduğuna hükmederse Cehmiye derler. Halbuki o Cehmiyeden uzak olduğunu kendisi haykırıyor. Doğru rivayetler onun Cehmiye'nin yollarını kesip bâtil propagandalarının yapılmasına engel olduğunu anlatmaktadır.

22- Hâlk-ı Kur'ân Mes'elesî

Ebû Hanîfe zamanında bâzı kimseler Müslümanlar arasında Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair sözler etmeğe başladılar. Kur'ân Hz. Peygamberin en büyük mûcizesidir, fakat Allah'ın mahlûkudur, diyorlardı. Bildiğimize göre bu sözü ilk söyleyen Ca'd b. Dirhem olmuştur. Onu Horasan Valisi Hâlid b. Abdullah idam etmiştir. Cehm b. Safvâ da buna kail oluyordu.

Ebû Hanîfe düşmanları onun da bu re'yde olduğunu iddia ediyorlar ve onun bundan dolayı iki defa tövbeye çekildiğini söylüyorlar. Sözde Emevîlerin Irak Valisi olan Yusuf b. Ömer tarafından bir defa, başka bir defa da kadı Ibn-i Ebî Leylâ tarafından tevbe ettirilmiş imiş! Sabit olmuş bir töhmeti veya delile dayanan bir görüşü ulu orta reddetmek bizim âdetimiz değildir. Fakat bu hususta Ebû Hanîfe'ye nisbe tolunan bu rivayetleri kabul etmekte tereddül ediyoruz. Bunları doğru bulmuyoruz. Çünkü bunlar onu kötölemek isteyen düşmanları yoluyla gelmektedir. Ve elimizde bunlara muarız rivayetler de vardır. Ve bunlar kabule daha lâyıktır. Çünkü bunlar töhmet altında olmıyan mevsuk kimselerin rivayetleridir. Akâid hususunda rasgele söz söylememekle şöhret bulan, ölçülü konuşan Ebû Hanîfe'nin sânına yakışan da budur. Çünkü o ancak selefın daldığı mevzulara daldardı. Selefın görüşlerini ve dînî hakikatleri müdafaa ederdi.

Onun Kur'ân mahlûktur deyip de sonra bundan tevbe ettirildiğine dair olan rivayetleri bir yana bırakalım da onun bu mesele hakkındaki kanaatim başka haberlerden öğrenmeğe çalışalım. Bu hususta iki haber nakledeceğiz.

Birincisi: Bağdat tarihi diyor ki: «Kur'an mahlûktur

sözüne gelince denildiğine göre Ebû Hanîfe'nin buna asla kail olduğu yoktur.» Yine orada şöyle deniyor: «Ne Ebû Hanîfe, ne Ebî Yusuf, ne Züfer, ne Muhammed ve ne de onların arkadaşlarından hiç birisi Halk-ı Kur'ân hakkında asla birşey demediler. Haîk-ı Kur'ân hakkında Bısr, Merisi, Ibn-i Ebî Duâd konuştular ve işte bunlar Ebû Hanîfe'nin ashabına da leke sürdüler.»^{166[14]}

ikincisi: întikâ kaydediyor: Ebû Yusuf diyor ki: «Bir Cuma günü Küfe mescidine bir adam gelerek Kur'ân hakkında sorar. Ebû Hanîfe orada yoktur, Mekke'de bulunmaktadır." Oradakiler aralarında ihtilâfa düşerler, Ebû Yusuf diyor ki: Vallah o insan şekline girmiş bir şeytandı zannederim; bizim halkımıza sokuldu, bize bu mes'eleyi sordu, biz de birbirimizle soruştuk ve cevap da vermedik. Üstadımız burada yok, o söze başlamadıkça biz söze katılmağa hoş görmeyiz, deyip savdık. Ebû Hanîfe geldiği zaman ona bu mese'leyi açtık, şöyle şöyle oldu, bu hususta ne biliyorsun, dedik. Yüzünün rengi değişti. Güç bir mes'ele vuku buldu da biz de o, hususta bir şey söylemedik zannetti. Nasıl oldu diye sordu. Biz de şöyle oldu diye anlattık. Bir müddet sükûta daldı. Sonra: Siz ne cevap verdiniz? dedi. Biz de hiçbir cevap vermedik, yanlış bir şey söyleriz, sen de onu beğenmezsin diye korktuk da bir şey söylemedik,, dedik. Bunu duyunca sevindi ve:

— Allah hayırla mükâfatlandırırsın, benim vasiyetimi iyi tutun. Bu hususta asla birşey demeyin, bunu asla sormayın. Yalnız şunu bilin: Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, deyin. Buna bir harf bile ziyade etmeyin. Zannetmem ki bu mes'elenin sonu gelsin.»^{167[15]}

^{166[14]} Hatib Bağdatî, Târihi Bağdat, c. XII, s. 377, 378.

^{167[15]} İbn-i Abdulber, İntikâ, s. 156.

23- Açık Netice : Hâlk-I Kur'ân Mes'etesine Dalmaktan Çekinirdi

Bu sözlerden çıkan netice şüphe bırakmayacak surette gösteriyor ki, Ebû Hanîfe bu mes'eleye dalmaktan çekiniyordu. Fakat düşmanları bu yolda asılsız şeyler uydurdular; Ebû Hanîfe'ye iftira ettiler. Hanefîyyeden bazılarının hâlk-ı Kur'ân'a kail olmaları onların bu asılsız sözlerinin yayılmasına ve doğru zannedilmesine yardım etti. Ebû Hanîfe onların iftiralarının gadrine uğramıştır. Bâzı Hanefîyyenin sözlerini ona yüklemişlerdir. Yine bu cümleden olarak Ebû Hanîfe'nin torunu ismail b. Hammâd b. Ebû Hanîfe'nin Hâlk-ı Kur'ân'a kâî olması da bu isnadın ona yapışmasına sebep olmuştur. Çünkü rivayete göre, İsmail b. Hammâd şöyle demiş: «Kur'ân mahlûktur, bu benim re'yimdir ve atalarımın re'yi-dir..» Bîşr b. Velid bunu şöyle reddetmiştir.

— Senin re'yindir, buna evet deriz. Fakat atalarının re'yi olduğuna gelince, buna cevabımız: Hayır, öyle değildir, olacaktır.

Hâlk-ı Kur'ân'a kail olan Mutezile .ilimde fıkıhta yüksek mevki sahibi olan kimselerin de bu re yde olduklarını' söyleyerek kendi mezheblerini tervice çalışıyorlardı. Ebû Hanîfe'yi de bu işe karıştırdılar.

Bütün bunlara dayanarak diyoruz ki: Ebû Hanîfe Hâlk-ı Kur'* ân mes'elesine dalmamıştır, bu mevzuu kurcalamamıştır. Ve pek tabî ki Kur'ân mahlûktur da dememiştir. Kanaatımızca bu mes'e-leyi mevzuubahs etmek günah da sayılmaz!

FASIL:12.

EBÛ HANÎFE'NİN GÖRÜŞLERİ FİKR, AHLÂK VE İÇTİMAİYAT MES'ELELERİ

24- Hayata Ve Cemiyete Bakışı

Ebû Hanîfe gayet derin düşünce, uzak görüş, geniş akıl sahibi bir zattı. Gözü Önünde cereyan eden işlerin sebeplerini ve neticelerini tanıma hususunda gayet maharetli ve nüfuz-u nazar sahibi idi. Hayatı iyi tanırdı. Çarşı pazarda alâkası vardı. Ticaretle iştigal eder, halkla alış-verişte bulunur, hayatta ne oluyor, bilirdi. Fıkıh ve Hadis ilmini Öğrendiği gibi hayatı da öğrenmişti. Akâid umuru ve siyâsî olaylar hakkında münakaşalarda bulunurdu. Onun İçin fikir metodları, halkın ahlâkını tanıma ve insanlarla muamelede tutulacak yollar hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşleri gayet sağlamdır. Bunlardan onun fikirlerini, hayata ve cemiyete ne gözle baktığını öğreniyoruz. Bunları gösteren bâzı misaller nakledelim :

25- Amel Ve Ahlâk Sağlam Bîlgîye Dayanmalıdır

Ebû Hanîfe'ye göre doğru amel ancak sağlam bilgi üzerine kurulabilir, tyi insan sade hayır işleyen değildir, hayırlı insan olabilmek için hay in ve şarri bilmelidir. Hayrın meziyetlerini bilerek hayır işlemelidir. Kötünün zararlarını anlıyarak kötülükten kaçınmalıdır. Âdil olmak, zulmü tanımaksızın adalet yapmak değildir. Belki zulmü ve gadri adaleti ve gayesini bilerek adalet icra etmektir. Şerefli neticelerini düşünerek adalet yapan âdildir. Bu konuda EI-Âlim Vel-Mütâaîlim kitabında diyor ki:

«Bilmiş ol ki amel ilme uyar. Nasıl ki âzâ gözün görmesi sayesinde hareket eder. Az dahi olsa ilim ile amel, çok amel ile olan cehaletten daha faydalıdır. Bu şuna benzer. Çölde bîr adamın yanında az miktarda azık bulunsa bile doğru yolu bilirse kurtulur, bu onun için, yanında çok azık bulunup ta doğru yolu bilmiyen kimseden daha hayırlıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Hiç bilenlerle biîmiyenler bir olur mu? Bunu ancak akh olanlar anlar.»

Burada öğrenmek isteyen öğrenci Ebû Hanîfe'ye dedi ki; Bir adam adli tavsif etse, fakat zulmü bilmesene buna ne buyrulur? Ona şu cevabı verdi: «Bir adam adaleti tamsa, fakat adaletin zıddı olan zulmü, haksızlığı bilmesene o hem adaleti, hem de zulmü iyice tanımıyor demektir. Ey kardeş, biîmiş ol ki bütün insanların en cahili ve en kötüsü böyleleridir. Çünkü bunlar bence şu dört kişiye benzerler;

Kendilerine bir beyaz elbise gösteriliyor ve bunun rengi nasıldır? diye soruluyor. O dörtten biri: Bu elbise kırmızı diyor, diğeri san diyor, üçüncüsü kara diyor, dördüncüsü de beyaz diyor. Bu sonuncuya: Diğer üç kişi doğru mu söylediler, yoksa yanıldılar mı? diye sorulsa ve o da: Ben bu elbisenin beyaz olduğunu bilirim, fakat belki diğerleri de doğrudur, diye cevap verse, gülünç olur iş-te karşı tarafı bilmiyen adaletçi sınıf da böyledir.

Onlar diyorlar ki: «Biz zâninin kâfir olmadığını biliyoruz, fakat zina ettiği zaman donu sıyrıldığı! gibi, zâninin imanı da sıyrılır deyen de belki doğrudur; biz onu tekzip etmeyiz- Kudreti olduğu halde Hacca gitmeden ölen kimseye biz mü'min deriz, onun cenaze namazını kılarız. Onun için mağfiret dileriz, onu defnederiz. Onun haccını Öderiz. Fakat Yahudi veya Hristiyan olarak öldü diyeni de tekzip etmeyiz.»

Bunlar hem Hâricilerin sözünü beğenmezler, hem de onların dediklerini derler. Şia'nın sözlerini inkâr ederler, fakat onların sözlerini söylerler. Mürcienin sözlerini reddedelerler, lâkin onların dediklerini derler.»

Ebû Hanîfe'nin bu değerli sözleri bize iki şey anlatıyor:

1- Doğru amel doğru düşünce üzerine kurulur, dürüst iş kararlı ve sabit amele dayanır.

2- İlim kat'i olmalıdır. İtikat mes'elelerinde tereddüt olmaz. Yâkmen îman, isbat ve nefî ile perçinleşir. İnamlacak şeyi isbat eder, başkasını nefî eder. İtikadı hükümle tasdik eder, aksini bozar, Akaide dair doğru olan budur. Deliller kat'i olmalıdır. Amele gelince onda zannî de olsa, delil yine muteberdir. Her vakit kat'i delil aranmaz. Amel hususunda zannî delil de yeter. Öyle olunca amel babında muhalifin kavlinin batıl olduğuna hükmedilmez. Belki kendi kavlini tercih etmekle iktifa eder. Doğru olan budur, fakat hatâyâ da ihtimali vardır, der. Bunlar Ebû Hanîfe'den naklolan sözlerdir. O fıkıh mes'eleleri ve içtihatları hakkında şöyle derdi: «Bulabildiğimiz kavlin en güzeli budur. Her kim bundan daha iyisini bulursa ona tâbi olsun.»

26- Ebu Hanîfe'nîn İnsanlar Ve Topluluklar Hakkındaki Düşünceler!

Ebû Hanîfe'nin insanlar, cemiyet ve yaşadığı topluluk hakkındaki fikirleri, insanların ruhi haletini inceden inceye gayet iyi bilen, hayatın acı tatlı olaylarını tatmış olan tecrübeli bir âlimin görüşleridir. Talebesi Yusuf b. Hald Semtî'ye yapmış olduğu vasiyeti onun gayet kıymetli düşüncelerinden bir çoğunu ihtiva etmektedir. Onlardan bâzısını nakledeyim :

«Bilmiş ol ki, insanlarla iyi geçinmezsen onlar sana düşman kesilirler, vелеv ki anan baban bile olsa senden hoşlanmazlar. Akrabandan olmıyan bir cemâatle iyi geçinirsen sana ana baba olur-lar. Şimdi gözümün önünden şöyle geçiyorsun: Basra'ya gidiyorsun, onlara muhalefete başlıyorsun, aralarına karışmıyorsun. Sen onları terk ediyorsun, onlar da seni îerk ediyorlar. Sen onlara sövüyorsun, onlar da sana. Sen onları dalâlette addediyorsun, onlar da seni dalâlette sayıyorlar. Böyle yaparsan bu hem sana, hem bize leke olur. Onlardan kaçmak istersin. Bu akıl işi değildir. Zira hoş geçinmek gereken yerde müdârât yapmıyan akıllı sayılmaz... Basra'ya girdiğin zaman insanlar seni karşılar ve ziyaret ederler. Senin kadrini bilirler. Herkese mertebesine göre itibar et. Şeref ehline ikramda bulun. İlim ehlini büyük tanı. Üstadlara hürmet göster. Gençlerle lâtife yap. Avamla yakından görüş. Fâcirlere müdârât göster. Hayırlı kimselerle arkadaşlık yap. Sultana lâkayitlik gösterme. Kimseyi hakir görme. Mürüvvette kusur etme, sırrını kimseye açma. Denemedikçe kimsenin dostluğuna güvenme. Alçak ve hasîs kimselerle dost olma. Hoşa gitmeyen bir şeye alışma. Sefihlerle düşüp kalkma. Hoş geçin. Sabırlı ve mütehammil ol. Güzel ahlâklı, geniş yürekli, derya gönüllü ol. Elbisen temiz ve yeni olsun. Binek atın iyi olsun. Güzel kokular kullan... Yemek yedirmekte çok cömert ol, herkesi doyur, bâhîl ve cimri kimse asla başa geçip efendi olamaz. Halkın ahvalini araştırıp öğrenen adamların olsun. Bir fitne ve fesat duydum mu onu ıslâha koş. Bir yerde salâha yüz tutmuş iyi işler duydum mu onları da arttır. Seni ziyaret edenleri de, etmiyenleri de sen ziyaret et. Sana iyilik yapsınlar ister kötülük, sen herkese, daima iyilik yap. Her vakit iyilikte bulun. Affet, bâzı şeylere göz yum. Sana eziyet

veren şeyi terket hakkı yerine getirmeğe çalış. Arkadaşlarından hastalananları kendin ziyaret et. Göremediklerinin ahvalini soruştur. Sana gelmiyenlede sen alâkadar ol... Elinden geldiği kadar insanlara sevgi göster. Herkese selâm ver, isterse aşağı kimseler olsun, başkalarıyla bir mecliste toplanır veya bir mescitte beraber bulunur da aranızda bâzı mes'eleler münakaşa edilirse ve senin bildiğine muhalif birşey söylerlerse sen onlara muhalefet gösterme. Şayet sana da sorarlarsa onların bildiği gibi haber ver, sonra bu hususta şöyle başka kavil de vardır, delili şudur, diyerek kendi bildiğini söyle, böylelikle seni de dinlerler ve senin ilimde derecenı anlarlar. Eğer bu kimin kavli diye sorarlarsa bâzı fukahânın kavli de. Bu hal böylece devam ederse alışırılar, senin kadrini bilirler ve senin mevkiin yükselir. Sana gelenlerin hepsine bir nevi ilim göster, her biri senden birşey bellemiş olsun. Onlara kıymetli bilgiler ver, ehemmiyetsiz şeylerle uğraşma. Onlarla arkadaş gibi ol. Hattâ bâzan şaka yol-lu latifeler bile yap. Zira dostluk ve samimiyet ilme devamı sağlar. Onlara arasıra yemek yedir, onların hacetlerini gör. Kadirlerini bil. Kusurlarına göz yum. Onlara yumuşak davran, hoş muamele et. Onlardan hiç birine can sıkıntısı ve bezginlik gösterme. Kendini onlardan biri imiş gibi tut... insanlara onların yapmağa alışık olmadıkları bir şeyi teklif etme. Onların beğendikleri şeyi sen de beğen. Onlara daima iyi niyet göster. Doğruluk yap. Kibiri bir yana bırak. Sana gadir etseler de sen kadretme. Sana hiyanet etseler de sen emaneti yerine getir. Vefadan ayrılmı. Takvaya sarıl. Her din erbabına muaşeretleri veçhile muaşerette bulun.»

27- Bu Tavsiyelerden Çıkan Üç Netice

işte Ebû Hanîfe'nin bir talebesine nasihatleri. Bunları Küfe fıkhnı Basrahlara öğretmek üzere Basra'ya giden talebesine söylemiştir. Bunlar bize bu Büyük İmamın üç değerini açıkça gösteriyor. Onlar da şunlardır:

1- Burada onun yüksek ahlâkını ve fazilete bağlılığının derecesini açıkça görüyoruz. Bunlar onun için âdeti, tabiat hâline gelmiş bir meleke olmuştur. İmâm-i A'zam'ın ahlâkının bu tarzda olmasında hayret edecek bir şey yoktur. Çünkü o kendisini yüksek ahlâkı meziyetler ve manevî değerler üzere yetiştirmiştir. Hakir ve kötü işlerden daima uzak kalırdı. Yalnız dîne münafî olduğu için değil, insanlığa da aykırı olduğundan mâsiyetleri terkeder, günah olan şeylerden kaçınırdı.

«Mâsiyetleri kötü gördüm insanlık için onları terkettim, diyanet yerini bulmuş oldu.»

2- İctimaî mese'leler, insanların ahlâkı hakkında Ebû Hanîfe'nin dirayetli görüşünü yine buradan anlıyoruz. Topluluğun islahiyle uğraşan kimse, halkın sevgisini kazanmalıdır. İnsanları birbirine ısındıracak ve birleştirecektir. Yoksa araya ayrılık sokup nefret uyandırmıyacaktır. İnsanlara yapmaya alıştıkları, ısındıkları ve beğenecekleri, tahammül edecekleri şeyleri söyleyecektir. inkâr edecekleri şeyler ortaya atmayacaktır. Onlara muhalif bir re'yi varsa birdenbire ortaya almamalı .onları ürkütmemelidir. Evvelâ onların dediklerini bir dinlemeli,, sonra buna muhalif görüşler de vardır, diyerek onu ortaya atmalı, delillerini getirerek onu takviye etmelidir. Onu doğrudan kendisine mal etmemeli, bu re'yin sahibi kimdir diye sorarlarsa : Fukahâdan birinin re'yi demeli. Böylece

fikirleri hazırlamalı ki, onu kolayca kabul etsinler.

3- Bu vasiyetten bir terbiyecinin talebelerine karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini öğreniyoruz. Kendi bildiklerini onlara nasıl öğretecek, onları kendisine nasıl ısındıracak, fikirlerini onlara nasıl aşihyacaktır? Bu hususta tecrübeli bir terbiyeci sıfatıyla güzel Öğütler veriyor. Muallim talebesine derecelerine, meyillerine ve fitrî istidatlarına göre bilgi verecektir. Onları ilme ısındıracaktır. Onların heveslerini kırarak şekilde hazmedemeyecekleri bilgiler sorup onları ürkölmiyecektir. Açık ve kolay mes'elelerle başlayıp tedricen güç ve kapalı olanlara gidecektir. O bununla da yetinmiyor, bir terbiyecinin talebeleriyim çeşitli mevzulara temas ederek konuşması, onların sevgisini ve itimadını kazanarak alâkayla derslere bağlanmalarını sağlamasını, hattâ onlarla lâtife yapmasını, onların kusurlarına ve hatalarına göz yummasını tavsiye ediyor. Demek talebeye yumuşak ve hoş muamele yapmalıdır. Bıkıp usanmadan, bezmeden çalışmalıdır. Talebede alâka- uyandırmak için kendini talebeden biri gibi tutmalıdır.

Ders vermekle meşgul olanlar, kısaca temas ettiğimiz bu na-sihatların ne kadar kıymetli ve yerinde olduğunu takdir ederler. Talebeye ilmi sevdirmek, kolaylaştırmak, derste alâka uyandırmak en mühim şeydir.

FASIL: 13

EBÛ HANÎFE'NİN FIKHI VE İSLÂM HUKUKUNA HİZMETİ

28- Asıl Maksada Geliş

Bu etüdün asıl gayesi, Ebû Hanîfe'nin fikhını incelemektir. Çünkü Ebû Hanîfe fikhıyla şöret kazanmıştır. Onun mümeyyiz vasfı fakıhhk sıfatıdır. Onunla tanınmış ve nam almıştır. Bu eserin gayesi de onun fikhını incelemektir.

Ebû Hanîfe'nin fikhını incelemeğe başlayınca bu yolun pek işlek olmadığını görüyoruz. Çünkü Ebû Hanîfe kendisi fıkha dair yazılı bir eser bırakmamıştır. Ona nisbet olunan kitaplar akaide dair ve o mahiyyettedirler. Fıkh-ı Ekber, Âlim vel-Mütaallim. Osman Bettîye risalesi, Kaderiyye'ye red^{168[1]} ve saire gibi ulemanın eline geçebilen bu eserler hep küçük risalelerdir.

Fıkh-ı Ekber denen eserin akaide dair değil de, fıkha ait bir eser olduğu da söyleniyor. 60 bin veya daha fazla mes'ele ihtiva edermiş. Fakat böyle bir eser bugün elde bulunmuyor. Göz önünde olmıyan bir eser hakkında tedkikat yapıp birşey söylemek olmaz. Meşhur olan Fıkh-ı Ekber'in akaide dair olduğudur ve elde mevcut olup her tarafa yayılmıştır. Bunun nisbetinde söz varsa da elde olan budur. Meydanda olmıyan başka bir eserin varlığını far-zetmeğe hacet yoktur, eldeki Fıkh-ı Ekber akaide dairdir.

^{168[1]} Ibn-i Nedim, Fihrist, s. 286.

29- Ebû Hanîfe Fıkhnın Naklî: O, Bablara Göre Fıkıh Kitabı Yazmıştır

Ebû Hanîfe'nin fıkıh bablanna göre tertiplenmiş fıkha dair bir eseri bilinmiyor. O asrın ruhuna ve zamanına akışına uygun düşen de budur. Zira kitap yazmak onun ömrünün son günlerine kadar şuyû bulmuş değildi. Bu iş onun vefatından sonra yayıldı. Mücte-bitler sahabe devrinde bile fetvalarını ve içtihatlarını yazmaktan çekinirlerdi. Hatta Hz. Peygamberin Hadislerini bile yazmadılar Kur'ân-ı Kerîm'in bulunmasını arzu ediyorlardı. Çünkü Şeriatın direği Kur'ân'dır, O açık nurdur, kıyamete kadar kopmadan devam edecek bağlantı O'dur. Sonra ulema Hadisleri, fetvaları ve fıkıh yazmağa mecbur oldular. Medine fukahası Abdullah b. Ömer'in, Hz. Âişe'nin îbn-i Abbas'ın fetvâleriyle onlardan sonra Medine'de gelen tabî'nin fetvalarını toplamağa başladılar. Onlara bakıyorlar, onlara göre hüküm veriyorlardı. Iraklılar Abdullah b. Mes'ud'un fetvalarını, Hz. Ali'nin hükümlerini ve fetvalarını, Kadı Şurcyh'in hükümlerini ve diğer Küfe kadılarının verdikleri hükümleri topladılar. İbrahim Nahaî fetvaları ve-esasları bir mecmua halinde toplanmıştır. Ebû Hanîfe'nin üstadı Hammâd'ın da bir mecmuası vardı.

Fakat anlaşıldığına göre bu mecmualar bablara ayrılmış, umum arasında yayılmış kitaplar halinde değildi. Bunlar müteahhidin kendisi müracaat etmek için hazırladığı hususî notlar, müzakereler hâlinde idi. Kitap hâlinde halka çıkarılmıyordu. Unutmıyayım diye kaydettiği notlar kabilindendi. Ashabdan bâzısının dahi bâzı nadir hallerde böyle yaptıkları olurdu, bâzı şeyleri not ederlerdi. Hattâ

Hz. Ali'nin bâzı fıkıh hükümleri yazılı bir defteri

yanında taşıdığı rivayet olunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu nadir haller tabiîn devrinde biraz artmağa başlamış, daha sonra te'Lif ve tedvinin nüvesini bunlar teşkil etmiştir. îmam Mâlik Muvatta' kitabını yazdı, imam Ebû Yusuf Kitab'ül-Harac'ı ve Irak fikhına dair diğer eserlerini yazdı. Sonra îmam Muhammed b. Hasan te'Lif işini esaslı bir şekilde ele aldı. Irak fikhını tamâmiyle bir bütün hâlinde yazdı.

30- Onun Akvâlînî Talebeleri Toplamıştır

Ebû Hanîfe'nin fıkha dair bablara göre yazılmış bir fıkıh kitabı yazdığını bilmiyoruz. Fakat talebelerinin onun re'ylerini topladıklarını onun sözlerini kaydettiklerini kat'î olarak biliyoruz. Hattâ bazen bunları bizzat Ebû Hanîfe talebesine dikte ettirirdi. Ebû Hanîfe'nin re'ylerini nakleden imam Muhammed'in kitaplarının hepsi üstadından işittir, fakat kaydetmediği şeyler olmasına imkân yoktur. Onları üstadının vefatından sonra yazmış olamaz. Belki de bunlar hususî notlarda kayıth olup aynı zamanda üstadı olan Ebû Yusuf'un ve başkalarından almış olmalıdır. Onların bir kısmını ancak Ebû Hanîfe'den doğrudan almıştır, Çünkü o küçüktü. Ebû Hanîfe'nin dersinde bulunduğu zamanlar kısadır, bunca mes'eleler o dar zamana sığmaz. ;Ebû Hanîfe öldüğü zaman onun yaşı bunca mes'eleleri ihata etmesine müsait değildi. Ebû Hanîfe'nin vefatında 18 yaşında bulunuyordu. Bu yaş onun kitaplarına doldurduğu o mes'elelerin hepsini Ebû Hanîfe'den duymasına imkân verecek yaş olamaz. Bunları İmam-i A'zam'ın talebelerine maruf olan tedvin edilmiş mecmualardan almış olmalıdır. Başka tür-lüsüne ihtimal verilmez. Bunların hepsini Ebû Yusuf'tan dinleme suretiyle alıp yazmasına da imkân

yoktur. Eğer böyle olmuş olsaydı behemehal senedi zikreder, rivayet yolunu gösterirdi. İlmî emanete riayet ederdi.

Bâzı rivayetler biliyoruz ki, onlar Ebû Hanîfe'nin talebeleri üs-tadlarınm re'yelerini tedvin ettiklerini, yazıp kaydettiklerini gösteriyor. Ebû Hanife o yazılanları gözden geçiriyor, muvafık olanları bırakıyor, yanlış olanları düzeltiyordu. İbn-i Bezzazı Menakıbı'nda şunu kaydeder:

Ebû Abdullah diyor ki, Ebû Hanîfe'ye kendi kavillerini okurdum. Ebû Yusuf da ona kendi kavillerini katmıştı. Onun sözünün yanısıra Ebû Yusuf'un kavlini zikretmeğe çalışırdım. Birgün dilim kaydı, onun kavlini zikrettikten sonra burada başka bir kavil de var, dedim. O kavli söyleyen kim? diye sordu. Bundan sonra zikret-miyeyim diye Ebû Yusuf'un kavillerine işaret koyardım.^{169[2]}

Bu rivayet bizim yukarıda çıkardığımız mâkul mânayı teyit etmektedir. Ebû Hanîfe'ye kitap nisbet edenlerin veya fıkıh kitabı yazdı diyenlerin sözleri bu esasa göredir. Yani talebeleri onun nezareti altında ve bâzan onun gözden geçirmesi suretiyle onun akvâ-lini yazmışlardır.

31- Talebeleri Notlarını Ona Okurlardı

Bu yazılmış mecmuaların Ebû Hanîfe'ye nisbeti derecesi ne olursa olsun, fıkıhta Ebû Hanîfe'nin kitabı addolunacak bir eser biz bilmiyoruz. Ortada böyle bir eser yoktur. Fakat Mekkî Menakıbı'nda şöyle diyor: «Ebû Hanîfe bu şeriat ilmini ilk tedvin edendir. Ondan önce kimse bunu yapmamıştır. Çünkü ashab ve tabiîn

^{169[2]} İbn-i Zezzâzî, Menâkıb-ı İmam-ı A'zam, c. II, s. 109.

şeriat ilmini bab-lara ayırmadılar ve kitaplar tertip etmediler. Onlar anlayış kudretlerine güvenirlerdi. Kalblerini ilim sandığı ittiaz etmişlerdi. Hafızalarına dolduruyorlardı. Onlardan sonra Ebû Hanîfe yetişti. İlmi

yayılmış gördü. Sonra gelen kötü nesiln onu zayi etmesinden korktu. Nasıl ki Hz- Peygamber buyurur: «Allahu Teâlâ insanların elinden çekip almak suretiyle ilmi ortadan kaldırmaz; ilim, ulemanın ölümü sebebiyle ortadan kalkar. Cahil riiesâ kalır. İlimleri olmadığı halde fetva verirler, hem sapaırlar, hem sapıtırlar.» Ebû Hanîfe işte bunun için fıkıhı tedvin etti. Onu bablara ayırdı. Kitab hâlinde kısım kısım tertip etti. Kitab-ı Taharetle başladı. Sonra namaz, son-la diğer ibadetleri yazdı. Arkasından muamelât kısımları geldi, sonra mirasla bitirdi. Evvelâ taharetle başlayıp ve arkasından namaz kısmına geçti, çünkü mükellef olan insan îman edip itikadım düzelttikten sonra ilk olarak namazla muhatap olur. Namaz ibadetlerin başıdır.»^{170[3]}

Bu sözden anladığımız tedvinden maksat onun talebelerinin hazırladığı şeylerdir. Râcih olan onlar bunu üstadlanmn irşadiyle yapıyorlardı. Onun içindir ki Mekki, kitabında Ebû Hanîfe'nin talebeleriyle birlikte mes'eleleri nasıl incelediklerini bize şöyle anlatıyor:

«Ebû Hanîfe mezhebini talebeleriyle müşavere yoluyla vazetmiştir. Onlarsız tek başına kurmuş değildir. Dindeki içtihadında Allah ve Resûlâ için mü'minlere nasihatta gayet samimî idi, Mes'eleleri birer birer ortaya atar, onları her cihetten inceler, talebelerinin, düşüncelerini dinler, kendi görüşlerini söyler onlarla münazara yapar nihayet bir kavil üzere karar kılarlar,

^{170[3]} Mekki, Menakıb-ı Ebû Hanîfe, c. II, s. 136.

sonra Ebû Yusuf onu usule göre tesbit ederdi. Böylelikle usulün cümlesi tesbit edilmiş oldu.»^{171[4]}

32- Müsned-I Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe'nin fihka dair kendi tarafından yazılmış bir eserini bulamıyoruz. Fakat ulema Hadise dair onun bir Müsned kitabını zikrediyorlar. Bu Müsned kitabı fıkıh kitapları tarzında tertip olunmuştur. Ve onîar gibi ahkâm sırasıyla toplanmıştır. Bu Müsned acaba onun tarafından mı yazılmıştır, yoksa talebelerinin ondan aldıkları ve dinledikleri rivayetler midir? Yâni derste onun söylediklerini kaydedip sonra onları bablara ayırarak bir tertibe koyup neşretmeleri suretiyle mi meydana gelmiştir? Şüpheyi yer kalmıya-cak surette kat'î olan bir cihet varsa o da: Ebû Yusuf'un bu rivayetlerin çoğunu topladığı ve onları El-Âsâr adını vermiş olduğudur. Keza îmam Muhammed de bunlardan bir kısmını toplamış ve onlara El-Âsar adını vermiştir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı her iki kitapta birleşmektedir, birbirinin aynıdır.

Ona nisbet olunan Müsned kitabı acaba talebelerinin bu rivayet ettikleri midir? Ulemadan bir kısmı bunu ileri sürüyor. Ve bir çokları bunu tercih ediyor, îbn-i Hacer Askalânî, Ta'cîl'ül-Menfaa kitabında şöyle diyor: «Müsned'i Ebû Hanîfe onun cem'i değildir. Ebû Hanîfe'nin Hadislerine dair mevcut olan eser Muhammed b. Ha-san'ın rivayet ettiği Kitab'ül-Âsâr'dır. Ondan önce de Muhammed b. Hasan'ın ve Ebû Yusufun eserlerinden Ebû Hanîfe'nin Hadislerinden diğer bir kısım mevcuttur. Hafız Ebû Muhammed Harisi ki, 300 senesinden sonra yaşamıştır Ebû Hanîfe'nin

^{171[4]} Mekki, Menakıb-: Ebû Hanîfe, c. II, s. 136.

Hadislerine dikkatle önem vermiş ve onları bir cilt hâlinde toplamıştır. Onları Ebû Hanîfe'nin üstadlarına göre tertip etmiştir. Hafız Ebû Bekir b. Mak-karî de ondan merfû olan Hadisleri çıkartmıştır. Onun eseri adı geçen Hârisî'nin eserinden daha küçüktür. Onun benzeri Hafız Ebû Hasan b. Muzaffer'in, Müsned-i Ebû Hanîfe adındaki kitabıdır. Ebû Zür'a b. Fazl b. Hüseyin Irakî Hüseyin'in ricali lahricte itimat ettiği ise Hüseyin b. Hüsrev'in tahrir ettiği müsneddir, o daha sonradır. İbn-i Hüsrev'in Müsnedinde, Hârisî ve İbn-i Makkâri müsnedlerinde onlar üzerine bâzı ziyadeler mevcuttur.» Bundan anlıyoruz ki, İbn-i Hacer, Ebû Hanîfe'ye mensup olan müsnedin onun cem'i olmadığını söylüyor. Ve ulemanın bu Müsned hakkında rivayetlerini açıklıyor. İbn-i Hacer'in zikrettiği rivayetlerden başka bir de Haskef'nin rivayeti vardır.»^{172[5]}

Kâtip Çelebi merhum Keşfüzzünun'da Müsned-i Ebû Hanîfe'nin rivayetini, bu husustaki ihtilâfları onu cemî' ve tertip edenlere, ihtisar yapanları bize şöyle naklediyor: «Bu Müsnedi Hasan b. Ziyad Lü'lûî rivayet eder. Bunu asım b, Kutupluboğa, Hârisî rivayetine göre fıkıh babları üzerine tertip etmiştir. Onun bu eser üzerine iki ciit Enîsâlî'si de vardır. 770 senesinde vefat eden Şamlı Ce-maleddin Mahmud b. Ahmet Konevî bu müsnedi ihtisar ederek ona El-Mutemed adını vermiştir. Sonra onu şerh ederek Müsned namını vermiştir. 665'de vefat eden Ebû Müeyyed Muhammed Harezmî bîmun zeyaidini toplamıştır. O şöyle diyor: «Suriye'de Ebû Hanîfe'nin kadrini bilmiyen bazı kimselerden onu küçük düşüren ve ondan başkasını büyük sayan bâzı sözler duydum.

^{172[5]} Bu eser, Buhari'nin Edeb'ül-Müfredi derkenarında 1209 da İstanbul'da basılmıştır.

Onun az Hadis rivayet ettiğini söylüyorlar. Şafî'nin Müsnedi, Mâlik'in Muvattâ'ı var deyip bunları Hadiste ilim derecelerine delil tutuyorlar. Ebû Hanîfe'nin Müsnedi yok sanıyorlar. Onun sayılı bir kaç Hadis rivayet ettiğini söylüyorlar. Bu sözler benim dînî gayretime dokundu. Bunun üzerine Hadis ulemasının ulularından onbeş batın toplamış oldukları müsnedlerden bu eseri cemettim. Onlar da şunlardır:

1- Bu hususta âdil bir şahit olan îmam Hafız Ebû Kasım Talha b. Muhammed b. Ca'fer.

2- îmam Hafız Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Yakub Haris Buhârî ki, üstad Abdullah diye mâruftur,

3- îmam Hafız Ebû Nuaym îsfahânî, bu zat Şâfi'dîr.

4 - îmam Hafız Ebû Hasan Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. Muhammed.

5- Ebû Bekir Muhammed b. Abdulbâki b. Muhammed En-sârî.

6 - îmam Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy Curcânî.

7 - îmam Hafız Ömer b. Hasan Şeybanî.

8- Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hâlîd kilâî.

9- Baş kadı îmam Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin baş tilmizidir, bundan rivayet olunan nüshaya Ebû Yusuf Nüshası denir.

10- îmam Muhammed b. Hasan Şeybani, buna da Muhammed Nüshası denir.

11- Oğlu Hamrnâd.

12- Yine İmam Muhammed, bunun çoğunu tabîinden rivayet etmiştir, buna EI-Âsâr namı verilir.

13- îmam Hafız Ebû Kasım Abdullah b. Ebû'l-Avvam Sa'dî.

14- îmam Hafız Ebû Abdullah Hasan b. Muhammed b. Hüs-lev, bu zat Belhî olup 523 de ölmüştür. Eseri gayet güzel hazırlanmıştır.

15- îmam Mâverdî.

îşte ben bu 15 zatın eserlerinden toplayıp fıkıh bablarına göre tertip ettim. Tekrar olanları hazf eyledim. îsnadı mükerrer olanları bıraktım.»

Bu müsnedin etrafında muhtelif rivayetler hakkında Kâtip Çelebi'nin ve Ebû Müeyyed Harezmînin dedikleri böyledir. Bütün bunlardan görülüyor ki, bu Müsnedin Ebû Hanîfe'ye nisbeti Muvat-ta'nın imamı Mâlik'e nisbeti gibi değildir. Çünkü Muvattâ'ı bizzat îmam Mâlik kendisi yazmış, bablara ayırmış başkaları da ondan o tarzda rivayet etmişlerdir. Ebû Hanîfe ise Müsnedi kendisi bab sırasıyla tertip edip yazmış değildir. İçindekiler ondan rivayet olunuyor ancak onları bablara tertip edenler rivayet yapanlardır. Arada bu fark vardır. Bunun böyle olması eserin ona nisbetinin doğruluğunu asla çürütmez. Rivayet edenlere göre bu nisbet değişiyor. Bana göre bunların içinde senedi en kuvvetli olan Ebû Yusuf'un El-Âsâr'i ile İmam Muhammed'in El-Âsâr'ıdır. Bu iki kitapta mevcut rivayetlerin şüphesiz bir surette Ebû Hanîfe'ye dayanan sahih rivayetler olduğuna tamâmiye güvenebiliriz. Her ne kadar tertip vt cem'i ve bablara ayırmak Ebû Yusuf'la Muhammed tarafından yapıldıysa da rivayetler onundur.

33- EBÛ Hantfe'nîn FIKHINI NAKLEDEN TALEBELERİ

Biz Ebû Hanîfe'nin fikhını ancak talebeleri yoliyle öğrenebiliriz. Onlara bu yolu hazırlayan odur. Üstadlariyle birlikte bir fıkıh mcs'clesini müzakere yaparlar, mes'elcyî halledip bir karara bağladıktan sonra onu yazarlardı. Demek Ebû Hanîfe'nin fikhım biz bu mes'eleleri onunla müzakere eden talebelerinden

alacağız. Fakat burada üç mülâhazayı göz önünde tutmamız lâzım:

1- Ebû Hanîfe'nin ashabının, onun fikhını zikretmeleri, bizzat kendisinin kendi fikhını yazmaktan onu müstağni kılamaz. Zira fakının kendi re'ylerini kendisinin yazmış insana tam bir fikir verebilir. Çünkü içine doğan fikirleri en doğru olarak ancak kendisi ifade edebilir. Aklına gelenleri doğru ve açık bir surette kaydetmek onlara bir canlılık ve dirilik verir, fikirleri daha tatlı ve cazibeli olur. Kendi re'ylerini kendisi çok daha hoş ifade eder. Ebû Hanîfe'nin kendisinin yazdığı bâzı risaleleri elimizde mevcut. Onlara bakınca fikhını da bu risalelerin diliyle ve üslûbiyfe yazmış olmasını içimiz ne kadar arzu ediyor, fakat her arzu olunan elde edilemiyor ki...

2- Ashabının nakletmiş olduğu kavilleri delilden hâli olup ancak menkul bir eser, meşhur bir Hadîs veya sahabe fetvası veya tabiînden birinin re'yi varsa onlar zikrolunmuştur. Bu ahvalde Ebû Hanîfe'nin kıyaslan veya istihsanları gayet az zikrolunur. Yalnız Ebû Yusuf'un kitaplarında onlar böyle değildir. O bunları biraz nakleder. Şüphesiz ki bu hal devrinde en kuvvetli kıyasçı olarak tanınan Ebû Hanîfe'nin kıyaslarını tanımaktan uzaklaştırır, Ebû Hanîfe kıyasçı idi. Hâtta muhalifleri onu kıyasta aşırı derecede ileri gitmekle itham ediyorlar, kıyaslariyle Sünnetten ayrıldığını, îslâm müstehidi hâlini aştığını bile iddia ediyorlardı. Biz iman Muhammed'in kitaplarını okursak orada sebep ve illetlerin, hüküm çıkarma tarzı beyân edilmiş gayet az kıyas bulabiliyoruz.

Sonra Ebû Hanîfe'nin istihsanları nerede? O ki, istihsan yapıyorum, dediği zaman hiç kimse onun karşısında diyecek birşey bulamaz, teslim olurdu. Çünkü bu istihsanlarda büyük bir idrâk, keskin bir basiret vardı.

Kıyaslarına karşı onlar da kıyas yaptıkları halde istihsanlarına asla karşı gelemezlerdi, işte bunlar Ebû Hanî-fe'yi incelerken hep boş kalan gediklerdir. Bina tam olsun diye o boşlukları doldurmak İsterdik. Evet onun talebelerinden sonra gelen fukaha tabakası, istidlal ve istihraç voliyile ahkâmın kıyaslarını çıkarmağa ve İstihsamn vecihlerini beyân etmeğe ve Örf ahkâmına önem verdiler. Fakat bizler onların ileri sürdükleri, bulup çıkardıkları bu delillerin Ebû Hanîfe'nin düşündüğü delillerin tıpkı olduğuna, bunların ışığı altında hüküm verdiğine tamamiyle nasıl itimat edebiliriz?

Katî olan bir cihet varsa Ebû Hanîfe meseleler hakkında kıyas veya istihsan voliyile fetva vermemiştir. Ondan sonra talebeleri onun kıyas veya istihsan voliyile vermiş oldukları hükümleri te'yid eden Hadisler bulmuşlardır. Delilleri arayanlar da bu te'yid ve takviye edici Hadisleri zikretmişlerdir. Çok defa bunlarla iktifa edip ondan kıyas ve istihsana bakmamışlardır. Böylelikle bizimle Ebû Hanîfe'nin düşünceleri uzaklaşmış oldu.

3- Ebû Hanîfe'nin talebelerinin, üstadîarının mezhebini beyân ederek yazılı bir tarzda sonrakilere nakil suretiyle bu mezhebe yaptıkları hizmet, Ebû Hanîfe'nin mevkiini çok yükseltmiştir. Çünkü bu zatların her biri haddi zatında kendileri de birer imamdır. Ebû Hanîfe'nin mevkiini çok yükseltmiştir. Çünkü bu zatların her biri haddi zatında kendileri de birer imamdır. Ebû Yusuf şanı büyük bir imamdır. Uzun müddet Devletin başkadısı idi. İmam Mu-hammed de, Ebû Yusuf gibi, re'y fikhı îe Hadîs fikhını bir arada toplamış bir zattı. Irak fikhının râvîsi olduğu gibi imam Mâlik'in Muvattânın da râvisidir. O bu iki meslek arasını gayet uvfrun bir surette birleştirmiştir. İlmi

kudretleri meydanda olan bu imamların üstadlarının fikhını sonra gelenlere naklederek onun fikhının râvisi olmağa razı olmaları, sonraki asırlarda Ebû Hanîfe'ye bir ilmî mevki kazandırmıştır. O fikhını böyle imamların naklettiği büyük imam olarak tanınmış, îmam-ı A'zam unvanına bihakkın liyakat kazanmıştır. Bu meseleleri inceleyen bazı Avrupalılar, Ebû Hanîfe'den naklolunan re'ylerin gerçekten onun re'yi olup olmadığı etrafında şüphe uyandırmak isterler. Onların düşüncelerine göre Ebû Hanîfe'ye nishet olunan bu görüşler onun görüşleri olmayabilir. Zira onlarca Ebû Hanîfe'nin hayatım, devrini içinde bulunduğu şartları anlatan mevsuk kaynaklar azdır. Üyle olunca bu görüşlerin ona nisbeti, üzerinde durulması gereken bir mes'elcdır, diyorlar. Bu, garip bir düşüncedir. Ebû Hanîfe'nin bu görüşlerini nakledenler, üstadlarını gözleriyle görmüş onunla konuşmuş talebelerdir. Hepsi de güvenilir fazilet sahibi kimselerdir. Haberleri değiştirerek birşey ilâve etmek, söze yalan katmakla itham olunamazlar. Herbirinin yaşadıkları devirde ve o nesil arasında yüksek bir mevkii vardır, işte o zatlar: Üstadımız şöyle dedi, böyle hüküm verdi diye naklediyorlar. Onlardan asırlarca sonra gelen Avrupa ulemasından bazısı ortaya çıkıp: Sizin üstadınızdan naklettiğiniz sözler üzerinde durulmak gerektir, diyorlar. Evet, onlar öyle düşünebilirler. İşin daha şerefli bâzı mütefekkirler de onlara uyuyorlar.

34- Ebû Hanîfe'nîn Talebelerini Takdîmî

İş ne mahiyette olursa olsun, biz Ebû Han'ife'nin fikhını, onun bu talebelerinden alacağız. Bizim için başka çıkar yol yoktur. Onun için şimdi bizim Ebû Hanîfe'nin talebelerini tanımamız gerekiyor. Onlardan

her birini kısaca tanıtalım.

Ebû Hanîfe'nin bir çok talebesi vardır. İçlerinden bâzıları ondan ders almak üzere başka yerlerden gelirler, bir müddet onun derslerine devamla onu dinliyerek onun usulünü ve yolunu öğrendikten sonra memleketlerine dönerler, içlerinden bâzıları ise daima onun dersine devam eder, ondan ayrılmazdı. Dersine devam edip ayrılmıyan talebeler hakkında bir defa şöyle demişti: «İçlerinde 36 yetişmiş adam var, onlardan 28'i kadılığa yarar, altısı fetva makamına yarar, ikisi ise hem başkadıhğa ve hem de fetva makamına lâyıktırlar, bunîar da Ebû Yusuf'la Züfer'dir.^{173[6]}

Kadılık ve fetva makamlarına liyakat hususunda Ebû Hanîfe'nin talebeleri hakkında bu hükmü, onun hayatta bulunduğu sırada idi. İlmî olgunlukları ve yaşları itibariyle bu mühim mevkiler işgale müsait olanlar o zaman bunlardı. Bu bakımdan İmam Mu-hammed b. Hasan'ı onları/ı arasında saymağa imkân yok. Çünkü Ebû Hanîfe öldüğü zaman o henüz 18 yaşında bir gençti. Bu yaşta bir genç ise akıl ve fıkıh bakımından kadılığa ehil olacak derecede olgunlaşmış sayılmaz. Kadıları bu yaştaki gençler arasından seçmek âdet değildir. Yaşı küçük olan îmar. Muhammed, Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra parlamıştır. Şunu da kaydedelim ki, hassaten Ebû Hanîfe'nin fikhî ve umumî olarak da îrak fikhî Muhammed b. Hasan'm kitaplarına borçludur. Onun hıfzedip gelecek nesillere veren odur. Baş vurulacak mercii, kana kana içilen kaynağı o hazırlamıştır.

Onun tein biz, Ebû Hanîfe'den ders alma müddetlerinin uzunluğuna veya kısalığına bakmıyarak, Hanefiyye

^{173[6]} İbn-i Bezzâzî, Menâkıb-ı İmam-ı A'zam, c. n, s. 125.

fikhını tedvin eden talebelerinden bahsedeceğiz. İşte İmam Muhammed de bunlardan biridir. Çünkü Hanefiyye fikhını gelecek nesillere nakledenler arasında enbaşıta o gelir. Hanefiyye fikhını nakledenler bu talebelerdir. Evvela Ebû Hanîfeyle daha uzun müddet görüşmüş olan Ebû "Yusufla başlayalım.

FASIL: 14

BAZI TALEBELERİN HAL TERCÜMELERİ VE ESERLERİ

35- İmam Ebü Yusuf (113-182 Hicri, 731-798 Milâdî)

İsmi Yakup, babası İbrahim b. Habîb Ensârî'dir. Kûfe'de doğup büyümüş, orada okumuştur. Soyca Araptır. Mevâlîden değildir. 113 Hicrî senesinde doğmuş, 182 de vefat etmiştir. Fakir bir ailede yetişmiştir. İhtiyaç onu ekmek parasını kazanmak için çalışmak zorunda bırakmış, ilim aşkı da okumağa sevk etmiştir. Ebû Hanîfe onun bu hâlini anlayınca ona maddî yardımda bulunmuş, o da artık kendisini tamâmiyle ilme vermiştir.

Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin dersine gelmezden önce îbn-i Ebî Leylâ'nın dersine giderdi. Sonra bırakıp Ebû Hanîfe'ye devam başladı. Öyle anlaşıyor ki, o Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra ve hattâ belki de onun sağlığında Hadîs ulemâsiyle görüşüyor, onlardan ders alıyordu. îbn-i Cerîr Taberî diyor ki: «Kadı Ebû Yusuf b. İbrahim fakîh ve âlim idi. Hadîs bilirdi. Hadîsleri ezbere bilmekle tanınmıştı. Muhaddislerin dersine gelir, bir derste elli, altmış Hadîs ezberler, sonra

dersten kalkınca bunları yazdırırdı. Çok Hadîs bilirdi.»^{174[1]}

Üç Halifeye kadılık yaptı: Mehdi, Hadi ve Harunreşid zamanlarında kadı idi. îbn-i AbduJber diyor ki: «Harunreşid ona ikram eder, tazimde bulunurdu. Onun nezdinde itibar sahibi idi, hatırı sayılırdı.»

Ondan az Hadîs rivayetlerinin sebebine gelince; kadılık gibi resmî bir vazife kabul etmesi, bâzı muhadislerin ondan Hadîs rivayetinden çekinmelerine sebep olmuştur. Ayrıca o re'y taraftan olduğundan, fûrû mes'eleleri ve ahkâmla meşgul olmasıyla beraber sultanla sohbetinde bulunması ve kadılığı kabul etmesi yüzünden bâzı Hadîs erbabı ondan Hadîs rivayetinden çekinmişlerdir.»^{175[2]}

Hanefî fikhî Ebû Yusuf'tan çok fayda görmüştür. Çünkü o kadılık vazifesini deruhte ettiğinden bu mezhebi amelî bir surette hazırlamıştır. Zira kadılık esnasında halkın bir çok müşkilâtını halletmekle karşı karşıya gelmekteydi. Onları halletmek yollarını araştırmak, halkın dertlerine derman olmak icabeder. Bu vasıta ile umumî olaylara muttali olur. Böylece onun istihsanları ve kıyasları amelî hayattan almıyor, realitelere uyuyordu, Mücerred nazari faraziyelerden ibaret kalmıyordu.,

Ebû Yusuf'un kadılık vazifesini alarak Devletm-Başkadisi olması, Hanefîyye mezhebine büyük bir nüfuz sağlamıştır.

Ebû Yusuf, re'ylerini Hadîsle takviye eden re'y fukahâsının birincisi olmuştur. Böylelikle ehl-i re'y yoliyê ehl-i Hadîs yolu arasını bir arada toplamıştır. Zira muhaddislerden ilim almış, Hadîs ezberlemiş ve Ebû Hanîfe'nin ashabı arasında en çok Hadîs bel-

^{174[1]} îbn-i Abdulber, İntikâ, s. 172.

^{175[2]} îbn-i Abdulber, İntika, s. 173.

leyenlerden addolunmuştur.

36- Ebü Yusuf'un Kîtapları

Ebû Yusuf'un kitapları çoktur. Kendi görüşlerini ve üstadının re'ylerini onlardan toplamıştır. İbn-i Nedim onun kitaplarını şöyle sıralıyor: «Ebû Yusuf'un usul ve emâliye dair kitapları şunlardır: Kitab'us-Salât, Kitab'uz-Zekât, Kitab'us-Sıyam, Kitab'ul-Ferâiz, Ki-tab'ul-Buyu, Kitab'ul-Hudud, Kitab'ul Vekâle, Kitab'ul-Vasâya, Ki-tab'ul-Sayd Vel-Zebâih, Kitab'ul-Gasb ve İstibrâ, Kitab-ü İhtilâf-ul Emsâr, Er-Red ala Mâlik b. Enes, Harunreşid'in emriyle hazırladığı Kitab'ui-Harac, Kitab'ul-Cevâmi" ki, bunu da Yahya b. Hâ-lid için yazmıştır, 40 kitabı ihtiva eder. Bunda ihtilaflı mes'eleleri ve hangi re'ym alınmış olduğunu zikreder. Ebû Yusuf'un bir de İmlâ adlı eseri vardır. O'nu Kadı Bîşr b. Velid rivayet etmiştir. Ebû Yusuf'un kurduğu mes'eleler hakkında 36 kitabı ihtiva eder.»^{176[3]}

İbn-i Nedim'in zikrettikleri bunlardır. Fakat onun zikretmediği başka kitaplar da vardır. Bunlar Ebû Hanîfe'nin re'ylerini rivayet ve onları müdafaaya dairdir. Kitab'ul-Asâr, İhtilâf-u İbn-i Ebî Leylâ, Er-Red Alâ Siyer-i Evzâi bunlardandır. Bu üç kitapta Kitab'ul-Harac üzerinde biraz durmak istiyoruz.

37- Kîtab'ul- Haraç

Bu kitabı Ebû Yusuf devletin malî işleri, gelir kaynakları hakkında Halife Harunreşid için yazmıştır. Bunda devletin malî kaynaklarını, devlet geliri yollarını etraflı bir surette anlatmaktadır. Bu hususta

^{176[3]} İbn-i Nedim, Fihrist, s. 286.

Kur'ân'a Hz. Peygamber'den rivayet olunanlara, Sahabe fetvalarına dayanmaktadır. Hadisleri rivayet eder, illetlerini bulup çıkarır, Ashabın ne yaptıklarını anlatır, onların sözlerinden hükme esas kaideler bulur, hükme medar olan illet hususunda Sahabenin ihtilâfını nakleder, meselâ bâzan Hz. Ömer'in takdir ettiğine muhalif olan bir takdir yapar, buna vârid olacak itirazları yürüttükten sonra kendi takdirini müdafaa eder. İşte vârid görülen bir itirazı kendisi yapıyor ve cevabını da veriyor:

Ebû "-Yusuf'a şöyle denildi:Neden araziden hâsıl olan envâî mahsulâtın, hurma bağ, yemiş ağaçları meyvelerinin haraç sahipleri tarafından o beyân ettiği surette taksim edilmesine kail oluyorsun? Neden onları Hz. Ömer b. Hattab'ın onların arazisine, hurmalarına ve yemiş ağaçlarına vazetmiş olduğu vergi üzere bırakmıyorsun? Halbuki onlar, kendileri buna razı idiler. Bu taşıyabilecekleri bir vergi idi: Ebû Yusuf buna şöyle cevap verdi: «Hz. Ömer o zaman arazinin bu vergiye mütehammil olduğunu gördü de ona göre o vergileri koydu. Fakat o haracı vazettiği vakit bu koyduğum haraç, haraç sahiplerine mutlaka lâzımdır, onlara vâcibdir, demedi. Bana ve benden sonra gelecek Halifelere onları eksiltmek veya çoğaltmak caiz olmaz demedi. Hattâ Huzeyfe ve Osman b. Hanif Irak arazisi hakkında tatbik ettiklerini söyledikleri zaman onlara; «Belki de siz araziye taşıyamayacağı kadar vergi koydunuz!» dedi. Bu söz şunu gösteriyor ki, eğer onlar arazinin bu vergiyi taşıyamayacağını söyleselerdi, Ömer, behemaha! o haraç vergisini indirirdi. Eğer Ömer'in araziye koyduğu vergi eksilmesi ve arttırılması câlz olmaz kat'î bir miktar olsaydı, onlara koyduğu vergiyi arazinin taşıyıp taşıyamıyacağını sor nazdı. Demek oluyor ki, bunda ziyade ve noksan

caizdir. Osman b. Hanif, Hz. Ömer'e cevabında şöyle diyor: «Araziye taşıyacağı bir vergi yükle-dim.» Huzeyfe de Hz. Ömer'e şöyle cevap veriyor: «Araziye taşıyacağı bir vergi koydum. Artıya daha çok kalıyor.»^{177[4]}

Kitab'ul-Harac'da olanların hepsi Ebû Yusuf'un kendi fikirleridir. Onda başka fukahâmın rivayetlerine yer vermemiştir. Bununla beraber birçok meselelerde Ebû Hanîfe'ye muhalif olduğunu zikretmektedir. Bundan biz üstadının muhalefetini zikretmediği mes'elelerde ikisinin de aynı re'ye olduğu neticesini acaba çıkarmaz mıyız? İhtilafsız zikrettiği re'y acaba Ebû Hanîfe'nin değil mi? Zahir olan bunu gösterir. Her ne olursa olsun, şu muhakkaktır ki, o Ebû Hanîfe'nin re'yini zikrettiği vakit onun delillerini de zikreder. Kıyas ve istihsan yollarını anlatır. Üstadına vefasından dolayı ilim emâneti üzerine titriyerek kendi re'yinin delilini beyândan ziyade üstadının delilini beyâna önem verir. Üstadı Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği mes'delerden birini misâl olarak zikrederim; o da hâli araziye ihya hususunda, Ebû Yusuf sultanın iznini şart koşmuyor, Ebû Hanîfe ise, izni şart koşuyor. Bu iki görüşü ve delilleri Ebû Yusuf şöyle anlatıyor:

«Bir kimse hâli bir araziye ihya ederse o onun olur. Rahmetli Ebû Hanîfe şöyle derdi: «Bir kimse hâli bir araziye ihya ve imar ederse, sultan izin verip caiz görürse, o zaman onun mülkü olur. Bir kimse sultanın izni olmaksızın bir hâli araziye ihya ederse onun mülkü olmaz. Sultan onu, onun elinden alır, onu dilediğine kira ile verir, mukâtaa usulüne bağlar.» Ebû Yusuf'a denildi ki:

Ebû Hanîfe her halde bir delile dayanarak söylemiş

^{177[4]} Ebû Yusuf, El-Harac, s. 100, Selefiyye tab'ı Kahire.

olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in şu hadîsi rivayet olunur: «Her kim ki hali bir araziyi ihya ederse o onun olur.» Bize bu hususu beyan et, ümit ederiz ki sen Ebû Hanîfe'nin bu husustaki delilini işitmiş olmalısın.

Ebû Yusuf şöyle cevap verdi: «Bu hususta delil olarak şöyle diyebilir: İhyâ ancak sultanın izniyle olur. Başka türlü nizamı mucip olur. Nasıl ki, iki adamdan her biri aynı yeri ihtiyar etseler ve biri diğerini menetse, hangisi daha haklı sayılır? Bir adam, başka bir adamın yurdunda gayri ma'mur bir araziye ihya etmek istese arazi sahibi de. O'nu ihya etme, çünkü o benim yurumdur, bu bana zarardır, dese buna ne buyrulur ?

Ebû Hanîfe burada sultanın iznini, insanlar arasındaki nizamı önlemek için şart koşturmuştur. Hâli araziye ihya için sultan kime izin verirse o ihya eder. Bu izni yerindedir. Sultan bir kimseyi ihyadan menederse bu men'i de muteberdir. Ebû Hanîfe'nin böyle demesi Hadis'e karşı değildir. Şayet sultanın izniyle ihya ederse onun mülkü olmaz, demiş olsaydı o zaman Hadîse muarız olurdu. İhyâ ettiği yer onundur, demek, Hadîse tâbi' olmaktır. Ancak sultanın iznini şart koşturmak, insanlar arasındaki nizamı kaldırmak ve birbirlerine zarar vermeği önlemek içindir...»

Bense şuna kaniim ki, bir kimseye zarar vermiyorsa, husûmet de yoksa Resûlu'lâh'ın izni kâfidir, o kıyamete kadar caizdir, zarar varsa o da başka Hadîsle menolunur. Zulüm yapan için hiçbir hak yoktur.»^{178[5]}

İşte Ebû Yusuf nerede üstadının bir ihtilâfı zikretse onun delilini de, icabına göre, uzun boylu zikreder. Burada hâli araziye ihya ve imar meselesinde yaptığı gibi. Çünkü; üstadının Hadîs-i şerife muhalefet

^{178[5]} Ebû Yusuf, El-Harâc, s. 78.

etmediğini, yalnız Hadîsin mânâsım kayıt altına aldığını isbat etmek endişesiyle tafsilât vermek lüzumunu hissetmiş, üstadının dâvasını müdafaa eylemiştir. Bâzan da üstadının delilini kısaca kaydeder, tafsilâta lüzum görmez.

Doğrusu, Ebû Yusuf'un ihtilâfları anlatmakla tutmuş olduğu usul tam mânâsiyle örnek bir usuldür. Eğer Ebû Hanîfe'nin fıkından naklolunanların hepsinde bu usul tutulmuş olsaydı. Hanefîy-ye fıkı bize delilleriyle, aydın usulleriyle gelmiş olurdu.

Kitab'ul-Harac kendi sahasında öyle bir fıkıh hazinesidir ki, yazıldığı asırda başka bir eşi daha yoktur.

38- Kitab'il Asar

Bunu Ebû Yusuf'un oğlu Yusuf, babasından ve o da, üstadı Ebû Hanîfe'den rivayet eder. Ondan sonra rivayet senedi ya Hz. Peygambere, ya bir Sahabeye veyahut da Ebû Hanîfe'nin beğendiği bir tabîye ulaşır. Bu itibarla bu kitap Ebû Hanîfe'nin Müsne-di olmuş olur. Onu Ebû Yusuf rivayet etmiş, ondan da oğlu naklet-miştir. Bu kitap Ebû Hanîfe'nin Müsnedi olmaktan başka onda Küfe fukahâsının akvalinden seçilmiş fetvalar da vardır. İhtilaflı olanların senedi de beyân olunmaktadır. Kitap fıkıh bablarına göre tertip olunmuştur.

Bu kitap üç bakımdan ilmî kıymeti hâizdir:

1- Ebû HanîCe'nin Müsnedi'dir. Onun rivayet ettiği Hadîslerin bir kısmını orada görüyoruz. Çıkardığı fıkı hükümlerde ve fetvalarında itina ettiği Hadîslerin bir kısmını orada buluyoruz.

2- Ebû Hanîfe'nin Sahabe fetvalarını nasıl aldığını, Hadîsin merfu' olmasını şart etmeyip mürsel Hadîsi

nasıl kabul etmiş olduğunu da bize açıklar. Daha umumî bir tabirle İtimat ettiği rivayetlerinde Ebû Hanîfe'nin şartlarını gösterir.

3- Kitapta tabîinden olan Küfe ve umumiyetle Irak fuka-hâsmdan seçilmiş bir kişim fetvalar vardır. Bu itibarla o devirde Irak fukahâsınca malûm olup aralarında inceledikleri ve üzerine hüküm bina ettikleri, ona göre karara bağladıkları bir fıkıh mecmuasını önümüze sermiş oluyor. Bunları ve Ebû Hanîfe'den rivayet olunan diğer fıkıh mes'elelerini incelemek suretiyle Ebû Hanîfe'nin hüküm çıkardığı o fıkıh devrini, onun eskilere nazaran aldığı rolü, umumî olarak müçtehitler arasındaki mevkiini öğrenmiş oluyoruz.

39- İhtılâf-U Ebû Hanîfe Ve İbn-i Ebl Leyla

Bu kitapta Ebû Yusuf, üstadı Ebû Hanîfe ile İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâf ettikleri mes'eleleri toplamıştır. Ebû Yusuf her ikisinin de talebesi ise de umumiyetle Ebû Hanîfe etrafını tutmaktadır. Bu kitabı İmam Muhammed Ebû Yusuf'tan rivayet etmiştir. Onun için kitabın içerisinde «Muhammed de dedi» sözlerine rastlıyoruz. Biz buna kailiz. Serahsî ise Mebsut eserinde İmam Muhammed'in Ebû Yusuf'un kitabına bâzı mes'eleler ilâve ettiğini söylüyor. Se-rahsi'nin bu hususta dediklerini nakledelim:

«Bilmiş ol ki, Ebû Yusuf bidayette İbn-i Ebî Leylâ'nın dersine gelirdi. Ondan dokuz sene ders aldı. Sonra Ebû Hanîfe'nin meclisine katıldı. Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmasına sebep ola* rak şunu söylerler: Ebî Leylâ ile beraber bir adamın nikâh merasiminde bulundular. Şeker saçıldığı zaman Ebû Yusuf onlardan aldı. İbn-i Ebî Leylâ bunu hoş görmedi. Onu azarladı.

Bunun helâl olmadığını bilmiyor musun? diye çıkıştı. Ebû Yusuf, Ebû Ha-nîfe'ye gelerek bu meseleyi sordu. O da Bunda beis yoktur, dedi. Zira bize kadar gelen haberler de şöyledir:

Hız. Peygamber Ashabiyle Ensardan bir zatın nikâhında bulundu. Hurma saçıldı, Hız. Peygamber de hurma topluyor ve hem de Ashabına «Yağma, kapışın» diyordu. Yine bize ulaşmıştır ki, veda Haccında 100 deve kurban kestığı vakit emri ve arzusu üzerine her kurbandan birer parça et alındı ve sonra «Parça almak isteyen kesip alsın» buyurdu. Bu kabil hediyeler şer'an müstahsendir.»

Bu izahatı dinledikten sonra Ebû Yusuf iki üstad arasındaki farkı anladı ve Ebû-Hanîfe'nin meclisine geldi. Bu hususta başka sebep gösterenler de var: Denildiğine göre Ebû Yusuf, Züfer'le münakaşa ve mübahaselerde bulunurdu. Züfr'in nasıl kuvvetli deliller ortaya attığını görünce Ebû Hanîfe ile İbn-i Leylâ arasındaki farkı anladı ve Ebû Hanîfe'nin ders halkasına geldi. Sonra bu iki üstad arasındaki ihtilafli mes'eleleri toplamak arzusu uyandı ve bu eseri topladı. İmam Muhammed bunu ondan aldı ve rivayet etti. Ancak şu kadar var ki, Ebû Yusuf'un cem'inde bulunmayan bazı şeyler ziyade etti. Kitabın aslı Ebû Yusuf'un tasnifidir. Telif İman Muhammed'indir. Onun için bu kitap İmam Muhammed'in eserinden sayılır. Onun için Hâkim onu bu muhtasarda beyan etmiştir.^{179[6]}

Mebhut'un dedikleri böyledir. Bu bize iki şeyi açıklıyor:

1- Kitaba İmam Muhammed bazı ilâveler yapmıştır. Bunları Ebû Yusuf'tan başkalarından duymuştu.

^{179[6]} Şemsü'l-Eimme Serahsî, Mebsût, c. II, s. 128.

2- Tasnif Ebû Yusuf'un, tel'if İmam Muhammed'indir, yani kitabın ihtiva ettiği malûmat Ebû Yusufundur. Fakat onu bab-lara bölüp, sıraya koyup tertip üzere yazan îmam Muhammed'dir. Lâkin bu kitap müstakil olarak da bulundu. Onda îmam Muham-med'in Ebû Yusuf'tan başkasından duyduklarım ilâve ettiğini gösterecek birşey yok. Belki de onda zikrettiklerinin hepsini Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğini söylüyor, öyle olunca biz onun ilâveler yaptığını iddia edemeyiz. Te'lif ederek bablara göre tertip mes'elesine gelince: Zahirin hilafını isbat etmek elimizden gelmez; meğer ki zahirin hilâfına bir delil bulunmuş ola. Eserin Ebû Yusuf'a nisbet edilmesine bakarak zahir olarak tasnif ve bablara ayırma da onun olmalıdır. Birisinin elinde bunun hilâfına isbat edecek bir delil varsa getirsin, bizde tasdik edelim. Yoksa zahir olan şey hâli üzere kalır.

Bu kitabın Hâkimin Muhtasar'ında nakledilmiş olmasına gelince: Hâkim bundan îmam Muhammed'in kitaplarını ihtisar et-mistir. Bu onun Ebû Yusuf'un te'üfî olmasını nefî etmez. Zira îmam Muhammed ondaki mes'eleleri Kitab'ul Asl'a dercetmiş olabilir, îmam Muhammed Irak fikhını bu kitaba toplarken umumiyetle üstadı Ebû Yusuf'tan aldıklarına itimat ediyordu.

40- Bu Kitabın Decerî

Bu kitap o devirde ulemâ arasındaki iltılâflı mes'eleleri öğrenmek için çok kıymetli bir kaynaktır. Ebû Yusuf onda ihtilâflı görüşleri, delilleriyle zikreder. Ekseriya Ebû Hanîfe'den yana olur.

Nadir olarak ta İbn-i Ebî Leylâ tarafını tutar. Bu nâdir olaylardan bir tanesi Kitab-ı Kaza da şöyle geçer:

Ebû Yusuf dedi ki: Kadı mahkemede yapılan ikrarı ve şahitlerin şahitliğini tesbît ve tescil etse, sonra bu kendisine arz olununca hatırlamasa; Ebû Hanîfe'ye göre buna cevaz verilmez, İbn-i Ebî Leyi âise bunu caiz görüyordu. siz de bunu kabul ediyoruz.^{180[7]}

Ebû Yusuf'la İbn-i Ebî Leylâ görüşlerinin birleşmesinde hayret edecek bir şey yoktur. Çünkü her ikisi de kadılıkta bulundular. Onun için dîvanda mahkeme siciline tescil olunan bir şey, unutulsa da yine onu muteber tutarlar. Fakat kadılıkta bulunmamış olan Ebû Hanîfe, bunu nazarı itibare almıyor.

41- Kitaptan Bâzı Misâller

Ebû Yusuf bu kitapta delilleri ve kıyas yollarını beyâna önem vermiştir. Şu misâle bakın: Satın almağa vekil olan bir kimse bir şey alsa ve o mal kusurlu çıksa, husûmet kime teveccüh eder? Bunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre husûmeti vekil yapar, İbn-i Ebî Leylâ diyor ki: «Müvekkil bu kusurlu mala razı olmadığına yemin ettirilmeyince vekil malı reddedemez. Kitap bunu aynen şöyle yazıyor: «Bir adam, bir adamın emriyle onun için bir şey satın alsa, mal kusurlu çıksa, Ebû Hanîfe'ye göre müşterinin dâva hakkı vardır, aldiye emri veren adam ister hazır olsun, ister olmasın. Malı satan kimse, Müvekkil kusurlu mala razı oldu ise müşteriye yemin lâzım gelmez. İbn-i Ebî Leylâ ise şöyle diyor: Emri veren müvekkil hazır olmadıkça müşteri malı reddedemez, kusurlu mala razı olmadığına yemin ettirilir, velev ki başka memlekette bulunsun. Bir adamda muzâraba malı olsa, başka yere ticarete gitse, Ebû Hanîfe der ki: O malla satın aldığı

^{180[7]} Ebû Yusuf, İntilâf-u Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî. Leylâ, s. 148

malda bir kusur bulursa malı reddedebilir. Âmirin kusura razı olduğuna yemin istemez, îbn-i Ebî Leylâ ise şöyle derdi: Muzârabe malıyla bir şey alan müşteri onu reddedemez. Mal sahibi gelir, kusurla kabul etmeğe razı olmadığına yemin ettirilir. Malı görmediyse, gaipse böyle yapılır. Bir adam bir kimseye emretse, bir malı satsa, müşteri malı kusurlu bulsa, malı satanı mı dâva eder, yoksa mal sahibini mi? Elbet mah satanı. Mal sahibi ile arasında husûmet yoktur. Onun için satın almada da böyledir. Şîrâ ve bey'a vekâlet hep birdir. Bir adam görmeden bir mah satın alsa, onu gördüğü zaman müvekkil olmasa da, müşteri için muhayyerlik hakkı vardır. Bir köle satın alsa, onun kör olduğunu anlayınca elbet onu reddeder. Böyle köle bana lâzım değildir. der. Müvekkilin gelmesine lüzum yoktur.»^{181[8]}

Burada Irak fıkhnın kıyascısı Ebû Hanîfe'yi görüyoruz. O satın almağa vekil olanı kusurlu malı red hususunda satmağa vekile kıyas ediyor. Kusur yüzünden reddetmek selâhiyeti vardır. Hı-yar-ı aybı da Hıyar-ı rü'yete kıyas ediyor. Kitap ihtiva ettiği mes'eleleri ve sevk olunan delilleriyle fıkıhçı Ebû Hanîfe'nin aydm fikirlerinin bir suretidir.

42- Kîtâb'ur-Red Ala Sîyer-i Evzâî

Bu kitapta Ebû Yusuf, harb ahkâmı, aman verme, mütâreke, ganimet hükümleri hususunda Ebû Hanîfe'ye muhalefet eden Ev-zâî'ye cevap vermektedir. Müellif, üstadından yana olup bu mes'e-leler hakkında Evzâî'nin sözlerini reddetmektedir. Burada Ebû Hanîfe'nin delilleri kuvvetli hüküm verme yolu gayet açıktır. Bun-

^{181[8]} Ebû Yusuf, İhtilâf-u Hanîfe ve îbn-i Leylâ.

larda kıyasçı Ebû Hanîfe'nin fikhını görüyoruz. Nasları gaye ve maksatlara uygun olarak tefsir eden, ibarelerin zahirine saplanıp kalmayan Ebû Hanîfe'nin fikhı böyledir. Kölenin verdiği amanı Ebû Hanîfe muteber tutmuyor. Ancak efendisiyle beraber savaşırsa o zaman müstesna sayıyor. Evzâî ise kölenin verdiği aman caiz görüyor, İster harbe iştirak etsin, ister etmesin. Bu mes'eleyi kitapta şöyle anlatıyor:

Ebû Hanîfe dedi ki: Efendisiyle birlikte harbde döğüşüyorsa verdiği aman caizdir. Yoksa bâtıldır. E^zâî diyor ki: Amanı caizdir zira Hz, Ömer b. Hattab onun amanını caiz gördü döğüşüp döğüş-mediğine bakmadı.

Ebû Yusuf da köle hakkında der ki: Burada söz Ebû Hanîfe'nin dediği gibidir. Köle için aman vermek hakkı yoktur. Onun şahitliği de yoktur. Görmez misin, o kendisine bile mâlik değildir. Bîr şey satın alamaz. Evlenmeğe mâlik değildir. Nasıl olur da bütün müslümanlar üzerine lâzım olan amanı muteber olabilir? Onun yaptığı kendi hakkında bile caiz değildir.

Şayet köle kâfir olsa, efendisi de müsüman olsa, onun amanı caiz olur mu? Ehl-i harb kölesi olsa, dâr-ı İslâm'a âmânla gelip Müslüman olsa ve sonra tutup bütün ehl-i harbe âmân verse caiz olur mu? Köle Müslüman ise, efendisi zımmî ise ehl-i harbe âmân verse onun verdiği âmân caiz sayılır mı?...

Fudeyl b. Zeyd'den rivayetle Âsim bize şöyle rivayet etti ki: Bir kavmin kalesini muhasara ettik; bir köle, üzerinde (âmân) yazılı bir ok attı. Hz. Ömer de bu âmânı muteber, caiz gördü. Bize göre bu köle döğüşen, harbe iştirak eden köledir. Hadîs böyledir. Gerçekte âmânın caiz görülmesi, orada olan herkes döğüşür de

ondandır, eğer öyle olmasa âmân hakkı yoktur...»^{182[9]}

Bu kitapta hadîs fukahâsı ile kıyasça fukahâ arasındaki ihtilâflardan bir çok suretler görüyoruz. Bunlardan onların birbirine muhalif olan temayülleri anlıyoruz. Bunlardan biri harb ganimetlerinden ata ne kadar hisse verileceği mes'elesidir. Kitap bunu bize şöyle anlatıyor: «Ebû Hanîfe dedi ki: Bir adamın yanında iki atı olsa, yalnız birine hisse verilir. Evzâî'ye göre ise iki ata hisse verilir, fazlasına verilmez. Ulemâ da bunun üzerinde karar kılmıştır, imamlar da bununla amel eder. Ebû Yusuf dedi ki: Gerek Peygamberden, gerekse Ashabından bize rivayet olunan Hadîslerden yalnız bir Hadîste Peygamberimizin iki ata hisse verdiği naklonuyor, bu ise ha-ber-i vâhiddir, haber-i vâhid bizce şazdır, onu delil tutmayız. İmamlar bununla amel eîti, sözüne gelince bu Hicaz ehlinin: Sünnet böyle câri oldu, sözü gibi umumidir. Bu da kabul olunamaz. Bunda bir meçhullük var. Bununla amel eden hangi imam, bunu kabul eden âlim kim? Bunu bilmiyoruz ki, o, ilmine güvenilir bir zat mı bakalım! Nasıl olur da iki ata hisse verilir de üçe hisse verilmez? Bu niçin böyle? Harbe başka atla gittiği halde üzerine harb yapılmadan hanesinde bağlı duran ata nasıl hisse verilir? Bu zikrettiklerimizi anla ve Evzâî'nin dediUerini bir düşün.»

İşte Ebû Yusuf'un kitapları bunlardır. Onlardan bâzılarından bâzı metinleri size takdim ettik. Görülüyor ki, tabirler güzel, ifade açık ve selim, kıyaslar gayet ince, fikirler sağlam, görüşler olgun ve yerinde. Tara Ebû Hanîfe'nin fikir yönelişlerine uygun kuvvetli fikhî delillerle dolu. ibareler aynen Ebû Hanîfe'nin değilse de fikirler ondan alınmadır. Eğer Ebû Hanîfe'nin

^{182[9]} Ebû Yusuf, El-Red Alâ Siyer-i Evzâî, s. 70.

fikhını nakieden kitapların hepsi böyle olsa, Ebû Hanîfe'nin fikhı açıklanmış, kendisi aydın bir surette anlaşılmış, fikhî şahsiyeti tam olarak beyân edilmiş olurdu. Fakat onun mezhebini nakil ve rivayet eden kitapların hepsi bu tarzda değil ki...

43- Muhammed B. Hasan Şeybânî (132-189 Hicrî, 749-804 Milâdî)

İsmi Muhammed, babası Hasan El-Şeybânî'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. 132 senesinde doğdu. 189 da öldü. Ebû Hanife vefat ettiği zaman 18 yaşına basmıştı. Uzun müddet Ebû Hanîfe'den ders almadı. Fakat fikhını Ebû Yusuf'tan tamamladı. Süfyan Sev-rî ve Evzâî'den ders aldı. Mâlik b. Enes'in ayağına gidip ondan Hadîs ve rivayet ilmini öğrendi. Iraklılardan da re'y ve rivayet ilmini öğrendi. Mâlik'in yanında üç sene kadar kaldı, üstadı Ebû Yusuf gibi Başkadı olmadıysa da, Harunreşid devrinde kadılık yaptı. Lûgat ve edebiyatta geniş bilgisi vardır. Onda lisan kültürü ve edebiyat üslûbu bir arada toplanmıştır. Elbisesine dikkat ederdi, iyi giyinirdi, vakarlı bir görünüşü vardı. Onun için îmam Şafiî: «Mu-hammed b. Hasan hem gözü, hem kalbi doldururdu.» demiştir. Yine Şafiî onun hakkında şöyle der: «O, insanların en fasihidir. Konuştuğu zaman onu dinleyen kimse, Kur'ân onun lûgatıyla inmiş sanırdı.»^{183[10]}

Sultanla münasebeti olmakla beraber kendi şerefim korumuş, izzetinefsini kırmamış, kimseye yüz suyu dökmemiştir. Hatib Bağdadî rivayet ediyor: «Bir defa Harunreşid geliyordu. İnsanların, hepsi ayağa kalktı. Muhammed b. Hasan kalkmadı. Mabeyinci gelip

^{183[10]} İbn-i Abdulber, İntika, s. 174

Muhammed b. Hasan'ı huzuruna çağırdı. Arkadaşları korktular, huzurdan çıkınca ne oldu? diye sordular. O da şöyle anlattı: Halife bana: Halkla birlikte sen niye ayağa kalkmadın? diye sordu. Ben de şu cevabı verdim:

— Senin beni koyduğun sınıftan çıkmamı hoş görmedim. Sen beni ilim sınıfına lâıyk gördün, ben ondan çıkıp hademe sınıfına girmek istemedim.»^{184[11]}

Muhammed b. Hasan Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olan üstadı Ebu Yusuf'tan başkasına nasib olmayan hasletleri ve meziyetleri toplamıştı. Irak fikhını kadılıkla cila verdikten sonra olgun bir halde öğrendi. Çünkü fikhı kadı Ebû Yusuf'tan Öğrendi. Hadîs fikhını Medine'nin üstadı İmam Mâlikten, Şam'ın üstadı Evzâî'den öğrendi. Mes'eîle çıkarmakta ve hesaplama mahareti vardı. Edebiyata hâkimdi. Sonra kadılık yaptığı esnada daha da olgunlaştı. Bu onun için ikinci bir ders veren mektep oldu. Ona ilim ve tecrübe kazandırdı. Fikhı amelî sahaya daha yakmîştirdi. Yalnız tasavvur ve mücerret nazariyelerle iktifa etmeyip tatbikatını da gördü.

İmam Muhammed'de kitap yazma temayülü vardı. Haklı olarak Irak-fikhını sonra gelen nesillere nakleden odur. Onun nakli yalnız Iraklıların fikhına münhasır kalmadı. Muvatta'm tamamını İmam Mâlik'ten rivayet etmiştir ve onu yazmıştır. Onun rivayeti en güzel rivayetlerden sayılır. Sırası düşünce Irak fukahâsmdan aldığı re'ylere göre Mâlik'c ve Hicaz fukahâsma münasip yerlerde yaptığı itirazları ve redleri de zikretmektedir.

^{184[11]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bagdad, c. II, s. 173

44- Eser Yazmaca Sarılması Ve Tuttuğu Yol

îmamı Muhammed'in Iraklılar arasındaki mevkie çok yüksektir. Çünkü o fıkıh bakımından kıymetli olan re'y sahibi müçtehit bir imamdır. Re'yları doğruya en yakındır. Re'y fıkıhı ve Hadîs fıkıhı arasını toplamıştır. Irak fıkıhının toplayıcısı ve râvîsi ve onun gelen nesillere nâkili sıfatıyla da değeri daha da artmaktadır. Bu fıkıhı hepsini o Ebû Hanîfe'den doğrudan aldı diyemeyiz. Çünkü Ebû Hanîfe vefat ettiği zaman 18 yaşında bulunuyordu. Bu genç yaş, bu fıkıhı hepsini Ebû Hanîfe'den almağa müsait değildir. Fakat Ebû Hanîfe'nin fıkıhını Ebû Yusuf'tan ve diğerlerinden almıştır. Hakikaten o, bazı kitaplarında Ebû Yusuf'tan rivayetler zikretmektedir. Câmî'us-Sagîr kitabının hepsi Eb Yusuf'tan rivayettir. Zira her faslın başında Ebû Yusuf'tan rivayet olduğunu zikreder ki* bu faslın bütününün ondan rivayet olduğunu gösterir.

Fakat bakıyoruz ki, Cami'ul Kebir'de bu yolu tutmuş değildir. Oradaki fasılların ve babların başlarında Ebû Yusuf'tan rivayet olduğunu söylemiyor,. Rivayet zikretmeksizin mes'eleleri sıralıyor. Bundan anlıyoruz ki, o bunun tedvininde yalnız Ebû Yusuf'tan olan rivayetlere dayanmış değildir. Başkalarından olan rivayetleri, naklolan müdevven mes'eleleri de almıştır ki, bunlar her halde Irak fukahası arasında meşhur ve ma Yuf mes'elelerdi.

İbn-i Nuceym, Bahr'ı kitabında teşehhüd babında şöyle diyor:

«Muhâmmed b. Hasan'ın (Sagîr) vassım taşıyan her eseri, mutlaka Ebû Yusuf'la Muhâmmed (yâni kendisini) ittifak ettikleri eserlerdir. (Kebîr) adını taşıyanlarsa böyle değildir. Zira onları Ebû Yusuf'a göstermemiştir.» Müdekkık Âlim İbn-i Emîr Hac

Halebî, Münve şerhinde tesm' babında diyor ki:
«İmam Muhâmmed kitaplarının ekserisini Ebû Yusuf'a okuyup arzetti. Yalnız (kebir) adım taşıyanlar müstesnadır. Zira bunlar sırf onun eseridir,.. Mudârabet'ul-Kebir. Muzârat'ul-Kebir, Me-zun'el-Kebîr, Câmi'ul-Kebîr, Siyer-i Kebîr gibi.^{185[12]}

45- ZAHİRİ Rivâye VE Nevâdir KİTAPLARI

İmam Muhammed'in kitapları Hanefiyye fıkhnın baş kaynağı sayılır, ister İmam Ebû Yusuf'tan rivayet edilip ona arzedilmiş olsun, ister Ebû Yusuf'tan ve diğer Irak fukahâsından alarak yazmış olduğu eserler olsun, hepsi birdir.

Yalnız İmam Muhammed'in kitaplarının hepsi mevsûkiyet bakımından bir derecede değildir. Ulemâ onları bu bakımdan iki kısma ayırırlar :

1- Zahir rivâye kitapları ki bunlar: Mebsut, Ziyâdât, Ca-mi-i Sagir, Siyer-i Sagir, Siyer-i Kebîr, Cami-i Kebîr —ki bunlara (usul) namı da verilir— bunlara zahir rivâye denildi, çünkü bunlar imam Mühâmmed'deri .mevsuk' kimselerin rivâyetleriyle nakl olunmaktadırlar. Bunlar tevatür yoluyla veya meşhur olarak ondan sabit olmuştur.»^{186[13]}

Zahir rivâye kitaplarından maada Kitab'ul-Âsâr da bu kısma dahildir. Bunda Ebû Hanîfe'nin delil tuttuğu eserleri, Hadisleri toplamıştır. Red ala Ehl-il-Medine de bu kısımdadır. Bu eseri imam Şafiî (El-Um) kitabında ondan rivayet etmiş ve sonunda da ona, red yazdırmıştır ki, bunun bir çok yerlerinde Medine ehline halç verir.

2- Nevâdir, gayri zahir rivâye kitapları ki, bu

^{185[12]} İbn-i Abidin, Kesm'ul-Müftî risalesi, s. 19.

^{186[13]} İbn-i Abidin, Resm'ul-Müftî risalesi, s. 19.

kısımdakilerin îmam Muhammed'e olan senedleri birinciler derecesinde kuvvetli değildir. Bunlar da: Keysâniyât, Hârinuyât, Curcâniyât, Rukıyyât, Ziyâdet'uz-Ziyâdat'tır. Bunlara gayri zahir rivâye denir. Çünkü îmam Muhammed'den birinciler gibi sabit ve zahir bir rivayetle naklolunmuş değildir.

46- İmam Muhadded'in Kîtapları Hanefiyye Fıkhının Kaynaklarıdır Ve Bunlardan Mabsut Kîtabı

Hanefiyye fıkhının nakil temeli birinci kısım eserleridir. Onun için bu kitaplardan her biri hakkında biraz izahat verelim:

1- Mabsut kitabı, bu (Asi) adıyla maruftur. îmam Muhammed'in en uzun kitabı budur. Ebû Hanîfe'nin fetva verdiği mes'elelerin bir kısmını bunda toplamıştır. Eğer ihtilâf varsa, Ebû Yusuf'un ve Muhammed'in ihtilâfları da zikrolunur. Eğer ihtilâf zikredilmezse, o mes'ele aralarında ittifakı olmuş olur. Her kitaba sıhhu onlarca sabit olmuş Hadîslerle başlar. Sonra mes'eleleri ve cevaplarını zikreder. Bazen îbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâfını da zikreder. Kitap bu itibarla Irak fıkhının sadık bir suretidir. Fakat hükümlerin sebep ve illetlerini gösteren deliller kitapta yoktur. Bu kitabı îmam Muhammed'in talebesi Ahmed b. Hafs ondan rivayet eder.

îbn-i Abidin şöyle diyor: «îmam Muhammed'den rivayet olunan Mabsut nüshaları mütaaddittir. Bunların içinde en zahir olanı Ebû Süleyman Cüzcanî'nin Mabsutudur. Mütaahhîrînden bir takım ulemâ Mabsutu şerh etmişlerdir. Hâherzâde namıyla maruf olan Şeyh'ul-İslâm Bekir'in yaptığı şerhe Mabsut-u Kebir denir. Şems'ul-Eimme Halvâm'nin ve başkalarının da

şerhleri vardır. Bu mebsutlar birer verh olup, İmam Muhammed'in Mebsutiyle kanşık yazılmışlardır. Fahr'ul-îslâm, Kâdıhan ve emsali böyle yapmışlardır. Cami- Sagir sarıhlerinin yaptıkları da böyledir. Bu mebsutu Kâdıhan Cami-i Sagir'de zikretmiştir deniyor. Hulâsa olarak Eşbah üzerine Piri şerhinden Dürr şerhi üzerine İsmail Nablusî şerhinden alınmıştır.»^{187[14]}

Bu kayıtlara göre Mebsut'un en zahir nüshası Ebû Süleyman Cüzcanî'nin nüshası olduğunu görüyoruz. Bu, Ebû Süleyman Mu-hammed b. Musa b. Süleyman'dır. Fıkhi doğrudan İmam Muhammed'den almıştır. Halife Me'mun ona kadılık teklif etmişse de o kabul etmemiştir. Ölümü: 200 senesinden sonradır.^{188[15]}

Bu itibarla Ahmed b, Hafs'tan sonra İmam Muhammed'den Asi kitabını ikinci râvisidir. İbn-i Abidin'in naklettiği veçhile İmam Muhammed'den bunun rivayetleri ve nüshaları müteaddittir.

Öyle anlaşıyor ki, bâzı râviler, İmam Muhammed'in bâzı sahih rivayetlerini (Asl)a ilâve etmişlerdir. Bakıyoruz, Hâkim, İmam Muhaifmed'in Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği: İhtilâfı Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ kitabını ihtisar ediyor. Serahsî Mebsutunda bu kitap hakkında şunları söylüyor:

«Ebû Yusuf iki üstadı Ebû Hanîfe ile İbn-i Ebî Leylâ arasında olan ihtilaflı mes'eleleri toplamak istedi de, bu kitabı yazıp meydâna getirdi. Bunu İmam Muhammed alıp ondan rivayet etti. Ancak başkasından duydukları bâzı şeyleri de ona ilâve etti. Tasnifin aslı Ebû Yusuf'undur. Te'lif İmam Muhammed'indir. Bu itibarla o İmam Muhammed'in eserlerinden sayılmıştır. Onun

^{187[14]} İbn-i Âbidin, Resmu'l-Müftî, s. 17.

^{188[15]} Abdulhay Lekvenî, Fevâid'ül-Behiyye, s. 216.

için Hâkim onu bu muhtasarda zikretmiştir.^{189[16]}

Fakat Kitab'ul-Asl'ın bâzı yazma nüshalarına bakarsak onda ihtilâf-ı Ebû Hanîfe ve îbn-i Ebî Leylâ kitabını bulamıyoruz. Bazı nüshalarda ise bâzı bablarda, vedia, ariyet gibi değişiklik göze çarpıyor. Bu bizi iki ihtimale götürüyor:

1- Ya bâzı râviler İhtilâfı Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ kitabını asla ilâve etmişlerdir. Her ne kadar Asi kitabının zımnında değilse de rivayet yine doğrudur, eser onundur. Hâkim işte bu ilaveli nüshalardan birini İhtisar etmiştir.

2- Veyahutta bu kitaptaki mes'eleler Asî kitabında dağınık bir halde idi. Hâkim bunları karşılaştırarak bir yere topladı. Bence birinci ihtimâl daha racihtir.

Kitab'ul-Asl'm bu kitabı ihtiva edip etmediği hususunda ihtilâf ne olursa olsun, kitabın ihtiva ettiği malûmatın doğruluğunda söz eden yoktur. Bunun Ebû Hanîfe'ye ve iki arkadaşına (Ebû Yusuf'la Muhammed'e) veya Küfe Kadısı îbn-i Ebî Leylâ'ya nisbeti doğrudur. Rivayet sahihtir.

47- Câamî-İ Sagîr

Bu kitabın ihtiva ettiği malûmatı îrnam Muhammed, Ebû Yusuf'tan rivayet etmektedir. Onun için kitabın her babına şu ibare ile başlamaktadır: «Muhammed Yakup'tan; o da, Ebû Hanîfe'den nakleder...»

Ulemadan bir kısmı İmam Muhammed'in kitapları arasında yalnız Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği bu kitaptan başka bir eseri yoktur, diyorlar. îbn-i Bezzazı Menakıb'ında diyor ki: «imam Muhammed'e bu kitabı yani Camii Kebîr'i Ebû Yusuf'tan dinlediniz mi?

^{189[16]} Serahsî, Mebsut, c. 30, s.128.

dediler. Hayır dedi. Ondan dinlemedim, halbuki o bunları en iyi bilendir. Ben Ebû Yusuf'tan yalnız Cami-i Sagir'i dinledim.»

.Fakat Öyle anlaşılıyor ki, İmam Muhammed'in kitapları arasında Sagir namım taşıyanların hepsi Ebû Yusuf'tan rivayettir.

Bu kitabı, İmam Muhammed'den îsâ b- Ebân ve Muhammed b. Semaa rivayet etmişlerdir. Zahir olan bu kitaptaki malûmatı imam Muhammed toplamışsa da bablara göre tertib edilmiş de-'ğildi. Onun içindir ki, Ebû Yusuf'un Kitab'ul-Harac'ı derkenarında Mısır'da tabolunan nüshanın mukaddimesinde şöyle deniyor: «Muhammed b. Hasan fıkha dair kitap yazmış, ona Cami-i Sagir adını vermiştir. Onda, kırk kadar fıkıh kitabı (bölümü) toplanmıştır. Fakat her kitabı mebsut kitaplarında olduğu gibi, bablara göre ayırmamıştır. Sonra Kadı Ebû Tahir Debbas öğrenenlere okuması ve bellemesi kolay olsun diye bablara göre ayırarak tertip etti. Sonra talebesi fakih İbn-i Abdulber b. Mahmut ondan bunu Bağdad'da evinde yazmış ve 322 senesi aylarında onu ona okumuştur. Doğrusunu Allah bilir.» Bundan da görülüyor ki, kitabı toplayan imam Muhammed-dir. Onu üstadı Ebû Yusuf'tan rivayet etmiştir. Mes'eleleri o toplamış, fakat bir tertibe koymamıştı. Serâhsî'nin dediği gibi «tasnif onundur, te'lif değil.»^{190[17]}

^{190[17]} Cami-üs Sagiri Ebû Tahir Debbas'm bablara göre tertip ettiği söyleniyor. Abdulhay Lehvenl, Fevâid-i Behiyye kitabında ise Hasan b. Ahmed Za'ferânî'nin tercüme-i hâlinde şöyle diyor: «O mevsuk bir imamdır. Muhammed b. Hasan'm Cami-üs-Sagiri'ni gayet güzel bir surette tertip etmiştir. Muhammed'in Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği mes'elelerin hususiyetlerini belirtmiş, kitabı bab, bab ayırmıştır. Kitab önce bablara ayrılmış değildir.» Benim anladığıma göre Mısırda tabolunan nüsha Debbas'ın tertibi olsa gerektir, Za'ferânî'nin tertibi üzere Cami'us-Sagiri Mutahhar b. Hüseyin Yezdî iki cilt olarak merhetmiş ve bu şerhine Tehzib adını vermiştir. Onu da Ali Ebû Kasım Yezdî şerh etmiştir.

48- Cami-i Kebir

Ulemâ, İmam Muhammed'in bunu Ebû Yusuf'tan rivayet etmediğinde ittifak etmişlerdir. Fakat yine İmam Muhammed'in tabiri veçhile, Ebû Yusuf bunda onları biliyordur Şüphesiz ki, bunda" Ebû Yusuf'tan aldığı, öğrendiği bir çok mes'eleler mevcut olduğu "gibi, kendisinin bildiği veya hususi müzakerelerde toplayıp "bulduğu ve diğer Irak fukahâsından öğrendiği mes'eleler de bulunmaktadır.

imara Muhammed Cami-i Kebir'r iki defa te'îif etmiştir. Evvelâ te'lif etti ve, bunu ondan talebeleri Ebû Hafs-ı Kebir ve Ebû Süleyman Cüzcanî, Hişam b. Abdullah Razı, Muhammed b. Semâa vesaire rivayet ettiler. Sonra onu ikinci defa gözden geçirdi ve ona bir kısım bab'lar ve bir. çok mes'eleler ilâve etti. Bir çok yerlerinin ibarelerini yeniden yazdı. Böylelikle sözleri daha düzgün, mânâsı daha zengin oldu. Ve talebeleri bunu ikinci defa olarak ondan rivayet ettiler.

Ulemeden bir kısmı bu kitabı şerhle meşgul olmuşlar, mes'e-lelerini çıkarmışlar, onların asıl kaidelerini ve kıyaslarını bulmuş-Jardır.Ebû Hazım Abdulhamid b. Abdulaziz, Ali b. Musa Kummî, Ahmet b. Muhammed Tahayî, Ebû Amr Ahmed Taberî, Ebû Bekir Cessas Razî, Ebû Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî, Şemsül Eimme Serahsî, Fahrül İslâm Ali Pezdevi, Ebû Üsr Muhammed Pezdevî, Sadrüşşehid Hüsâmeddin Amr, b. M&ze Mahniut b. Ahmed Burhan, Alaedin Muhammed Semerkandî, Ebû Hâmid Ahmet Attâbî, Kadihan, Bürhanneddin Mergînâdî, Cemaleddin Hasî-ri.^{191[18]}

^{191[18]} Bak, Câmî-i Kebîr mukaddemesi, Mısır tab'ı.

Kitabın tabii, Hasîrî şerhi hakkında şöyle diyor: «Hasîrî'nin şerhi Tahrir dört cilt halindedir. Birinci ve dördüncü ciltlerini mütalâa ettim, o nefâisler dolu bir şerhtir. Bir çok fûrûu hâvidir. Onları bazen İmanı Muhammed'in Aslından ve diğer eserlerinden almakta, bâzan Kerhî, Cassas Serahsî şerhlerinden faydalanmaktadır. Bakarsın EbûHâzım Râzî, Cürcânî gibi şanlıların kitabın bâzı mes'elelerine yaptıkları itirazlara cevap veriyor; bakarsın, Ces-sas'm tek başına ileri sürdüğü re'ylere münakaşa ediyor, bunların hepsinin üstünde, her babın başında îmam Muhammed' (Kadde-sallahu Sirrehu) in mes'eleleri bina ettiği asılları beyan ederek babın aslı şudur, onun üzerine bina etmiştir, tier. Böylelikle fûrû' mes'eleleri çıkarmak yolu kolaylaşmıştır.»^{192[19]}

Cami-i Kebîr de Cami-i Sagîr gibi fıkıhî istidlalden hâlidir. Kitap ve Sünnetten deliller gösterilmemiştir. Tafsîlâtıyla beyan edilmiş kıyaslar yoktur. Fakat her babın mes'elelerini okuyan kimse satırlar arasında kıyas parıltıları görüp sezer. Onu tafsîlâtın arkasından çıkarmağa çalışır, doğrudan alamaz.

Kitaptan bir misâl nakledelim : Müşteri satın aldığı malı usulen kabzetmeden önce, onda bir kusur ihdas etse, bir noksanlık yapsa, bu kabzetmek sayılır. Bunu bize şöyle anlatıyor: «Bir kimse bir elbise satın alsa, onu kabzetmeden onda bir kusur ihdas etse, bu onu kabul ettiğine delildir, kabzetmek sayılır. Bundan sonra o mal satanın elinde zayi olursa müşterinin parayı vermesi lâzımdır. Şayet bayi kabızdan müşteriye menettikten sonra mal zayi olursa müşteri o zaman parayı vermez .ancak noksan yaptığı hisseyi öder. Müşteri bir kusur ihdas ettiğizi zaman elbise bayi'in

^{192[19]} Câmî-i Kebîr, Mısır tab'ı mukaddemesi, s. 5.

elinde, veya kucağında veya omuzunda ise, veya hayvan olduğu takdirde bayi onu tutuyorsa, veya gömlek bayi'in sırtında ise, veya sattığı hayvana kendisi binmiş ise veya sattığı yüzük parmağında olup ta müşteri onda bir kusur ihdas etse, sonra o mal zayi olsa, bu takdirde bayi'in malı olarak zayi olmuş olur.»

Görülüyor ki, burada medar olan illet tasrih olunmuyor. Mes'e-leler sıralanıyor. Fakat birbirleriyle karşılaştırılınca kaide olacak esas illet çıkarılabiliyor ki o da : Müşterinin satılan malda noksanlık ihdas etmesi onu kabzetmek sayılır, şu şartla ki, o noksanlığı zaman kabzetmesi mümkün olmalıdır. Kabz imkânı ve kusur ih* dası bu ikisi satılan malı müşterinin tazmini altına sokan illettir. Zayi olursa müşterinin hesabına zayi olur. İşte yukarıda zikrolu-nan mes'eleler ve benzerleri buna kıyas olunur ve işte böylece kıyas yolunu bilmiş oluruz. İbarede illet, hükme medar olan sebep zikrolunmasa da biz sözü mânâsından onu anlarız.

Bu iki kitabın- babiannm ekserisinde mes'eleîer hep böyledir.

Bu naklettiğimiz ibareler gösteriyor ki, kitapta ifade açıktır. Fikirler sağlamdır, ibareler selistir. Üslûp güzeldir.

49- Siyer-i Kebir, Siyer-i Sağir

Bu iki kitapta cihad hükümleri, harbde caiz olmıyan şeyler, mütâreke hükümleri, bunlar ne zaman bozulabilir, âmân verme ahkâmı, kimler verebilir, ganimet hükümleri, fidyeye, harb esirleri vesaire gibi harbe ve harb sonrası işlerine ait mes'eîeler ele alınmıştır.

Bu siyer ahkâmı tamâmiyle Ebû Hanîfe'den rivayet olunmuştur. Hattâ ulemadan bâzıları bunları talebesine

okuttuğunu söylerler. Bunları Ebû Yusuf Red Alâ Siyer-i Evzâî eserinde naklet-miştir. Ondan Hasan b. Ziyad Lü'lûi rivayet etmiştir. Muhammed b. Hasan Siyer-i Sagir ve Siyer-i Kebir'de rivayet etmiştir. Muhammed b. Hasan önce Siyer-i Sagir'i yazmış. Yukarıda kaydettiğimiz veçhile bunlar Ebû Yusuf'tan rivayet edilmiş olmak gerektir. Hiç olmazsa o, onları görmüş ve ikrar etmiştir. Yukarıda geçtiği veçhile İmam Muhammed'in kitaplarından Sagir adını taşıyanların hepsi Ebû Yusuf'tan rivayettir. Kebir vasfını taşıyanlar, ondan rivayet değildir.

Siyer-i Kebir'e gelince : Bu kitabın yazılması hususunda İbn-i Âbidin Serahsî'den naklen şöyle diyor: «Bu eser İmam Muhammed'in fıkha dair yazdığı son eseridir. Bunun te'lifi hakkında şunu anlatırlar: imam Muhammed'in Siyer-i Sagir kitabı Şam ulemâsından b. Amr Evzâî'nin eline geçti:

— Bu kitap kimin? diye sordu.

— Iraklılar nasıl olur da bu mevzuda ,eser yazarlar? Çünkü onların Siyer ve Magazî hakkında bilgileri yoktur. Peygamber'in Ashabı Hicaz ve Şam tarafındandır. Irak'tan değildi, dedi.

Bu sözleri İmam Muhammed duyunca kızdı* kaleme sarılarak bu kitabı yazdı. Hikâye" olunur ki, bu eseri görünce beğenmiş ve şöyle demiş :

— İçindeki Hadîsler olmasa bu ilini o yeniden vaz ediyor, derdim. Allah Teâlâ cevapta isabeti onun re'yine bahşetmiş. Ulu Tanrı ne doğru söylüyor; her ilim sahibinin üstünde ondan daha iyi bilen vardır.»^{193[20]}

Serahsî'den naklen İbn-i Âbidin'in sözleri böyledir. Bundan iki netice çıkıyor :

^{193[20]} Siyer-i Kebîr Şerhi, Antepii Mehmet Münip tarafından Türkçe.

1- Siyer-i Kebir İmam Muhammed'in yazdığı son eserdir.

2- Eserin te'lif sebebi: Evzâî'nin Iraklılar Siyer'e dair nasıl kitap yazabilirler, demesidir. Evzâî sonra Siyer-i Kebir'i görmüş ve beğenmiş. Biz bu iki noktayı kısaca münakaşa etmek istiyoruz.^{194[21]}

Birinci nokta : Yani bu kitabın İmam Muhammed'in son eseri olması, bu doğrudur. Onun içindir ki, İmam Muhammed'in kitaplarının vârisi ve nâkili olan Ebû Hafs-ı Kebir Ahmed b. Hafs bunu ondan rivayet etmemiştir. Çünkü bunu o, Irak'tan ayrıldıktan sonra yazmıştır. Bunu ondan Ebû Süleyman Cüzcânî, İsmail b. Sevvâbe rivayet ederler. Bu eseri İmam Muhammed'le üstadı Ebû Yusuf arasında dargınlık vuku bulduktan sonra yazdı, diyenler var. Onun için bu kitapta onun ismini bile anmıyor. Ondan bir Hadîs rivayet ettiği zaman onun ismini söylemiyor da Sîka'dan biri bana Hadîsi rivayet ediyor; diyor ki, maksadı Ebû Yusuf'tur.

İkinci noktaya gelince : Evzâî'nin sözleri üzerine bu kitabı yazması ve Evzâî'nin bu kitabı görmüş olması işte bu cihet kabul olunmaz. Çünkü bu, tarihî gerçeklere çarpmaktadır, vak'alara ay-kındır. Zira Evzâî 157 senesinde ölmüştür. İmam Muhammed ise 132 senesinde doğup 189 da Ölmüştür. Eğer yukarıdaki hikâyeyi kabul edecek olursak, o zaman İmam Muhammed'in en sonuncu kitabım 25 yaşında yazmış olması icabeder ki, bu olamaz, akıl ve mantığa aykırıdır. 25 yaşında son eserini veren İmam Muhammed, bundan sonra ömrünün en verimli ve feyizli çağlarında 32 sene eli kolu bağlı, hiç yazmadan boş durması lâzım gelir ki, bu mantıkla bağdaşmayan

^{194[21]} İbn-i Abidin, Resm'ül Mtifti, s. 19; Siyer-i Kebir Şerhi 4 Hind tab'l. ye çevrilmiştir.

garip bir şey olur. Kitabın metni bunun Ebû Yusuf'la aralarında dargınlık vuku bulduktan sonra yazdığını gösteriyor. Zira bunda Ebû Yusuf'un adı asla geçmiyor. Bu ise îmam Muhammed ilmin zirvesine çıkıp üstadına rekabet edebilecek bir dereceye geldiği zaman olmuştur. Ve bu 25 yaşında olacak bir iş değildir. Siyer-i Kebir ve Siyer-i Sagîr, ahkâmı beyan eder, eser ve haberlerin senedlerini bildirir.

50- Kîtab El-Ziyâdat

Bu eser, zahir rivâyeye adı verilen kitapların altıncısıdır. Adlan Önce geçen kitaplara ilâve bâzı mes'eleleri ihlîvâ eder, onun için Ziyâdat adını taşır. Ulemeden bir kısmı bunu zahir rivâyeye kitaplarından saymazlar. Nevâdir kitaplarından sayarlar. Ekseriyet zahir rivâyeden addeder.^{195[22]}

51- Diğer İkî Eseri

imam Muhammed'in diğer ikf kitabı vardır ki onlar da meşhurdur. Hattâ ulema zikretmese de onlar zahir rivâyeye derecesin-dedir. Onlar da görelim :

a) EI-Red Alâ EhI-i Medine, birisi budur. Bu kitabı îmam Şafiî Kitab'ul Ümme'de rivayet etmiştir ve ona taîkâtî vardır. îmam Muhammed'in naklettiği Ebû Hanîfe'nin reylerini ve ehl-i Medine reylerini münakaşa eder, her mes'elenin münakaşası sonunda ya Ebû Hanîfe'nin veya Ehl-i Medine'nin görüşünü muvafık olduğunu da ilâve eder. Bu kitabın iki bakımdan önemi vardır:

^{195[22]} Siyâdâtî 53" de ölen Ahmed b. Muhammed Ebû Nasr Attâbî şerhetmi'tir. Fevâid-i Behiyye onun hakkında diyor ki: «Onun eserlerinden biri de Ziyâdât şerhidir. Başkalarında bulunmayan tedkikatı hâvidir. Ben Ziyâdât şerhini okuyarak ondan çok faydalandım. O muhtasardır, ne yoracak kadar fazla uzundur, ne de mânâyı bozacak kadar fazla kısadır.»

1- Senedi sabittir, rivayeti doğrudur, sağlamdır, İmam Şa-fî'nin onu rivayet ederek Ümm kitabına alması yeter.

2- Kitapta hem kıyas ve hem de sünnetle istidlaller vardır. Bu, mukayeseli fıkıh demektir. Şafî'nin tâlikatı ve muhtelif re'y-ler arasında mukayeseler yapması da buna ilâve olununca bu eser mukayeseli fıkıh bakımından çok önem taşır.

b) Bu iki kitaptan diğer Kitab'ul-Asân'dır. Bunda Irak fuka-hâsınca bilinen ve Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği Hadîsleri ve eserleri toplamıştır. Bu eserde rivayet olunanların çoğu Ebû Yusuf'un Kitab'ül-Âsâr'ında olanlarla birleşir. Ve her ikisi de Ebû Hanîfe'nin Müsnedi sayılır, Ebû Hanîfe'nin Hadîslere ve Tabiîn eserlerine olan vukuf ve ıttılâmı gösterme bakımından, bu iki eserin de. Önemi vardır. Ebû Hanîfe'nin Hadîs ve eserle istidlale itimadinin derecesini, rivayette aradığı şartları, Hanefiyye mezhebimi neye dayandığını gösterir. Bunlarda naslardan alınan fetvalar ve hükümler olduğu gibi bunların arasında hükme medar olan illet bulup çıkarma suretiyle yapılan kıyaslar, asıllar ve fûrû mes'ek leri, vaz olunan esas kaideler de vardır.

52- Zâhîr Rivâyeye Kitaplarının Toplanması

Zahir rivâyeye kitapları, Ebû Hanîfe'nin ve ashabının esaslarıdır. Bir mes'elenin hükmünün ne olduğunu söyledi mi, mezhebd itibar onadır. Ona muhalif olan rivayetlere itibar yoktur. Bunda gayet az mes'eleler müstesna tutulmuştur. Bunlar esas olduğundan, ulemâ eskidenberi bunlara çok önem vermişler, şerhetmişler mes'elelef çıkarmışlar, asılları tesbit etmişler, onlara göre hüküm vermişlerdir. Bu eserlere verilen ehemmiyet

neticesidir ki, onla bir kitap hâlinde toplamağa teşebbüs edenler olmuş, dördüne Hicri asır başlarında Hâkim Şehit namıyla meşhur olan Ebû Fa Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Mervezî onları kitap hâli de toplamış ve ona El-Kâfi adını vermiştir. İmam Muhammed' altı kitabından olanları bir yere cemetmiştir. Mükerrer olan mes' leleri atmıştır, tüm Muhammed bir mes'eleyi kitaplarından b kaçında zikrettiği olmuştur. Hâkim Şehit bunları bir araya topk ken bir mes'eleyi bir yerde zikretmekle iktifa etmiştir. Şems'ül-Eimme Serahsî El-Kâfi kitabını şerhederek ona Me sut adını vermiştir. Mes'elelerin esaslarını, delillerini ve kıyas yollarını uzun boylu beyan etmiştir, O bütün muhteviyatıye bir hı cet sayılır. Tarsûsî onun hakkında şöyle der: «Şerahsî'nin Mi sut'una muhalif olanla amel edilmez. Ancak bu kitaba itin: olunur.»

Serahsî kendisi de mukaddemesinde şöyle diyor: «Baktım ki, bulunduğum şu zamanda talebeler bâzı sebeplerle fıkıhtan biraz yüz çevirir oldu. Zira:

- 1- Himmetleri noksan, uzun mes'elelerde yalnız hilâfiya iktifa ediyorlar.
- 2- Bâzı müderrisler, onlara, fikhî teşvik edici nasihatleri ediyorlar. Lüzumsuz şeylerle uğraşıyorlar.
- 3- Fıkıh mânâlarını şerh ve izah ederken, bâzı mütekellimlerin, feylosofların sözlerini karıştırıp hududu aşmaları bu set lerdendir.

Ben bir muhtasar şerh yazmağı doğru buldum. Her mes' nin beyanında naklolunan mânâ üzerine fazla birşey ilâve et den, her babda mûtemed olanla iktifayı münasip gördüm. Buna ilâve olarak hapishanede bulunduğum zaman^{196[23]} has dostlarımdan bazısının,

^{196[23]} Şems'ül-Eimme Serahsî 490 senesinde ölmüştür. Bâzı ümerâyâ nasihatlerde bulunması sebebiyle hapsedilmiştir. Kitabını hapishanede iken dikte ettirdiğini söylerler. Talebesi dışarıya pencerenin önüne toplanmış, o pencereden söyler ye onlar yazanmış. Şurut babına gelinceye kadar böyle yazdırmış, sonra serbest bırakılmıştır.

can yoldaşlığı yaparak, onlara bunları yazdırmamı dilemeleri de buna inziman edince, onların arzusunu yerine gelirdim.»

Kitap tatlı ibarelerle, akıcı bir üslûpla yazılmıştır. Dolaşık ve kapalı yerleri yoktur. Derin yerleri vardır. İnce kıyasları ele alır, açık ibarelerle onları aydınlatır,

53 - Züfer B. Hüzeyl (110-158'hicri, 728-774 Milâdî)

Ebû Yusuf'tan ve Muhammed'den daha önce Ebû Hanîfe ile tanışmıştır. 158 senesinde 48 yaşında öldü. Babası Araptır, anası İranlıdır. Her iki milletin hususiyetlerini taşır. Kuvvetli deliller bulmağı bilir. Ebû Hanîfe'den re'y ve kıyas fikhını aldı ve bunun tesiri altında kaldı. Ebû Hanîfe'nin en keskin kıyasçı talebesi idi. Bağdad Tarihî, dört imam arasındaki mukayese için şunları naklediyor : Müzenî'ye birisi gelip Irak fukahâsını sormuştur:

- Ebû Hanîfe hakkında ne dersin? demiş.
- Onların efendisidir, ulusudur.
- Ya Ebû Yusuf?
- Hadîse en çok tâbi olanlarıdır.
- Muhammed b. Hasan?
- Fürû' mes'delerini en çok açıkhyanlardır.
- Ya Züfer?
- Kıyasta en keskin olanıdır.

İmam Züfer'den naklolanmış bir kitap yoktur. Üstadın mezhebini rivayet ettiğini de bilmiyoruz. Bunun sebebi her halde üstadından sonra az yaşamış olmasıdır. Ondan sekiz sene sonra öldü. Halbuki Ebû Yusuf'la Muhammed ondan 30 seneden fazla yaşadılar. Yazmak, kitap te'îif etmek, onları tashih etmek, incelemek için bol bol vakit buldular.

Züfer, Ebû Hanîfe'nin re'ylerini kalemle yazmasa da lisanla neşretmeğe çalıştığını görüyoruz. Ebû Hanîfe hayatta iken onun Basra Kadılığında bulunduğu anlaşılıyor. İbn-i Abdulber'in En-lî-tikâ'da kaydettiğine göre Züfer, Basra Kadılığına tayin olundu. Ebû Hanîfe ona dedi ki:

«Basrahlarla aramızda olan düşmanlığı, hasedi, rekabeti biliyorsun. Zannetmem onlardan kolay kolay kurtulasm.» Kadı olarak Basra'ya geldiği zaman ilim erbabı yanma toplandılar,, onunla fıkhıta münazara yapmağa başladılar. Arzettiği mes'eleleri, getirdiği delilleri beğenip kabul ettiklerini görünce üstadını öğerek:

— İşte bu Ebû Hanîfe'nin sözüdür, dedi. Onlar ise:

— Ebû Hanîfe'nin böyle güzel buluşları var mı? derlerdi. O da:

— Evet, o daha âlâ, daha güzel buluşların sahibidir, cevabını verdi.

İşte böyle bir fırsattan istifade ederek getirdiği delilleri kabul ve teslim ettiklerini görünce bunların Ebû Hanîfe'nin sözü olduğunu söyler; bu, onların hoşuna gider, Ebû Hanîfe'nin görüşlerine hayran kalırlardı. Bu sayede Basralıların nefreti sönüp, Ebû Hanî-fe'ye karşı bir sevgi uyandı, onun hakkında kötü konuşanlar bile onu öğmeğe başladılar.»

Züfer, Ebû Hanîfe'nin yerine geçti. O Ölünce de Ebû Yusuf onun yerine geçti.

54- Diğer Fukahâ: Hasan B. Ziyad Lü'lûî (?-204 Hicri, ?-819 Milâdî)"

Ebû Hanîfe'nin mezheb görüşlerini nakledenlerden sayılan Hanefî Mezhebi fukahâsmdan biri de Hasan b. Ziyad Lü'lûî'dir. Kûfeli olup 204 Hicri yılında öldü.

Ebû Hanîfe'nin talebesinden-dir. Ebû Hanîfe'nin re'ylerini rivayetle meşhur olduğu gibi Hadîs rivâyetleriyle de şöhret almıştır. İbn-i Cureyc'ten 12 bin Hadîs y^?-dım derdi. Fakat muhaddislerin çoğu onun rivayetlerini almazlar. Ahmed b. Abdulhamîd Hâzimî onun hakkında şöyle diyor :

«Hasan b. Ziyad'dan daha güzel ahlâklı bir kimse görmedim. Onun hakkında söz edenler var. Hadîste pek o kadar işe yarar değildir.» Fukahâ da Hanefiyye fikhında onun rivayetlerini îmarın Muhammed'in zahir rivayet kitapları derecesinde tutamazlar.

Muhammed b. Semâa, Muhammed b. Şucâ Selcî, Ali Râzi, Hassaf'ın babası Ömer, ondan ders almışlardır. Onun fikhını çoktan öğeri, Yahya b. Adem : «Hasan b. Ziyad'dan daha fakihini görmedim.» diyor.

194 senesinde Küfe Kadılığına getirildi. Fakat fikhı güzel bildiği kadar kadılık vazifesini iyi yapamadığını söylerler. Onun için kadılıktan çekilip istirahat etti. İbn-i Nedim fihristinde şunu kaydeder : «Tahâvî der ki, onun şu kitapları vardır: Rivayeti Ebû Hanîfe'den olan Kitab'ül-Mücerret, Edeb'il-Kâdı, Kitab'ul-Hısâl, Meaniy'ül-İman, Kitab'ul-Nafakât, Kitab'ul-Haraç, Kitab'ul-Ferâiz, Ki-tab'ul-Ve saya.»

Abdulhay Leknevî, Fevâid-i Behiyye'den onun EI-Amâli adlı kitabı olduğunu kaydediyor.

55- Talebelerinin Yetiştirdiği Talebeler

Şimdiye kadar zikrettiğimiz, Ebû Hanîfe'nin doğrudan doğruya kendisinden ders alan talebeleridir. Şimdi de onun talebelerinin talebelerinden oJup Hanefiyye fikhını tedvin ve rivayetle temayüz edip onu, sonra gelenlere nakledenlerden bazısını tanıyalım:

1- Isâ B. Aban: (?-220 Hicrî, ?-836 Milâdî)

İmam Muhammed'den ders aldı. Fıkıhta onda yetişti. Basra'da kadılık yaptı. İlk zamanlarda Muhammed b. Hasan'ın meclisinden çekinirdi. Ebû Hanîfe'nin talebeleri hakkında : «Bunlar Hadîse muhalefet ediyorlar» derdi. Bir defa Muhammed b. Semâa alıp onu imam Muhammed'in dersine götürdü. Onu dinledikten sonra «Hadîse muhalefet ettiği bir şey gördün mü?» diye sordu, imam Muhammed'e Hadîsten 25 bab sordu, imam Muhammed cevaba başlayarak mensuh olanları bildirdi, delillerini getirdi. Isa bundan sonra Muhammed b. Hasan'dan ayrıldı.

İbn-i Nedim'in kaydettiğine göre, Isâ Abâ'nın : Kitab'ul-Hac, Haber-i Vâhid, El-Câmi', İsbât'ul-Kıyas, İctihad'ul-Re'y namındaki kitapları vardır. 220 Hicrî senesinde vefat etmiştir.

2- Muhammed B. Semâa: (?-223 Hicrî, ? - 847 Milâdî)

Muhammed b. Hasan'ın ve Hasan b. Ziyad'ın talebelerinden-dir. Nevâdir kitaplarını Ebû Yusuf'tan ve Muhammed'den rivayet eder. 192 senesinde Me'mun onu kadı tayin etti. Gözleri zayıflayınca kadar o makamda kaldı. Ebed'ül-Kâdı, Kitab'ul-Mchâdir, Vel-Sicillât ve Nevadir kitapları vardır. 223 de ölmüştür.

3- Hîlâl B. Yahya El-Re'y (?-245 Hicrî, ?-859 Milâdî)

Basralıdır. Ebû Hanîfe'nin talebelerinden olan Yusuf b.

Hâ-lid Semtî'den ders almıştır. Yusuf Semtî Ebû Hanîfe'den ayrılıp Basra'ya giderken Ebû Hanîfe, ona gayet kıymetli nasihatlar da bulunmuştu. Hilâl ondan okudu. Ondan malûmat nakleder, Hilâl Ebû Yusuf ve Züfer'den de ders okumuştur.

Hilâl vakıflar ve vakıf ahkâmı hakkında Irak fikhını nakleden iki zattan biridir.' Vakıf eseri meşhur, olup Hind'de basılmıştır, îbn-i Nedim bu vakıf kitabını onun eseri arasında zikretmiyor. Onun kitaplarından olarak Tefsir'iş-Şurut, Kitab'uî-Hudud'u zikreder.

Hilâl 245 senesinde ölmüştür.

4- Ahmed Hassaf B. Ömer (?-261 Hicrî, ?- 874 Milâdî)

Hassaf diye meşhur olan Ahmed 261'de ölmüştür. Ebû Hanîfe'nin fikhını babasından ve Hasan b. Ziyad'dan okuyup öğrendi. Farazi mes'eleler hakkında peşin hüküm veren, hesaba, Ebû Ha-nîfe'yi kavramış bir fakıhtı. Şems'ül-Eimme Halvânî diyor ki:

«Hassaf, ilimde büyük bir adamdır. Kendisine uyulması gereken bir zattır.» Kitab'ul-Evkaf eseri meşhurdur. Hanefiyye fikhına göre vakıf mes'eleleri ve hükümleri hakkında bu kitap ikinci eser sayılır. Birinci Hilâl'in kitabıdır.

Hassaf'ın diğer eserleri şunlardır: Kitab'ul-Hıyel, Kitab'ul-Ve-sâya, Şurut'u Kebir, Şurut-u Sagir, Kitab-ü Rcdâ', Mahâdır ve Si-cillât, Edeb'ül-Kâdi, Kitab'ul-Harâc, Lilmühtedî, Ikrar-ül-Vercse, Kitab'ul-Kasr, El-Semir, Vel-Kabir.

56- Ebû Cafer Tahavî Ahmed B. Muhammed B. Selâme (?-321 Hicrî, ?-932 Milâdî)

Tahavî, meşhur bir fakîh olup 321'de vefat etmiştir. İlk defa Şafîî fikhını okumağa başladı. Şali'nin talebesinden olan dayısı İsmail b. Yahya Muzenî'den ders ;ıhyordu. Irak fikhını daha çok okuyordu. En sonunda büsbütün ona sarıldı. Doğup büyüdüğü yer olan Mısır'dan çıkarak Suriye'ye gitti. Şam Başkadısı olan Ebû Hâzin Abdulhamid'den Irak fikhını öğrendi. Bu zat ise Muhammed b. Hasan'dan ders almış tsâ b. Ebâmn talebesi idi.

Tahavî hem Şafîî, hem de 'Irak fikhını okuyup öğrenmiş olduğundan; bu, ona başkalarından ziyade tenkîd hürriyeti vermiştir. Her iki fikhı müdakkık bir tenkidei gibi İncelemiştir, Ve sonunda Hanifiyye fikhını benimsemiştir: O, mukallit bir fakih değil, müetehit bir fakih sayılır. .Şah Veliyyullah Dehlevî, onun hakkında şöyle diyor: «Muhtasar-ı Tahavî gösteriyor ki, o müetehit bir zattır. O Hancfiyye Mezhebinin sırf mukallidi değildi. Delil doğru olduğunu görünce Ebû Hanîfe Mezhebine muhalif de olsa seçip alırdı.»

Hadisleri ve haberleri iyi bilmesi Tahavî'nin bu temayülünü kuvvetlendirdi. O muhaddisti. Mısır Ulemasının çoğundan ve diğerlerinden Hadîs dinledi. Re'y ve kıyas ilmi, Hadîs ilmini kendisinde toplamış bir fakih âlimdir. Hanefiyye Mezhebindeki kitapları mütakaddimin ve müteahhirîn arasında orta halkayı teşkil eder. Mütakaddiinînin ilimlerini toplamış, onları temiz bir halde sonrakilere nakletmiştir.

Eserleri: Ahkâm-ı Kur'ân, Maâniy.ül-Âsâr, Müşfcil'ül Âsâr, Muhtasar, Şerhi Cami-i Sagir, Şerhi Cami-Kebir, Şurut'u Kebir ve Sagir ve Evsat, Mahûdır ve SiciJiât, Vasâya ve Ferâiz, Hük-m-ü Ara-ziy-i Mekke, Ganimet Taksimi vesaire...

57- Anâ Kitapların İhtisar Ve Şerh Edîlmeleri

İşte, Ebû Hanîfe'nin yazdığı kitaplar bunlardır, içlerinde senedi Ebû Hanîfe'ye muttasıl olanlar var, bâzısında senedsiz olarak akval naklolunuyor. Bu kitapların bâzısı akvali şerh ediyor, bâzısı hülâsa yapıyor, bâzısı tenkîd ediyor. Bu kitaplar Hanefiyye fikhının ana kaynaklarıdır. Onlardan sonra gelen fukah: bu kitapları şerhetmişler, bunlardaki esaslara göre fetvalar vermişler, delilleri zikrolmayan yerlerde delilleri bulup çıkarmışlar. Sonra bu kitapları derli toplu muhtasar metinler hâlinde ihtisar etmişlerdir. Bir kısım ulema da bu muhtasarlara şerhetmişlerdir. Bu kitaplar bâzı muhtasar metin, bâzı şerh hâlinde şekil değiştirerek Hanefiyye fikhının esas malzemesi olmuşlardır. Bunlara esasta ilâve yoktur, yalnız fûrû' mes'eleler çıkarılmıştır.

58- Hanefiyye Fikhî Kitaplarının Dereceleri

Hanefiyye fikhını ihtiva eden kitaplar, rivayetin kuvveti bakımından bir derecede değildirler. Bu rivayet olunan kitaplar mezhebi kuran imamlardan kendilerine nakloîunanları müteahhirûnun fetvaları ve bâzı tahricleri ilâvesi suretiyle meydana gelen Hanefiyye fikhî kitapları üç mertebedir :

1- Usul namı verilen kitaplar ki, bunlara Zahir Rivayet de denir. Bunlar Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yusuf'un ve imam Muham-med'in akvâlini ihtiva eder. Bunları îmam Muhammed, yukarıda zikrettiğimiz altı kitapta toplamıştır.

2- Nevâdir kitapları; bunlar da yine mezheb imamlarından naklolunuyor. Fakat mezkûr ahi kitapda

değil de, İmam Muham-med'in başka kitaplarında geçen mes'eleleri ihtiva eden kitaplardır : Keysâniyat, Haruniyat, Curcâniyat, Rukıyyat gibi. Hasan b. Ziyad'ın ve başkalarının kitaplarında geçenler de böyledir. İbn-i Âbidin, Ebû Yusuf'un Emâli kitabının da bu kısmından olduğunu söyleyerek diyor ki:

«Bu kısımdaki kitaplardan biri de Ebû Yusuf'un emâli'sidir. Emâli, imlânın cemidir. Yani dikte ettirmektir. Talebeler kalem, kâğıl alıp müctehidin etrafına toplanırlar âlim Aîlah'ü Teâlâ'mn kendisine açtığı ilim mes'elelerinden ezberine olanları söyler talebeleri de onları yazarlar. Sonra bu yazdıkları notları bir araya toplarlar, kitap olur. Buna imlâ-Emâlir derler. Geçmişte fukahâ, rau-haddisler ve Arap edebiyatı ulemasının âdeti böyle idi. İlim ve ulemanın gitmesiyle bu da söndü.»^{197[24]}

Mukarrer rivayet yoluyla naklolanlar da bu kısımdadırlar. Muhammed b. Semâa'mn, Muallâ b. Mansur'un ve diğerlerinin, muayyen mes'eleler hakkındaki rivayetleri böyledir. Bunlar da ne-vâdirden sayılır, usulden sayılmaz.

Bu kısım, birinci kısımdan daha aşağı mertebede kalır. Onun için bir mes'ele hakkında usul ve nevâdir taâruz ederse usul tercih olunur. Çünkü: Mezhebe asıl, esas olarak onlar kabul edilmiştir, senedleri daha kuvvetlidir.

3- Fetvalar ve vâkıât: Bir mesele hakkında mütekaddimîn-den rivayet bulamayınca mütaahhir müctehitlerin o mes'ele hakkında çıkardıkları hükümler bu kısmı teşkil eder. Burada mütaahhir müct eh itlerden maksat Ebû Yusuf'un ve Muhammed'in talebudur. Halbuki Hadîs kıvastan ileri tutulduğundan,

^{197[24]} İbn-i Abidin, Resm'ül-Müftî, s. 117.

Kerhî, râvinin" beleri ve onlardan sonrakilerdir. Bunlar pek çokturlar, tercüme-i halleri tabakat kitaplarında yazılıdır.

İbn-i Abidîn bunların yaptıklarını şöyle anlatıyor:

«Ebû Yusuf'un ve Muhammed'in talebelerinden bir Jcismı şunlardır: İslâm b. Yusuf, İbn-i Rüstem, Muhammed b. Semâa» Ebû Süleyman Cüzcanî, Ebû Buhârî onlardan sonra şunlar gelir: Muhammed b. Seleme, Muhammed b. Mukâtil Neseyr b. Yahya, Ebû Nasr Kasım b. Sellâm. Bunların bazan buldukları bir delile dayanarak mezheb kurucularına muhalefet ettikleri de olmuştur. Bizim bildiğimize göre onların fetvalarını ilk toplayan Ebû Leys Se-merkandî'dir. Kitab'ul-Nevâzil'de bunları toplamıştır. Sonra diğer üstadlar da başka kitaplar toplamışlardır. Nâtifi'nin Nevazil ve Va-kiâtı, Sadr-ı Şehid'in Vakıat bunlardandır. Sonra gelenler bu mes'e-Jeleri ayn ayrı değil de karışık bir halde zikretmişlerdir, Kâdinhân fetvalarında olduğu gibi. Bazıları da ayn zikrederler. Radiyeddin Serahsî'nin Muhâtinde olduğu gibi.. Zira o önce usul mes'elelerini sonra da nevadır mes'eleîlerini zikretmiş ve ne güzel yapmıştır.»^{198[25]}

Şüphesiz ki, fetvalar ve vâkıat mes'eleleri usul ve nevadır mes'eleîlerinden daha geri mertebelerdir. Çünkü; usul ve nevadır mes'eleleri aralarında fark varsa da mezheb sahiplerinin akvâlı-dirler. Fetvalar ve vâkıat ise onların kavillerinden yapılan tahrir-tir, bundan şu çıkar yollu hükümlerdir. Bazen onlardan rivayet olunanlara muhalif olurlar. Bunlar Ebû Hanîfe'nin ve talebelerinin sözleri olarak değil de, sahiplerinin içtihatları ve re'yleri olarak kabul olunur.

^{198[25]} İbn-i Abidin, Resm'ül-Müfti, s. 17.

59- Kîtablarda Akvâlîn Zîkrî Usulü

Bu üç kısmın mecmûmdan Hanefî mezhebi teşekkül eder. Ebû Hanîfe'nin ve ashabının kurdukları mezheb budur. Bu kitaplarda ihtilafsız olarak naklolunan mes'eleler, Ebû Hanîfe'nin ve Ebû Yusuf'la" Muhammed'in ittifakiyle olmuş olur. ihtilâflı olanlar ise, ihtilâf yerinde beyan olunduğu veçhiledir.

Zahir rivâye kitapları Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'un ve Muhammed'in ihtilâflarını zikreder, gösterir. Gayet az ahvalde Züfer'in ihtilâfını da zikreder. Nevâdir ve fetva kitapları ise, eğer ihtilâf varsa onu ekseriya zikreder.

Bu muhalif akvâl arasında tercih yapmak işine gelince: Bunun yeri mezhebde -tercih ve tahrir bahsidir ki aşağıda gelecektir.^{199[26]}

FASIL: 15

60- Önceki Fıkıhlara Nazaran Ebû Hanîfe Fıkının Mevkii

Ebû Hanîfe'nin hüküm çıkarmada dayandığı usulü beyâna başlamazdan önce bâzı muharrirlerin kurcaladıkları bir mevzua temas etmek istiyoruz. O da Hanefiyye fıkının kendinden öncekilere nazaran mevkii nedir? Ebû Hanîfe tuttuğu bu mesleki kendi mi icat etti? Onun fıkıh usulü başkalarının yapmadığı yepyeni bir usul mü idi? Yoksa o, başkalarının açtığı bir çığıra tâbi olup yeni birşey getirmiş değil midir? Veyahut Ebû Hanîfe Irak'ta başlanmış olan bir işin tamamlayıcısı mıdır? Ebû Hanîfe başkalarının

^{199[26]} XXX. fasla bak.

başladığı bir işin sonunda gelip onu tamamlayarak bir neticeye mi bağladı? Evet Ebû Hanîfe'nin yaptığı iş bu üçten hâli değildir. Ya bu yolu o açtı, veya başkalarını taklit etti, veyahutta başlanan bir işi tamamladı.

..

Ebû Hanîfe'nin taraftarları: O yepyeni bir fıkıh düşünce tarzı getirdi diyorlar, esas; Kitap, Sünnet ve Sahabenin sahih kavillerine dayanır. Buna mukabil bir görüş ileri sürenler, Ebû Hanîfe'nin fıkıhtaki mertebesi tabîî derecesini aşmaz, o yeni bir görüş getirmedi, ancak mes'eleleri tahricte bir yenilik yaptı, çok mes'ele halledip cevaplandırdı, diyorlar ve Ebû Hanîfe'nin tâbi olduğu o çıkışı ilk açan İbrahim Nahaî olduğunu söylüyorlar. Buna kail olanlardan Şah Velîyyullah Dehlevî Huccet'ul-Lâhil- Bâliga kitabında bakın ne diyor:

«Ebû Hanîfe, Allah ondan razı olsun, İbrahim Nahaî'nin ve akranlarının mezhebini benimsemiştir. Onları aşmamıştır. Ancak bâzı cihetler müstesnadır. İbrahimin mezhebi üzere mes'ele çıkarmakta çok kuvvetli idi. Tahric usullerinde gayet ince görüşleri vardı. Mes'ele tahricinde gayet atılgandı. Eğer bu dediklerimizin hakikatini bilmek istersen: imam Muhammed'in Asâr'mdan Ab-dürrezzak'm Camiinden, Ebi Şeybe'nin Musannafımdan. İbrahim Nahaî'nin ve akranlarının akvalinin özetini al ve onları Ebû Hanîfe'nin mezhebiyê mukayese yap, göreceksin ki, birbirlerinden ayrıldıkları yerler gayet azdır. Bu az olan yerler de yine Küfe fuka-hâsmin dediklerinden dışarı çıkmıyor.»^{200[1]}

Görülüyor ki, bu sözler, Ebû Hanîfe'nin yeni bir fıkıh görüşü getirmediğine hükmediyor. Onun İbrahim

^{200[1]} Çalı Velîyyullah Dehlevî, Huccetu'llahil-Bâliga, c. I, s. 145,

Nahâî'ye tâbi olduğunu, on;in ve akranının akvâlini naklettiğini açıklıyor: Buna göre onların görüşlerinden dışarı çıkmıyor, ancak onların içtihadı bulunmı-yan hususlarda yeni birşey söylemiyor. Onların görüşlerinden dışarı çıktığı zaman da yine Küfe ulemasının akvâlini alıyor, İbrahim'in ve emsalinin akvâline göre mes'ele çıkarıp terfi' ediyor.

Şüphesiz ki, bu hükümde Ebû Hanîfe'nin fıkhındaki mevkiini indirmek vardır. Çünkü onu bir mukallit addediyor, başka bir müctehidin mezhebine tâbi olan bir mukallit hükmüne indiriyor: Eğer Ebû Hanîfe böyle olmuş olsaydı fıkıh sahasında asırlara hâkim olan bu tesiri meydana getiremezdi.

Dehlevî'nin kendisine delil olarak aldığı Asar kitabının ihtiva ettiği o kadarcık mes'eleler, Ebû Hanîfe mezhebinin rivayet eden zahir rivayet kitaplarının ihtiva ettiği bütün mes'eleler demek değildir. Hattâ mezheb mes'delerinin yansını, dörtte birini bile teşkil etmezler. Öyleyse onlara göre nasıl hüküm verilir. Hattâ bizzat Âsâr kitaplarında yâni İmam Muhammed'in Âsâr kitabıyla Ebû Yusuf'un Âsâr kitabında İbrahim Nahaî yoliyle olmayan bir çok Hadîsler vardır. Bunların bâzısı Atâ ve İbn-i Abbas voliylerdir. Demek Ebû Hanîfe başkalarından da alıyor. Ebû Yusuf'un Kitab-x Âsâr'mı açıp bakıyoruz. Ziyaret tavafından önce cima edenin Hac-ci hakkındaki hükmü beyan eden İbn-i Abbas'ın şu hadîslerini buluyoruz, İbâre şöyledir:

«Şu hadîsi bize Yusuf babasından, o Ebû Hanîfe'den, o Atadan, o da İbn-i Abbas'dan rivayet ediyor: Bir adam Arafat'ta durduktan sonra Beyti tavaf etmezden önce cima ederse, bir deve keser; Haccin kalan kısmını tamamlar, Haccı tamamdır.»

Sonra İbrahim Nahaî'den rivayet ediyor: İhrama giren

bir kimse Arafattan önce veya sonra, Beyti tavaftan evvel cima ederse bir koyun kurban eder. Kalan Haccı yapar, gelecek sene yine Hac etmesi lâzımdır.»

İmam Muîammed Asâr'ında der ki: Söz İbn-i Abbas'm dediği gibidir.^{201[2]}

Ebû H nîfe'nin mezhebi ise, bütün fıkıh kitaplarının kaydı veçhile şudur: Arafat'ta vakfeye durmazdan Önce cima, Haccı bozar. Vakfeye durduktan sonra cima ise bozmaz. İbn-i Abbas'm re'yi de budur.^{202[3]}

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe burada İbrahim Nahaînin re'yini terkedip arkaya atıyor, Atâ'nın rivayet ettiği İbn-i Abbas'm re'yini alıyor. Bu ise Mekke fıkıhıdır, Küfe fıkıhı değildir. Demek, hem İbrahim'in re'yini ve hem Küfe fıkıhını bir tarafa bırakıyor, onları almıyor, İbrahim'in Nahnî'ye ve emsaline veyahut Küfe fukahâsma mutlak surette tâbi olma bunun neresindedir? Ebû Yusuf'un Âsâr'ında buna benzer mes'eleler pek çoktur.

61- O, İbrahim Nahaî'nin Mukallîdî Degildir

Doğrusu Ebû Hanîfe, Irak fıkıhını olgunlaştırmış, ona pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Yalnız hazır bulduklarıyla iktifa etmemiştir. Başkalarının başladığı yolda kalmamış, yolun sonuna kadar başarıyla yürümüştür. Biz, taassup gösterenler gibi mübalâğa yapıp aşırı gitmeyiz. Diğerleri gibi, onun kadrini de küçültmeyiz. Herkesin hakkını vermeğe çalışırız. Şüphesiz ki, Ebû Hanîfe'nin fıkıh mantığını olgunlaştırmada İbrahim Nahaî'nin büyük tesiri vardır. Onun fıkıh gözünü açan odur. Fakat bunun mânâsı Ebû Hanîfe başkalarından hiçbir şey almadı, yalnız onun

^{201[2]} Şah Velivullah Dehlevî, Huccet'ullâhil-Bâliga, c. I, s. 159.

^{202[3]} Bu Hadis için birinci kısmın 88 No. lu bahsindeki notta (2) kısma bak.

yolunda ve izinde yürüdü demek değildir. Vak'alara uygun düşen Ebû Hanîfe'nin toplanmış olan görüşlerine muvafık olan şudur ki ,Ebû Hanîfe, fıkıh okumağa üstadı Hammâd'dan İbrahim Nahaî'nin fikhim telâkki ederek başlamış, sonra Hammâd'dan başkalarından aldığı diğer rivayetler ve bilgilerle fikhim tamamlamıştı. Kendisi bir çığır açmış, kıyaslar ve burhanlar getirmiştir. Zira üstadı Hammâd'ın vefatından sonra onun ders kürsüsüne geçmiş, ölünceye kadar 30 sene buradan ilim ve feyz nuru saçmıştır.

İbrahim Nahaî'nin fikhını Ebû Hanîfe'ye nakleden râvi hesiz ki, Hâmmad'dır. Ebu Yusuf'un ve Muhammed'in El-Âsâr'ım okuyorsun, bakıyorsun ki, ibrahim'den rivayet senesinde, gayet nâdir haller müstesna, ekseriya Hammâd var. Sanki Ebû Hanîfe Hammâd'dan ders alırken, ibrahim Nahaî fikhını alıyor. Hammâd'dan bu fikhı aldıysa Hammâd'ın ölümünden sonra 30 sene gibi uzun bir müddet zarfında Ebû Hanîfe, onunla mukayyit olmu-yarak hür ve serbest incelemelerine devam etmiştir. Bu esnada pek çok fukaha ile görüşmüş, onlardan ders almıştır. Hattâ Hammâd'ın halkasına oturup ondan ders aldığı sıralarda bile Ata b. Rabah'dan ve başkalarından da ders alıyordu. Bütün bunlara bakarak diyoruz ki, onun fikhının hepsini ibrahim Nahaî'den almış olduğu asla ma'kul olamaz. Evet İbrahim Nahaî'nin fikhı onun isim susuzluğunu kandıran bir kaynaktı. Onun fıkıh akışını meydana getiren en büyük menba o oldu. Fakat Ebû Hanîfe'nin onun karşısındaki durumu bir mukallit ve tâbi durumu değildi. Belki muhtar bir âlim ve seçkin bir müctehid durumu idi.

62- İbrahim Nahaî Fıkhnın Onda Tesiri

İbrahim Nahaî'ye nisbetle Ebû Hanîfe'nin durumu ne olursa olsun, şüpheye asla mahal olmıyan bir cihet varsa, o şudur ki; bu ikisi Irak fıkhnın tekevvününde en bariz şahsiyetlerdir. Bu ikisinin fıkıh mantıki o derece birbirine yakındır ki, bu sebeple bâzı ulema onların bir yerden çıktığı zannına kapılmışlardır. Yâni sonradan şahsiyet önce gelen şahsiyette erimektedir. Şüphesiz bu yanlış bir görüştür. Çünkü, düşüncelerde birlik ve uygunluk, şahsiyetlerin birliği demek değildir. Çünkü, düşünceler birbirine benzer, uygun düşer ve bir olabilir. Görüşlerin sahipleri ise başka başkadır. Ebû Hanîfe mukallit değildir. Hattâ İbrahim'in ictihad ettiği gibi ben de ictihad ederim diye sarahatan söyleyen bir adam nasıl mukallit addolunur?

Bu düşünce birliğini belirtmek için İbrahim Nahaî 'nin fıkhnına biraz temas edelim:

İbrahim Nahaî Irak'daki re'y ve kıyasçı fukahâdandıK Nasıl ki Sait b.Müseyyib Hicaz'ın Hadîs fukahâsmdandır. Bu ikisi birbirine karşı ayrı ayrı cephededirler. İbrahim Nahaî bir kısım Ashaba yetişmiştir. Ebû Said Hudrî ve Hz. Âişe onlardandır. Fakat onun ekseri rivayetleri tâbnndendir. Rivayet ettiği Hadîslerin senedinden ziyade mânâsına bakardı. Hadîsi, senedin râvilerinden ziyade, metin ve mânâ bakımından tenkîd ederdi.. Hattâ A'meş onun hakkında şöyle demiştir: «İbrahim Hadîs sarrafı idi.» Hadîsi dinler, tenkîd ve tenkidinin götürdüğü neticeye göre bâzısını kabul eder, bazısını reddederdi. Kendisi şöyle derdi: «Ben Hadîsi dinlerim ondan alınacak olanı alırım, kalanını bırakırım.» Hadîste çokça irsal yapardı. Bununla beraber Hz. Peygamber'den rivayetten

çekinirdi. Hz. Peygamber dedi, demekten ziyade, filân Sahabe dedi, demeği tercih ederdi, Ona :

— Ey Ebî fmrân, Hz. Peygamber'den Hadîs ulaşmadı mı ki, onları bize nakleciesin, dediler.

— Evet, ulaştı; fakat Ömer dedi ki, Abdullah dedi ki, Alkame dedi ki, Esved dedi ki, demek bana daha sevgilidir, daha kolay ve hafif gelir, dedi.

Hadîslerin metnini aynen muhafaza etmeksizin mânâlarını naklettiği olurdu.

Bunlardan anlıyoruz ki, o incelemelerinde aklın yönelimin takip ediyor, metinlerin mânâsına bakıyor, mânâyı anlıyor, onlara bakarak re'y ve kıyasla hüküm çıkarıyordu. «Rivâyetsiz re'ysiz rivayet doğru gitmez.» derdi. Fıkıhî rivayetlerden öğrenir, rivayetleri re'y ve akılla anlardı. O fıkıhî işte böyle işledi. Bu itibarla haklı olarak Irak'ta re'y fıkıhını ilk kuran ve ona makul bir şekil veren ilk fakîh addolunur.

İbrahim Nahaî, re'y fukahâsının üstadı ve imamı olmakla beraber mücerred farazî olan itibarî mes'eleler ardında koşanlardan değildi. Onun içindir ki, fetva istenmedikçe fetva vermezdi. Mes'eleler farzedip takdir etmezdi, sorulunca cevabını verirdi. Bâzıları şöyle demiştir: «İbrahim'in yanında ikindiden akşama kadar oturdum, hiçbir söz söylemeden durdu. Öldükten sonra baktım ki, Hakem ve Hammâd: İbrahim şöyle dedi, diyorlar. Onlara:

— Ben İbrahim'in yanında bulundum, hiç konuşmadı, dedim.

— O sormadan söylemezdi, dediler.

Kendisi şöyle derdi: «Konuşur olmamağı ne kadar severdim. Eğer kolayını bulsam, hiç konuşmazdım. Küfe fakîhü olduğum zaman, ne kötü zaman.»

O bir fıkıh muhitinde yetişmiştir. Ailesi hepsi fukahâdandır. Dayısı Alkame fakîhtir, dayısının

oğullan Esved, Abdurrahman fa-kıhtırlar 95 senesinde öldüğü zaman çağdaşı, Şa'bî şöyle demiştir:

— İnsanların en fakihini mezara koydunuz.

— Hasan Basri'den de mi? denildi.

— Evet, Hasan'dan daha fakıhtır. O Basra ehlinin, Küfe ehlinin, Şam ehlinin ve Hicaz ehlinin en fakımıdır.

63- İbrahim Nahaî İle Ebû Hanîfe Arasındaki Farklar

İşte Irak fakihî İbrahim Nahaî budur. Ebû Hanîfe evvelâ onun yolunun tesiri altında kalmış, daha sonra ise, başlı başına bir fıkıh çığır açmış, müstakil bir fıkıh sistemi kurmuştur. Fıkıh mes'ele-leri üzerinde düşünce ve görüş tarzlarında bu iki zat arasında bir birleşme göze çarpıyor. Her ikisi Hadîsleri mânâ itibariyle tenkide tâbi tutuyorlar. Bu mes'eleyi ileride Ebû Hanîfe'nin Hadîslere itimadı bahsinde izah edeceğiz. Her ikisi fıkıh bakımından tefsir ediyor, içinden kıyasta hükme medar olan illetleri çıkarıyorlar. İbrahim Hadîsleri Mürsel olarak naklediyor, Ebû Hanîfe de Mür-sel Hadîsleri kabul ediyor...

Bu iki zatın fıkıh yönelimlerinde birleşin eleriyle beraber iki noktada açık surette birbirlerinden ayrıldıkları göze çarpıyor:

1- Ebû Hanîfe Mekke ve Medine fikhından bir çok şeyler almıştır. Hadîste Müsnedi, Kitab'ül-Asâr'ı gösteriyor ki, o Hz. Pey-gamber'den rivayetten çekinmiyordu.

2- Ebû Hanîfe bir çok fûrû, mes'eleleri kurar, faraziyeler yapardı. Yalnız sorulara cevap vermekle iktifa etmezdi. Vuku bulmamış mes'elelerin de hükmünü beyan ederdi, takdiri fıkha giderdi. İbrahim

Nahaî gibi yalnız sorulanla iktifa etmezdi. Ebû Hanîfe takdiri fıkıhta mühim bir yer tuttuğundan biraz da ondan bahsedelim :

64- Takdiri Fıkıh Ve Ebû Hanîfe

Takdiri fıkıh dediğimizden murat: Vuku bulmıyan mes'eleler hakkında verilen fetvalardır. Bunların vuku bulunduğu farzedüerek hükmü beyan olunur. Re'y ve kıyas fukahâsı fıkıhın bu nev'inde biraz çokça ileri gitmişlerdir. Bu ahkâma göre buldukları illetlerin muttarid olduğunu göstermek için bir takım olayların vukuunu da farzedip öyle yürürler, bunları fajzettikleri olaylara tatbik ederek izaha çalışırlar. Ebû Hanîfe de böyle yapmıştır. Naslardan illetleri çıkarıp kıyas yaparken o da bu yolu tutmuştur. 60 bin mesele halletti denir. Hattâ 300 bin mes'ele halletti diyenler var. Birinci rakam biraz fazlaca kabarıktır, mübalâğadan hâli değildir. ikincisi ise kabul olunamaz.

Tarihi Bağdad şunu naklediyor: Katâde Küfe'ye indiği zaman Ebû Hanîfe ona geldi ve :

— Ey Ebû Hattab, dedi, bir adam ailesini bırakıp gitse, ailesi t yıllarca ondan haber almasa; karısı, kaybolan kocası ölmüştür

zannîyle başka kocaya varsa, sonra birinci kocası çıka gelse bu mes'eleye ne dersin?

Katâde;

— Bu mes'ele vuku buldu mu? dedi.

— Hayır.

— öyleyse vuku bulmıyan bir şeyi bana ne diye sorarsın?

— Biz belâ gelmeden önce hazırlanırız, belâ gelip çatınca nereden girip nereden çıkacağımızı bilelim diye.

Ebû Hanîfe'nin vuku bulmamış mes'eleleri ele alıp cevabını hazırlama hakkındaki görüşü işte budur. Hakikaten Ebû Hanîfe sırf faraziye yapmak hevesiyle bu işe sarılmış değildir. Nasları anlatmakta derinleşmesi, fıkıh mes'elelerini inceleme merakı onu buna götürmüştür. O her nevi mes'eleyi ele alıp illetlerini buluyor, onları gruplara ayırıyor, şu sebepleri, şu neticeler doğurur der gibi hepsinin illetini tesbit ediyor bir fıkıh sistemi kuruyor ve mes'eleleri muttarrid kaideler altına alıyordu. Onun için takdirî fıkıh kıyasın doğurduğu bir şeydir.

65- Bîr İddiânın Reddî

Muhammed b. Hasan Hacvî'nin iddiasına göre takdirî fıkıh Ebû Hanîfe icat etmiştir. Diyor ki: «Fıkıh Hz. Peygamber zamanında fi'len vuku bulanın hükmünü açıkça beyandan ibaretti, son . ra Sahabe ve Tabiîn kendi zamanlarında bilfiî! vâki olanın hükmünü beyan ederlerdi, kendilerinden önce vukubulanlar hakkında verilmiş olan hükümleri de muhafaza ederlerdi. Böylelikle fıkıh biraz daha büyüdü. Furu' mes'eleleri çoğaldı. Ebû Hanîfe ise, vuku bulmamış mes'eleleri vuku bulmuş gibi farzederek ya vuku bulanlara kıyas suretiyle veya umumî kaideler altına sokarak faraziyeler yürütmekte ileri gitti. Böylelikle fıkıh fazlasiyle büyüdü, mes'eleler gayet çoğaldı.»^{203[4]}

" Hacvî'nin iddiası böyle. Bizce Ebû Hanîfe takdirî fıkıh k-»ı etmemiştir. Yalnız kıyas ve mes'ele tahriri voliyile onu çok genişletmiş ve geliştirmiştir. Ebû Hanîfe'den önce re'y fukahası arasında takdirî fıkıh mevcuttu. Vakıa İbrahim Nahaî ondan çekinirdi. Daha

^{203[4]} Muhammed b. Hasan Hacvî, Fikr-üs-Sami fi Tarih'il - İslâm, c. II, s. 127.

doğrusu takdirî fıkha uymazdı, yâni sorulmadan söyleme? di. Kendi kendine mes'ele farzetmedi. Şa'bî bize; onun, fukahanın derslerinde: böyle olursa ne dersin diyerek mes'eleler farz ve takdir etmelerinden şikâyetçi olduğunu söylüyor. Şa'bî onlara Era-eyte'ciler adını veriyor. Şâtıbî Muvâfakatında diyor ki:

«Şa'bî kendisinden ders alanlara şöyle vasiyet etmiştir: Ben

den şu üç şeyi can kulağıyla dinleyip belleyin:

1- Bir mese'le sorulduğunda ona cevap verdiğin zaman sakın: Görmez misin deme. Zira AJlâhu Teâlâ Kur'an'da: Hevâsını ilâha ittihaz edeni görmez misin? diyor.

2- Bir mes'ele sordukları zaman birşeyi başka bir şeyle ki- yaslama, olabilir ki. helâli haram, haramı helâl kılarısın.

3- Bilmediğin bir şey sorulduğu zaman: Bilmiyorum, de!

Şâ'bî, Ebû Hanîfe olgunluk çağına gelmeden önce ölmüştür. Zira 109 senesinde Öldüğüne göre Ebû Hanîfe o zaman henüz Hamrnâd'ın talebesi idi. Şa'bî zamanında bile Kûfe'de takdirî fıkıh o kadar şüyu bulmuş ki, ondan şikâyet ediyor. Demek onu Ebû Hanîfe ortaya çıkarmış, icadetmiş değildir, O, onu hazır buldu, fakat işleyerek artırdı, çoğalttı.

66- Bütün Müctehîtlerde Takdirî, Farazi Meseleler Vardı

Fukaha Ebû Hanîfe'den sonra bu farz ve takdir mesleğine koyuldular. Kimisi az, kimisi çok miktarda, muhtelif de olsa hepsi bunu yaptı, imam Mâlik de, İmam Safî de ve diğer fukaha da mes'eleler farzediyorlar, fetva veriyorlardı. Böylelikle fıkıh

malzemesi gayet arttı. Vukuundan önce mes'elelerin hükümleri bildirilmiş oldu. Bu, Ebû Hanîfe'nin tabiri veçhile felâkete gelip çatmaz- a'an önce ona hazırlanmak kabilinden bir şeydi.

İmamların, müctehidlerin ekserisi fıkıhta takdirî mes'ele halletmekle beraber ulema bunun cevazında ihtilâfa düşmüşlerdir. Bâzıları caiz değildir demişler, bâzıları da caiz görmüşlerdir. İbn-i Kayyım bunu şöyle izah edip ayırıyor: «Farzolunan mes'ele hakkında kitap veya sünnetten bir nas veya Sahabeden bir eser varsa onun hakkında söz etmek mekruh değildir. Böyle bir şey yoksa da vukuu uzaksa veya vukuu hiç beklenmezse onun hakkında konuşmak olmaz. Nâdir bir mes'ele değilse, soranın maksadı da onu bilip Öğrenmekse cevap vermek müstahab olur. Bilhassa soran kimse fikhim arttırmak ve ona göre mes'ele terfî etmek isterse ve cevapta maslahat varsa cevap vermek evlâdır.»

Doğrusu vuku bulmamış mes'delerden halk arasında vukuu mümkün olanları farz ve takdir edip ona göre cevabını hazırlamak, fıkıh bilen kimse için mutlaka lâzım bir şeydir. İlimin ruhuna ve özüne uygun olan budur. Fıkıh müstakil bir ilim hâlini alıp da, Kur'ân'ın ve Sünnetin ışığı altında Müslümanlar araşır da okunmaya başlıyalıdanberi, vukuu mümkün olan mes'eleler verze ve takdir edilegelmiştir, hükümleri verilmiştir. Böylelikle fıkıh tekevvün etmiştir. Eskilerin eserleri hıfzolunmuştur. Eğer bu hususta birincilik re'y ve kıyas fukahasına verilirse, bu faziletli ve şerefli bir işte birinciliği almak demektir. Bu faydalı ve hayırlı bir iştir. Eğer Öyle olmasaydı ulemanın ölümüyle ilim de Ölürdü. Ebedî olan ve daima duran bu fıkıh görüşleri naklolunup bugüne kadar gelmezdi.

67- Takdirî Fıkhın Daha Sonraları Suîstîmâle Uğradığı

Fakat üçüncü asırdan sonra bâzı fukaha geldi. Bunlar sırf fer'î mes'elelerle meşgul oldular. Vâki olmayan, hattâ vukuu ta* savvur edilmeyen, akla göre olması mümkün olmiyan mes'eleleri farz ve takdir ettiler.^{204[5]}

İyiye kötüden ayıran fukaha bu gibi mes'elelere iyi gözle bakmadılar. İçlerinden bu gibi mes'elelerin farz ve takdirini haram sayanlar çıktı. Bunu dinde kötü bir bid'at sayıp çürütmek için deliller getirdiler.

Bence fıkhın gelişmesi için mes'eleler farz ve takdir etmek behemahal lâzımdır. Böylelikle kaideler kurulur, esaslar vazolunur, fakat bu vukuu mümkün mes'elelerin hududunu aşmamak. Mümkün olmayanları buna karıştırmaman.

^{204[5]} Mülîm şerhinde deniyor ki, mezhep erbabının fûru' mes'eleleri çoğaltması ve genişletmesi fıkhı güçleştirmiştir. Hattâ onlar âdeten vukuu muhal mes'eleler farzetmekten çekinmemişlerdir. Meselâ demişler ki; Hunsâ kendi kendine cimâ'da bulunsa ve hâmile kalarak çocuk doğursa, doğan çocuk ana gibi mi mirasçı olur, yoksa baba gibi mi? Batnından bir çocuk, zahrinden bir çocuk doğsa bunlar birbirlerine mirasçı olmazlar, çünkü bir yerde toplanmamışlardır. Bunların vukubulacağıni takdir etmeğe fıkhın icabı saymak isterler. Mazi onlara cevabında diyor ki: Fakı-nın vazifesi harukulâde şeyleri farz etmek değildir. Ondandır Sünûsî diyor ki: İnsan vazifelerini öğrenmekle meşgul olsa, kalbinin hastalıklarını ve tedavisini öğrense, inançlarını mükemmelleştirip Kur'an ve Hadis'e sarılsa ilmi daha temiz, kalbi daha aydın olurdu.

FASIL: 16.

EBÛ HANÎFE'NİN FIKHINDA DAYANDIĞI ESASLAR

68- Ebû Hanîfe'nin Ftkhî Usulleri

E'bu Hanîfe bir çok mes'eleleri ele alıp hallediyordu. Bu; onu vukuu imkân dahilinde görülen mes'cîeleri farz ve takdir ederek onların da hükümlerini vermeğe kadar götürdü, tıam Muham-med'in kitapları ondan naklolunan fûru' mes'eleleriyle doludur. Onlara vukufla bakanlar görür ki, bunlar birbirine gayet, muhkem bir surette bağılı mes'elelerdir. Bunların mutlaka usullere dayanmaları, mazbut kaideler üzerine kurulmuş olmaları icabeder. Fakat fıkıh tarihi bize bunların bizzat Ebû Hanîfe'ye dayanan senedlerini vermiyor. Lâkin şüphesiz olan birşey varsa o da Ebû Hanîfenin bir fûru' mes'elelerini kurarken dayandığı muteber kaideleri olduğudur. Onların ışığı altında bu hükümleri vermiş olacaktır.

69- Ebû Hanîfe'nin Usulü Tedvin Olunmamıştır

Mütaahhirînin kitaplarında bir takım usuller buluyoruz ki, bunların Haneî mezhebinin istinbat usulleri olduğunu söylüyorlar. Bu usuller üzerinde mezhep imamlarının ihtilâflarını anlatıyorlar. Bu Ebû Hanîfe'nin usulü, bu Ebû Yusufun ve Muhammed'in usulü, bu ise hepsinin birleştiğı usul diye bölümlere ayırıyorlar.

Şahveliyyullah Dehlevî El-însâf fî Beyân-i Esbabi'il ihtilâf kitabında şöyle diyor: «Bilmiş ol ki, fukahânın ekserisi Ebû Hanîfe ile Şafîî arasındaki ihtilâfların,

Pezdâvî ve emsalinin kitaplarında zikrettikleri usullere dayandığını zannediyorlar. Halbuki bu usuller çoğu onların vazettikleri şeyler olmayıp, onların kavillerine göre sonradan çıkarılmışlardır. Meselâ: Hâs, mübeyyendir, ona beyan lâhık olmaz, ziyade nesihdir, âm da hâs gibi katidir, kıyasa muhalif düşerse fakih olmıyan revinin Hadîsiyle amel lâzım olmaz, şartın ve vasfın mefhûmuna itibar yoktur, emrin mucibi mutlaka vücutdur. Bu gibi kull kâideler benim kanaatımcı imamların sözlerine göre çıkarılmıştır. Bunların ne Ebû Hanîfe'den, ne de Ebû Yusuf'tan ve Muhammed'den rivayetleri sağlam bir senede dayanmaz. Onları muhafaza etmel ve onlara varid itirazlara cevap vermek için kaçamaklı yollar aramak, .Pezdevî'nin yaptığı gibi, fazla bir tekellüftür.»

Dehlevî, Huccet'ul-Iâhil-Bâhga kitabında da aynı şeyleri söyledikten sonra, fakih olmıyan râvinin kıyasa muhalif düşen, Dehlevî'nin kendi tabirince, kıyas kapısını tıkayan rivâyetiyle ameli terketmeye dair Ebû Hanîfe'den ve sahibeynden bir şey nakîolun-nadığım delilleriyle göstererek diyor ki:

«Bu hususta delil olarak Musarrat^{205[1]} Hadisi gibi kıyasa muhalif olan bir Hadis, fakih olmıyan bir râviden gelirse onunla amel olunmaz, mes'eleleri hakkında muhakkıkların sözleri kâfidir. Bu îsâ b, Ebân'ın mezhebidir, Müteahhırînin çoğunu ihtiyarı budur. Halbuki hadîs kıyastan ileri tutulduğundan Kerhî, râvinin fakih olmasını şart koşmuyor ve ulemadan çoğu da buna uyuyor. Diyorlar ki; bu söz bizim ashabımızdan nakl olunmuş değildir onlardan nakl olunan şey: Haber-i vahidin kıyastan ileri tutulmasıdır. Görmez misin onlar kıyasa muhalif

^{205[1]} Şahveliyyullah Dehlevî, Huccet'ullâhi'l-Bâlgâ. c. I, s. 159

olduğu halde oruçlu iken unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmadığı hakkında Ebû Hureyre'nin Hadîsiyle amel-ettiler. Hattâ Ebû Hanîfe, Allah ona bol bol rahmet etsin, eğer bu rivayet olmasaydı kıyas yapar, bozulur derdim.» demiştir.^{206[2]}

70 - Bu Usul Ve Esasları Sonraları Fûru'dan Almışlardır

Bu sözler gösteriyor ki, Hanefiyyenin, Hanefî Mezhebinin usulü ve hüküm istinbatında esas olarak zikrettikleri cümlesi, büyük İmamlar tarafından vaz olunmuş değildir. Onları kendileri vaz edip hüküm istinbatından onlarla mukayyed olmuş değildirler. Belki de kitaplarda zikrolunan bu esaslar imamlarının asrından sonra relen mezheb uleması tarafından vaz'olunmuştur. Mezhebin fûru m es'delerini bir kaide altında toplayıp esaslara bağlamak istemişler, halbuki daha önce o fûru' mes'eleleri hallolunmuştu, yâni fûru' usulden öncedir.

71- Bu Esasların Delâlet Ettiği Mâna

Bu esasları her ne kadar mütaahhırîn vazetmiş ve bunlar imamlardan ve onların talebelerinden naklolunmamış ise de bunlar hakkında şu üç gerçeği işaret etmek lâzımdır.

1- Ebû Hanîfe'nin halletmiş olduğu ahkâmın tafsîlâtlı usulü ondan rivayet olunmamışsa da o hükümleri çıkarırken mutlaka göz önünde tuttuğu bir takım usulleri vardır. Fakat fûru1 mes'eleleri yazmadığı gibi onları da yazmadı. Bu fûru' mes'eleler arasındaki

^{206[2]} Bu Hadîs için I. kısmın 88 nolu bahsindeki notta (2) kısma bak.

sağlam fikir bağlantısına ve bunların birbirine perçinleşmesine göz atarsak, görürüz ki, ortada bu vakâidle mukayyet olan ve onların hududunu aşmayan sistemle çalışan bir fakih vardır. O kavâidi yazmamış olması, onların adem-i vücuduna delâlet etmez. Ashabının ondan rivayet ettikleri fûru mes'elelerini dahi o yazmış değildir. Ashabının ondan bunlara rivayet etmemiş olmaları da onların adem-i vücuduna delâlet etmez. Çünkü ondan bütün delillerini nakletmiş değildirler. Ancak bir kısmını nakletmişlerdir. Meselâ Ebû Yusuf'un kitaplarında böyledir. Onunla diğer fukahâ arasındaki ihtilâfları beyan ederken böyle yapıyor. İhtilâf-u Ebû Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ, El-Red Siyer-i Evzâî kitaplarına bak, böyle olduğunu görürsün. Kitab'ul-Harac da ihtilâfları beyan ederken böyledir, İmam Muhammed'in kitaplarının çoğunda deliller zikrolunmamıştır. Vakıa mes'elelerin şevki, çpk defa hükme medar olan sebebi göstermektedir.

2- Pezdevî ve diğerleri gibi bu usulleri çıkarıp toplayan ulema, bunları imamların sözlerinden ve hallettikleri fûru' mes'elelerinden arayıp buldular. Onun için bu kaideleri imamlara nisbet ettiler. Bâzan bu kaidelerin sıhhatına delâlet eden fûru'u zikrederler. Daha doğrusu fûru' önünde mes'eleleri çıkarırken bu umumî kaidenin göz önünde tutulduğunu gösteren mes'eleleri getirdiler, imamlara dayanarak zikrolunmayan görüşler, Hanefiyye Mezhebi fukahâsından Kerhî gibi bâzısının re'yi demektir. Bunlar daha ziyade nazârî umurda cerayan eder. Üzerine bir amel terettüp edenler azdır.

Buna göre Hanefiyyenin usulünü iki kısma ayırabiliriz: Bir kısmı imamlara nisbet olunan usullerdir ki bu kaideler hüküm çıkarırken göz önünde tutulmuştur. Bu kaidenin sıhhatına ve İmama nisbetinin doğruluğuna

delâlet eder fiirû' mes'ele zikrolunmuştur.

İkincisi: Hanefî Mezhebi fukahasından bir kısmının re'yi olan usul ve kaidelerdir. Meselâ kıyasa muhalif olduğu vakit fakih olmayan râvinin haberini reddeden Isâ b. Ebâ'nın sözü bu kabildendir.

Ebû Hanîfe'nin re'ylerini ve usulünü tafsîl^{ti}yle incelerken birinci kısım ehemmiyetle göz önünde tutulmak icabeder. Fûru' mes'eleleri bu kaidelerin ne dereceye kadar bir düzen altına alındığını göreceğiz. Bu hususta dayandığımız bu usulü izah eden kitaplar olacaktır. Bunların başında da Farh-ül-îslâm Pezdevîn'in usul kitabı gelir. Bu mevzuda ondan daha mükemmeli bulamadık.

3- Ebû Hanîfe'den hüküm istinbatında tafsîlâtı kaideler rivayet olunmadıysa da deli! olarak kullandığı bâzı umumî kaideler naklolunmuştur. Onun hayatını anlatan menakıb kitapları fıkına esas olan delilleri zikretmişlerdir. Tafsîlâtıyla değilse de îemâlen .bu delillere dair sözler bilinmektedir. Hüküm çıkarırken dayandığı usulleri incelerken şüphesiz ki bu zikrolunan delilleri bilmek icabetmektedir.

72- Ebû Hanîfe'ye Göre Fıkın Delîlleri

Bağdad Târihi Ebû Hanîfe'den naklen şunu kaydediyor:

«Ben evvelâ Allah'ın kitabında olanı alırım. Onda bulamazsam Peygamber'in Sünnetinden alırım. Allah'ın kitabında ve Peygam-ber'in Sünnetinde bulamazsam o zaman Ashabın sözlerini alırım. Onlarda dilediğimin sözünü alır, dilediğimi bırakırım, onların sözünden başkasının sözüne çıkmam. Fakat iş İbrahim Nahaî, Şa'bî, İbn-i Sîrin, Hasan Basri, Ata, Said b. Museyyip —daha bâzı adamlar saydı— bunlara geldi

mi, bunlar içtihat yapmış kimselerdir, onlar nasıl içtihat ettilerse ben de onlar gibi ietihad ederim.»^{207[3]}

Ibn-i Abdulber de întikâ eserinde buna benzer sözler naklediyor.^{208[4]}

Muvaffak Mekkî de Menâkıb-ı Ebû Hanîfe kitabında şöyle diyor:

«Ebû Hanîfe'nin kavli, mevsuk olanı almaktır, çirkin olandan kaçınmaktır. İnsanların muamelâtına, doğru olan işlerin, onlara yararlı olan şeylere bakıp onlara muteber tutmaktır. İşleri kıyasla ölçer, kıyas bozuksa o zaman istihsan yapar. Istihsan da yürümezse o zaman Müslümanların aralarında muteber tuttıkları muamelelere bakar. Herkesçe maruf olan Hadîsi ahr. Kıyas mümkün oldukça ona göre kıyas yapar, sonra İstihsana giderdi. Hangisi daha sağlamsa ona bakar. Sehl der ki, işte Ebû Hanîfe'nin ilmi budur, umumun ilmi de bu.»^{209[5]}

Yine aynı eserde diyor ki: «Ebû Hanîfe nâsih ve mensûh olan Hadîsleri çok ince arardı. Bir Hadîs-i şerif, Hz. Peygamber'den ve Ashabından sabit oldu mu onunla amel ederdi. Küfe ehlinin rivayet ettiği Hadîsleri bilirdi. İnsanların beldelerinde ittifak ettiklerine çok tâbi olurdu.»^{210[6]}

73- Kendi Delillerini Anlatıyor

İşte Ebû Hanîfenin delillerine dair üç yerden naklolan metinler: Bunları aynı mânada olan bir çok rivayetler arasından seçtik. Bunlar Ebû Hanîfe'ce muteber tutulan delilleri topyekûn göstermektedir.

Bağdad Târihinden ve İntikâdan naklolan birinci metinden anlıyoruz ki: İkincisi Sünnettir. Üçüncüsü

^{207[3]} Hatib Bağdadî, Tarih-i Bağdad, c. XIII, s. 388.

^{208[4]} İbn-i Abdulber, İntikâ, s. 143.

^{209[5]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, s. 82.

^{210[6]} Mekki, Menâtıbı Ebû Hanîfe, s. 89.

Sahabenin ima ettikleridir. Eğer Sahabe arasında ihtilâf varsa onların sözünden dışarı çıkmaz. İçlerinden birini seçer. Kıyasa daha uygun düşeni veya kitap ve sünnetin ruhuna daha uygun olanı seçip alır.

İkinci metine göre: İtap ve Sünnetten bir nas bulunmayan ve Sahabe kavli de nakl olunmayan hususlarda, eğer kıyas yürüse kıyasla amel eder. Eğer kıyas sökmezse, o zaman istihsan yapıyor. İstihsan da sökmezse o zaman halkın teamülüne bakıyor. Örfü delil alıyor. Birinci metinde olduğu gibi bunda da üç delil zikrolunuyor: Orada kitap, Sünnet, Sahabe kavli zikrolunmuştu, burada: Kıyas, istihsan ve Örf zikrolunuyor.

Üçüncü metinde halkın bedellerine kabul edip icma' ettiklerini delil aılıyor. Halkın icmâ ettiklerini delil olarak alan şüphesiz ki, fukâhanın icmânını delil! alır. Bundan da icmâ' ona göre delildir, diyebiliriz.

Bu itibarla Ebû Hanîfe'ye göre fıkıh delilleri yedidir: Kitap, Sünnet, Sahabe kavilleri, icmâ, kıyas, istihsan ve örf.

Fıkıhta hüküm çıkarırken Ebû Hanîfe'nin muteber tuttuğu deliller işte bunlardır. Bu delilleri ulemanın Hanefî Mezhebi usul kitabîarında yazdıklarına göre izah etmek ve açıklamak isteriz. İcabeden yerlerde münakaşasına girişeceğiz. Usul ilminin tafsîlâtına dalmıyacağız, ancak Ebû Hanîfe'nin fıkhnı izah eden kısımlara temas edeceğiz. Burada Hanefiyye usulünün nvjs'elelerini beyan edecek değiliz, yalnız Ebû Hanîfe'ye göre hüküm istinbatının yöneldiği istikametleri beyan etmeğe çalışacağız. Evvelâ birinci delil olan kitapla başlayalım.

FASIL:17. 1—ANA DELİL —KİTAP

74- Kur'ân-I Kerîmin Tarifi : Kur'ân Lâfz Ve Mânâdır

Fukahâ Kur'ân-ı Kerîm'i tarif ederken şu mes'eleleri ortaya attılar: Kur'an nazım ve mânânın mecmûu mı? Yâni ibare ile ibarenin delâlet ettiği mânâ mı? Yoksa Kur'ân mânânın ismi mi? Cumhuru ulema, Kur'ân nazım ve mânânın ismidir, derler. Ebû Hanîfe'-ye göre Kur'ân, yalnız mânânın ismi midir, yoksa o da Cumhur ulema gibi nazım ve mânânın mecmuudur mu? diyor. Bunun hakkında Ebû Hanîfe'den bir nas yoktur. Şöyle veya böyle dememiştir. Fakat iki re'yden birine delâlet eden bir fer'i mes'ele vardır ki, bu fer'idenden onun re'yim çıkarma hususunda fukahâ arasında münakaşa cereyan etmiştir...

75- Kur'ân'da Hâs Ve Âm Kelimleri

Kur'ân-ı Kerîm, islâm Şeriatının esasıdır. Bunlar onda icma-len beyan olunur, umumî kaideler orada mezkûrdur. Zamanların ve mekânların değişmesiyle değişmeyen ahkâm ondadır. Bütün insanlara umumi teklifler getiren ebedî şeriatı beyan eder. Peygamberin sünnetleri, kuvvetini ondan alır, beyana muhtaç olanı beyan eder. Onda icmalen bildirileni Sünnet tafsilâtıyla bildirir. Onun için Pezdevî, Hanefiyye fikhını beyan ederken burada şöyle diyor:

«Şeriatın aslı Kitap ve Sünnettir. Bu asılda kusur etmek kimseye helâl olmaz.»

Asıl delil olan Kitab'a son derece önem verdiklerinden onun nazmım ve ibarelerini incelemeğe, delâlet ettiği

ahkâmı beyâna, delâletin kuvvetine, karinelerin yardımına muhtaç olup olmadığını araştırmağa koyuldular. İbareleri delâlet ve derecelerine göre birbirinden farkh mertebelere ayırdılar. Tefsir, te'vil, tearuz, takyîd, ıtlak için kaideler vazettiler.

Biz burada bunların beyanına, Hanefiyye fukahâsının görüşlerini anlatmağa ve bu görüşlerin Ebû Hanîfe'ye ve ashabına nis-bet derecelerini anlatmağa kalkışacak değiliz. Bu hususta söz uzundur. Bunun yeri usul-ü fıkıh ilmidir.

Lâkin burada bu bahislerin bir kısmından bahsetmemizi icabettieren sebepler var. Yâni Kitap ve Sünnetten ânı ve hâs, Kur'-ân'ın hâs ve âmları karşısında Sünnet'in mevkii nedir? Sünnet hâssın beyan edicisi, âmmi da tahsis yapıcısı mıdır? Bunları bil-memiz lâzım.

Biz diğerlerini değil de yalnız bunları mevzuubahis ediyoruz. Çünkü bunlarda re'y fukahâsının görüşü, Hadîs fukahâsının görüşünden ayrıdır. Ebû Hanîfe'yi incelerken bu görüş ayrılıklarına temas etmek ihtiyacındayız. Çünkü O, re'y fukahâsının imamı ve üstadıdır. Usul-ü fıkıhın bu mes'elelerini incelerken İmam-ı A'zam'i bu cepheden incelemiş olacağız.

76- Hâs Ve Âmmın Tarîflerî

Şimdi hâs ve âmmi anlayalım. Pezdevî hâssı şöyle tarif eder. Münferid ve muayyen bir mânâyı vazoûnan kelimedir. Yâni, hâs olan kelime yalnız bir mânâyı delâlet eder. Murat olunan mânâda ortaklığı kabul etmez. Ona başka birşey katılmaz. Meselâ ister cins olsun; hayvan gibi; ister nevi olsun; insan, adam gibi; ister şahıs olsun; Bekir, Hâlid gibi. Murat olunan bir çok tane değil de yalnız birse işte ona hâs denir.

Âm: Bir çok mânâlara şâmil olan kelimelerdir ki, ya lâfz itibariyle cemi olup bir çok şeylere delâlet eder, Bekirler, Hâlitler, mü'minler gibi. Sigası cemi olmadığı halde umum, çokluk mânâsını ifade eden kelimeler de böyledir. Kavm, cin, ins gibi. Cerhi mânâsına gelen kelimeler bunlardandır. îsm-i mevsul, ism-i şartlar gibi.^{211[1]}

Hanefiyye usulü fikhını yazanların hepsi Pezdevî'nin bu tarifine uymuşlardır. Menar sarıhler ve saire hep böyle yapmışlardır. Bunların tarifleri mantıkçıların ânımı ve hâssı tarifine uymaz. Usul ulemasının çoğunun tarifleri böyle değildir.

Mantıkçıların tarifleri şöyledir: Âm: Mânâda bir, fakat sayıca müteaddit, birbirine mugayir yerlere delâlet eden isimdir, hayvan, insan gibi, insan hem erkeğe hem kadına delâlet eder. Bekir, Hâlid gibi isimlerin delâlet ettikleri şahıslar başka başka ise de, insanlık mânâsında birleşirler. Her birine aynı kelimeyi haber yapmak doğrudur, mübteda, haber olarak birbirine bağlanırlar: Meselâ Bekir insandır, Hâlit insandır, kadın insandır denir. Bunların hepsi bir mânâ, yâni: insanlık mânâsı altında toplanıp birleşiyor demektir. Hepsinden aynı kelime ile haber doğru oluyor.

.Hâs: Am mefhumunun delâlet ettiklerinden birine delâlet eden isimdir. İnsana nisbetle Bekir, adam gibi.. Hâs, aslında bâzan âm olabilir, adam gibi. Çünkü adam aynı mânâda birleşen muhtelif şahıslara ıtlak olunur. Fakat insana nisbetle hâs'tır. İnsan da hayvana nisbetle hâs'tır. Hayvan da canlılara nisbetle hâstır.

Pezdevî'nin tarifıyla mantıkçıların tarifleri arasındaki fark açıktır.^{212[2]} İnsan kelimesi Pezdevî'ye göre daima

^{211[1]} Pezdevî, Usul, c. I, s, 30 - 32.

^{212[2]} Üzücülerle mantıkçılar başka yönlerden incelerler. Usulcüler hüküm bakımından ele alır, mantıkçılarsa mahiyet bakımından. Bu itibarla arada fark olacağı tabiidir.

hâs'tır. Çünkü muayyen ve bir mânâyâ delâlet ediyor. Mantıkçıların tarifine göre âm da olur. Çünkü bir mânâyâ delâlet etse de başka başka olan şahsiyetler de bu mânâyâ dahildir.

77- Hâssın Hükümü Kat'idîr, Beyana Hacet Yoktur

Hâssın hükümü Hanefîyyeye göre kafidir. Beyâna hacet yoktur, açıklama istemez. Beyâna ihtimali de yoktur. Kur'ân'm hâsları kat'i olup beyâna ihtiyaç yoktur. Mânâsını kat'i olarak gösterir. Onun hükmünü değiştirecek ancak başka bir nas olabilir ki, bu da nesih'tir. Nesih yapabilmek için nâsihin mensuh kuvvetinde olması lâzımdır. Sübut bakımından aynı kuvvette olmazsa ona itibar olunmaz. Kur'ân'm hâssını o değiştirmez.

Hanefîyye usul-ü fıkıh ulemasının dedikleri böyledir. Ebû Ha-nîfe'den ve ashabından bu hususta bir söz naklolunmuş değildir. Fakat bunlar onların hallettikleri fûrû' mes'eleler inden çıkarılmış bir hükümdür. Onların bir nevi tevcihidir. Onun için Pezdevî bu kaidenin arkasından Hanefîyye ve Şafîîyye arasında ihtilâf mev-zuu olmuş mes'eleleri zikrederek kaidenin uygun olduğunu göstermek istemiştir.

1- Rükûda tadil-i erkânın şart olup olmadığı hususunda Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Şafîî arasındaki ihtilâf: Ebû Hanîfe-ye göre; namazda rükûda tadil-i erkân namazın sıhhatinin şartlarından değildir. Ebû Yusuf'la Şafîî'ye göre ise, tadil-i erkân şarttır. Ebû Hanîfe diyor ki: Bu hususta asıl delil «Rükû' edin, secde edin» âyetidir. Rükû, ayakta iken eğilmenin ismidir. Bu mânâda hâs'tır, diyor. Hâssın hükümü kat'idir, eğilmek bulununca matlup

hâsıl olmuştur. Başka beyâna ihtimal yoktur. Rükû'un

mânâsını beyan eden her takyit nasihtir. Ayet, Hadîsle nesih olunamaz. Onun için rükû'da tadil-i erkâna riayet etmeyen A'ra"biye, Hz. Peygam-ber'in «Kalk, namazını tekrar kıl, çünkü sen namazını kılmış değilsin» buyurması âyeti neshedemez.

2- Hâssın hükmüne müteallik ihtilâflardan biri de Abdest Âyetidir. Allah'û Teâlâ buyurur: «Ey îman edenler, namaza katıldığınız vakit yüzünüzü yıkayınız, kollarınızı dirseklerinize kadar yıkayınız, başını meshediniz, ayaklarınızı topuklarınıza kadar yıkayınız.» Âyetin abdest alırken yapılacak şeylere delâlet hâssın delâleti kabilindedir. Öyle olunca beyan istemez. Hâssın hükmü kat'-idir. Onun için Peygamber'in Hadîsi onu beyan edici değildir. Hadîs şudur: «Bir kimse tahareti yerli yerince yapmadıkça namazını Allah kabul etmez: Evvelâ yüzünü yıkar, sonra ellerini.» Buna göre âbdestte tertip şarttır. Fakat âyette şart yoktur.

«Besmeleyi okumayan kimsenin namazı yoktur» Hadîsi de bu kabildendir. Besmeleyi şart koşuyor, fakat bu da beyan edici olamaz. «Ameller niyetlere göredir» Hadîsi de niyeti şart koşuyor. Hanefîyye tertip ve niyeti âbdestte şart koşturuyor, böylece Şafî'ye muhalefet ediyorlar. Besmele çekmeği ve azayı birbiri ardı sıra yıkamayı şart koştan Mâlik'e de bu mes'elelerde muhalefet ediyorlar. Çünkü âyet âbdestte bunları şart koşturuyor, âyet hâstır, beyâna muhtaç değildir ki, Hadîsler onu beyan etmiş olsun. Bu Hadîsler Haber-i vahit olduklarından Kur'ân'ı nashedecek bir dereceye yükselmezler.^{213[3]}

^{213[3]} Hanefîyye usulcileri hâssın hükmü kat'I olmasına binaen (Kuru) hayız mı, tuhur mu? Şafîi ile aralarında bunda ihtilâf etmişlerdir. Bence bu müşterek kelimenin tevîlinde bir ihtilâftır. Ebû Yusuf'un imam Muhammed ve Şafîi ile ikinci kocaya varmak, birinci kocasının üç talâktan aşağı olan boşama hakkını yıkar mı, yık-* maz mı mes'elesinde ihtilâfları da böyledir. Halbuki bu hâs lâfzına değil, kıyasa dayanmaktadır..

78- Haber-i Vahit Kur'ân'ı Tahsis Ve Neshedemez

İşte Hâssın delâleti kat'i olup ziyade beyâna ihtiyacı olmadığına, eğer ziyade ona muhalifse nâsih olduğuna dair usulcülerin zikrettikleri fûrû' mes'ele bunlardır. Neshedilmesi içinse nesihde aranan şartları hâiz olmak lâzımdır.

Usulcülerin bu kaideyi Ebû Hanîfe'ye ve ashabına isnat etmediklerini söylememiz de isnaf icabıdır. Her ne kadar sözlerinden onların bunu aldıkları ve fûrû' mes'eleleri buna göre çıkardıkları anlaşılıyorsa da sarahaten isnat etmemişlerdir.

Bence bu zikrî olan fûrû' mes'eleler gösteriyor ki, re'y fuka-hâsı Kur'ân'm, nâssını i'rnal mümkün oldukça Kur'ân'dan alıyorlar, haber-i vâhid olan Hadîsi almıyorlar. Ulemanın zikrettikleri usulleri böyledir. Onlar Kur'ân-ın delâletlerini, ibarelerini, işaretlerini alıp hüküm çıkarıyorlar, haber-i vâhid olan Hadîsleri rivayeti kabule ihtiyatlı hareket ederek bırakıyorlardı. Sıdkında şüphe olmıyan Kur'ân-i Kerîm'in nâssını, yalan hadîs vazetmenin revaç-da bulunduğu bir zamanda sıdk ve kizbe ihtimali olan Hadîs rivayetlerine tercih ederlerdi.

Bu, Ebû Hanîfe'nin bu mes'eleleri hallederken bu babda rivayet olunan Hadîsleri bildiğini farzettiğimize göredir. Halbuki ben Ebû Hanîfe'nin bu hükümleri verirken bu Hadîs malûmu olduğuna şüpheliyim. Çünkü bunların çoğu ibâdete mütealliktir. Halbuki Ebû Hanîfe ibâdet hususunda gayet ihtiyatlı hareket eder. Rivayet olunan Hadîsler her ne kadar haber-İ vâhid olsalar mezkûr âyetlerle birleşip onların delâlet ettikleri mânâların yanısıra bunların da işletilmesi mümkündür. Nasıl ki, Ebû Yusuf «Ey îman edenler, rûkû' edin,

secde edin.» âyetiyle birlikte rükû'da ve sücudda itmi'nânı, tadil-i erkânı şart koşan Hadîsle de amel etmektedir.

79- Âmmın Delâleti De Katidir

Hâs gibi âmmın delâleti de kat'idir. Gerek Kur'ân'da ve gerekse Sünnette olan âmlann hükmü, Hanefiyye usulü fıkıh ulemasın-ca kat'idir. Fahr'ül-îslâm Pezdevî, bunun Ebû Hanîfe'nin olduğunu söyleyerek diyor ki: «Mezhebin re'yi bu zikrettiğimiz gibi olduğuna delilimiz şudur ki, Ebû Hanîfe hâs âmmı hükümsüz bırakamaz, demiştir. Âmla hâssın neshedilmesi caizdir, eti yenen hayvanların bevli hakkında Uraniyyîn Hadîsi gibi.»^{214[4]}

Pezdevî burada naklolunan fûrû* mes'eleler den hüküm çıkarmakla kalmıyor, burada asıl olan kaideyi Ebû Hanîfe'ye isnad ediyor ve onun hâs âmmın hükmünü kaldırmaz dediğini söylüyor. Hassın âmla neshi caizdir. Usûliyyunca mukarrer ve sabit olduğu üzere hâs nasıl kat'i ise âm da öylece kat'idir. Zira delâleti kat'i olan ancak onun gibi kat'i olanla neshedebilir.

Amlâ nesholunan ve hâs olduğunu söylediği Uraniyyîn Hadîsi şudur. Enes b. Mâlik rivayet ediyor: Ureyne'den bir cemâat Medine'ye gelmişlerdi. Havası yaramadığından renkleri sararmış, karınları şişmişti. Peygamberimiz onlara, Beyt'ülmale ait develerin yanına gidip kırdaki kalmalarını ve develerin sütünden, bevillerinden içmelerini buyurdu. Onlar da bunu yaptılar ve sıhhatleri yerine geldi. Sonra irtidat ettiler," çobanları öldürdüler, develeri de çalıp gittiler. Peygamberimiz arkalardan adam gönderdi. Onları

^{214[4]} Pezdevî, Usul, c. I, s. 291.

yakaladılar. Ellerini, ayaklarını kestiler, gözlerini çıkardılar, sıcakta bıraktılar, nihayet bu halde öldüler. Râvi der ki:

içlerinden bâzılarının susuzluğun şiddetinden ağzıyla yeri yaladığını gördüm .^{215[5]} Diyorlar ki bu hâs bir Hadîstir. Deve bevlini içmenin mubah olduğu hakkında varid olmuştur. Fakat bu «Ve vilden sakınınız, zira azabın çoğu ondadır.» Hadîsinin umumiyle neshedilmiştir. Zira burada bevil kelimesinin basma el harf tarifi gelmiştir, âmdır, her nevi bekle şâmilidir, deve bevlene de şümülü vardır. Eğer âm da hâs gibi kat'i olmasaydı ikinci Hadîs, birinci Hadîsi neshetmezdi. Çünkü neshin şartı, hem delâlet ve hem de sübût cihetinden ikisinin de aynı derecede olmalarıdır.

80- İki Hadîs Hakkında

Bu iki Hadîs arasındaki tearuza ve ikinciye birinciye tercih edişe bakmadan Uraniyyîn Hadîsi hakkında şunlan söylemek isteriz: Hadîs Buhârî'de rivayet olunmuştur. İbn-i Hümâm onun müttefekun aleyh olduğunu söyler. Râvileri tenkide tâbi tutanlar bunun râvilerini tenkîd etmemişlerdir, senedine taan eden yok. Fakat bizim metinde usul ulemasının zikrettikleri bir mülâhazamız var: Onların elleri, ayakları kesilmiş, gözleri oyulmuş, susuz ölünceye kadar sıcakta bırakmışlar, hattâ susuzluğun şiddetinden toprağı yalıyorlarmış deniyor. Çaldıkları, çobanlar öldürdükleri ve bâğlı oldukları, İslâm olduktan sonra irtidat ettikleri için haydi elleri, ayakları kesildi diyelim, fakat gözlerini oyarak temsil yapılmasına

^{215[5]} Abdulaziz Buhârî, Keşfûl-Esrâr, c. I, s. 281.

İslâm'da asla müsaade yoktur. Keza susuzluktan ölünceye kadar, toprağı yalayacak halde sıcakta bırakılmalarına da müsâade yoktur. Zira sahih olan Hadîs-i şerif: «Öldürdüğünüz zaman bile güzel surette öldürün» diyerek böyle yapmağı reddediyor. Bu umumî İslâm prensiplerine uymaz. Diğer bir Hadîs-i sahih: «Sakın temsil yapmayın, hattâ köpek dahi olsa» diyerek bunu meneder.

Ulema buna cevap vererek Uraniyyîn hadisesi temsil yapmanın meriedilmesinden önce idi diyorlar. Susuz bırakılmalarına gelince : Hz. Peygamber bunu emretmiş değildir. Feth-ul-Bârî diyor ki:

«Kadı İyâz burada şu güçlkle karşılaşılıyor diyor : Katli vâcib olan kimse bile su istediğı zaman su vermemek olmaz, sudan mahrum edilmez, bu hususta icmâ' vardır, öyle iken bunlar nasıl olup da susuz bırakılır? Buna şöyle cevap veriyor: Bu, Peygamberin emriyle yapılmış birşey değildir. Peygamberimiz onlara su vermeğı yasak etmemiştir... Fakat bu da zaif bir müdafaadır. Çünkü Hz. Peygamber buna muttali oldu. Sükûtu sübut hükmündedir.»^{216[6]}

Görüldüğü gibî bu cevap yerinde değildir. Bence bu haberin aslına yönetilmiş bir tenkîddir, onu zaife çıkarmak ister, her ne kadar Kütüb-i Site^{217[7]} onu rivayet etmişse de o bir haber-i vâ-hiddir. Kur'ân'ın mânâsiyle ve Hz. Peygamber'den müteaddit yollarla sabit olmuş mukarrer İslâm Prensipleriyle bir haber-i vâhid olan Hadîs taaruz ederse, haber-i vâhid alınmaz, onun rivayeti kabul edilmez. Bu onun nisbetine taan olur.

^{216[6]} İbn-i Hacer, Fet'ul-Bârî, Şerh'ul-Buhârî.

^{217[7]} Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn-imâçe, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin kitapları.

81- Urenîyyîn Hadîsinin Münakaşası

Sözün tertibi sırası her ne kadar geriye bırakılmasını icabet-tirse de, biz bu mülâhazamızın ehemmiyetine binaen önceden söyledik. Hadîsin mânâsı nasıl olsa mensuhtur. Nashi sabit olduktan sonra, haberin sıhhati kabul edilse bile ihtiva ettiği hükümlerin hepsi mensuhtur. Yalnız deve bevlini içmeyi mubah diyen kimse değil, bütün ihtiva ettiği şeyler, ebedî ve umumî olan islâm şeriatında kabule şayan değildirler.

Fahr'ul-îslâm Pezdevî diyor ki : Ebû Hanîfe'den rivayet olunan diğer bir fer'i mes'ele vardır ki, o da âmmın delâletinin kat'i olduğunu ve hâssı neshedebileceğini gösterir. Mes'ele şudur: Ziraî mahsûllerden öşür alınıp alınmayacağı hususundaki ihtilâf, Hz. Peygamber'den şu Hadîs-i şerifi rivayet ediyorlar: «Beş vesaktan^{218[8]} azında vergi yoktur.» Buna göre beş dekten az olan maksulâta Öşür olmamak lâzımdır. Fakat diğer bir Hadîs-i şerif var: «Yağmur suyu ile sulanan ziraate öşür vardır.» Bu daha âmdir, öyle ise birinciye nesheder, az olsun, çok olsun yerden alınan mahsulâtın hepsinden öşür alınır.

Fukahâdan bâzısına göre nesihte mümâselet, birbirinin dengi olmak şart olduğu gibi tarih bakımından nâsihin mensûhtan sonra olması da şarttır. Hangisinin hangisini neshettiğine hüküm edebilmek için tarihin bilinmesi lâzımdır. Halbuki Uraniyyîn Hadîsinde olsun, ziraî mahsullerden alınan vergi Hadîsinde olsun bu belli değildir. Neshedilen neshedenden tarihçe önde olduğu bilinmiyor.

Keşf'ül-Esrâr sahibi buna cevap verirken şöyle diyor:

^{218[8]} Vesak 156 okka tutan bir ölçüdür.

Ebû Hanîfe tarafından şöyle cevap verilebilir: Hükmü icap bakımından âm da hâs gibidir. Eğer tarih bilinirse tarihi muahhar olan eğer âm ise nâsih olur. Eğer hâs ise âmm bâzı ahkmını tahsîs eder. Meselâ bir kimse kölesine dese ki:

Hâlid'e bir dirhem ver! Sonra da tutup hiçbir kimseye birşey verme! dese bu birinciye nesheder, âm, hâssı neshediyor demek. Baştan: Hiçbir kimseye birşey verme! dese, sonra da: Hâlid'e bir dirhem ver! dese bu tahsis olur. Eğer tarih belli değilse, o zaman âm ihtiyaten muahhar farz olunur. Bizim mes'elemizde de İş böyledir... Bâzıları Ebû Hanîfe'nin mes'elelerde hâsla değil yalnız âm olan Hadîsle amel ettiğini söylüyorlar. Çünkü ona göre asıl kaide şudur: Kabulünde ittifak olan âm, kabulünde ihtilâf olan hâstan daha evlâdır. Çünkü bunlar birbirine müsavi olunca müttefekunaleyh olan âmı, hâs üzerine tercih olunur.»^{219[9]}

82- Kur'ân'ın Umumu Karşısında Haber-i Vâhîd

Kur'ân-ı Kerîm'deki âmlar, gayrı müevvel oldukça, delâlet kafidirler. Kur'ân olması hasabiyle iki kat'iyet bir arada toplanır: Hem sübutu kat'idir, hem de delâleti kat'idir. Bu sebeple onun Önünde ona muarız haber-i vâhid olan hadîs duramaz. Zira Kur'ân her ne kadar âm olsa da hem sübutu ve hem delâleti kat'idir. Ha-ber-i vâhid olan Hadîs ise hâs dahi olsa sübutu zannîdir. Zannî olan delil kat'i olanın önünde duramaz. İşte re'y fukahâsi Kur'ân'-m âmlarını umumu üzere bırakırlar, onu haber-i vâhid tahsis etmez. Hadîs fukahâsma göre ise ki onların görüşlerini fîmam Şafû (Üm ve Risale) kitabında da ihzar eder- haberi- vâhid dahi olsa Hadîs,

^{219[9]} Abdulaziz Buhrî, Keşfûl-Esrâr, c. I, s. 292.

Kur'ân'ın beyan edicisi olur, umumunu tahsîs eder, mutlakını kayıt altına alır, mücmelini beyan eder, müphemini izah eyler, böylece Kur'ân'ın nâsları yanısıra haber-i vâhid olan Hadîsleri de ihmâl etmezler. Hanefiyye usul-ü fıkıh, re'y fukahâsmın'görüşlerini şöyle müdafaa ederler: Hz, Ebû Bekir Ashab-ı Kirâm-i toplamış ve Kur'ân'a muhalif olan her Hadîsi reddetmelerini emir buyurmuş, Hz. Ömer de talâk-ı bâinle boşanan kadının nafaka istemeğe hakkı olmadığına dair olan Fâtima b. Kays'ın Hadîsini reddetmiş ve: Doğru nu, yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözüne bakarak Allah'ın kitabını terkedemeyiz, demiştir. Hz. Âişe de: Ehlinin ağlaması yüzünden ölüye azap edileceğine dair Hadîsi reddetmiş ve : «Hiç bir kimse başkasının günah yükünü taşıyamaz» âyetini okumuştur. Bunların hepsini Cessas zikretmiştir.»^{220[10]}

Bunlardan görülüyor ki, Kur'ân'm âmlarmı umumiyetle üzere alıp onları haber-i vâhidle tahsis etmemek re'y fukahâsımn meslekidir. Hadîs fukahâsı bu hususta onlara muhaliftirler. Şüphesiz ki, eğer, Kur'ân'm âyetleri te'vil ve tefsir kabul etmiyecek surette muhkem olanlardan iseler bu yol doğrudur. Bu Ebû Hanîfe'-ye nîsbet olunan kaideyle amel etmek demektir ki: îki nâs birbirine muarız düşerse ve hangisinin sonraki olduğu bilinmezse onlardan ittifakh olan kabul olunur ki, o da Kur'ân'dır.

83- Âmmın Tahsise İhtimali Varsa Da Yîne Katidir

Hanefiyyenin âm kat'idir demelerinin mânâsı, onun delâletine asla tahsis ihtimali girmez demek değildir.

^{220[10]} Abdülaziz Buhârî, Keşfûl-Esrâr, c. I, s. 294.

Çünkü mademki tahsîs caizdir, bu her zaman imkân dahilindedir, onun imkânsız olduğuna delil getirmediğe o her vakit ihtimâl içindedir. Fakat mademki tahsise delil yoktur, biz esas üzere giderek delâleti kat'idir diyoruz, çünkü delil getirilerek onun kat'iyeti bozulmamıştır. Nasıl ki, sözlerin istimalinde âdet böyledir, kelimelerin delâleti fiak-kmda bu yoldan yürünür. Kelimeler hakikî mânâda kullanılır, mecazî ihtimalleri de vardır, bununla beraber hakikî mânâyâ delâletleri kal'i olduğu itibar olunur. Çünkü mecazî mânâyâ olan ihtimal, delilden doğmuş bir ihtimal değildir, ona bakılmaz. Kelimenin mecazî mânâyâ ihtimali bulunduğundan hakikî mânâyâ delâlet kat'i sayılmalıdır, denemez. Yoksa hiçbir kelime kulağın yatışacağı doğru bir mânâ ifade etmemesi icabeder ki, bu olamaz.

84 - Âm Hakkında Bâzı Görüşler

Hanefiyyenin yukarda geçen mânâ üzere âmmın delâletini kat'i itibar etmeleri âmmın delâletine en kuvvetli bir kat'iyet vermeleri demektir, imam Şafî'ye göre zannî olan deliller Kur'ân'm umumunu tahsis eder. Bâzı fukahâ da var ki, âmmın umumuna delâleti ancak karine bulunduğu zaman olur diyor. Fukahâdan iki grubun iki türlü reyine muttali olduk. Bir kısmı: Âmmın umumuna delil bulunmadıkça delâlet ettiği mânânın en azma hamlolunur, diyor. İkinciler de: Âm müşterek gibidir, ondan ancak karinlerin yardımıyla birşey anlaşılır, diyor. Çünkü âmdan, umumuna dahil olanlardan bâzıları veya hepsi murat edilmiş olmak ihtimali vardır. Bu iki ihtimalden birini ancak karine tâyin eder.

Bu iki görüşün ikisi de ne ilim, ne lisan bakımından bir

esasa dayanmaz. Çünkü âm kelimesi, diğer bütün lûgatlarda olduğu gibi Arapçada da birçok şeylere delâlet eder ve bunu değiştirecek bir delil bulunmadıkça bu delâlet mucibince amel olunur.

Gazâlî âmmın delâletinin umumî olduğunu tercih hususunda şöyle diyor: «Bîîmiş ol ki, bu görüş yalnız Arap lisanına mahsus değildir, bütün lisanlarda böyledir. Çünkü umum kelimeleri sığaları her lisanda vardır. Her sınıftan halkın hepsinin ondan gafil olmaları uzaktır. Bunun vazedilmesine ihtiyaç vardır. Âmla emir olunana âsi olana, itiraz edilir. îtaat edenden de bu itiraz sakıt olur. Umumî surette helâl edici sözlerle helâl olur. Meselâ:

Efendisi kölesine: Evime her kim gelirse ona bir dirhem veya bir ekmek ver dese, o da her girene verse efendisi kölesine itiraz edemez. Girenlerden her hangi birini kasederek: Filâna niçin verdin; o kısa boylu, bense uzun boyluları kastetmiştim, veya: O siyahtır, ben beyaz olanları kastetmiştim, diyemez. Köle şöyle cevap verebilir: Sen bana uzun boyluları ve beyazlara vermemi emretmedin, her girene ver dedin; bu da girenlerdendir, ben de ona da verdim! Akli başında olan kimseler hangi lisanda olursa olsun bu sözü işittikleri vakit efendisinin itirazını yersiz, kölenin Özüünü haklı görürler. Şayet köle her girene verse de yalnız içlerinden birisine vermese; efendisi de ona: Filâna niçin vermedin diye çıkışınca o: Çünkü bu uzun boylu veya beyaz, senin sözün umumî idi, belki de kısa boyluları ve karalan kastettin diye düşündüm dese, bu sözü makul olmaz. İşte âmla olan emre itaat edenden itirazın, ona karşı gelene itirazın varit olması bu demektir.

Umumla helâl yapma işine gelince: Adam: Kölelerimi ve cariyelerimizi azat ettim dese ve bundan sonra da

ölse, bu sözü işiten kimse kölelerden istediğini evlendirir, cariyelerden dilediğini ni-kâLla alabilir. Mirasçıların iznine hacet yoktur. Çünkü hep hürriyeilcrine kavuşmuşlardır. Bir adam: Elimde olan köleler filânın mülküdür dese, bu bütün köleleri hakkında bir ikrardır. Bu gibi umumî sözlere göre verilen hükümler her lisanda çoktur.»

İşte Gazâlî, umumluk cihetini tercih ettiren bir siyah veya bir karineye hacet olmaksızın âm kelimelerin umumî mânâda kullandıklarını böylece izah ediyor. Karineye muhtaç olan âmmm hususa delâletidir. Yâni lâfzın asıl istismalinde şâmil olduğu mânâlardan bazısına tahsis edilmiş cihetidir.

85- Hanefîyye İle Şafîî Arasında İhtilâf

Kur'ân'daki âmiarın delâleti geçen mânâ üzerine kafi olunca, haber-i vâhid olan Hadîsler Kur'ân'm âmiarım tahsis edemez. Çünkü Kur'ân hem delâlet bakımından kat'idir, hem de sübut bakımından kat'idir. Haber-i vâhid olan Hadîslere delâlet bakımından kat'i olsalar dahi sübutları zannîdir. Öyleyse hem sübutu, hem delâleti kat'i olan âyete muarız olamaz, onun bâzı ahkâmım kaldıramaz. Şafîî, ona tâbi olanlar buna muhaliftirler. Çünkü onlara göre Hadîsler Kur'ân'ın analarını tahsîs eder. Buna misal olarak da şu' âyeti zikrederler:

«Zina'yapan erkek ve kadından her birine yüzer değnek vurun!»

Bu âyet ânıdır, evli olana ve evli olmıyana âmildir. Fakat bu evli olmıyana tahsîs edilmiştir. Bunu da recm tahsîs etmiştir. O ise haber-i vâhiddir, mütevâtir

değildir.^{221[11]}

86- Ehl-i Re'y Ve Ehl-i hadîs Arasında Nokta-i Nazar Farkı

İşin doğrusu, bu husustaki ihtilâf, yukarıda beyan ettiğimiz gibi Irak fıkhi ile Hicaz fıkhi arasındaki görüş ayrılıklarından doğar, Re'y fukahâsi ile Hadîs fukahâsi arasında bu fark vardır. Zira birinciler nezdinde sahih Hadîsler azdır, Irak'la çeşitli fırkalar olduğundan Hz. Peygamber'in ağzından yalan uyduranlar çoktur, yalan Hadîslere kapılmıyalım, diye Hadîs kabulünde son derece ihtiyatlı davranmaktadırlar, onun için Kur'ân'm âmiarım umumu üzere bıraktılar. Onları ancak senedi aynı meri ebede olanla tahsîs yaptılar veyahutta ulemanın kabule karşıladığı ve kimsenin inkâr etmediği meşhur bir Hadîs tahsîs ettiler.

Âm Hadîs ise, hâs ta keza Hadîs ise, âm olan Hadîsi ulema kabul etmişse o ittifakla alınmış sayılır ve onunla amel daha evlâdır. Ebû Hanîfe'nin re'yi budur. «Yağmurun suladığında öşür vardır» Hadîsinin umumiyle ameli «Beş vaşaktan azında vergi yoktur» Hadîsine tercih etmiştir.

87- Âm, Tahsisten Sonra Zannî Kalır

Hanefîyye göre âm da hâs gibi delâlette kat'idir, fakat bu tah-sîs edilmemiş olan âmdır. Lâkin âm bir defa müstakil olarak bir hâs delil ile tahsis edilirse kalan kısmında âmmın delâleti zannî olarak kalır. Yani tahsisten sonra âm zannîdir. Bu mes'eleyi ve bundan çıkardıkları fûrû' mes'eleleri, bu hususta îmam-i

^{221[11]} Hanefîyye bu Hadîsin haber-i vâhid değil, meşhur Hadîs olduğunu iddia eder.

A'zam'm re'yini ve bunları isbat için ileri sürdükleri delilleri beyan etmezden önce Hanefiyye göre tahsisin mânâsını açıklayalım. Zira Hanefiyye göre tahsisin mânâsı diğerlerinden başkadır.

Hanefiyye göre hâs bir delilin âm bir deîl ile aynı şeyde mutlak içtima etmesi o hâssın âmî tahsis edebilmesi için bu iki delilin birbirine mukârin olması ve hâssın müstakil bulunması lâzımdır. Hâs âmîdan sonra ise aksine olursa müteahhır olan, Öncekini nesheder, bu tahsis değildir.

Onun için tahsisi şöyle tarif ederler: «Müstakil ve mukârin bir delil ile âmî şâmil olduğu efrattan bâzısına hasretmektedir.» Keşf'ül-Esrâr sahibi bu tarifdeki kayıtları şöyle izah ediyor: Müstakil sözüyle sıfattan ve isti'nâddan ve benzerlerinden sakınmış olduk. Çünkü bizce tahsis yapabilmek için behemehâl arada taâ-ruz bulunması şarttır. Halbuki sıfatta ve istinadda böyle birşey yoktur. Çünkü bunlar onların, baştan dahil olmadıklarını beyan içindir... Mukârin kaydıyla da nesihten kaçındık. Çünkü tahsisin delili mukârin değilse o zaman tahsîs değil, nesihtir.

Bundan iki hakikati anlıyoruz: **1-** Hâs olan bir delilin âmî tahsîs etmesi için zaman itibariyle birbirine mukârin olmaları lâzımdır. Eğer zaman itibariyle gecikirse o zaman nesholunur, tahsîs olmaz. Çünkü bu takdirde bu iki delil birbirine muarız olmuş olur, birisine umumiyetle bir müddet amel edilmiştir, sonra müteahhır olan delil gelmiş, onun umumundan bâzısıyle ameli kaldırmıştır.

2 - Tahsisin esası şudur: Zamanlan bir olan iki nâs arasında tearuz olacak ve eserlerini bulmak da mümkün olmayacak, işte o zaman hâs âmî tahsîs eder. Sıfat, istisna gibi lâfzı kayıtlar ise teâruz sayılmaz, onun için tahsîs denilmez. Bunlar sözün

tamamla-rtıcı parçalandır. Sözün başıyla sonu arasında tearuz yoktur. Tahsîse misâl olarak insanlar arasında kullanılan şu sözleri zikredebiliriz: Bu adam diğer adama: «Kimseye bir şey verme, Hâlid'e ver!» dese, burada tahsis vardır, sözün ikinci kısmı birinci kısmını tahsis yapar. Bunîar aynı zamanda söylenmiş sözlerdir.

88- Tahsis İle Nesih Arasındaki Fark

Tahsis âmini umumuna dahil olduktan sonra bâzı birlikleri sonradan o hükümden çıkarmak demek değildir. Tahsis, şâriîn onu daha bidayette o hükümden ayırdığını beyan etmektir. Bu tahsis edilenler bidayette daha umumun delâleti zimmında dahil değildir. İmam Gazalî, Mustafa'da bu hakikati şöyle açıklıyor: «Delillere tahsis edici namım vermek caizdir. Delil, mütekellimin iradesini bildirir ki, o da umumî mânâyâ mevzu lâfızla hususî bir mânâ murat etmiş demektir. Tahkika göre tahsis umumî mânâyâ vazedilmiş olan sıfatın hususî bîr mânâyâ alındığını beyan etmektedir. Bu bir kelimenin hakikî mânâdan çıkarak mecazî mânâyâ griliğini beyan için sevkolunan kara ine benzer.»

işte hakikaten tahsîs ile nesih arasındaki esas fark budur. Nesih sabit olan eski bir hükmü kaldırıp değiştirir, âmmm tamamı veya bîr kısmı nesholunursa onun bâzı efradına şâmil olan ahkâm değişir. Tahsîs ise âm sıfatın şâmil olduğu mânâyâ öbür kısmın girmedğini beyan demektir.

89- Buna Tefrî' Olunan Mes'eleler

Hanefiyye'ye göre tahsisin hakikatini beyan ettikten sonra mes'elenin aslına gelelim ve Ebû Hanîfe'den ve

ashabından bu esasa göre naklolunan fûrû' mes'elelere bakalım.

Âm tahsîs edildikten sonra kalan kısımda delâleti zannîdir. Onun için, tahsîs edilen âm haber-i vâhid olan Hadîsle artık tahsîs olunabilir. Böylelikle Hadîs, Kur'ân'm âmlarını tahsîs eder. Hattâ kıyasla sabit olan zannî idi, onun için zannî olarak kalan tahsîs edilmiş ânımı tahsîs edebilirler.

İşte bu asla göre bir takım mes'eîeler kurup halletmektedirler. Keşf'ül-Esrâr sahibi onları zikrederek şöyle diyor: «Hanefiyye Mezhebinin görüşünün böyle olduğuna (yâni tahsisten sonra âmm zannî kaldığına) delil şudur: Ebû Hanîfe, şartla satışın fesadına, Hz. Peygamber'in şartla bey'inden nehyeden Hadîsle istidlal etmiştir. Bu Hadîs âmdır, ona tahsîs girmiştir. Çünkü muhayyerlik şartıyla satış bundan tahsîs edilmiştir. Komşuluk dolayısıyla şuf'a hakkı da yine Hadîs-i şerifile sabittir. Bu Hadîs de âmdır, ona da tahsîs dahil olmuştur. Zira ortak olunca komşu daha müstahak olamaz, imam Muhammed, kabz'dan önce akar satışı caiz görmez. Çünkü Hz. Peygamber kabzolunmiyan şeyin satışını yasak etmiştir. Kabzdan önce mihrin ve mirasın satışı bundan tahsîs olunmuştur. Ebû Hanîfe ise bu ânımı kıyasla tahsîs yapmıştır. Demek tahsîs edilen âm kat'i olmamakla beraber amel için delildir, kıyas da kat'i değildir. Kat'i olana muarız olamaz. Şems'ül-Eimme böylece zikretmiştir.»^{222[12]}

Şems'ül-Eimme bu aslı çıkarmak için bu mes'eleleri zikretmiştir. Görülüyor ki, tahsisten sonra kalan kısımda âmmın delâleti zannîdir. Ebû Hanîfe kıyasla tahsîs yapılan ânımı tahsîs ediyor, hattâ onu yalnız

^{222[12]} Abdülaziz Buhârî, Reşfui-Esrâr, c. 1, s. 318.

haber-i vahid olan Hadîsle değil, ondan kuvvetçe daha dîn olan kıyasla da bunu yapıyor. Fakat bu kısım için misal getirmemiştir.

Bu kısım için, bey'i, âyet helâl kıldığı halde ribânın haram olmasına dair vârid olan Hadîs misâl olabilir. «Allah bey'i helâl etti, ribâyı da haram kıldı.» âyeti, bey'in helâl olması ribâdan hâli olmasıyla tahsîs edilmiştir. Ebû Said Hudrî'nin rivayet ettiği Hadîsle ribânın cereyan ettiği şeyler sayılarak Hadîs âyeti tahsîs etmektedir...^{223[13]}

90- Tahsisten Sonra Âm Haber-Î Vahitle Tearuz Ederse

Şüphesiz ki bü kaziyenin neticesi şu demektir ki: Am tahsîs edildikten sonra delil olma itibariyle haber-i vâhid olan Hadîsten daha aşağıda kalır. Onun için haber-i vâhid istiklâlde kıyasa takdim olunur, kıyas ona muarız olamaz. Halbuki kıyas, tahsîs edilmiş olan amma muarız olur ve âmmın lâfzını umumuna dahil bâzı efradını ondan çıkarır. Zira usuliyyûn diyor ki: Hâssın nassının bir illeti var. O illeti istinbattan sonra zahir olur. Onun illeti âmmın diğer efradına da geçer... Keşf'ül-Esrâr sahibi diyor ki: «Tahsîs murat etmek nassın illetiyle sabittir, nas /âhirdir, nassın vasfı olan illet de zahirdir. Tahsiste gizli olan irade zahir olan delil ile sabit olur. Burada ihtimâl şüpheyi mucibdir, fakat haber-i vâhid yine bu âmmın üstündedir. Çünkü haber-i vahidin aslı sabittir. Şüphe onun sübut

^{223[13]} Zâhiriyye ulaması kıyası tanımazlar, onun, için ribâ hususunda da kıyas yapmazlar. Diğer bilumum ulema kıyas yaparlar. Ribânın illeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hanefiyyeye göre cins ve miktarın bir olmasıdır. Hor iki illet bulunursa fasla haramdır, ribâdır. Bedellerden birini geriye bırakmak da haramdır. Eğer iki illetten biri bulunmazsa o zaman illet nakıştır, fazla helâldir, fakat geriye bırakmak haramdır. Şafî'ye göre cinsin ittîlâhiyle berabır parada kıymet ve eşyada yenir olmaktır. Mâtükiye de Pafî gibi diyorlar, ancak yenecek şeylerin kâblî olmasını şart koşuyorlar.

yolundadır. Bu yoldaki şüphe onun aslını ihlâl etmez. Ânı tahsis edildiği vakit ise onun aslında şüphe hâsıl olur, yâni buna şümülû yokmuş demek olur. Bu bakımdan tahsîs edilen âm, kıyasa benzer. Çünkü kıyasın aslında şüphe vardır. Hâs olan nas ile illeti hâvi olduğundan bu başkalarına da geçme ihtimâli vardır. İhtimâl amelden düşürmez, fakat yakîn olur...»^{224[14]}
Bundan çıkan mânâ şudur: Hâs olan lâfz iletiyle beraber sabit olur... Delilin aslında şüphe olunca yakîn sakıt olur. Fakat asılla amel devam eder. Delilin aslına şüphe arız olunca derecesinde kalır...

91- Bazı Noktaların Münakaşası

İşte onların âm tahsîs edildikten sonra zannî kaldığını isbat için getirdikleri misaller bunlardır. Alış verişi helâl kılan âyetler ribâ Hadîsi hakkında bunun tatbiki açıktır. Çünkü ribâ Hadîsi bu âyeti yalnız nasta mezkûr umurun bey'ine şâmil olanlarda tahsîs etmiyor, kıyas yapan fukahâ alış verişi kılan âyetin umumundan illetin uyduğu her şeyi çıkarmaktadırlar.."

Bizim burada bir mülâhazamız var: Hanefiyye, mademki tahsisten önce âmın delâleti katidir, diyorlar, ondan yalnız hâssın nassıyê tâyin olunan miktarı çıkarabilirler, hâssın illetinin cereyan ettiği herşeyi çıkaramazlar, çünkü bu kıyas olur. Halbuki ki-, yas nassın önünde duramaz ve nassın aslını bozmağa sebep! teşkil edemez. Nasla sabit olmıyan illeti işletmek, âm için sabit olan kat'ilik asliyle bağdaşmaz. Bu ise âmın bu kat'iliğini düşürmeğe sebep olamaz... Onun zannîliğine deli! olamaz. Çünkü bu takdirde dâva, mukaddimeyi delil olarak almış olur. Zira burada

^{224[14]} Abdülaziz Buhari, Keşfûl-Esrâr, c. I, s. 313.

dâva zannîlik ve kıyasla tahsisin cevazı mes'elesidir. Delilin mukaddimesi ise nassın illetinin i'mâli ve bu sebeple de ona şüphe arız olmasıdır.

İlletin i'mâlinin cevazını teslim etsek bile, illetin zahir olması lâzım gelir, tâ ki nassa yakın olsun. Böyle olduğu takdirde ona uygun düşen nasla sabit hükümce belli olur. Hâstan sonra baki kalan kısım nassıyla ve illetiyle malûm ve mahdud olur. Ona delâleti de şüphesiz sabit olur. Çıkış yeri mensusun - aleytir, illetin şâmil olduğu da malûmdur, meçhul değildir.

92- Tahsisle Zannî Kalan Âm Haber-İ Vahide' Tearuz Edemez Mi?

Bu mülâhazayı burada kaydettik. Çünkü Fahr'ül-îslâm Pezde-vî'nin ve diğerlerinin: Âm tahsisten sonra zannî olur, delil olarak haber-i vâhiden sonraya kalır, diye isbat ederken söylediklerine bunlar vâridir. Bunu burada belirtmemiz yerinde olur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetleri tahsis edilmiştir. Eğer onlarla istihlâl kıyasla tahsis edilecek derecede zaif kalırsa, kıyas, Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok naslarmin önüne durmuş olur. Ve kıyasla Kur'ân'daki âmiarın şâmil olduklarından bâzısı çıkarılmış olur. Hanefiyj'e fukahâsı kitaplarından bir çok tahsis edilmiş âyetler zikrederler. Bunlardan biri de miras âyetidir. Çünkü mîras âyeti katili ve gayri müslimi mirastan mahrum bırakmak suretiyle tahsis edilmiş. Bu tahsiste sonra mîras âyeti istidlalinden şüpheli rni kaldı ki, kıyasla ona muâraza yapabilsin? Böyle bir şey yok, fukahâ-dan hiç biri bunu söyleyemez. Kıyasa en fazla taraftar olan bile böyle birşey söylemiyor. Fakat kaide olarak kabul ettikleri şeye fûrû' mes'eleJer olsun diye böyle bir müdafaaya kalkışmış olsalar gerek.

93- Ehl-i Re'y Kur'ân'ın Hâs Ve Âmlarını Kati Sayarlar

Âm ve hâs olan kelimelerin delâletinin kat'i veya zannî olması mes'elelerinin, Irak fukahâsının üstadı, kıyasçı fukahâmn imamı olan Ebû Hansfe'ye nisbeti ne olursa olsun, bu hususta getirilen deliller Ehl-i rc'y fukahâsının nokta-i nazarlarını açıklamaktadır. Onlarsa sıhhati kabul edilen Hadîsler az ve kendilerine gelen Hadîslerin bazısında şüpheleri olduğundan, Kur'ân'ın naslanm alma hususunda mübalâğalı hareket etmişler, âyetle aynı mevzua dair olan Hadîslere pek bakmamışlardır.

Bu sebeple olacak ki, hâs beyâna muhtaç değildir, demişlerdir. Hâs olan âyeti beyan için o babda varid olan Hadîslerden yar-dımlanmağa çalışmışlardır. Çünkü onlara göre bu beyâna hacet yoktur. Zira bu beyânın getirdiği şey nassa ziyade olacaktır. Eğer Hadî^ meşhur ve mütevâtirse kabul olunur, haber-i vâhid ise reddedilir. Hanefiyye bu mesleki tuttular, hattâ ibâdet mes'delerinde bile böyle yaptılar. Onlar diyorlar ki, bu Örnekleri Kitabın hâssının nassına dayanan bir çok fûrû' mes'delerinden almışlar, halbuki hassı beyân ve izah edici haberi vâhid mevcuttu. Biz yukarıda bu hususta belirttiğimiz veçhile belki de Ebû Hanîfe bu hususta yalnız nassa dayandı, çünkü o mevzudaki Hadîsler ona ulaşmış değildi. Eğer Hadîs ona ulaşmış olsaydı Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını beyanda ondan yardım lanırdı.

Yine usulcülere göre artımın delâleti kat'idir, onun kat'i olduğuna dayanarak bu babda varid olan haber-i vahi d Hadîslere zan-nîdir diye bakmadılar. Ve bu kat'ilik yüzünden o Hadîsleri reddettiler. Zira Hadîslerin

sübutu zarmî, Kur'ân'ın âmlannı sübutu ise kat'idir. Bundan başka âmları delâleti de kat'idir. Hem sübutu ve hem de delâleti kat'i olanın önünde haber-i vâhid nasıl durabilir? Usulcüler böyle diyorlar ve bunu te'yid için Ebû Hanîfe'-nin ve ashabının Kur'ân'ın umumundan aldıkları mes'elelen şahid olarak gösteriyorlar. Kur'ân'ın umumunu tahsis edici mahiyette olan sahih Hadîsleri nazarı dikkaâ almıyorlar. Biz burada da, hâs bahsinde dediğimizi tekrarlıyacağız: Ebû Hanîfe belki de bu Hadîslere muttali olmadı, onun için âyetleri umumu üzere yürüttü, tahsis yapmadı.

Yine görüyoruz ki, usulcülere göre âm bir defa tahsis edildi mi f ondan sonra kat'ilikten çıkar ve onu kıyasla da tahsis etmek caiz olur. Şüphesiz ki, bu kıyasın sahasını fazla genişletmektedir, onu çok uzatmaktır. Tahsis edilen nassın şümulünü aşmaktır. Nas-sın lâfzını aşip illetine baktılar, nasla tahsis yalnız lâfzın şâmil olduğuna münhasır kılmadılar, işaret olunan vasıflar ve çıkarılan illetleri de lâfz gibi tahsis kuvvetinde saydılar. Yalnız bununla da iktifa etmediler. Onlar bu davanın umumu üzerinde yürüdüler, öyle bir kaide çıkardılar ki, her hangi bir muhassısla tahsis edildikten sonra Kur'ân'ın nassına kıyasın muarız mevkiinde durabileceğini bile iddia ettiler. Bu müteahhırînin kıyasta ifrata varmaları demektir. Mütেকaddimînin yaptıklarını beyan edici birşey sayılmaz. Bu da onların ne kadar kıyasa olduklarını gösterir bir cihettir.

94 - Kur'ân-I Kerîmin Beyanları

Kur'ân-ı Kerîm dînin esasıdır. Şeriatın kaynağıdır. Din ahkâ-mtnın usul ve fûrû'u ondan alınmıştır. Edille-i

şer'iyye istidlal kuvvetini ondan alır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm bütün ahkâmı cami' esastır. Abdullah b. Ömer'den şu Hadîs-i şerif rivayet olunur: «Kur'ân-ı Kerîm-î cami' olan, ezberleyen kimse, çok büyük bir iş yüklenmiştir. Nübüvvet umurunu içine doldurmuş demektir. Yalnız ona vahiy gelmiyor.»İbn-i Hazm şöyle diyor: «Fîûh bablann-dan her bir babın Kur'ân'da esası vardır. Sünnet ve Hadîs de onu açıklar.» Cenab-ı Hak şöyle buyurur: «Kitapta hiç bir şey kaçırılmış, ihmâl olunmuş değildir.» Mü'minlerin anası Hz. Âişe şöyle derdi: «Her kim Kur'ân okursa hiçbir kimse ondan üstün olamaz.»

Bu zikrettiğimiz sözlerden ve emsalinden anlaşıldığı üzere Kur'ân-ı Kerim şeriatın esası, külli kaideleri olduğuna göre o esasları icmâlen beyan eder, her külli kaide gibi daha tafsîlâtlı beyâna lüzum vardır. Onun için bâzı ahkâm çıkarılırken behemahal Sünnette yardımlanmağa ihtiyaç hâsıl olur. Allah'u Teâîa buyurur ki: «Kendilerine indirileni insanlara beyan edesin diye biz sana Kur'ân'ı indirdik.»

Şeriat ahkâmını beyan eden Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini araştıran kimse görür ki, bâzıları beyâna muhtaç değildir. Meselâ kazf âyeti gibi: «Namuslu kadınlara leke atıp da sonra dört şahit getirip bunu isbat edemeyen kimselere seksen değnek vurun, onların şahitliklerini ebediyyen kabul etmeyin, onlar fâsiklardır.»

Liân yolunu beyan eden âyet de böyledir: «Eşlerine leke atıp da kendilerinden başka da bu işe şahit olmıyan kimselerin yapacakları şahitlik: Dört defa Ahali için kendisinin doğru söylediğine şهادettir: Beşincisinde: Eğer yalancılardan ise Allah'ın laneti kendisi üzerine olsun, diye söyler. Kadın da dört defa kocasının yalancı olduğuna şهادet eder, beşincisinde

eğer kocası doğru söylüyorsa Allah'ın gazabı kendisine olsun der.» Bu âyet Hânın suretini beyan etmektedir. Hadîsler de buna terettüp eden neticeyi bildirir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bâzı âyetleri mücmel olduklarından beyâna muhtaçtır, tafsil edilmek lâzımdır. Yahutta bir kapalılık bulunur, tefsir ve te'vil lâzımdır. Veya âyet mutlaktır, takyîd icabeder. Ulema ittifak etmiştir ki, bunları Sünnet, Hadîs beyan eder. Bu hususta re'y fukahâsı, Hadîs fukahâsı ise Sünnetin beyanına muhtaç yerleri daha geniş tutarlar. Hâs mes'elesinde buna temas ettik. Re'y fukahâsına göre hâs delâlet ettiği mânâda açıktır, beyâna muhtaç değildir. O konu ile ilgili olarak gelen Hadîsler ona ziyade sayılır, sübut bakımından aynı kuvvette olursa o zaman kabul olunur. Hadîs fukahâsına göre ise Kur'ân-ı Kerîm'in zikrettiği mevzulardan biri hakkında vârid olan Hadîs-i şerifler onu beyan edicidir, umumunu tahsîs eder, mutlakını takyid eder. Hattâ bâzan hâs nevidir. Kur'ân'da varit Salât, Zekât, Hac kelimelerini beyan etmiş olur.

95- Ebû Hanîfe'ye Göre Sünnetin Kur'ân'ı Beyânı Ve Bunların Envâi

Demek oluyor ki, başta Ebû Hanîfe olmak üzere re'y fukahâsı-na göre de beyâna muhtaç olduğu takdirde Hadîs, Kur'ân'ı beyân edici olur. Yalnız Kur'ân'ın beyâna ihtiyacı onlara göre Hadîs fukahâsının gördüklerinden daha azdır.

Ebû Hanîfe'nin Mezhebinin usulünü beyan eden fukahâ, Hane-fıyyenin Kur'ân'ın beyânı hakkındaki görüşlerini anlatırlar, onların sözlerinden anlaşıldığına göre Sünnetin, Hadîsin Kur'ân-ı üç kısma ayrılır:

1- Beyân-ı takrir : Sünnetin beyânı âyetin mânâsını

tekid edici olarak gelir. Ramazanı, hilâli görmekle tâyin hakkındaki Ha-dîs-i şerif böyledir: «Hilâli görünce oruç tutun, ramazana başlayın, hilâli görünce iftar edin.» Bu Hadîs-i şerif âyet-i kerime'nin mânâsını te'kîd etmektir,» «Ramazan ayı Öyle bir aydır ki, Kur'ân-ı Kerîm onda indirildi... Sizden her kim o aya yetişirse oruç tutsun.» (Bakara Sûresi)

2- Beyân-ı tefsir : Kapalı olan yerleri beyan etmektedir. Meselâ Kur'ân'ın mücmel ve müşterek kelimelerini açıklamak bu nevidendir. Kur'ân'da varit Salât, Zekât, Hac kelimelerini beyandır. Kur'ân-ı Kerîm mücmel olarak namazla emrediyor. Erkânını, vakitlerini nasıl kullanacağını beyan etmiyor. Bunları Hz. Peygamber fi'ilen beyan etmiş ve «Beni namazı nasıl kılarken gördünüzse siz de öyle kılınız» buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, Zekât verin diyor. Sünnet nelerden ne kadar zekât verileceğini beyan ediyor. Hz. Peygamber: Altın ve gümüşten kırka bir hesabiyle malınızın zekâtını verin diyor. Valilerine gönderdiği mektuplarla, Hadîslerle mahsulâtтан ne suretle zekât verileceğini beyan buyuruyor. Hac da Kur'ân-ı Kerîm'de mücmelen zikredilir, Sünnet onun menâsikini beyan eder. Mücmel olan sirkat âyetini de Sünnet beyan eder. Ayet hırsızın ceza olarak elini kesin diyor. Ne kadar çalarsa ve ne gibi şartlar altında olursa ve ne kadar kesilecektir, bunu Sünnet beyân eder. Hanefiyyeye göre; ribâ âyetinin mücmelini de Sünnet beyan etmiştir. «Allah bey'i helâl etti, ribâyı haram kıldı.» Sünnet ribânın ne gibi emvalde cereyan ettiğini beyân eyler.

Sünnet müşterek kelimeleri de beyan eder.^{225[15]}

^{225[15]} Müşterek: İki veya daha ziyade mânaya gelen Kelmelerdir. Ayın kelimesi gibi. Çünkü bu kelime dilde vaz'ı itibarıyla: Göze, pınara, şahsa, paraya, denir. Kuru' kelimesi de hayız ile tuhar arasında müşterektir

Âyetteki kurû'dan murat nedir, onu Sünnet bildirmiştir. «Boşanan kadınlar iddet olarak üç kuru' beklerler.» Âyetindeki kurû'dan murat hem tuhur ve hem de hayız olmak ihtimâli vardır. Sünneî-i şerif bundan murat hayız olduğunu bildirmiştir. Hz. Peygamber bildirmiştir ki: «Cariyenin talâkı ikidir, âdeti de iki hayızdır.» Bundan anlaşılıyor ki, kurû'dan maksat hayızdır, tuhur değil. Yoksa iddeti iki hayızdır» demezdi.

Beyânın bu nev'i beyan olunana muttasal da olabilir, ayrı da olabilir. Zaman itibariyle bir ev sonra da olur. Fakat işleme zamanından sonraya tehiri caiz değildir. Çünkü bu yapılmayacak bir şeyi teklif olur. Çünkü kapalı olan şeyi açıklamadan işlemek mümkün değil, onu yapmağı istemek muhali istemek demektir. Cumhur usulcülere bu caiz değildir.

Lâkin Hanefiyyeye göre ânının tahsisi tahirli olamaz. Çünkü tahsîs demek âmla kastedilen mânâdan murat ne olduğunu beyândır, kelimeyi umumi mânâdan hususi mânâyâ aktarmaktır. Bu itibarla ondan sona kalması olamaz, muttasıl olması lâzımdır. Çünkü Hanefiyyeye göre hükmü irap bakımından âm da hâs gibidir. Eğer tahsis gecikirse umumiyetle amel lâzım gelir, halbuki murat olan hususi mânâdır. Sonra bu âmla amel ettikten veya amele imkân verdikten sonra onun umumunu kaldırmaktır. Bu ise tahsis değil nesihtir, tefsir değil, tebdildir.

Usul uleması mücmelin beyaniyle müşterekin beyanı ve âm-mın tahsisi arasında fark yapmışlardır. Birincisi sırf beyan ve tefsirdir. Lâfz o beyan olmadıkça ameli icabetmez. Çünkü mânâsında kapalılık ve ihtimal vardır, halbuki tahsisle âmın mânâsını daraltmak böyle her bakımdan beyan sayılacak gibi değildir. Çünkü âmın asıl delâletinde böyle bir ihtimal,

mânâsında bir kapalılık yoktur. Tahsis adeta ona muâraza ile karşısına çıkmak gibi bir şeydir. Bir bakıma beyan, bir bakıma da muâraza sayılır. Beyan cihetini muâzara cihetine tercih için zaman itibariyle muttasıl olması, gecikmiş olması şart koşuldu. Bu hususta Şems'ül-Eimme şöyle diyor:

«Mücmelin beyânı sırf beyândır. Çünkü lâfz başka şeye de ihtimalli olduğundan ameli mûcib değildir. Onunla murat olunan mânâyı açıklama ve tefsir yollu gelen beyân her bakımdan be-yân-ı tefsirdir. Ona muarız değildir. Hem muttasıl, hem de ayrı olabilir. Fakat tahsis için gelen delil her bakımdan beyân değildir ,zira sıyga hususiyete de ihtimaîli olduğundan bir bakıma beyandır, Âm şamil olduğu efratta anneli mûcib olması hasebiyle hâs ona muarızdır. Bu itibarla da istisna ve şart kabilinden olur. Beyan olması bakımından muttasıl olması lâzımdır. Ayrı olunca birinci hükmü nesheden muarız bir delil olur.»^{226[16]}

3- Beyân-ı tebdil: Bu nesih demektir. Hanefiyyeye göre Kur'ân, Kur'ân'la nesholunur. Kur'ân'm Sünnetle nesh edilebilmesi için Hadîsin tevatür veya meşhur bahsidir. Burada onun tafsîlâtına girişmiyeceğiz.

96- Sünnet Kur'ân'ı Beyân Eder

Hanefiyye usul ulemasının bu husustaki senedlerini, fıkıh mes'delerinden çıkardıkları kaideler bunlardır. Mezhebin ilk imamları olan Ebû Hanîfe'nin ve ashabının -Kur'ân-ı Kerîm'i beyan hususunda Sünnete, Hadîse nasıl itimat ettiklerini görüyoruz. Şüphesiz ki bunlar birlikte kabul edilmiş ve kararlaştırılmış asıllardır. Ebû Hanîfe gibi bir çok fûrû' mes'cleîeri

^{226[16]} Abdülaziz Buhârî, Keşf'ül-Esrâr, c. I, s. 380

halleden ve fıkıh sahasını gayet geniş tutan bir fakih elbette bu asıllardan ayrılmaz ve şaşa-ınaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm küllî bir esas olduğundan Kur'ân'dan ahkâm çıkaran kimsenin onun şerhi mesabesinde olan Sünnete itimat etmesi bedihî bir şeydir. Onun için Şâtıbî Muvâfakatta şöyle demektedir: Kur'ân-ı Kerîm'den hüküm çıkarırken, onun şerhi ve beyânı demek olan Sünneti bırakıp da yalnız Kur'ân'a bakmakla iktifa etmek olamaz. Çünkü Kur'ân küllidir, onda Namaz, Zekât, Hac, Oruç gibi küllî olan umur zikrolunmuştur. Onları .beyan eden Sünnete bakmaktan başka çare yoktur.»^{227[17]}

FASIL: 18.

İKİNCİ DELİL: SÜNNET

97- Sünnet

Ebû Hanîfe'nin (ıadıyailahu anh) hüküm verirken itimat ettiği ikinci delili Sünnettir. Mertebe itibariyle Kitaptan - Kur'ân'-dan sonra gelir. Zira dînin esası, asıl ana direği, feyizli kaynağı Ki-tap'tır. Sünnet ondan sonra gelmektedir. Sünnet, Kitab'ın umumî ve küllî esaslarını boyan eder, ona yardımcıdır. O, Kitab'a tâ-bidir. Sünnetin Kitab'tan sonra gelen bir delil olduğuna dair eserler çoktur. Muaz b. Cebel'in Hadîsi de bunu gösterir. Hz. Peygamber, Hz. Muaz'ı Vali gönderirken :
— Ne ile hükmedersin, diye sordu. Muaz da :
— Allah'ın Kitabıyla, dedi.
— Kitab'ta bulamazsan?
— Resûlullah'm Sünnetiyle .hükmederim.

^{227[17]} Şâtıbl, Muvafakat, cüz. III.

— Onda da bulamazsan?

— Kendi re'yimle ietihad ederim.

Burada, Kitap'lan sonra Sünnet gelmektedir.

Hiz. Ömer de Kadı Şureyha şöyle yazmıştır: «Sana bir mes'e-le arzolandukta Kitabullah ile hükmet. Kitabullah'ta delili bulunmayan bir emir olursa Resûlullah'ın Sünnetinde olanla hükmet.» Abdullah b. Mes'ud diyor ki: «Sizden birinize hüküm için bir mes'e-le arzolunursa, Allah'ın kitabında olanla hükümlersin; eğer Kur'ân'da delili bulunmayan bir mes'ele gelirse, Resûlullah'ın hükmettiği gibi Sünnetle hüküm verirsin,» Abdullah b. Abbas'tan da buna benzer sözler rivayet olunmuştur.

Ebû Hanîfe'nin de fıkıhda mukarrer tuttuğu yol budur. Ebû Hanîfe'nin hüküm verirken esas tuttuğu asıllardan bahsederken geçen sözümüzün başında izah ettiğimiz veçhile, bunu Ebû Hanîfe bizzat böylece tasrih etmiştir. Hanefiyye fukâhası delâleti kat'i olan Kur'ân'la sabit şeyle zannî olan Sünnetle sabit şey arasında fark yapmaktadırlar. Kur'ân'la sabit olan emirler farzdır. Zannîyül-sübut Sünnetle sabit emirler vâcibtir. Nehiyler de buna göredir. Delâleti kat'i olan Kur'ân'la nehydilenler haramdır. aZnî olan Sünnetle sabit olan nehiyler kerâhet-i tahrimiye ile mekruhtur. Zira hem sübut ve hem de istidlal bakımından mertebeye Sünnet Kur'ân'dan sonra gelmektedir.^{228[1]}

98- Ebû Hanîfe'nîn Sünneile İstidlali Mes'elest

Ebû Hanîfe'nin fıkıhı mes'eleleri hallederken Sünnete ne derece itimat ettiği hususu fukahâ arasında

^{228[1]} Sübut ve delâlet bakımından delilleri ve hükümleri şöyle taksim ederler:

1 - Sübutu ve delâleti kat'i olanlardan farz ve haram sabit olur.

2 - Sübutu kat'i delâleti zanni Hanlarla vâcib ve kerâhat-ı tahrimiyye sabit olur.

3 - Sübutu zannî, delâleti kafi olanlarla Sünnet ve kerâhat-i tenzihiyye sabit olur.

4 - Sübutu ve delâleti zanrî olanlarla müstahab mendub, sabit olur. Bu gibi istılahlar itibarîdir. Mezheplere göre değişir. (Mütercim)

münakaşa mevzuu olmuştur. Onun Hadîse itimadını az göstermek isteyenlerden- bâzıları -onun kıyası Sünnete takdim ettiğini bile iddia etmişlerdir.

Bunu etraflıca izah etmek uzun boylu incelemeğe muhtaçtır. Onun hallettiği mes'eleleri, rivayet ettiği Hadîsleri araştırmalı, Hadis rivayet olunan mesele hakkında onun fıkıh görüşü nedir, bunu bilmeli. Hadîse uygun mu, yoksa muhalif mi düşüyor? Eğer Hadîs bulunan şeyde görüşü muhalifse bunu Hadîsi bilerek mi yaptı, yoksa Hadîs ona ulaşmamış mıydı? Hadîsi bildikten sonra muhalefet ettiyse, kitaptan veya meşhur Hadîsten bir asla dayanarak mı muhalefet etti; yoksa böyle bir asla dayanmaksızın mı? Bunları incelemek büyük bir cehd sarfını ister. Bunları hakkiyle beyan eden ve izhar etmek demek Ebû Hanîfe'nin fıkıh görüşünü tam bir surette beyan etmek demektir. Bu suretle onun fıkıhının muhayyer vasıfları meydana çıkar. Onun hakkında söylenen öğü-cü ve yerici sözlerin nasıl olduğu görülür. Bu büyük imanın fıkıhtaki usulünü inceliyen usul ulemasının takdir ettiklerine yönelmeden furû' mes'delerinden Sünnete itimadı derecesini Öğrenmeğe kalkışmadan önce İmâm-i A'zam'a edilen bir ithamı reddedelim ki, o da kıyası haber-i vahide takdim etmek, bâzı ulema nezdinde sıhhati kabul edilen Hadîsleri reddeylemek mes'elesidir.

Ebû Hanîfe, Allah ona bol bol rahmet eylesin, sağlığında daba Sünnete muhalefetle itham olunmuştur. Ölümünden sonra onun kadrini küçültmek isteyenlerin bunu sık sık ileri sürdüklerini görüyoruz. Ebû Hanîfe bizzat kendisinden bu töhmeti reddetmektedir. Rahmetli şöyle derdi: «Bizim kıyası nassa takdim ettiğimizi söyleyen yalan söylüyor ve bize iftira ediyor. Nas bulunduktan sonra kıyasa ihtiyaç

mı kalır?»^{229[2]}

Bu sözüyle Ebû Hanîfe işin hakikatini bildirmektedir. Diyor ki, nas bulunmadığı zaman ancak kıyasa baş vurulur, nas bulunursa kıyasa gitmeğe hacet kalmaz.

Hattâ Ebû Hanîfe şunu da tasrîh etmiştir ki: «Şiddetli zaruret olmadıkça kıyas bile yapmaz. Şöyle diyordu: «Biz ddetle zaruret varsa ancak o zaman kıyas yaparız. Zira mes'elenin delilini evvelâ Kitaptan, Sünnetten veya Ashab-ı Kiramın fetvalarından aranız. Onlarda delil bulamazsak meskût bırakılan bu mes'eleyi de hakkında nas olanlara kıyasla hüküm veririz.»^{230[3]}

Başka bir rivayette şöyle demektedir: «Biz evvelâ Kitap'tan alırız. Ashabın ittifak ettikleriyle amel ederiz. Eğer ihtilâf ederlerse o zaman aradaki müşterek illet dolayısıyla bir hükrnü diğerine kıyas ederiz, tâ ki mânâ açık olsun.»^{231[4]}

Allah razı olsun, Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet olunur: «Biz evvelâ Kitabullah ile, sonra Resulünün Sünneti île amel ederiz. Sonra Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın ve Ali'nin sözleriyle amel ederiz.»

Başka bir sözünde şöyle diyor: «Anamın, babamın başı için Resûlullah'tan gelen can başüstünedir. Bizim ona asla muhalefetimiz yok. Ashabdan gelenleri ihtiyar ederiz. Başkalarının dediklerine gelince, onlar adamsa bizler de adamız.» (Yâni onlar gibi biz de ietihad ederiz.)

Rivayet olunduğuna göre. Halife Ebû Cafer Mansur ona mektup yazarak, «Bana ulaştığına göre sen kıyası, Hadîse takdim eder-mişsin» demiş. Ebû Hanîfe buna şöyle cevap vermiş: «Yâ Emîr'el-Mü'mînîn, iş size ulaştığı gibi değildir. Ben evvelâ Kitabullah ile amel

^{229[2]} İmam-ı Şa'rânî, Mizan, -c. I, s. 15.

^{230[3]} İmam-ı Şa'rânî, Mizan, c. I, s. 15

^{231[4]} İmam-ı Şa'rânî Mizan. c, s. 15

ederim. Sonra Resulünün Sünnetiyle, sonra Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali Hazretlerinin hükmettikleriyle, sonra diğer Ashabın ahvâliyle hüküm veririm, Sonra da, eğer aralarında ihtilâf varsa, kıyas yaparım...^{232[5]}

99- Kıyası Sünnete Asla Takdim Etmez

İmâm-ı A'zam Ebû Hamfe'den bu hususta rivayet olunan söz-îer bunlardır. Görülüyor ki, ona yapılan iftira ona kadar gelmiş. O bunu reddediyor, inkâr ediyor, hem de şiddetle reddediyor. Halifeye gönderdiği cevapta bunu kaydederek tarih huzurunda resmen tescil ediyor. Onun için kesin olarak diyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin Mezhebi kıyası Hadîs üzerine asla takdim etmez, hattâ cesaretle şunu söyleyebiliriz ki, Müslüman fukahâsı arasında kıyası, sahih Hadîs üzerine tercih eden asla yoktur. Bir rivayeti reddederler, Kur'ân-ı Kerîm'e ve din esaslarından birine muhalif râvinin sözünü kabul etmezler. Fakat bunun mânâsı kıyası Hadîs üzerine tercih etmek, Hadîsi bırakıp ta kıyası almak değildir. Belki de bunun mânâsı, din, ahkâmından kat'i olan bir esasa ve fikrî hüküm nizâmına muhalif olan rivayeti tasdik etmemek demektir. Çünkü zan-nî olan delil, kat'i olan asıl Önünde duramaz. Kat'i olan alınır, zannî olanın sıhhati kabul edilmez. Bunun izahı ileride haber-i vâhid bahsinde gelecektir.

100- Delil Olarak Aldığı Hadîsler: Mütevatir Hadîs

Şimdi İmâm-ı A'zam'ın hangi Hadîsleri kabul ve hangilerini reddettiğini beyâna başlıyalım:

^{232[5]} İmam-ı Şa'rânî Mizan. c. I, s. 52.

Hadîs ve usul uleması râvilerinin sayısına göre Hadîsleri üç kısma ayırırlar; Mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid olan Hadîsler. Hicretin ikinci asrında haber-i. vâhidlere (Ahbâr-ı Hâssa) tabir olunurdu.

Mütevâtir Hadîsi ve haberi Fahr'ül-Îlâm Pezdevî şöyle tarif eder:

«Yalan üzerinde anlaşmalarına ihtimal verilmeyecek ve sayılmayacak kadar sayısı çok bir cemaatin rivayetine mütevâtir denir. Bunlar hem çokluk ve hem de adaletleri ve yerlerinin ayrı ayrı olmaları bakımından yalan üzerinde birleşmelerine ihtimal bile verilmez. Onun için rivayetleri doğrudur. Yalnız bu rivayetin baştan somına kadar böyle gelmesi şarttır. Bu cemaattan yine böyle bir cemaatin nakli lâzımdır. Kur'ân-ı Kerîm'in nakli işte böyle olmuştur. Beş vakit namaz, namaz rek'atlerinin sayısı, zekâtın miktarı, benzerleri de böyle naklolunmuştur.^{233[6]} (1)

Mânâ bakımından mütevalir Hadîsler mevcuttur. Fakat metni aynen rivayet olunmuş mütevatir Hadîsler nâdirdir. Ve tevatüründe ittifak hâsıl olmamıştır. Lâf zan tevatüre misâl şu Hadîs-i şeriftir: «Bilerek, benim üzerimden yalan söyleyen kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.» Manen mütevâtire misâl çoktur: «Ameller niyete göredir. Her kişi niyet ettiğine göre karşılık bulur. Bir kimse Allah ve Resulü için hicret,ederse hicreti Allah ve Resulüne olur. Hicreti elde etmek istediği dünyalık veya almak istediği bir kadın için olursa, o zaman da hicreti onlara olur,»

Mütevâtir Hadîs îm-i yakîni icabeder. Ulemanın ekserisi «Mütevâtirden hâsıl olan ilim, müşahadeye dayanan ilim gibidir.» demişlerdir. Bir kısmı İse:

^{233[6]} Fahr'ül-İslâm Pezdevî, Usul,cüz II, Keş'ül-Esrâr Haşiyesinde s. 681. O adaleti ve memleketlerin ayn ayrı olmasını şart koşuyorsa da Cumhura göre bunlar her eserin şartlarından değildir.

«Mütevâtir olan haber yakın değil, tu-mânîten icabeder» derler. Tumânînetin mânâsı onlara göre şüphe ve vehim arız olma ihtimalini taşır. Bu görüşlerini şöyle izah ederler : Tevatür bir takım haber-i yâhidlerin bir yere toplanmasıyla meydana geliyor. Haber-i vâhidlerin her biri teker teker yalan olma ihtimali vardır. Bu muhtemellerin birbirine katılmasıyla ihtimal kesilmiş olmaz. Eğer ihtimal kesilmiş olsa ve bir araya toplanmakla yalan muhal olsa, caiz olan şeyin gayri mümkün olması icabeder. Zira caiz ve mümkün olan yalan gayri mümkün oluyor. Bu ise bâtıldır. Bâtıla götüren şey de bâtıldır. Yâni yalan ihtimali kesilmek de bâtıl olur. Mantık da, ameli vakıalar da bunu te'yit ederler.

Doğru olmiyan haberlerin topluluk arasında t e vâ türen yayıldığı, kabul edildiği, halkın seleften bunu böylece aldığı olmuştur. Halbuki bunun çürük olduğu meydandadır, yalan olduğuna delil vardır.

Cumhur ise mütevâtir haberin müşahade gibi ilm-i yakın ifade ettiğini şöyle isbat ederler: insanlar fitratları icabı buna alışmışlardır. İnsanlar babalarını mütevâtir haberlerle bilirler. Oğullarını da müşahade ile görüp bilirler. Kible-Kâbe cihetini tevatürle bilirler, evlerinin yönlerini müşahade ile bilirler. Demek tevatür de müşahade gibi sağlam bilgi kaynağıdır.

Mantık görüşleri de insanların eskidenberi kabul edip uyuştukları bu cihetin doğruluğunu isbat etmektedir. İnsanlar çeşit çeşit tabiatlarda, türlü türlü meşreplerde yaratılmışlardır. Uyuşup birleşemezler. Eğer bir haberde birleşirse bu ya işitme suretiyle olur, yâni hepsi onu Öyle işitmiştir. Veya bu uydurma bir şeydir. Hepsinin aynı şeyi uydurması olamaz. Çünkü öyle sayılmıyacalc kadar çok kalabalık bir insan kitlesinin aynı şeyi uydurup onda birleşmeleri mümkün değildir.

Öyle olunca bu birleştikleri haberi behemehal duymuş ve işitmiş olmaları lâzımdır. Böylece mütevâ-tir haber kat'i ilim ifade etmiş olur.^{234[7]}

Mütcvâtir Hadîsler Ebû Hanîfe'yc göre şüphesiz ki hüccettir, delildir. Tevâtüren bilinen haberi inkâr etliğı duyulmamıştır.

101- Meşhur Hadisler

Meşhur Hadis, birinci veya ikinci tabakada bir râvi tarafından rivayet olunup da sonra yalan üzere ittifak etmelerine ihtimal vcrlmiyen bir cemaatın rivayet ettikleri Hadîstir. Keşf'ül-Esrâr sahibi diyor ki:

«Hadîsin meşhur olmasına itibar ikinci ve üçüncü hicret asir-îanndadır. Muteber üç asırdan sonra meşhur olmağı itibar yoktur. Çünkü sonraları bütün haber-i vâhidler şöhret bulmuş, yayılmıştır, fakat onlara meşhur denilmez. Onlarla kitaba ziyade yapmak caiz olmaz.

Hadîs ve usul ulemasınca Hadîs-i meşhurun tarifi budur. Meşhur Hadîse müstafiz de denir. Meşhur Hadîsin hükmünde ihtilâf olunmuştur. Bir kısmı onu haber-i vâhid hükmünde sayıp oni'n gibi zan ifade eder, demişlerdir. Ve amel hususunda delil tutmuşlardır. Hanefiyye ulemasından bâzı tahrir sahiplerine göre ise, meşhur, mütevâtür gibidir, yakın ifade eder, yalnız müşahade gibi zaruret yoliyle değil de istidlal suretiyle ifade eder. Yine Hanefiyye ulemasından bir kısım

^{234[7]} Bak. Keşf'ül-Esrâr, cüz. III.s, 613.Ulemanın bazısına göre tevatür yakia ifade eder, fakat müşahade gibi zaruri olarak değil, Allah'ın birliğini tanımak gibi istidlal suretiyle delâlet eder. Diyorlar ki: İlim, mahsus bir emir hakkında yalan üzere ittifaka onları sevkeden bir sebep bulunmayan habercilerin bildirmeleriyle hâsıl olur. Böyle olan bir şeyin yalan olmayacağını biliriz. Doğru olması lâzım gelir. Eğer tevatürle bilinen şey müşahade gibi zaruri ilim olsaydı onda ihtilâf etmezlerdi. Nasıl ki bir şeyin cüzlerinden daha büyük olduğunda, mevcudun ma'dum olmadığında ihtilâf etmiyorlar. Tevatürde ihtilâf edince onun zaruri olmadığı anlaşıldı. Tafsîlât için Keşf'ül-Esrâr'a bak.

tahric sahiplerine göre ise: İlm-î yakın değil de, tumânînet ifade eder. Mütevâtirin altında, haber-i vahidin ise üstündedir. Onunla Kitaba ziyade yapmak caiz olur.

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe'nin mezhebindeki tahric uleması meşhur Hadîsle Kitab'a ziyade yapılmasında birleşiyorlar. Çünkü o haber-i vâhid olan Hadîslerden daha kuvvetli bir mertebededir. Yalnız ilm-i yakîn ifade etme hususunda mütevâtir derecesine ulaşip ulaşmamasında ihtilâf etmişlerdir. Onunla istidlal etme ve Kitab'a ziyade yapma hususunda ise müttefiktirler.

Meşhur Hadisle Kitab'a yapılan ziyadelerden biri reem cezasıdır. Bu meşhur Hadîsle sabittir. O da: «Dul dulla zina yaparsa yüz değnek ve taşla reem cezası vardır.» Hadîsidir. Yine meşhur haberle sabittir ki, Hz. Peygamber, Mâiz zina yaptığı zaman onu reem etmiştir. Mest üzerine mest etmek de Hz. Peygamber'den meşhur olarak nakille sabittir. Yemin kefareti orucunu birbiri ardı sıra tutmak da, Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet olunan Hadîs-i meşhurla sabittir. Âyete ziyade bunlarla yapılmıştır..

Bunlardan görülüyor ki, Ebû Hanîfe'nin Mezhebindeki iürû' mes'eîelerini inceliyen tahric sahipleri onlara bakarak, Ebû Hanîfe'nin meşhur Hadîsleri yakîn mertebesinde veya ona yakın bir derecede tuttuğuna hükmediyorlar. O derece ki, Ebû Hanîfe meşhur Hadîsle Kur'ân'ı tahsis yapıyor, onunla Kur'ân'daki ahkâma ziyade ediyor, demektir. Tahric sahiplerinin tevatür gibi yakîn ifade edip etmemesi bakımından meşhur Hadîsin kuvvet derecesinde ihtilâf etmeleri, rivayet olunan fûrû' ahkâm mes'elelerinde tesirini göstermiyor.

102- Haber-i Vâhîd, Haber-İ Hâssa

Haber-i vâhid denen Hadîse gelince - Şafîî ve onun arasındakiler, buna (Haber-i Hâssa) derler - bu bir veya iki veya daha ziyade kimsenin rivayet edip şöhret derecesine ulaşmıyan Hadîstir. Haber-i vâhid olan Hadîslerin Hz. Peygamber'e ittisalî zann-ı râcîh üzeredir, yoksa ilm-i yakîn yoluyla değildir. Onun için ulema bunlar hakkında : «İttisal var, fakat şüpheli» demişlerdir. Keşf-ül-Es-râr sahibi şöyle diyor: «Bu haberin ittisalinde sureten ve manen şüphe vardır. Sureten şüphenin sübutu şöyledir: Hz. Peygamber'e ittisal kat'i olarak sabit olmuş değildir. Manen şüpheyeye gelince: Ümmet onu kabulle karşılamadı... Bunlarda adede itibar yoktur. Yâni haberin vârisinin müteaddil olması, haber tevatür ve meşhur derecesine ulaşmadıktan sonra, onu haber-i vâhid olmaktan çıkarmaz.»^{235[8]}

103- Haber-i Vahidin Hüccet Olması

Haber-i Vâhid denen Hadîslerde böyle bir ittisal şüphesi mevcut olduğundan, ictihad yapılan asırlarda bunlarla ihticac yapmağı, hunları hüccet tutmağı inkâr eden mütehitler bulunmuştur.^{236[9]}

Zira Hz. Peygamber'in lisanından yalan Hadîs uyduranlar çoğalmış, sahih Hadîsler, sahih

^{235[8]} Abdülaziz Buhârî, Keşf ül-Esrâr, cüz. II, s. 990.

^{236[9]} İmam Şafîî'nin (İr.mâ'ul-İlim) de kaydettiğine göre bu hususta münakaşa yapanlar Basra'lılar .".ir. Diğer taraftan görüyoruz ki, ulema bunu Cubbâî'ye nisbet ederler. Ali Cubbâî üçüncü asrın sonunda, dördüncü asrın başlarında yaşamıştır. Mutezilenin üstadlarıdır. Haber-İ'vahidi hüccet tutmağı aklın reddeder. Onun şüphesi şöyledir: Şeriatın vâzı olan Alîahu Teâlâ bu şeriatın şüpheyeye yer bırakmıyan bir yolla insanlara tebliğ kaadirdir. Zira tebliğin iktizası onun haber-i vâhid gibi şüpheli bir yolla değil, şüphesiz bir surette isbmdr. Şia'dan bazıları haber-i vâhid. olan Hadîsi hüccet tutmağı, akılla değil, nakli bir delile dayanarak reddetmek isterler. O da Cenâb-ı Halik'm: Bilmediğin bir şeyin izinden gitme!» Ayet-i Kerîmesidir.

olmayanlarla karışmış. Hadîsin Hz. Peygamber'e ittisali şüphesine bunlar da karışınca onu hüccet saymamışlar. İmam Şafî bu gibi adamlarla Basra'da bu hususta münakaşalarda bulunduğunu söylüyor. Basra, eskidenberi Mutezilenin yuvasıdır. Orada muhtelif dinlerden, türlü fırkalardan adamlar vardı. Bu söze kail olanlar yâni haber-i vahidi delil olarak al-miyanlar şüphesiz ki, Şafî'den Önce de mevcuttu. İmâm-ı Ebû Ha-nîfe'nin asrında da vardı. Zira Peygamber lisanından yalan söylemek, sahih olan ve sahih olımyan Hadîsleri ayırd etmek Ebû Ha-nîfe zamanında da bütün şiddetiyle hüküm sürüyordu. Onun zamanında Hadîsleri ölçen kaideler henüz tamâmiyle kurulmuş değildi. Sahih Hadîsler henüz toplanmamıştı. Çeşitli hevâ' ve delâlet sahipleri takını takım her yerde mevcuttu. Her grup kendisini haklı görüyordu. Ümmet ise fukahâsı ve muhaddisleriyle, kendini korumağa çalışıyordu. Onlar da bu zifiri karanlık ortasında ümmete Hak yolu gösteriyor, ışık tutuyorlardı.

Onun için cumhur fukahânın görüşü, haber-i vâhid olan Hadîs eğer mevsuk ve âdil bir kimse tarafından rivayet edilirse onu kabul etmektir. Onu itikat hususunda değilse def' amel hususunda delil ve hüccet sayarlardı. Zira itikat, şüphe bulunmiyan yakînî deliller üzerine kurulmak lâzımdır. Çünkü itikat demek, delile dayanan kat'î ve sarsılmaz bir bilgiye kanmak demektir. Onun için şüpheli olan zannî bir şey bunda delil olamaz. Amel ise tercih üzerine kurulur. Mutlak ihtimâli kaldırmak değil de, delilden neş'et etmiyen ihtimâli nefi' etmek kâfi gelir. Hadîsi rivayet edenin âdil,

mevsuk bir kimse olması doğruluk cihetini yalan cihetine galip kılar. Yalan ihtinialî delilden neş'et etmemiş olur. Delilden neş'et etmiyen ihtimâle ise

itibar yoktur. Doğruluk ihtiniali delili te'yit eder. Onun için muktezasiyle amel lâzım gelir. İnsanlar dâvalarında, muamelelerinde ve işlerinde bu yol üzere yürürler. Eğer bu işler hiç şüphe ihtimali olmıyan delillere dayanmak lâzım gelseydi, bütün işler dururdu, insanların, umuru muattal kalırdı, bir hakka hükmedilemez, bir bâtıl def olunamazdı. Çünkü ihtimalsiz delil bulmak güç.

105- Ebû Hanîfe Haber-1 Vahidi Delil Alan Fukahâdandır

Ebû Hahîfe - Allah ondan razı olsun - haber-i vâhid Hadîsleri kabul eden ilk fukahâdandır. Onları hüccet olarak alır, onlara baş vurur, şayet görünüşe muhalif bir sahih Hadîs bulursa, görüşlerini onlara göre düzeltir. Hz. Ömer'in fetvasını öğrenince kölenin verdiği aman hakkındaki görüşünden nasıl döndüğünü yukarıda söylemiştik. Haber-i vâhid voliyle kendisine rivayet olunan Sahabe fetvası hakkında böyle hareke teden Ebû Hanîfe'nin, ayni yolla rivayet olunan Peygamber'in Hadîsi hakkında nasıl hareket edeceğini siz söyleyin. Haber-i vâhid Hadîsleri nasıl delil olarak alıp kabul ettiğine misâl getirmek istemiyoruz. Okuyucunun Önünde İmam Ebû Yusuf'un Kitab'ül-Âsân ile İmam Muhatnmed'in Ki-tab'ül-Âsân durmaktadır. Bu iki kitaba şöyle serî' bir göz atış, Ebû Hanîfe'nin haberi vâhidleri nasıl kabul ettiğini, fıkım onların üzerine nasıl kurduğunu, onların nassile nasıl amel ettiğini, onlardan hükümlerin illetlerini nasıl çıkardığını, sonra kıyas uydukça olara nasıl kıyas yaptığını, insanların maslahatına nasıl çalıştığını okuyucuya açıkça göstermeğe kâfidir. Biz değerli okuyucuya o iki kitaba bakmağı tavsiye ederiz. Bu iki kitabın sıhhatın-da,

nisbetinde asla şüphe yoktur.

Ebû Hanîfe bunları talebeleri arasında böylece takrir ederdi. Onlar bunları üstadlanndan aldılar. Görüyoruz ki, imam Muham-med (El-Asl) kitabında haber-i vahidin delil olduğunu isbat için sahih asardan deliller getiriyor. O, Hanefiyye Mezhebi usulünü bilen herkesin malûmu olduğu veçhile, mezhebin görüşünü aynen nakleder, en ince teferruatına kadar düşünceleri tasvir eder. As-hab-ı Kiram'ın haber-i vâhidleri nasıl kabul ettiklerine ve Peygamber'in onları bu hususta nasıl takrir ve ikrar ettiğine dair Hz. Peygamber'in sözlerinden, Ashabın haberlerinden bir sürü delil gösteriyor. Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra haber-i vahidi kabul kimse inkâr etmemiştir. Bâzıları yalnız bu hususta ihtiyatlı davranmış olmak için bâzan haber-i vahidi başka bir haberle tevsik etmek ister veya yeminle takviye eder. Bütün bunlar gönlü yatışsın, kalbine kanaat'gelsin diyedir. El-Asl'da istihsan babında bunları hep zikretmiştir.

Irak fıkhnın haber-i vahide nasıl itimat ettiğini göstermek için sana o kitaptan kısaca bâzı örnekler verelim:

îmam Muhammed, ninenin mîrası hakkında Mugire b. Şa'be'-nin haberini naklediyor. Hz. Ebû Bekir'in Önünde Hz. Peygam-ber'in nineye altıda bir hisse verdiğiine şahadet etti. Ebû Bekir de ona: «Seninle beraber başka bir şahit daha göster» dedi, O da Muhammed b. Seleme'yi getirdi. O da aynı tarzda şahitlik yaptı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir nineye altıda bir hisse verdi. İşte bu bir onda haber-i vahidi kabul etti. Yalnız başka bir

Rivayet olunduğuna göre Hz. Ömer b. Hattab'ın yanında Ebû Musa El-Eş'arî şu Hadîs-i şerifi rivayet eder : «Biriniz üç defa izin istersiniz de izin verilmezse

dönüp gitsin.» Hz. Ömer, Hz. Peygam-ber'in böyle buyurduğuna başka bir şahit daha getir! dedi. O da Ebû Said Hudri'yi getirdi O da aynı surette şehâdet etti.

İmam Muhammed bu iki haberde Ebû Bekir'in ve Ömer'in şahit isteme mese'îesini şöyle izah ediyor: «Bu şahitleri onlar ihtiyaten istediler, yoksa bir kişinin haberi kâfi idi.»

İmam Muhammed haber-i vahidin kabulü hususuna, kocasının diyetinden kadının mirasçı olmasına dair, Hz. Ömer'in Hadîsiyle de delil getirir. Hz. Ömer baştan kadına ondan mîras vermiyordu. Nihayet Dahhâk b. Süfyan Kilâbi, Hz. Peygamber'in ona Eşyem Dababi'nin diyetinden eşine mîras vermesini yazdığını haber verdi. O da onun sözünü kabul etti.

Yine imam Muhammed şu rivayeti söylüyor: Hz. Peygamber Dihyet'ül-Kelbî'yi İslama davet için bir mektupla Kayser'e gönderdi. Bu da bir delil idi. Hz. Ali'nin de şöyle dediğini naklediyor: «Hz. Peygamber'den işitmediğim bir Hadîsi bana başka birisi söylerse, ondan bunu duyduğuna yemin ettirirdim. Yalnız Hz. Ebû Bekir Hadîs rivayet ederse o doğru söyler.» İmair Muhammed bunu rivayet ettikten sonra şöyle izah ediyor: «Yemin istemesi Hz. Ali'nin ayrıca bir mezhebidir. Hattâ o şahide bile yemin ettirirdi, davacıya beyyine ve şahitle birlikte yemin ettirirdi. Râviden de yemin isterdi. O bununla şunu demek isterdi: Râvi'nin haberi yeminiyle tezkiye edilmiş olur. Lâkin hakkında zevçlerden her birinin şehâdetleri gibi yekdiğerini tezkiye içindir. Yalandan masun olmıyan bir kimsenin haberi yeminle tezkiye edilmedikçe hüccet olamaz. Ancak Hz. Ebû Bekir müstesnadır. Zira Hz. Peygamber'in ona siddîk demesi onun haberini tezkiye etmeğe kâfidir.»

106- Haber-i Vahidin Kabulüne Misaller

İşte îmam Muhammed'in din umurunda haber-i vahidin kabul edildiğini isbat için getirdiği misâllerden bir kaç bunlardır. Hilâl, aybaşı haber-i vâhidle sübut bulur, bir şeyin haram veya helâl olduğuna delil olur: Bu tmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Mezhebinde kabul edilmiş bir kaidedir. Talebelerine bunu takrir etmiş, onlar da bunu kabul ederek almışlardır. Din bahsinde haram ve helâl hususunda bir çok deliller getirmektedir ki, onlardan bir kaçım yukarıda zikrettik. Ebû Hanîfe'ye göre din umurunda haber-i vâ-hid kabul edilince haber-i vâhid olan Hadîslerin hüküm İstinbatın-dan kabul edilmemesi nasıl olur da makul sayılır? Bu Hadîslerin bâzan müteaddit yollarla rivayet edildiği de olur.

107- Haber-i Vâhîdîn Kabulü İçin Şartlar: Zabt Ve Adalet

Ebû Hanîfe'den rivayet olunan fûru' mes'elelerden ve onun usulünden anlaşılıyor ki, haber-i vâhid olan Hadîsleri delil olarak almakta ve onları kabul etmektedir. Kıyasları ve kaideleri için onları sened tutmaktadır. Gerek Ebû Hanîfe ve ashabı ve gerekse onlardan gelen Hanefiyye fukahâsi, rivayetin kabulü için, diğer fukahâ ve bütün muhaddisler gibi râvı de adaleti ve zabtı şart koşarlar. Yalnız Hanefiyye zabtın mânasını tefsirde diğerlerinden daha titiz ve şiddetli davranmaktadırlar. Meselâ Fahr'ül-îslâm Pezdevî usulünde bunu gayet ince tefsir etmektedir. Orada diyor ki:

«Zabta gelince: Bunun tefsiri şöyledir: Sözü lâzım geldiği gibi dikkatle işitmektir. Sonra onun mânasını

murat olunduğu vecih üzere anlatır. Sonra onu büyük bir dikkatle hıfzettir. Sonra onu hıfzında tutmağa devam edip eda edinceye kadar, nefesine itimat etmiyerek onu arasıra müzakere yoliyle kontrol etmektedir...

Zabt iki türlü olur: **1-** Metnin aynı ibareyle ve lügat mânâ-siyle bellemesi, **2-** Buna ilâve olarak fıkıh ve şariat mânâsını da bilmesi. Bu zabtın en kâmil olanıdır. Zabt mutlak olarak söylendi mi kâmil mânâsına gidilii. Onun için yaratılışında veya müsamaha gösterişinde gafleti fazla ulan kiirsenin haberi hüccet olarak kabul olunmaz. Zira onda zabtın birinci kısmı yoktur. Yine bunun içindir ki, muâraza hâlinde, fıkıhla maruf olan kimsenin rivayeti, fıkıhla maruf olmıyamın rivayetine tercih olunur.»^{237[10]}

Bundan da görölüyor ki, Hanefiyye zabtı gayet ince tefsir etmektedirler. Onun kâmil ve tam mânâsını, râvinin fakıh olmasına şâmil tutmaktadırlar. Bununla beraber rivayetin kabulü için râvinin fakıh olmasını şart koşmazlar- Yalnız onu tercih hususunda muteber tutarlar, îki rivayet birbiriyle tearuz ederse: Râvilerden biri fakıhtır, diğeri ise fakıh değil, işte o zaman fakıh olan râvinin rivayetini tercih ederler. Çünkü o daha belleyişli, daha ince araştırmacı ve dîni daha çok anlayışlıdır.

Râvinin fıkıhı dolayısıyle tercih edilişim Ebû Hanîfe'nin İmam Evzâî ile yaptığı bir mübahasede Ebû Hanîfe'nin lisanından duymaktayız. O münazarayı nakledelim:

«Süfyan b, Uyeyne rivayet ediyor: Ebû Hanîfe ve Evzâî Mekke'de Dâr-ül-Hayyâtinde buluştular. Evzâî Ebû Hanîfe'ye dedi ki:

— Siz rükûa varırken ve rükûdan kalkarken neden

^{237[10]} Fahr'ül-İslâm Peşrevi Usul, cüz n, s. 717.

ellerinizi kaldırmıyorsunuz? Ebû Hanîfe şu cevabı verdi:

— Çünkü Resûlullah'ın rükûa giderken ve rükûdan doğrulur-ken ellerini kaldırdığına dair sahih bir rivayet yok ta ondan kaldırmıyoruz.

— Nasıl olur, Zührî Sâlim'den, o da babasından, o da Resû-lullah'tan olmak üzere rivayet etti ki, Hz. Peygamber namaza başlarken rükûa varırken ve rükûdan doğrulurken ellerini kaldırdı.

— Hammâd İbrahim'den, o da Alkame'den ve Esved'den, onlar da îbn-i Mes'ud'dan rivayet ettiler kî; Hz. Peygamber ancak namaza başlarken ellerini kaldırırdı. Ve bunu artık yapmazdı. Bunun üzerine Evzâî dedi ki:

— Sana Sâlim'den, babasından Hadîs rivayet ediyorum. Sen kalkıp bana Hammâd, İbrahim'den şöyle şöyle rivayet etti diyorsun. Ebû Hanîfe'nin cevabı şöyle oldu:

— Hammâd, Zührî'den daha fakih idi. İbrahim Nahaî de Sâlim'den daha fakih ti. Alkame de Abdullah b. Ömer'den aşağı değildir. İbn-i Ömer'in Sahabelik fazileti varsa Esved'in de bir çok faziletleri vardır.»
Bu rivayetin sonu başka türlü de rivayet olunur, şöyle ki:

«İbrahim Sâlim'den daha fakihdir, eğer Sahabelik fazileti olmasa, Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihdir, Abdullah ise o bildiğin Abdullah^{238[11]} Yâni Abdullah b. Mes'ud'un fıkhındaki derecesine bu zikrolunmalardan hiç biri yetişmez.»

Bu münazara da bize gösteriyor ki, Ebû Hanîfe tercih esnasında râvinin fikhını göz önünde tutuyordu. Daha fazla fakih olanı, fikh bilgisi az olan üzerine takdim

^{238[11]} Şahveliyyullah Dehlevî, Huccetu'llah'il-Bâliga, c. I, s; 143.

ederdi. Onun için fakih ohnı-yan râvinin rivayeti, fakih olanın rivayetine tearuz edemez. Çünkü birinci daha iyi beller, daha kuvvetle hıfzeder, daha kâmil olarak anlar, uyulmağa daha lââyık olur.

Bu münazaranın işaret ettiği diğer cihet şudur: Her fakih kendisinden ilim aldığı ve rivayet ettiği muhaddisten yana olmakla, onun tarafını tutmaktadır. Bu ise muhît taassubunun menşeidir. Daha ince bir tabirle: Her muhitin, oraya gelen Sahabeden aldıkları ve rivayet ettikleri Hadîsleri tutmağa başlamaları demektir.

Şems'ül-Eimme Serahsî, Ebû Hanîfe nezdinde rivayetin azlığını zabt hususundaki şiddetiyle izah ediyor ve bir de bunun sebe* bini Hadîs rivayetini az yapan selef-i salih uymasında buluyor. Ve şöyle diyor:

«Ebû Hanîfe'nin rivayetleri azdır. Hattâ ona bâzı dil uzatanlar, onun Hadîs bilmediğini bile söylerler. Halbuki iş hiç de onların sandıkları gibi değildir. O asrında en iyi Hadîs bilendi. Fakat zabtın kemâl şartına riâyet ettiğinden onun rivayeti az olmuştur.»^{239[12]}

108- Haber-i Vâhîdle Kıyas Tearuz Ederse

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe haber-i vahidi kabul ediyor ve onu almakta asla tereddüt etmiyor. Fakat mezhebinin fukahâsının, râvinin zabtı işinde ortaya çıkardıkları gibi, gayet titizlik gösteriyor. Rivayetler tearuz ettiği takdirde fakih oân râvininkini tercih ediyor. Râvilerin içinden fukahânın Hadîsini diğerlerinkine takdim ediyor. Daha fakih olanın Hadîsini de daha az olandan ileri tutuyor.

^{239[12]} Keşfül-Earâr, cüz. H, s. 718.

Ulema arasında ihtilâf mevzuu olan cihet şudur: Ebû Hanîfe'-ye göre haber-i vâhid kıyasla tearuz ederse kıyasa muhaliftir diye haber-i vâhid reddolunur mu' Kıyasa muhalefet Hadîste illet sayılır mı? Yoksa kıyası oirakıp Hadîs mi kabul olunur. Çünkü nas olan yerde kıyasa yer yoktur. Fakih râvinin Hadîsi kabul olunup da diğerleri red olunur? Yoksa kıyas kapısını kapamadıkça bu şartla o da kabul edilir mi?

işte görüşlerin çarpıştığı noktalar bunlardır. Evvelâ ulema arasında ihtilâf yeri şudur: Kıyasa veya islâm fıkından maruf her hangi bir umumî asıl ve kaideye muarız olan haber-i vahidin kabul edilip edilmeyeceği ciheti. İkinci olarak Ebû Hanîfe'nin bu husustaki durumu nedir ve hangi görüş acaba onun re'yidir. Biz evvelâ ihtilâfı anlatalım, sonra da ikinci noktaya gelerek rivayetlerin ışıǵı altında Ebû Hanîfe'nin görüşünü anlamağa çalışalım.

109- Muhaddîsler Haber-İ Vâhîdî Kıyasa Takdim Ederler

Yukarıda geçtiği üzere haber-i vâhidle kıyas tearuz edince bu hususta ulema ihtilâf etmişlerdir. Hadîs uleması ve fukahâsmca haber-i vâhid kıyasa takdim edilir. Çünkü kıyas ve re'y nas bulunmayan hususta muteberdir. Halbuki haber-i vâhid dahi olsa mademki biil nas mevcuttur, öyleyse kıyasa yer yoktur. Çünkü kıyasa ancak zaruret halinde gidilir. Burada Hz. Peygamber'e nisbet edilen bir nas bulunduğundan zaruret yok demektir. Hem kıyas zan-nîdir. Haber-i vâhid de sübut itibariyle zannîdir. Hz. Peygamber'e nisbet olunan bir zan ile bir fakıha nisbet edilen zan tearuz edince mantık, Hz. Peygamber'e nisbet olunanı tercihi icabeder. Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali

gibi kibar ashab onlardan sonra da kibar tabiîn, kendi görüşlerine muhalif bir Hadîs nakl olunca hemen re'yl erinden dönerlerdi. Meselâ Hz. Ömer kadına kocasının diyetinden mîras vermezdi, fakat Dahhâk Kilâbi Hadîsini rivayet edince bu re'yini terketti. Abdullah b. Ömer de Râfi' b. Hadîc'in rivayet ettiği Hadîsle müzâraa hakkındaki görüşünden döndü. Ömer b. Abdulaziz ayıpla red esnasında mahsulün bayia reddine hüküm etmişken «Haraç damanladır» Hadîs-i şerifi rivayet olunca bu hükmünü bozmuştur. Bunların benzerleri sayılmıyacak kadar çoktur.

işte Hadîs fukahâsının mesleki budur. Hadîs bulunduğu zaman onlar kıyasa yer vermiyorlar, isterse bu Hadîs haber-i vâhid olsun. Râvinin fakıh olmasını da şart koşmuyorlar. Kıyasa muva-fık olmasını da aramıyorlar. Sonraları imam Şafiî bu mesleğe girmiş, bunu Risalesinde tamamiyle beyan etmiştir. Onun içindir ki, umumî asıllara ve maruf kaidelere muhalif bulunduğundan dolayı imam Mâlik'in bâzısını reddetmiş olduğu bir çok Hadîsleri kabul etmiş, onları delil olarak almıştır. Kur'ân âyetlerini ve meşhur Hadîsleri araştırarak bunu söyliy en Hanefiyye fukahâsından Ebû Hasan Kerhî'dir.

110- Râvî Âdil Ve Fakıh İse Haberi Kıyastan Öne Alınır

Hanefiyye fukahâsından İsa b. Ebân da diyor ki: Eğer haber-i vahidin râvisi âdil ve fakıh olursa onun haberini kıyasa takdim etmek vâcibdir. Yoksa ictihad mevzuu olur. Buna delil olarak şunları zikreder:

Sahabe arasında kıyas kabul edip fakıh olmıyan râvinin haber-i vahidini reddetmek meşhur bir iş tir. Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre'nin ateş değ en şeyin abdesti

bozduğunu rivayet ettiğini duyunca :

— Ateşte ısıtılmış sıcak suyla abdest alsak, bu abdest olmaz mı? demiştir.

Keza yine onun : «Cenazeyi taşıyan kimse abdes't alsın» diye rivayet ettiğini İştince:

— Kuru çubuklara değmekle abdest bozulur mu? demiştir.

Hız. Ali de (Berva) Hadîsini kıyasla reddetmiştir ki, o da mihr tesmiye edilmeyen kadın, kocası ölünce mihr misil alır, Hadîsidir. Buna benzer haberler Ashabdan ve tabiînden pek çok rivayet olunur.

Yine buna delil olarak şunları zikrederler: Kıyas, Sahabenin ve selefın icmaı ile hüccettir. Haber-i vahidin ise Hız. Peygambere ittisalinde şüphe vardır. Öyleyse icmâen sabit olan, kıyasla sabit olan, haber-i vâhidle sabit olandan daha kuvvetli olur. Kıyas haber-i vâhiden daha kuvvetle sübut bulmuştur. Çünkü râvi yanılabilir, yalan söylemek ihtimâli vardır. Halbuki kıyasta böyle bir-şey yok. Kıyasın tahsise de ihtimali yoktur. İhtimali olmıyan delil ihtimâlli olandan elbette daha evlâdır.

işte onlar böyle bir sürü delil bulup getiriyorlar ki, neticede bunların hepsi haber-İ vahidi zedeleyicidir, şayet mukaddimleri doğru ise. Hem bunlar yalnız fakih olmıyan râvinin haberi hakkında da değil, umumîdir. Ancak şunu da kaydedelim ki, delillerin esası mukaddemelerinde düşünülecek yerler vardır. Çünkü bunlar hepsi kıyas, kat'idir, onda ihtimal ve şüphe hiç yoktur, esası üzerinden yürümektedirler. Halbuki kıyasa her cihetten ihtimal girebilir. Çünkü kıyasın esası: Hükme medar olan vasfı (illeti) bulup çıkarmaktır. Halbuki nasla bildirilen şeyin vasıfları arasından bu vasfı tâyin etmek bir emr-i zannîdir. Zira hükümde müessir olan bu vasf olması ihtimali olduğu

gibi, bu vasfın olmaması da ihtimal dahilindedir. Belki "hükümde müessir başka bir şeydir. Bundaki ihtimal de haber-i vâhiddeki ihtimalden az değildir. Belki bundaki ihtimal ondan daha kuvvetlidir. Çünkü sübutun aslına girmektedir, halbuki haber-i vahide dahil olan ihtimal asılda değildir. Çünkü şüphe yanılma ve unutma gibi arızî şeylerden geliyor. Halbuki aslolan: zabtı, belleyişi yerinde bir şahısta bunların bulunmamasıdır.

Kıyasın bâzan haber-i vahide takdim eden bu görüşü izahı bırakmazdan önce şu ciheti belirtmeliyim ki: «Onlar, râvi Sahabî fa-kıh olmadığı takdirde kıyas, onun rivayet ettiği haber-i vâhidlerin hepsine takdim olunur, demiyorlar. Belki de râvi fakih olmadığı takdirde kıyassa muhalif olan haber-i vâhid birdenbire reddolun-maz, müctehid onda i'mâl-i fikir eder, ictihad yapar, eğer bu habere tahrir vechi bulursa, meselâ kıyas kapısını büsbütün kapamıyorsa, onu kabul eder. Bakarsın bir kıyasa muhaliftir, fakat bâzı bakımdan başka bir kıyasa uygundur, o zaman da terk zabtı sağlam olan râvinin haberi terk olunmaz, ancak her bakımdan kıyasa karşı ise o zaman zarureten bırakılır.» sözlerinin mânâsı budur.

Bütün bunlar, râvi âdil olduğu takdirdedir. Fakat râvi mechulse, adaleti bilinmiyorsa, böyle olan râvinin kıyasa muhalif olan haberi bu görüş sahiplerine reddolunur, kıyas alınır, Müctehid de her hangi bir suretle kıyasa uygun bir çıkış aramağa uğraşmaz.^{240[13]}

Fahr'üMslâm, Isâ b. Ebâ'nın bu görüşünü müdafaa etmektedir. Hattâ bu görüş, Ebû Hanîfe'nin ve ashabının görüşü olduğunu bile iddia etmiştir. Bizim bu husustaki görüşümüz başkadır. Onu bu mevzuun sonunda açıklayacağız.

^{240[13]} Tafsîlât için bak: Keşfûl-Esrâr, c. II, s. 698 ve devamı.

111- Ebû Hüseyin Basrî'nin Güzel Bîr İzahı

Ebû Hüseyin Basri haber-i vahidin muhalefeti mes'elesini gayet güzeî izah etmektedir. O kıyası dört kısma ayırmaktadır:

1- Kat'i nassa dayanan kıyas : Mensus olan hüküm, sübutu kat'i olan bir nasla sabittir, illet de bu nassa tasrih edilmiştir veya nassa söylenmiş gibidir. Böyle bir esasa dayanan kıyasa, haber-i vâhid tearuz edemez. Çünkü bu kıyasla sabit olan, nasla sabit olmuş hükmündedir. Nasla bildirilen hüküm kat'i illet nassa soy leniyor, haber-i vâhid ise zannîdir, kat'i nas önünde duramaz. Ha-ber-i vâhid reddolunur. Hz. Peygamber'e nisbeti doğru değilmiş demek olur.

2- Kıyas zannî bir asla dayanır, illet de nasla değil de, istinbat voliiyle sabittir. Bu takdirde arada tearuz varsa haber-i vahit kıyasa takdim edilir. Çünkü haber-i vâhid hükme sarahatiyle delâlet ediyor, kıyas ise hükme bilvasıta delâlet eder. Kıyasa her bakımdan zan girmektedir. İletinin istinbatma zan giriyor, kıyasın dayandığı asıl da zannî idi. O da haber-i vâhid gibi sübut bakımından da zannî. Böylelikle onu her taraftan zanlar kaplamış oluyor.

Haber'i vâhid kıyasa tercih olunur.

Ebû Hüseyin Basri'ye göre birinci kısımda haber-i vahidi, ikinci kısımda da kıyası reddetme hususunda ulema arasında ic-mal vardır.

3- Kıyasın aslı zannî bir nasla sabittir, illet de bu zannî nas-da tasrih edilmiştir. Bu halde haber-i vâhidle kıyas arasında tearuz olur. Bu takdirde haber-i vahidin kıyas üzerine tercih edilmesinde ulemanın icma'ım müellif iddia ediyor. Çünkü sübut bakımından her ikisi de zannî, fajtat haber-i vahidin hükme delâleti sarahat

yoliyledir.

4- İllet tasrih edilmeyip çıkarılmıştır. Kıyasın dayandığı asıl kat'idir, Kur'ân veya mütevâtir Hadîstir. İşte bu suret ulema arasında ihtilâf mevzuudur.^{241[14]}

Ebû Hüseyin Basri'nin kıyasın haber-i vahide muârazası hakkında zikrettiği kısımlar bunlardır. İlk üç kısımda gösteriyor. Fakat ulema, fukahâ arasındaki ihtilâfı böyle bir suretle kaydet-meksizin mutlak olarak zikrederler.

112- Her Devirde Ulema Kendi Usulüne Uymfyan Haber-i Vâhidleri Kabul Etmemiştir

Hakikaten, İmam Şafî'yi ve ondan sonra gelen Zâhiriyye fu-knbâsmı bir tarafa ayırarak, görüyoruz ki, Sahabe asrından baş-lıyarak ietihad asırlarının sonuna kadar bütün fukahâ, Kur'ân' dan veya meşhur Hadîslerden aldıkları her hangi bir usul ve esas f;âideye muhalif olan haber-i vâhidleri bırakmışlar ve onların Hz. Peygamber'e nisbetini kabul etmemişlerdir.

Hz. Âişe: «Ailesinin ağlaması yüzünden ülü azap görür.» Hadîsini reddetmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm: «Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez,» diye bir esas koymuştur. Keza «Gözler onu kavrayamaz» Âyetinden anladığına göre Hz. Peygamber'in Kabbını görmesi Hadisini reddetmiştir. Yine o İbn-Abbas'ia birlikte: Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği Kaba daldırmadan önce elleri yıkama Hadisini reddetmiştir. Çünkü İslâm ahkâmının mec-mûmdan anlaşılan bir asıl vardır ki, o da güçlüğü kaldırmak kolaylık göstermektir. Bunda ise

^{241[14]} Tafsilât için bak: Keşfûl-Esrâr, c. I, s. 699-700.

Burada şunu da hatırlatalım ki, Amîdî ve İbn-i Hâcib diyorlar ki, muhtar olan İllet nasla sâbitse, kıyas habere tercih olunur. Zannilikte mü-sâvt olurlarsa müctehid o zaman tevakuf eder, iki nas arasında câri muâ-raza kaidelerini tatbik eder. İllet eğer müstanbat illet ise haber-i vâhid kıyasa takdim olunur. (Bak: Tahrir, c. II, s. 300).

güçlük olduğundan bu esasa aykırıdır. Buna benzer misaller çoktur.

Medine fukahâsının üstadı olan İmanı Mâlik Hazretleri de umumi asıllara muhalif olan bâzı haber-i vâhidleri reddederdi. '(Üzerinde oruç borcu olan bir kimse ölürse velisi ondan ötürü oruç tutar.» Hadîsini reddetmiştir. Ganimetin taksiminden önce deve ve koyun efi pişirilmiş olan çömlüklerin dökülmesi hakkındaki Hadîsi, güçlüğü gidermek esasına dayanarak reddetmiştir. İhtiyacı olanlara taksimden önce yemek yemeğe müsâade etmiştir. Ibn'ül-Arabî diyor ki: Hadîs sabit olduğu halde sedd-i zerâyı

aslına dayanarak Şevvalden altı gün oruç tutmaktan menelmiştir... Köpeğin yaladığı kabı, bir temiz toprakla olmak şartı ile, yedi defa yıkamak lâzımdır diyen Hadîsi reddetmiş ve şöyle demiştir: "Hadîs bize kadar geldi. Fakat hakikati nedir, bilmiyorum.» Ibn'ül-Arabî diyor ki, çünkü Hadîs iki esasa muâzırdır; Birisi «Av köpeklerinin tuttıkları avı yeyin» Âyeti, diğeri de: Temizlik illeti biriliktir. Köpek de diridir. İmamın Mâlik de Irak fukahası gibi Mu-sarrât Hadîsini reddetmiştir ki o da şudur: «Develeri ve koyunları,, yelinîlerine süt toplasın diye sütlerini sağmamazhk yapmayın. Böyle bir hayvan alan müşteri, sağdıktan sonra sütü az bulursa muhayyerdir, isterse onu ahkor, isterse reddeder, süt için bir sâ burma da verir.» Çünkü bu: Haraç tazminlemdir, kaidesine aykırıdır. Birde b\ır şeyi telef eden ya onun mislini verir, yahutta kıymetini verir. Başka cinsten bir yiyecek o borç ödenmez. Mâlik bu Hadîs hakkında şöyle diyor: «O Mutâvat'da yoktur, sabit de değildir.»

Bu nakl. ettiklerimizden görülüyor ki, Hicaz ehlinin imamı olan Sünnet fakihı Mâlik Hazretleri de kat'i bir kaideye muhalif bulduğu haber-i vâhidleri bazan

reddetmektedir.

113- İbn-i Abdulber'e Göre Ebû Hanîfe'nin Görüşü

Kıyasa muarız olan haber-i vâhidler hakkında ulemanın görüşleri ve ihtilâfları bunlardır. Şimdi bu karışık ve kalabalık görüşler içinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü bilip Öğrenmek istiyoruz.

Bu mes'elede Ebû Hanîfe'nin görüşünün hakikati nedir, bunda ulema ihtilâf etmişlerdir. İbn-i Abdulber şöyle diyor: «Hadis ulemasından bir çokları, âdil râvîlerin haber-i vâhidlerinden çoğunu reddettiğinden dolayı Ebû Hanîfe'ye taanda bulunmağı caiz görürler. Zira o, nezdinde toplanan Hadîslere ve Kur'ân'ın mânasına bu haber-i vâhidleri arzederdi. Onlara uymuyanları reddeder ve ona şaz adım verirdi.»

Bu sözden çıkan netice şudur: Ebû Hanîfe Kur'ân-ı Kerîm'in mânasına muhalif olan Hadîsleri reddederdi, ister nasdan alınmış olsun, isterse ahkâmın illetlerini araştırmak suretiyle çıkarılmış olsun. Kur'ân'm mânalarına ve herkesçe kabul olunan hadîslere uygun düşmiyen Hadîslere şaz adını veriyor.

114- Fahr'ül-İslâm Pezdevî'ye Göre Ebû Hanîfe'nin Görüşü

Fahr'ül-İslâm, Ebû Hanîfe'nin ve ashabının mezhebini şöyle anlatıyor: Haberi vahidin râvisi maruf Ashabdan biri olursa, meselâ: Hulefâyî Râşidîn (Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali), Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Zeyt b. Sâbî, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, müminlerin anası Hz. Aişe ve emsali gibi fıkıh ve dikkati iie meşhur olan Ashabdan birisi rivayet ederse, o zaman kıyas üzerine tercih

olunur. Şayet Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Emsali gibi adalet ve hıfz ile maruf; fakat fıkıh ile tanınmamış bir Sahabî tarafından rivayet edilirse, eğer kıyasa uygun düşerse onunla amel olunur .kıyasa muhalif ise ancak zaruret ve kıyas babını kapaması sebebiyle terk olunur. Fahr-üi-îsîâm bu sözünü şöyle açıklıyor: Bunun izahı şöyledir: Hz: Peygamber'in Hadîsini bel-lemek gayet mühimdir. Manen nakil aralarında şayi idi. Eğer râvinin fikhî noksansa, Uz. Peygamber'in Hadîsinin mânâsını iyi kavrayamaz, onu güzel ihata edemez. Ondan bazı şeylerin gitmesinden emin olunmaz. Ona böyle bir şüphe arız olur, halbuki kıyasta bu yoktur. İhtiyatlı hareket olunur. Râvinin fikhî noksansa, sözünden maksadımız mukayesedir, yoksa onları hâkîr görmek Allah korusun, aklımızdan bile geçmez. İmam Muhammed, Ebû Hanîfe Hazretlerinden onun Enes b. Mâlik'in mezhebini hüccet tuttuğunu, onu taklit ettiğini nakleder. Ebû Hureyre'yi elbette daha muteber tutar. Bizim ashabımızın mezhebi şudur: Onların emsalinin Hadîsleri red d olunmaz. Ancak kıyas kapısı tıkanırsa o zaman başkadır. Çünkü kıyas kapısı tıkanırsa Hadîs, kitabı veya meşhur Hadisi nâsih olmuş olur, icmâa muarız olur. Nasıl ki Ebû Hureyre'den rivayet olunan Musarrat Hadisi böyledir.»^{242[15]}

115- İbn-i Emîr Hac Ne Dîyor?

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ve ashabının mezhebi olmak üzere Fahr'ül-islâm'm zikrettikleri bunlardır.

^{242[15]} Keşfül-Esrâr sahibi Hadîsin, kıyasa muhalefesinde icmâi, Ha-dis-i meşhuru ve Kitabı nesih etmesirâ şöyle anlatır: Her cihetten kıyasa muhalif olmakla zaruret tahakkuk ederse, o zaman haber-i vâhid terk: olunur. Şayet onu alıp da kıyasa terksetse. Hadisin Kitabı nâslıh olması icabeder. «Ey basiret sahipleri itibar edin.» Ayeti kıyasla ameli icabeder. Hadis-i meşhuru neshetmesi de Muaz Hadisidir. icmâa muarız olması da, ümmet kıyasın, hüccet olduğunda mütefiktir. Kıyası reddedenler İlk üç asırdan sonra çıktılar. Onların muhalefetine önem verilmez. Keşfül-Esrâr, c. II, s. 700.

Fakat Tahrir şerhi Takrir ve Tahbirde zikrolunanlar bunlara uymaz. Orada Ebû Ha-nîfe'nin Mezhebinin de Şafîî ve Hadîs fukahâsının mezhepleri gibi olduğu kaydolunuyor ki: Haber-i vâhid kıyas üzerine mutlak surette takdim edilir, ister râvi fakih olsun, ister olmasın, ister kıyas kapısı tıkansın, ister tıkanmasın. İşte oradaki ibare aynen şöyledir: «Haber-i vâhid kıyasa tearuz ederde aralanın te'lîf de mümkün olmazsa ekseriyete göre haber mutlak surette takdim olunur, Ebû Hanîfe, Şafîî, Ahmed b. Hanbel böyle diyenlerdendir.»^{243[16]}

116- Haber-i Vâhîdîn Kıyasla Tearuzunda Ulemanın Çeşitli Görüşleri

Bu naklettiğimizden görülüyor ki, kıyasla haber-i vâhid teâruz ettiği zaman Ebû Hanîfe'nin fûru' mcs'elelerden çıkarılan görüşleri hususunda ulema ihtilâf etmişlerdir. îbn-i Abduîber'in sözü, Ebû Hanîfe'nin kıyası takdim ettiğine işaret ediyor. Fahrûl-ts-lâm yukarıda kaydettiğimiz izahatı veriyor. Diğerleri ise onun her ahvalde haber-i vahidi taktım ettiğini söylüyor. Hatla haberle kıyas arasını bulmak mümkün olmasa, râvi fakih olmiyan bir Sa-habî dahi olsa böyle yapıyormuş.

İşin doğrusu bu hususta Ebû Hanîfe'den türlü türlü fûru' meseleler nakîolunmaktadır. Bâzısında Hadisi alıyor, kıyası terk ediyor. Diğer bâzısında kıyası alıyor, haber-i vahidi bırakıyor.

Birinci neviden olarak şunları kaydedelim: Haber-i vahidi alıp kıyası terk ediyor: Namazda kahkahayla

^{243[16]} Feth'ul-Kadi rsahibl Kemal b. Hummam'm tahriri şerhi olan Takrir, c. n, s. 308, bak: Ebû Hasan Kerhî'nin Mezhebi budur. Çokları buna meylediyor ve bunu Ebû Hanîfe'den ve ashabından naklolunanlara uygun sayıyorlar.

gölmek abdesii bozduğuna dair Hadîsi alıp kıyası terk ediyor. Rivayet- olunduğuna göre kör bir adam bir kuyuya yuvarlanmış, Hz. Peygamber de Ashabıyla namaz kırlarlarmış, bâzıları gölmüşler. Hz. Peygamber onlara abdest alıp yeniden namazı kılmalarını buyurmuş. Namaz kırlarken kahkahayla gülmenin abdesti bozması kıyasa muhalıftır. Çünkü kahkaha namaz dışında abdesti bozmaz. Zira abdesti bozan, mahallerden çıkan birşey değildir. Bununla beraber Ebû Hanîfe ve ashabı bu haberi tercih edip almışlar, haber-i vahidi kıyasa takdim etmişlerdir. Namaz kırlarken kahkahayla gölmek abdesti bozar demişlerdir. Namaz dışında bozmasa da burada haber-i vâ-hid kıyasa tercih olunmuştur.^{244[17]}

Yine bu neviden biri de Ebû Hureyre'nin Hadîsidir. Bir kimse orucunu unutarak yiyip içse orucu bozulmaz. Bu Hadîsi Ebû Hureyre rivayet eder. Bu bir habcr-i vâhiddir. Kıyasa takdim olunmuştur. Kıyasa göre yiyip içmek orucu bozar. Ebû Hanîfe bu haber-i vahidi kıyasa takdim ettiğini tasrih etmiş ve şöyle demiştir: «Eğer bu rivayet olmasaydı, kıyasla bozulur derdim.»

Bu nev'iden misâlleri pek çoktur: Onları saymağa lüzum da yok. Zira fıkhıta mukarrer bir kaidedir ki Hadîsle kıyas terk olunur ve buna istihsan namı verilir. İkinci nevi misâller: Yani haber-i vahidi bırakıp kıyasla amel olunan mes'eleler de vardır. Yukarıda zikri geçen^{245[18]} develeri ve koyunları sütlü göstermek için sağmamak Hadîsi bu nevidendir.

Bu haber kıyasa muhalif olduğundan reddedilmiş, kıyasla amel olunmuştur.^{246[19]}

^{244[17]} Kıyasa muhalif olan Hadisi Ebû Hanife reddeder diyenler bunun Meşhur olduğunu söylerler.

^{245[18]} Yukarıda 117 No: İu bahse ve birinci kısmın (88) No: İu bahsindeki (2) işaretli nota bak.

^{246[19]} Fahr'ül-İslâm bu Hadisin asıl kaidelere muhalif olduğunu şöyle anlatıyor:

1- Süt karşılığı olarak bir sâ' hurma vermeği emrediyor, süt satın alıp teslim aldıktan sonra sağılmıştır. öyle olunca müşterinin malıdır, çünkü müşterinin mülkündedir. Onu ödemek

Memeye sût toplansın diye sağmamayı ayıp ve akdde aldatma da saymıyorlar. Müşteri kendisi aldanıyor, hurma ^{247[20]}Hadisi de bu nevidendir. Onu da Zeyd b. Sabit rivayet eder. Hz. Peygamber hurma üzerindeki hurmaların götürü-pazar kuru hurma ile mübadelesine müsâade etmiş... Ebû Hanîfe ve ashabı kıyasa muhalif diye bu Hadîsi reddederler. Çünkü hurma ribâ cereyan eden mallardandır. Ancak misli misline olursa caizdir, fazlası haramdır. Halbuki götürü satışta ribâ şüphesi vardır, haram olur.

Kur'â Hadîsi de bu nevidendir. Hadis şöyle rivayet olunur: Ali köleyi, efendileri öldürürken azat etmiş, başka malı da yok, üçte birine tasarruf edebileceğinden Hz. Peygamber köleler arasında kur'a çekmiş, ikisine isabet etmiş, dördü köle olarak kalmışlar. Ebû Hanîfe bu Hadîsi reddediyor. Çünkü; kıyasa muhaliftir; Çünkü efendileri boşaymca azatlık bu kölelerin hepsine vâki oldu .İcmâen sabittir ki azatlık bir defa vâki oldu mu artık bozulmaz. Hürriyet ve neseb öyle şer'î hakikallerdir ki bir defa sabit oldular mı bozulmazlar. Öyle ise bu altı kölenin hepsi de azat olmuştur. Yalnız ölen kimsenin tasarrufu malının 1/3 ün de câri olduğundan dört kölenin kıymeti nisbetinde mirasçılar bu altı köleden para isterler. İşte kıyasa muhalif olduğundan haber-i vâhidleri Ebû Hanîfe böyle reddediyor.

Fakat burada şunu kaydedelim ki, ikinci misâlde haber-i vâhid reddolunuyor. Halbuki onu Zeyd b. Sabit rivayet ediyor. O ise Sahabe arasında fıkı en iyi

lâzım gelmez, taaddî yoktur. Onu akitle de Ödemez olmaz, çünkü damân-ı akt, teslimde nihayet bulur. Ondan E*:nra hâtal sütleri ödemiyo. Bu daj sonra sağılmıştır.

2- Memedeki sût, karındaki hami gibidir. Daman lâzım gelmez.

3- Mal dahi olsun yapağı gibi satılana tâbidir.

4- Tazmin akd sebebiyle olsa, onun mukabili paradan düşmek lâzım gelir. Taaddî sebebiyle olsa mislini veya kıymetini vermek ister. Her halde hur.nayla ödenmez.

^{247[20]} Birineci bölümün (88) No: lu bahsindeki (I) işaretli nota bak.

bilenlerdendir. Ferâiz ilminde yüksek bir mevkie var. Onun rivayet etmiş olduğu Hadisin red sebebi kıyasa muhalefet olmaz. Çünkü fakın olmiyan râvinin haberi reddo-lunur. Halbuki Zeyd b. Sabit fakıhtır, hem de ne fakıh! Öyleyse bu tahlil doğru değildir.

117- İki Görüşün Münakaşası

İşte bir kısım misâl getirdik. Bâzılarında haber-i vâlîd alınıyor, kıyas bırakılıyor, diğerlerinde kıyas alınıyor, haber-i vahi d terk ediliyor. Umumî ve küllî kaidelere uyuluyor. Bunlara benzer misâller daha çoktur.

Önümüze iki türlü görüş çıkıyor : Biri İsâ b. Ebân'm görüşü ki; ona göre, haber-i vahidin reddi sebebi, kıyasa karşı olması ve râvinin de fakıh olmamasıdır. İkincisi Kerhî'nin görüşü ki; ona göre de Ebû Hanîfe âdil ve mevsuk olan râvinin haber-i vahidini daima tercih etmektedir. Şayet o bâzı haber-i vâhidleri reddettiye bu kıyasa muhalefetinden başka bir sebeptedir. Getirdiğimiz misâller ışığında ve Ebû Hanîfe'nin bize kadar ulaşan sözleri ışığı altında şimdi bu iki görüşü birbiriyle ölçelim. Şunda şüphe yok ki gösterilen misâller ve Ebû Hanîfe'nin naklolunan sözleri İsâ b. Ebân'ın ve Fahr'ül-İslâmın çıkardıkları neticelere uymamaktadır. Bu da üç sebepten ileri geliyor:

1- Kahkaha Hadîsini Ma'bed Cühenî rivayet ediyor. Halbuki o fıkıhla maruf olmiyan bîr râvidîr. Hadîsin meşhur olduğunu iddia hiç delile dayanmamaktadır.

2- Hurma Hadîsini Zeyd b. Sabit rivayet ediyor. Eğer fakıh olrmyan râvinin Hadîsi kıyasa muhalif olması red sebebi olsaydı, onların kaidesince bunun kabul edilmesi lâzımdı. Çünkü, fakıh olan râvinin Hadîsi kıyasa muhalif de olsa, muvafık da oîsa kabul olunur

diyorlar. Zeyd b. Sabit ise fakihtir.

3- Oruçlu kimse unutarak yeyip içse orucu bozulmaz Hadîsi hakkında; Ebû Hanîfe bunu kabul ettiğini ve kıyası reddettiğini söylüyor. Hadîsin râvisi Ebû Hureyre'dir, Fahr'ül-İslâm ve İsâ b. Ebân onun Ashabın fukahâsından olmadığını söylüyorlar. Demek kıyasa muhalifte olsa burada gayri fakih râvinin Hadîsi kabul olunuyor.

Bunlardan başka şu cihette var. Ebû İfanîfe'den ve ashabından nakloîunana göre: Kıyas nas olmıyan yerde yapılır. Kıyasa muztar kalınca gidilir. Onun için bizce Fahr'ül-İslâm'ın' ve İsâ b. Ebân'ın ortaya attıkları Ebû Hanîfe'nin görüşünü 'ım açıklıyor değildir.

Biz, Ebû Hanîfe'nin re'yi haber-i vâhid dahi olsa Sünneti; illeti müstenbat olan kıyasa tercih etmektir, deyen görüşü kabul ediyoruz. Ulemanın ekserisi de Ebû Hasan Kerhî'nin çıkardığı görüşe meyletmişlerdir. Keşf'ül-Esrâr, Ebû Hasan Kerhîden m şöyle naklediyor:

«Bu söz (Yâni İsâ b. Ebân'ın sözü) bizim ashabımızdan naklolunmuş değildir. Onlardan naklolunan kavil, haber-i vahidin kıyasa takdim edilmiş olduğudur. Görmüyor musun, onlar oruçlu kimse unutarak yiyip içerse orucunun bozulmadığı hakkında Ebû Hureyre'nin haberiyle amel ediyorlar, halbuki bu kıyasa muhaliftir. Onun için Ebû Hanîfe: «Eğer rivayet olmasaydı kıyasla bozulur derdim» demiştir. Ebû Yusuf'tan naklolunduğuna göre o Mu-sarrat Hadîsini kabul etmiştir. Müşteriye muhayyerlik hakkı tanımıştır. Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği sabittir: «Allah'tan ve Resulünden gelen can baş üstüne.» Seleften hiç birisinden râvinin fakih olmasının şart koşulduğu duyulmamıştır. Anlaşıyor ki bu söz, sonradan çıkmıştır. Yeline süt biriktirme ve hurmayı götürü mü-

badele ve emsali Hadîsler için şöyle cevap veriyor: Bunlarla ameli bizim ashabımız, kitaba ve meşhur Hadîse muhalif olduklarından dolayı terk etmişlerdir, yoksa râvinin fakih olmaması yüzünden değil. Çünkü satılık hayvanı sağlamak Kitap ve Sünnetin zahirine muhaliftir.^{248[21]} Ağaç üzerindeki hurmaları mübadele keza Sünnete muhaliftir, yoksa râvinin fakih olmaması yüzünden reddedilmiş değildir. Şu da var ki biz Ebû Hureyre'nin fakih olmadığını kabul edemeyiz. O fakih idî. içtihat şartlarından hiç biri onda noksan değildi. Sahabe zamanında fetva verirdi. O zaman yalnız fakih müctehit olanlar fetva verebilirdi. Ashab-ı Kiramın yücele-rindendi. Hz. Peygamber ona hıfzla dua etti. Allâhu Teâlâ da duasını kabul buyurdu. En çok hadîs belleyenlerden oldu. Hadîsleri ve namı âleme yayıldı.»^{249[22]}

118- Haberi Vâhîde Muhalif Kıyasların Sebebi

Bu tahlilden çıkardığımız netice şudur: Ebû Hanîfe illeti r.üstenbat olan kıyası, vasıflar tearuz edip emareler uyuşmayınca Hadîse tercih etmezdi. Râvi olan Sahabî fakih değilse haber-i vahidi kıyasa takdim ettiğine dair sonradan mezhep adamlarının, daha doğrusu bâzılarının çıkardıkları neticenin îmam'ı A'zam Ebû

Ranîfe'ye nisbeti doğru değildir. Çünkü bu onun dayandığı esaslara uymuyor, ondan naklolan sözlerle muhalif düşüyor, onun hallettiği mes'elelere aykırı geliyor.

Ebû Hanîfe'den naklolan öyle mes'eleler buluyoruz

^{248[21]} Bu hadîsin muhalif olduğu Ayet şudur: «Size her kim tecavüz ederse siz de ona size yaptığının misliyle tecavüz edin.» Tazminin kıymetiyle veya misliyle olacağına dâir hadîs-i şerif vardır.

^{249[22]} Abdülaziz Buhari Keşfül-Esrâr, c. II, s. 103.

ki, onlar haber-i vâhidlçre muhaliftir. Acaba onlara bilerek mî muhalefet etti? Onları bilmiyorsa acaba neden terk edip başkalarını delil tuttu?

Bunlara cevap verebilmek için şu i-ki şekli farzedelim: Şöyle farzederek iş hiç dolaşık olmaz: O Hadîsleri bilmiyordu, onun için içtihat ederek re'yle hüküm verdi. İçtihat ve is-tinbat ederken o Hadîsler malûmu olsaydı, onları gqz önünde tutar, nazarı itibare ahr, mes'elelerin hükümünü onlara göre verirdi! Böyle farzetmek kolay birşey, fakat buna Hanefî Mezhebindeki içtihatların büyük kısmı sağlam olmıyan bir esasa dayanmış oîur. Onun için haber-î vâhidlere her muhalefet ettiği yerde bu faraziyei yürütemeyiz.

Onun için başka türlü düşünmek ve bu haber-i vâhidlerden bâzısına bilerek muhalefet ettiğim farzetmek icabediyor. Hüküm verirken o haber-i vâhidleri bildirdi, fakat bâzı bakımdan onları reddediyordu. Bâzı ulemanın dediğı gibi, bu reddin sebebi râvi Sa-babînin fakıh olmaması, kıyasa karşı gelmesi değildi.

119- Irak Fıkhının Hususiyetleri

Hız. Peygamber'e nisbet olunan bâzı rivayetleri Ebû Hanîfe Hazretlerinin ne gibi sebepler altında reddettiğini anlıyabilmek için Irak fıkhının içtihadını bütün nevileriyle şöyle bir gözden geçirmemiz icabediyor :

Ebû Hanîfe nazarında ilim olacağı olan Küfe fıkhı; Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebû Tâlib ve Ömer b. Hattâb (Allah cümlesinden razı olsun) hazerâtının fetvalarına dayanmaktadır. Hız. Ali Efendimiz Hilâfeti esnasında Kûfe'de ikamet ederken ilmi oraya yayıldı. Abdullah b. Mes'ud'un hayatının uzun bir kısmı orada

geçti. İbn-i Mes'ud içtihad ve fetva yolunda Hz. Ömer'in mesleğini tutuyordu. Re'ye kıymet veren bu zatların ilmi Kûfe'de yayıldı. Ashabın fukahasından olan bu büyük simaların fikhım Kûfe'de Kadı Şureyh, Alkame b. Kays, Meşruk b. Ecda' gibi zatlar alıp neşrettiler. İbrahim Nahaî de onlardan aldı. Ebû Hanîfe'nin üstadı olan Hammâd geldi, bu zikrolunan zatlardan İbrahim'in aldığı fikhı alıp talebesine aktardı. Bununla beraber Hadîs ehline daha yakın olan Şa'bî'nin ilminden de kattı. Fakat Hammâd'da; Hz. Ümer, Hz. Ali ve İbn-i Mes'ud'un fikhını hâmil olan İbrahim Nahaî'nin tesiri daha çoktur.

Madem ki İbrahim Nahaî Hammâd'a bu üç zatın (Ömer, Ali ve İbn-i Mes'ud Hazeratmm) fikhım nakletmiş, Hammâd da sonra o fikhı öylece Ebû Hanîfe'ye aktarmıştır, Öyleyse onların Hadîs Lenkidî hakkındaki düşünce tarzları ve rivayete gösterdikleri son derece dikkat ve titizlik görüşü behemehâl naklolunmuş, onlara geçmiştir. İbn-i Mes'ud, Hz. Peygamber'in bir Hadîsini naklemeden, onun demediği bir şeyi nakletmiş olmak korkusuyla kendini bir titreme alırdı. Re'yle fetva vermekten çekinmezdi. Hz. Ömer de, Hz. Peygamber'in demediği birşey söylerler de yalan yaparlar korkusuyla halkı az rivayet etmeğe davet ederdi. Hz. Ali, âdil ve mevsuk dahi olsa Hz. Peygamber'den bir Hadîs rivayet eden kimseyi rivayetini yeminle tezkiye etsin diye yemin vermeğe davet ederdi. Bundan yalnız Hz. Ebû Bekr'is-Siddîk'ı müstesna tuttu. İşle onlar, Hadis hakkında böyle titiz davranırlardı.

Madem ki Ebû Hanîfe bunların kendisine naklolunan fetvaların ve hüküm verme tarzlarının tesiri altında kalmıştır, öyleyse râvilerin rivayetlerini kabul hususunda gösterdikleri fazla dikkat tarzı da onun

üzerinde aynı tesiri bırakmış olacağı şüphesizdir. Râvileri tanımazsa, adalet derecelerini bilmezse elbette titiz davranır. Belki de Ebû Hanîfe sözlerini gönlü yatışmadığı bâzı kimselerin rivayetlerini reddetmiştir, her nekadâr bunu açıklamıyorsa da, red sebebi bu olsa gerektir. Zira o, kimseye dil uzatmaz, insanlar etrafında şüphe uyandırmak istemezdi. Gönlünün yatıştığı şekilde fetva verip onların rivayetlerini bırakmakla iktifa etti, ses çıkarmadı.

120- Muhtelif Fıkıh Medreselerînîn (Ekollerinin) Kurulması

Hakikaten Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn devirlerintJe .:ıkıh ekollerinin kısımlara ayrılması sebebiyle her ekol kendi râvilerine fazla itimadîa sarıldı. Başkalarının naklettikleri ilim ve rivayetleri öyle kolay kolay kabul etmezlerdi. Bu hususta Şahveliyyullah Dehlevî şöyle diyor:

«Tabiîn ulemasından her bir âlimin kendi seviyesine göre bir mezhebi oldu. Her memlekette bir adam meydana çıktı. Meselâ Medine'de Said b. Musayib ve Salim b. Ömer, bu ikisinden senra 7,ührî, Kadı Yahya b. Said, Rebia b. Abdurrahman geldi. Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh meydana çıktı, Kûfe'de İbrahim Nahaî ve Şa'bî doğdu. Basra'da Hasan Basri, Yemen'de Tavus b. Keysân, Şam'da Mekhûl yetişti. Halk, ilim aşkıyle yanan ciğerlerinin susuzluğunu söndürmek şevkiyle onların ilimlerine sarıldılar. Bu ulemanın mezhepleri ve tahkikatları kendiliklerindendir. Onlardan fetvalar sordular, mes'elelerin hallini istediler. Onlardan hüküm vermelerini dilediler. Onlar da bunu yaptılar, Said b, Museyyib, İbrahim Nahaî ve emsali bütün fıkıh bablan hakkında bilgi sahibi idiler.

Fıkıhı toplamışlardı. Her babda seleften aldıkları bir usulleri vardı. Said b. Musayyip ve arkadaşları Mekke ve Medine halkının fıkıhta en kuvvetli olduğuna kani idiler. Onların mezhebi erinin esas dayandığı: Abdullah b. Ömer'in, Hz. Aişe'nin ve Abdullah b. Abbâs'ın fetvâleriyle Medine kadılarının verdikleri karar ve hükümlerdir. Allâhu Teâlâ'nın nasib etliği kadar onları topladılar, sonra onları ibret ve mukayese nazariyle gözden geçirip incelediler.»

«İbrahim Nahaî ve arkadaşlarına göre ise: Abdullah b. Mes'-ud ve arkadaşları fıkıhta en kuvvetli, en müdakkîk idiler. Nasıl ki Alkame, Mesruk'a şöyle demiştir; «Onlardan bir tanesi olsun Abdullah (İbn-i Mes'ud) tan daha kuvvetli midir?» Said b. Musayyip Medine fukahâsının konuşan lisanı idi. Hz. Ömer'in hükümlerini, Ebû Hureyre'nin Hadîslerini en iyi belleyen o oldu. İbrahim Nahaî ise Küfe fukahâsının lisanıdır.^{250[23]}

Böylece her Sahabenin rivayetlerini, fetvalarını, hükümlerini, içtihat yollarını ve kıyas tarzını alan her muhît onların tesirinde kalarak her muhitin kendine mahsus bir görüşü oldu, muhît ayrılıkları başladı. Her muhitteki fukahâ, menkul ve müstenbat fıkıh hükümlerini kendinden öncekilerden tevarüs etti. Ve işte bu muhit ayrılığı yüzünden her muhît kendi ulemasının naklettiklerine, hükümlerine ve fetvalarına daha çok itimat etti. Her muhi-lm halkı, orada daha fazla şüyu, bulan Hadîsleri, fetvaları aldı ve fukahâ onlara göre hüküm verdiler. Başka muhitte kabulü pek kolay değildi. Herkes kendi muhitinde olana daha güveniyordu.

Yukarıda Şahveüyyullah Dehlevî'nin ileri

^{250[23]} Şahveliyullah Dehlevî, Huccet'ullain'il-Baliga.

sürdüklerinden, Ebû Hureyre'nin rivayetleri Irak fıkhında neden bu kadar azdır ve aynı mevzuda Ebû Hureyre'den rivayet olunmuş Hadîs varken neden Irak fukahâsi yine kıyasa gitmiştir, bunu anlamış oluyoruz. Zira Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği Hadîsleri belleyip hafz ve rivayet edenler Said b. Museyyip ve Medine'liler olmuştur. Kûfe'li-ler Abdullah b. Mes'ud'un Hadîslerini ve fetvalarını belleyip rivayete kendilerini vermişlerdir. İsa b. Ebâ'nin ve Fahr'ül-İslâm'ın dedikleri gibi Ebû Hanîfe'nin Ebû Hureyre Hadîslerine bâzan muhalefeti, onun fikhî olmayışından değil ,bu Hadîslerin muhît ayrılıkları yüzünden Irak halkına ulaşmamış olmasındandır. Çünkü muhît ayrılıkları araya öyle setler çekiyor ki onları aşmak biraz güç oluyor.

Sonraları ise ekoller birbiriyle karıştı, tanıştı, fukahâ ulema temasa geçtiler, bir memlekette olan Hadîsler başka memlekete de yayıldı. Görüşler birbirine yaklaştı. Her biri diğerinde olanı aldı. Irak fikhıyla Hicaz fikhî karıştı. Muhtelif istikâmetlere yönelimler birbirine yaklaşmağa başladı. Fakat bunlar Ebû Hanîfe'den sonra oldu.

121- Irak Fukahâsının Rivayetlerinde Dikkatli Hareket Sebepleri

Muhît başkabği yüzünden olan türlü yönelimler sebebiyle h j muhît kendi fukahâsının rivayetine muhalif olan başka muhitin rivayetini reddederdi. Çünkü talebeler -daLnâ üstadlarından aldıklarını tercih ederler. Bundan başka üstadlarını tanımış ve onlara gönülleri yatışmış olduğundan onların rivayetlerini elbette hiç tanımadıkları kimselerin rivayetlerinden daha üstün tutarlar. Onların meslekleri, üstadlarının

mesleğine uygundur.

Irak fukahâsı rivayeti kabul hususunda sıkı davranmağı Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebû Tâlib, Ömer b. Hattâb gibi Ashabın ulularının mesleğinden aldılar. Bu sebeple Sahabe fetvasını Hz. Peygamber'e nisbetinde şüphe ettikleri rivayete tercih ederlerdi. Hattâ Küfe fukahâsının âsâr Hadîse en fazla sarılanlarından olan İmam Şa'bî bile şöyle derdi:

«Peygamber zikrolunmaksızın Ali bize daha sevgilidir.» yâni Hadisin nisbetinde şüpheli olduğu halde Hz. Peygamber dedi demektense güvenerek Hz. Ali dedi demek bana daha sevgilidir, çünkü Hz. Peygamber'e bilmiyerek yalan söz nisbet etmekten korkardı. Rey fukahâsının imamlarından olan İbrahim Nahaî şöyle diyor: «Abdullah dedi ki, Alkame dedi ki demek bize daha sevgilidir.»^{251[24]}

Görülüyor ki onlar rivayeti kabul hususunda gayet titiz hareket ettiklerinden, Hz. Peygamber'e nisbetinde şüpheli oldukları bazı rivayetleri reddedip Sahabi fetvalarını aldılar.

Irak fukahâsının rivayeti kabul hususunda bu kadar şiddetli hareket etmelerinin diğer bir sebebi de şudur: Onlar Hadîs rivayeti işinde titiz davranan Sahabeden ilim aldıklarından başka, Irak, gerek Tabiîn ve gerekse onlardan sonra gelen Tebe-i Tabiîn ve diğer fukahâ zamanlarından muhtelif din erbabının ve çeşitli fırkaların merkezi idi. Bütün Şia fırkaları, Haricîler, Mürcie, Ceh-îniye, Kaderiyye hep orada idi. Dehrîler ve zındıklar da orada çık> ti. Bunlar din ile eğlenmek ve kendi grublarını desteklemek için Hz. Peygamber'in ağzından yalan uydurup, yalan Hadîsler söylüyorlardı, Peygamberin demediklerini rivayetten

^{251[24]} Şahveliyyullah DehJevî, Huccet'ulİl-Bâliga, c. I, s. 151

çekinmiyorlardı* Irak fukahâsı bunları gördüler, Hz. Peygamber adına yalandan Hadîs uydurduğuna şahit oldular. Bu sebeple Hz. Peygamber'e yalan nisbetinden kaçınmak için onlarda şüphe uyandı. Yalan nîs-bet etmemek için rivayetten kaçındılar. Günahtan korktular. Din umurunu gayet iyi muhafaza etmek için yalnız tanıdıkları ve ilmî usullerini doğru buldukları kimselerden rivayeti kabul ettiler. Bu yüzden öyle rivayetleri reddettikleri oldu ki, onlar tanıdıkları kimselerce mevsukturlar. Fakat Irak'lılar onları tanımadıklarından reddetmişlerdir. Çünkü Iraklılar çok yalan Hadîs uydurulduğunu gördüklerinden çok titiz idiler, hassas davrandılar. .

122- Irak Fukahâsının Kur'ân'a Verdiği Önem

Görüyoruz ki, Irak fikhî kelimelerin —elfâzm— umum ve şümulünü alıyor. Kur'ân-ı Kerîm'in beyânlarına sarılıyor. Yine yukarıda geçen bahislerde öğrendik ki, onlara göre Kur'ân-ı Kerîm'in hâslarının beyâna ihtiyacı yoktur. Bu itibarla hâssın mevzuuna dair olan Hadîsleri kabul etmediler. Hicaz fukahâsınca, o Hadîsler hâssın beyanı kabilindendir. Fakat Iraklılar onları almıyor. Onlarca Kur'ân' hâsları açık olup beyâna hiç ihtiyaç bulunmadığından hâssı beyan eder mânada olan Hadîslerin Hz. Peygamber'e nisbetini reddederler. Bu da râvîlerin çoğunun rivayetinde şüphe etmelerinden ileri gelmiş olacak.

Yine onlarca haber-i vâhidler, Kur'ân-ı Kerîm'in umumlarına muânz olacak bir dereceye yükselmezler. Bunun için haberi vahid âmmı tahsis edemez. Kur'ân-ı m umumları şümulü üzere yürür. Ve ona -muhalif olan rivayetin Hz. Peygamber'e nisbeti red-dolunur. Çünkü Hadîs Kur'ân-ı Kerîm'in nassını nesih edemez.

Tahsîs ise onlara göre nesih mertebesine yakındır. Hattâ Ashab-tian ve Tabiînden bîr çokları tahsîs yerine nesih tabirini kullanırlardı. Onların hükmüne göre Kur'ân'daki âmlara haber-i vâhid muarız olamaz, çünkü rivayette şüphe vardır. Hâs da onlarca beyâna muhtaç değildir. Rivayetlere böyle bir zanla baktıklarından i'ctvâ verirken hükümlerini Kur'ân'm eîfâzmm umumundan veya hususundan aldılar. Bu mevzuda başkalarınca sıhhati kabul olunan Hadîsler de mevcuttur. Onlarca sıhhati sabit olmadığından almadılar. Sonra gelenler zannettiler ki. Hadîs dururken kıyasla hüküm vermeleri kıyası haber-i vahide takdim etmelerinden ileri geliyor. Halbuki mese'le hiç de öyle değil.

123- Haberi Vâhid Usule Dayanan Kıyaslara Tercih Olunur Mu?

Demek, oluyor ki, Ebû Hanîfe kıyası haber-i vahide alelîtlak tercih ediyor değildi. Zira Ebû Hanîfe'nin kıyaslarına muhalif bulunan haber-i vâhidler esasında bu rivayetlerin doğruluğunu bilerek kıyas onlara tercih etmiş değildir. Kıyasla amelin sebepleri, bâzılarına kısaca işaret ettiğimiz veçhile bambaşkadır.

Şunu da söyleyelim ki, öyle kıyaslar yar ki, İslâm Şeriatının ^hkâmmm mecmûu'ndan alınmıştır, ulema onları kabulde birleşiyor, kat'ı naslar o usulü beyan ve ifade ediyor, bu usul kat'î usule dayanan kıyaslara da takdim olunur mu? Bu usullere dayanan kıyaslan bu hususa dair varit olan haber-i vâhidlere bakarak reddeder miyiz? Acaba Ebû Hanîfe bu gibi usule dayanan kıyaslan, haber-i vahide taâruz ediyor diye reddeder miydi? tetkik isteyen noktadır. Ebu'I-Hüseyin Kerhî yukarıda söylediğimiz gibi, kıyasın illeti nasta varsa

veya kat'î bir asla dayanıyorsa-ki asi kat-i olunca ferî de kat'î olur-böyle olan kıyasın haber-i vahide takdim edildiğinde ulemanın ittifak üzere olduklarını söylüyor. Böyle olan haber-i vâhid şaz addolunur diyor. Acaba Ebû Hanîfe de bu ittifak eden ulema arasında mıdır? İşte bu noktanın biraz aydınlanması ve izahı icabetmekte. Yorucu tafsilâttan kaçınarak kısaca İzaha çalışalım:

124- Kati Ve Zannî Olan Deliller

Şeriatın dayandığı deliller iki kısma ayrılır: Kat'î deliller, zannî deliller. Şüphesiz ki haber-i vâhidler zannî olan kısımdandır. Bütün fukahâ arasında ittifak bir mes'eledir ki, zannî delil ile kat'î delil birbiriyle karşılaştınca kat'î olan alınır, zannî olan bırakılır. Bu kaide akla uygundur, menkul da bunu kabul eder. Menkulün özü budur. Din umurunun kat'î olarak malûm olanları yanında zannî olanları zaif kalır. Kat'î olana muarız olan zannînin hükmü şaz sayılır, metni bozuk, râvileri çürük addolunur.

Kat'î deliller: Kat'î olan veya nasla sabit değilse de dînin sabit ahkâmının mecmuundan alınan umumî kaidelerdir: Dinde güçlük yoktur. Kimse kimsenin günahını yüklenmez. Sedd-i zerayî, kaideleri ve emsali gibi şeriatın birinci kaynağı olan Kur'ân'ın bildirdiği kaideler böyledir. İletleri kat' bir asılla bildirilen kıyaslar da kat'îdir. Ahkâm-ı Şer'iyyen mecmuundan alınan kavaid-i külliye bunlar hep kat'îdir. Cumhur ulemaya göre böyle nasîra ve bu usule dayanan kıyaslarla haber-i vâhid reddolunur. O hallerin Hz, Peygamber'e nisbeti kabul olunmaz. Bâzılarının çıkardığı şekilde, hüküm verirken haberi biliyorsa Ebû Hanîfe'nin bâzı. haber-i vâhidleri reddetmesi, diğer

bâzılarını kabul eylemesi işte buna göre ayarlanır. Meselâ Ebû Hanîfe unutarak yiyip içenin orucu bozulmadığı hakkındaki haber-i vahidi kabul ediyor. Zira bu her ne kadar kıyasa muhalifse de her hangi bir kat'î asıla taâruz etmiyor. Şatıbî diyor ki:

Ebû Hanîfe namazda kahkahayla gülmek abdesti bozar Hadîsini kıyasa takdim etti. Çünkü mes'elede icmâ' yok... Kur'a Hadîsini reddetti,^{252[25]} çünkü usule muhaliftir. Usul ise kat'idir, haber-i vâhid zannîdir. Azatlık kölelerin hepsine şâmindir. Azatlık bir yerde vukubuldu mu onun reddi mümkün olmadığına icmâ' vardır.»^{253[26]}

Ebû Hanîfe'nin, Kur'ân'm nassıyla veya kat'î surette fer'de de mütehakkık olan nasla sabit bir illetle tearuz ettiğinden dolayı satılık hayvanın yeline süt toplama Hadîsini ve böyle diğer Hadîsleri reddederken dayandığı bir nokta vardır.

Usûle muarız olan zannî Hadîsler hakkında ulemanın görüşlerini Şâtıbî, İbn'ül-Arabî'den şöyle naklediyor: «İbn'ül-Arabî de: d; ki: Haber-i Vâhid Şariat kaidelerinden herhangi birine muhalif olursa onunla amel caiz olur mu? Ebû Hanîfe amel caiz olmaz, dedi; İmam Şafiî caizdir, dedi: İmam Mâlik ise mes'elede tereddüt etti; onun sözü meşhurdur: Ona göre muteber olan şekil şudur: Eğer Hadîsi diğer bir kaide destekliorsa onu alır, eğer Hadîs yalnız kalırsa terkeder. Meselâ köpeğin yaladığı kabın temizlenmesi mes'elesine bakalım: Mâlik diyor ki: Bu Hadîs iki büyük asla karşıdır: Biri: «Onların tuttukları avları yeyin.» Âyetidir. Diğeri deher diri olan temizdir, köpek de diridir, demek ki o temizdir.»

^{252[25]} Ölüm hastalığında azat edilen altı köle arasında kur'a çekilir, çünkü yalnız ikisi doğrudan azat olur. Ölenin malının 1/3 üne sözü geçer.

^{253[26]} Şâtıbî, Muvaafakat, c. III, s. 23 Kahire Matbaat'üi-Ticâriye.

Hurmaları ağacın üstünde iken götürü - Pazar satmağa gelince; vakıa ribâ kaidesi buna çarpmaktadır, fakat Örf kaidesi bunu destekliyor. Ebû Hanîfe ise aynı illetten dolayı yaş hurmanın kuru hurma ile satılmasını meneden Hadîsi almadı.»^{254[27]}

Burada Ebû Hanîfe'nin re'yi ile İmam Mâlik'in re'yi arasındaki fark zikrolunuyor: Ebû Hanîfe kat'i olan aslı takdim ediyor. Mâlik ise Hadîsi başka bir kaide desteklemediği takdirde aslı takdim ediyor.

Fakat işin doğrusu şöyle olmak gerek: Eğer Hadîse başka bir kaide muvafık olup onu destekliyorsa o zaman her bakımdan usul muhalif olmamış olur. Belki iki asıl kaide birbirine taâruz eder. Asıllardan biri Hadisin mevzuuna uygun ikinci asıl ise Hadîse aykırı demektir. Şüphesiz ki Hadîsin mevzuu böyle olunca Ebû Hanîfe'ye göre bu Hadîs usule muhalif denemez. O takdirde Ebû Hanife katı bir aslın desteklediği haber-i vahidi asla reddetmiyor, her hangi bir asla uygun olmayıp şaz haber-i vahidi reddediyor. Hurma Hadîsinde Hanefiyye ile Mâlikiyye arasındaki ihtilâfın esası: Hanefiyye bir asla uygun olan Hadîsi reddediyor da Mâli-kiye onu reddetmiyor, mes'elesi değildir, belki ihtilâfın esası bu Hadis, Hanefiyye nazarında daha kuvvetli olan meşhur bir Hadîsle taâruz edince, meşhurla amel olunur, haber-i vâhidle değil. Burada da öyledir. Demek bu mes'eîe kıyas babının dışındadır.

125- Haber-i Vâhîd Hakkında Ebû Hanlfe'nîn Görücünün Hulâsası

Haber-i vâhidler hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşünün özeti şudur: Haber-i Vâhid kıyasa taâruz etmiyorsa

^{254[27]} şâtıbî, muvafakat, c. III, s. 24. aynı baskı.

kabul eder. Eğer kıyasa muhalifse, bakılır; eğer kıyasın illeti zannî bir asıldan alınmışsa veya asrî kat'i de olsa illet yannî ise veyahut kat'i asıldan alınmış, fakat ferî'de tatbiki zannî ise yâni kıyasa bir zannîlik karışıyor, yine haber-i vahidi alır, kıyası bırakır. Çünkü haber-i vâhid de her ne kadar zannî ise Hz. Peygamber'e nisbet olunuyor. Peygamber'in Sünnet'i, Şeriatı beyan ve ahkâmını tafsîi edicidir.

Fakat haber-i vâhidler, kat'î olarak sabit olan Şeriat usulünden umumi bir asla muarız ise ve bunun fer'a tatbiki de kat'î ise o zaman Ebû Hanîfe kıyası alıyor, haber-i vahidi zaif sayıyor, Hz. Peygamber'e nisbetini kabul etmiyor. Şüphesiz olan umumî kaideyle hükmediyor.

Demek oluyor ki, Hanefîyye Kur'ân'ın umumlarını alıp Ktîr'-ân'ın hâslarını da beyâne muhtaç görmediklerinden, Küfe râvile-rine ve Irak fukahâsına tam güvenleri olup Medine râvilerinin rivayetleri Irak'a ulaşmamış olduğundan bu gibi sebeplerle bâzı haber-i vâhidlerin bulunduğu yerde Ebû Hanîfe'nin Kur'ân'ın umumlarını ve kıyası alıp onlarla amel ettiği nakl olunmuş tur.

126- Ebû Hanîfe'ye Göre Mürsel Hadîsin Hüccet Olduğu

Mürsel Hadîs: Hadîsi rivayet ederken duyduğu kimseyi atlayıp doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet olunan Hadistir. Meselâ Tâbi olan râvî, Sahabi olan râviyi zikretmeyip, Hadîsi kimden duyduğunu söylemeyerek doğrudan: «Hz. Peygamber buyurdu, dedi» diye rivayet eder. Bu tarife göre Mürsel Hadisi Tabîî rivayet eder. Fahr'ül-îslâm bunu daha geniş tutar ve: Peygamber'e kadar olan senedi zikrolunmayan Hadîse

Mürsel namını verir.

Bu tarife göre Sahabeden biri bizzat Resûl-i Ekrem'den işit-meyipte diğer bir Sahabîden duyduğu Hadîsi (Peygamber dedi) diye rivayet ederse bu Sahabenin Mürseli olur. Tabii Sahabîyi zikretmezse Tabiînin Mürseli olur. Her asırda âdil ve mevsuk râvi senedi athyarak Mürsel Hadîs rivayet edebilir. Hanefiyye diyor kî: Ashabın, Tabiîlerin Mürsel olarak rivayet ettikleri Hadîsler kabul olunur. Onlardan sonrakilerin Mürsellersi kabul olunmaz. Hanefiyyenin bu görüşüne karşı diğer iki görüş vardır: Birisi muhaddislerin büyük bir gurupun re'yi olup Müslim Sarihi Nevevî onu cumhur muhaddisinin görüşü addediyor. Takrib şöyle kaydediyor:

«Mürsel, Cumhur-ı muhaddisine göre zaîf Hadîstir. Fukahâ' nin ve usul sahiplerinin çoğu buna şöyle delil getiriyorlar: Râvi meçhul olunca onun hâli bilinmediğinden dolayı rivayeti kabul olunmuyorsa, Mürsel olan rivayet evveliyetle kabul olunmaz. Çünkü senette râviyi Hz. Peygamberle birleştiren râvinin Tabiî veya sahabî olması ihtimali vardır. Tâbi olunca zaif olmak ihtimali olduğu gibi mevsuk olma ihtimali de mevcuttur. Senette zikrolun-ınıyan bu Tabiînin Sahabîden veya zaif veya mevsuk bir Tabiîden rivayet etmiş olması ihtimâli vardır. Bütün bu ihtimallerle beraber onun hüccet ve delil olmasına imkân yoktur.»

İkinci görüş İmam Şafiî'nin görüşüdür. O da Mürsellersi iki şartla kabul ediyor:

1- Mürsel Hadîsi rivayet eden Tabiî bir çok Ashabla görüşmüş olan kibar-ı Tabiînden olacak, Said b. Museyyab gibi. O, As-habdan bir çoklariyle görüşmüştür.

2- Mürsel Hadîsi takviye eden karineler bulunacak. Meselâ;

a) Aynı Hadîs diğer bir senedle muttasıl olarak rivayet olunur. Bu Mürselin en kuvvetli olanıdır.

b) O mânada ulemanın kabul ettiği başka bir Mürsel rivayet olunur. Bu ikinci derecedir.

c) EhM ilimden bâzı kimselerin Mürsel Hadîstekine uygun olarak fetva vermiş olmalarıdır.

işle bu-tarzda bir şeyle Mürsel Hadîs takviye olunmuyorsa o zaman amel hususunda kabul edilmez, kimseyi ilzam eden bir de-lîi olamaz.

Şartlan bulunduğu takdirde Hadîs-i Mürseîle amel kabul olunursa da yine müsned kuvvetinde değildir. Çünkü senedi Hz, Pcy-gamber'den kopmuştur. Hz, Peygambere senedi muttasıl olan Hadîs gibi hüccet olamaz. İmam Şafîî bu hususta diyor ki: «Mürselin ismi açıklandığı zaman rivayet etmekten çekinen bir kimseden alınmış olmak ihtimali vardır. Eğer onun gibi başka bir Mürsel Hadîse uygunsa her ikisinin aynı yerden çıkmış olmaları ihtimâl vardır, öyle ki tesmiye olunsa kabul edilmez.»^{255[28]}

127- Hanefiyyece Mürsel Hadislerin Kabulüne Misaller

Mürsel Hadîs hakkındaki mezhepler bunlardır. Görülüyor ki Hanefiyye Mezhebi Mürsel Hadîsleri kabulde gayet geniş kapı açıyor, hattâ Teba-i Tabîînin mürsellerini alıyor. Sahabe devriyle birleşen Tabîînin mürsellerini kabul etmekle kalmıyor, üçüncü asra gelerek Tebaî Tabîînin Mürselini de kabul ediyor.

Ebû Hanîfe'ye nisbet olunan Müsnedîre ve El-Âsar kitaplarına şöyle seri' bir bakış bu iu bize açık olarak göstermektedir. Meselâ İmam Yusuf'un Kitab'ül

^{255[28]} İmam Şafîî, El-Risale.

Âsâr'ından her hangi bir sahifeyi açsan, orada Ebû Hanîfe Hazretlerinin delil olarak Mürseî Hadîsleri görürsün.

Bâzı misâller gösterelim:

a) Ebû Yusuf'tan o Ebû Hanîfe'den, o Zeyd b. Ebî Enîse'den, o da Mısır halkından bir adamdan, diyor ki: Bir gün Hz. Peygamber çıktı, bir eline ipek, bir eline altın almıştı: Bunlar Ümmetimin erkeklerine haram, kadınlara helçl dedi.»^{256[29]}

b) Ebû Yusuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o Heysem'den, o da Peygamber'den rivayet eden bir. kimseden naklolunur: Ramazan, ayı girince Hz. Peygamber çok namaz kılar, orucunu tutardı Ramazanın son on günü olunca izarını kuşanır, geceleri ibadetle geçirirdi.^{257[30]}

c) Ebû Yusuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o Hammâd'dan, o İbrahim'den, Hz. Peygamber Efendimiz Hz. Âişe'ye buyurdular ki:

— Ebû Bekir'e söyle, halka namazı kıldırınsın.

Ebû Bekir bu emri alınca Hz. Aişe dedi ki: Babam ihtiyardır, kalbi yumuşaktır, Hz. Peygamber'in makamına durunca dayanamaz, Hz. Ömer'e emretsin, dedi.

Hz. Âişe diyor ki: Bunu Peygamber'e arzettim bana tekrar:

— Ebû Bekir'e söyle, halka namazı kıldırınsın, dedi. Bunu ona ulaştırınca bu defa haber saldı: Sen ve Hafsa bana yardımcı olun, Ebû Bekir ince ve yumuşak kalblidir, deyin: Ömer'e emir buyursun, dedi. Bu defasında Hz. Peygamber:

— Siz Yusuf'un dostlarısınız, Ebû Bekir'e emret, buyurdu. Böylece namaz kılındı. Hz. Peygamber de

^{256[29]} Ebû Yusuf, El-Âsâr, s. 236.

^{257[30]} Ebû Yusuf, El-Asar, s. 41. Heysem Tebe-i Tâblindendir. Zeyd b. Enlse 124 veya 125 senesinde ölmüştür. Tebe-i Tâbiindendir. Aradaki boşluğa bakın.

biraz hafifledi. İki kişiye dayanarak namaza çıktı. Hz. Âişe: «Senin takatin yok, kendini yoruyorsun!» dedi. Hz. Peygamber de: Benim göz bebeğim namazdır, dedi ve mescide girdi. Ebû Bekir, Resul-i Ekrem'in geldiğini hissetti ve geri çekilerek yerini ona vermek istedi. Hz. Peygamber, de ona işaret ederek: Yerde dur, dedi. Hz. Peygamber oturdu, Ebû Bekir onun sağında ayakta durdu., Hz. Peygamber tekbir aldı, sonra Ebû Bekir tekbir aldı, onun tabiriyle cemaat da tekbir aldı. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in namazını takip ederdi, cemaat da Ebû Bekir'in namazına uyardı.^{258[31]}

d) Ebû Yusuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o Hammâd'dan, o İbrahim'den, Hz. Peygamberden rivayet ediyor: Buyurmuştur ki: «Hayvanların kendiliğinden yaptığı zarar hederdir, kuyu kazarken veya yer altından maden çıkarırken düşüp Ölen hederdir.^{259[32]}

e) Ebû Yusuf'tan, o Ebû Hanîfe'den, o Heysem'den, naklediyor: «Hz. Peygamber Efendimiz Asefanda ihramda iken Hz. Meymûne ile evlendi.^{260[33]}

128- Mevsuk Râvilerin Mürselleri Makbuldür

Bunların hepsi Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği Hadîslerdir. Görülüyor ki, o ikinci ve üçüncü tabakanın Mürsellerini de kabul etmektedir. Hanefiyyenin ondan sonra Mürselleri kabulü onun re'-yine uyaraktır, yoksa bunu onun fûru' meselelerinden çıkarmak suretiyle atmış değildir. Ondan yayılan rivayetlerin sarahatma uymuşlardır, bu cihet açıktır. Yalnız şunu belirtelim ki: Ebû Hanîfe iyice tanıdığı ve mesleklerini beğendiği kimselerin Mürseile-rini kabul ederdi. Onlara güveni

^{258[31]} Ebû Yusuf, El Asar, s. 577. Senetteki İbrahim, Hammâd'm üstbdi olan İbrahim Nahaî'dir. Tâbiîndendir, Hammâd da Ebû Hanîfe'nin üstadı* Hammâd b. Ebî Süleymandır.

^{259[32]} Ebû Yusuf, El-Asar, s. 89.

^{260[33]} Ebû Yusuf, El-Asâr, a. 116.

vardı, şüpheyeye yer yoktu. İbrahim Nahaî üstadının üstadıdır. Ebû Hanîfe onun tesiri altında kalmıştır. Onun fikhını rivayet eder, ona bâzan muhalefet, bâzan muvafakat eder. Her iki halde de ona güveni vardır. Onun rivayet ettiklerinde şüphesi yoktur. Irak vaizi olan Hasan Basri'ye de aynı itimadı vardı. Ebû Hanîfe'nin Mürsellerini kabul ettikleri hep böyle mevsuk kimselerdir. Ebû Hanîfe'nin böyle mevsuk kimselerin Mürsellerini kabul eîmesi, alelîtlak her Mürseli kabul ettiğine delâlet etmez. Öyleleri vardır ki ondan muttasıl senetle yapılan rivayet bile kabul değildir, nerede kaldı ki Mürselleri kabul olunacak. Onun için

diyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği kimselerden Mürselleri kabul etmesi her Mürseli kabul ettiğini göstermez. Şüphesiz ki o, Mürseli kabul ederken râvisi olan Tabiînin veya mevsuk kimselerden olmasını göz Önünde tutmuştur. Onların ancak mevsuk kimselerden rivayet ettiklerini, zaif rivayetleri almadıklarını bilir. Gönül yatışmıyacak kimselerin rivayetleri alınmaz. Onun için Ebû Hanîfe her Tabiînin veya Tebe-i Tabiînin Mürsellerini kayıtsız ve şartsız delil olarak kabul ediyor demek doğru olmaz.

129- Ebû Hanîfe Asrında Mürsel Hadîs Rivayeti Çok Şuyû Bulmuştur

Öyle anlaşılıyor ki Ebû Hanîfe Hazretlerinin asrında Mürsel Hadisleri kabul etmek olağan bir işti. Çünkü Ebû Hanîfe'nin görüştüğü mevsuk Tabiîler veya onların talebeleri. Hadîsi bir çok Sahâbîden rivayet ettikleri zaman isimleri saymayıp Sahabeyi zikretmediklerini sarahaten söylerlerdi. Hasan Basri şöyle derdi; «Dört Sahabe bir Hadîsi

rivayette bir araya toplandı mı ben onu Mürsel olarak rivayet ederim.» Yine o diyor: «Size bana filân rivayet etti diye adıyla söylersem o zaman bilmiş olun ki o yalnız onun Hadîsidir. Ne vakit: Resûlullah dedi, dersem, bilin ki onu ben yetmiş veya daha çok Sahabiden işitmişimdir.» A'meş'in şöyle dediği nakl olunuyor: «İbrahim Nahaî'ye: Bana Abdullahtan bir Hadis rivayet ettiğin vakit onu senediyle şöyle, dedim. Cevabında dedi ki:

— Filân Abdullah'tan bana şunu rivayet etti dersem, bil ki onu bana yalnız o kimse rivayet etmiştir. Fakat Abdullah dedi, dersem anla ki, onu bana birden çok kimseler rivayet etmiştir.»

Yine anlaşıyor ki, Hz. Peygamber'e yalan Hadis isnadı ço-ğalmazdan önce Tabiîn arasında Mürsel Hadîs rivayeti yapanlar çoktu. Fakat yalan hadîsler çıkınca râvi belli olsun, meşrebi bilinsin diye ulema senedi zikretmek zorunda kaldı. Bu hususta Muhammed b. Şîrin şöyle diyor: «Biz. fitne, fesatlar kopuncaya, kadar Hadîsi senediyle söylemezdik.»

İşte Ebû Hanîfe Mürselleri bu mülâhazalar altında kabul etti. Yâni Mürsel Hadîsi rivâyet edenlerin mevsuk olması şarttır. Ebû Hanîfe'ye nisbet olunan Hadîs kitaplarını araştırarak olursak görürüz ki, ona göre Miirsıl Hadis haber-i vâhid ile aynı mertebededir. Mürsel ile haber-i vâhid teâuz edince, ilâ haber-i vâhid birbiriyle tearuz ettiği zaman uyulan tercih kaidelerine göre tercih yapmaktadır. Ondan sonra ise Hanefiye uleması Mürsel ile haber-i vâhid tearuz edince ne yapılacağına ihtilâfa düştüler. Bâzıları Mürseli takdim eder, bâzıları muttasıl olan haber-i vahidi takdim eder. Burada söz uzundur. İsteyen yerinde baksın. Zira o tafsilât Ebû Hanîre'nin tâbi olduğu yolla hiç alâkadar değildir. Onun usulü hakkında bize bir fayda sağlamaz.

130- Ebû Hanîfe'ye Göre Kîtabullahtan Sonra Gelen Delîl Sünnettir

Sünnet hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşleri bunlardır. O Sünneti, Kitaptan sonra gelen bir delil olarak alıyor ve onu fıkhnına esas yapıyor. Gönlünün güvendiği mevsuk râvilerin rivayetleri \arsa onlara sarılıyor, onların sözlerinde hiç şüpheye yer vermeden delil tutuyor. Sünneti kıyasa takdim ediyor. Haber-i vahid olan Hadîs'leri Kur'ân'ın umumlarından sonraya bırakıyor. Dinde mukarrer bir kaide olup Müslümanların icmâen aldıkları bir .kaide, ile haber-i vâhid tearuz ederse, bunun Peygamber'e nisbeti şüpheli oluyor. Şeriatın sabit ve mukarrer kaidesinden çıkmış şaz bir rivayet olarak kalıyor ve onu almıyor. Böyle yapan yalnız Ebû Hanîfe değildir. Cumhur fukahâ da onunla beraber aynı şeyi yapıyor. Hadis fukahâsının üstadı olan İmam Mâlik de bunlardandır. Şunu da bilelim ki Ebû Hanîfe; Kitaba, meşhur Sünnete ve mukarrerâM dîniyyeye aykırı olmıyan haber-i vâhidleri ve Mürsel Hadîsleri kabul etmekte tereddüt etmez.

FASIL: 19.

3. DELİL: SAHABE FETVALARI

131- Sahabe Fetvaları Hakkında Ebû Hanîfe'nîn Dedîkleri

îmâm-ı Â'zam Ebû Hanîfe Hazretlerinin fıkıhta usulünü beyâna başlarken onun şu sözünü kaydetmiştik: «Allah'ın Kitabında ve Resulünün Sünnetinde buîamazsam Ashabın kavlinden alının. Onlardan dilediğimin kavlini alır, dilediğimi bırakırım. Onların sözünden başkalarının sözüne çıkmam, tş İbrahim Nahaî'ye, Şa'bîye İbn-i Sîrin'e, Hasan Basri'ye, Atâ'ya, Said b. Musayyib'e (ve daha bâzı adamlar saydı) gelince onlar içtihat yapmış kimselerdir. Onlar nasıl içtihat ettilerse ben de içtihat ederim.»

Bu söz açıkça gösteriyor ki, Ebû Hanîfe Sahabe kavlini delil olrak almakta, onlara uymağı vâcib saymaktadır. Sahabeden re'y naklolunan bir mevzuda içtihat ederse, Ashabın re'ylerini içinden seçiyor, onların re'yinden çıkmıyor, başkalarının re'yine bakmıyor. Ashabdan naklolunmuş bir re'y yoksa, o zaman içtihat ediyor. Tabîîlerin re'yine tâbi olmuyor. O Tabîî mukallidi değildir. Fakat Sahabeyi taklit ediyor.

Onun sözünün sarahatından anlaşılan budur. O sarahatan böyle söyledikten sonra bize ancak bunu onun içtihat yolu olarak kabul etmek düşer. Zira bu hususta ondan böylece naklolunan sözler birbirini desteklemektedir. O kendisi içtihat yolunu ilân etmekte elbette en doğru sözlü olur. Onun içtihat yolunu kendi sözleri ortada dururken, başkalarının sözlerinden öğrenecek değiliz. Yalnız bu usullerin tatbik edildiği fûrû' mes'eleleri öğrenirken ondan başkasına baş

vurmak gerekiyor. Zira mezhebinin fûrû' mes'elele-rini o kendisi tevdîn etmiş değildir.

132- Pezdevi Ebû Hanîfe'nin Ashaba Muhalîf Bazı Görüşleri Olduğunu İddla Ediyor

Fûrû' mes'eleleri ele aldığımız zaman görüyoruz ki, Hanefiyye-nin hükümde esas tuttuğu usulleri toplayan Fahr'ül-îslâm Pezdevî, Sahabeyi taklid kaidesinin ihtilâf mevzuu olduğunu söylüyor ve şöyle diyor: «Ebû Said Berdaî dedi ki: Sahabeyi taklit etmek vâcibdir, onunla kıyas terk olunur. Biz üs t adlarımızı böyle gördük. Kerhî dedi ki, Sahabeyi taklit vâcib değildir, yalnız kıyasla bili-nemiyecek hususlarda vâcib olur... Mezheb ashabımız bunda ihtilâf etti. Ebû Yusuf ve Muhammed dediler ki, selemde sermayenin mikdarını bilmek şart değildir. Abdullah b. ömer'dense bunun hilafı rivayet olunur.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf dediler ki: Gebe olan kadın âa Sünnet üzere üç talâkla, boşanır. Câbir'den ve Abdullah b. Mes'ud'dan bunun hilafı rivayet olundu. Ebû Yusuf'la Muhammed ecîr-i müşterek zamiridir, dediler ve bunu Hz. Ali'den rivayet ettiler. Ebû Hanîfe kıyasla muhalefet etmiştir.»^{261[1]}

Fahr'ül-İslâm Pezdevî böyle diyor ve Ebû Hanîfe ve Ashabından her birinin Sahabe re'ylerine muhalefet ettiklerini gösteriyor. Ebû Yusuf'la Muhammed Abdullah b. Ömer'in re'ylerine muhalefet ediyorlar ve vasfı mâruf olduğu takdirde selemde sermayenin mikdanmn malûm olmasını şart koşmuyorlar. Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf, Câbir'in ve İbn-i Mes'ud'un gebe kadının talâkı hakkındaki fetvalarına muhalefet edip

^{261[1]} Fahr'ül-İslâm Pezdevî, Usul, c. II, s. 927.

onun da Sünnet üzere üç talâkla boşanmasını söylüyorlar. Ve bunu Âişe ile Sagîre'nin talâkına kıyas ediyorlar. Ebû Hanîfe, ecîr-i müşterekin tanzimi hususunda Hz. Ali'nin fetvasına muhalefet ederek ona tazmin, lâzım gelmediğini söyledi. Ancak taaddî varsa o zaman Öder... Çünkü tazmin için yalnız iki sebep vardır: taaddî ve akaid. Ecîr-i müşterekte bunlar yoktur. Hz. Ali'ye göre sakınılması mümkün bir sebeple temizleyicilere yaptıkları zararı ödetirdi ve bunu halkın malını korumak için yaptı.

Bunda görülüyor ki, kıyasa müsait olan yerlerde Ebû Hanîfe Sahabe kavline muhalefet ettiği oluyordu. Fakat re'y için müsait oîmıyan ve müddetler gibi yalnız nakille bilinecek hususlarda onlara muhalefet etmez, belki onları taklit ederdi. Onun içindir ki, hayzm müddetinin azı üç, çoğu on gün olduğuna dair Hz. Enes'in ve Osman b. Ebû Âs'ın kavillerini aldı. Zira bu gibi hususlarda Sahabenin" yolu içtihat değildir, işitmeğe dayanır. Nasıl ki Hz. Âişe'-nin sözü bunu gösterir. Şöyle ki: Birisi Zeyd b. Erkam'a 800 dirheme bir şey sattı. Sonra parayı teslim etmezden Önce 600 dirheme onu ondan satın aldı. Hz. Âişe bunu duyunca: «Bu ne kötü bir alışveriştir», dedi, Zeyd b. Erkam tevbe etmezse Peygamber'le birlikte yaptığı cihadı, Haccını da iptal etmiş oldu.» Zeyd b. Erkan özür diliyerek Hz. Âişe'ye geldi ve o da Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetini okudu: «Bundan böyle her kim biri tarafından kendine bir öğüt gelirse ribâdan vaz geçerse artık geçmişi ona ve hakkında hüküm de Allah'a aittir.» (Bakara: 275)

Bu alış-veriş yüzünden Haccın ve cihadın iptal edilmesi, sevabının bozulması, bunlar ancak sernâen-naklen bilinir şeylerdir. Re'y ve kıyasla bîlînmiyecek şeyler hususunda Sahabenin sözü se-mâa - işitmeğe

dayanır.

133- Pezdevî'nin İddiasını Delillerle Çürütmek

Sözün hülâsası: Ke.rhî, fûrû' mes'elelerden şu neticeyi çıkar-maktadır: Ebû Hanîfe'nin re'yine göre kıyasa müsait olan yerlerden Sahabenin fetvası taklit olunmaz. Kıyasa imkân olmıyan yerlerde Sahabenin fetvası alınır, çünkü bu gibi yerlerde akılla değil, nakille hüküm verilir. Sahabenin, re'yi bir nakle dayanıyor demektir, onu almak, Sünnete uymak demektir. Çünkü Sahabenin bu fetvası behemahal Hz. Peygamber'den işittiğine dayanır. Sahabenin kavli Hadise dayandığından delil olarak alınır. Onun için Ebû Hanîfe re'y karışan hususta Sahabenin kavliye mukayyet olmuyor.

Fakat Kerhî'nin çıkardığı netice, Ebû Hanîfe'nin kendisinden nakl olunana uymamaktadır. Hangisini alalım. Ebû Hanîfe'nin kendisinin tasrih ettiğini mi, yoksa .fûrû' mes'elelerden çıkarılanı mı? Şüphesiz ki, biz tasrih olunanı alırız. Onun sarıh kavline aykırı netice çıkarılan fûrû* mes'elelerden onun kavline uygun olarak da netice çıkarmak mümkün olabilir. Hattâ belki de nef'sül-emirde arada tearuz bile vâki değildir. Çünkü arada tearuzu isbat için bu tearuzu iddia edenin, Ebû Hanîfe'nin Sahabe fetvasını bildiğini ve onu bildiği halde bırakıp kıyasa gittiğini isbat etmesi lâzımdır. Hattâ Sahabenin bu kavline, Sahabe arasında muhalefet eden bulunmadığım dahi ispat etmesi gerekir. ;Ne Fahr'ül-îslâm Pezdevî ve ne de Ebû .Hasan Kerhî böyle birşey isbat etmiş değildirler. Ebû Hanîfe ecîr-î müştereke tazmin etmek düşmez diye fetva verirken onun, Hz. Ali'nin ve Ömer'in, daha doğrusu -Hulefâ-yı Raşidinden dördünün de tazminle

amel ettiklerini bildiğini iddia edemez. Ve keza onların fetvası Sahabe arasındaki icmâl'la kabul edilmiş, aralarında hiç ihtilâf yoktu diye de iddia edemez, öyle olunca Ebû Hanîfe Sahabe fetvalarını terk ediyor, diye kimse söyleyemez. Çünkü bunun aksi ondan rivayet olunup duruyor. Ve bu rivayet herkesçe bilinen meşhur birşey olduğu gibi bir çok mes'eleler hakkında Ebû Hanîfe'nin hükmü de bunu teyid etmektedir. Yukarıda gördük ki, kölenin verdiği emân- hususunda Ebû Hanîfe kendi kıyasını bırakıp Hz. Ömer'in fetvasını derhal kabul etti. Halbuki o kıyasla kölenin ezânını kabul etmiyordu. İslâm cemaatını korumak için ihtiyat da bunu icabeder. Çünkü harb yapıp dururken bir adam esir düşer, Müslüman olur, harb esiri bir köle olduğu halde düşmana emân verir, bütün Müslümanlar da bu emâna riayete mecbur olur. O böyle deyip dururken Hz. Ömer'in kölenin verdiği emânı muteber tuttuğu haberi ulaştınca kıyası terk etti. Ve Hz. Ömer'e uyup onu taklid ederek, onun fetvâsiyle amel etti.

134- Serahsî Sahabe Akvâlîne İttîbâi Delilleriyle İsbat Ediyor

Şems'ül-Eimme Serahsî, tearuz eder bir nas bulunmiyan her ahvalde Sahabenin kavline tâbi olmanın vücûbunu isbat için bir takım deliller getirmektedir. Bu deliller naklî asıllara ve aklî görüşlere dayanmaktadır.

Nakiller şunlardır: «Muhacirin ve Ensar'dan ilk Müslüman olanlar ve iyilikle onlara uyanlar.» Allah'u Teâfâ Ashab-i Kiramı, Muhacirin ve Ensârı, onlara tâbi olanları medh-u_sena ediyor. Ce-nab-ı Hak Ashaba uymak övülmeğe değer bir harekettir. Allah'u Teâlânın bu öğüşü, Kitap ve Sünnetten nas bulunmiyan

hususlarda onlara tâbi olmağa, Sahabe kavlini kabule bir teşvik ve işarettir. Dîne ait şeylerde onların re'ylerine uymak övülen bir harekettir.

Hız. Peygamber de şöyle buyurmuştur: «Ben Ashabımı emniyette tutar korurum, Ashabım da ümmetimi emniyette bulundurur.

Akıl da çeşitli surette bunu gösterir:

1- Ashab-ı Kiram, Hız. Peygamber'e diğer insanlardan en yakın olanlardır. Onlar Hız. Peygamberle bir arada bulundular, Vahy gelirken gördüler, nerede ihlâsları ve gerekse güzel anlayışları itibariyle Şeriatın maksat ve gayelerini en mükemmel surette anlayanlardır. Kur'ân naslanmn nazil olduğı ahvâli gördüler, bâzan ahkâmın değıştiğı yerleri müşahade ettiler. Bunlardan başka diğer insanlardan üstün olarak onlarda ciddiyet dînî hakikatleri araştırmak, din esaslarını yerleştirmek ve akideyi sağlamlaştırmak için çalışmak meziyetleri vardır.

2- Onların görüşlerinin ve sözlerinin Hız. Peygamberden alınmış ve duyulmuş Sünnetler olması çok yakın bir ihtimaldir- Çünkü onlar çok defalar Hız. Peygamber'e isnad etmeksizin onun beyan ettiğı ahkâmı aralarında müzakare ederlerdi, bunu onlara kimse sormazdı. Bu ihtimalle beraber şunu da bilelim ki, onların re'y ve kıyaslarının dahi ayrıca bir kıymeti vardır. Onların re'yları uyulmağa daha lâyıktır, çünkü menkûle daha yakın, mâkule daha uygundur. Peygamberin sözüne dayanması da ona yakındır.

3- Onlardan esas kıyasa dayanan bir görüş nakl olunursa, bizim de kıyasa dayanan başka türlü bir görüşümüz olsa, ihtiyat olan onların re'yine uymaktır. Çünkü Hız. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: «Asırların en hayırlısı benim gönderildiğim bu asırdır.» Onlardan birinin re'yi hepsince kabul olunmuş bir re'y

olabilir. Zira eğer o re'ye muhalefet eden olsaydı, onların âsân-nı araştırıp inceleyen ulema onu bilirdi. Ashabdan da başka bir re'y rivayet edilse bu Ashabın kavline karşı gelmek sayılır ve bu yanlış olan düşünce kabul olunmaz.

135- Ebü Hanîfe Sahabe Kavline Tâbi Olan Bir Fakîhtır

Sahabenin kavlinin hüccet olduğunu isbat için getirilen delillerden bir kısmı bunlardır. Sahabe kavli delildir ve kıyasa da takdim edilir. Ebû Hanîfe'nin sarahatan söylediği veçhile kendi re'yi budur. Ondan naklolan ve Hanefî Mezhebinin fıkıh kitab-ları içinde yazılı bulunan fûru' mes'delerinin çoğuna uygun olan da budur.

Sahabe kavlini hüccet ve delil itibar etmemek hakkında, daha doğrusu Sahabeyi taklid etmenin caiz olmadığı hususumda Ebû Hasan Kerhînin ileri sürdüğü delillere insafla bakalım: Bunların esası şudur: Ashâb-ı Kiramın re'yle hüküm verdikleri meşhurdur. Onların içtihatlarından hatâ ihtimalleri de sabittir. Çünkü hatâdan masum değildirler. Onlar birbirlerine muhalefet ediyorlardı. Sonra, onlar dindeki ihfâslarından dolayı halkı kendi kavillerini taklide davet etmiş değildirler. Onların sıhhatında zan üzere idiler'. Abdullah b. Abbas kendi re'yi ve içtihadı hakkında şöyle derdi: «Eğer hatâ ise, benden ve şeytandandır.» Onların re'ylerrçe uyacak sak hiç olmazsa onların mesleğine uymalıyız. Onlar re'yleleriyle nasıl içtihat ettilerse bizde re'yimizle icihad edelim. İşte Hadîs-i şerifte emrolunan tâbi olma budur: «Asha-bım yıldızlar gibidir, hangisine uysamz hidayeti bulursunuz.»

Sözün hulâsası budur: Ebû Hanîfe. Hazretleri (Allah ondan razı olsun) Sahabe kavline tâbi olurdu. Onun mezhebindeki mes'delerden netice çıkaran bâzı tahrir erbabı, bir takım mes'elelere dayanarak, onun kıyası Sahabe kavline tercih ettiğini söylerlerse de biz Ebû Hanîfe'nin kendi sözüyle sarahatan dediğini almayı tercih ettik. Çünkü kendi usul ve mesleğini beyanda onun .kendi sözü muteberdir.

Buna ilâveten muhtelif fûru meseleleri de bunu teyid etmektedir. Bu büyük ve şanlı imamın vera' ve takvasına yakışan, se-lef-i salih hakkında takdir ve sitayişine, onların sözlerine uyma arzusuna uygun düşen de budur.

Sahabenin kavline tâbi olan Hamfe Tabiîlerin fetvalarını onlar gibi uyulması vâcib olmak üzere almıyordu.

FASIL: 20.

4. DELİL: İCMÂ

136- İcmâ'nın Târifi

Icmâ'ı, İslâm fıkhnın usulünden bir delil olarak a'..an ekser ulemanın tarifine göre İcmâ, bir asırda yaşayan İslâm Ümmeti müctehidlerinin her hangi bir dînî emir üzerinde ittifak etmeleridir.

Bu tarif icmâ'nın en doğru tarifidir. Usul ulemasından büyük bir kısmının seçtiği tarif budur. İmam Şafî Risalesinde bu tarifi zikretmiştir. İmam Şafî, icmâ'nın mânasını yazıp onunla ih-ticac ve istidlal yolunu, İslâm fıkhnında muteber olduğunu beyan edenlerin birincisi sayılır.

Ebû Hanîfe icmâi fıkıhta bir asıl sayıp ictihatlerini onun üzerine kuruyor muydu? Hanefiyye Mezhebi uleması buna evet diye cevap veriyorlar ve bir sürü mes'ele zikrederek Ebû Hanî-fe'nin ve ashabının icmâi bir çok suretleriyle kabul ettiklerini beyan ediyorlar, Kavli icmâi kabul ediyorlar, sükûtî icmâi delil alıyorlar. Müctehid ulemanın bir emir hakkında iki görüş üzere ihtilâf etmiş olmalarını icmâa muhalefet addediyorlar.

137- Ebû Hanîfe'ye Göre İcmâ' Bîr Delildir.

Ebû Hanîfe'nin icmâ hakkında görüşünün böyle olduğunu söylüyorlar ve ondan menkûl olan meselelerden ve ashabın közlerinden bunu çıkarıyorlar. Ve aşağıda beyan edeceğimiz veçhile icmâ'da bir takım şartlar aradığım kaydediyorlar.

Ebû Hanîfe'nin Kitap. Sünnet, Sahabe kavilleri ve kıyas gibi icmâi da delil olarak aldığını gösterir bir ibare bulabilmek için Ebû Hanîfe'den yapılan rivayetlere ve onun fıkıh usulünü beyâna başlarken bahsin başında zikrettiğimiz iki ibareyi bulabildik:

1- Mekki'nin Menâkıbında kaydettiği ibare ki o da şudur: «Ebû Hanîfe bir belde halkının birleştiği şeye şiddetle tâbi olurdu.»^{262[1]}

2- Şehl b. Müzahım onun hakkında şöyle diyor: «Ebû Ha-pîfe'nin mesleği mevsuk olanların rivayetlerini almak, çirkinden 'kaçmak, halkın muamelâtına bakmak, istikamet üzere yürüdükleri ve işlerinde salâh üzere birleştikleri şeyleri kabul etmektir.»^{263[2]}

Ebû Hanîfe'nin çağdaşı olanlardan bu iki kişinin rivayeti onun fıkıhtaki yoluna ışık tutmakta ve bize

^{262[1]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. I, s.89

^{263[2]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanîfe, c. I, s.82

göstermekte ki: O kendi beldesindeki fukahâmın icmâ ettikleri, birleştikleri şeye tâbi olurdu, nas bulunmıyan hususlarda insanların muamelâtı üzere yürürdü. Bu şüphesiz ki onun, müctehidlerin icmâını evveliyet-le kabul ettiğini gösterir. Kendi beldesi fukahâsma şiddetle tâbi olanın bütün ulemanın birleştiği şeye daha çok tâbi olması gerekir ve yakışan budur.

138- İcmâ'la İstidlalin Safhaları

Öyle anlaşılıyor ki, fukahâ arasında icmân hüccet ve delil itibar edilmesi üç safhadan geçerek tedricen olmuştur:

1- Ashâb-i Kiram kendilerine arz olunan mes'eleler hakkında içtihat ederlerdi. Hz. Ömer Devletin umumî siyasetine dair işleri görüşmek ve müşavere etmek üzere çok defa Ashabı toplar, onlarla fikir teatisinde bulunurdu. Muayyen bir hususta görüşleri •toplandı mı karar verirler, siyaset onun üzerinden giderdi. Görüş ayrılığı olursa o zaman mübahase ve münakaşa yaparlar, nihayet ulema kararını verirdi. Nasıl ki Irak'da fetholunan arazi hakkındaki ihtilaf da böyleydi. Bu arazi Gaziler arasında taksim ve tezyi mi edilmeli, yoksa Beyt-ül-mâle ait mîrî arazi bırakıpta geliriyle serhatlar muhafaza edilip harb teşhizatına mı sarf olunmalı? Bu hususu hal için Hz, Ömer Ashabı topladı, iki görüş ortaya atılmıştı. Müzakere ve mübahase iki gün sürdü, nihayet arazinin Beyt'-ül-mâle âit olmasına karar verdiler: işte bu karar bir nevi' icmâdır; buna muhalefet caiz değildir.

2- İchtihat asrında her müctehid imam, içtihadını yaparken memleketindeki fukahâmın re'yine aykırı birşey söyleyip onlara karşı gelmemeğe çalışırdı. Ortaya kimseye uymıyan bir düşünce atmaktan

çekinirdi. Ebû Hanîfe kendisinden önceki Küfe fukahâsı arasında icmâen kabul edilmiş şeylere şiddetle tâbi olurdu, imara Mâlik Medine halkının icmâ.ım haber-i vâhıd olan Hadîse takdim ederdi. Böylelikle icmâ. muhalefeti caiz olmıyan hüccet ve delil sayma fikri teşekkül etti.

3- İcmâm delil olduğunu gösterir Hadîsler vardır. «Ümmetim dalâlet üzere asla toplanamaz.» «Mü'rninlerin iyi ve hoş. gördüğü şey, Allah indinde de iyidir.» Bu iki Hadîsten. başka imam Şafîî, Hz. Ömer b. Hattâb'dan da şu Hadîsi rivayet eder: Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem Efendimizin şöyle dediğini işittim, diyor: «Cennetin nimet, ve rahatlığı sevincini isteyen kimse cemaata sarılsın, cemaatla bir olsun, çünkü şeytan tek olanladır, ikiden uzaktır.»

139- İcmâ' Hakkında Fukahânın Sözleri

İçtihat asrında icmâi delil tutmak işte bu esas üzerinde gitti. Öyle anlaşıyor ki, icmâm mânâsı tayin ve tesbit olunup yazılmış değildir. İcmâmın mün'akid olup olmadığı hususu bir çok mes'elelerde ulema arasında ihtilâf mevzuu idi.

Görüyoruz kî, îmam Ebû Yusuf, îmam Evzâî'nin Siyer ki-.tabına cevap verirken onunla icmâ-ı ümmetin mânasını münakaşa ediyor. Evzâî süvari atlarına hisse verdiği halde yük atlarına hisse vermiyor. Ve şöyle diyor: «Müslümanların imamları geçmişte yük atlarına hisse ayırmazlardı, nihayet Velid b. Zeydin katlinden sonra fitne coştı.» «Ebû Yusuf buna şöyle cevap veriyor: «Bunu bilmiyen, atla yak atı (feres ile birzevn) arasım ayır-mıyan kimse yoktur sanırım. Arapların hiç ihtilâfa yer olmıyan maruz sözlerindendir: Bu at sürüsü derler, halbuki çoğu veya hepsi yük atıdır. Demek at

hepsine şâmindir. Sonra bildiğiniz diğer bir cihet de var ki: Yük atları harbde daha kolay idare edilir, kullanılması süvariden daha yumuşaktır, maksada daha yararlar. Evzâî'nin: Geçmiş imamlar onlara hisse vermezdi, sözüne gelince, bunlar onun vasfına göre Hicaz ehlidir. Veya güzelce abdest almasını, Teşehhüdü, usul-ü fikhî bilmiyen bâzı Şam üstadlarındandır.»^{264[3]}

Burada görülüyor ki, Evzâî icmâî delil tutuyor. Ebû Yusuf da icmâm mün'akid olmadığını ileri sürüyor. Ve Evzâî'nin re'-yinde onların Hicaz uleması ve ulemadan sayılmıyan bâzı Şamlılar olduğunu söylüyorlar. Böylelikle bu mes'elede icmâ' yoktur, demek istiyor. Ve icmâm hüccet olduğunu Ebû Yusuf da kabul ediyor.

Yine diyoruz ki, îmam Şafiî sonraları bu gibi mes'elelerde icmâm mün'akid olup olmadığı hususunda çoklariyle münazaralarda bulunuyor, münakaşalar yapıyor. Hattâ bâzı münazaraları onu icmâm - vücudunu inkâra götürüyor. Ancak usûMi dinde ve öğle namazının farzının dört rek'at olduğunda ulemanın icmâî gibi mes'elelerde icmâ' olduğu muhakkaktır.»^{265[4]}

Bunlar bize gösteriyor ki, icmâmın aslında ittifak etmekle beraber, ulema ictihad sırasında icmâm in'ikadında ihtilâfa düşmüşlerdir, icmâmın beyan ettiğimiz mânada tarifini ilk olarak yapan ve bunu risalesinde yazan imam Şafiî Hazretleri olmuştur diyebiliriz.

140- Hanefiyye Sükûtî İcmâî Kabul Eder

Hanefiyye fukahâsına gelince icmâm hüccet olduğunu

^{264[3]} Ebû Yusuf, El-Red alâ Siyer-i Evzâî, s 21 Mısır baskısı.

^{265[4]} İmam Şafiî, El-Üm, cüz n, s. 257.

takrir ettiler ve bunu Imam-ı A'zam Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Mu-hammed'e nisbet ettiler, icmâm neveleri arasında bir fark yapmadılar, ister kavli icmâ', ister sükûtî icmâ' olsun Hanefîyye üs-tadlarmın sözü böyledir, deyip keskilir. Sükûtî icmâa Hanefîyye ric'at namını verirler. Sükûtî icmâ' şöyle olur: imamlardan veya müctehidlerin birisi arasında her hangi bir mes'elenin hükmü mezhepçe takarrür etmeden önce, o mes'ele hakkında bir hüküm verir. Ve bu hüküm, zamanındaki halk arasında yayılır. Kimse ona karşı gelmez, herkes susar. Bu o mes'ele kabul edilmiş demektir.

Sükût icmâ' amelen de olur. Şöyle ki: icmâ' ehlinde biri iş işler. Zamanındaki halk bunu görür ve bilir. Kimse bu işin yapılmasını inkâr edip aleyhte bulunmaz. Böylece zaman geçer, herkes onu kabul etmiş sayılır.^{266[5]}

İşte böylece Hanefîyye sükûtî icmâi hüccet ve delil

^{266[5]} Tafsilât için Keşf'ül-Esrâra bakınız.

Sükûtî icmâm bu tarifinden anlaşılıyor ki, onun inikadı için iki şey lâzımdır:

1- Bu sükût edilen mes'ele hakkında eskiden mezhepler arasında ihtilâf vukubulmamış olmak.

2 - Onu te'vil ve tefsir müddeti geçmiş olmak, yâni onun hakkında fikir beyan edip itiraz yapılacak kadar bir zaman geçmek.

Şunu da kaydedelim ki, sükûtî icirfâi ulemanın çoğu kabul etmez. İmam Şafîi almıyor, El-Bîsale'deki tarifine sükuti İcmâ girmiyor. Bir mes'ele hakkında icmâ' var diyebilmek için, ulemanın onun hakkında sözlerini söylemiş olmaları lâzımdır. Bii İş susmakla bilinmez, diyor. Kendinden öncekinden nakletmek lâzımdır. Namaz rekatları, şarabın haram olduğu ve emsali gibi.

Kiikûtî icmâm delil olmadığına: Sâklte bir söz isnad olunmaz, kaidesini deli] getirirler. Çünkü yeni bir mes'ele karşısında susmak; muvafakati ifa de etmek ihtimâli olduğu gibi, bu hususta henüz icthad yapıp bir karara varmış olmak ihtimali de vardır. İctihad yapıysa da hükmü ona karşı olduğundan leriide daha etraflı ve temkinli düşünmek maksadiyle, re'yini meydana atmaması olmak da bir ihtimaldir Veya ör-u söyleyen müctehid olduğundan her müctehid isabetlidir, diye ona muhalefet etmek i&teme-di Bu ihtimaller içinde sükûtla icmâ' olamaz.

Zahiriye, Hanefiyyeden bazıları. Mutezileden Cübbâi bu re'ye imişler. Hanefiyyenin ekserisir<3 göre İse icmâ' sayılır. Ulemanın bâzısına göte: Sükût delildir, fakat İcmâ' sayılmaz. Bir kısmına göre İse, eğer o mes'ele hakkındaki re'y ve icthad bir hâkimden olup da ulema sükût ettiyse, hüccet değildir. Eğer bir fakıhm re'yine karşı susarlarsa icmâ'dır.

Sükûtta icmâl sayanlar diyorlar ki: O sayılan ihtimaller bir delilden aeş'et etmiyor. Mâ'raz-ı hacette sükût beyandır. Mademki o re'y yayıldı ve bilindi, onu reddetmeyip susmak muvafakati gösterir. Muhalif olsa Öyle değil, derdi. Müslüman hakkı söylemekten çekinmez. Muhalefet ihtimali açık değildir. Delilden neş'et etmeyen ihtimale itibar olunmaz. Bir-şeyi delil olmaktan düşüren ihtimallere bâzı emareler şahit olmalı. Burada İse; ihtimaller muvafakata işaret ediyor, öyleyse sükûtları muvafakat alâmeti sayılır.

sayıyor. Bunun Kavil olması şart değil, amel hakkında da sükût olabilir.

Fahr'ül-îslâm Pezdevt.bu icmâm hüccet olduğunu şöyle anlatıyor: «Onların hepsinin bunun hakkında birşey demesi güç ve âdet olmıyân bir şey. Her asırda âdet olan şudur: Kibar mücte-'hidler fetva vererek hallederler, diğerleri onlara teslim olup uyarlar. Biz sükûtu burada teslim olma mânasına alıyoruz. Çünkü burası mes'ele hakkında fetvanın vâcib olduğu bir yerdir, eğer verileri hükme muhalif olsaydı bunu bildirmesi lâzımdı. Hak hususunda susmak haramdır.» Hanefiyye sükûtî icmâî hüccet olarak alıyorlar ve bu onların kaidesi asliyelerinden biri oluyor. Bu asla göre: Ashab veya onlardan sonrakiler bir hâdisе hakkında iki veya daha çok ve fakat belli kaviller üzere ihtilâf ederlerse ve bu hadise hakkında başka üçüncü bir kavil olmamak şartıyla bu icmâ sayılır. Onun hakkında başka bir kavil ortaya atmak caiz değildir. Keşf'ül-Es-r sahibi bunun cumhur ulemanın re'yi olduğunu söylüyor.

Şüphesiz ki bir mesele hakkında Ashâb-ı Kiram ihtilâf ederse onların kavilleri dışına çıkmak caiz olmadığını onlardan birisi söylemiyor. Belki müctehid kıyaslarına uygun olanı seçer. Ebû Hanîfe'nin ictehad usulünü beyâna başlarken bahsin başında naklettiğimiz sözünün iktizasına göre onun mezhebi budun.. Bütün haberlerin te'kid ettiği oibareyi burada bir defadaha kaydedelim: «Ben bulduğum takdirde evvelâ Allah'ın Kitabında Peygamber'in Sünnetinde bulamazsam Ashabının sözlerine bakarını, istediğim sözü alır, dilediğimi bırakırım. Ve onların sözlerinin dışında başka kavil aramam, iş İbrahim Nahaî, Şa'bî, Hasan Basrî, Muhammed b. Sîrin, Said b. Musayyib —daha bâzı adamlar saydı— zevata gelince onlar nasıl ictehad

ettilerse ben de ictihad ederim.»

Bu ibare gösteriyor ki, eğer Ashabın bir kavli varsa Ebû Hanîfe onları taklid ederek o kavli alıyor. Eğer bir kaç kavlil varsa o zaman ictihad mesleğine ve kıyasa uygun olanı seçip alıyor.

Yine bu ibareden anlıyoruz ki, Ebû Hanîfe Ashabdan sonra gelen Tabiînin sözlerini takliden almıyor. Onlar nasıl ictihad ettilerse ben de Öyle ictihad ederim diyor. Tabiînin sözleriyle mukayyet olup onların dışına çıkmadan sakınmıyor. Onların görüşlerine muhalif olan kıyas ve ictihadları olursa kendi ictihadiyle gidiyor. Çünkü onlar gibi onun da ictihad hakkı vardır. O da onlar gibi bir adamdır.

141- Bunum Ebû Hanîfe'ye Nîsbetinîn Münakaşası

Burada iki şeye işaret etmek istiyoruz.

1- Ebû Hanîfe, acaba Ashabdan sonra gelenlerin kavillerine uyup onların dışında başka kavle bakmıyor ve bunu icmâ' addediyor muydu? içtihadında onların dışına çıkmağı caiz görmüyor muydu? Bunun cevabını yukarıda işaret etmiş bulunuyoruz. Ebû Hanîfe'den naklolan spzîer gösteriyor ki, böyle bir şeyle kendini mukayyet görmüyordu. Meselâ o Hasan Basrî, Sîrin, Said b. Musayyip, ibrahim, Nahaî gibi Tabiîlerin sözlerine uymak mecburiyetinde olmadığını söylüyor, onlar gibi ictihad ediyor, onlardan sonra gelenlerin sözleriyle mukayyet olmayacağı daha evleviyette kalır. Çünkü onların reyleri birleşmiş değil ki, bu ittifak haddizatında hüccet sayılsın. Onlar Hz. Peygamberi görmüş değiller ki, bu görüşlerini ondan aldılar diyelim de Sünnet kuvvetinde sayalım.

Her hangi bir asırda eskilerin ihtilafı akvâli, Hanefî Mezhebi ve diğer mezhepler müctehidleri arasında

ihtilâf mevzuu olmuştur. Bâzı ulema o akvale tâbi' olmak lâzımdır derler. Bâzıları ise tâbi' olmağı menederler ve onların ihtilâf etmeleri bu mes'elenin ihtilâfa müsait olduğunu gösterir. Herkes içtihadının vardığı neticeyi alır... Başka bir kavil de çıkabilir.

Usuliyyûndan bâzıları mes'eleyi şöyle izah ederler: Eğer ortaya yeni atılan kavil, eskilerin ittifak ettiklerini ortadan kaldırırsa reddolunur. Kabul edilmez, kız kardeşler ve erkek kardeş-ları gibi... Onlar ana-baba bir ve baba bir kardeşler ve kız kardeşlerle ceddin mirasçı olmasında ittifak etmişlerdir, fakat sonra ihtilâf ederek bâzıları onunla bütün kardeşleri ve kız kardeşleri mahrum bırakırlar, bâzıları iştirak ettirirler. Mahrum bırakmazlar. Eğer bir mütehid çıkıp ta o müstahak değildir derse, onların icmâimn dışına çıkmış olur. Çünkü onlar mirasa müstahak olduğunda ittifak ettiler. Mütehidin, istihkakı yoktur, demesi kavli olan icmâa muhaliftir.

Eğer yeni kavil eskilerin ittifakını bozmazsa ve her hangi bir itibarla o akvalden birini almış oluyorsa: Meselâ Ashabın mirasım eşlerden birine ve baba ile anaya inhisarındaki ihtilâfları gibi. As-hâb-ı Kiramdan bâzıları diyor ki: Ana terekenin mecmuundan $\frac{1}{3}$ alır. Bâzıları hayatta olan eşlerden biri hissesini aldıktan sonra kalanın $\frac{1}{3}$ ünü ahr. Eğer biri ortaya çıkıp ta: Mirasçılar ana, zevç ve baba iseler, o zaman mecmûun $\frac{1}{3}$ ünü alH1, eğer mirasçılar ana, zevç ve baba iseler o zaman bakinin $\frac{1}{3}$ ünü alır, dese bu söz baştaki iki sözden dışarı değildir, icmâ'n dışına çıkmaz.

Ulemadan bâzıları diyor ki, mütehid, Ashabın ihtilâfiyle mukayyet olmak lâzımdır. Onların ihtilâflarının dışına çıkıp başkasının kaylini alamaz. Ashabdan sonrakilerin ihtilâfiyle ise mukayyet olmak lâzım değildir. îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin sözü, yu-

karıda da işaret ettiğimiz veçhile, bunu göstermektedir.

2- Ebû Hanîfe Ashâb-ı Kirâmm akvaliyê mukayyet olduktan sonra onların dışına çıkmaz, o akvalden kıyasına uygun olanları seçer. Çünkü bu ona göre bir nevi icmâ'dır. Ashabın rivayet olunan akvâlini terk etmek istemez. Selefi saliha uymaktan ayrılmaz. Çünkü Ashâb-ı Kiram Resûl-i Ekremle görüşmek şerefine nail olduklarından bu feyz sayesinde din bilgileri artmış, fıkıhları çoğalmış, din ahkâmını daha iyi anlamışlardır. Dînin gaye ve maksatlarını başkalarından daha güzel bilirler. Hattâ onun şöyle dediğini naklederler:

Ashab-ı Kiramdan birinin Hz. Peygamber'le bir müddet oturması, yıllarca ilim tahsilinden daha hayırlıdır. Sonra Ashâb-ı Kiram vahiy nazil olurken bulundular. Hakkında vahiy gelen hâdiselerin içinde bulundular. Eshab-ı nüzulü ve ahkâmı bilirler. Onun için onların akvaline uyar. Ve onun için Ashabı taklit ile diğerlerini taklit arasında fark yapar. Onların akvalinin dışına çıkmaz, onu icmâ' sayar, ihtilâf ettikleri akvâli bırakıp kavle bakmaz, icmâ'-dan ayrılmaz. Ashab ile diğerleri arasında fark yapmanın sebepleri şunlardır.

1- Ashâb-ı Kirâm'ın ictihadlan onca mukaddestir. Onları Sünnete yakın tutar. Onların, akvalinin hepsinin dışına çıkmak bid'attir, selef-i salih yoluna aykırı bir harekettir. Selâmet selef-i saliha uymaktadır.

2- Ashab her ne kadar ihtilâf da etseler yine netice itibariyle birleşiyor demektir. Onların ihtilaflı akvaline uymak da dahi: «Ümmetim delâlet üzerinde toplanamaz» Hadîsinin şumulüne girmek vardır, Ebû Hanîfe'nin bizzat dediği gibi: Ashâb-ı Kiram sohbet şerefine nail olduklarından onların kavillerini alıp başka içtihadla lüzum görmüyor... Tabiîn ise bu dereceye yükselemez, onlar da adamdırlar. Ebû Hanîfe de onlar gibi ictihad yapabilir.

142- İcmâin Şartları

Hanefîyye Mezhebi usulü ulemasından bâzıları Ebû Hanîfe'ye ve ashabına icmâ' hakkında bir takım tafsilât nisbet ederler. Meselâ icmâa ehil olanlarda .bâzı vasıflar aramak gibi. tcmâa. fasik-lar, heva ve bid'at erbabı giremezler. Fâsıklann şeref ve haysiyetleri yoktur. Halbuki icmâi bir delil gibi almakla büyük bir şeref vardır. İcmâi yapanların şerefli ve hayırlı kimseler olduklarını kabul etmek vardır. Nasıl ki Allahü Teâlâ buyurur: «Siz iyilikle emreder, kötülükten meneder olduğunuz halde insanlar arasında çıkmış en hayırlı bir ümmetsiniz.» Bid'ad ve hevâ sahipleri ise —Hâriciler ve Râfizîler— son derece taassup sahibidirler, islâm cemaatının re'ylerini hiçe sayarlar. Onun için onların muhalefetleri nazarı itibare alınmaz. İcmâ' mün'akid olur: Demek Haricîler, Râfizîler ve fâsiklar muhalif de olsalar icmâ'a mün'akid olur ve Hanefîyyece bu hüccettir.

İcmâ'da içtihat şart mıdır? islâm dininin ana meş'delerinde, re'y ve tetkike muhtaç olmıyan, herkesçe bilinen yerlerde şart değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtüren nakli, beş vakit namaz gibi herkesin malûmu olan mes'ele böyledir. Re'y ve içtihat mevzuu olan mes'elelerde icmâ' olabilmek için müctehidlerin ittifakı şarttır. Avam halkın muhalefetine bakılmaz, avam halk karşı da gelse icmâ' müri'akid olur.

143- Bu Şartlar Hakkında Bazı Tafsilât

İcmâin şartları hakkında da bâzı tafsilât ortaya atarlar ve bunları imamlara nisbet ederler. İcmâin mün'akid olabilmesi için o asrın geçmesini şart koşmazlar.

Halbuki Şafîye bu şartı nisbet ederler.^{267[6]}

Ebû Hanîfe ile ashabı arasında icmâın şartlarından birinde ihtilâf olduğunu söylerler. O da icmâ mevzuu olan mes'ele ictihad yapılmış ve ihtilâf olunmuş bir mes'eîe midir? Değil midir? îmam Muhammed böyle bir şeyi şart koşturmuyor, icmâ' mevzuu olan mes'ele Ashâb-ı Kiram arasında ictihad ve ihtilâf mevzuu olmuş bir mes'ele dahi olsa icmâ' mün'akid olur ve ilzam edici bir hüccettir. Artık ona kimse muhalefet edemez. Hattâ bu muhalefetinde Ashabdan bâzı selef-i salibin re'yelerine uysa bile icmâa karşı gelemes Ebû Hasan Kerhî ise Ebû Hanîfe'nin icmâm hüccet olması için Ashab arasında ihtilâf mevzuu olmamasını şart koştüğünü söylüyor. Eğer Sahabeden nakl olunanda ihtilâf varsa icmâ' hüccet olamaz. Çünkü ihtilâf edenlerden birinin re'yini alan kimse âsâr-ı seleften birine uymuş olur, ortaya bir bid'at çıkarmış sayılmaz.

144- Buna Teferrü Eden Bazı Mes'eleler

Bu ihtilâf fer'î mes'elenin hükmünden alınmıştır ki, Ebû Ha» nîfe'ye îmam Muhammed onda muhaliftir. O da ümm-i veledin satılması mes'elesidir.^{268[7]} Umm-i veledin satılması Sahabe arasında ihtilaflı idi. Ekserisi onun satılmasını caiz görmüyordu. Hattâ Hz. Ömer şöyle demiştir:

«Onları nasıl olur da satarsınız, halbuki onların etleri etlerinize, kanları kanlarınıza karıştı» Hz. Ali, Câbir ve diğerleri satılmalarına cevaz verirlerdi. Hattâ Hz. Ali şöyle demiştir:

«Umm-i veledin satılmaması hakkında benim görüşüm

^{267[6]} Sahih olan, Şafî de asrın, geçmesini şart koşturmuyor. Bu şart Risalesinde yoktur Orada zikrettikleri buna muhaliftir.

^{268[7]} ümm-i Veled: çocuğun anası demektir. Efendisi câriyesiyfe münasebette bulunur, bu münâsebetin mahsulü olarak bir çocuk dünyaya getirse o cariye bu nâm verilir.

Hız, Ömer'in görüşüyle birleşmişti, fakat şimdi onların satılması reyindeyim.» Câbir de şöyle diyor: «Biz ümm-i veledleri Hz. Peygamber zamanında satıyorduk.»^{269[8]}

Ulema diyor ki: Tabiîn asrı gelince onların satılmasının caiz olmadığına ittifak ettiler. Tabiînin bu ittifakı muhalefeti caiz olmıyan bir icmâ' sayılır mı? Böylelikle mes'ele ihtilâftan çıkmış, ittifakı bir mes'ele olmuş mudur? Eğer böyle ise, o zaman kadî'-mn onların satışının sıhhatma hükmü caiz olmaz...

imam Muhammed'e göre bu satış bâtıldır, Satışın sıhhatma kadî hükmetse de hükmü caiz değildir. Onun için ulema diyor ki, imam Muhammed'e göre selef arasında ihtilâflı dahi olsa, sonradan icmâ' vuku buldu mu o delil olur. Çünkü icmâ-ı lâhık, hilafı sabıkı kaldırır.

Ebû Hanîfe'den bu mes'elede iki rivayet var: Birine göre kadî bu satışa hüküm de verse, hükmü infaz olunmaz. Buna Ebû Ha-nîfe ile imam Muhammed'in re'yi birleşiyor demektir. Ebû Hasan Kerhî'nin naklettiği diğer bir rivayete göre bu hüküm infaz olunur. O takdirde iman Muhammed'in re'yi üstadının re'ğine muhalif olmuş olur. Burada üçüncü bir rivayet daha vardır ki, onu Câmî'ul— Fusuleyn kaydediyor, kadî'nın bu hükmünü diğer bir kadî imza ederse, o zaman hüküm nafiz olur.

Satış hükmünü men eden rivayete göre Ebû Hanîfe'nin re'yi Tabiîn arasındaki icmâ' delil olarak almaktadır. Sel^f-i salih arasında Sahabe zamanında ietihad mevzuu olan bu ihtilâflı mes'elede icmâ mün'akid olmuştur.

Satışın sıhhatma verilen hükmü caiz gören rivayete

^{269[8]} Abdülaziz Buhârî, Keşf'ül-Esrâr; c. III, s. 968.

göre ulema bundan türlü neticeler çıkarmaktadır. Ebû Hasan Kerhî, Şems'ül-Eimme Halvânî ve diğerleri diyorlar ki, Ebû Hanîfe icmâi ilzam edici bir hüccet saymak için onun Sahabe arasında ietihad ve ihtilâf mevzuu olmamış olmasını şart koşuyor. Bâzıları ise burada Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed arasında ihtilâf olmadığını söylüyorlar...

145- Ümm-i Veleidin Satılması İhtilaflı BİR Mes'eledir

işte bazı ulemanın bu nevide icmâi hüccet sayıp saymama hususunda. Ebû Hanîfe ile Muhammed arasındaki ihtilâfı çıkardıkları mes'ele budur. Biz okuyucunun önüne bütün tafsilâtıyla serdik.

Bütün bunlar iimm-i veletlerin satılmasının caiz olmadığı hakkında Tabiîn arasında icmâ' olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bu icmâ' iddiası şüpheyeye yer vermiyecek bir surette sabit midir? Bakıyoruz, Tabiînin üstadı Said b. Musayyib Medine'de onların satışını men ediyor. Kûfe'de İbrahim Nahaî bu satışını yasak ediyor. Ebû Hanîfe üstadı Hammâd'dan; o, İbrahim Nahaî'den, rivayet ediyor ki, Hz. Ömer b. Hattab Resûl-i Ekrem'in minberi üzerinden nida ederek ümm-i veledînin satılması haramdır, diye haykırdı. Cârîye efendisinden bir çocuk doğurduğu zaman onun üzerindeki kölelik kalmaz.^{270[9]} Kûfe'nin fakihı İbrahim Nahaî ile Medine fakihı Said b. Musayyib'in ittifakı icmâa delil sayılır mı? Onlarla birlikte acaba Basra, Mekke, Şam, Yemen vesair yerlerdeki Tabiîn fu-kahâsi ittifak etti mi? Her Tabiî kendinden önceki müctehidin böyle dediğini haber verdi mi?

^{270[9]} Ebû Yusuf, Kitâb'ul-Asâr, s, 192.

Zâhir-i rivaye kitaplarının şârihi olan Serahsî'nin Mebsutun-da ümm-i veled bahsine bakıyoruz, görüyoruz ki, bu satışın ihtilâf mevzuu olduğunu ve Hanefiyye de dahil olmak üzere Cumhurun re'yince bu satış sahih olmadığını kaydediyor. Sonra Cumhurun re'yine Hadîsten, Sahabe kavillerinden ve kıyastan deliller bulup getiriyor. Fakat icmâi delil göstermiyor. Bu icmân in'kadı üzerinde durulacak, tedkik mevzuu bir im'Vele olunca icmâm mün'akid olduğu delille sabit sayılamaz. İcmâ' varmış gibi çıkarılan hükümler de teslim olunmaz. Çünkü onlar sabit olmıyan bir emir üzerine kurulmuştur. Ümm-i veledin satılmaması hususunda Tabiîn arasında icmâ' mün'akid • ıMuğunu farzederek, haydi bunu teslim edelim, fakat Ebû Hanîfe'nin burada hüccet olarak aldığı delil nedir? Görüyoruz ki o Kitab'ül-Âsâr'da buna Hz. Ömer'in haberini delil getiriyor, icmâi zikretmiyor. Ne müsbet, ne menfî surette ona hiç temas etmiyor. Doğrusu bu mes'eleden yapılan hüküm çıkarma, sağlam bir esasa dayanmıyor. Öyle ki Ebû Hanîfe hükümlerini verirken bu icmâ' fikri müsbet veya menfî onun üzerinde müessir olup olmadığına insanda bir kanaat hâsıl olmuyor.

146- İcmâ Kat'ı Bîr Hüccettir

Hanefiyye mezhebi usul uleması, icmân kat'i hüccet olduğunu zikrederler. Bâzı ulema ise onun zannî hüccet olduğunu söylerler.^{271[10]}

^{271[10]} Ulemadan bazıları bu hususta şöyle güzelce tafsil ederler: Eger icmânın hükmü, namazların sayısı, rek'atleri, orucun ve hacm farz olduğu, vakitleri, zinanın, şarabın, hırsızlığın vo ribânın haram olması gibi havassın ve avamın, herkesin bildiği birşey hakkında ise, onu inkâr etmiş olurdu. Peygamber'i inkâr etmiş sayılır. Bir insanın teyzesi, halası ile evlenmesi haram olduğu, Arafatta durmadan Önce cinsî münasebetin haccı bozduğu, nineye mirasta l/ö verilmesi, ananın çocuklarının dede ile mahrum bırakılması, kaatiîn mirastan men'l gibi havassın bileceği şeyleri

Fahr'ül-îslâm icmâi üç dereceye ayırır:

1- En âlâsı Sahabenin icmalidir. Onu mütevâtir Hadîs gibi kat'i tutuyor. Kat'i deliller gibi kat'iyet icabeder. Zira Ashab gördüler ve bilirler.

2- Ashabdan sonrakilerin icmâi, bu da Hadîs-i meşhur gibidir.

3- İctihad mevzuu olan bir fasılda vâk'i icmâdır ki o. bu hâle göre haber-i vâhid gibidir, zannîdir. Onda şüphe mevcuttur. Bunların hepsi icmâ haberi tevatür yoluyla nakledildiği takdirdedir. Fakat icmâ haberi, haber-i vâhid yoluyla jcmâi dahi olsa yine böyledir. Zira Sahabenin icmâi haddizatında kat'iyet ifade etse de haber-i vâhid yoluyla nakledilmesi, onda bir zan uyandırır, haber-i vâhid olan Hadîs gibi olur, çünkü Hz. Peygamber'in sözleri haddizatında dinde kat'iyet ifade eder, fakat nakil yüzünden haber-i vâhidler zannî oldular. Zan, nakil sebebiyle geldi.

icmâ her halde kıyasa takdim olunur.

Fahr'ül-îslâm Pezdevî diyor ki: «İcmâi inkâr eden dîni iptal eder. Çünkü usul, dînin hepsinin esas ve dayanağı, Müslümanların icmâina varır.»

147- İcmâm Bîr Senedi Vardır

İcmâ hakkında Fahr'ül-îslâm'ın dediklerinin en kısa hulâsası budur. Acaba bunlarda Ebû Hanîfe'nin ve Ashabının akvâli anlatılmış oluyor mu? Her ne kadar bu re'ylerin sonra nisbetinde dayandığı şeyi söylemese de zahir olan budur.

Bu ahkâmın Ebû Hanîfe'ye ve ashabına nisbeti ne olursa olsun, biz burada Fahr'ül-İslâm'ın ve diğer usul ulemasının takrir ettikleri bir işe işaret etmeği hakikat

İnkâr ederse, tekfif olunmaz, dalâletine hüküm verilir, çünkü bu icmâ her ne kadar kat'i de olsa, inkâr eden tevîl edecek bir yer bulur, tevî ise tekfire mânidir.

borcu biliyoruz: icmân hüccet olduğunu söyleyen ulema, icmân bir senedi olması lâzımdır, derler. Ulemayı icmâa sevkeden bir şer'î sened olmaksızın ulemanın bir şey üzere icmâ' etmeleri mümkün değildir. Ulema o şer'î senede göre ortaya bîr hüküm çıkarır, Fahr'ül-islâm buna icmâa bâis olan sebep namını verir. İcmân bu senedi veya bâis sebebiyle ya Hadîs veya kıyas olur. O sened sebebiyle icmâ' yapılır. Fakat icmâ'ın in'ikadından sonra olunur. İlzam eden bir delildir. İlzam eden artık senedi olan haber-i vâhid ve kıyas değil de icmân kendisi olur. Artık orada o dediğine müeddi olur mu, olmaz mı diye icmân senedinde münakaşa yapılmaz ki, ic-mâi yapanlar muahaze olunmağa meydan verilsin. Senede bakılmaz, icmâ' hüccet olmuştur. Böylelikle: «Ümmetim dalâlet üzere asla toplanmaz.» Hadîsi tahakkuk eder.

148- İslâm'da İcmâ' Hakkında Avrupalıların Yanlış Görüşleri

Bunlar Ebû Hanîfe'ye ve diğer ulemaya nisbet olunan sabit ve mukarrer umur olup bedîhiyât derecesinde şeylerdir. İcmâ' hususunda ulemanın dediklerine vâkıf olanlar bunları bilirler.

Burada Müslümanlar nezdinde icmân hükmü hakkında bâzı Avrupalı muharrirlerin görüşlerini münakaşa yapmağa bir hakikat borcu addediyoruz. Diyorlar ki: «İcmân esası olan Hadîs-i şerif şudur: «Benim Ümmetim delâlet üzere ittifak edemez.» Keza şu Âyetler de ona İlâve olunur: Meselâ Nisa Sûresinin 115 inci Âyetinde «Mü'minlerin yolundan başkasına uyanlara» azap va'd olunur. Bakara Sûresinin 143 üncü Âyetinde: «tşte böylece sizi ortada yürüyen ümmet kıldık.» buyrulur. (Ümmet-i vasat, karşılaştır: Beyzâvî

tefsiri) bundan dolayı, halkın tefekkür ve ameller yoîiyle akideler ve sünnetler yaratmak kudreti vardır, yalnız başka bir yol ile telâkki ettiklerini teslim ile kalmazlar. Ve böylece ilkin bir bid'at olan bâzı şeyler icmâ sayesinde kabule şayan olmuş ve kendinden önceki Sünnetlerin yerini almıştır. Meselâ bu yoldan, evliylara tazim ve onlardan medet ummak fi'len Sünnetin bir cüz'i hâlini almıştır.»

«İcmân, Peygamber'in hatâ ve gûnahtan mûnezzehtir ve masum olduğu hususundaki akidesinin Kur'ân'daki vazıh Âyetlerden inhıraf etmiş olması dikkate şayandır. İcmâ', sadece önceden mukarrer olmıyan işleri takrir etmekle kalmıyor, aynı zamanda

sabit ve cidden mühim akideleri de tamâmiyle değıştirmiş oluyor. Onun için bugün gerek Müslümanlar ve gerekse Müslümanlardan başkaları arasında icmâa büyük ve faal bir ıslâhat vasıtası gaziyle bakılmaktadır ve onlar Müslüman ümmeti ittifak ettiği takdirde îslâmiyete istediği şekli verebilir iddiasındadırlar. Ancak bu hususta icmâ'dan beklenen şeyler hakkında görüşler çok farklıdır. İcmân tarihini araştıran Goldziher (s. 56) Vorlesungen'-de tarihî seyrine bakarak icmâm gelecekte büyük bir ehemmiyet kazanabileceğine inanmakta olduğunu belirtmekte ise de Snouck Hurgronje (Politique Musulmane de la Hollande, s. 42. 60) fıkha tebellür etmiş bir sistem göziyle bakmakta ve icmâ'dan hiçbir şey ümid edilemeyeceğini söylemektedir.»^{272[11]}

^{272[11]} İslâm -Ansiklopedisini e icmâ' maddesini D. B. Macdonaid yazmıştır. Bu madde Daire'tül-Maarifil-İslâmiyye adıyla Arapça'ya yapılan tercümesinin birinci cildinin yedinci faskülündedir. Türkçe tercümesinin c. V. kısım 2 de icmâ' maddesindedir.

149- İcmâ' Bîr Çok Mes'elelerde Hüccet Olarak Alınmıştır

Avrupalıların icmâ' hakkında sözleri böyledir. Bunlar gösteriyor ki, onlar icmâ' etrafında söylenenleri doğru olarak anlamamışlardır. Onlar diyorlar- ki, icmâ' îslâm'da sabit mukarrer öyle bir esas ki her hangi bir suretle onda fikir yürütmeğe imkân yok, icmâ' âmmenin icmâi imiş. İcmâin ahkâmı akâid ve amellere şâmil imiş Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin kat'î delîlâtine ve Hz. Pey-gamber'in Hadîslerine tearuz edermiş, Kitap ve Sünnete takdim olunurmuş. Kitap ve Sünnette bulunmayan şeylerle yeni bir Şeriat kurmağa vâsita olabilirmiş, icmâ'la bâzı âkideler değişmiş yerine yenileri gelmiş!..

Bunlar topyekûn icmâi yanlış anlayıştan ileri geliyor. Zira ic-mâin hüccet olması bütün müslümanların icmâi ile değil içtihat kudretini hâiz olan müctehidlerin icmâiyle olur. Müctehidlerden onu hüccet olarak alanlar olduğu gibi bâzı mâruf müctehidlerden onun hüccet olduğunu inkâr edenler bile vardır. Bir mes'elede icmâ' iddia olununca kabul etmeyenler mevcuttur. Meselâ imam Şafîî hiçbir rhûnâzırına münakaşa edilen mes'elede icmâi teslim etmemiştir. Yalnız usul-i mesâil, beş vakit namaz, farz namazların rek'atlarınm sayısı ve emsali hususlarda icmâ' delil olarak alırlar. Ahmed b. Hanbeî yalnız Ashabın icmâmı hüccet olarak kabul eder. Demek icmâm hüccet olduğu herkesçe teslim olunmuş bir mes'ele değil.

İcmâin hüccet olduğunu kabul edenler, onu Kitap ve Sünnetten sonra gelen bir delil olarak almakta müttefiktirler. İcmâ' Ki-tâbullâha ve meşhur Hadîslere taaruz edemez. Ulemanın ekserisine göre icmâ' zannî

hüccettir. Yalnız bir kısım ulemaya göre ancak Sahabenin icmâî kat'i hüccettir.

Bilumum ulema arasında muteber olan icmâ müctehid ulemanın icmalidir, yoksa avamın icmâî değildir. Yalnız teemmül ve istinbata muhtaç olmıyan hususlarda, meselâ namaz ve sayısı gibi mes'elelerde umumun icmâî muteber olur.

İcmâ, ekseriyetin re'yine göre, zannî hüccet olduğundan amel babında muteberdir, itikatta değil.

icmâî hüccet olarak alan ulema, icmâin Kitap ve Sünnetten behemehal bir senedi olmasında müttefiktirler. Bu sened, hükmü Kitâbullah'tan bir nassa hamlolunan bir sened mutlaka lâzımdır, öyleyse nasıl olur da Kitâb'a taâruz edebilir ve ona takdim olunur? Evet icmâin senedi haber-i vâhid olan bir Hadîs ise, icmâ'-dan sonra sabit olan hüküm, Hadîs-i meşhurla sabit olmuş gibi olur. tempona kuvvet verir.

Bunlar icmâ' hakkında sabit ve mukarrer hakikatlardır. Ulema bunu çoktan söylemiştir. Fakat Avrupalılar işleri arzu ettikleri gibi anlamak isterler. Mes'eleleri haddizatında olduğu gibi anlamazlar. Baksanıza onlar icmâ'la bid'atlarının Sünnet yerine geçtiğini söylüyorlar. Bu, îslâma iftira ve bühtandır. Bu cihetten bid'at üzerine icmâ' yapılmaz. Çünkü bid'atı işleyenlerin hâli ve adedi ne olursa olsun o dalâlettir. Dalâlet üzere icmâ' olmaz. Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur:

«Her bid'at dalâlettir, her dalâlet cehenneme götürür.»

İcmâin meşru olması ve nas bulunmıyan yerde hüccet sayılması îslâm cemaatinin birliğini sağlamak ve fikirlerini birleştirmek içindir. Çeşitli görüşlere ayrılarak şazla ameli önlemek gayesine matuftur.

FASIL: 21.

5.DELİL: KIYAS

150- Ebû Hanîfe'nin Kıyasçılığı

Yukanda söylemiştik: Ebû Hanîfe Kitap'tan ve Sünnetten bir nas bulamazsa, Sahabe kavli ve fetvası da yoksa o zaman icthad ederdi. Mes'eleyi muhtelif yönlerden inceleyip anlamak için re'y ve muhakeme ederdi. Bâzan kıyasa gider, bâzan istihsân yapar, halkın maslahatına bakar, dinde güçlük yoktur, kaidesine riayet ederdi. O kıyası alırdı, fakat kıyas almak çirkin ve yakışsız olursa, halkın muamelelerine uymazsa o zaman istihsânla amel ederdi. Gerek kıyas ve gerekse istihsân yaparken halkın muamelelerini göz önünde bulundururdu.

Onun için sözümüzün başında da dediğimiz gibi, Ebû Hanîfe re'y ve görüşünü muhtelif yönlerden işleyerek kıyas, istihsân yapar, halkın örfünü delil olarak alırdı. Bunlardan her birinin onun icthadında yeri ve itibarı vardı. Evvelâ en meşhur olan kıyasla başlayalım:

151- Ebû Hanîfe'nin Çok Kıyasa Gitmesinin Sebepleri

Ebû Hanîfe çok kıyasçılıkla tanınmıştır. Ulema kıyası şöyle tarif ederler: Aralarındaki müşterek illet döîayisiyle Kitap, Sünnet ve icmâ'la hükmü sabit olan bir emri, hakkında nas olmayan bir mes'eleye de tatbik etmektir.

Ebû Hanîfe'nin icthad yolu ve Hadîsleri anlayıştaki mesleği, yaşadığı muhitte beraber onu çok kıyas yapmağa sevk etmiş, bir çok mes'eleleri o sayede

halletmek mecburiyetinde bırakmıştır.

Çünkü Ebû Hanîfe yaptığı ictihadlarında yalnız vâki olmuş mes'elelerin hükümlerini beyanla kalmıyor, hüküm sahasını genişletiyor, vâki olmamış mes'elelerin hükümlerini de bildiriyor, onların vukuundan evvel hükümlerini hazırlıyordu. Fukahâmın tâbı-rinci belâ gelmezden önce onu karşılamağa hazırlanıyordu. Mes'ele vukubulunca onun içinden nasıl çıkacağı bilirdi. Bundan önce naklettiğimiz ibaresi bunu gösterir. Şüphesiz ki bu işler, o ahkâmın meşru kılınması gayesine uygun illetler bulup çıkarmağa icabeder. Tâ ki onların üzerine başka mes'ele kurulsun ve mutta-rid illetler uygun olan mes'elelere tatbik edilsin.

Ebû Hanîfe'nin naslan anlamada tuttuğu yol onu çok kıyas yapmağa götürürdü. Çünkü delâlet ettiği ahkâmı anlamakla iktifa etmez, onu içine alan hâdisatı bilmek, insanları ıslah için ne gibi gayeler güttüğünü anlamak ister, buna götüren sebepleri, ahkâmda tesir eden illeti öğrenir ve ona uygun olarak kıyas yapardı. Nüzul sebeplerini bilir, Hadîslerin, vârid olduğu mes'eleleri tanırdı. Bunlarda müessir olan şer'i sebepleri bilirdi. Öyle ki, Hadîsleri en iyi tefsir eden o addolunur. Zira o yalnız sözün siyakının delâlet ettiği zahirî mânayı tefsirle kalmaz, ibarenin güttüğü gayeyi, yaptığı işaretleri, kelimenin mukteasmdan alınan mânayı tanır ve hâdiseden çıkan neticeyi bilirdi. Şüphesiz ki bunların hepsi onu kıyas yapmağa sevkederdi. Tâ ki başladığı tefsir ve izahın sonuna kadar yürüyebilirdi.

Bilindiği gibi Irak'ta Hadîs azdı. Oraya gelip yerleşen Ashabın fukahâsı re'y taraftan idiler. Re'yle hüküm vermek, Hz. Peygam-ber'e bilmiyerek yalan söylemiş olmaktan onlar için daha hayırlı idi. Peygamber'in demediği bir şeyi rivayet etmektense, re'yle hükmü

tercih ederlerdi. Bu ciheti re'y ve Hadîs fukahâsından bahsettiğimiz sırada etraflıca anlatmış bulunuyoruz. Irak'da bulunan Tabîîn de aynı endişe içinde idiler, bilmiyerek Hz. Peygamber'in lisanından yalan söylemiş olmaktan korkuyorlardı. Meselâ Küfe ekolünün üstadı olan İbrahim Nahaî —ki Ebû Hanîfe içtihadında onun fikihtaki yolunu tutmuştur— yalan söylemekten ve Peygamber'in demediği bir sözü söylemiş olmaktan korkarak: Saha-bî şöyle dedi. Tabîîn böyle dedi demeği, Hz. Peygamber şöyle buyurdu demeğe tercih ediyor.

152- Kıyasla Haber-i Vâhldîn Tearuzu Mes'elesî

İşte bütün bu sebeplerden ötürü Ebû Hanîfe Hazretleri kıyasa çok gitti. Kur'ân-ı Kerîm'den ve Hadîs-i şeriflerden ahkâm için umumî illetler çıkarır, onlara göre fûru' mes'eîelere hüküm verirdi. Hakkında nas vârid olmamış her mes'eleyi bu illetlerin kaidelerine göre hal için onlara tatbik ederdi. Onların muktezasma göre hüküm verirdi.

Kendisine rivayet olunan Hadîsleri çıkardığı bu kaidelerin tesiri altında incelerdi. Eğer Hadîs, önce sabit hükme muvafık olursa onu takviye etmiş olurdu. Eğer muhalif düşerse, Hadîsin râvisi mevsuk olup sahih rivayet şartlarına uygun ise o zaman Hadîsi alır, kıyastan udul ederdi ve kıyasa muhalif olan bu hadîsi yalnız nas mevziine münhasır kılar, ona başka bir şey kıyas yapmazdı. Kıyas hilâfına sabit olan şey başkasına makîs olamaz. Meselâ: Hz. Hureyre, unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmadığını Hz. Peygamber'den rivayet ediyor. Allah doyurup sula-mış, oruç bozulmuyor. Ebû Hanîfe bu Hadîs'i şerifi aldı. Halbuki orucu bozan şeyler kaidesine bu

muhaliftir. Yemek orucu bozar. Unutarak yiyip içmekten maadasında kıyasın illetini yine umumu üzere bıraktı. Unutarak cima' bozar. Hatâ ile yiyip içmeği, unutmağa kıyas yapmadı. Halbuki aralarında illeti müştereke mevcut, yâni her ikisinde de kayıt yok. Çünkü unutarak yeyip içmenin bozması kıyastan ayrıdır, öyle olunca yalnız nasın vârid olduğu şeye münhasır kalır, o'hüküm başkasına geçirilmez, burada kıyas' yapılamaz.

Böylece onlar illetleri bulup çıkarıyorlar, bunu yaparken bâzı naslar da gözlerinden kaçmıyor. Buldukları illete muhalif ise nas-sı hemen reddetmiyorlar, bâzı ulemanın anladığı gibi illetin ittıradı ve umumiliği namına nas kabul etmedikleri yok. Hanefiyye kıyasa muhalif olunca haber-i vâhid üzerine kıyas takdim olunur, demiyorlar. Belki o nasları yalnız vârid oldukları hükme münhasır kılıyorlar, başka bir şeyi ona kıyas yapmıyorlar. Unutarak yeyip içenin orucunun bozulmaması mes'elesinde olduğu gibi.

Fakat illeti umumileş t irerek onu her şeye tatbik etmeğe kalkışmak bâzan İnsanların yapageldikleri muamelelere dokunur, o zaman kıyas yakışmaz. Yahut da illeti daha tesirli bir illete muarız olur. O zaman istihsân daha âdil ve daha elverişli olur ve o alınır. Bu ciheti istihsândan bahsederken izah edeceğiz ve illete umumî tutunca doğan yakışıksız kıyaslan nasıl hafiflettiğini göreceğiz.

153- Ebû Hanîfe'nin Kıyas Kaidelerini Tesbît Ve Zabt Ettîği Nakl olunmamıştır

Görülüyor ki, Imâm-ı A'zam Ebû Hanîfe kıyasça bir imamdır. Masların arasından illetleri bulup çıkarıyor,

onların hükmünü umumileştirip aynı illeti taşıyan mes'elelere tatbik ediyor, illetle ona muarız gibi görünen naslann arasını buluyor, bunu Öyle âdilâne bir surette yapıyor ki, ne nastan dışarı çıkıyor, ne de kıyası ilga ediyor. Bir y'erde kıyas çirkin düşerse orada istihsâna gidiyor, bunu başka mes'eleye geçirmiyor. Kıyasın yakışmadığı yerde is-tihsânla iş görüyor, kıyasın umumîliğini bozmuyor.

Kıyasta bu derece yüksek makamı olan Ebû Kanîfe'nin kıyas kaidelerini tesbit ve kıyas usulünü tanzim ettiği nakl olunmamıştır. Kıyas ahkâmı için bu kaidelerin tanzim edilmiş bir halde o büyük fakının kalemiyle müdevven bir şekilde görmeği, ne kadar isterdik. Fakat o fıkha dair birşey tedvin etmedi, kalemiyle birşey yazmadı. Bu işi talebelerine bıraktı. Onlar da yazabildikleri kadarını yazdılar. Fakat kıyas kaide ve usullerini tedvin etmediler.

Hiç şüphe yok ki, Ebû Hanîfe kıyaslarını yaparken bir takım kaidelere tâbi-oluyor, kendini onlarla mukayyed tutuyordu. İletleri çıkarırken göz önünde tuttuğu sağlam bir fikir nizamı vardı. Çünkü kıyaslar hallolunan hükümler arasındaki fikir uygunluğu, düşünce sistemi öyle sağlam ve fûrû' mes'eleler birbirine öyle bağ-dalıyor ki, ister istemez bizi bunları yaparken onun bir takım nizamları ve kaideleri göz önünde bulundurduğu hükmüne sevk ediyor. Bunlar rastgele şeyler değildir, kuvvetli bir fikir sisteminin mahsûlüdür. Yalnız bunlar sonra gelenler tarafından nakl olunma-

154- Kıyas Kaidelerini Onun Fûrû' Meselelerinden Alıyorlar

Ebû Hanîfe kendisi, göz Önünde tuttuğu bu kaideleri

ve nizamları beyan etmediyse de, sonra gelen mezhep müctehitleri ondan naklolunan fûrû' mes'elelerden onlar arasındaki bağlantıları bulmağa ve Ebû Hanîfe .in kıyas yaparken nazan itibare alıp mukayyed olduğu nizamları çıkarmağa çalıştılar ve onun riayet edip tâbi olduğu nizamlar olmak üzere bir takım kaideler zikrettiler.

Yukarıda bâzı bahislerde böyle Ebû Hanîfe'nin fûrû' mes'ele-lerinden hüküm çıkaranlarla, çıkardıkları kaidelerden dolayı münakaşalar yapmış; bâzılarında onlara muvafakat, diğer bir kısmında da muhalefet etmiştik. Fakat çıkardıktan kıyas kaidelerinin doğruluğunu doğrudan doğruya teslim ediyoruz. Çünkü bu kaideler kıyasla hallolunan mes'elelerin ekserisine uygun düşüyor. Kıyasın usulü hakkında Şafîî ile yaptıkları münakaşalarda naklolunan ahkâmın bu illetlere nasıl uygun olduğu tasvir olunmakta ve uymryanların gayet mükemmel ve dikkatli olarak sebebi gösterilmektedir.

İşte bundan dolayı, Fahr'ül-îsîâm Pezdevî'nin usulünde Ebû Hanîfe'nin ve ashabının kıyas kaideleri, kıyasın ahkâm ve illetleri olmak üzere gösterdiklerinin doğru olduğunu ikrar ediyoruz.

Size bu bahiste Hanefiyye usul ulemasının bu hususta yazdıklarını nakledecek değiliz. Yalnız Ebû Hanîfe'nin kıyasları nasıldı, kıyasın iktizasınca hüküm çıkarırken nasıl yapardı, naslardan illetleri nasıl çıkarırdı, bunları göstermek için bâzı kısımları vereceğiz.

155- Kıyasın İstinad Ettiği Asıl Şer'î Nasların İletleri

Kıyasın istinad ettiği asıl şudur: öînin ahkâmı insanların dünyada ve ukbâda salâhı için bildirilmiştir.

Bu ahkâm birtakım hikmet ve maksatlar taşır ki, bunlar mutlaka bir maslahata götürür. Zira bir şeyin yapılmasını istemek, bir şeyi haram etmek, mubah veya mekruh ki lir. ak, bunlar bu Şeriat hükmünü icabettiren birtakım vasıfların ikiizasıdır. Bu vasıflardan ötürü Allah ona o hükmü vermiştir. Allah'a Teâlâ böyle hükme mecbur değildir. Allah bundan çok yücedir. Faka? kullarına acıdığından böyle yapıyor. Lütuf ve kereminden kulların maslahatına, yararına hükümler meşru kılıyor. Dünyada hayırlarına, âhirette güzel sevaba kavuşmalarına sebep oîacak şeyieri bildiriyor.

tşte bu yüksek mânânın ışığı altında Ebû Hanîfe Kitap ve Sünnetin naslarını anlar, Ashabın icmâm, onlardan naklolunan fetvaları, onlara uyan fıkıh ahkâmını incelerdi. Fakat dînin ahkâmı içinde öyleleri var ki, — meselâ ibâdetle olduğu gibi— akıl onların vafından meşru olmasının illetini idrâk edemez, ahkâmın medarı bilinemez.

İşte bunun içindir ki, usul kitaplarının dediği gibi Ebû Hanîfe dînin naslarını iki kısma ayırıyor: Taabbüdü olan naslar ki, bunlarda ahkâmın illetinden bahsolunmaz. Teyemmüm, Hac me-nâsiki hakkındaki naslar bu kabildendir .Bu gibi emirler taabbü-dîdir, kul bunlara itaatla Rabbine yaklaşır, Rabbinin herşeye hâkim sultasını duyar, yalnız onun emri altına girdiğini hisseder. Bu naslarda kıyas cereyan etmez. Çünkü bunlar ta'lîl olunmaz, hangi vafından dolayı meşru kılındığı aranmaz. Allah ve Resulüne îmanı olan kimse bunların da bir maslahat için meşru kılındığına inanır, zira Allah'ın dîninde abes yere emrolunmuş birşey asla yoktur.

Diğer bir kısım naslarda hangi vafından dolayı meşru kılın-dığı aranır, hangi sebeple o hüküm sabit olmuştur,

bu bilinir. Bu nasların illetleri bellidir, onlar bilinir ve illetin icabına göre kıyas

yapılır.

İşte Ebû Hanîfe'nin maksatlarını, gayelerini sebep ve illetlerini anlamak için uğraştığı naslar bunlardır. Bundan dolayı asrında Hadîsi en iyi anlayan zat addolunmuştur. Çünkü o nassın zahirinde durmaz, onun derinliğine dalar, meşru olmasının aslını, o hükme iktiza eden vasıflan anlardı.

156- Nalların İletlerini Bulup Çıkarma Yolu

Bunlara dayanarak diyoruz ki, Ebû Hanîfe nusus-ı dîniyyenin muaallel olduğunu anladı ve illetleri aradı. Yalnız taabbüdî olan naslarla kıyastan udul edilmiş olanlar böyle değildir. Nassın illeti muayyen bir vasıftır ki, delil onun illet olduğunu gösterir. Hükme medar olan illettir.

Bu görüş, ulema görüşleri arasında en doğru ve orta görüştür. Zira ulemadan bir takım nasların hepsi ta'lîl olunmaz, ancak muallel olduklarına delil bulunanlar müstesnadır, diyorlar. Bu re'y Ebû Hanîfe'ye muasır olan Basra fukahâsından Osman Bettî'ye nîs-bet olunmaktadır. Onun şöyle dediği rivayet olunuyor: «Üzerine kıyasın cevazına hususi bir delil bulunmadıkça bir asıl üzerine kıyas yapmak caiz değildir.» Hanefiyye fukahâsından Ebû Hasan Kerhî ile Bîşr Merîsî'ye göre, kıyasın şartlarından biri de budur: Aslın hükmü muallel olacak ve bunu isbat eder bir nas bulunacak.

Görülüyor ki, bu iki re'ye göre de naslar muallel değildir. Ancak her nasta ta'lîlî gösteren hususi bir delil bulunursa, o zaman ta'lîl caizdir ve ona kıyas yapılır. Keşf'ül-Esrâr sahibi bu iki re'ye şöyle cevap veriyor:

«Bunların her ikisi de bâtıldır. Çünkü Ashabın icthad usullerini araştırınca görüyoruz ki, onlar asılda ve ferî'de illet olduğu zannını veren birşey buldular mı ferî' o asla kıyas yaparlardı ve aslın muallel olduğu delâlet eden bir delil aramadan veya kıyasın cevazına hususi delil olup olmadığına bakmadan kıyas yaparlardı.»^{273[1]}

Ulemadan bir kısmına göre naslar mümkün olan her vasıfta mualleldir, yalnız nassın tamamında ta'lîli meneden veya bâzı evsafını meneden bir mâni varsa o zaman ta'lîl edilmez. Bu görüsün ileri sürdüğü delil şudur: Delille sabittir ki, kıyas İslâm dînin delillerinden bir delildir. Kıyas ise nassa illet olmağa salih olan mânâyâ vukufla yapılır; o mânâ bilinmedikçe kıyas yürümez. Ta'-lîl her nassa sabittir. Nas ile nas arasında fark yapılmaz, hepsi mualleldir. Ancak bunun aksine delil varsa o zaman başkadır. Mademki ta'lîl asıldır, bir şeyin vasıflarından yalnız bir vasıfla ta'lîl mümkün olmaz; çünkü tercih bilâ müreccih olur. Öyle olunca vasıfların hepsinin talîle elverişli olduğu sabittir. Meğer ki bâzı vasıfların ta'lîle salih olmadığına delil bulunsun.

157- Muallel Naslar, Nasların Vasıfları

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Hanefiyye fukahâsi bu hususta orta yolu tuttular, yâni muallel değildir demediler. Meğer ki böyle olduğuna delil bulunsun. Belki nassı muallel itibar ettiler, ancak mevrîd-i nassa münhasır kalan naslardan olduğu anlaşılan naslar böyle değildir, onlar ta'lîl olunmaz, mevzuu taabbüdî olanlarla kıyastan udul edilmiş olan naslar da ta'lîl

^{273[1]} Atadülaziz Buhâri, Keşfûl-Esrâr, c. II, s. 102.

edilemez. Hz. Peygamber'e mahsus olan hususî haller de bundan müstesnadır, onların hükümleri bütün mü'minlere teşmil edilerek kıyas yapılmaz.

Bundan sonra ikinci grubun dediği gibi, ondaki her vasfı illet itibar etmediler. Onlarca illet bir vasc-ı mümeyyiz oldu. Teklif mevzuu olan şeyin diğcr vasıflarından ayırır.

Diğcr vasıflar arasından seçilerek o şeyin illeti hâlini alan vasc-ı mümeyyizi tanıma yoliyle ulema, hüküm istinbâtı için ictihad ederler ve bunu tanıma ihtilâf mevzuu olur. Herkes vasc-ı mümeyyiz şudur diyebilir. Öyle ki; Şems'ül-Eimme Serahsî'ye göre Ashabın fûrû'daki ihtilâfları, illet olan vasıftaki ihtilâflarından ileri gelir.

158- Kıyasta Hükümün Yalnız Asla Mahsus Olması Şarttır

Bu görüşe binaendir ki, onlar kıyasta aslın hükümünün o mevzuu mahsus olmamasını şart koşmuşlardır. Meselâ, Hz. Peygam-ber'in dokuz kadın alması, ikinci bir şahide lüzum kalmaksızın yalnız tek başına Huzeyme'nin şahadetinin^{274[2]} kabulü gibi. Sonra nasla kıyastan udul edilmemiş olması da şarttır. Şer'an sebeb olan umum illete muhalif olarak vârid olanlar gibi: Unutarak yeyip içen kimsenin orucunun bozulmaması böyledir. Aslındaki hüküm, hakkında nas bulunmıyan bir emre geçirilmesi de şarttır.

Hanefiyyece mukarrer olan asla istinad eden şartlar

^{274[2]} Huzeyme'nin şahadeti mes'elesi şudur: Ebû Dâvud Sünende rivayet eder. Hz. Peygamber bir A'rabiden bir at satın aldı. Atın parasını ödemek için geliyorlardı. Hz. Peygamber sür'athca yürüdü, A'rabî geride kaldı, bâzı kimseler A'rabîye tesadûf ettiler ve Hz. Peygamberin satın aldığı bilmediklerinden onlar da ata müşteri oldular. Birisi Hz. Peygamberin vermiş olduğu fiyattan yüksek fiyat verince Arabi bu defâ!Hz. Pey-gamber'e eğer bu fiyata alırsan sana satarım, dedi. Hz. Peygamber de: Bia pazarlığı yapmıştık, dedi. A'rabî sattığını inkâr etti. Ve şahit getir dedi. Ve Peygamberimiz de: Huzeyme'nin şahadeti iki şahide bedeldir, dedi.

bunlardır. Bunları Ebû Hanîfe'ye ve ashabına nisbet etmişlerdir. Bunu zikretmiş bulunuyoruz.

Bu şartlar bahsini kapamadan önce birinci ve ikinci şartları biraz açıklamak istiyoruz. Kıyas yapılmak istenen nassın ve ona ilhakla nas bulunmayan hâdis hakkında hüküm çıkarmanın kıyasa aykırı olmaması gerekir. Bâzı ulema ise kıyasın hilâfına vârid olan naslara da kıyas yapmağı caiz görürler.

Keşf'ül-Esrâr sahibi kıyasa muhalif olarak gelen nasları dört lçısma ayırır:

1- Umumî kaideden istisna yapılan ve tahsis edilen naslardır ki, bu tahsisin mânâsı bir türlü anlaşılamıyor. Buna ihtilafsız olarak başka birşey kıyas yapılamaz. Huzeyme b. Sâbit'in şahitliği gibi.

2- İbtidâ meşru kılıp önce mukarrer bir hükümden istisna edilmiş değildir, bunlar taabbüdî emirlerdir, mânâları hakkiyle bilinemez. Namazların rek'at adetleri gibi. Şer'î hadlerin, kefaretlarin mikdarı da böyledir. Bunlardan başkası kıyas yapılmaz. Çünkü illet bilinmiyor ki kıyas tamam olsun.

3- İbtidâen meşru kılman ahkâm ki, mânâları hakkiyle anlaşılmak için nazîri, emsali yoktur. Seferdeki ruhsat, mest üzerine meshetmeğe ruhsat, muztar kalınca ölü hayvan eti yemeğe ruhsat vermek bunevidendir. Keşf'ül-Esrâr sahibi burada diyor ki: «Mest üzerine meshetmeğe cevaz, mestleri çıkarmak güçlüğünden dolayı verildiğini biliyoruz. Mest giymeğe ihtiyaç da var. Fakat serpuşu ve eldiveni ve ayağın tamamını kapamıyam buna kıyas edemeyiz: Çünkü bunlar mest gibi ihtiyaç ve çıkarması güç birşey değildir. Ona müsavi tutulamazlar.»

Bence bu zikrolunanların bir kısmında ruhsat mânâsı tahakkuk etmekte ve ona nazır ve benzer sayılmaktadır. Seferde meşek-kat olduğundan dolayı oruç yemeğe

ruhsat vardır. Bâzı insanlar sefer meşakkatından daha çok meşakkat içindedirler. Ramazanda çalışan ameleler ihtiyaç şevkiyle çalışma zorundadırlar. Misafire olduğu gibi onlara da ruhsat verilir mi?

4- Umumî bir kaideden istisna edilip, buna sebep de onda kaim olan bir mânâ bu istisnayı icabettirir. Kendisinde bu istisnaya sebep olan mânâ bulunan herşey ona kıyas olunabilir. Böylelikle iki kıyas karşı karşıya gelir:

1- Umumî kaideye uyan kıyas.

2- İstisnaî kaideye uygun olarak istihsân yoliyle olan kıyas.

Fakih, bu iki kıyası düşünür, mes'elede tesirlerini ölçer ve uygun olanı tercih eder.

159- Kıyasın Rüknu Olan İllet, İlletleri Anlama, Vasef-i Mümeyyiz

Kıyasın rüknu illettir. Bunu Fahr'ül-İslâm Pezdevî de böylece tasrih eder. Bilindiği üzere illet vasef-i mümeyyizdir, bir şer'î asıl onun hükme medar olduğunu gösterir. Bu vasıf bulunan her şeyde aynı hüküm tahakkuk eder.

Şüphesiz kendisine kıyas yapılan Asıl —İd ona makîsün-aleyh dnnir— müteaddit vasıflan hâiz ise, onların arasından hükme medar olan illeti behemabal bilmemiz lâzımdır. Bunu bilmenin de iki yolu vardır.

1- Bu vasfın illet olduğunu gösterir sâri' tarafından vârid bir nas olmalı veya her hangi bir asırda müctehitlerin icmâi bulunmalı. Sâri' tarafından nasla illetin bildirilmesine misâl, Hz. Pey-gamber'İN kurban etlerinin iddiharını men etmesinin sebebini beyan eden şu Hadîs-i şeriftir: «Medine'ye misaCireten konan kafilâ sebebiyle kurban etlerinin iddiharmı

nehyetmişim.» yine bu ne-videndir. Hz. Peygamber namazda unutmuş ve secde etmiştir, sehiv secdesinin sebebi unutmak oluyor. Mâız zina yaptı da recim olundu, da böyledir.

Nasla bilinen illet ya lâfzın sarahatiyle, ya îmasıyle veya işa-retiyledir, bunlardan her birinin bilinme mertebesi vardır. Arap lisanını bilenler ve Şeriat naslanna vâkıf olanlar bunları anlarlar.

Hanefiyyenin iddiasına göre, icmâen illet olduğu sabit olan vasıflardan biri küçük olma, sağırlık vasfıdır. Mal üzere velayetin illeti küçüklük olduğunda fukahânın icmâi vardır, diyorlar. Mala velayetin illeti olduğu sabit olunca nikâha velayet de ona kıyas olunur. Onun için bakire olsun, dul olsun sagîrenin nikâhında velî lâzımdır. Şafiî'nin dediği gibi bekâret velayet altında bulunmanın illeti değildir, illet küçük olmadır. Bu icmâ' ile sabittir.

Mirasta ana baba bir kardeşi, baba bir kardeşe takdim etmek de böyledir. Fu.kahâ mirasta illetin karabet derecesi olduğunda ittifak etmişlerdir. Nikâha velayette de ana baba bir kardeş takdim olunur. Fıkıh kitaplarında tafsilâtiyle bilindiği üzere İmam Züfer bunda muhaliftir.

2- Kıyas yapılabilmek için illet olan vasfı bilmenin ikinci yolu da istinbattir. Kitap ve Sünnetten bir nas bulunmaz ve Sahabe kavli ve icmâ'da yoksa o zaman hükme medar illet olduğunu şer'î kaynakların gösterdikleri vasıf hangisi olduğu bulunur.

160- İlet Olan Vasfı Ayırma Yolu

Bu vasfın istinbâtı öyle gelişi güzel yapılmaz, onun çizilmiş Mr usulü kaidesi vardır. Re'y fukahâsı, daha umumî tâbirle, kıyası İslâm fıkhnın asıllarından bir

asıl olarak kabul eden fukahâ, diğer vasıflar arasından hükmün- illeti hangi fukahâ, diğer vasıflar arasından hükmün illeti hangi vasıf olduğunu bilmek için bir takım kaideler vaz etmişlerdir.

Hanefiyyeye göre illet olan vasfı bilme yolu selef-i salihin tuttuğu meslek ile olur. Bu re'yi mezhebin İmâmı Ebû Hanîfe'ye ve ashabına nisbet ederler. Eserlerden bunu tezkiye edecek şahit de bulunmalıdır. Yâni bu vasıf onlardan naklolunan fıkıh illetlerine muvafık olmalıdır. Tezkiye edici şahadetten maksat budur. Bu onlardan istinbat olunan fikhî usullerin şahâdeti^demektir.

Seleften naklolunan ahkâm illetlerini araştırmak suretiyle şâriin hükme medar kıldığı vasfı buldular ki, kıyasın üzerine kurulduğu illet budur. Bu vasıfta hüküm arasında bir mülâyemet ve münasebet vardır. Hüküm bu vasfin eseridir. Meselâ kadın Müslüman olup ta kocası Müslüman olmadan kaldığı zaman aralarında ayrılığa hükmetmek bu nevidendir. Zira akıl burada iki vasıf arasında mütereddittir. Ayrılmağa hangi vasıf illet oluyor. Kocanın Müslümanlığı kabulden imtinai mı, yoksa kadının Müslümanlığı kabulü mü? Hükmün illeti hangisi- Şüphesiz ki yalnız İslâmı kabul etmek ayrılma sebebi olamaz. Çünkü İslâm zevciyet hukukunu korumakla tanınmıştır, aradan zevciyet bağıni kesmez. Fakat kadının îslâmı kabulünden sonra kocanın İslâmı kabulden .imtinai, hükmünde müessir olmağa salihdir. Zira o takdirde fcan-koca olarak beraber yaşamaları doğru olmaz. Çünkü İslâmın mukarrer kaide-lerindendir ki, gayri müslimin müslim üzerine velayeti yoktur. Zecvin ise, zevce üzerine bir nevi velayeti vardır. Hz. Peygamber'-den ve sonra Ashabından naklolunan illetleri inceden inceye tedkîk ve araştırmak isbat eder ki, illet olarak

alman vasıfla hüküm arasındaki bağlantı mülâyemettir, birbirine uygunluktur. Bu mü-fâyemet vasıtasıyla akıl, hükmün o vasfın eser; olduğuna hükmeder.

Yine bu neviden biri kedinin artığının temiz olmasının illetini, sebebini gösteren şu Hadîs-i şeriftir: «Onlar (kediler) sizin aranızda sık sık dolaşıp gezerler.» Bu ta'lilde vasıf ile hüküm arasında mülâyemete işaret vardır. Şöyle ki: Kedi daima aramızda dolaşıp gezdiğinden onun artığından korunmak pek kolay olmaz. Korunmak güç olur. Halbuki Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Dinde sizin için güçlük kılınmadı.» İşte bu zaruret sebebiyle kedinin artığı necaset sayılmadı. Böyle zaruret bulunan her yerde necasetin itibare alınmaması sahihtir. Onun için üzerinde necaset bulunan elbisesini yıkamak için su bulamıyan kimse o necasete bakmaz, o elbise ile namazını kılar. Zaruret olunca- necaset düşer. Burada zaruret ile necasetin kalkması arasındaki mülâyemet açıkça görülüyor.

Ashabdan naklolunan eserlerden biri Hz. Ömer ile Ubâde b. Sâ-mit arasında şarap kaynatıldığı takdirde hükmü ne olacağı hakkında geçen hâdisedir. Rivayet olduğuna göre Ensar'dan bâzıları kaynatılmış üzüm suyu getirdiler. Hz. Ömer:

— Bu nasıl yapılır, dedi.

— Üçte ikisi gidinceye kadar kaynatırız, üç te biri kalır, dediler.

Hz. Ömer ona biraz su kattı ve içti. Sonra sağında oturan Ubâde b. Sâmit'e verdi. Ubâde içmedi.

— Ateş bir şeyi helâl yapmaz sanırım, dedi. Hz. Ömer:

— Ey ahmak, şarap olur, sonra sirke olur, sen de onu yemez misin? dedi.

Görüyoruz ki, Hz. Ömer haram olmanın illetine bakıyor, illet üzüm suyundaki sekir verici maddedir. Eğer. sekir verirse haramdır, sekir vermek gitti mi

haram da gider. Hükümde tesiri olan mülayim vasfa böyle bakıyor.

161- Ebû Hanîfe'ye Göre Müessir Vasıf, İlettir Ve Buna Müteferri' Mes'eleler

Ebû Hanîfe'nin kıyaslarında vasf-ı müessir olan illeti nasıl itibar ettiğine delil olarak furû' mes'elelerden şunu zikrederler:

Bir adamın akrabasından biri köledir, başka bir adamla ortak olarak onu satın alsalar, o köle azad olur. Akrabasından olan kimse ortağına bir şey de ödemez. Çünkü onunla ortak olurken o kölenin akrabası olduğunu biliyordu. Akrabası satın alınca köle azad olur. Kölelik akrabalıkla bir arada bulunmaz. Hürriyet parçalanmadığı tecziye kabul etmediği için diğer ortağın hissesi de azad olur.

Mes'eleyi biraz daha açıkhyalim. îslâm'da mukarrer bir kaidedir ki bir kimse köle olan akrabasını satın alsa, onun kölesi mü-cerred satın almakla kölelikten azad olur, kölelik akrabalığa mü-nâfidir. Akrabalık sânına yakışmaz, azadlık parçalara da bölünmez, tecezzi kabul etmez. Bir kölenin bir kısmı azad olunursa bütünü azad olmuş olur. Bir kimse biriyle ortak olarak akrabasından bir köleyi satın alsa mücerred satın almakla köle azad olur. Akrabanın hissesi akrabalık sebebiyle azad olur. Ortağın hissesi de, azadlık bölünmez bir bütün olduğundan azad olur. Mes'e-le buraya kadar Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed arasında ittifakîdir. Fakat ihtilafı yer şurasıdır: Ebû Hanîfe'ye göre akrabası ortağına bir şey ödemez. Azad olan kölenin üzerine borç olur.

Ebû Yusuf'la Muhammed'e göre eğer zengin ise ortağının hissesini öder. Zengin değilse, köle bu hisse

için çalışır.

Ebû Hanîfe'nin görüşü şöyledir: Eğer akrabası ödesin diye hüküm edersek, bu dâmân-ı udvân olur. Ortağının hissesini itlaf ettiğinden ,onu zarara soktuğundan damanla hükmolunur, fakat rıza bulunduğu zaman dâmân-ı udvân zail olur. Burada rıza bulunduğu emare ve alâmetler vardır. Çünkü onun köleyi satm almağa akrabasıyla ortak olması bunu gösterir. Çünkü bilir ki, ortağının satın alması azad olmasına sebep olur. Böyle iken ortak olması azadlığına razı olduğunu gösterir. Burada bu hükümleri bilmiyordu denemez. Çünkü dâr-ül İslâm'da ahkâm-ı şer'iyyeyi bilmemek cizür sayılamaz.

Ortağın rızasını, tazmini düşürücü bir illet olarak alması Ebû Hanîfe'nin illet sayılan vasfi müfâyemetle temyiz ettiğini gösterir. VASF-ı mülayim, hükümde müessir olur. Hanefiyye fıkhnın mes'e-leleri buna göre hallolunmuştur. İleti nasla veya icmâ'la bilinmi-yen kıyaslarla hallolunan mes'elelerin hepsinde bu tesir mülâhaza olunmuştur. Akrabasının nafakasının vâcib obuasına sebep âcizleridir. Çünkü hükümde müessir olmağa saîih mülayim vasıf budur, sagîre üzerine velayetin sebebi küçük olmasıdır, çünkü vasfi mülayim odur.

Fürû' mes'eleleri arayıp taradıktan sonra kat'i olarak hükmümüzü verelim ki, Ebû Hanîfe hükme medar illet olmağa elverişli vasıflar arasından illeti bulmağa çalışırken mülâyemeti yâni tesiri, hükme müessir olmağı göz Önünde tutuyordu.

162- Üç İstilah: Tahrîc-i Menât, Tenkîh-ı Menât, Tahkîk-ı Menât

Naslârdan illeti anlamak için Ebû Hanîfe'nin tuttuğu

yol budur. Hanefiye usûl-i fıkıh ulemasının görüşü böyledir. Ebû Hanî-fe'den naklolunan fûrû' bu yola uygun düşmektedir. Onun için bunları Ebû Hanîfe'ye nisbette bir güçlük sezmeyiz. Muhakkak ulema da bunları ona böylece nisbet etmiştir. Şu şartla ki, Ebû Hanîfe bunları kıyaslarında mülâhaza ediyordu, nas hâlinde tesbit edip söylemiş değildi.

Hakkında nas ölmıyan birşeyin hükmünü bilmek için kıyas yapmak maksadiyle bir şeyin vasıflarından vasf-ı mümeyyizi bulup çıkarmağa, ulemâ arasında bâzan tahrîc-i menât, bâzan da ten-kîh-ı menât denir.

Burada sırası gelmişken usul-ü fıkıhta müelliflerin kaleminden çıkan üç tâbirin mânâlarını açıklamak istiyorum: Tahrîc-i menât, tenkîh-ı menât, tahkîk-ı menât.

Tahrîc-i Menât: Yukarıda beyan ettiğimiz veçhile, illet olmağa salih olan vasfı bulmağa çalışmak ve temyiz etmektir. Vasıf sarahaten beyan olunmaz veya sâri' tarafından imâ voliyle işaret olunursa böyle yapılır. Bunun esası şudur: Sâri' illeti beyan etmemiştir. Halbuki kıyasın esası illettir. Şarabın haram olmasının illeti sarhoşluk vermesidir, düşmanlıkla kasden öldürmek kisasın illettir. Bunlar bilinince ayni illeti hâiz olan baskılan da bunlara kıyas yapılır.

Tenkîh-ı Menât: İletin, vasıfların mecmuundan hangisinde olduğunu tayin etmeksizin nastan anlaşılını tâyin etmek için nazar ve içtihattır. Nazarı itibare ahnmıyan vasıflar atılır, nastan anlaşılın kalır. Bunun misâii de şudur: Ramazan gününde karısıyle cinsî münasebette bulunarak orucunu bozan A'râbî'ye kefaretin lüzumu ile hükümdür. Orucu bozmakla kefaretin lüzumu yalnız A'râbî'ye ve bu hüküm de yalnız cimâa mahsus değildir. Çünkü bu hussuta vârid olan nassı inceleyen kimse birbirine mukârin vasıfları

bulur ve onlardan bu hükme medar olan illetin, orucu bozmak olduğunu çıkarır. Hanefiye mezhebinin iktizasına göre ramazan günü bile orucunu bozan herkes için aynı hüküm verilir. İlet-kendi karısıyla cima' etmiş olmak da değildir. Menâtı tenkîh etmek, ayıklayıp meydana çıkarmak nasla ve istinbatla illeti bilmekle olur.

Tahkîk-ı Menât: İletin kendisini bildikten sonra tatbik olunduğu yerlerde birer birer mevcut olup olmadığına bakıp incelemektir, illet ister nasla, ister icmâ' veya istinbatla bilinmiş olsun hep birdir. Meselâ adalet böyledir. Şahitlikte ilzâmın sebebi, me-nâtı adalettir. Şahitlik yapan kimsenin âdil olması ise zan altındadır. Bu ictihad iie bilinir. Nebizde sarhoşluk verip vermeme olduğunu anlamak için bakmak, menâtm tahkiki demektir.

163- Hükümde Müessir Vasfa Daha Kuvvetli Bir Vasıf Tearuz Ederse

Yukarıdaki geçenlerden görülüyor ki, Ebû Hanîfe'ye göre illet, vasf-ı mülayim denen vasıf olup hükümde tesiri vardır. Bu vasıf nerede bulunursa orada aynı hüküm bulunur. Çünkü aralarında bağlantı vardır.

Kıyaslar bunun üzerine kurulup gider.

Lâkin bâzı öyle yerler bulunur ki, orada bir vasıf vardır; fa-kıh onu hükümde müessir görür. Vasfın her bulunduğu yerde o hükmü umumîleştirir. Fakat bâzı suretlerde öyle haller olur ki, ondan daha kuvvetli tesiri olan başka bir vasıf buna tearuz eder. Bu gibi ahvalde ondan udul ve daha tesirli vasıfla amel olunur, işte Hanefiyye fukahâsmca istihsan denen budur. Bu da bir nevi kıyastır, rüknü: daha zaif vasfı bulunan diğer bir' kıyasın tearuz ettiği, ondan daha kuvvetli bir vasfın

mevcut olmasıdır. İleride is-tihşandan bahsederken bunu daha da izah edeceğiz.

164- İllet, Kâsıra Değil, Müteaddî Olacak İlletin Umumîliği

Mademki hükmün vücudunda müessir olan illettir, öyle ise onun mutlaka müteaddî başkasına geçer olması lâzımdır. Yâni ilet nerede bulunursa hüküm de orada sabit olur. Hüküm vücûden e ademen illetle beraber deveran eder. Hüküm yalnız mevrid nassa münhasır kalmaz, çünkü illetin tesiri orada değildir. Tesiri her görülen yerde hüküm de sabit olur.^{275[3]}

İlletin müteaddî olması esastır. Re'y fukahâsı onun olduğuna hükmederler. Nas olmıyan yerde asılda olduğu gibi illet tahakkuk eder. Böylelikle usul takarrür eder, ahkâm bir nizama bağlanır. Şer'î naslara bakarak kıyas hükümleri bilinir. Kıyasa muhalif olanlar belli olur. Bu gibi kıyasa muhalif olanlar, yalnız nas mahalline münhasır kalır, başkasına geçmez. Bu naslar kıyasa muhalif itibar olunur ve mukarrer kaideden ayrı gelmiş olur.

Şüphesiz ki illetin umumîliği ve illetin bulunduğu her yerde tesiri olacağından hükmün de orada sabit olması, Ebû Hanîfe'ye nisbeti sabit olan bir şeydir. Hattâ bu cihet, Hadîs fukahâsmdan re'y fukahâsmı ayıran en bariz bir noktadır.

Ebû Hanîfe'nin ietihadda tuttuğu yola dair anlattıklarımız, fûrû' mes'elelerden alarak usul ulemasının Ebû Hanîfe'ye nisbet ettikleri kaideler

^{275[3]} Bu nokta Hanefiyye ile Şafüyye arasında ihtilaflıdır. Hanefiyye İllet müteaddi olur diyor, Çafîler kâsıra da olabilir diyorlar. Çünkü İllete niahall-i nasta tâbidir. Vasıf müteaddi elmasa da ta'lîl hüküm vasfa müteallik olduğunu beyan içindir. Hanefiyye göre hüküm nas mahalline illetle değil, nasla sabittir. Zira mevzu nasta hükmü illete izafe etmekle nassın delâletini iptal etmek vardır. Mevzu-ı nasta İlleti bilmenin faydası hükmü, nas olmıyan yere de geçirmek içindir.

hakkındaki sözleri bizi şu neticeye götürüyor ki, o da illetin umumî oluşudur.

Ebû Hanîfe'den naklolanlar arasında şu da vardır ki, o vu-kûbulmamış mes'eleleri vukûbulmuş gibi hesap eder. Ve onların hükümlerini verirdi. Bu ise ahkâmın müessir illetlerini bulup çıkarmak ve onların neticelerini alarak farzoûnan mes'elelere de onları tatbik etmek suretiyle olur. Ebû Hanîfe fikh-i takdirî fara-zî dediğimiz bu nevi çok kullanan ilk fakih olduğundan, ulemadan bir kısmı bu yola ilk giren o zannetmişlerdir. Halbuki o, bunu ilk olarak fazlaca kullanan olmuştur. Ve bu itibarla illeti ilk defa fazla umumîleştiren de odur.

Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe, unutarak yeyip içen kimsenin orucunun bozulmayacağına dair rivayet olunan Ebû Hureyre Hadîsini alıyor. Ve eğer bu nas olmasaydı kıyası alırdım, diyor. Bununla o şunu demiş oluyor: Orucu bozan illetler var, onlar umumîdir. Bu illet umumî olması itibariyle bu nassın vârid olduğu yere de şâmilidir. Eğer bu olmasaydı illetin umumîliğine göre burada onunla hükmeder ve oruç bozulur derdi. Fakat nas gelip kıyasın ittihadını bozdu. İctihadına dair haberlerin delâlet ettiği veçhile Ebû Hanîfe —Allah ondan razı olsun— bâzan bakardı ki, umum illet uymuyor, kıyas halkın teamül ve muamelâtına aykırı düşüyor, onların ahvâline uygun düşmüyor, Şâriîn naslarını teyid ettiği ve onlar nazarı ilibare alındığı takdirde ahkâm uygun düştüğü riâyeti lâzım maslahatlarla ittifak etmiyor. Bu gibi hallerde kıyası bırakıp istih-sana giderdi. Hakkındaki rivayetlerde denildiği gibi, o kıyas yapardı. Bu da gösteriyor ki, o 'müessir olan illetin umumîliği üzere yürürdü. İletinin tatbiki çirkin düşen, iyi oîmiyan bir yere gelince o zaman istihsan yapardı. Bu, illetin

tesirine hâlel getirmez. Çünkü bu şuna benzer: Umumî kanunların harfiyen tatbiki bazen haksızlıktan hâli kalmayabilir, fakat bu onların yararlı olduklarına, asıl itibarlarına hâlel getirmez.

Fürû' mes'elelerden Hanefiye usul fikhının esaslarını çıkaran usul ulemasına göre ta'lîl edilecek nassm, kıyastan udul edilmemiş olması şarttır. Ahkâmın illetleri umumî olduğu takdirde bunun mânâsı olur, îctihadla tesiri olduğu sabit olan illetin bulunduğu her yerde aynı hüküm sabit olur.

165- İletlerin Tahsis Meselelerindeki İhtilâfı

Buraya kadar geçenlerden açık olarak görülüyor ki, Ebû Hanîfe Hazretleri istinbat etmiş olduğu ahkâmın illetlerini umumîleş-(nirdi. Böylelikle fürû' mes'eleleri hususî bir kaide ile müstenbat illetler altına toplar, bir asla bağlardı. İşte Ebû Hanîfe'nin fikhı kendi asrında bulunanlardan temayüz etmiştir ve o asırda re'y fukahâsım, Hadis fukahâsından ayıran cihet de budur, Ulema sonraları, aslında umumî olduğunda ittifak ettikleri müstenbat illetlerin tahsîsi kabul edip etmemesinde ihtilâf etmişler ve bunun münakaşasını yapmışlardır. Bâzıları tahsîs kabul eder demişler, diğerleri tahsis kabil olmadığım söylemişlerdir.

Umumî müstenbet illetlerin caiz olduğunu söyleyenler : Kadı Kbû Zeüd Debbûsî, Ebû Hasan Kerhî ve Ebû Bekir Razî.'dir. Tahsisine cevaz vermeyenlerin başında Fahr'ül-İslâm Pezdevî'dir. Gerek cevaz verenlerin ve gerekse cevaz vermiyenlerin birleştikleri nokta şudur: illetin hükmünü başkasına geçirmeğe mâni bir engel bulunup da onun tesirini bozarsa o zaman illet bâtıl olur, Hükümsüz kalır. Bu takdirde o vasfın illet olmağa selâhiyeti kalmaz. İhtilâf mevzuu olan cihet: İletlin câri

olması mümkün, illet olmağa yaramaz diye bir delil yok, o zaman illet kabul olunur mu,"hüküm bâzı fûrûa tesiri olmadığı cihetine mi gidilir. İhtilâf işte buradadır. Tahsis caizdir diyenlerin delili şudur: İlet hükmün bir emâresidir, bizzat hükmü mucib olan o değildir. Sâri' onu hükmün mevcudiyetine bir işaret, âlemet kılmıştır, müctehidi de onu istinbatla imtihana çekmiştir. Bir yerde hükmün alâmeti olması, başka bir yerde ise olmaması caizdir. O kendi tesiriyle hükmün zahir olması bakımından galib ahvalde alâmettir, hepsinde değil. Meselâ rutubetli havalarda, kışın bulut, yağmur alâmetidir. Fakat bâzan bu bulut olurda yağmur yağmaz, fakat o zaman da bulut yağmur alâmeti olmaktan çıkmaz.

Yine ittifakla kabul olunmuştur ki: Kıyastan udul edilmiş bir nas bulunduğu zaman illet amelini gösterir, icmâ zaruret ve istih-san hallerinde de böyledir. Hükmün tamimine mâni bulunduğundan ictihadla tahsis yine caizdir.

İlletin tahsisi mümkün değildir diyenlerin delili: Nas olmadığı halde hükmün bulunmasıyla beraber illetin vücudu, o illetin nakzı demektir. İlletin tesiri kalmaz, o vasfın illet olması kalkar, başkasına geçmez. Onunla kıyas da yapılmaz. Sonra tahsisin mânâsı, illetin orada o hükme delâlet etmediğine bir delil demektir. Bu da illetin o hükmünde müessir olduğunu ortadan kaldırır... Kıyastan udul edilmiş naslarla, istihzanla ihticac olunamaz. Çünkü birincide kıyasın şartlarından ayrılmak var, istihsanın bulunduğu fûrû'da ise illet bulunmaz. Çünkü mülâyemet ancak tesir tahakkuk ettiği zaman tahakkuk eder. Feri'de vasf yalnız zahirde mevcuttur.

166- O Sünnete Tâbi Bîr İmamken Neden Kıyasçı Olarak Tanındı

Bu nazari bahislere temasa bizi sevkeden şey, re'y fukahâsının bundan mübalâğada ileri gitmeleridir. Hattâ bazıları illetin umumu tahsis kabul etmez diyorlar, halbuki nassın umumları tahsis kabul ediyor. Bu umum ve ona sarılmakta mübalâğa göstermek, beyan ettiğimiz veçhile, Ebû Hanîfe'nin asrında re'y fukahâ-sı ile Hadîs ve eser fukahâsı arasını ayıran haddir. Bu yüzdendir ki, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri, kıyas doğru yürüdükçe illetlerin tamimine çalıştığından eserci ve Hadîsci bir fakih olmaktan ziyade re'y fakihı olarak şöhret almıştır. Yaptığı kıyasların haberi ve onların ittıradı etrafa dağılıp ayrılmağa başladı. Halbuki o da Sünnete uyan bir imamdır, yeni birşey çıkarmıyor, geçmişlere tâbi oluyordu.

FASIL: 22

6.DELİL: İSTİHSAN

167- İstihsânı Çok Kullanması, Bundan Dolayı Ona Hücumlar

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, istihsânı delil olarak çok alırdı. Onda ona kimse yetişemezdi. Hattâ İmam Muhammed şöyle demiştir: «Ashabı onunla kıyaslarını münakaşa yaparlardı. Fakat, ben istihsân yapıyorum, dediği zaman artık ona kimse karışmazdı.» Kıyas kabil oldukça kıyas yapardı. Fakat kıyas yakışmayınca da

istihsân yapar, halkın muamelâtını göz önünde tutardı. Fahr'ül-îslâm Pezdevî'nin yazdığı istihsân babına yaptığı talâ-katında Keşf'ül-Esrâr sahibi şöyle diyor: «Bilmiş ol ki, Müslümanlara dil uzatan bâzıları, istihsân alarak kıyası terk ettiklerinden dolayı Ebû Hanîfe'ye "ve ashabına taan ediyorlar.» Edille-i Şer'iyye: Kitap, Sünneti îcmâ'ı Ümmet ve Kıyas olmak üzere dördtür. İstihsân beşinci bir kısım oluyor ki, onun şer'î delillerden olduğunu Ebû Hanîfe ve ashabından başka din adamlarından kimse tanımıyor, diyorlar. Buna delil de yoktur. Bu arzu üzerine söz söylemektir. Kıyası bırakıp istihsânı almak, hevâ ve nefsân arzular yolunda hücceti terk etmek demektir, bu bâtıl bir şeydir...

Istihsânla bıraktıkları kıyas eğer şer'î bir delil ise, şer'î delil daima haktır Haktan sonra ötesinde dalâlet vardır. Eğer bâtıl ise bâtılın terki vâcibdir. Ve onunla meşgul olmağa değmez... Onlar bâzı yerlerde diyorlar ki, biz kıyası alır, istihsânı terkederiz Bâtıl olan kıyası alıp nasıl amel ederler?... İşte bunların hepsi yersiz yapılan taanlar ve maksada vukufsuzluktan yapılan hücumlardır. îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe öyle kadri büyük, takvası kuvvetli bir zattır ki dinde mücerred arzu üzerine asla birşey söylemez. Şer'an delil bulunmıyan bir şeyi istihsân edip de onunla amel etmekten o çok uzaktır. Üstad, Allah rahmet etsin, istihsân kelimesinden murat olunan mânâyı beyan etmek ve bu taanlan def için hakikati meydana çıkarmak maksadiyê bu babı yazmıştır.^{276[1]}

168- İstihsân Hakkındaki İhtilâflar

^{276[1]} A. Buharî, Keşf'ül-Esrar, c. VI.

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, istihsâna delil olarak almasından dolayı Ebû Hanîfe şiddetli tenkîdlere maruz kalmıştır. Çünkü onların zannınca bu kaidesiz, rabitasız dinde fetva vermektir. Nassa isfinad etmiyen ve ondan olmıyan her fetva nassm hududundan çıkmak ve hevâ ve hevesi Şeriat ittihaz etmek sayılır.

Gerek Ebû Hanîfe zamanında ve gerekse sonraki asırlarda ulema istihsân hakkında ihtilâf etmişlerdir. İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin çağdaşı olan İmam Mâlik şöyle diyordu; «İstihsân, ilmin onda dokuzudur.» Sonra gelen İmam Şafiî ise: «istihsân yapan kendisi teşri yapıyor demektir.» diyor ve (Kitab'ül-Ümme)'de-(İstihsânın İbtâli) unvanı altında ayrıca bir bahis yazarak onun bâtil olduğunu isbat için delil göstermeğe uğraşmıştır. Orada diyor ki: «Dîni hüküm ve fetva ya nasla olur veya nassa hamletmek ile olur. Re'y ile ictihad kıyastan başkasiyle olamaz. Çünkü o nas üzerine hamletmektir. İstihsân ise bâtildir. Çünkü o ne nas-tan almaktır, ne de nas üzerine hamletmektir.»^{277[2]}

Fakat fukahânın bu derece ihtilâfa düştükleri istihsân hangi İstihsândır? Burada ihtilaf Hadîs fukahâsiyle rey fukahâsı arasında da değildir. Hadîs fıkhnın merkezi olan Medine imamı Mâlik onu ilmîn onda dokuzu sayıyor, talebesi Şafiî ise, onun bu hükmünü bozuyor ve istihsânın bâtil olduğunu isbat için kitabında ayn bir bahis yazıyor.

Hanefiyye fukahâsı, Ebû Hanîfe'den naklolan istihsâm beyan ederek istihsân suretiyle yapılan ictihadla halloûnan meseleler için kaideler vazetmişlerdir. Onların yaptıkları tariften ve kurdukları kaidelerden de görülüyor ki, Ebû Hanîfe'nin yaptığı istih-sânlarda asla nassa İciyssa karşı geîş yoktur,

^{277[2]} İmam Şafiî, Kitab'ül-Üm.

belki istihsân onlara sarılmaktan ileri geliyor. Ebû Hanîfe'nin delil olarak aldığı istihsân, itibar edilmesi lâzım gelen illetin tamimi, halkın maslahatlarına aykırı geldiğinden bunu önlemek için, kıyası men için yapılan istihsândır. Veyahut da nassa veya icmâa muhalif olan kıyası önlemek ve şer'an muteber olan illetlerin tearuzunda gidilen istih-sânlardır. Niza mevzuunda tesiri daha kuvvetli olan tercih olunur. Zahir ve aşikâr olmasa da o almir. İstihsân zaten bir nev'i hafî kıyastır. Ebû Hanîfe'nin ve ashabının kabul ettikleri istihsâni tarifte, fukaha ihtilâf etmişlerdir. Bâzıları onu şöyle tarif ederler :

«İstihsân kıyâsın mucibinden, ondan daha kuvvetli bir kıyasa udul etmektir.»

Bu tarif istihsâmın bütün nev'ilerine şâmil olmuyor. Çünkü bâzı istihsânlarda kıyasa değil de, nassa veya icmâa gitmek vardır. Bence en güzel tarif Ebû Hasan Kerhî'nin şu tarifidir:

«İstihsân, birinciden udûlü iktiza câen daha kuvvetli ve vecihten dolayı bîr mes'eleyc benzerlerine verdiği hükmü vermekten müetehidin udûi etmesidir.»

Yapılan tarifler içinde bunu istihsân en güzel tarifi buluyoruz. Çünkü bu, istihsâmın her nevine şâmindir, onun esasını ve özünü beyan etmektedir. Çünkü istihsâmın esası hükmün muttarid bîr kaideye muhalif olarak gelmesidir. O kaideden ayrılış, hükmü Şeriata daha yakın kılar, o kaidelere göre verilen hükümden bu daha doğru olur. İstihsâna itimad, mes'eîde kıyasla istidlalden daha kuvvetli olur. İstihsânın sureti ve aksamı ne olursa olsun daima küllî bir kaide mukabilinde, velev nisbî olsun, cüz'î olan mes'ele-de yapılır. Fıkıh, umumî kaideye dalmak Şeriatın ruhundan ve mânâsından uzaklaştırmasın diye bu cüz'î

mes'eîeîerde istihsâna baş vurulur.^{278[3]}

170- Kıyas İstîhsânı, Kıyâsı Hafî : İstîhsân

Hanefiyye istihsânı iki kısma ayrılır.

1- Kıyas istihsânı : Şöyle ki, mes'eîelede birbirine karşı gelen iki türlü iktiza eden iki vasıf bulunur. Bu vasıflardan biri zahirdir. İlk göze çarpan odur. İstilâhta kıyas dediğimiz budur.

2- Diğerinde ise gizli bir vasıf vardır, onun başka bir asla iltihakını icabettirmektedir. İşte istihsân budur. Yâni mes'eîenin hükmüne bakınca fakih bu her iki vasfın oraya intibak ettiğini görür. Yalnız birisi zahirdir, bu mes'elenin benzerlerinde işlemez. Fakaî benzerlerinde ittîrad gitmiyen bu hafî vasıf bu mes'eîelede ameîi icabeder. Onun için Şems'ül-Eimme istihsânın bu'nevi hakkında şöyle diyor:

«İsuhsân hakikatta iki türlü kıyastır. Birisi"âşikârdır,

^{278[3]} Hanefiyyeye göre istingan böyledir. Mâikiyyeye göre istihsâmn, tarifinde Mâlikîler de ihtilâf etmişlerdir. İbn-ül-Arabî şöyle tarif eder: Bâzı nuktezalannda taâruzundan dolayı istisna ve ruhsat yoliyie delili terk etmeği tercih etmektir. Ve istihsânı dört kısma ayırır: 1- örften dolayı delili terk, 2- tema için delili terk, 3- Maslahattan dolayı terk, 4- Kolaylık ve meşakkati kaldırmak için delili terk. tbn-ül-Enbarî bu tarifi reddederek diyor ki «imam Mâlikin isuhsâna kail olması, yukarıda geçen ır.ânaya değildir, belki de külli bir, kıyas mukabilinde cûa'i maslahatı istimal etmesidir. C, Mürsel istidlali kıya::a takdim eder. Misâli de şudur: Muhayyerlik şar-tiyle bir mal aldıktan sonra Ölse, vereseşi bunu ksful ve rçdde ihtilâf etseler, Eşhep diyor ki: Kıyasa göre.bu satış fesholur-ur. Fakat bayi' kabulden imtina" ederse vt; reddedenin nasibini de satışa razı olanlar kabul ederse, istihsânen caizdir.

İbn-i Rüşdün istihsânı tarifi de buna yakındır. Diyor ki: aÇok istimal olunan istihsân ki kıyastan daha umumî oluyor, hükümde gulûv ve mübalâgaya götüren kıyası bırakıp oraya mahsus olmak üzere hükümde müessir olan bir mânadan dolayı ondan udûl etmektir.»

Şüphesiz ki bu tarifler bir gayede birleşiyor ki o da: Mütעהid fakihî cüz'iyattan bahsederken kıyasın ittîradına uyararak onu aynen, tatbikle mu-kayyed olmayacaktır. Kitap ve Sünnetten bir nassa muhalif düşmedikçe bu cüz'i mes'eîelede daha güzel ve maslahata uygun gördüğü şekilde fikhî takdirini yapar. Buna göre bu iki tarif Mâlikîlerin diğer tarifine yaklaşır: Mütעהidin içenden beğenmediği ve ibarenin müsait olmadığı ve meydana çıkarmağa mütעהidin muktedir bulunmadığı bir delildir. Bugünkü tabiriyle istihsân kanunun ruhuna bakmaktır. Bunda' itimad mütעהidin fikhî anlayışının kemâline ve Şeriat ahkâmını iyi kavramış olmasınadır. İbarenin müsait olmaması tâbirinin mâ'r.ası, maslahat veçhile delil göstermek mümkün değil demektir.

Hülasa Mâlikiye göre istihsân, cîelil-i küllü mukabilinde cüz'i maslahatı alıp onunla amelidir. İstîhsân ile mesâlih-i mürsele arasındaki farka gelince: Mesâlih-i mürsele: Delil bufunmıyan bir yerde, müsbet veya menfî mesele hakkında hususî delil yokken maslahatı itibar edip almaktır- İstîhsân ise Kitap ve Sünnetten olmiyan bir küliî delilin tatbik olunacağı yerde cüz'i mes'eîele hakkında maslahatı alıp o külli delili bırakmaktır.

tesiri zaiftir, buna kıyas denir. Diğerî hafîdir, tesiri kuvvelidir, buna istihsân namı verilir. Yani kıyasen müstahsendir, tercih hafî, vazîh olması, açıklık ve kapalılık bakımından değil, tesirin kuvveti ile yapılır.»^{279[4]}

Görülüyor ki bu türlü istihsân, re'y fukahâsının yaptıklarına ve onların ictihad usullerine tamamen uymaktadır. Çünkü onlar ahkâmın illetlerini naslardan alıyor, sonra o ahkâmı umumîleştiriyorlar. Kıyasta olduğu gibi. Sırası oluyor, bir mes'elede iki illet tearuz ediyor. Zira iki vasfın da oraya tatbiki mümkün. Fakat birinin tesiri zaif, kendisi zahir, çünkü bütün benzerlerine tatbik olunmuyor. Fakih tesiri kuvvetli olanı alır, çünkü onun neticesi daha kuvvetlidir. İşte istihsân dedikleri budur. Hakikatta ise bu kıyas mahiyetindedir.

Buna misâl şudur: Müşteri malı satan da parayı teslim almadan önce paranın miktarında ihtilâf etseler, kıyasa göre burada müşteri iddia ettiği fazla para için yemin ettirilir. Çünkü onlar miktarda ittifak ettikten sonra bu ziyadede ihtilâf ediyorlar. Bayi ziyadeyi iddia ediyor, müşteri inkâr ediyor. Umumî kaideye göre beyyine davacıya, yemin de inkâr edene düşer. Kıyas olan budur. Fakat bu mes'elede müşteri gibi bayiden de yemin istenir. Çünkü onlardan her biri birşey iddia ediyor, diğerî de onu inkâr ediyor demektir. Bayi

^{279[4]} Şems'ül Eimme Serahsî, Mebsut. c. X, s. 145. Orada istihsân hakkında şöyle diyor: «İstihsân kıyası terk edip insanlara daha muvafık olanı "almaktır. Bazılarınca şöyle, de denilmiştir; İst İhsan, havassın ve avamın yâni herkesin başına gelebilen hâdiselerin ahkâmında kolaylık göstermektir. Şöyle de denilmiştir: Geniş olanı almak ve rahat olanı aramaktır. Bu ibarelerin hepsinin neticesi kolaylık için güçlüğü bırakmaktır. Dinde asıl budur. Allahu Teâlâ şöyle buyurur: «Allah size kolaylık, size güçlük mu-rad etmeze. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: «Dinimizin en hayırlı olması kalıyhtır...»

Bunun izahı şöyledir: Kadının her yeri avrettir, kıyasın* zahiri budur. Hz. Peygamber buna işaret ederek: «Kadın mesture avrettir.* buyurmuştur. Sonra hacet ve zarureten dolayı kadının bâzı yerlerine bakmak mübah kılınmıştır. Bu insanlar için daha uygun olmuştur.

Hanefî fıkhnın şârhı olan Serahsî, istihsânın kolaylık ve kıyasta mübalâğayı men.' için meşru olduğunu açıklıyor.

ziyade para iddia ediyor, müşteri ikrar ettiği parayla satılan malı kabz ve tesellüme hak kazandığını iddia ediyor. Bu ^bakımdan ikisi de müddeî oluyor. Bayi bu istihkakı inkâr ediyor, müşteri fazîa parayı inkâr ediyor. Bu itibarla her ikisi de dâvâlı durumdadır, ikisine de yemin ettirilir. İkisinden birinin isbat edecek delili yoksa böyle yapılır.

Fakat ihtilâf, kabz yapıldıktan sonra olursa onlar yine îstih-sânen yemin ederler. Fakat bu defaki yemin kıyas istihsâniyle değil de vârid olan Hadîslerdir. Hazreti Peygamber: «Bayi' ile müşteri ihtilâf ederlerse, mal de. durursa yemin ederler ve aldıklarını reddederler.» buyurmuştur.

Bundan anlaşılıyor ki, kabzdan önce istihsân hafî illet içindir. Bundan dolayı bu hüküm, ihtilâf kabzdan önce olunca bütün akideler teşkil olunur. Hattâ ihtilâf akdi yapanlardan biriyle diğerinin veresiyesi arasında olsa bile böyledir. Çünkü istihsân hafî olan illet dolayısıyla yapılır. Buna kıyasta işaret etmiştik. Kabzdan sonra ise istihsân Hadîs sebebiyledir. Yalnız bey'a münhasırdır. Bizzat âkidler arasında olan ihtilâf hâlinde de böyledir, îstih-sânın bu nev'ine misâllerden biri de yırtıcı kuşların arttığı mes'elesidir. İçtikleri suyun artığı temiz mi değil mi. Zira yırtıcı kuşlar, etlerinin yenmemesini ve necis olması bakımından yırtıcı hayvanlara benzerler. Yırtıcı hayvanların artıkları necis olduklarından kartal, doğan gibi yırtıcı kuşların artıklarının da necis olması lâzımdır. Kıyasın mucibi budur. Fakat burada daha ince bir kıyas yapıyor: Yırtıcı hayvanların artıklarının necis olması, ağızlarında salyeleri var. Salye ete bitişik. Et necis olduğundan salye de necistir, salye de suya karışıyor. Yırtıcı kuşlar ise suyu gagala-riyâe içer, salyeîeri suya değmez, gaga kemiktir, necis değildir, necaseti hâmil de değildir. Onun için artıkları pis

olmaz. Yalnız ihtiyaten kullanılması mekruhtur, demişlerdir. Şüphesiz bu hafî olan illeti imâl etmektir. Niza konusu olan mese'lede bunun tesiri daha kuvvetlidir.

171- İkîncî Nevî İstihsân: Sünnet, İcma' Ve Zaruret İstihsânları

İstihsânın ikinci kısmında istihsâna sebep zahir olan illetten tesiri daha kuvvetli olan hafî illet değildir. Fakat başka bir sebep vardır ki, onun esasî kıyasa muarız hafî sebep değil, kıyasın şer'i kaynaklara muarız olması veya îslâmın riayet ettiği umura karşı bulunmasıdır.

Bu ahvalde kıyasa muarız olan ya Hadîstir, ya icmâ'dır veya zarurettir ki, o alınmadığı takdirde insanlar büyük güçlükler ve meşakkatler içinde kalır. Ve bu itibarla kıyas üçe bölünür: Sünnet istihsânı, icmâ' istihsânı ve zaruret istihsânı.

1- Sünnet istihsânı; Kıyasın reddini icabeden bir Sünnetin bulunmasıdır. Unutarak yeyip içen kimsenin orucunun bozulmaması hakkındaki Hadîs-i Şerif gibi. Kıyasa göre orucun bozulması lâzımken Ebû Hanîfe bu Hadîs için kıyası reddetmiştir.

2- İcmâ' istihsânı: Başka türlü için icmâ' inikad etmiş olduğundan bir mese'lede kıyasın terk olunmasıdır. İstisnam sahih olduğunda Müslümanlar arasında icmâm vukuu gibi. Kıyasa göre istisnain batıl olması gerektir. Çünkü akd yapıldığı vakit ortada mahalli akd yoktur. Fakat insanlar bu muameleyi her vakit yapıyor, onun yapılması âdet olmuş. Bu, icmâ' hâlini almıştır, bununla kıyas terk olunur. Daha kuvvetli bir delilden ötürü kıyastan vaz geçilmiştir.

3- Zaruret istihsânı: Ortada öyle, bir zaruret var ki bu

müctehidi kıyası terke mecbur bırakıyor. Meselâ su kuyularının ve havuzların temizlenmesi mese'lesi bu nevidendir. Çünkü kıyasa bakarak, Keşf'ül-Esrâr sahibinin dediği gibi, kuyuları temizlemek mümkün olmaz. Zira havuz ve kuyu temizlemek için ona su dökemeyiz. Havuzun içindeki ve kuyudan kaynak su, pis suya karışınca o da pislenir. Suyu çekerken daldırdığımız kova da pis suya temasla pis olur. O necisli haliyle suya dalıp çıkar, hâsılı kıyasa bakarsak suyu temizlemeğe imkân yok. Zarureten dolayı kıyasın mûcibesıyla ameli bırakıp -istihsâli alındı. Zaruretler bâzı tekâlifî düşürmekte müessir olur. Burada da öyle olunmuştur. Fıkıh kitaplarında beyan olduğu veçhile necasetine göre muayyen miktarda kova su çekince kuyu temiz olur.

Burada da kıyas şer'i bir delile veya küllî bir asılla terk oluyor. İnsanlara kolaylık için zaruretler tüzünden bâzı yasak olan şeylerden yasak kalkıyor.

172- İstihsânın Usulleri

Hanefiyye usûl-i fıkıh kitaplarının yazdığı ve anlattığı veçhile işte istihsân budur. Fukahâ onun kaidelerini buldular, tatbik ettiler. Muhtelif mes'eleleri hallettiler. Bunların esasını da fûrû' mes'e-lelerden aldılar. Bize bu kaidelerin mazbut ve doğru olduğunu söylemekten başka birşey kalmıyor.

Şüphesiz ki, delillerin taâruz mese'lesi Ebû Hanîfe Hazretlerinin nazarından kaçmıyordu. Kıyas uygun düşmeyince, halkın muamelâtına muvâkıf olmayınca onu terk ederdi. Hadîs karşısında kıyası bırakırdı. Memleketindeki fukahânin ittifak ettiklerine şiddetle tâbi olurdu. Şüphesiz ki, bu sebeple de kıyaslarını bırakırdı. İşte kıyasların tatbiki bâzı mes'elelerde

yakışıksız düştüğünden o muttarid illet kaidesinden ayrılıp kıyasını terketti ve ulema buna istihsân adını taktı. İşte Ebû Hanîfe indinde asıl budur. Bunları her ne kadar zabdedip kaide haline sokup tarif etmese ve aksamını vazeylediği ondan naklolunmasa da onun tatbik ettiği usuller bunlardır.

173- Kıyas İle İstihsân Taâruz Ederse

İstihsân bahsini kapamazdan önce, Hanefiye Mezhebinin tah-ric ulemasının daldığı bir mes'eleye temas etmek istiyoruz: Kıyasın mucibi ile istihsânın çarpıştığı meselelerde biri kıyas, diğeri istihsân olmak üzere iki re'y mi var sayılacak? İstihsânı almak kıyası almaktan daha râcih mi denecek? Böyle yerde kıyas, kabul eden kimse mercuh kavli almış mı addolunacak? Yoksa Ebû Hanîfe'den yalnız bir kavil mi var, o da istihsâna uygun olan mıdır? denecek.

Bu soruyu cevapta benim görüşüm şudur: Kıyası almak Ebû Hanîfe'nin re'yi olamaz. Çünkü onda böyle şey naklolunmuş değildir: Demediği bir sözü ona isnad edemeyiz. Çünkü Ebû Hanîfe'den naklolunan kavle göre onun mesleği şudur: Kıyas yakışmadığı zaman onu bırakır, istihsana gider. Tatbikatını iyi görmediği için de-liî olarak almadığı kıyas hakkında nasıl olur da onun böyle bir re'yi olur. Kendisi kıyası çirkin bulduğundan almıyor. İstihsânın nevilerinden biri de kıyası bırakıp Hadîsi almaktır. Hiç bir kimse Hadîs bulunduğu için kıyası terkettiği mcs'cl.e hakkında Ebû Hanîfe'nin kıyasa uygun oîan bir re'yi vardı diyemez. Kendisi Hadis bulunduğundan kıyası terkettiğini sarahatan söylüyor, İcmâ'dan ve zarureten dolayı kıyası terketme hakkında da aynı şeyler söylenir. O bunlardan Ötürü kıyasın mucibini bırakıyor. Nasıl olur

da kıyası almak onun kavlidir, denebilir?

'Bunun yanlış olduğunu Serahsî şöyle açıklıyor: «Ashabımızdan bâzı müteahhırîn zannediyorlar ki, istihsân yapılan yerde istihsân-I? amel evlâ olmakla beraber kıyasla amele de cevaz vardır. Buna göre bu bir vehimdir. Zira bütün kitaplarda geçen ibare: «Biz burada kıyası terkettik.» sözüdür. Terk olunanla amel caiz olmaz. Hattâ bâzan «Şu kadar ki, ben bunu çirkin görüyorum» denir. Şer'an amel caiz olan şey kabih görülür mü? Bu küfür olur. İstih-sân karşısında kıyas terk olunur. Çünkü kavinis karşısında zaif düşer.^{280[5]} Hak Sübhânehu ve Teâlâ en iyi bilir.

FASIL : 23.

7. DELİL: ÖRF VE ADET ^{281[1]}

174- Ebû Hanîfe Örfü Hüccet Olarak Alır

Ebû Hanîfe'nin fıkıhta istinad ettiği usuller beyan etmeğe haşlarken sözümün başında naklettiğim bir sözü burada tekrarlamak istiyorum: Sehl b. Müzâhim diyor ki: «Ebû Hanîfe'nin fıkıhta usulü: mevsuk oîanı almak, çirkin olandan kaçınmak, halkın muamelâtına bakmak, işlerini salâh üzere doğru gitmesini nazarı itibare almaktır. İşleri kıyas üzere yürütür, kıyas

^{280[5]} Abdülaziz Buhârî, Keşf-ül-Esrâr, c. IV, s. 124

^{281[1]} İmam Gazali Mustafâ, da şöyle diyor: «örf ve âdet, akü cihetin-, den nefislerde karar kılan ve tab'ı selimce, sağduyuca kabul olunan şeydir.» Tahrir şerhinde diyor ki: «Adet, akıl bakımından bir alâka aranmaksızın tekrerrür eden İştir.» İbn-i Abidin örf risalesinde şöyle der: Adet: Muâve-de'den alınmıştır.» O tekrar, yapıla yapıla ruhlara ve akıllara yerleşir, orada karar kılar, mâruf olur, bir alâka ve karine aranmaksızın kabul edilir. Böylece örfi bir hakikat halini alır. Mâsadak bakımından âdet ile örf bir mânayadır, mefhum itibariyle ayrılırlar da.»

Bu sözlerden anılaşıyor ki fukahâ nazarında örf ve ödet bir mânayadır, kelimeler lûgat bakımından ayrı da olsalar, en azından müeddâları ve muhtevaları birdir.

yakışmayıp kabih olunca istihsâna gider. İstihsân da uygun gitmezse Müslümanların muamelelerine dönerdi.»

Bu söz iki şeye delâlet etmektedir :

1- Nas olmayan yerde umuru kıyas ve istihsâna tatbik eder. Bunlardan hangisi daha- doğru ve sağlam ise, mes'eleye daha uygun düşüyorsa onu alır.

2- Mes'eleda kıyas ve istihsân da tatbik olunamıyorsa o zaman insanların teamülüne bakardı. İnsanların teamülü demek aralarında cereyan eden örfler ve âdetler demektir. Demek Kitap, Sünnetten bir nas (ve Sahabe kavli) yoksa, icmâ' inikad etmemişse, kıyas ve istihsân yoluyla naslara hamletmek de mümkün değilse, o zaman örfü delil olarak alır. İstihsâmın bütün nevileri, gerek kıyas istihsâm, gerek eser, icmâ' ve zaruret istihsânları oîsun hepsinden sonra örfe giderdi. Sehl b. Müzâhim'in bu sözü bize gösteriyor ki: Ebû Hanîfe örfü bir istinbat mercii ve fıkıh usulünden bir asıl olarak alıyor ve başka delil bulunmadığı zaman ona müracaat ediyor.

175- Örf Ne Zaman Muteber Tutuluyor

Örfün istinbat için fıkıhta muteber bir asıl olduğuna İrânîm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretlerinden rivayet olunduğu gibi bu, Hanefîyye Mezhebinin müctehitlerinin ve mezhebin tahrir erbabının çoğundan da rivayet olunmaktadır. Eşbâh ve Nazâir şerhinde Pırizâde şöyle demektedir: Örfle sabit olan şey, şer'î delil ile sabit olmuş gibidir. Serâhsî, Mebsut'unda demiştir ki: «Örfle sabit, nasla sabit gibidir.» Belki bununla şöyle demek istiyor: Örfle sabit olan şey delil ile sabittir. Çünkü örf, nas olmıyan yerde nas gibi

itimad olunan bir delildir.

Örfün şer'î delil olarak muteber tutulmasının dayandığı esas, Abdullah b. Mes'ud'dan mevkuf en rivayet olunan şu Hadîsi ,şeriftir «Mü'minlerin hoş ve iyi gördükleri şey, Aliah'u Teâlâ indinde de İyidir.»^{282[2]} Bu Hadîs ibaresiyle ve gayesiyle delâlet ediyor ki, Müslümanların arasında örf hâlinde iyi ve güze! bir iş olarak cereyan eden şey, iyi ve güzel görülür. Çünkü örf karş! gelmrk güçlük ve darlıktan hâli değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Dinde sizin üzerinize bir güçlük yapılmamıştır. »

Örfün istinbat asıllarından biri olduğunu kabul eden ulema, onun ancak başka şer'î delil buîunmıyan yerde delil olduğunu söylemektedir. Demek Kitap ve Sünnet varken Örf delil olamaz. örf Kitap ve Sünnet'e muhalif olamaz. Meselâ insanlar arasında şarap içmeK, ribâ ve saire gibi haram olduğuna dair nas bulunan bâzı haram şeylerin işlenmesi örf hâline gelse bu örf reddolunur. Çünkü bu örfü almak, nassı ihmal etmek, neva ve hevese uymak, Şeriatı ibtal kılmaktır. Çünkü Şeriatlar mevsedetleri, bozuklukları yerleştirmek için değil, kaldırmak için gelmiştir. Mevsedetlerin ço ğaîp insanlar arasında yayılması, onların kökleşmesi ve örf hâline gelmesi için çalışmağa değil, onları defetmek için mukavemete davet eder.

Eğer Örf her veçhile nasla muhalif gelse, veya yalnız kıyasa muhalifse o Örf-i âmdır. İbn-i Abidin diyor ki: «Eğer delil umum olarak varidse, örf de bâzı efradında ona muhalifse veya varid olan delil kıyas ise, örf, Örf-i âm tahsis etmeğe salihdir ve örf-i âm muvacehesinde kıyas terk olunur. Nasıl ki istisna mese'lesinde,

^{282[2]} Bu hadîs Hz. Peygamber'd en merfuan da nakl ve rivayet olu.rır muştur. Bâzı ulema diyor ki, bu hadîsi, merfu' rivâyetiyle hadîs kitaplarında bulamadık. Bu, Abdullah b. Mes'ud'dan mevkufen rivayet olunmuştur. Ahmed b. Hanbel de bunu böyle kaydetmiştir.

hamama girme ve sakadan su içme işlerinde bunu tasrih etmişlerdir.»^{283[3]}

Bundan anlaşılıyor ki, Örf umumî ise ve her vecihten nassa muhalif değilse o zaman muteberdir. Ve onunla kıyas terk olunur. Çünkü Örf'e muhalif olunca kıyas kabih olur. Onlar: insanların arasında muteber olan taâmül, umumî nassa bile tahsîs eder diyorlar. Şüphesiz örfün umumî olması şartıyle. Meselâ Hz. Peygamber: İnsanın nezdinde olmıyan bir şeyi satmasını nehyetti. Fakat eski asırlardan beri insanların teamülüne göre istisna' caiz görülmüş* tür. İşte bu teamül ve örf, nassı tahsîs ediyor ve satılması yasak-hk istisna'dan maadasında câri oluyor.

Yine bu kabilde olarak sâri' şartla bey'i nehyediyor. Ebû Ha-nîfe ve Sahibeyn: (Ebû Yusuf ve Muhammed) akidde, akdi yapanlardan birinin menfaatma olarak koşulan her şart akdi ifsat eder diye hükümlerini verdiler. Yalnız akdin iktiza ettiği şartlar bundan hariçtir, meselâ bey'de evvelâ paranın verilmesi gibi. Veya paranın te'cilini şart koşturmak gibi hakkında nas olan şart veya örf-âdet üzere koşulan şartlar hep müstesnadır. Çünkü bu gibi hallerde şart sahihtir, akdi bozmaz. Ebû Hanîfe'ye ve Ebû Yusuf'la Mu-hammed'e göre örf nassı tahsîs eder, İmam Züfer şartla bey' hususunda örfü muteber tutmuyor ve muhalefet ediyor. Öyle anlaşılıyor ki, diğer üç imam gibi Züfer, örüt, nassın umumunu tahsîs edici olarak kabul ediyor.

176- Örf-İ Âm Nedîr?

Örfü Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'la Muhammed hüccet olarak aldılar. Sonra mezhebin tahric erbabı da:

^{283[3]} İbn-i Abidin, Risâletül-örf.

İnsanların taâmÜlleri ve örfleri Öyle bir hüccettir ki onunla kıyas terk olunur, nas tahsîs yapılır, dediler. Fakat beyan ettiğimiz veçhile bu örf-i âmdır, umumî Örftür. Lâkin umumun mânâsı nedir? Bakıyoruz, fukahâ istisna' hakkında şöyle diyorlar: «Kıyasa göre* bunun caiz olmaması lâzımdır. Fakat teamüle bakarak kıyası terkettik. Çünkü Sahabeden, Tabiînden veya her asırda ulemeden hiç biri bunu inkâr etmeksizin taâmül hâlinde gelmiştir. Bu bir hüccettir, onunla kıyas terk olunur.»

Hadîsi—eseri tahsîs eden ve onunla kıyas terk olunan örf. Sahabe devrindenberi ne Sahabelerin, ne Tabiînin ve ne de ulemanın inkâr etmediği örf müdür? Mevzuubahs örf bundan başka olmalıdır. Çünkü bu icmâ'dır. Hattâ icmâın en kâmil mânâsıdır. Örf-i âmdan murad, bundan daha umumî bir şeydir. Örf-i âm her belde de olan örftür. Onun karşılığı örf-i hâstır. O bir beldeye mahsus olan hususi örftür. Veya insanlardan bir sınıfa mahsus olur: tüccar örfü, çiftçilerin örfü ve saire gibi her sınıfın kendilerine has îr örfü bulunur, aralarında muteberdir. Böyle olan Örf, nas umumî olsun hâs olsun mutlaka onun Önünde duramaz. Fakat nistan illeti kat'i oîmiyan vuzuhiyle nassa benzeyen bir şey gibi kat'iyet ifade etmiyen kıyasın önünde durur. Kıyasa muhalif olur. Hususî örf, aralarında câri olduğu halde halkına tatbik olunur, başkaları için delil sayılmaz.

177- Örfün Diğer Deliller Arasında Derecesi

Bu sözden anlaşıldığına göre Hanefiyye Mezhebinin tahric erbabına göre örf-i âm umumî örf ile nassın umumu tahsîs olur. Onunla kıyas terk edilir, fakat her vecihten kıyasa muhalif düşerse o zaman örf terk

olunur, ona itibar olunmaz. Hususî örfle ise illeti zannî olan kıyas terk olunur. Ve bu Örfün câri olduğu belde halkına veya bir sınıfta tatbik olunur, diğerlerine şümülü yoktur.

Demek mezhebin tahric erbabına göre umumî Örfle kıyas terk olunur, nassın umumu da tahsîs edilir. Bu ise Ebû Hanîfe'den nak-lolunana zahirden muhaliftir. Çünkü o kıyas ve istihsân söküp yürümediği zaman ancak örfü alıyor, örf başka delil olmadığı zaman onca delil oluyor. Mes'ele delilsiz kaldığı vakit örfü hüccet olarak muteber tutuyor.

Hemen söyleyelim ki, Sehl b. Müzâhim'in Ebû Hanîfe hakkında naklettiği ile sonradan ulemanın dedikleri arasını bulmak kolaydır. Zira onun: Kıyas ve İstihsân yürümediği zaman halkın taâ-mül ve âdetine baş vururdu demesi: Kıyas ve istihsân illetine uyarak gidildiği zaman hüküm yakışıksız düşüyor ve güzel olmuyorsa işte bu halde halkın taâmülüne, örfle baş vuruyor- Çünkü illet halkın maslahatına uygun düşmüyor. İnsanların, Örfüne aykırı ve İşlerinin yapılageldiği âdete karşı olunca ne kıyas olur, ne de istihsân.

178- Örf Hayata Ve Tekâmüle Yol Açar

Şu takdirde Ebû Hanîfe Hazretleri şu yolu tutmuş demektir: Nas olmiyan yerde umumî örfü delil alıyor, bütün İslâm diyarında Müslümanların kabul ettikleri umumî örflere bâzı suretle muhalif olan bâzı zannî âsân (naslann) umumunu böyle olan örfle tahsis ediyor. Böylelikle mezhebi hem kuvvet ve hem de elastikiyet kazanıyor. Mezheb uleması bunu tahriclerinde tatbik ettiler. Böylelikle mezheb tecdidi kabul eder ve zamanın tekâmülüne ve insanların örf ve

âdetlerine meydan verir bir halde oldu.

Müctehidler, geçenlerin istinbat ettiklerinin önünde durup kalmadılar. Nas olmıyan hususlarda örfe uydular. Hattâ bâzı hususlarda örfe boyun eğdiler, yâni sahih rivayetin muktazasma göre Hanefiyye mezhebince verilen hüküm umumî örfe muhalif olduğu sabit olursa ve bu hüküm Kitap ve Sünnetten sarıh bir nassa iti-mad etmiyorsa, Hanefiyye mezhebine göre müftinin mezhebde nas-la bildirilmiş—Mansûsun -aleyh olana muhalefet etmesi caizdir. Bu fetvâsiyê niüfti bu değerli mezhebin dairesi dışına çıkmış itibar İbn-i Abidin bu hususta şöyle diyor: «Zahir rivâyê, Kitap veya Sünnetten bir nassın sarahatma veya icmâa istinad eder. Nassa muhalif olan örfe itibar yoktur. Çünkü örf, İbn-i Hümmâm'm dediği gibi, bâzan bâtil üzere de olur.»^{284[4]}

Yine bu mevzuda şunları söylüyor: «Bilmiş ol ki, fıkıh mes'e-leleri ya nassın sarahatiyle sabittir, bunlar birinci nevi mes'eleler-dir, veyahut ictihad ve re'y ile sabittir. Bunlardan çoğunu müctehid zamanındaki örfe istinad ettirir. Eğer o müctehid, sonraki zamanlarda hadîs olan yeni örfler zamanında bulunsaydı, yeni örfü nazarı itibare alarak ona göre birinci kavline muhalif ictihad ederdi. Onun içindir ki, içtihadın şartlarından biri de halkın, örf ve âdetlerini bilmektir. Halkın örfü değiştiğinden, veya zaruret olduğundan veyahut da zaman halkının fesadından dolayı zamanın değiş-mesiyle bir çok ahkâm değişmektedir. Zira o hüküm eskiden oldu* ğu hal üzere durursa, halka meşakkat ve zarar gelir. Aynı zamanda bu âlemin tam bir nizam ve en güzel bir usul üzere devam ve bekâsını temin için zarar ve fesadı def etmek ve kolaylık göstermek üzere

^{284[4]} İbn-i Abidin, Rdsfiil., c. II, s. 115.

kurulmuş olan şeriat kaidelerine muhalefet edilmiş olur. Onun içindir ki, mezhebin üstadları, zamanın örfüne göre eskiden müc-tehidlerin dedikleri bir çok yerlerde muhalefet ettiklerini görüyoruz. Çünkü onlar biliyorlar ki, o müctehid onların zamanında gelseydi, mezhebin kaidelerini tatbik ederek onların dedikleri gibi diyecekti.»^{285[5]}

Örfler değişince onun üzerine kurulmuş olaa. hüküm de değişir.

179- Örfün Degîşmestyle Hüküm De Degîşir

Bir çok mes'eleler buluyoruz ki, onîarda müteâhhirîn, Ebû Hanîfe'ye ve Sâhibeyne muhalefet etmişlerdir .Çünkü bu gibi fü-rû'da muhalefete onları sevk eden örfdür. Usul ve kaideler de ise onların izindedirler, onları taklid ederler. İbn-i Abidin buna dair bir çok ömelker vermektedir. Onlardan biri: bir kimseyi malca ve bedence zarara sokmağa sebep olan, yalanla onu aldatan komisyoncuya tazmîn ettirilmesi mes'elesidir.

İbn-i Âbidin diyor ki: Müteahhîrîn komisyoncuya tazmîn ettirilmesine fetvâ verdiler. Halbuki bu: Daman mübaşiredir, sebep değil, kaidesine muhaliftir. Fakat fesadcılar çoğaldığından onları sındırmak ve menetmek için tahmin etmeğe fetva verdiler, hattâ fitne zamanı katmelerine bile fetva vardır.

Eciri müşterekin tazmîn etmesi de bu nevidendir. Mehri muacceli verse de zevcesini sefere götürmekten zevci men etmek de bny!cdîr. Duhulden sonra mehri muaccele almadığım iddiasında zevceyi tasdik etmemek de hu kabildendir. Halbuki o aldığım inkâr ediyor, şahit olmayınca yeminle beraber sözü muteber

^{285[5]} İbn-i Abidin, Bls&U, c. IH, s. 116

tutulmak mezhebin kaidesidir.

Vakıf icârelerini takyid etmek de böyledir: Evler ve dükkânlar bir seneden, ziraat olunan arazi, bahçeler ve bostanlar da üç seneden fazlaya icar olunamaz. Bu mes'elede mütaahhırîn mezheb imamlarına muhalefet etmişlerdir. Çünkü zamanın örfleri bu muhalefeti icabettirmiştir. Zira bu mes'elelerde geçmişlerin içtihadı örfün tesiriyle idi. Eğer bizim zamanımızın örfü içinde yaşasalardı, kıyaslarının hoş kaçmadığını görür ve ona göre hüküm verirlerdi. Nasıl ki müteahhırîn bunu yaptı..

180- Değişen Örfe Bîr Misâl: Öşrü Mu'cir Mî, Müste'cîr Mi Vermeli

İbn-i Abidin bu nevi mes'elelerden birini bize şöyle anlatıyor; ve onda Ebû Hanîfe'nin kavline muhalif kalıyor. Her ne kadar onun kavli mezhebde râcih olsa da, o Ebû Yusuf'la Muhammed'in kavillerini tercih ediyor. Çünkü onların kavli, zamanı için daha iyi, daha yararlı ve daha âdildir. Bu mes'ele kira ile işlenen ziraat arazisinden alınan uşur mes'elesidir. Bunu müste'cîr mi verecek, yoksa Ebû Hanîfe'nin dediği gibi mu'cîr mi verecek? Zira kaideye zekât mülkün tekâlif ve semeresidir. Arazi mucirin mülküdür, müs-te'cîrin değil. Buna göre uşrû mucirin vermesi lâzımdır. Ebû Yusuf'la Muhammed diyorlar ki; Uşrû müste'cîrin vermesi lâzım gelir. Çünkü ziraatta zekât mahsulâtın alınır. Mahsulâtın sahibi müste'cîrdir, mucir değildir, binaenaleyh müste'cîrin vermesi lâzımdır.

İbn-i Abidin'e göre mütekaddimînin tercih etmiş oldukları Ebû Hanîfe'nin re'yini tatbik etmek, Evkaf arazisine haksızlığı doğurur. Halbuki zamanında, icarla işleyen arazinin ekserisi vakıf arazidir. Sözü yine

kendisine verelim:

«Bu hâdise zamanımızda vukubuldu ve tekrar tekrar soruldu. Ben Ebû Yusuf'la Muhammed'in kavliyle cevaba taraftarım... Çünkü îâmâm-ı A'zam'm kavlini alırsak bu zamanda vakfa büyük zarar gelir ki, buna kimse kail olmaz. Zira zamanımızda câri âdete göre sultanın vekilleri üşür ve haracı müstecirlerden alıyorlar. Yine âdete göre arazî üzerine tarh olunan paraları idare adamları müs-tecirden almaktadırlar. Köylerin ve mezarların çoğu vakıftır. Zikrettiğimiz sebepler yüzünden müstecirler araziye gayet az bir ücret ile kiralyorlar. Meselâ büyük bir köy, onun emsalinin ücreti 1000 dirhemden çok olmak lâzımken müstccir onu 20 dirheme icarla alıyor. Zira idare adamları çok vergi alıyorlar. Eğer vakfın mütevellisi bu köyü 20 dirhem mukabilinde icare verirse o köyden çıkan mahsulâtın hepsinin üşrünü a'şarcının mütevelliden almasına acaba kim fetva verebilir. Böyle bir şeye imamların imamı, Ümmetin çırağı olan Ebû Hanîfe Numan şöyle dursun, hiç bir kimse kail olmaz. Burada yapılacak iş şudur: O köyün eciri misline bakarız. Eğer mütevellî o köyü emsali gibi münasip bir ücretle kiraya verebiliyorsa o zaman îâmâm-ı A'zam'm kavliyle fetva veririz. Câri âdete göre üşür kendisinden alınıyor diye münasip ücretle kiraya vermek mümkün olmuyor da az ücretle veriyorsa o zaman îma-meyn'in kavîiyte fetva vermek lâzımdır. İşte kimsenin muhalefetine yol bulamıyacağı en âdil çare budur. Fakat îmam-ı A'zam'ın kavline göre üşür ve haracın şart edilmesiyle icarın bozulması, bu ayrı bir mes'eledir... İmameynin kavline göre üşrü müstecire şart etmek alcdi bozmaz, çünkü bu şart bunlara göre icar akdinin muk-

tazasmdandır. AÜah'u Teâlâ en doğrusunu bilir.»^{286[6]}

181- Müftî Ve Hâkîm, Zamanının Örf- Âdetlerine Vâkıftır

Uzun olduğu halde bu sözleri naklettik. Tâ ki müteahhirînin, mütekaddimînin istinbatta istinad ettikleri örf asliye mukayyed olmakla beraber onların vâsıl oldukları neticelere, aynı örf ve âdet delillerinin yardımıyla nasıl muhalefet ettikleri görülsün. Onlar mütekâddiminin kavillerini alıp tercih etmek için örf-âdeti bak nasıl bir ölçü ve kıstas tutuyorlar. Muhtelif akvâli tercih için örf bir Ölçü oluyor. İbn-i Abidin zamanında olan bir hâdisede Sâhibeynin kavlini bununla tercih ediyorlar. Çünkü örfe göre onların kavli daha âdil ve daha insaflı oluyor. Zira o asrın siyasetinin ve iktisadının ruhuna uygun olan budur.

Hakkında nas bulunmayan mes'eleîer hakkında örfün hâiz olduğu ehemmiyet mademki böyle yüksektir, müftî'nin ve hâkim'i'h halkın ahvâlini bilmeleri, onların örflerine vâkıf olmaları lâzımdır. Nasıl ki Kitap ve Sünneti ve onların ışığı akında çıkarılan ahkâmı biliyorlarsa bunları da bilmelidir. Tâ ki örfün ikrar edip tanıdığı, dînin haram kıldığı bir şeyle fetva vermiş olmasın.

Bahsin bu kısmını hâkim ve müftiye vâcib olan şeyler hakkında İbn-i Abidin'in naklettiği sözlerle bitirelim:

«Hâkimin külli hadislerin ahkâmını bilmesi, vâki olın şeyin özüne ve halkın ahvâline vâkıf olması behemehâl lâzımdır. Bu sayede doğru ile yalanı, hak ile bâtıl olanı ayırır. Sonra onların arasında mukayeseler yapar, vâki olana yakışan hükmü verir, vâcib olanı vakıa muhalif

^{286[6]} İbn-i Abidin Risâil, c. n, s. 143.

yapmaz.

Örf ile fetva veren müfti de böyle olmalıdır. Zamanını gayet iyi bilmesi, halkın ahvâline vâkıf olması lâzımdır. Örfün hâs veya umumî olduğunu, nassa muhalif olup olmadığını behemehal bilmelidir. Bu hususta mahir bir üstadın yetişmelidir. Mes'eleleri ve delilleri mücerred hıfzetmek kâfi getmez.»

182- Örfün Diğer Delilleriyle Mukayesesi

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri ve ashabı nazarında ve onlardan sonra gelen mezhebin tahrir erbabına göre muteber olan örf işte budur ve İslâm fıkında onun mevkie böyledir. Onlar Kitap ve Sünnetten nas bulunmayan hususta örfü alıyorlar. Umumî örf muhalif olan asardan nassın umumunu onunla tahsis ediyorlar. Zannî olan kıyasla örfün arasını tevfi etmek mümkün olduğu kadar, bulmağa çalışıyorlar. Eğer aralarını birleştirmek mümkün değilse, muhalefet zaruretiyle örf mülzim ise o zaman örf alınır, kıyas bırakılır, örf-i Hâssa gelince: Ondan başka delil olmadığı zaman o delil tutulur. Onunla amel olunur.

3. KISIM

EBÜ HANÎFE'NİN AKLÎ KUDRETİNİ GÖSTERİR FIKIH MES'ELELERİNİN İNCELENMESİ

FASIL: 24.

TACİR SİFATIYLA EBÜ HANİFE'NİN DÜŞÜNÜŞÜNÜ GÖSTEREN BÂZİ FÜRÛ' MES'ELETER

1- Ticarî Muamelelerin Ebû Hanîfe Üzerindeki Te'sîri

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe-Allah ona rahmet eylesin çarşı - pazardaki alış veriş işlerinde vukufu olan bir tacirdir. Vaktini: Ticaret, ilim ve ibâdet için gayet âdilâne taksim etmişti. Geceleri ibâdet ve niyazla geçiren bir âbid, sabahları kabakuşluk vaktine kadat alış - veriş yapıp kazanan bir tacir ve işiyle gücüyle meşgul bir iş adamı. Öğle namazını kıldı mı ilim üzerine düşer, fikhî İncelemeler, müzâkere yapar, mes'eleleri halle meşgul olur, kaideler kurar, usuller tesbit ederdi. O mâlî mes'elelerde—mâlî hukukta kendi ticaret görüşlerinin tesiri altında idi. Ticaretle ilgili akidlerde ticaretin içinde bulunan, örflerini bilen bir tacir sıfatiyle düşünüyor, insanların muamelelerini tanıyor, Kitap ve Sünnetin naslarına vâkıf olduğundan şer'î naslarla insanların muamelât ve taâmülîleri-nin arasını buluyordu.

2 - İstihşânı Neden Delil Olarak Çok Alırdı?

insan bunu iki şeyde gayet iyi görüyor:

1- İstihsâna vermiş olduğu büyük inayet ve ehemmiyette, öyle ki istihsânda onun payesine kimse erişemezdi. Muhammed b. Hasan'ın şöyle dediği rivayet olunuyor: «Ebû Hanîfe kıyaslarında Ashâbiyle münazaralarda bulunurdu, ona muâraza ederler, onu sıkıştırırlardı. Fakat: Ben istihsân yapıyorum, dedi mi artık ona kimse erişemezdi. Çünkü istihsân da öyle deliller bulur, öyle mes'e-leler çözerdi ki, ona teslim olmaktan başka çare kalmazdı.»^{287[1]}

Onun istihsâm alması, o yoldan mes'eleler çıkarıp halletmesi ancak insanların maslahatlarını kavraması, onların teamüllerini tanıması ve İslâm dîninin kabul ettiği şeyleri iyi bilmesi sayesinde. O en gizli illetleri çıkarır, münasib vasıfları bulur, onların üzerine hükümleri kurardı. İşte bütün ince noktalara vâkıf olarak yaptığı gizli kıyaslarla, zahir kıyasları reddederdi. Bu gizli kıyaslar muttarid -ahkâmı bozuyordu. İşlerin içyüzüne vâkıf olmıyan fakîh bunları kavrayamaz.

İstihsânı çok yapmakla beraber Ebû Hanîfe'nin mümtaz olduğu işte bu ticarî akıl görüşü, Kitap ve Sünnetten nas olmıyan yerlerde örfü İslâm fıkhnının bir aslı i'tibâr etmesine sebep olmuştur. Onun i'timâd ettiği usûlü inceleyip araştıranlar bunu tasrih etmişlerdir. Yukarıda da naklettiğimiz gibi Sehl b. Müzâhim şöyle diyor: «Ebû Hanîfe'nin usûlü: Mevsuk olanı almak, çirkin olandan kaçmak ve halkın muameleleri ve işleri neyle kaim oluyor, nasıl doğru gidiyor ona bakmaktır. İşleri kıyasla halleder, kıyas sökmezse o zaman istihsân yapar. İstihsân da yürümezse Müslümanların teamülüne ve örfe baş vurur.

^{287[1]} Mekki, Menâkıb-i Ebû Hanîfe c. I, s. 179.

İttifakla kabul edilen mâruf Hadîsi alır, kıyas kabil oldukça ona kıyas yapar, sonra istihsâna müracaat eder, hangisi daha mevsuk ise onu alır.^{288[2]}

Görüyorsun ki o, insanların muamelelerini ve işlerini gördükleri kaideleri nastan sonra ikinci dereceye koyuyor, onu kıyastan Önce bir delil olarak alıyor, kıyasın illeti açık değilse örfü takdim ediyor, yoksa kıyası takdim eder. Çünkü o daha mevsuktur. Bundan başka ahvalde kıyasa muânzsâ istihsan daha mevsuktur.

2- Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin fıkında ahş-veriş ahkâmına son derece Önem veriliyor, bunlar tafsîlâtıyla ele; alınıyor, çarşı pazarda pazarlık muameleleri etrafiyle beyân olunuyor. Bunlar bize ichtihadların hüküm sürdüğü bir asırda ticaret örflerinin ne gibi ahkâm doğurduğunu göstermektedir. Bu bayi'lerden bâzıları şunlardır: Murabaha, tevliye, vedîa, işrâk, selem,^{289[3]} Bunların ahkâmını zikrederim:

Ebû Hanîfe'den naklolunan fûrû'da, imam Muhammed'in kitaplarında ve diğerlerinde bu akidlerin ahkâmı beyân olunmuştur. Belki de bu mes'delerin aksamını beyâna ve fûrû'unu izaha teşebbüs eden Hanefî fikhî olmuştur. Zira bu fikhın imamı, bu akidler hakkında konuşurken tacirlerin muamelelerini yakından görmüş onların arasında yaşamış bir tacir fakîhtir. Bunları anlar ve anlatırken, insanların ne yaptıklarına ve aralarında cereyan eden muamelelerin akışına bakmaksızın yalnız usuller kuran ve mes'eleler çözen değildir.

Bu akidlere dair tafsîlât verilirken, Ebû Hanîfe'nin

^{288[2]} Mekki, Menâkıb-ı Ebû Hanife, c. I, s. 82.

^{289[3]} Murabaha: Maliyet üzerine ma'lûm bir kâr ziyadesiyle bayün bir gey satın asıdır, Tевliye: Ziyâde yapmadan aldığı fiyata satmasıdır.

İşrâk: Kârsız olarak malın bir kısmını satıp başkasına ortak yapmaktır

Vedîa: Fiyatından daha aza satmaktır.

Selem: Para peşin, mal sonra verilmek üzere peyle satıştır.

ticaret yaptığı o ticaret hayâtının ışığını görüyoruz. Murabaha, tevîye, iş-râk ve selem yoluyla elbise alış-verişinden bahsederken kumaş taciri Ebû Hanîfe'yi görüyoruz. Elbise hakkındaki örf ve âdetlere vâkıf, asındaki halkın muamele tarzlarını biliyor, hattâ bakıyoruz kif elbiselerin envânını anlatıyor, hassalarını söylüyor, onlar hakkındaki teamülü beyân ediyor. Mübadele yollarını gösteriyor, vasıflarına, hususiyetlerine işaret ediyor. Anlıyoruz ki bunlardan bahseden fakih bu hususta tecrübe sahibidir, bunların her birinin envâna tamamiyle vâkıftır.

3- Ticarî Akîdlerî Dört Asla Bağlıyor: 1- Semen Ve Bedelin Malûm Olması, 2- Rîbadan Kaçınmak, 3-

Örf Ve Âdet, 4- Tîcaret Namusu Ve Ahlâkı

Ebû Hanîfe ve ashabı bu akidlere dâir ahkâmı dört usûle bağlıyorlar:

1- Bedeli bilmek, tâ ki nizâa götürecek şekilde bilinmeden kalmasın. Onun için murabahada, tesliyede, işrâkda asıl fiyatı bilmek lâzımdır. Murabahada kâr da ma'lûm olacaktır. Selemde res-i mal - sermaye - peşin verilen para ile sonra teslim olunacak mal belli olacaktır. Çünkü bunları bilmemek nîzâa götürür. Şeriatta akdin esası, bedelin tam bîr surette ma'lûm olmasıdır, ma'lûm olmazsa nizâa götürür. Akidde bir kelime mühim rol oynar, bir kelimeyle tarif ileride insanlar arasındaki dostluğu yaralayıcı husumetlerin önünü alır, işlerin karışmasına mâni olur, mahkemeleri boş yere meşgul etmeğe meydan vermez, işte bu gibi lüzumsuz .lizâlara meydan vermemek için akidde her şeyin tam olarak ol-ması behemehal lâzımdır.

2- ikinci asıl, ribâdan ve ribâ şüphesinden sakınmaktır. Bu slâmda her nevi satışlarda umumî bir asıldır. Zira ribâ bütün envâiyle islâm fıkhında akidler arasında en menfur bir tasarruftur. Kur'ân ve Sünnet onu şiddetle meneder. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet olunur: «Bir dirhem ribâ kişinin otuz üç defa zina etmesinden daha fenadır. Eti haramla beslenen ancak ateşe lâyıktır.»^{290[4]} Ebû Hanîfe ribâyı men hususunda çok şiddetli hareket eder. Hattâ dâr-i harbe Müslümanla harbî arasında ribâyı meneder.^{291[5]}

Ribâ jnademki bu derece haramdır, ribâ bulunan veya ribâ şüphesi olan hiçbir akid helâl olmaz, sedd-i zerâyı, için fâsid sayılır. Bâtıl yoluyla malları yemekten korumak için bu akid bozulur. Mâlî islâm akidlerinde esas; akdi yapanlar nazarında ve şeriat nazarında iki taraf için müsavi olmaktır. Halbuki ribâda ziyâdelik vardır, o kabul olunmaz, mahkeme, ribâ bulunan akde itibar vermez.

3- Örf: Nas olmıyan yerde akidlerde örfe göre hüküm verilir. Örfün kabul ettiği alınır, Örfün kabul etmediği terk olunur. Meselâ murabahada ilk fiyatı söylerken Örfe göre ona ilâvesi câri olanlar ilâve olunabilir. Örfe göre ilâvesi câri olmayanlar ise ilâve olunamaz. Elbisede boyacının ve terzinin ücreti Örf öyle câri olduğundan fiyata ilâve olunur. Kâsânî bu hususta şöyle diyor:

«Sermâyeye temizleyici, çırpıcı, boyacı, yıkayıcı, örücü, terzi simsar ücretlerinin ilâvesinde bir beis yoktur. Örfe göre murabaha, tevliyyede hepsi birden satılır. Çünkü tüccar arasındaki âdete göre -bu gibi masrafları sermayeye ilâve ederler, onu sermayeden sayarlar. Müslümanların örf ve âdetleri mutlak

^{290[4]} Serahsi, Mebsut, c. XII, s. 110.

^{291[5]} Serahsî, Mebsut, c. XII, s. 123.

hüccettir. Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki: «Müslümanların iyi ve hoş gördükleri şey Allah indinde de iyidir.» Yalnız şu kadar varki, satarken: Bunu şu kadara aldım, demez, belki: Bana şu kadara mal oldu, der. Çünkü birincisi yalan olur, ikincisi ise doğrudur. Çoban ücreti, baytar ücreti ve kendi nefsi için sarfettikleri, bunlar sermayeye ilâve olunmaz. Birinci akid e lâzım gelen ilk fiyat üzerinden murabaha ve tevliye yoliye safılır. Çünkü tüccar arasında bu gibi masrafların sermayeye ilâve âdeti yoktur. Bu hususta i'timad ve istinad âdetidir.^{292[6]}

4- Ticarî muamelelerde dördüncü esas emânettir, ticarî namustur. Zaten bütün Islâmî akidlerin aslı emânete dayanır, çünkü insanların - birbirleriyle muamelelerinde faziletin başı emânettir. Murabaha, tevliye gibi akidlerin fikhî esası odur. Zira müşteri fiyatı söylerken bâyiin bu sözüne şahitsiz ve yeminsiz inanmaktadır. Onun namusuna emniyet etmektedir. Öyleyse her nevi hıyanet ve töhmetten onu korumak lâzımdır. Kâsânî bu mevzuda şunları söylüyor: «Emâneti korumak için ne lazımsa yapmak vâcibdir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Ey îman edenler, Allah'a ve Resulüne hiyânet etmeyin, bilip dururken. emânetinize hiyânet etmiş olursunuz.» Hz. Peygamber Efendimiz de: «Bizleri aldatan bizden değildir.» demiştir.^{293[7]}

işte ticarî akidler, muameleler hakkında Ebû Hanîfe'den naklolunan ve mes'elelere tatbîk edilen usul ve kaideler bunlardır. Bunlar Ebû Hanîfe'nin dîn temayülleri ve takvâsiyle birleşmekte, onun ticaret ve pazar işlerindeki tecrübelerine uymakta, onun umumî fıkıh usul ve sistemine muvafık düşmektedir.

^{292[6]} Kâsânî, Bedâyi', c. V, s. 223.

^{293[7]} Kâsânî, Bedâyi', c. II, s. 225.

Şimdi bu akidîferi ve muameleleri kısaca inceleyelim: Bundan maksadımız mücerred hükümleri beyan etmek değildir. Bunları zikretmekten gayemiz, îslâm pazarları ve fukahâsının bunlar hakkındaki görüşlerine dair, bâzı gölgeli noktalar kalsa da, mümkün mertebe açık bir fikir vermeğe çalışmak, tüccar arasında câri olanlar hakkında Kitap ve Sünnetten ve diğer îslâm usul ve kaidelerinden nasıl ahkâm alındığını beyan etmektir. Bundan sonra re'y ve kıyasî fukahânın üstadı olan muttaki tacir Ebû Hanîfe'nin daha doğrusu, insanların muamelelerine ve ahvâline vâkîf olan muttaki elbise taciri îmâm-ı A'zam'ın aklî ve fikrî cephelerden görüşlerini izah edeceğiz.

4- Selem : Câhîlîyet Devrinde Ve Müslümanlar Arasında Carî Bîr Muamele

Kemal b. Humam diyor ki: «Beyi': Mutlak beyi', mukâyada, sarf ve selem nevilerine ayrılır. Zira beyi': Ya seraen-para ile bir malı satmaktır, yahut da mal ile mâl almaktır, bu da mukâyada, mübadeledir.^{294[8]} Bu taksime göre selemin hakikati: Aym mukabilinde borç olarak satmaktır. Para peşin, mal sonra verilir. Kâsânî şu tarifiyle bunu kasdetmektedir: «Bilmiş ol ki, selem ecil ile âcili almaktır, ileride verilecek şey mukabilinde peşin para almaktır.^{295[9]}

Selem, Araplar arasında câhiliyet devrinde de bilinen bir muamele idi. O, ticâret yapılan her yerde bulunan bir muameledir. Mademki Mekke ve Medine eski asırlardan beri birer ticâret merkezi idiler, şüphesiz ki, orada selem câri ve mâruftu. Bunun tarzı şöyledir: Bir

^{294[8]} Kemâleddin b. Humân., Feth'ül Kadîr, c. V, s. 323

^{295[9]} Serahsi, Mebsut. c. XII. s. 124. İbn-i Humâm bu tarifi tenkid eder

«Doğrusu peşin parayla ileride teslim olunacak şeyi satmaktır. der. Selemde mal sonra verilir.

şahıs, cinsini ve vasfını bildiği, teslim alma yerini ve zamanını tayin ettiği bir malın parasını peşin olarak verir, sonra malı bekler, vakti gelince teslim alır.

İslâm'dan önce şarkla garb arasındaki ticâret denizden değil karadan yapılırdı. Arabistan bu ticâret yollarının geçidi idi. İranla Bizans - Roma arasındaki ticâret buradan geçirdi. Arabistan'da şimalden cenuba, Kızıl Denizden Basra Körfezine doğru olmak-üzere ticâret yolları vardı, kervanlar ticâret mallarını taşırlardı. Mekke ile Medine bu kervanların yolu üzerinde bulunuyordu. Yemen ile Suriye, Şam ticâret yolları buradan geçirdi. Mekke ile Medine şehirlerinde ticâretle iştigal bağları vardı. Bizanstan aldıkları malı Yemen'e götürürler: İran'a satarlar, İran'dan aldıklarını Suriye'ye ve oradan da Bizans'a naklederlerdi. Onun için iki istikamette sefer yaparlardı: Yazın Suriye'ye, kışın Yemen'e giderlerdi, Kur'ân-i Kerîm buna şöyle işaret ediyor:

«Kureyş'in ülfet için, kış ve yaz seferlerinde düzenliğe kavuşturduğu için, bu beytin Rabbine kulluk etsinler ki, o onları açlıktan kurtarıp doyurdu, korkudan kurtarıp emniyete kavuşturdu.» (Kureyş Sûresi)

Selem dediğimiz ahd bir memlekette diğer memlekete mal nakleden ticarî muamelelerde kullanılmazdı. Belki yerli halk arasında yapılırdı, İbn-i Abbas diyor ki: «Hz. Peygamber, Hicrette Medine'ye geldiğinde baktı ki Medineliler meyve alışında bir sene veya iki sene evvelinden peşin para veriyorlar. Hz. Peygamber buyurdu ki: «Selem yaparken ölçü, tartı ve müddet belli olarak yapılsın.»

,Hz. Peygamber'in ıkrân veçhile Müslümanlar arasında selem muamelesi devam etti. Buhârî, Abdullah b. Ebî Evfâ'dan naklediyor. «Bizler Hz. Peygamber'in asr-i saadetlerinde, Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında

buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm için peşin para verip malı sonra alıyorduk, yâni selem yapıyorduk.»

5- Fütuhât Genişleyince Ticârî Muamelelerin Çoğalması, İrk'daki Canlı Ticâret Hareketi

İslâm fütuhâtının genişlemesi, başka ülkelerin islâm hakimiyetine geçip bir çok milletlerin Müslümanların bayrağı altında toplanması ticâretin genişlemesine ve türlü ticâret şekillerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu yüzden selem de çoğaldı ve nevilere ayrıldı. Çünkü bu yolda ticârete ihtiyaç vardır. Onda ticâreti teşvik edici bir meziyet mevcuttur. Bundan hem müşteri, hem de bayi' istifâde etmektedir. Kemal b. Humâm buna işaretle şöyle diyor: «Müşteri kazanmak ister. Bu ise selem yoluyla daha kolaydır. Zira peşin olduğundan satıcısı kıymetten behemehâl biraz düşer. Bu da müşterinin karıdır. Satan da kârdadır. Zira onun câa o anda paraya ihtiyâcı vardır. Satacağı mal ileride paraya tahavvül edecektir. Hâlen para değildir, satma kudretine mâliktir. Hâlihazırdaki ihtiyâcı ileride olacak kudret-i maliyesiyle karşılanır. Böylece iki taraf da kârdadır.»^{296[10]}

Selem akidleri çok yapıldığından onun kaidelerini ve nevilerini tesbit etmek zarureti hâsıl oldu. Âkidler arasında ihtilâfî önleyici kayıtlar konuldu. Ticârî nizam için zarurî olan bu muamele nîzama bağlandı. Ticâret emtia ve mallarını bir şehirden diğer şehi-re, bir ülkeden diğer ülkeye nakletme usûle kondu. Böylelikle her memleket başka memleketlerin hayratından nimetlerinden faydalanır oldu.

Belki de selemi ilk nizâma koyan, ahkâmını zabteden,

^{296[10]} Kemâleddin b. Humân, Feth'ui-Kadir c. V, s. 324

âkidlerîn riâyete edeceği kayıtları belli eden Irak fukahâsının fikhî olmuştur.

Zira Irak'da ticâret dâiresi çok genişlemiştir. Oraya dünyanın her tarafından envâî mallar gelirdi. Hindistan'dan, Sind'ten, Mâ-verâünnehir'den, Horasan'dan, Azarbeycan'dan ve diğer ülkelerden her türlü mal âdetâ akardı. Canlı bir ticâret hareketi vardı. Elde olan hazır mallar pazarlarda satılır, hazır olmıyan mallar için de selem yoluyla pazarlıklar yapılırdı. İslâm Deyctinin merkezi Irak'a intikal edince bu hareket daha da arttı, hızlandı Evvelâ hükümet merkezi Küfe idi. Sonra Bağdad oldu. Bunlar hep fıkıhta en çok ictihad yapıldığı devrede idi. Hicaz ise böyle değildi. Zira Hilâfet merkezi evvelâ Hicaz'dan Şam'a sonra da Irak'a naklolununca Hicaz'ın ticarî ve iktisadî önemi azaldı. Orada fakîha bol malzeme verecek, türlü karışık ticâret mcs'eîeleriyle onun zihnini açıp işletmeğe sevk edecek mcs'cler yoktu. Halbuki bunlar Irak'ta çoktu. Onun içindir ki, Irak fikhî her bakımdan Hicaz fikhını geçmiştir.

6- Ebû Hanîfe Bu Hareketli Pazarlarda Nîzâ Sebeplerini Gördü

İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri türlü mallarda dolup ta şan, çeşitli muamelelerle dalgalanan, muhtelif aîiş-verişler yapılan bu pazarlarda bir tacir olarak geldi. O da bu pazarların içine daldı, ticâreti denedi, orada neler oluyor, nizâa ne gibi şeyler sebebiyet veriyor, bu nizâlar nasıl önlenabilir, bunları hep gördü. Ticârette akidden maksat nizâ defetmektir. Ahş-verişi kavgaya götürmeme li. Bu yüzden insanlar birbirleriyle kavga etmemeli. Zira niza' haddizatında islâm dîninin Önlemeğe çalıştığı, ortadan kaldırmağa uğraştığı bir

şeydir, Akidde niza' cahâlet yüzünden doğar. Onun için nizâa sebep olan veya olmak ihtimâli bulunan her şeyin ortadan kaldırılması, onun açık meydana çıkarılması lâzımdır. Selem muamelesi nizâa daha müsaittir. Çünkü âkideyn arasındaki alâka mücerred i'cap ve kabul ile sona ermiyor alâka ileride mal teslim edilinceye kadar sürüp gidiyor. Teslim müddeti ve yeri, malın vasfı ve saire hep nizâi mûcib olur şeylerdir, şayet tam bir surette belli edilmezlerse. Ebû Hanîfe ticâret hayatında bunları gördü, tüccar arasında nelerin nizâa sebep olduklarını müşâ'ade etti. Bunun için fıkhiyle bu ihtilâflara giden yollara sed çekmek, sebeplerini ortadan kaldırmak, niza' kapılarını kapatmak istemiştir.

7- Nîzâ I Önlemek İçin Tedbîrler, Fıkhî Hükümler

Selemde nizâa götüren altı şeyin belli edilerek tam bir surette tâyin olunması şarttır; teslim edilecek malda:

1- Cinsin. **2-** Nev'i muhtelif olanlarda nev'in. **3-** Miktarın, **4-** Vasfın, **5-** Müddetin, **6-** Teslim edilecek yerin tâyini şarttır.

Âkidlerin taahhütlerini yerine getireceklerinden tamâmiyle emin. olabilmek için Ebû Hanîfe, malın akid vaktinden teslim vaktine kadar pazarda mevem olmasını şart koşuyor. Bu tâyin edilmesi gereken şeylerde esas ikidir:

1- Hz. Peygamber'in şu Hadîs-i şerifidir: «Selem yapan kimse ölçüsünü, tartısını ve müddetini belli etsin.»

2- Bu şeylerin malûm olmaması nizâa sebep olur. Nizâa sebep olan şeyleri ortadan kaldırmak için akdi yaparken bunu temin etmek lâzımdır.

Şüphesiz ki nev'in belli olmaması nizâa götürür. Zira müşte-*ri nev'in en âlâsını ister, bayi en ednâsmı

seçmek ister. Vasfın ma'-lûm olmaması da böyledir. Müşteri en iyi vasıflarını seçer, bayi en âdisini vermek ister. İşte böylece cinsin, nev'in, vasfın mikdârın bilinmemesi nizâa sebep olur.

Şems'ül-Eimme Serâhsî Mebsut da cinsin, nev'in ve vasfın bel-iî edilmesi zarureti için şöyle bîr ta'lîl yapıyor: «Bu akidden murad kârdır, kazançtır. Bu ise ancak maliyeti bilmekle olur. Maliyet ise cinsin, vasfın ve mikdârın değişmesiyle"değişir. Her iki taraf akidden maksûd olan kârlarının ne olduğunu bilmeleri için bunların belli edilmesi lâzımdır.»

8- Selem: Mekîlât, Mevzûnât Ve Adediyyât-ı Mutekârîbede Yapılır

Mikdârın belli olabilmesi için selemde teslim edilecek malın ölçülen, tartılan veya birbirine benzer sayılabilen (adediyât-ı mütekatribe) şeylerden olması lâzımdır. Zira nizâa sebep olan cehaleti "Undan kaldıracak olan bilgi, mikdârı ve vasfı bilmektir. Bu ise ölçülen, tartılan şeylerde olur.-Çünkü cinsini, nev'ini vasfını beyan etmekle beraber miktar da malûm olursa, artık nizâa götürecek kadar mühim birşey kalmaz. Bâzı az şeyler varsa da onlar nizâa sebep olmaz ve onları ortadan kaldırmak mümkün de değildir. Kger bu gibi ufak-tefek cehaletlerin de ortadan kaldırılması şart koşulmuş olsa o zaman selem akdi yapmak mümkün olmazdı. Çünkü küçük farkların izâlesi gayet güçtür, onlann önüne geçmek ancak göz önünde duran, görüen hazır bir malı satın almakla kabil olur. Halbuki selemde mal ileride teslim olunacaktır.

Selem tabiatıyla vasıfla yapılan bir satıştır. Çünkü o veresiye satıştır. Borç—deyn vasıfla tarif olunur. Tarif yaparken . nev'in, cinsin, vasfın ve miktarın tâyin ve

beyan olunması lâzımdır. Mikdârın tâyini aralarında fark olmıyan birlikleri beyanla olur. Meselâ kilo ile ölçülen, tartılan şeylerle tane ve parçaları birbirine yakın olduğu ve bâzı metre ile satılanlar böyledir.

Sayılan şeyler iki türlüdür^{297[11]}. Biri mütefâvit, birlikleri birbirine uymayıp fiyatları değişir, karpuz ve emsali gibi. Değerleri taneleri birbirine yakın olup kıymetleri tüccarca farklı olmıyan şeylerdir, yumurta vesaire gibi. Birbirinden farklı olmıyan makine âletleri ve yedek parçaları, fabrika nâmûlâtı gibi tüccar arasında muteber usulle satılanlar da buraya dâhildir.

Ebû Hanîfe bu birbirine yakın adetlerde son derece şiddetli davranır .ticarî tecrübeleri onu buna sevk etmiştir. Hasan b. Ziyâd Lü'û'nin rivâ3ret ettiğine göre o birbirine yakın oldukları halde deve kuşu yumurtalarında selemi menederdi. Çünkü tacir Ebû Hanîfe, deve kuşu yumurtalarında ticâretten anlar bir tacir sıfatiyê düşünüyor; Onlar yalnız yenmek için alınmıyor, kabuklan zînet olarak da kullanılıyor. İstimali, insanların örfüne göre değişir. Onun için Kemal b. Humâm diyor ki: «Bu işin vechi ,örfe göre, maksada bakılmalıdır. Eğer örfe göre deve kuşu yumurtaları, çöl halkı örfünde olduğu gibi, yemek için satılıyorsa o zaman zahir ri-vâye ile amel olunur.^{298[12]}

Eğer örfe göre maksat, Mısır'da ve diğer ülkelerde olduğu gibi, kabukların elde edip kandil zincirlerinde kullanmak ise, o zaman bu rivayetle amel olunur, selem yapmağa cevaz verilmez.^{299[13]}

Sözün delâletinden anlıyoruz ki Ebû Hanîfe zahir rivayete göre devekuşu yumurtalarını diğer yumurtalar

^{297[11]} Selemdeki bu adet taksimini Serahsî, İmam Ebû Yusuf'tan nakleder.

^{298[12]} Zahir rivayete göre Ebû Hanîfe devekuşu yumurtalarını diğer yumurtalar gibi sayıyla tarif eder

^{299[13]} Kemâleddin b. Humâm, Feth'ül-Kadir c. V, s. 326 ne farklar kalıyorsa, tâyin olanan şeyler birbirinden mütefâvit ise

gibi addetmekte idi. Fakat baktı ki .ticârette devekuşu yumurtaları başka maksatla satılıyor, bu müşahedenin verdiği seîâhiyetîe onları diğer yumurtalardan ayırdı, çünkü zînet veya kandillerde kullanılmak üzere alanlarca onun kıymeti kabuğundadır.

9- Tavsifle Tâyini Mümkün Olan Şeyler

Selemde teslim edilecek malın ölçülen ve tartılan bir mal olması kâfi gelmez. Mikdân belli edilecek ve vasıfları, adıyla tâyin olunacak ki, bu vasıflarla onu ayırmak mümkün olacak, arada gayet cüzü farklar kalabilirse de bunlar nizâa sebep olmaz. Eğer vasıflarını söylemek mümkün değilse, vasıfları söyledikten sonra yi-o zaman selem caiz olmaz.^{300[14]}

Bu asla göre Ebû Hanîfe, ette selem yapmağa cevaz vermiyor. Çünkü et her ne kadar tartılsa da vasfı bir kaid altına alınamaz. Mikdân ve vasfını tâyinden sonra yine nizâa sebep olacak meç-hûl şeyler kalır. Ve bunları ortadan kaldırmak mümkün olmaz. Bu cehalet, bu kapalılık iki cihetten gelir:

1- Ette matlûb olan et kısmiyle beraber matlûb olmıyan kemik de vardır. Az kemikli, çok kemikli olma bakımından îstenen

et farklı olur, bayi' ile müşteri arasında bu yüzden niza' çıkar. Müşteri az kemikli ister, bayi' ise kemiği de sokuşturmak ister.

2- Et umumiyetle ya yağlı, ya arık olur. İnsanların istekleri muhtelifdir. Kimi yağlı ister, kimisi yağsız. Bu vasıf ile kalkmaz. Belki nizâa götürür.^{301[15]} Onun için ette selem yapılmaz, görerek almalıdır.

Etin kemiksiz olması şart koşulunca, Ebû Hanîfe'ye

^{300[14]} Kâsânî, Bedâ'î, c. V, s. 208.

^{301[15]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebaut, c. XII, s. 137, Kâsânî, Bedâ'î, c. V. s. 210.

göre onun selem suretiyle satılması caiz midir, değil midir? İbn-i Şucâ, Ebû Hanîfe'nin buna cevaz vermediğini rivayet ediyor. Bu ise zahir ri-vâyeye uymuyor. Çünkü zahir rivâyeye göre et kemikli olsun, kemiksiz olsun Ebû Hanîfe'ye göre selem yasaktır. Eğer seleme mâni' cehalet yalnız birinci surette gelseydi o zaman İbn-i Şucâ'nın rivayeti doğru olurdu. Fakat cehalet ikinci suretten de geliyor. Etin arık ve semiz olması da seleme mâni'dir. Yalnız kemiksiz olmasını şart koşturmak nizâı ortadan kaldırmağa kâfi gelmez.

10- Etin Selem Suretiyle Satılmasına Neden Cevaz Vermiyor?

Etin selem suretiyle satışı hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşü budur. Onu bu görüşe sevk eden iki şey vardır:

1- Alış - verişte nizâı mümkün olduğu kadar menetmek. Zira niza kadar ticâreti ifsad eden, kazancı alıp götüren birşey yoktur. Niza eden taraflar kârı yerler, mahkemelerde sarfederler. Bundan başka niza insanların birbirine darılmasına, gücenmesine sebep olur. Halbuki bu günahdır. Ebû Hanîfe ticâret yapayım derken insanların birbirine düşman kesilmesini istemiyor. Ticâret geçinmek, halkı menfaatlandırmak için yapılır, küstürmek için değil. Onun için nizâı ortadan kaldırmak için çalışmak, nizâa sebep olacak alış - verişlerden uzak kalmak lâzımdır:

2- Ticâret işlerinde geçirdiği tecrübeler sayesinde insanların bu gibi alış-verişlerinde neler istediklerini biliyor. Alıp satanları gördü, ne yüzden niza yaptıklarına vâkıftır. Bu hükümlerini verirken oturduğu yerden ezbere vermiyor. Bunlar mücerret nazariyelere dayanan kuru görüşler değil, hayattaki

tatbikattan alınmış tecrübeler müstenid amelî, kıymeti olan görüşlerdir.

îmam Ebû Yusuf'la İmam Muhammed, bu hususta üstadları Ebû Hanîfe'ye muhaliftirler. Onlara göre âkîdler arasında selemde tâyin edilmesi gereken şeyler tâyin olunmuştur. Et, tartılan şeylerdendir. Vasfı da belli. Diğer tartılan şeylerde olduğu gibi o da selem suretiyle satılır., O tartılan şeylerden olduğu içindir ki onda da ribâ cereyan eder. Diğerleri gibidir. Kemikle karışık olması seleme mâni değildir. Nasıl ki hurmanın çekirdeği var, fakat selem caiz oluyor.

Görülüyor ki, Ebû Yusuf'la Muhammed, delillerinde nazariyeye kaçıyorlar, mukayese ediyorlar, teşbih yapıyorlar. Ebû Hanîfe ise mukayeseye kaçmıyor, zira mukayeseler ve teşbihler, insanların isteklerini yerine getirmek, nizâı yatıştırmak için yeter değildir. Ebû Hanîfe insanların etin semiz veya arık olması, kemiğin az veya çok konulması yüzünden kavga ettiklerine şahit oldu. Bu inese-le hurmanın çekirdeğiyle ölçülemez. Çekirdek yüzünden kavga olmuyor, ama kemik yüzünden oluyor. Nizâa mâni olacak, ihtilâfı önleyecek vasıfların konulması bu meselede faydasız ve neticesiz kalıyor. Onun için: Nizâa müeddi olan her cehalet akdin sıhhatma mânidir, umumî kaidesine istinaden et satışında selemi menetti.

11- Ölçülebilen Şeylerde Selem Hangî Şartlarla Câizdir?

Ölçülen tartılan ve birbirine yakın adetli şeylerde selem böyledir. Arşın, endaze, metre gibi Ölçülerle Ölçülen şeylerde kıyâsa göre selem yapılamaz. Çünkü bunları kısımlara bölmek onlara zarar verir. Onların birlikleri, bir cüz'leri, mecmuunün mikdâna göre kıymeti

değişir. Meselâ bir dönüm arazinin kıymeti on dönüm içinde başkadır, yüz dönüm içinde başkadır. Hisse-i şâyiasız olursa fiyat yine değişir. Kıyâsın iktizâsı budur. Fakat elbiselik kumaşlar, yapağılar vesaire gibi tâyin edilmesi ve nizâa götürmiyecek bir surette vasıflarının belli edilmesi mümkün olan bâzı ölçülen şeylerde istihsânen selemi caiz gördüler. İstihsâmın yolu budur: Halk arasında bu teamül olmuştur. Ebû Hanîfe, teamül, mevsuk olduğu zaman Kitap ve Sünnetten bir nassa muhalif de değilse, onunla kıyâsı tsrkeder. Zira kumaşın nev'i," vasfı, uzunluğu ,eni, kalınlığı beyan ve tâyin olununca ortada nizâa sebep1 olacak bir şey kalmaz ve sebm de caiz olur.

Ebû Hanîfe, misliyattan olmadığı halde, halk arasındaki câri teamüle uyarak elbiselerde ve kumaşlarda selemi tecviz ederken nizâa müeddî olabilecek mechûliyetîleri ortadan kaldıracak bir surette teslim edilecek malın tayinini şart koşmaktadır. Böylelikle âkîdın akdi yapmaktan maksadı tamâmiyle bilinir, arada kavgaya sebep kalmaz. Sğer cinsin, nev'in, uzunluğun ve genişliğin söylenmesi tarif ve tâyin için kâfi görülmezse tartının beyan edilmesi zarurîdir, eğer tartının muhtelif olmasıyla kıymeti değişirse o zaman şu kadar kilo diyerek tartı miktarı belli edilmelidir. Hâsılı ni-zâa sebep olan herşey ortadan kaldırılmalıdır.

Ebû Hanîfe Hazretleri kumaş taciri idi. Onun için bu hususta onun sözü tecrübe geçirmiş, bu işleri iyi bilir "bir kimsenin sözü olarak alınır, mücerred nazari kıyaslarla bakan bir nazariyecinin sözü gibi alınmaz.

Bakıyoruz ki, ipeklilerde selem yapılırken uzunluğun ve enin beyaniyê beraber veznini-tartılmasını da şart koşuyor. Çünkü ipeğin maliyeti ancak bunların beyâniyle belli olur. Kumaşlarda uzunluğun ve

genişliğin beyanı, çarşı-pazarda mâruf olan ölçü ile olur. O takdirde mikdân belli olur, teslimi mümkün olur ve ihtilâfa düşülmez.

Ebû Hanîfe ehl-i vukufun-b il irki silerin sözünü kabul etmektedir. Teslim edilecek malda ihtilâf çıkınca onların hükmüne müracaat eder. Meselâ müşteri, kumaşın iyi cins olmasını şart koş-sa, sonra mal teslim edilirken aralarında ihtilâf çıkıp müşteri iyi cins olmadığını, bayi' de iyi cinsten olduğunu iddia etse Ebû Ha-nîfe'ye göre: Hâkim bu san'ata vukufu olan iki kimseyi bilirkişi tâyin eder. Çünkü hâkimin kendisinin bu ihtilâf edilen mes'eledе bilgisi muteber değildir. O bu işden anlamaz. Bilgisi olan kimselere müracaat eder. Nasıl ki istihlâk edilen malın kıymetini bilmek için de böyle yapılır. Serahsî bu hususta şöyle diyor: «Burada asıl olan Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir: «Bilmediğiniz takdirde bilenlere 'Sorunuz.» Eğer bilirkişilerin her ikisi de bu mahn iyi olduğunda ittifak ederlerse, her ne kadar son derecede İyi olmasa da yine, müşteri o malı almağa mecbur edilir. Çünkü malı satan kimse koşulan şartları yerine getirmiş sayılır. Mahn iyi olması şart koşulmuştur, bu mala da iyi demek yerindedir. Çünkü iyi mahn iyi olmasının sonu yoktur. İyinin iyisi vardır. En iyi malın ortasında ondan daha iyisi olabilir.»^{302[16]}

Yine görüyoruz ki, Ebû Hanîfe kumaş ve dokumalarda her memleketin kendi sınaî hususiyetini i'tirâf etmektedir. Zira o bu işte tecrübesi olan, her sınıfın hususiyetinden anlıyan bir tacirdir. Onun içindir ki, selemde kumaşın muayyen bir memleketin ve şe-hirin dokuması olması şart koşmağa cevaz verir. Meselâ Herat^{303[17]} dokuması diye şart koşulur. Bunun aksine

^{302[16]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebcut, c. XII, s. 153.

^{303[17]} Horasan'da bir şehirdir, dokumaları meşhurdur.

olarak buğday mahsulâtında bu şart koşulamaz. Meselâ Herat buğdayı denip selem yapılamaz. Serahsî bunun sebebinin şöyle anlatıyor: «Bunun sebebinde denildi ki, Herat kumaşı dâima bulunur, halbuki Herat buğdayı bulunmayabilir, çekirge istilâsına uğrar, mahsulâtı mahveder, teslim zamanı buğday bulunmaz. Fakat bu zayıftır... aradaki farkın asıl sebebi şudur: Kumaşın Herata nisbeti, yâni Herat Kumaşı denilmesi cinsi beyan içindir, yerini tâyin için değildir. Herat kumaşı demek, muayyen bir tarzda dokunan kumaş demektir, ister Herat'ta dokunsun, ister başka yerde dokunsun, o muayyen tarzda dokununca, Herat kumaşı vasfını taşır... Herat kumaşı demek, alelîtlak kumaş demek gibidir. Yâni bu cinsi beyan içindir. Herat buğdayı deyince iş değişir. Çünkü Herat buğdayı demek Herat topraklarında yetişen buğday demektir. Başka topraklarda yetişen buna girmez. Öyle olunca Herat buğdayı demekle mekân tâyin edilmiş olur, o yerin buğdayı bir âfet sebebiyle bulunmayabilir ve tesli mde mümkün olmaz. Selem de yapılmaz.»^{304[18]} Bundan çıkan netice şudur: Hanefiyye fikhına göre kumaşların, dokumaların bir şehir veya memlekete nisbeti onların san'at tarzını beyan içindir, yerini tayin için değil. Pazar işlerinden anlayan, alış-verişte halkın ahvâlini bilen Ebû Hanîfe'nin görüşü budur.

12- Selemde Malın Akilden Teslîm Zamanına Kadar Bulunmasındaki ihtilâflar

Selemin sıhhati için Ebû Hanîfe, teslim edilecek malın akid zamanından teslim zamanına kadar pazarda veya insanların elinde mevcut olmasını ve böyle devamı şart koşturmuştur. Ebû Hanîfe'ye bu şartta İmam Mâlik ve

^{304[18]} Serahsî, Mebsut, c. XII, s. 175.

Şafîî muhalefet etmiştir. İmam Mâlik akid ve teslim zamanında bulunmasını şart koşturmuştur. Arada devamını şart koşturmuyor. İmam Şafîî ise yalnız teslim zamanında mevcut olmasına lüzum görmüyor.

Bu üş imam arasındaki ihtilâfın neticesi şudur: Ebû Hanîfe akid zamanından teslim zamanına kadar malın mevcut olmasını şart koştduğundan arada mal yok olursa o zaman akid bâtil olur. İmam Mâlik, başında ve sonunda mevcut olmasını şart koyuyor, arada malın mevcudu kalmasa da akid bâtil olmaz, imam Şafîî'ye göre teslim zamanı malın mevcut olması yeter Çünkü ona göre akdin îcâbı, teslim müddeti geldiği zaman malı teslim etmektir.

İmam Mâlik'in re'yini, Abdullah b. Abbâs'ın şu rivayeti te'yid etmektedir. Diyor ki: Hz. Peygamber Efendimiz Medine'ye geldiklerinde baktı ki, meyveleri bir veya iki sene önceden peşin olarak satıyorlar. Kim selem yaparsa ölçüsü, tartısı belli olsun, dedi. Halbuki yaş yemişler böyle bir sene gibi uzun müddet durmaz. Bununla beraber Hz. Peygamber onların yaptıkları- selemi ikrar etti.

Ebû Hanîfe'nin delili şu iki asıla dayanır:

1- Te'cîl edilmiş olan borçlar ölüm hâlinde hâlen ödemeye döner. Selemde teslim edilecek mal bâyiin zimmetinde bir borçtur. Vefatı hâlinde resenin, murislerinin diğer borçları gibi onu da ödemeleri lâzımdır. Ölüm zamanı belli olmadığından her an malın mevcudiyeti. lâzımdır.

2- Bey'in şartlarından biri de bâyiin malı teslim kudretidir. Bu kudretin devamı için malın bulunması lâzımdır. Mal yoksa teslim kudret kalmaz. Onun için akid zamanından teslim zamanına kadar malın devamı şarttır.

Bu iki esasa dayanarak Ebû Hanîfe ve ashâbı akid

zamanından teslim zamanına kadar malın mevcut olmasını şart koşmuşlardır. Çünkü bâyiin her an ölmek ihtimâli vardır. Ölünce de borcun hâlen ödenmesi lâzımdır. O zaman akdin îcâbı borcu ödemek vâcib olur. işte malın bulunması bunun için lâzımdır. Demek akid vaktinden teslim müddetinin geleceği zamana kadar malın bulunması îcâbeder.

Burada şöyle denilebilir: Bâyiin hayatta olduğu belli ve sabit, onun devamı farz olunur. Asil budur. Ölüm ihtimâli, sabit ve malûm olan hayat karşısında uzak bir şeydir, nazarı i'tibâra alınmamalıdır. Akid zamanında hayat sabittir, devamı farz edilir. Bu Şafî'nin usulüne uygundur. îstishâb kaidesidir. Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır. Fakat Hanefiyye'ye göre istishâb-ı hâl hukukun ıskatına mânidir, hukuku inşâ edip ihdas etmez.

Serahsî bu mevzuda diyor ki: «Hayatı hâlen ma'lûm, asıl olan onun devamıdır, ölmek ihtimâl-i mevhumdur, denirse cevabında deriz ki: Evet öyledir. Fakat onun o vakte kadar hayatta kalması istishâb-i hâl yoluyledir. Malının mülkünde kalması hususunda muteberdir, fakat miras., hususunda değil. Ölümle işe mirascılık karışıyor. Ölüm hâlinde teslime kudret için malın daima mevcudiyeti lâzımdır.»^{305[19]}

Serahsî'nin deîl tarzı böyle. Kâsânî ise Ebû Hanîfe'nin re'yi-ni izah ederken başka yol tutuyor; diyor ki: «Teslime kudret hâlen sabittir. Teslim zamanındaki vücudunda şüphe var; araya helak girmek ihtimâli mevcut. Eğer o zamana kadar kudret devam ederse varmış demektir. Ondan evvel helak sabit olmaz. Sübûtunda şek var demektir.»^{306[20]}

Sözün hülâsası malın teslim zamanına kadar mevcut

^{305[19]} Serahsî, Mebsut, s. XII, s. 135.

^{306[20]} Kâsânî, Bedâ'î, c. V, s. 211.

bulunmasını şart koşmak teslim vaktinde vücuduna mâni bütün şüpheleri kaldırmak içindir. Zira teslim sırasında malın mevcudiyeti şüpheli bir şeydir. Acaba o zaman mal bulunacak mı, yoksa bu-İnnımyacak mı? Ortada bir.aldatma olmasın diye akid zamanı malın mevcut olması şart koşulduğu gibi, teslim zamanına kadar da bu mevcudiyetin devamı lâzımdır, böylece teslimde kudret tahakkuk etmiş olur.

13- Akid Zamanında Teslîm Vaktîne Kadar Maun Bulunması Nîçîn Lâzım?

Ebû Hanîfe'nin seleimde teslim edilecek malın akid zamanından teslim zamanına kadar mevcut olmasını şart koşması, tam mânâsiyle, tüccarı her nev'i aldatmadan ve teahhüdünü yerine getirmekten âciz kalma şüphelerinden kurtarmak için ileri sürülen bir görüştür. Öyle ki akdi .yapan bayi' her zaman teahhüdünü yerine getirebilsin, istenildiği vakit malı teslim edebilsin. Eğer istenildiği zaman malı teslim edebileceğinden kat'iyetle emin değilse, teslimde kudret tahakkuk etmiyor demek olur. Bu kudreti sağlama bağlayabilmek için' malın akid zamanından teslimde kadar mevcudiyeti şart koşuluyor. Böylelikle aldatma, teslimden acz ortadan kaldırılmış oluyor.

İşte bundan da görülüyor ki, Ebû Hanîfe ticâret işlerinde ilti şeyin üzerinde titremektedir: **1-** Emânete son derece riâyet etmek, **2-** Aldatmadan ve şüphe uyandıracak şeylerden uzak kalmak.

Akidde her nevi aldatma ve aldanma şaibesinden uzak kalma düşüncesi, Ebû Hanîfe'yi bu şartı koymağa sevk etmiştir. Bu suretle akdin tamam olması mümkündür. Fakat teslim zamanı gelip geçtikten sonra teslim işi tamam edilmese de Ebû Hanîfe bu şarta müsamaha

gösteriyor, halkın elinde mal bulunmaz olsa bile akid bozuluyor, demiyor. Çünkü akidde aldatma, şüphe ve zannı kalmamıştır, teslim müddeti geçmiştir. Teslim edilecek malın mevcudiyeti akid zamanından teslim vaktine kadar devam etmiştir. Akid takarrür etmiştir. Akdin takarrür ve sübûtundan ve mukarrer vaktinde ahkâmına uygun olarak teahhüdün yerine getirilmesi imkânı hâsıl olarak, aldatma şüphesi ortadan kalktıktan sonra, ..malın her hangi bir arıza dolayısıyla bulunmayışı bu akdi bozmaz. Çünkü nasıl olsa müddet dolmuştur, tekrar mal bulununca teslim etmek mümkün olur.^{307[21]}

14- Malın Teslim Yerinin Tâyin Edilmesi Hususundaki İhtilâflar

Görüldüğü veçhile Ebû Hanîfe akidlerde her nevi aldatma ve cehalet şüphe ve zannından uzak kalmağa son derece önem verdiğiinden eğer taşıma ve nakil masrafı olacaksa selemi yaparken âkidlerin malın teslim edileceği yeri tâyin etmelerini şart koşturmuş. Ebû Yûsuf la Muhammed ise bunda ona muhaliftirler. Onlar şart koşmuyorlar. Eğer akidde teslim mahalli zikrolunmazsa akdin yapıldığı yer teslim mahalli olur diyorlar.

Doğrusunu söylemek lazımsa, Ebû Hanîfe'nin de ilk re'yi bu idi. Sonra bu re'yini değiştirdi, yerin tâyinini şart koştı. Bu acaba neden icabetti? Satışlarda bunu icâbettiren sebepler mi gördü? Teslim yerine belli olmaması nizâa sebep olduğunu, ticâreti aksattığını mı müşahade etti? Bİze kalırsa bunun nizâa sebep olduğunu gördü. Bu sebepleri ortadan kaldırmak, nizâa

^{307[21]} Aynı eser. Züfer buna muhaliftir. Ona göre akid bozulur, sermaye geri alınır. Çünkü halkın elinde mal bulunmayınca teslimden acz var demektir.

götüren yolları tıkamak için bunu şart koştu.

Evvelâ Ebû Yûsuf'la Muhammed'in delillerini, sonra da Ebû Hanîfe'nin delilini zikrederim. Ebû Hanîfe de bidayette onların re'yiinde olduğundan bu re'y onun birinci re'yi, sonra zikredeceğimiz de ikinci re'yi demektir. Buna yalnız fıkıh kaidelerinden değil, tecrübelerinden de yardımılarak kail oldu.

Birinci görüşün delili : Teslim yerini zikre hacet yoktur. Teslim yeri zikrolunmayınca akid yeri teslim yeri olarak teayyün eder. Bu da üç şeyden ileri gelir:

1- Akid yeri, iltizam mahalli demektir, öyle ise iltizam edilen ve uhdeye alınan şeyin orada ifâsı lâzımdır. Nasıl ki, ödünç para alındığı yerde ödenir, istihlâk yeri de tazmin yeridir.

2- Teslim edilecek mal, sermaye-semen karşılığı verilecek bir borçtur. Sermaye akdın yapıldığı yerde Ödenmesi lâzımdır. Zira selemde sermayenin akid mahallinde kabz olunması şarttır. Akîdler arasındaki müsavata riayetten her ikisinin alacağı şeylerin bedetlerinin teslim yeri bir olmak lâzımdır. Ancak başkaca bir şey şart koşulursa ona riayet gerekir. Mutlak olarak yapılan akidde teslim yeri akid yapıldığı yer olmak lâzım gelir.

3- Bayi' akid mahallinde parayı teslim aldığından teslim edilecek mal, müşterinin ondan alacağı bir haktır. Bu borcun tahakkuk yeri akid yeridir, bu hakkın mülkiyeti orada sabit olmuştur. Bir şeyin mülkiyeti yeri, teslim yeridir. Bir kimse bir yerde birşey satın alırsa onun teslim yeri orasıdır.

İşte birinci görüşün delilleri bunlardır. Bunların hepsi fikhî kıyaslardır,,hepsi de mükemmel ve sağlam. Akid kaideleri gayet ustaca tatbik olunmaktadır.

İkinci görüşün delilleri şunlardır:

1- Teslim mahallinin tâyin olunmaması nizâa müeddî

olan bir kusurdur. îşte bu esas onu re'yini değiştirmeğe sevk etmiştir. Zira teslime istihkak, bâzan uzun bir müddetten sonra olabilir. Aradan uzun zaman geçince o yer teslime müsait olmayabilir. Yahut orada teslim güçleşir. Tâyni mümkün olmaz. Meselâ şöyle dediği rivayet olunmaktadır: «Eğer deniz ortasında gemî üzerinde selem akdini yapsalar müddet gelince teslim yeri olarak akdin yapıldığı yer yâni gemi mi taayyün etmiş olacak acaba?»^{308[22]} Görölüyor ki Ebû Hanîfe tecrübelere dayanarak teslim yerinin belli t-dilmemesi nizâa götürdüğünü söylüyor. Akdin yapıldığı yerin teslim yeri olarak taayyün edeceği nizâı kaldırarak şekilde bir şey ifade etmiyor.

2- Akid bizatihi muayyen bir yeri îcâbetmez. Eğer öyle olsaydı şartla onun değiştirilmesi caiz olmazdı. Çünkü bu, akdin muk-tazasma muhalif olurdu. Fakat şartın değiştirilmesi ittifakla caizdir. Demek ki akid, bizatihi bir yeri tâyin etmiyor.

Buna karşı şöyle denebilir: Örfе göre muteber olan veya nasîa vârid olan şartlarla akid ahkâmına ziyade yapılabilir. Meselâ: Mutlak bey'in hükmüne göre akdin sonunda müşteri için mülkiyet sabit olmaz.

Eğer bu bir kıyas ise onun bir kıyasla reddi de mümkündür. Birinci delil amelî olup reddî mümkün değildir. Yalnız teslim yeri tayin olunmayınca akdin yapıldığı yer teslim "yeri olarak taayyün ettiğini isbat için zikrettikleri kıyaslarla şunlar.vârid olabilir: İstihlâk ve karzde istihkak akid yerinde taayyün eder. Çünkü istihkak te'cil olunmuş değildir, sebep bulunduğu gibi derhal istihkak sabit olur. Ödenecek yerin, sebebine bulunduğu yer olduğunu i'ti-barda bir zarar yoktur. Sermaye de böyledir. Akid bulununca, ma-hall-i akidde

^{308[22]} Serahsi, Mebsut, c. XII, s. 138.

vâcib olur. Öyleyse ödenecek yer de orasıdır. Onun için mahallin değiştirilmesi caiz değildir. Teslim edilecek mal buna kıyas olunamaz. Çünkü bu istisnâî akidde iki bedel arasında müsavat kazıyyesi sabit değildir. Çünkü bunda yâni selemde bedellerden biri peşindir, diğerinin teslimi ise müddetle te'hîr olunmuştur. Eğer mekânda, mahalde imûsâvât sabit olsaydı, zamanda da müsavat lâzım gelirdi. Fakat zamanda müsavat yok, çünkü akdin tabiatı bunu icâbediyor. Semen-para peşin, mal sonra teslim olunacaktır. Zamanda müsavat olmayınca mekânda da müsavat arayamayız.

Ebû Hanîfe istidlalini evvelâ amelî noktaya tevcih ediyor, sonra onu kıyaslarla takviye ediyor. Onun fıkıhı esas budur. Ebû Yûsuf'la Muhammed ise onun birinci re'iyine sarılıyorlar ve nazarî bir yol tutuyorlar.

15- Malîn Teslim Yerî Hangî Surette Akdîn Yapıldığı Yer Olur?

Ebû Hanîfe île Sahibeyn arasındaki bu ihtilâf, teslim edilecek mal, nakli ve tekâlifî icâbettiği .takdirdedir. Şayet nakli ve tekâlifî yoksa gerek îâmâm-i A'zam ve gerekse arkadaşları teslim edilip ödenecek yerin tâyinini şart olmadığında müttefiktirler. Fakat Ebû Yûsuf'la Muhammed yine teslim akdin yapıldığı yerdir, asîma bağlıdır. Çünkü iltizam yeri orasıdır. Ticârette tecrübesi olan Ebû Hanîfe'ye göre ise teslim nerede olursa olur, şartın ona faydası yoktur. Şart lâğıv hükmündedir, akid ile mekân taayyün edemez. Çünkü mahal tâyini iltizam içindir. Burada ise masraf ve tekâlifî mûcib bir şey olmadığından iltizam yoktur,' Nerede olsa teslim edilir, nizâı mûcib birşey olmaz. Serahsî bu hususta diyor ki: «Bir fayda sağlamayan

şart muteber değildir. Taşınması ve masrafı ol-mıyan bir şeyin maliyeti mahallin ihtilâfiyle değişmez. Az bulunması veya bol olmasıyla muhtelif olur. Taşınması, masrafı olan şeylerin maliyeti ise yerin ihtilâfiyle fark olur. Buğday ve odun şehirde ve köyde mevcuttur. Fakat şehirde müşteri bunları köydekin-den daha pahalı alır. Çünkü nakil masrafı var. Demek mahallin değişmesiyle fiyat farklı oluyor.»^{309[23]}

Ticaret işlerinde geniş vukufu olan Ebû Hanîfe, malın teslim yeri mes'eksinden bahsederken taşıma ve nakil masrafı varsa onları nazarı itibara alıyor. Onun görüşleri amelî tatbikattan, çarşı -pazar işlerinden edindiği tecrübelerle istinad etmektedir.

16- Sermayenîn Malûm Olması Lazımdır

Beyân ettiğimiz veçhile selemde sermayenin bildirilmesi» sıhhatinin şartıdır. Bu da onun miktarını, cinsini, vasfını beyanla veya aynen ona işaretle yapılır. Sermaye kryemî olan nevi'den ise işaretle tâyin kâfi olduğunda Ebû Hanîfe ve arkadaşları ittifak etmişlerdir. Eğer mislî denen neviden ise o zaman işaret kâfi gelmez, işaretle beraber cinsin, nev'in ve miktarın da beyan olunması lâzımdır. Tâyin ile muayyen olan nevide bile bu lâzım gelir. Ebû Hanîfe'ye göre bu böyle olup Süfyan Sevrî de bu mes'eledede ona muvafakat etmiştir. Ebû Yûsuf'la Muhammed ise muhaliftirler., Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe kendi mantığına uygun hareket etmektedir. Akid bedelini mümkün olan her vasıta ve yolla tâyin etmeğe çalışıyor. Kıyemî olanlarda işaretle iktifa ediyor, çünkü onun en mükemmet tarifi böyle yapılır. Mİslî olanlarda işaretle

^{309[23]} Serahsi'nin mahallin ihtilâfiyle fiyatlar değişmez dediği, nakil masrafı olmıyan kısım hakkında da teslim yerini şartın faydası olabilir. Meselâ yolda soyulma tehlikesi vardır.

tarifi kâfi görmüyor. Çünkü işaretle beraber mikdarını da söylemek suretiyle bu tarifi daha tam yapmak mümkündür. Demek daha ziyade tarif yapmak mümkün olduğu yerde aziyle iktifa etmiyor. Ebû Yûsuf'la Muhammed'e göre ise, mademki kabz aynı mecliste yapıp tamam olacaktır, o takdirde işaretle tâyin kâfidir. Her iki tarafın nokta-i nazarlarını izah edelim:

Sahibeynin delili şudur: Sermayeyi tarif etmek, nizâa müeddî olan meehuliyeti kaldırmak içindir, işaretle tâyin edilince ortada meçhul bir şey kalmaz, bundan başka tarife lüzum yoktur. Bunda kıyamî ile mislî arasında fark yapılmaz. ,Çünkü her ikisine, de işaret yapılıncı tarif edilmiş olurlar. Kıyemîde işaretle tarif kâfi oi-duğuna göre mislide de kâfi görülmelidir.

Ebû Hanîfe'nin noktai nazan şöyledir: Mislî olanlarda mikdarın belli olmaması bazen teslim edilecek malın meçhul olmasına sebep olur. Teslim edilecek malın bilinmemesi ise nizâa götürür. Bunu biraz izah edelim: Mislî olanların kısımlarına ayrılması onlara zarar vermez, istihkak bâzan bir kısmında tahakkuk eder, teslim edilecek malın kalan kısmında mukabili de kalır. Eğer sermayenin mikdarı mdûm olmazsa istihkak eden kısmın mikdar; kalana nisbetle malûm olmaz. Böylece teslim olunan kısma ne düşüyor, ne kadar para ödenecektir bu biinmez Böylelikle mikdarın belli olmaması teslim edilecek inalda nizâa müeddî olur. Nizâa müeddî olan cehalet ise akdin fesadını mûcibdir. Görülüyor ki, Ebû Hartîfe'nin görüşü daha ziyade amelî cihete, tatbikata dayanmaktadır. Belki de bunlara ticarî hayatta tesadûf etmiştir. Görüşü bunlara dayanmaktadır. Noktai nazarını onlara istinad ettirmiştir.

17- Sermayenin Ve Maun Muhtelif Nevilerden Olması

Bu ihtilâf üzerine dayanan diğer bâzı mes'elelerde ihtilâflar da aralarında vukubulmuştur.

1- Sermaye mukabilinde iki nevî mal gösterilse: Meselâ sermaye 100 liradır, bunun mukabilinde iki nev'i pamuk teslim edilecektir. Ebû Hanîfe'ye göre her nev'i pamuğa sermayeden ne mik-dar tekabül ettiğini beyan etmek şarttır. Ebû Yûsuf'la Muhammed ise bunu şart koşmuyorlar. İcmâlen tarifi ve kabzı kâfi görüyorlar.

2- Bâzan sermaye iki nev'i olur; teslim edilecek mal ise bir nev'i olur. Meselâ sermaye altın ve gümüş para olur, mal da bir nev'i pamuk olur, tam olarak da tarif edilir. Bu surette Ebû Hanîfe'ye göre akid fâsiddir. Ebû Yûsuf'la Muhammed'e göre ise akid sahihtir. Dedâyi' sahibi bu iki mes'eledeki ihtilâfın yukarıdaki asıla dayandığını şöyle anlatıyor:

«Bu asıla dayanmalarının vechi şudur: Ebû Hanîfe'ye göre mikdarın malûm olması şarttır. Bir sermaye karşılığında iki nev'i mal gösterilince sermayenin onlara göre ayrılması lâzım. Bu ise yapılmadığından her mala tekabül eden sermaye hissesi malûm olmuyor. Sermayenin meçhul olması ise selem akdini bozar. Ebû Yûsuf'la Muhammed'e göre ise sermayenin mikdarmı bildirmek şart değildir. Onun malûm olmaması akde zarar vermez.»^{310[24]}

^{310[24]} Kâsâni, Bedâyi', c. V, s. 202.

18- Sermaye Akîd Meclisinde Verilmezse Selem Bâtıl Olur

Ebû Hanîfe ve Sâhibeyn (Ebû Yûsuf'la Muhammed) arasında ittifakla kabul olunduğuna göre selemde malı teslim edecek olan âkid tarafı sermayeyi kabul ve kabzetmeden akid meclisi sona ererse, selem akdi bâtil olur.^{311[25]} Çünkü selemde para peşin olarak verilmelidir, mal borçtur, para da teslim edilip, kabz tamam olmazsa borçla satılmış, deynle deyn akid yapılmış olur ki, bu caiz değildir.

Hız. Peygamber Efendimiz: Nesîenin nesîe ile, veresiyenin veresiye ile satılmasını menetmiştir. Selemde iktizası sermayenin yâni paranın peşin olmasıdır. Önce para verilmelidir ki, selem denebilsin, selemde mânâsı bu demektir. Hadîs-i şerîfle rivayet olduğu veçhile: «Selem yapan kimse parasını malûm ve muayyen ölçü mukabilinde versin, selem yapan muayyen Ölçüde şeyler karşılığı selem yapsın.» Demek selemde paranın peşin olması, teslim edilmesi şarttır.^{312[26]} Örf ve şer'a göre bu akdin îcabi sermayenin peşin verilmesi, teslim edilmesi lâzımdır.

Sonra gelen İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe'nin bu görüşüne iştirak etmişlerdir. İmam Mâlik de asıl fikri kabul etmiştir, onun için akidde bir şartla sermayenin teciline cevaz vermemiştir. Fakat kabzın bir iki gün gecikmesine müsamaha gösterir, akdi bâtil saymaz. Akdin sahih olarak kalması için aynı mecliste paranın alınmasını şart koşmuyor. Aynı zamanda uzun te'ci-le. de cevaz vermiyor.

^{311[25]} Parayı kabzetmeyince akid bâtil olur diyoruz. Kar^ selemde sıhha-tinin şartıdır, demiyoruz, çünkü akid biddette sahih olarak mün'akid olur.

^{312[26]} Kâsânî, Bedâ'iyi', c. V.

Serahsî, tmam Mâlik'in mezhebim şöyle anlatıyor:
«Sermaye tecil edilmiş olmamak suretiyle bir iki gün sonra kabzetse dahi selem caiz olur. Çünkü bu alelusul satıştaki para mesabesindedir, onun o mecliste kabzı şart değildir. Mâlik'in görüşü bpile. Fakat selemde paranın hâlen verilmesi şarttır. Çünkü mukabilinde olan mal te'cil olunuyor. Hem para, hem mal müeccel olursa haram olur. Bir, iki gün kazbı terk etmekle helâllik sıfatı ortadan kalkmış olur..»^{313[27]}

Akid bâtil olmasın diye sermayenin akid meclisinde kabzolun-ması lâzımdır, ister vasıfla bilinen mislî şeylerden olsun, ister tâyinle muayyen olanlardan olsun, fukahânın dediklerine göre sermaye aynı olduğu takdirde akid meclisinde kabulünün lüzumunu kıyas îcabetmez. Çünkü kabz zarureti deyn, deyn ile—borç borca mukabil satılmış olmaması içindir. Halbuki bu surette deyn, deyn karşılığı değil, deyn ayn karşılığıdır. Zira tâyin ve o esas dahilinde akdin tamam olması sermayede mülkiyetin mücerred akitle, selemde malı teslim edecek olan akim tarafa geçmesi demektir. Onun hakkım tâyin için kabza lüzum yoktur. Çünkü hak onun olmuştur, başka bir şeye lüzum kalmamıştır. Kıyas böyledir. Fakat fukahâ sermaye ayn olduğu takdirde de kabzı istihsânen lüzumlu gördüler. İstihsânın yolu şöyledir: Hüküm galip ve şayi olana göredir, az ve nâdir olanlara göre değil. Ekseriyetle alış-verişte sermaye veya semen (para) tâyin ile muayyen olmaz, onun için bu ciheti göz önünde tutarak kabza lüzum vardır. Nâdir olan hâle bakılmaz.

19- Selemde Muhayyerlik Şartı Olmaz

^{313[27]} Serahî, Mebsut, c. XII, a, 144.

Akid bâtil olmasın diye o mecliste olduğundan fukahâ, akdin hükmünü geriye bırakmayı îcabeden muhayyerlik şartlarını menet-tiler, âkidlerden birine veya her ikisine nisbetle hükmü lâzım kıl-mıyan şartları muteber tutmadılar.

Onun içindir ki, âkidlerden biri için muhayyerlik şart koşulmasına cevaz vermezler. Çünkü muhayyerlik şartı kabza mâni olur. Çünkü kabzın tam olmuş sayılması için akidle sabit mülkiyet üzere olması lâzımdır. Muhayyerlik şartı ise akdin hükmünün tamâmiyle sabit olmasına mânidir, böylelikle akid kat'i i eşmemiş olur. Bâyi'in sermayede mülkiyeti sabit olmamıştır, kabzdan evvel meclisten ayrılmak akdi bozar. Eğer âkidlerden biri kendisi için malûm bir müddet zarfında muhayyerlik şart koşmuşsa ve bu şart üzere meclisten ayrılırsalar, bu akid sahih değildir, hattâ mecliste kabz tamam olsa bile, bu kabz kat'i mülkiyete dayandığından sahih olmaz.

Fakat akid meclisi dağılmadan önce muhayyerliği şart koşan kimse muhayyerlik hakkından vaz geçse ve sermayeyi de kabz ve tesellüm etse bu takdirde akid sahih olur. Çünkü kabz mecliste tamam olup da butlanı mûcib olan sebep ortadan kalkınca akid sahihtir. Kabz akdin sıhhati için şart değildir, belki akdin sahih olarak devamı şarttır. Ve borçla borç satma sebebiyle arız olan butlanı def içindir, imam Züfer, bu mes'eîde muhalif kalıp akid sahih diyor, çünkü umumî kaideye göre: Fâsid olarak doğan akid fesad sebebinin ortadan kalkmasıyla sahih akde dönmez. Nasıl ki ödeme müddeti gayri malûm olarak te'cilli bir satış yapıyorsa, müşteri te'cil hakkından vaz geçip parayı peşin verse, Züfer'e göre, bu akid sahih akde inkılâp etmez. Halbuki Ebû Hanîfe'ye ve Sâhibeyne göre fesad sebebinin zail olmasıyla akid sahih olur.

Hıyâr-i rü'yet de sabit olmaz. Sermaye deyn olduğu takdirde sabit olmadığı gibi selem malında da sabit olmaz. Çünkü bunlarda rü'yetin sübûtu birşey ifade etmez. Zira bunlar zimmette borçtur, muayyen değildir. Halbuki hıyar'ı rü'yet muayyen olanı umurda sabit olur, vasıfla bilinen umurda sabit olmaz.

Fakat sermaye tâyin suretiyle muayyen ise rü'yet muhayyerliği de, ayıb muhayyerliği de sabit olur. Çünkü bunlar red yokyle ifade - ederler.

20- Selem Hakkındaki Görüşlerden Çıkan Netice

İşte Ebû Hanîfe'ye göre selem yoluyla yapılan akdin bâzı hü- kümleri bunlardır. Onlara şöyle kuş bakışı bir göz atmış bulunuyoruz. Bu hükümlerde ve incelemelerde ilk göze çarpan şey şu oluyor: Bunlarda ticâret işlerine tamâmiyle vâkıf bir tacir ruhunu görüyoruz. Halkın ahvâlini ve muamelelerini biliyor. Ticaret yollarına, çarşı - pazar işleri usûlüne tamâmiyle vâkıftır. Ahş-veriş yapanlar arasında neler riizâa sebep oluyor, onları ortadan kaldıracak çareler nedir, bunları mükemmel tanıyor. İşte bunların ışığı altında mes'eleleri inceliyor ve ona göre hüküm veriyor. Ebû Hanîfe'nin yaptığı budur.

21- Murabaha, Tevlîye, Îşrak, Vedia Akidleri Ve Bunların Tarifleri

Bu ticarî akidler Ebû Hanîfe devrinde tüccar arasında çok yapılan bir muamele idi. Ebû Hanîfe'nin Kitabullah'm ve Sünnetin ışığı altında din-i Hanîfin ruhuna uygun olarak çıkardığı bu fıkıh hükümleri, devrinin ruhuna ve halkın örf ve âdetine de muvafıktır. Din-i islâm'ın umumî hükümleriyle bunları

birleştirmek, bilhassa al iş-verişlerde emânete riayet etmek, niza' uyandıran herşey-den uzak kalmak için bu ahkâma sarılmak lâzımdır..

Biz bu kısımda Ebû Hanîfe'nin bu mâmelelere dair ortaya koymuş olduğu bâzı hükümlerden bahsedeceğiz. Bunlar bize bir tacir sıfatiyle fakih Ebû Hanîfe'nin düşüncelerini dînî ruhunu ve İslama nasıl sarıldığını gösterecektir.

Bu bahsin tafsilâtına girişmeden Önce bu akidlerden her birini tarif edelim, tâki okuyucu onları tanımış olsun.

Fukahâ semene göre beyi' akidlerini dört kısma ayırırlar:

1- Müsâveme, yâni götürü pazarlık suretiyle yapılan satıştır. Burada müşteri bâyi'in o malı kaç a aldığıyla hiç mukayyed olmaz. Verdiği paranın ne kadarı kârdır, bunu hiç hesaba katmaz, toptan bir fiyat verir, alır.

2- Murabaha : Bayi' malı satarken müşteriye onu kaç a aldığım, üzerine ne kadar kazanç ilâve ederek ne kadar kârla sattığını söyler, yüzde on veya onbeş kâr alıyorum, der-

3- Tevliye: Bâyi'in elindeki malı hiç kârsız olarak aldığı fi-yala başkasına satması, devretmesidir.

4- Vedia : Bâyi'in elindeki malı almış olduğu fiyattan kıra-ı*ık daha ucuza satmasıdır.

İşte fiyat veya para bakımından satış akidleri böyle dört kısma ayrılır. Diğer bir kısım satış daha vardır ki, o da tevliye dediğimiz üçüncü kısma dahildir. Buna şirket veya işrak namı verilir. O da şöyledir: Bâyi'in satın almış olduğu şeyin bir kısmını ona tekabül eden fiyatla satmasıdır. Bu tevliyenin bir nevidir. Çünkü kendine kaç a mal olduysa kârsız bir satıştır, yalnız malın tamamını değil de, bir kısmını satmaktan ibaret bir akiddir.

22- Bu Akidlerde Birinci Fiyatın Bilinmesi Neden Şarttır?

Görülüyor ki murabaha, tevliye, işrâk, vedîa muamelelerinde fiyatın takdiri birinci fiyata dayanıyor, çünkü ona bağlıdır. Zira sunraki fiyat ya birinci fiyata müsâvî olur, ya ondan az olur, veya ondan çok olur. Onun için Ebû Hanîfe ve ashabı, birinci fiyatın ikinci müşteriye malûm olmasını şart koşuyorlar. Bu akdin sıhhati için lüzumlu bir şarttır. Çünkü murabaha yoliyê şu kadar fazla ile, veya tevliye suretiyle veya vedîa yoliyê şu kadar kırarak sana şu malı sattım, dese ve birinci fiyatı beyan etmese, bu satış fâ-siddir. Fakat aynı mecliste birinci fiyat malûm olursa satış sahih olur. Birinci fiyat malûm olmadan meclis dağılırsa artık satış bozulur, sahih olmaz. Eğer birinci fiyatı aynı mecliste bayi' söylese, müşteri muhayyerdir, İsterse satışı kabul eder, yahut satışı fesh eder, bâtil olur. Müşteri muhayyerdir, çünkü onun âkde razı olup olmadığı şüpheli. Zira razı olması mevzuu bilmesiyle olur. Fiyatı bilmemesi bir noksandır. Çünkü bir şeyin fiyatı belli olmadıkça pahalıya mı alıyor, ucuza mı, bilmiyor, fiyat bilmeyince rızası tam sayılmaz. Rızası olup olmadığı şüpheli kalır. Bu ise muhayyerliği icabeder.

23- Fiyatlar Arasındaki Mümâselet

Birinci fiyatla ikinci fiyat arasında mümâselet tam olabilmek için Ebû Hanîfe ve ashabına göre birinci fiyatın mislî olması yâni pazarlarda onun mislî bulunması lâzımdır. Kıyemî olmaması, pazarda mislî bulunmıyan neviden olmaması icabeder. Çünkü ikinci

fiyatın takdiri, birinci fiyat üzerinden oluyor, öyleyse cinsi, nev'i, sıfatı bir türlü olmalıdır. Ve bu takdirde zan ve şüphe kanşmıyan bir ölçü ile yapılmalıdır. Bu ise ancak misliyyatta kabildir.

Kiyemiyâta gelince; bunların zan ve tahmin karışmadan sâbİt bİr ölçü ile zabt altına alınmasına imkân yoktur. Cinsi, nev'i, sıfatı ve miktarı malûm olursa ikinci semenin de onun cinsinden ve nev'inden olması, onun vasfını caiz bulunması mümkün olur., Tev-h'yede birinci miktarında, murabahada ondan malûm miktarda fazla, vediada malûm miktarda ondan noksan olması icabeder. Halbuki kıyemiyâtta bu'mümkün olmaz...

24- Satılan Malın Fiyatına İlâve Olunacak Masraflar

Bayi' sattığı malı arttırmak, büyötmek için her ne kadar masraf yaparsa bunlar asıl semene - fiyata ilâve olunur. Fiyattan sayılır. Meselâ sattığı elbise olursa temizleyici, terzi, komisyoncu ücretleri; satılan mal hayvansa çoban, sürücü, alaf ve diğer masrafları katılır. Kısacası örfe göre sermayeye katılması teamöl olan herşey fiyattan sayılır, ticâret örfünde fiyata ilâve âdet olmıyan masraflar fiyata dahil edilemez. Bu hususta en doğru kaide ticâret örfüdür. Fiyata ilâve olunacak masraflar hakkında diğer bir kaide daha vardır: Sûreten veya manen maliyeti arttıracak şeyler sermayeye - fiyata ilâve olunur. Dikiş, temizleme, hayvanı besleme suretten maliyeti arttırır. Malı bir yerden başka bir yere nakletmekte manen onun maliyetini arttırır. Hammal ücreti de böyledir. Çünkü malın kıymeti şehirden şehire farklı olur. Malı ticaret için bir şehirden başka şehire, bir memleketten başka memlekete nakletmek

onun kıymetini arttırır. Serahsî bü hususta şöyle diyor: «Murabahada tüccarın örfü muteberdir. Örfe göre sermayeye katılması âdet olanlar katılır, âdet yoksa katılmaz. Veyahut da satılan malın sureten veya manen maliyetini arttıran masraflar fiyata dahil edilir. Temizlenme ve dikiş, bunlar Öyle vasıflardır ki elbisenin maliyetini arttırırlar. Bir yerden bir yere nakletmek de manen kıymeti arttırır. Çünkü nakil ve taşıma masrafı ve tekâlifî olan şeylerin kıymeti, bir yerden başka yerdekinden farklı olur. Onun bir yerden başka yere nakli, nakliye masrafını icâbettirir... Fakat bu masrafları da satın aldığı fiyata yâni sermayeye katarak: «Ben bu malı şu kadara aldım» derse, bu yalan olur. Çünkü bu satın alış fiyatı değildir. Burada şöyle demelidir: «Bu bana şu kadara mal oldu.» Çünkü yaptığı masraflarla hakikaten ona p kadara mal olmuştur.»^{314[28]}

25- Bîrîncî Bâyi' Fiyatı Arttırırsa Veya İndirme Yaparsa

Birinci bayi' fiyatı arttırırsa, müşteri de bunu kabul etse ve murabaha yoîiyê satsaf bu takdirde fiyat arttırılmış olan fiyat olur. Çünkü fiyata yapılan zammı müşteri kabul edince, bu ziyade aslına mülhak olur. Bu mes'eîede İmarn Züfer, üstadı Ebû Hanîfe'ye muhaliftir, îmanı Şafiî, Züfer'in görüşüne iştirak etmiştir. Onlara göre bu ziyade bir nev'i hibe kabilindendir, akdin aslına karışmaz. Diğer hibeler gibi onun teslimini şart koşarlar.

Ayni ihtilâf fiyattan yapılan indirmede de câridir. Fiyattan bir miktar düşölüp indirme yapılırsa,

^{314[28]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebsut, c. xm, s. 80.

murabaha ve tevîiye Ebû Hanî-fe ile îmam Ebû Yûsuf, ve imam Muhammed'e göre indirilmiş fiyat üzerinden satılır. îmam Züfer ile îmam Şafî'ye göre ise murabaha ve tevîiye indirimsiz olarak esas fiyat üzerinden yapılır. Çünkü onlara göre bu indirme bir hibedir veya bir nev'i ibradır. Akde katılmaz.

Onîann delili şudur: Semen akidde bir ivaz karşılığıdır, satılan malm hepsi birinci akidîe müşterinin malı oldu. Bu akid durdukça onun mülkiyeti durur, mal onun mülkiyetinde durdukça ona ivaz olarak bir ziyade yapmak mümkün olamaz. Çünkü bu kendi mülkünden bir ivaz olmuş olur. Bu ise caiz değildir. Fiyat indirmesi böyledir. Çünkü akidle semenin hepsine müstahak olduktan sonra onun bir kısmı semen olmaktan çıkmaz. Meğer ki akid o kısımda o miktarda feshedilmiş olsun. Fesih ise böyle yapılamaz.^{315[29]}

Ebû Hanîfe'nin delili şudur: Akid, akidlerin nzasiyle tamam oldu. Akdîn esasî akidlerin rızasıdır. Mademki nzaîarıyla akdi yaptılar, rızalanyla onu bozmak da haklarıdır. Alış-veriş insanlar arasında kazanç ve kâr için yapılır. Bunda gönül rızasına, cömertliğe, güzel muameleye ve birbirine insanları bağlayan merhamet duygularına i'timat olunur. Bu sebeple bâzan akidler az kârdan çok kâra veya çok kârdan az kâra akdin vafının değiştirirler veyahut da hiç kâr olmamak üzere uyuşurlar. Meşru' bir vasıftan diğer meşru' bir vafı akdi bozmak caizdir. Akid, akidler arasında kaimdir, onu kaldırmak veya devam ettirmek ikisinin rızasına bir haktır. Onda tağyir tasarrufuna da mâliktirler. Çünkü bir şeyi vafında tasarruf, aslında tasarruftan daha kolaydır. Mademki akdin aslında tasarrufa hakları vardır, vafında tasarruf hakları evlâdır.

^{315[29]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebsut, c. XHI, s. 84.

Görülüyor ki Ebû Hanîfe bu ihtilâfta tam bir amelî tacir ve tam nazarî bir fakihtir. Muhalifleri ise yalnız fikhî kıyasa saplanıp kalıyorlar. Bakınız, Ebû Hanîfe yapılan tenzilâtlı veya zammı asıl akde ilâve etmekle son derece merhametli ve şefkatli bir tacir olarak hareket ediyor. Tüccarı birbirine bağlayan iyi muameleye önem veriyor. Onun nazarında ticâret hoş muameledir, yapılan akidler insana yapışıp kopmıyan birşey farz olunmamahdır. Müşteri bâzan aldanabilir. Bayie müracaat edip te ondan fiyattan bir miktar düşmesini rica ederse bayi bunu yapabilmelidir. Çünkü insanların birbirine itimadı, güveni, iyi muamelesi bu müsamahayı îcabeder. Keza bayi' de zarar görmüş olduğundan bahisle müşteriden fiyatı arttırmasını isterse, iyi ticaret muamelesi icabı bunu kabul etmeli, fiyatı art fîrmalıdır. Ticarî muameleler böyle anlayış ve emniyet esası üzere gitmelidir. Bu ondan bir hibe değildir, ibra da olmaz. Bunun esası ticarettir, ticaret işîer böyle olmalıdır. Tüccar arasında mukarrer iyi muamele ve anlayış bunu îcabeder.

26- İlk Fiyatın Bîldîrîlmesi Niçin Lâzımdır?

Bu satışlarda fiyat mademki birinci fiyata dayanıyor, öyleyse birinci fiyatın söylenmesi behemahal lâzımdır. O bilinmelidir, satışa razı olup olmamak ona bağlıdır. Bayi' birinci fiyatı doğru olarak söylemiyerek hıyanet yaptığı anlaşılırsa veya fiyatı fazla gösterdiği veyahut da veresiye iken peşin alınmış gibi görterirse bunların hepsinin akdin lüzumunda tesiri vardır.

Bunları biraz îzah edelim :

Eğer birinci fiyat veresiye ise ve murabaha yapılırken söylenmez de sonradan veresiye olduğu anlaşılırsa Ebû Hanîfe'ye göre murabaha veya tevliye suretiyle satın

alan kimse muhayyerdir, dilerse satışı razı olur, dilerse fesheder. Çünkü murabaha ve tevliye satışları emânet üzere yapılır. Müşteri bunlarda bayie ve onun ticarî namusuna i'timâd etmiş, onun emânetine güvenmiştir^ Bâyiin bu emânete hıyanet etmeyip onu koruması lâzımdı. Adetâ bu emânete riayet zımraen şart koşulmuş gibidir. Emânet şartı bulunmayınca muhayyerlik hakkı lâzım gelir, tıpkı malın kusursuz olması şartı gibi.

Birinci fiyatın veresiye olduğunu beyan etmek lâzım geliyor. Bunu söylemek, müphem bırakmak hıyanet sayılıyor ve muhayyerlik hakkı veriyor, çünkü veresiye satışta fiyat, peşin satıştan daha yüksek olur. Halkın Örf ve âdeti böyledir. Murabaha ve tevliye yaparken bâyiin bunu söylemesi lâzımdır. Tâ ki müşteri her şeyi bilsin ve her şeyi bilerek bu satışı yapmış olsun.

Birinci satışta, para bîr- şeyden sulh bedeli olarak gösterilmiş ise "bunu da beyân etmek lâzımdır. Çünkü ekseriyetle sulh yapılırken fiyat kırılır. Âkidlerden biri hakkının bir kısmından vaz geçer, aradaki nizâi kaldırmak, husûmeti gidermek için böyle yapılır. Onun için bâyiin birinci fiyatın sulh bedeli olduğunu söylemesi lâzımdır. Her nevi şüphe ortadan kalkmalıdır. Çünkü akid emânete dayanıyor. Emânet üzerine yapılan her akidde şüpheler ona razı olup olmama hakkını verir, âkid için fesih hakkı olur.

27- Bâyl Fiyatı Yanlış Göstererek Ticarî Namusa Hıyanet Ederse

Bayi' eğer fiyatın miktarında hıyanet ederse, meselâ asıl fiyat 20 olduğu halde bayi' 25 olarak gösterirse, sonra müşteri bunu öğrenirse, Ebû Hanîfe'ye göre murabahayı yapan müşteri muhayyerdir, isterse

mutabık kaldıkları fiyat üzerinden akdi kabul eder, isterse fesheder. Tevliyede ise fiyatı, birinci fiyat üzerine indirir, îmam Ebû Yûsuf ise bu hususta şöyle diyor: Her ikisinde de fî-, yatı, birinci fiyata indirir. Demek tevliyede birleşiyorlar, murabahada görüşler ayrılıyor. îmam Muhammed ise her ikisinde de muhayyerlik hakkı vardır, diyor. Demek murabahada birleşiyorlar, tevliyede ayrılıyorlar.

îmam Muhammed'in görüşü şöyledir: Müşterinin akde rızâsında bir şüphe hâsıl olmuştur. Çünkü o akde muayyen bir fiyatla râ-zi oldu, anlaşıldı ki fiyatta hıyanet vardır, onun için muhayyerlik hakkı sabit olur, nasıl ki mal kusurlu çıkınca muhayyer olur. Satış malın her kusur ve ayıbdan salim olması şartıyledir. O vasıf bulunmazsa muhayyerlik hakkı sabittir. Birisi arzu ettiği bir vasıfta olmak üzere bir mal alsa mal o vasıfta çıkmayınca onu kabul edip etmemekte muhayyerdir.

Ebû Yûsuf'un delili şu : Birinci fiyat, ikinci fiyatın takdirinde esas tutulmuştur. Âkidînin bey'a rızâları bu şart üzeredir. Fiyatta hıyanet olduğu meydana çıkıp da birinci fiyatın hakikî mikdarı anlaşılmıca her iki âkid de onu kabule mecburdurlar. Fiyattaki fazlalık indirilip birinci fiyat üzerinden âkid câri olur. Çünkü onların akde rızâları birinci fiyat üzerinden îdi. Şimdi hıyanetin açık-lanmasıyle bu fiyat belli olmuştur. Ziyade lâğv olunur, işe hile karıştıran tarafın bundan faydalanmasına meydan verilmez.

Ebû Hanîfe'nin delili şu iki emre dayanıyor :

1- Akidde akidlerin sözlerinin maksadına hürmet etmek: Meselâ tevliyeden maksat kârsız satıştır. Murabahada ise bir iniktar kâr bulunacaktır. Fiyatta hıyanet olduğu meydana çıkınca bu kelimelerin medlullerinin tahakkuku cihetine gidilir. Çünkü bu kelimelerin medlullerinin tahakkuku ile müşterinin

akidden maksadı da tahakkuk eder, o zaman müşteri akdi tenfiz eder, müşterinin maksadı tahakkuk etmezse o zaman muhayyerlik hakkı .sabit olur.

2- Murabahada fiyatta hıyanet meydana çıkınca, bunda-aranan mergub vasıf kaybolmuş olur. Çünkü müşteri o malı alırken fiyatla kazanç arasında muayyen bir nisbet gözetir.. O malın değeri nedir, ne kadar kâr bırakır, bunları arar, arada bir mukayese yapar, şimdi fiyatta hıyanet olduğu meydana çıkınca bunlar alt üst olur. Böyle akde rızâsına şüphe hâsıl olur, müşteri muhayyerdir, isterse akdi kabul eder, isterse fesheder.

İşte bu iki esas tatbik olununca murabaha ile tevîye 'arasında fark vardır. Çünkü tevliyede fiyatta hıyanet bulununca akid haki-katından çıkar, kelimenin delâlet ettiği mânâ kalmaz. Kelimenin delâlet ettiği mânâ tahakkuk etsin, alman fiyata olsun diye birinci fiyata indirmek lâzım gelir. Müşterinin burada muhayyerlik hakkı yoktur. Çünkü muhayyerlik hakkı sabit olsa iki ihtimâlden biri bulunur: Akid var, fakat lâfzın medlulünden dışarı çıkmış olur. Zira akid tevîye olmak üzere yapıldı, onu fazla fiyatla kabulde murabaha mânâsına çevirmek vardır, müşteri muhayyer olup bunu yapar. Bu ancak yeni bir akidle yapılabilir. Onun için tevliyede müşterinin muhayyerliği olmaksızın fiyatın birinci fiyata indirilmesi lâzımdır.

Murabahada fiyatın mikdârında hıyanet olduğu anlaşılırsa akid asıl mânâsından çıkmış sayılmaz, lâfzın medlulü bozulmaz. Çünkü murabaha birinci fiyat üzerine yapılan bir ziyade ile, yâni kârla satıştır. Hıyanet bulunsa da bu mevcuttur. Fakat müşteri muayyen bir kâr mikdarı üzerinden razı olmuştu. Şimdi ise birinci fiyatın düşük olması hasebiyle bu kâr haddinin daha yüksek olduğu anlaşılıyor,' onun için

müşteriye muhayyerlik hakkı vardır.

Görülüyor ki bu mese'lede Ebû Hanîfe, akdi her nevî hıyanet-, ten ve şüpheden uzak tutmağa son derece önem veriyor. Akidde âkidlerin söyledikleri kelimelerin medlulünü gerçekleştirmeye dikkat ediyor. Çünkü âkidler söyledikleri sözleri tutmalıdır, ondan dönmemelidirler. Gayri meşru' yollardan birşey elde etmeye çalışırlarsa, önlerinde bütün yollar kapalı bulmalıdırlar. Akdın sahih olabilmesi için her nevi hîle ve hıyanetin ortadan kalkması lâzımdır.

İşte çarşı - pazarda halkın alış - veriş âdetlerine vakıf olan Ebû Hanîfe'nin bu tacir fakih sıfatiyle görüşleri böyledir. Alış-veriş işlerinin sakat taraflarını biliyor, onları düzeltmek için meşru bir tarzda çareler arıyor, derdine göre derman bulup veriyor.

28 - Ebû Hanîfe Tîcâret Ahlâkına Önem Verir

Ebû Hanîfe'nin fikhın bu babındaki görüşlerinde yalnız ticâret ve pazar işlerinde tecrübesi olan, insanlarda muameleler yapan, onların nasıl renkten renge girdiklerini gören bir tâfcir fikrini görmekle kalmıyor, bunlarda aynı zamanda emânete son derece riâyet eden emin bir tacirin düşüncelerini görmüş oluyoruz, öyle ki, insanların tanıdıkları emânet derecesinin üstünde bir emânet örneği veriyor. Bir tacir sıfatiyle Ebû Hanîfe'nin emânete ve ticaret namusuna bu kadar önem vermesi, onun en yüksek noktasına yükselmesi, hattâ ahlâkçıların ve din adamlarının istedikleri ahlâkın bile daha üstünden seslenmesi boş yere değildir. Ticarî âkidler-de böyle mükemmel bir hukuk sistemi kuruyor ve en yüksek ahlâkı istiyor.

Bakıyoruz, tacir Ebû Hanîfe kendisinden maliyet fiyatına bir elbiselik istiyen kocakarıya ipek elbiseyi iki

dirheme veriyor. Kocakarı bundan bir şey anlamıyor ve hayretle:

Oğlum benimle eğleniyor musun, diyor.

— Asla, aklımdan böyle birşey geçmedi, dinle, diyor ve anlatıyor; Ben bunu diğer bir eşiyile 22 dirheme almıştım. Birini 20 dirheme sattım, bu bana 2 dirheme kaldı demektir, o da size kıs-metmiş, aî güle güle kullan! İşte emin tacir böyle olur.

Sonrç fıkıh meselelerinde bu muameleye benzer kaideler kuruyor, meselâ murabaha babında şöyle dediğini görüyoruz: Bir kimse birşey satın alsa, sonra onu kârla satsa, sonra tekrar satın alsa ve bu defa onu murabaha yoliyle satmak istese, bundan önceki kârlarım düştükten sonra kalan asıl sermaye fiyatı üzerinden murabaha yoliyle satabilir. Meselâ 20 liraya bir mal satın alsa, bunu 25 liraya satsa, sonra aynı malı 20 liraya alsa, beş lira kârını sermayeden düşer, bu hesaba göre o malın sermayesi 15 lira imiş gibi, onun üzerinden murabaha yoliyle satabilir. Çünkü fiyatlarda düşme var demektir.

îmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed bu hususta muhaliftirler. Onlar son aldığı fiyat üzerinden satar, önceki kârlar nazan i'tibâra alınmaz, diyorlar. Onların delili şudur: Önce yapılan akid lere burada i'tibâr olunmaz, çünkü onların hükmü geçmiştir.

Sonuncu akdin ise hükmü kâmindir. Murabaha yapılırken bâ-yün mülkiyeti bu akidie sabittir. Murabaha buna dayanır, muteber olan budur, binâenaleyh bu son fiyat üzerinden murabaha yapar.

Ebû Hanîfe'nin delilleri ise iki esasa dayanır:

1- Bu akidde muteber olan emânettir. Akid bu akdi ancak emânet esası üzerine yaptı. Şimdi ortada bir şüphe uyanıyor. Şüphe, hıyanet gibi akidde müessirdir. Nasıl ki ribâ şüphesi, ribâ gibi akidde tesir eder.

2- Sonuncu akid, ondan önceki akidlerden büsbütün kopmuş değildir.Çünkü akdin mevzuu birdir, satılan aynı maldır,değişmemiştir.Sonuncu akid eski kârı te'kîd etmektedir.Çünkü bayi', kusur muhayyerliği ile reddedebilirdi.Sonuncu akid ile önceki akid takarrür etmiş olur. Böylece öndeki kâr da takarrür eder... Sonraki akidie böylece bağlantısı olduğundan onu nazarı i'tibâra almamak olamaz.

işte Ebû Hanîfe'nin delili bu iki esasa dayanmaktadır. Hıyanetten ve hıyanet şüphesinden kaçınmak için son akdin eskisiyle olan münâsebeti, geçen akiddeki kâr, bunların hepsi beyân olunmak lâzımdır. Bunlar beyan olunmadıkça murabaha yapılamaz. Bütün kâr düşüldükten sonra kalan sermayedir ve kâr sermaye zikrolunarak konur.

29 - Ticarî Muameleler, Ticaret Namusuna Dayanmalıdır

Görülüyor ki, Ebû Hanîfe, İslâm fıkhnın bâzı. ticari akidleri-ne mahsus olan bu babîardaki düşünce ve görüşlerinde tam mânâsiyle ticarî emniyete dayanıyor, emanet esası üzerine gidiyor, insanların ahvâline vâkıf olduğundan ve onların alış-verişteki muamelelerini ve âdetlerini bildiğinden bu emânet esasına sımsıkı sarılmakta ve onu muhafazaya çalışmaktadır.

Biz burada bu mes'eleleri zikrederken fıkhnın bu bahislerini bütün tafsilâtıyla noksansız olarak tam bir surette izah etmeğe kalkışmadık. Maksadımız Ebû Hanîfe'nin akıl ve zekâ kudretini, fikhî düşüncelerini göstermek için bâzı örnekler vermektir. Ticarete emâ içte riayete ne kadar dikkat ettiğini, ticaret ahlâkını muhafazaya ne derece önem verdiğini ve fikh mes'elelerind bunu

nasıl teberuz ettirdiğini göstermeğe çalıştık. Bunu yapabildikse ne mutlu bize.

FASIL: 25

EBÜ HANİFE, İNSANA, MUAMELÂTINDA GENİŞ TASARRUF HAKKI VERİR

30- Ebû Hanîfe, İnsanın Hürriyet Ve İradesini Nasıl Koruyor?

Ebû Hanîfe hürriyeti sever, hür bir adamdı. Kendi hürriyetini koruduğu gibi, başkalarının hürriyetini de hakkiyle takdir ederdi. Onun için fıkıh mes'elelerini hallederken ictihadiyle insanın tasarruf haklarına ve iradesine hürmet etmeğe son derece gayret gösterirdi. Akı yerine insanın tasarrufuna bir- kimsenin karışmasına asla müsâade, etmez, ne cemiyet, ne de veliyyül-emir, cemiyeti temsil eden idare adamı fertlerin hususî işlerine müdahale edemez, meğer ki dînî bir emir çiğnetmiş olur ve haram şeyler mubah gibi tutulursa o zaman umumî nizamı korumak için dînî vazife olarak müdahale olunur. Maksat cemiyet nizamını korumaktır, şahsı hususî hayatında veya malını idarede hususî bir tedbire zorlamak değil.

Eski ve yeni medeniyetlerdp milleti ıslâh edici nizamlar ikiye ayrılmaktadır. Bir kısmında cemiyetçilik fikri galiptir. Ferdin uzaktan yakından cemiyetle ilgili her tasarrufu devletin murakabesi altındadır. Eski ve yeni nizamlarda bunun örneklerini görüyoruz.

İkincisi bir tarz-ı nizam var ki, ferdin iradesini terbiye eder iradesini kuvvetlendirir, terbiye ve tehzip yollarıyla ferdin irade sini hayra yöneltir, onda hayır

aşıkını uyandırır, sonra onu serbesi bırakır, çünkü onun nefsinin dînî ve ahlâkî kaidelere öyle bağlamış tır ki, onu her nevi kötülükten korur, insanlık gayesinden ay?..-ilmaz

İşte Ebû Hanîfe bu ikinci kısma temayül ediyordu. Onun içii bakıyoruz ki, o âkil ve baliğ olan kıza evlenme hususunda tam se lâhiyet veriyor. Velisi ona asîâ karışamıyor. Bu mes'elede dör imam içinden yalnız o böyle düşünüyor. Yine aynı görüşle o, sefir gaflet sahibi, dalgın, bunak, borçlu kimselerin hacir altına alıms sına müsâade etmiyor.

Görüyoruz ki, o insanın olduğu şeye her türlü kaydın konulmasını menediyor. Yalnız dînî ve ahlâkî kayıtlar bundan müstesnadır. Kendi mülkü dairesinde olmak şartıyla her bîr mâlikin mülkünde istediği gibi tasarruf etmesine cevaz veriyor. Yine görüyoruz ki bu irade hürriyeti uğruna vakfın lüzumuna kail, olmuyor. Böylece insanın iradesini hür ve serbest bırakan bir yöne dönüyor. Başkasına tecavüz etmedikçe ona kimse karışmıyor. Bununla beraber insan her hâlinde dînin emriyle mukayettir. Cenâb-ı Hak ona amellerinin hesabını soracaktır. Hayır işleyen hayır bulacak, kötülük işleyen ceza görecektir.

İşte ferdin hürriyetiyle ilgili bu mes'eîeleri. Ebû Hanîfe'nin görüşünü ve muhaliflerin görüşlerini belirtmeğe çalışarak, beraber izah edelim:

A-Kadın İzdivaçta Serbesttir

31- Kadına İslâm Şeriatının Verdîcî Haklar

İslâm dînî, kadına erkeğe vermiş olduğu hakları vermiştir. Kadın da erkek gibi her şey'e mükelleftir. Dînin onu teklife ehil sayması, eski görüşlere bakarak

kadın için bir hak şereftir. Teklife ehliyetle kadın, erkeğe müsavidir. Erkeğin sahip olduğu malî haklara kadın da sahiptir. Erkeğe vâcib olanların aynı ,kadma da vâ-cibdir. Kadının vazifeleri de erkeğin vazifeleri gibidir. Kadın her -nevi iltizam ve teahhütler altına girebilir. Başkalariyle hukukî işlere girer. Akıl, mümeyyiz ve reşid oldukça bunları yapar. Mâlî iltizamları kabul eder. Şeriatın kabul ettiği bütün tasarrufları yapmakta kadın müstakil irade sahibidir.

32- Kadının İzdivacında Velîsînîn Müdahale Edeceği, Edemiyeceği Şey

islâm fukahâsi kadına bunca hakları tanıyıp onun her şeyde tam ehliyet ve seiâhiyetini ksbui ettiği halde, cumhura göre evlenmede kadın mutlak hürriyete sahip değildir. Onun sözleriyle nikâh olmuş bitmiş sayılamaz. Kadın âkil, baliğ reşid olursa zevç ona zorla kabul ettirilemez, eşini seçmekte iradesi büsbütün elinden alınmış değildir, dilediği kimseyi kendine hayat arkadaşı seçebilir, fakat bu işleri tek başına yapmaz, velileriyle müşterek hareket etmeğe mecburdur. Velileri de içlerinden ona en yakın olanı temsil eder. Kadının kendisine eş olarak seçtiği kimse eğer kadının münasibi, değilse velileri kadını onunla evlenmekten menede-mezler, ona tazyik yapıp müşkülât çıkarmazlar. Eğer kadına haksızlık yapıp dengi olan erkekle evlenmekten onu menederse, kadı velilerini şikâyet eder, adlî makamlara müracaatla bu zulmû men'ini ister; nikâh işlerine bakan kimseden nikâhın kıyılmasını; emir verilmesini diler.

Cumhur fukahâsmın kadının nikâh hakkı hususundaki sözleri bunlardır. Ebû Hanîfe ise bunlara muhaliftir. Fukahâdan bî mes'eleda kendisine katılan, bir rivayete

göre, yalnız Ebû Yusuf tur. Başka bir rivayette, o da Ebû Hamfe'nin re'yinde değildir Böylece bu hür ve serbest görüşte Ebû Hanîfe tek başına kalmış oluyor ki, ona göre kadın evlenme hususunda serbesttir, istediğiyle evlenebilir, zevci ona denk ve mehir de emsalinin mehri kadai olursa onun bu izdivacına kimse karışamaz, mâni olamaz. Yalp.12

nikâhı velisinin yapması daha iyi olur. Eğer kadın nikâhını bizzat kendisi kıyarsa, müstahsen olmıyan bir şey yapmış olur, o kadar,

Bir zulüm ve haksızlık savılmaz, günah işlemiş oimaz. SÖZÜ nafızdır, çünkü bu onun selâhiyeti dahilinde bir şeydir.

33 - İzdivaçta Kadına Hürriyet Veren Ebû Hanîfe'nin Delilleri

Ebû Hanîfe'nin kail olduğu bu re'y, îsîâmda yeni birşey çıkarmak sayılamaz. Sünnetten ayrılma, ona karşı gelme addolunamaz. Bunun Kitap, Sünnet ve kıyastan delilleri Vardır, onlara dayanır. Bu serbest görüşlü fakıhm hürriyetçi temayülleri onlara uygundur, öna delil olabilecek bâzı delilleri zikredelim:

1- Hür olan bir kimsenin velayet altında bulunması, ancak zaruret sebebiyle olur. Çünkü velayet hürriyete münâfidir. Zira hürriyetin icapları bir kimsenin işlerinde müstakil olması ve her umurunu kendisi görmesidir. Onun kendi umurunda tasarrufunu hiçbir şey tehdit edemez. Ancak başkasına zarar getiren tasarrufundan menolur. Nikâhın ancak velilerin sözleriyle mün'akid olup kadının kendi söziyle olmamasına sevk eden hiçbir zaruret yoktur. Zaruret yokken velayet sabit olmaz. Bu âkil, baliğ olan kimsenin hürriyetine münâfidir. Buna lüzum yoktur. Bulûğdan evvel bu velayetin sübûlu bu hususta delil olarak gösterilemez. Çünkü o acizden dolayı idi.

Bulûğdan sonra aciz kalmaz.

Diğer taraftan mukarrer bir kaidedir, ki, kadının malı üzerinde tam hak ve velayeti vardır. Malı üzerine velayeti olup da nefsi üzerine velayeti olmasın, bu olamaz. Mal ve can kendisinindir. Kendisi kendi, izdivacına maliktir. Mal ve can arasında fark yoktur. Velayetin tam olması bulûğ ile reşid olmaktır. Malda bunlarla tam velayet sahibi olunca nikâhta da olduğu sabit olur.

Üçüncü bir cihet daha var: Oğlan mücerred bulûğa ermekle kendi kendine evlenmek hakkına mâlik olur. Kız da mücerred bü-lûğa erince aynı hakka mâlik olur. Kıyas bunu icabeder. Evlenme işlerinde erkek ile kadın, oğlanla kız arasında hiçbir fark yoktur, izdivaç her ikisi hakkında aynıdır. Aynı derecededir. İzdivaçta velilere zarar dokunma ihtimali varsa bu oğlana nisbetle de vardır. Kız hakkında olduğu kadar değilse bile ihtimâl yine mevcuttur. İyi aileden doğmayan çocuklar aileye âr ve leke getirirler. Şayet veliler kızlarının kendisine küfüv-denk olmıyan biriyle evlenmesinden aile şereflerine hâlel geleceğinden endişe ederlerse onların da itiraz hakkı vardır. Hattâ Hasan b. Ziyâdın, Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre asabiyet güden bir velisi varsa kız kendisine münasip olmıyan biriyle evlenirse bu nikâh fâsid olur Velilerin haklarını korumak için bu kâfidir. Bu haddi geçip de kadının hürriyetini kısmak ve onu elinden almak doğru olamaz.

2- Ebû Hanîfe işte bu mâkul ve mantikî kıyaslara dayanmaktadır. Bu kıyası şer'î naslar da teyid etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, nikâhı kadına isnad ve izafe ediyor. Akdın kadına izafe edilmesi onu kendisi yapabileceğine bir delildir. Meselâ şu Ayet-i Kerîmelere bakalım:

«Yine erkek eşini boşarsa kadın başka bir kocayla nikahlanmadan artık ona helâl olmaz, şayet bu koca da kadını boşarsa Allah'ın hududuna uyacaklarını zannederlerse ilk koca ile tekrar bu kadının evlenmesinde bir günah yoktur.» (Bakara: 230)

Bu Ayet-i Kerîmelerde Cenâb-ı Hak nikâhı kadına izafe ediyor. Nikâh bir hâdisedir, hâdisе failine izafe olunur. Burada kadına izafe olunması akid yapılan kelimelerin kadın tarafından söylenmesini şâriin itibar ettiğine bîr delildir. Burada iki yerde nikâhı kadına izafe ediyor. Biri «başka koca ile nikâhlanmıcaya kadar.» diğeri «tekrar evlenmelerinde», bu ibarelerin kadına izafe edilmesi onun kullandığı nikâh kelimelerinin muteber olacağına hiç şüpheşiz olarak delâlet etmektedir. Bunda şüpheye "yer yoktur. Sâri' onun ağzından çıkan sözleri nazarı itibare almasaydı, onun yaptığına nikâh demezdi, İkinci kocadan ayrıldıktan sonra birinci kocaya dönmesine, onun müracaatı namını vermezdi.

Diğeri bakımdan kadının kendisine başka bir kocaya nikahlaması, aradan haramlığı kaldırıyor. Şâriin haram kıldığı şey, ondan haramlığı izâle eden bir işle nihayet bulur. Bu da şâriin kadının kendisinin yaptığı nikâhı muteber tutmasıyle oîur. Madem ki kadının nikâhiyle haram olma sona eriyor, demek sâri' kadının yaptığı nikâhı muteber tutuyor.

Nikâhı kadına izafe eden âyetlerden biri de şudur:

«Kadınları boşadığımız zaman iddetleri nihayet bulunca onların kocaya varmalarına engel olmayın, güçlük çıkarmayın.» (Bakara: 232)

Burada da nikâh kadına izafe olunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, kadının yaptığı nikâha şâriî itibâr ediyor. Bundan başka âyette diğeri bir delâlet daha vardır ki, o da kadının velayete tam olarak sahip olduğudur.

Kendisine münâsîp bir eş seçerse velîlerinin ona karışmağa hiç hakları ve selâhiyetleri yoktur. Çünkü âyette kadım dengiyle evlenmekten menetmelerinden velîler nehy olunmaktadır, zira âyette müşkülât çıkarmaktan nehy vardır. Bu haksız bir tazyiktir. Dengiyê evlenmekten kadım menetmek, ona haksız yere baskı yapmaktır. Bir şeyden nehyetmek onun haksız olduğunu, şâriin buna rızası olmadığını gösterir. Velîleri bu tazyikten nehyetmek gösteriyor ki, kadının izdivacına mâni olmağa hakları yoktur. Bunu yapamazlar. Bundan anlıyoruz ki, kadının münasip erkeği seçerek onunla evlenmeğe tam hakkı ve selâhiyeti vardır.

3- Sünnetten delilleri:

Kadının münasip eşiyile evlenme hususunda hürriyetine dair

Ebû Hanîfe'nın görüşüne sened olacak bâzı Hadîs-i Şerifler de vardır. Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır: «Kocası ol-mıyan kadın, kendi nefsi için velisinden daha çok hak sahibidir.»

Yine Peygamberimiz buyurmuştur: «Dul kadın hakkında velisi için yapacak bir şey yoktur.» Bu Hadîs-i Şerif şüphe-siz olarak gösteriyor ki, dul olan kadının kendini nikahlaması »sârî' tarafından muteber tutuluyor. Eğer izdivacı yalnız velînin müsaadesiyle caiz olsaydı, veliye bu selâhiyet verilir. Halbuki Hadîs-i Şerifte böyle bir şey yok. Veli onun işine karışamaz, deniyor.

34- Ebû Hanîfe'ye Muhalif Olanların Delilleri Nelerdir?

İzdivaçta kadın için tam hürriyet tanıyan tek fakih olan Ebû Hanîfe'nin delillerini gördük. Okuyucu her iki tarafın da delillerini bilmelidir ki, diğer tarafa haksızlık

ve insafsızlık yapılmış olmasın. Onun için diğer tarafın delillerini de tafsilâtiyle bildirelim:

İzdivaçta kadının hürriyetini takyid edenlerin, eşini kendisi seçerek evlenme hakkı tanımayanların. Kitap, Sünnet ve kıyastan delilleri vardır.

1- Kur'ân'dan delilleri: «Sizden kocaları olmıyanlar, kölelerinizden ve cariyelerinizden saîfî olanları evlendirin.» Nikâh Kur'ân'da kadına izafe olduğu zaman, nikâhın eseri ona ve zevcine râcî olması bakımındandır. Nikâhın hükmü velîlere râcî değildir, nikah evlendirme yâni nikâh akdini yapmak ise bu âyette ve emsalinde velîlere izafe olunur. İzdivaç akdini yapmakta bu nas sarihtir.

«Müşrikler îman etmedikçe onlara kız yermeyin» âyeti mukabilinde;

«îman etmedikçe müşrik kadınlarını nikahlamayın» âyeti de böyledir, izdivaç akdi fi'î, erkeğe müteallik olunca nikâh erkeğe izafe olunuyor. Müslüman kadınlarını müşriklere vermeğe müteallik olunca hitab kadınlara değil de velîlerine tevcih olunuyor ve velayetleri altında bulunan kadınları müşrik erkeklere vermekten

nehyediyor. Bunlarda fiil hep adama izafe olunuyor, halbuki iş ka-dma mütealliktir. Madem ki velîlere izafe olunuyor, velîler de adamlardır, bütün Kur'ân'da everme işini kadına izafe eden bir ibare yoktur.

2- Sünnetten delil şunlardır: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Dinini, ahîâkım beğendiğiniz bir talip gelirse ona izdivaç yapınız. Şayet yapmıyacak olursanız yeryüzünde fitne olur,- büyük

bir fesatlık olur.» Yine Hz. Peygamber büyümüştür.

«Herhangi bir kadın velîsinin izni olmaksızın evlenirse nikâhı bâtıldır. Eğer dünya evine girerlerse kadın,

kadınlığı karşılığında mehir alır. Şayet kavga -. aparîarsa velîsi oîmiyamın velisi sultandır.» Bunu Tirmizi kaydeder ve bu «Hadîs-i Hasen'dir» dar. _tbn-i Abbas'tan rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: «Veli ve âdil İki şahit olmadıkça nikâh olamaz.» Bu mânâda başka Hadîsler de vardır. Hepsî bir mânâda toplanıyor. O da; Kadınların ibareleriyle nikâh akid olunmaz. Akid sigasını erkek söyler, nikâhı o yapar.

3- Aklî delil de şudur: Nikâh gayet mühim bir şeydir. Erkek ve kadının hayatında derin tesiri vardır, iki aileyi birbirine bağlıyor. Kadının ailesine nisbetle: Ya

aileye şeref veyahut da âr ve riisvaylık getirir. Kadının, ailesi için, hasis bir erkeğe kız vermek bir noksandır, aüe şerefine dokunur. Hâlbuki erkek için böyle bir şey yoktur. Kendinden aşağı birini alması ve ona ve ailesine dokunmaz, çünkü akdi nikâh elindedir. Onun için kadının velilerinin evlenme işine karışmaları lâzımdır, aile şereflerini korumak için kız onlarsız tek başına evlenemez, çünkü izdivacın doğuracağı netice yalnız kendisinde kalmıyacak, ailesine de geçecektir: Ya hoşnud-luk şerefi getirmek veya aile sânını küçük düşürmek var.

Sonra erkeklerin ahvâline, onların iç âlemlerine ve hususî hayatlarına vâkıf olmak onlarla görüşüp tanışmağa, onların ahvâlini

inceden inceye araştırmaya bağlıdır. Evlilik hayatında kadına iyi bir eş olup olmayacağı bilmek kolay birşey değildir. Aile ocağında yaşayan kız bunları Öğrenemez, hattâ çarşı - pazarda dolaşan ve erkekler arasına karışan kadın bile bunları bilemez. Erkeğin ahvâlini bilen yine erkektir. Hissiyatına mağlûb olmadan bu işleri ölçüp biçen ve kat'î bir karara varabilen veya hiç olmazsa galip bir zanda.karar kılan yine odur.

Kadın ise, basit ve sathî düşüncesine veyahut da sırf arzu ve hevesine mağtûb olarak iyi olmıyan birşeyi iyi görebilir, kendisine eş ve denk olmıyanı eş olacak zanneder. Onun için hayatı boyunca devam edecek olan bu mühim işde başkasının da fikrini almak onun faydasına olur. Öyleyse , evlenmesine velisinin karışması, onun iznini alması lâzımdır.

35- Ebû Hanîfe'nîn İzdivaç Görüşü Ve Aile Saadeti

İşte Ebû Hanîfe'ye karşı olan cumhur fukahânın delilleri bunlardır. Ebû Hanîfe ise, tek başına da olsa evlenme işinde kadına tam hürriyet ve serbestlik vermekte, eşini kendisi seçip kendi evlenir demektedir. Burada şu nokta unutulmamalıdır ki, Ebû Hanîfe kadına böyle tam ve kat'î bir hürriyet verirken onu küfüv — denk olanla ve meselâ mehirle evlenmekle takyid etmiştir. Kendisine denk olmak ve mehri misil almak şartıyla istediğini kendisine eş seçebilir, diyor. Kendisine denk = küfüv olmıyan biriyle evlenirse'— aile sânına dokunacağından— Hasan b. Ziyad'ın rivayetine göre bu nikâh sahih olmaz. Velîsi bu izdivaca razı olmadıkça izdivaç fâsid sayılır. Çünkü münasibi ve dengi olmıyanla evlenmek, kadının ailesine za-ıar verir, şeref ve sâınını itibardan düşürür. Onun için buna mâni olmak ve müdâhale etmek ailenin hakkıdır. Bu hak en yakın veliye verilmiştir. Razı olursa izdivaç tamam olur, Fazı olmazsa izdivaç bozulur.

Kız kendisine denk olan birisine mehri mislinden azıyla varırsa, velîsi için bu izdivaca itiraz hakkı vardır: Ya mehri misil tamamlanır, yahut izdivaç bozulur. Ebû Hanîfe suistimalden korkarak kadını hakkından menetmiyor. Fakat kadın eşini seçmekte

yamlırsa, bu aileye dokunacağından, veliler için de bir hak tanıyor.

B- Mülkiyet Tasarrufu Vardır, Hacir Altına Almak Yoktur

36- Akıl Yerinde Olan Bir Kimse Malından Tasarruf Hakkından Menedilemez

Akıl, baliğ olarak reşid olan bir kimse malından tasarruftan men olunmaz. Hiçbir tasarrufundan dolayı hacir altına alınmaz. Hürriyetçi Ebû Hanîfe böyle diyor. Ve burada da cumhur fukahâ muhaliftir. Çünkü onlara göre sefiğ hacir olunur, Ebû Hanîfe ise bunu meneder.

Sefiğ malını iyi idare edemiyen, harcanmıyacak yere para sarfeden kimsedir.

Sefiğ iki türlü olur:

1- Sefiğ olarak âkil bâiğ olur. Ebû Hanîfe de cumhur fuka-hâsı ile ittifak ederek buna malı teslim olunmaz, diyor, «Sefiğlere mallarınızı vermeyin, Allah onların iradesini size vermiştir, onlara o maldan yedin, giydirin.» âyetiyle amel ederek mallarını vermiyor. Fakat bu halde de iki yerde cumhura muhaliftir.

a - Cumhur fukahâyâ göre sefiğ, malından menolunduğu

gibi, malında kavli tasarrufa t in dan da menolunur. Başkasına bir hak ikrar edemez, satış yapamaz, satın alamaz. Ebû Hnîfe'den ise bu hususta iki rivayet vardır. Birisine göre: Malı sefiğe teslim olunmaz, fakat yaptığı akidler, kavli tasarrufları, diğer akli yerinde olanların tasarrufları gibi sahihtir. Çünkü tasarrufa ehliyet bulûğa ermekle kazanılır. Malının kendisine teslim edilmemesi, malı lüzumsuz yere sarfederek akılsızca

elden çıkarmasına imkân vermemek içindir. Çünkü menetmek, tedîb ve zecr içindir.

ikinci rivayete göre bir şahıs sefih olarak bulûğa ererse hacir devam eder, malı teslim olunmaz. Tasarrufları nafız olmaz. Ve râcîh olan rivayet de budur.

b- Cumhur ulemaya göre bir şahıs sefih olarak bulûğa ererse reşid oluncaya kadar hacir devam eder. Reşid olmazsa üzerinden hacir kaldırılmaz. Ehliyeti noksan olarak devam eder, ihtiyarlığa erişse bile bu hep böyle sürüp gider. Çünkü ehliyet noksanlığının sebebi, aklının noksanlığından veya malmı idare etmeğe muktedir olmadığındandır. Bu iki hal veya onlardan biri devam ettikçe hacir de devam eder. Çünkü illet durdukça hüküm de durur.

Ebû Hanîfe'ye göre bir şahıs 25 yaşma girdi mi, sefih dahi olsa malı kendisine teslim olunmalıdır. Çünkü akli yerinde oldukça malına sahip olmalıdır. Hem 25 yaşına giren bir adamın Öyle zecir ve tedible yola gelmesi devri geçmiştir, dal fidanken eğilir. Allah rahmet eylesin, şöyle dediği rivayet olunur: «O yaşa ayak basan bir kimsenin dede oîmak ihtimali vardır, ben torun sahibi bir kimseyi hacir altına almaktan utanırım.»

Ebû Hanîfe'ye göre asıl kaide âkil olarak bulûğa eren bir şahsın ehliyeti tam olur. Fakat safih olarak bulûğa eren kimseye malı teslim olunmaz. Çünkü bu sefihin çocukluğundan kalma olabilir. Terbiye ve tedib için malı menolunur. Yirmi beş yaşından sonra f-rbiyenin tesiri olmaz. Malı kendisine verilir. Tasarruflarının neticesini kendisi görsün. îyi yaparsa kendisine, fena idare ederse yine kendisine aittir,

Ebû Hanîfe'nîn böyle yaş farkı yaparak genci yaşlıdan ayn hükme tâbi tutma hakkında görüşünü psikoloji ve terbiye ilmi tevid etmektir. Ruh ve terbiye uleması

diyor ki: Ruhî ve ahlâkî adetler yirmibeş yaşma kadar tekevvün halindedir. Yirmi yaşma kadar terbiye kabiliyeti daha yumuşaktır. 25 yaşından sonra âdetler artık değişmez bir hal alır. Eğer çocuk israfçı ve sefih ise yirmi beş yaşından evvel malında tasarruftan onu menetmek onun bu .ufcünü değiştirebilir, fakat yirmibeş yaşından sonra değişmesi gayet güç olacağından ipi kendi eline verilir, serbest bırakılır.

2- İkinci hâle gelince, bir şahıs âkil ve reşid olarak bulûğa erer, sonra kendisine sefeh arız olursa burada Ebû Hanîfe Züfer İle birlikte bütün fukahâyı muhalefet ediyor. Ebû Hanîfe'ye göre sonradan sefih olan hacir edilmez, Cumhur fukahâyı göre ise edilir.

Bundan da görülüyor ki, Ebû Hanîfe bir esas üzere gitmektedir, malını israf eden kimseyi hacir altına almağa kimsenin selâhi-yeti yoktur. Tasarrufa tam ehliyeti vardır, isterse âkil ve reşid olarak bulûğa erdikten sonra kendisine sefeh arız olsun. Tasarrufuna kimse karışmaz, yalnız sefih olduğu halde bulûğa ererse bir müddet malında tasarruftan menolunur, bu da Âyet-i Kerîme ile amel olunarak tedîb için terbiye çağında böyle yapılır. Fakat israf yap-mıyarak sefih olmadığı halde baliğ ve reşid olursa kimse ona karışmaz. O malında istediği gibi tasarruf eder. Dilediği yere harcar. Ondan ancak Allah hesap sorar.

Biz burada sert kaynaklardan Ebû Hanîfe'ye ve Cumhur fu-kahâyı delil olacak nasları zikredeceğiz. Tâ ki okuyucu her iki tarafın hüccet ve delillerini bilmiş olsun.

37- Ebû Hanîfe'nîn Kîtap, Sünnet Ve Usul-İ Fıkıhtan Delilleri

Ebû Hanîfe'nin mezhebine Kur'ân-ı Kerîm'dan ve Hz.

Pey-gamber'in sahih Hadîslerinden deliller vardır ve usul-i fıkıh kaideleri de bunu teyid etmektedir. Bunları sıra île kaydedelim:

1- Kur'ân-ı Kerîm'den olan deliller şu âyet-i kerîmelerdir: «Ey îman edenler, akidleri ifa edin.» «Ahdi yerine getirin, zira ahidden mes'ul olmak vardır.»

«Ey îman edenler, mallarınızı aranızda bâtil yolîyle yemeyin, meğer ki kendi rızanızla ticaret yoîiyle ola.» Bunlarda ve emsali birçok âyetlerde bütün akid iltizamlarım ifaya teşvik ve emir vardır. Bununla malın sahibi muhatabdır, mükelleftir. Bu emirleri bozmamakla memurdur. Zira sefeh hâli teklife mâni değildir, hitâb-ı şer'i ondan sakıt olmaz. îsraf etmesi onu mükellef mü'mînlerin umumuna girmekten menetmez. tş böyle olunca israf eden sefihlerden bu umumî teklifler ve hitablar icabından akidlerinî ifa etmeleri istenmektedir. îster maîî bağışlar yapsınlar, ister mübadele akidleri yapmış olsunlar, kendi nzalariy-le iltizam altına girdiklerinden bunu ifa etmeleri lâzımdır. Eğer mahnu israf eden kimsenin bâzı akidleri bâtildir, bâzı akidleri nafiz değildir diyecek olursak, bu o şahsın akidlerini ifası matlûb olmadığı neticesini verir. Ve böylelikle delâleti ve sübûtu kat'i olan Kur'ân-i Kerim'in umumları hiç bir nassa dayanmaksızın tahsis edilmiş olur. Halbuki burada Kur'ân-ı Kerîm'i tahsis edebilecek ne âyet ve ne de Hadîsi meşhur vardır. Öyle olunca israfçı sefihin akidlerini yerine getirmesi lâzımdır. Onu hacir altına almak İslâm dini esaslarına dayanamaz.

2- Hadîs-i şerifin delilleri şunlardır:

Katâde, Enes b. Mâlik'ten rivayet ediyor: Hazret-i Peygam-ber'in zamanında bir adam ahş-veriş yapardı. Aklında biraz zaaf vardı. Onun ehli Hz. Peygambere

gelerek:

— Yâ Resûlaîlah, dediler, şunu mahcur et. Çünkü o ahş-veriş yapıyor ama aldamyor. Hz. Peygamber o adamı çağırdı ve onu ahm-satım yapmaktan menetti. O da:

— Yâ Resûlallah, ben satmadan duramam, dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine:

— Şayet satarsan: bunu tek başına yapmazsın ve senin için muhayyerlik vardır, buyurdu:

Abdulûh b. Ömer'den de şöyle rivayet olunmuştur: Hz. Pey-gamber'e, bir adamın satışından aldandığı haber verildi. Hz. Peygamber ona:

— Sattığın zaman bunu kendi l:aşına yapmazsın buyurdu.

Bunlardan anlaşılıyor ki, ahş-verişte aldanan kimse, - şüphesiz ki o sefihtir ve gaflet sahibidir- malında tasarruftan menolunmu-yor. Eğer menolunsaydı, ehli gelip menedümesini istediklerinde Peygamberimiz onların isteklerini yerine getirirdi. Fakat menetme-di, belki adamdan kendi başına satış yapmamasını, başkasının reyini almasını ve kendisi içirt muhayyerlik şart koşmasını istedi. Eğer aldanmanın ve israfın cezası tasarruftan menetmek olsaydı, men ve hariç için mûcib olan vasıf sabit olduktan sonra Hz. Peygamber onu tasarruftan menederdi, fakat bunu yapmadı. Demek sefeh ve gaflet bu ikisi hacri ve men'i icabeder şeyler olmadığı anlaşılıyor.

3- Re'y ve usulden deliller de şunlardır:

a- Bir şahıs sefih olsun, sefih olmasın, bulûğa ermesiyle müstakil bir insan çağına girmiş olur. Müstakil bir ferd olur. Onu herhangi bir tasarruftan menetmek onun insanlığına dokunup onu incitmek, onun adamlığını hiçe saymak demektir. İnsanın böyle müstakil bir şahsiyet olması itibariyle onun şerefine

yakışan malın da tasarrufta ve idarede müstakil olmasıdır. İyi idare ve tasarruflarının iyi neticelerini görür. Kötü tasarruf ederse onun da meşguliyetini taşır. Onu tasarruftan menedip mahcur saymak onun maslahatına olduğunu kimse iddia edemez. Çünkü hacir haddizatında böyle bir ezadır ki, üstünde başka birezâ olamaz. Çünkü hür olan insan için onun akvâlini hiçe sayıp hükümsüz tutmak kadar elem verici birşey yoktur.

Birisi çıkıp da, sefihler için malî hacir koymakta cemiyetin maslahatı vardır, diyemez. Çünkü asıl cemiyetin maslahatı, o malların beceriksiz ellerden çıkıp onları iyi idare eden, cemiyetin faydasına işleyen ellere intikal etmesindedir. Öyleyse bırakın, sefihin malına hacir koymayın varsın o mallar harcasın, o mallar onları cemiyetin faydasına kullanacak ellere geçsin. Başkaları mallara hacir yoluyla bekçilik yapacağına, o mallar mahpus kalacağına o becerikli ellere intikâl etsin, o mallar vasıtasıyla insan ,yeriistü ve yeraltı zenginliklerini işletip cemiyete yararlı işler görsün. Elindeki parayı tutamıyan, harcamasını bilmiyen kimsenin eline para yakışmaz varsın o para o elden çıksın, onu faydalı işlerde kullanacak becerikli ellere geçirsın.

İşte sefihleri tasarruftan menetmekte böyle bir maslahat vardır. Onları hacir altına alıp ta tasarruftan menetmekde ne insanların maslahatı vardır, ne de sefihlerin kendilerinin faydası vardır. Çünkü bu men onların insanlık duygusuna dokunur. Ebû Hanîfe, 25 yaşına ayak basan bir insanı hacir altına almaktan utanıyor, onun nazarında insanın, insanlık şerefi bu kadar üstündür.

b- Sefih mehr-i misliyle evlenmekten menolunmuş değildir. Boşama, azad etme haklarını hâizdir. Nasıl

olur da yalnız mâlî işlerde hacir altına alınabilir? Evlenme, boşanma, azad etmede serbest olur da mala gelince kayıd altına alınabilir mi? Halbuki izdivaç çok daha mühim bir iştir. İyi düşünmeye ve güzel tedbire muh-(a)çtır. Men olunacaksa, asıl o men olunmalıdır. Halbuki bütün fu-kahâ bunları menetmiyorlar. izdivaç mademki ittifakan caizdir, malî tasarrufları da caiz olmalıdır. Çünkü bunlar o kadar mühim değildir. Bunda İzdivaca nisbetle zarar daha azdır. Sonra sefihin izdivaç ve talâkının caiz olması akidleri ve iltizamları yapmağa se-lâhiyetli ve tam ehliyetli olduğuna birer delildir. Başka bir kimse karışmadan bunları yapıyorsa, malî tasarrufları neden yapama-sın. Evlenmeğe selâhiyeti olan bir kimse dükkânını ve buna benzer şeyleri kiraya vermesi caiz görülmemek ne garip birşey olur değil mi?

Sefîhi hacir altına alan fukahâ maldan başka şeyJerdeki ikrarları nafız olduğunu kabul ederlerse bunların cezalan sefihe tatbik olunur. Halbuki hudud şüphe ile sakıt olduğundan bunların nafız olmaması ikrarlarının itibar edilmemesi lazım gelirdi. Halbuki Ebû Hanîfe'ye muhalif olan fukahâ maldaki ikrarını nafız saymıyorlar. O ise şüpheye de sabit olur ve diğerleri kadar ehemmiyetli değildir.

38- Hacre Kail Olan Cumhur Fukahânın Delilleri

Ebû Hanîfe'nin görüşünü teyid eden delilleri gördük. Cumhur fukahâmın delillerini de görelim. Onlar da bâzı Kur'ân âyetlerine, bâzı Sahabe kavillerine ve birtakım re'y ve nazar vecihlerine dayanmaktadır.

a- Kur'ân-ı Kerîm'den olan delilleri şunlardır:

«Allah'ın sizleri bâşma koyduğu mallarınızı sefih olan akılsızların eline vermeyin. Onlara yedin, giydirin ve

güzel sözler söyleyin.» (Nisa: 5)

Borcu oları, ş'efih veya akli zayıfsa veyahut yazdırmağa gücü yetmezse onun velîsi olan adalet üzeYe söyleyip yazdırsın.» (Bakara: 282)

Birinci âyet gösteriyor ki sefihe rnalı teslim olunmaz. Malında tasarrufa hakkı yoktur. Yalnız malından doyurulur, giydirilir. Malı işletmek, çoğaltmak,. muhafaza etmek, korumak bunlar ona ait değil. Bu mânâyı ikinci âyet de teyid ediyor: Çünkü sefihin borç akdini yapacak, ibareleri söyleyecek olan velîsidir. Senedi o yazdıracak. Eğer sefihin akid yapmağa, malî tasarrufa hakkı olsaydı onun yerine bu işleri velîsi görmezdi. Allah'u Teâlâ velîsine bu borç senedini yazdırmasını emir etmezdi. Sefihe malı verilmezse, tasarrufa hakkı yoksa bunları velisi yaparsa, o hacir altına alınmış demektir.^{316[1]}

b- Sahabeden rivayet olunan eserlere gelince: Abdullah b. Cafer b. EbûTalib'den rivayet olunuyor: Zübeyr b. Avvam'a gelerek: Ben bir satış yaptım, Hz. AH ise beni hacir altına almak istiyor, dedi. Zübeyr de:

— Ben sana bu satışta ortağım, dedi. Hz. Ali Hz. Osman'a gelerek, kardeşinin oğlu Abdullah'ı hacir altına almasını istedi. Zübeyr; tekrar:

— Bu satışta ben ona ortağım, dedi. Bunun üzerine Hz. Osman :

— Ortağı Zübeyr oîan bir adamı ben nasıl hacir altına alabilirim, dedi.

Bu rivayet gösteriyor ki, sefihi hacir almak mes'elesi, Sahabe arasında bilinen bir şeydir. Öyle olmasa Hz. Ali onu istemezdi. As-habdan hiç biri onun bu talebini inkâr etmedi, ne Zübeyr, ne de Osman ona böyle şey

^{316[1]} Ebû Hânîfe bu delile şöyle, cevap veriyor: Ayetteki sâfehâdar murad küçüklerdir, diyor. Çünkü burada sözü geçenler yetimlerdir. Onları küçük çocuklardır, veyahut sefih olarak baliğ olanlardır. 25 yaşma millerdir. Müdayene Ayetinde de böyledir, onlar müsrifler değildir.

olmaz demediler. Yalnız her ikisi de Cafer Tayyar'm oğlu Abdullah'ı hacire müstahak görmediler, onu mah-cur saymadılar.

Yine rivayet olunduğuna göre, Hz. Âişe'nin bâzı deve yavrularım sattığını duyunca Abdullah b. Zübeyr:

— Ya bundan vaz geçer, yoksa hacir altına alırım demiş. Bunun üzerine Hz. Aişe de :

— Allah için yemin olsun ki, onunla ebediyen konuşmam, demiştir.

Bundan anlaşıldığına göre Abdullah b. Zübeyr de Hz. Aişe de hacrin cevazına kail idiler.^{317[2]}

c- Re'y ve nazar yoliyle buldukları deliller şunlardır:

Sefihin maslahatı malı tasarruftan menolunmasıdır.

Eğer kendi hâline bırakılırsa malı zayi' olur, insanların üzerine yük olarak kalır. Hacre sebep de mevcuttur.

Çünkü küçük, bulûğa ermemiş çocuklara hacir konmasının sebebi mallan zayi olmasın diyerdir.^{318[3]}

Malın zayi' olması sefihte ise aşikârdır. Çünkü israf) meydandadır. Hacin sebebi mevcut olunca onun eseri de tahakkuk etmelidir, fi'len hacir konmalıdır. Sonra sefihleri hacir altına almak, insanların maslahatı icabıdır. Çünkü mallarım israf ederek tüketirlerse cemiyete yük olurlar. Cemiyetin onları doyurması, giydirmesi lâzım gelir. Yoksa yeryüzünde fesada sebep olurlar.

işte iki tarafında delilleri bunlardır. Ortaya delil olarak bunları sürüyorlar. Umarız ki, onları doğru olarak okuyuculara nak-letmişizdir.

^{317[2]} Burada şöyle cevap verilebilir. Bu iki eser Sahabe fetrasıdır. Sahabe fetvaları ise aleliltlak delil değildir, başka nas varken onlar alınmaa.

^{318[3]} Ebu Hanife'ye flöre sabiye hacir konması, çocuklumu sebebiyle olan aczidir. Sefihte ise bu aola yoktur.

C- Borçlu Hacir Edilemez

39- Borçlu, Borcunu Ödesîn Diye Hapis Olunur

Ebû Hanîfe âkil, baliğ olan kimsenin söz ve re'y hürriyet prensibine son derece sâdık kaldığından borçluya hacir koymaz, borçlunun mâlik olduğu malındaki söz tasarrufunu hiçe saymağa müsâade etmez. Mâlî tasarrufunu menetmez. Yaptığı ikrarlara mâni' olmaz. İster malî oîsu'î, ister olmasın; her nevi' ikrarlarını muteber tutar.

Ulema ittifakan demişlerdir ki, borcu olan kimsenin borcunu ödemeğe kudreti varsa borcunu ödesin diye kadı onu hapsedebilir. Çünkü zengin olan bir kimsenin borcunu ödemeyip uzatması zulümdür. Zulmü ortadan kaldırmak vâcibdir. Borçlu da hapis olunarak bu zulüm ortadan kaldırılmış olur, üzerinde sabit bir Hak olan borcunu öder, haksızlıktan kurtulur. Çünkü borcunu ödeyecek malı vardır.

F.bû Hanîfe, buraya kadar cumhur fukahâ ile beraberdir. Çünkü alacaklılarının borcunu alabilmesi, borçlunun zulümden kurtulması için yol budur. Borcunu ödemeğe kudreti varken çekinen kimseden parayı almak için başka çare yoktur. Bu suretle alacaklılarının maslahatı ile borçlunun hürriyeti arası mümkün olduğu kadar uyuşturulmuş olur.

Fakat bundan sonra cumhurun fukahâyâ iki işte muhaliftir:

1- Borçlunun hacir altına alınmasının cevazında ve onu kavi! tasarrufattan menetmekte, alacaklılar izin vermedikçe bu tasarrufları ibtal etmekte onlara uymuyor.

2- Borçlunun malını cebren satıp onunla borcu

ödemeğe cevaz vermiyor.

40- Borçlunun Hacrîne Kail Olanların Ve Olmayanların Delilleri

Bu noktaları biraz izah edelim : Cumhur fukahâ borçlunun borcunu ödeyinceye kadar hapis edilmesini kabul ettikten sonra, bu Ödeme fi'len tahakkuk etsin diye yukarıda zikrolunan iki şeye de cevaz vermektedir. Onlara göre alacaklıların iki hakkı vardır.

- 1- Borcunu ödemeğe sevk için hapis isteme hakkı;
- 2- Borcun ödenmesi tamam olmak için borçlunun malının satılmasını ve hacir edilmesini isteme hakkı.

Hacir altına almak onlara göre, borç eğer bütün malını kaplar ise o zaman yapılır. Ve hacir hükmü verildiği zaman borçlunun elinde bulunan mal hacir mevzuu olur. Hacir edildikten sonra kazandığı mal hususunda sözleri nafiz olur, alacaklıların cevaz ve izin vermesine ihtiyaç yoktur. Bu husustaki delilleri, bu hacrin halkın maslahatına uygun olduğudur. Eğer borçlunun tasarrufları ve ikrarları nafiz olsa bundan alacaklılar mutazarrır olur, borcundan sureta mal kaçırmak için malını satar veya alacaklılardan başkasına ma! ikrar eder, alacaklıların hukuku kaybolur, malları haksız yere kaynayıp gider. Mallan korumak için ihtiyat lâzımdır.- Kudreti olduğu halde borcunu "ödememekte borçlu bir nevi' zâlimdir.

Malından el çektirip tasarruftan menetmek ona haktır. Borcunu Ödememekle başkasının hakkına tecavüz etmiştir, alacaklıların hakkını korumak lâzımdır. Onun için hacir altına alınır.

Ebû Hanîfe'nin delili ise şudur: Borçluyu hacir etmekle alacaklıların hakkını tehir etmekten daha çok zarar vardır. Çünkü insanların sözlerini hiçe saymak öyle bir

zarardır ki, hukuku tehîr buna muâdil olamaz. Sonra borçlunun söz hürriyeti ve kavli tasarrufunun tenfiziyle alacaklıların hakkını almak arası bulunabilir. Borçlu hapis edilir, borcunu ödemeğe mecbur tutulur. Hapis etme zararı, sözünü hiçe sayma zararından daha hafif kalır. Ve alacaklıların hakkını korumak için hapis etnêek kâfî gelir. Mal kaçırmak için satış yapıp da alacaklıların hakkı zayi' olacağı endişesi yersizdir. Bu vâki değildir. Alacaklılar için böyle mevhum ve gayri vâki bir zulüm endişesi, borçlu için vâki zulmün yapmağa bizi sev-ketmemelidir.

işte âkil ve baliğ olmuş bir kimsenin hürriyeti üzerine titremek, Ebû Hanîfe'ye borçlu kimseyi hacir altına almaktan bile çe-kindirmektedir. Borcunu uzatmakla haksızlığa düşüyor, fakat borcunu ödemeğe mecbur etmek için hapis etmeği kâfî buluyor.

41- Borçlunun Malı Satılır Diyenlere Satılmaz Diyen Ebû Hanîfe'nîn Delilleri

İkinci mes'eleye yâni borcundan Ötürü borçlunun malını satmağa gelince: îmanı Ebû Yusuf'la İmam Muhammed de Cumhur fukahâ ile birlikte diyorlar ki: Alacaklı talep eder ve kadı da emir verirse borçlunun malı satılır, borç bütün malı ister kaplamış olsun ister bütün malı kaplamamış olsun hep birdir.

Bu hususta kendilerine asardan, fıkihtan ve re'yden delil buluyorlar.

a- Asardan buldukları deliller Hz.: Peygamber, borcunu ödemek için Muaz b. Cebel'in mallarını salmıştır. Şöyle ki, Muaz Hazretleri borç içine dalmıştı, Hz. Peygamber de onun mallarını satarak elde edilen parayı alacaklıları arasında borç nisbetine göre taksim etmiştir.

Hiz. Ömer b. Hattâb da borçlarını ödemek için Üseyfi Cühey-ne'nin mallarını satmışır. Bu borçlan hacıları geçmek için almışır. Hiz. Ömer bu hususta şöyle demiştir: «Ey ahâli sakın borca girmeyin. Çünkü borcun "başı gam, sonu üzüntüdür. Üseyfi' Cu-heyne emâneti bir yana bırakarak hacıları geçti, denilmeğe razı oldu. önüne çıkandan borç aldı, borca daldı. Haberiniz olsun, ben onun malını satıyorum, toplanan parayı alacaklıları arasında hisselerine göre taksim edeceğim, kimin onda alacağı varsa gelsin.»^{319[4]}

Hiz. Ömer bu sözleri kalabalık bir Müslüman kitlesi huzurunda söyledi. Eunu kimse inkâr etmedi. Demek borcundan ötürü borçlunun malının satışında ittifakan cevaz var:

b- Fıkıh ve re'ye göre deliller şunlardır. Şöyle bir kaide vardır: Üzerindeki borcu ödemiyen kimsenin naibi, kadı olur. Çünkü Ödenmesi lâzım gelen hakkı ortadan kaldırması lâzımdır. Bu zulmü ortadan kaldırmak için çare malı satmaktır. Onun için kadı malın satılmasını emreder. Böylelikle zulmü kaldırır.

Ebû Hanîfe'nin delilleri: Ma! sahibinin mülkünde mutlak hürriyet sahibi olduğunu göstermek için Kur'ân-ı Kerîm'in umumî esaslarına, Hadîs-i Şeriflere, fıkıh ve kıyas kaidelerine dayanmaktadır.

a- Kur'ân-ı Kerîm'den delili: «Aranızda mallarınızı bâtil voliyile yemeyin. Ancak sizin rızanızla olan, tiarcet suretiyle olanlar başkadır.»

Bu Âyet-i Kerîme sarahaten gösteriyor ki, satışların esası kendi nzasiyle olmaktır. Öyleyse mal sahibinin razı olması lâzımdır. Kadı eğer cebren satış yaparsa bunda rıza yok demektir, öyleyse caiz olmaz.

b- Hadisten delili: Hiz. Peygamber Efendimiz şöyle

^{319[4]} Şems'ül-Eimme Serahsî Mebsut, c. 24, s. 164.

buyurmuştur: «Bir Müslümanın malı kimseye helâl olmaz. Meğer ki kendisi gönül rızasıyla vere.» Halbuki kadı'nın cebren malını satmasına gönlü âsîa razı olmaz.

c- Fıkıh ve re'y kaidelerine göre: Borçludan istenen şey malının satılması değil, borcunu Ödemesidir. Satış, borcunu ödemek için denirse, borcu ödemek için tek çare yalnız satış taayyün etmiş değildir. Başka yollarla da borcu ödenebilir. Satış mademki tek çare olarak taayyün etmiş değildir, öyleyse zulmü kaldırmak için tek çare o değil. Kadı'nın yalnız o çâreye başvurması doğru olmaz. Çünkü Kadı'nın hakkı zulmü kaldırmaktır. Ve onun çarelerini aramaktır. Burada malın satılması tek yoî değil ki, ona gitsin. Borcu ödemeğe mecbur etmek için hapis etme de bir çaredir. Hem bunda ittifak vardır. Eserde bu zikrolunmuştur. Zulmü kaldırmak için hapisten başka bir çare aramağa hacet yok.

Muâz b. Cebel Hadîsine gelince: Ona şöyle cevap verilebilir.

Hz. Peygamber Efendimiz Muâz'ın malını bizzat onun talebi üzerine satmıştır. Çünkü Muâz'ın malı görünüşte borcunu karşılayacak gibi değildi. Borcu çoktu. Hz. Peygamber'den malını onun satmasını istedi, böylece onun bereketi sayesinde borcunu karşılayıp ödenmesini ümid etti. Sonra Muâz'ın bu işe razı olacağı şüphesizdir. Çünkü o, Hz. Peygamber'in satış emrine karşı gelecek değildi.

Hz. Ömer'den rivayet olunan esere gelince: Burada bir satış varsa o sahibinin rızasıyla yapılmış bir satıştır. Yoksa bu satış nev'inden değildir. Çünkü malını alacaklılar arasında taksim etti. Demek bu mal borç cinsinden bir maldı. Bunu yapmak ist* şüphesiz kadı için caiz bir şeydir.

42- Ebü Hanife'nın Görüşlerinin Özeti Ve Gayesi

Borçlunun hacir altına alınması ve kadi'mn onun malını crb-ren s.ıtması hakkında Ebû Hanîfe'nin kendisi için çizdiği yolda yürüdüğünü görüyoruz. Mal sahibi mülkünde tam bir hürriyet sâdetitidir. Hiç bir tasarruftan menolunamaz. Bu men'i kendi menfaati için bile olsa yapılamaz. Çünkü o kendi menfaatini daha iyi bilir. Zira bir insanın sözünü hükümsüz tutup hiçe saymak zararı, onun malından mahrum kalması zararının çok üstündedir, hürriyet her şeyden kıymetlidir.

Mal sahibi başkasının maslahatı uğruna da tasarruftan men-edilmez. Çünkü bu men'i dolayisiyle mal sahibine yapılan zulüm, başkasına olan zulümdan daha çoktur. Çünkü başkasının maruz kaldığı zulmü ortadan kaldırmak için tek çare mâlik'in maî hürriyetini hiçe sayıp hacir etmek, sözlerini heder eylemek değildir. Borcu Ödemenin başka çareleri de bulunur.

D- Her Malik, Mülkünde Tasarrufunda Hürdür

43- Herkes Kendî Mülkünde İstedîği Gîbî Tasarruf Eder

Zâhir-i rivayet kitaplarının^{320[5]} kaydettiklerine göre Ebû Ha-nîfe Hazretlerinin re'yi şöyledir; Her mâlik, mülkünde hürdür, onda dilediği gibi tasarruf eder. Hiç bir kazaî,. adlî kayıd onun tasarrufunu takyid edemez. Mülkünde istemediği bir şey üzerine onu kimse icbar edemez. Ancak zaruret veya ehliyet

^{320[5]} İkinci kısmın, XIV. faslın, 46 Nolu bahsine bak.

noksanlığı do-fayısıyle tasarrufu takyid edilir. Mülkünde tasarruftan onu kimse menetmez, hattâ bundan başkası mutazarrır olsa bile. Ancak mülkünde başkasının aynî bir hakkı varsa, meselâ üst kat sahibiyle alt kat sahibi arasında olduğu gibi, o zaman iş değişir.

Bunun sebebine gelince: Mülkiyetin mânası, mâlik olanın onda tasarruf hususunda elini serbest bırakmak demektir. Menetmek, ancak ona başkasının hakkının teallûk etmesinden doğar. Başkasının aynî bir hakkı mülke teallûk etmezse pek tabîî mâlikî tasarruftan menolunamaz. Bunun üzerinedir ki, bir kimse akarında istediğini yapar, evine kayıtsız şartsız pencere açar, kuyu, çukur kazar, isterse bu, komşunun binasını zayıflatsın; ona bakılmaz. Böyle bir şey yapar da duvar çökerse, tazmin lâzım gelmez. Çünkü c komşusuna tecivüz etmedi. Kendi mülkünde tasarruf etti. Tazmin ancak başkasının hakkına tecavüz olduğu zaman icabeder. Eğer mülkünde tasarruftan menedecek olursak mülkünden istifadesine mâni oluruz, bunda ise mâlike lüzumsuz yere zarar vermek vardır. Çünkü bunda mülkiyetin aslını bozmak vardır. Eğer zarar dolayısıyla mâlik tasarruftan menedilecek olursa mâlik tasarruf hürriyetini kaybeder. Tasarruf hürriyeti, mülkiyetin mânası demektir.

44- Mülkiyette Tasarruf Dînî Vecîbelerle Mukayyettir

İşte mülkiyet hakkı ve tasarruf hürriyeti hakkında Ebû Hanî-fe'nin görüşü böyledir. Bunlara en son noktasına kadar serbestiyet veriyor. Kendi mülkünde mülkiyeti dairesinde tasarruf ederse, mâlikten başkasına olan zararı defî için mahkemenin müdahalesine bile

müsâade etmiyor. Çünkü mülkünde tasarruftur, başkasının onun mülkünde aynî bir hakkı yoktur.

Fakat bunun mânası mal sahibi bir kayıtla mukayyet olmaz demek değildir. Ebû Hanîfe bu takyid hakkını mahkemeye değil, diyanete veriyor. Çünkü din, mülk sahibine komşusuna eza ve cefa yapmamasını emrediyor. Mâlik olduğu şeyi başkasına eziyet vasıtası olarak kullanmamasını vâcib kılıyor. Zira dînî vazife, en iyi surette menetmeğe kâfidir. Mahkeme müdahale etmez derken, komşusuna eziyete asla cevaz vermez. Komşusuna eziyetin dî'nen haram olduğunu söyler. Mahkeme müdahale etmeksizin insanların bu gibi işleri aralarında tesviye etmelerini daha faydalı buluyor. Çünkü menfaatlerinin birbirine bağlı bulunması onları mahkeme kuvvetinden daha kolay doğru yola getirir. Bu hususta hikâye ederler: Bir kimse Ebû Hanîfe'ye gelerek komşusunu kendi hanesinde kazdığı kuyudan şikayette bulundu ve kendi duvarının çökmesinden korktuğunu söyledi, Ebû Hanîfe ona:

— Onun kuyusunun hizasından sen de hanenden kanal kaz, dedi.

Adam öyle yaptı. Kuyusunun suyu çekildi, kurudu. Sahibi de kuruyan kuyuyu doldurdu. Mes'elc de kapandı.

Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe şikâyetçiye müracaatla komşusunu kuyuyu kapatmağa mecbur etmek için uğraşmasını söylemiyor. Ona böyle bir çare gösteriyor ki, kendi mülkünde tasarruf kabilinden bir şeydir. Bu yolda zararı ortadan kaldırıyor. Her iki taraf da eziyetten kurtuluyor. Kötülük, kötülükle öldürülür, selâmete kavuşur.

45- Mûteahhirûna Göre Başkasına Zarar Veren Tasarruflardan Menolunur.

Mâlikin mülkündeki tasarrufu hakkında Ebû Hanîfe'nin re'yi budur. Tasarrufu mülkü dahilinde oldukça başkasına bu tasarruftan dokunan zarar mahkeme hükmiyle kendi takdirleriyle aralarından bu zarar kaldırılmağa çalışır.

Fakat Hanefiyye fukahâsının mûteahhirûnu, fahiş ve aşikâr bir zararla komşusuna zarar veren tasarrufundan mâliki menetmeği müstahsen görmüşlerdir. Çünkü «zarar ve mukabele biz-zarar yoktur...» Hadis-i şerifine uyan budur. Zira mûteahhirûnun bulundukları asırlarda insanlar ihmâl etmeğe başlamıştı. Onlara mahkeme hükümlerini tatbik etmek, böylelikle onân zararı önlemeğe sevk etmek lâzım geldi. Vicdanları onlara bu dinî vazifeyi yaptıramadığından iş zora kaldı. Adalet mercii olan kazaî hükümler, mümkün olduğu kadar şariat ahkâmını tenfîz ederler.

Mahkeme, öyle her zarara müdahale etmez. Fahiş ve aşikâr bir zarar varsa o zaman müdahale eder. Kemal b. Humâm bunu şöyle tarif eder: «Yıkılmağa sebep olan, binayı sarsan, bilkülliye faydalanmaktan çıkaran, ziyanın geîmdsini kapayan, ışık almasını önleme gibi aslî ihtiyaçlara mâni olan şeyler fahiş ve aşikâr zararlardır.»^{321[6]}

Güneş ışınlarına mani olmak, hava yollarını kapamak zarar-ı fahiş sayılmaz. Çünkü böyle de onlardan faydalanmak mümkündür.

Mûteahhirûnun tuttukları yol, îmanı Malîk'in re'yine uygundur. Kâfi, Tehzîb'-ül-î;uruk'ta şöyle diyor:

^{321[6]} Kemâleddin b. Kumam, Feth'ül - Kadir.

«Şüphesiz bir surette herkesçe malûmdur ki, bir kimse bir yere mâlik olursa oraya istediği binayı yapabilir, başkasına zarar vermemek şartıyla binayı dilediği gibi yükseltir. Yine başkasına zarar vermemek şartıyla mülkünde kuyu kazar ve onu istediği kadar derin yapabilir.» Demek t mam Mâlik'e göre mülkten faydalanmak ve onda tasarruf bir şa'rtla mukayyettir; o da: Başkasına zarar vermemek şartı.

E- Vakıf Hakkındaki Görüşleri

46- Vakıf Ariyet Hükmündedir

Ebû Hanîfe kararlaştırdığı fûrû, meselelerinden alınan esas üzere yürümüştür^ Mâlik, mülkünde hiç bir kayıtle mukayyed değildir. Hâkim oira takyid edemez. Mülkünde tasarruftan menoluna-maz(hattâ bu~ tasarrufundan başkasına bâzı zararlar gelse bile karışılmaz. Madem ki din ona başkasına eza ve cefa yapmamağı emrediyor, bu onun dînî duygusuna bırakılır, hâkimin menetmesiyle olmaz.

Madem ki kaza onu takyid etmiyor, öyle ise kendisi de tasarrufunu takyid etmez. Binaenaleyh yaptığı vakıf, ne kendisi, ne de mirasçıları hakkında lâzım bir vakıf olmaz. Bu itibarla onun katında vakıf ariyet hükmündedir. Vakıf ona göre de caizdir. îsâf sahibi bunı şöyle tasrih eder: Sahih olan, vakıf hepsine göre caizdir. İhtilâf vakfın lüzum ve ademi lüzumundadır. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf, ariyetin caiz olduğu gibi caizdir. Rakabesi vâkfın mülkü hükmünde kalmakla beraber, geliri ve hâsılatı vakıf cihetine sarfolu-nur. Vâkıf sağlığında vakıfıdan dönerse kerahetle beraber

caiz olur.»^{322[7]}

Bedâyi' sahibi Kâsânî'ye göre vakıf Ebû Hanîfe indinde nezir = adak gibi vâcib olur: «Vakfın caiz olmasında ulema arasında ihtilâf yoktur. Sağ oldukça iasadduk etmek lâzımdır. Hattâ bir kimse evini veya arazisini vakfetsef evin ve arazinin gelirini tasadduk etmesi lâzımdır. Çünkü bunları vakfetmek, gelirini tasaddut etmeği adamak demektir.»^{323[8]}

Bedâyi' sahibinin dedikleriyê İs'af sahibinin dedikleri arasım bulmak şöyle olur. Bedayi' sahibi bu vücudu din bakımından zikrediyor, vakıf bir hayır cihetine yapılmıştır. İs'âf sahibi ise vakfın caiz olmasını kaza bakımından zikrediyor. Her iki halde de Ebû Hanîfe'ye göre vakıf, mâliki takyid etmez, onu tasarruftan mencl-mez Dilediği gibi yapar. Çünkü rakabe onun mülkünden çıkmamıştır. Onda Şer'î tasarruf yapmakta serbesttir

47- Vakfın Lüzumuna Kail Olmayan Ebû Hanîfe'nin Delilleri

Görülüyor ki Ebû Hanîfe burada da esas prensibi üzere yürümektedir: Mâlik, elinde olan mülkünde hürdür, onun tasarrufunu ne başkası, ne de kendisi asla bir kayıt altına alamaz.

Vakıfta vâkıfın Takabe tasarrufundan menolunmıyacağı hususundaki görüşüne naklî ve aklî deliller göstermektedir.

a- Nakli deliller şunlardır: Tahâvî, Abdullah b. Abbas'dan şunu rivayet ediyor: Ibn-i Abbas diyor ki: «Nisa Sûresi nazil olup da orada ferâiz ve mîras hükümleri bildirildikten sonra Resûlul-lah'ı şöyle

^{322[7]} İs'âf isimli vakıf kitabı.

^{323[8]} Kâsânî, Bedâyi', vakıf bahsi.

derken işittim: «Vakıftan nehyolundu.» Tahavî, îbn-i Abbas'dan naklediyor: Ferâiz Âyeti nazil olduğundan Hz. Peygamber: «Allah'ın ferâizinden hapis etmek yoktur.» buyurmuştur. Şüphesiz ki mâliki, malının rakabesinde tasarruftan menetmekte ve malı vakfederek veresiye intikaline manî olmakta Allah'ın ferâizinden bahsetmek vardır.

b- Yine îbn-i Abbas'dan rivayet olunur: Hz. Ömer kendi vakfı hakkında şöyle demiştir: «Eğer bu vakfımı Hz. Peygamber'e anmamış olsaydım, ondan dönerdim.» Bundan anlaşılıyor ki, vakıftan riicû, olabiliyor. Vakıf rakabede tasarruftan menetmiyor. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bıraktığı bir işten ayrılmış olmamak için vakfından rücû, etmek istememiştir. Resûlullah'a olan sevgisinden ve itaatından O'nun ikrar ettiği şeyden vaz geçmeği uygun bulmamıştır.

c- Malı vakıf yoluyla hapsedip tasarruftan alıkoymakta mukarrer fıkıh kaidelerine karşı gelmek vardır; çünkü şu kaide fıkıhça mukarrerdir:

1- Mülkiyet satış, hibe, rehin gibi tasarrufları ve her türlü islefi gelirlendirme hürriyetini icabeder. Hürriyeti meneden her tasarruf, sarih bir şer'î nas bulunmadıkça, bâtıldır. Çünkü bu lâzım, melzûm olan iki şeyi birbirinden koparmak olur.

2- Birşey bir kimsenin mülkine girdi mi, onun mülkiyetinden mâliksîz olarak çıkmaz.

Tasarrufu meneden vakıfta ise bu iki kaideyi bozmak vardır. Çünkü bizler, îmam Mâlik'in ve Şîa îmamiye fırkasının dedikleri gibi, vakıf, vâkfın mülkünde durmaktadır, dersek, bu birinci kaideye aykırı düşer. Çünkü bu Öyle bir mülkiyet ki eseri yok. Şayet bu mâliki olmaksızın mülkten çıkmak olursa, bu da ikinci kaideye aykırıdır. Burada vakfın Allah'ın mülkü olmak üzere bahsedilir denilmesine itibar olunmaz. Çünkü her

şey Allahu Teâlâ'mn mül-kündedir. Bizim burada bildiğimiz mülkiyet; satış hibe, rehim gibi tasarruf hürriyetini iktiza eden, miras hakkı olarak mirasçılara intikal eden mülkiyettir. Bu işlerinse cümlesi Allah'a nisbet olunmaz, îmam Ebû Yusuf ve îmam-ı Muhammed'in: Vakıfta mülkiyet Allah'ındır, demeleri mecaz voliyledir, bu söz fikhî bir hakikat değildir, ancak mülkiyet Allah'ındır, demekten maksad mülkiyet Beyt'ül-malmdır, denirse o başka. Fakat bunu tasrih eden var mı, bilmiyoruz. Ancak bu söz de batıldır. Çünkü vakıflar Bey-tülmâlin masraflariyte mukayyed değildir, öyle ise vakıf beytül-rr.âlin mülküdür veya Allah'ın mülküdür demek, Bcytüîmâlin, mülküdür demek manasınadır denemez. Sonra vakfın mütevellisi-nin vakfı satmağa hakkı yoktur, öyle ise bu mülkiyetin mânası da yoktur.

48- Vakfın Lüzumuna Kaî, Olan Cumhur Fukahâ'nın Delilleri

Cumhur fukahâyâ muhalif olarak Ebû Hanîfe'nin re'yini is-bat edici deliller bunlardır. Şimdi de Cumhur fukahânın delillerini, zikredelim: Onlar bir çok âsârı delil getirmektedir. Başta Hz. Ömer vakfı gelir ki, bunu Hz. Peygamber'in işaretiyle yapmıştır. Diğer Ashabın vakıfları da bu meyandadır. Hz. Câbir bu hususta şöyle diyor: «Mâlî kudreti olan Ashabdan hiç bir kişi yoktur ki, vakıf yapmış olmasın.» îmam Şâîfi de Kitâb'ül-Um'de diyor ki: «Muhacirlerden ve Ensârdan bir çoklarının vakıfları olduğunu biliyoruz. Onlardan çoğunun evlâtları ve aileleri bu vakıfları devam ettirdiler. Bunu umum böylece nakletti, kimse ihtilâfa düşmedi. Bizde Medine'de ve Mekke'de olanların çoğu böyledir. Eskidenberi Müslümanlar sadaka ve vakıf

yaparlar. Bu hususta Hadîs nakline girişmek bir külfet olur.»

Ebû Yusuf'la Muhammed'in vakfa ait sözlerini fıkıhtan delillerle teyid ederler: Bir şeyin maliksiz olarak mülkten çıkmasını şeriat kabul ediyor. Nasıl ki köle âzâd etmek de böyledir. Zira köle âzâd etmek, memlûk olan bir rakabeyi kölenin şahsını mâliksiz olarak mülkten çıkarmaktan başka birşey değildir.

Fakat vakfı, köle âzâd eimeğe kıyas etmek doğru bir kıyas değildir. Çünkü Ebû Yusuf'la Muhammed'in dediklerine göre vakıfta mâlik olunmak sâından olan bir şeyi mülkten çıkarmak var. Vakfolunan mal, mülkiyete giren bir şeydir. Satılır, alınır, hibe olunur, vakfolununca mâliksiz olarak mülkten çıkıyor. Âzâd etmek ise bir insandan kölelik bağıını koparmak, onu serbest bırakmak demektir, tnsanın şanı mâlik olunmamak, kimsenin mülkiyeti altına girmemektir. Kölelik arızî bir şeydir. Sonradan insana gelmiştir. Azâd etme insandaki kölelik bağıını koparıp atıyor, onu asıl olan hürriyetine kavuşturuyor. Vakıfta bir şeyi aslından çıkarmak var. Azâd etmekde ise, aslına götürmek var. Arada fark zahirdir. Bu ona kıyas olunamaz.

49- Ebû Hanîfe Vakıf Hakkında Niçin Bu Görüşe Sahipti?

İşte Ebû Hanîfe'nin vakıf hakkındaki görüşü böyledir. Baktı ki, vakıf mâlikin mülkünden tasarruftan meneden bir bağ gibi, onu fikhî esaslara uygun bulmadı, kendi görüşünü teyid eden eserler buldu. Fukahâ bu eserler hakkında nasıl söz ederlerse etsinler, bunlar onun nazarında üstün delillerdir, çünkü râvileri mevsuktur. Hür ve üstün akliyle, bunları, bunlara muarız olan

eserler tercih elti. Bu deliller, onun her mâlike mutlak hürriyet verme, malını idarede serbest olma görüşüne uygun geldiler. Şeriatın verdiği her türlü tasarrufu yapmada mal sahibi serbesttir. Ancak tevil kabul etmez sarîh ve muhkem kayıtlar onun tasarrufunu bir kayıt altına alabilir.

50-Ebû Hanîfe'nin Bu Görüşlerinin Özeti

İşte fıkhn muhtelif bablarmdan bazı örnekler gösterdik. Bunlar mevzularının başka başka olması, dağınık mes'elelere temas etmesiyle beraber bunlarda hepsini bir gaye altına toplıyan lek bir düşüncenin hâkim olduğunu görüyoruz. O da: Mümkün olduğu kadar şahsın hürriyetini korumak ve hür, balığ olan kimsenin tasarruflarını imkân dahilinde nafız ve muteber addetmektedir. Tasarrufları mülkü hududunda ve kendi umuri içinde oldukça ona kimsenin müdahale etmeğe hakkı yoktur. Mâlik olduğu mülkine kazaî makamlar da karışamaz.

Kadın izdivacında serbesttir, eğer bu izdivaç ailenin şeref ve sâına dokunursa o zaman velîlerinin müdahale hakkı vardır.

Kendisine denk ve münasip olmiyan biriyle evlenerek aile şerefini haleldar ederse, o vakit velîleri işe kanşır.

Sefîh olan kimse hacir altına alınmaz, çünkü malında hürriyet sahibidir. Malındaki tasarruflarının mes'uliyetini o taşır, tyi idare ederse faydası keridinef fena idare ederse zarar da kendisine aittir.

Borçlu olan kimse de hacir altına alınmaz. Onun malına kimse el koyamaz.-Fakat borcunu ödemeğe zorlanır. Ödemek için her çareye ve icbara baş vurulur, hapis olunur. Fakat ne alacaklılar, ne de Kadı onun malına el koymak hakkına sahip değildirler. Onların

yapabilecekleri şey, haklar zayı olmasın diye borçluyu, borcunu

ödemeye mecbur etmek, borcun ödenmesine çalışmaktır. Bundan ileri gidemezler.

Mâlîki mülkündeki tasarrufunda hiç bir şey takyid edemez. Hattâ kendisi kendini takyid edemez. Çünkü mülkiyet hakkı demek, tasarruf hakkı demektir. Mâl i k oldukça tasarruf edecek odur, lâzım melzûmdan koparılıp ayrılamaz, tasarruf da mülkiyetten ayrılmaz.

FASIL: 26

HÎLE-İ ŞER'İYYELER MES'ELESİ

51- Ebû Hanîfe'nin Kttab'ül-Hıyel Adlı Bir Eseri Yoktur

Ulemanın ekserisi, Ebû Hanîfe'den bir takım fıkıh hileler, çareler naklolunduğunu söylemektedirler. Dara düşüp sıkışanlara bunlarla fetva verirmiş, onları şer'an mukarrer kaidelere uygun bir- fıkıh hükmü ile darlıktan kurtarmağa çahşırlarmış. Menakıb kitapları, onun bu kabil darda kalanlara çıkış yolu gösteren mes'e-îelcrini naklederler. Bunların bir kısmı yemine ve nezirlere aittir, başka mevzuda olanları da vardır.

Bazıları Ebû Hanîfe'nin hilelere ait bir kitabı olduğunu iddia ederler. Güya bu kilaptaki'crlc halka şeriat ahkâmından ve fıkıh kayıtlarından kurtulmaları için yol göstermiş. Hattâ Abdullah b. Mübâick'in şöyle dediği rivayet olunuyor:

«Her kimin nezdinde Ebû Tîanîfe'nin (Kitab'ül Hıyel) olup da onu kullanır, onunla fetva verirse; onun hücceti

bâtıl olur, karısı ondan boş düşer.» Yine İbn-i Mübârek'in şöyle dediği nakl olunur: «Her kim Ebû Hanîfe'nin (Kitab'ül-Hıyel)'ine bakarsa Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını da haram etmiş olur.»

Fakat, ortada böyle bir kitap yoktur. Şimdiye kadar böyle bir kitap bulunmamıştır. Ortada kitap yok ki, onu inceleyip bu hilelerin neler olduğunu, nerelere kadar uzandığını bilelim. Bunlar bazı mezheb takdiyatının darlıklarını genişletmek ve din güçlük değil, kolaylık olması itibarıyla kolaylık için şariat dairesinden çıkmamak şartıyla bazı hükümler vermek suretiyle yapılmış şeyler midir? Yoksa dine karşı gelip din ahkâmından kaçıp kurtulmak için kapı açmak ve şariat vecibelerini yerine getirmeyip, bu dünyada ahkâmı iskat etmek kabilinden midir?

Böyle bir kitap bulamadık. Onun için Ebû Hanîfe'nin dediği iddia olunan hileleri öğrenmek hususunda itimad edilecek bir kaynak ortada yoktur.

Böyle bir kitabın ortada bulunmaması, yukarıda da anlattığımız veçhile, Ebû Hanîfe zaten fıkha ait bir eser yazmayıp talebelerinin ondan bâzı notlar tuttuğu bir gerçek olması, bütün bunlar bize, Ebû Hanîfe'nin bu isimde bir kitap yazmadığı hükmünü verdiriyor. Bizim bu hükmümüzü takviye edici ve böyle bir kitap yazmış olduğu iddiasını çürütücü bir cihet de şudur: Kendisinden yukarıdaki sözler rivayet olunan Abdullah b. Mübarek, Ebû Hanîfe'yi hakkiyle takdir eden talebelerindendir Şam'da Ev-zâî'ye, Ebû Hanîfe'nin re'ylarını kıymetini, fıkhıdaki mevkinin anlatan odur. Mekke'de Dâr'ül-Hayyâtîn'de buluşup görüşmelerini temin eden, yukarıda geçtiği gibi, aralarında münazara cereyan ederken bulunan odur. Ebû Hanîfe'ye gönülden bu kadar bağlı olan ve hattâ «ilmin sözü» diye vasıflandıran Abdullah b. Mübarek, sonradan kalkıp

da: «Kim ki Ebû Hanîfe'nin Kitab'ül-Hıyel'ine bakarsa Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını haram etmiş olur.» der mi? Hayır hayır, bu olamaz. Mademki durum böyledir. Bu sözün ona nisbeti değildir. Böylelikle Ebû Hanîfe'nin (Kitab'ül-Hıyel) adlı bir eseri olduğu dâvası temelinden çöker. Çünkü bu dâvanın temeli bu rivayettir, iddia buna dayanmaktadır. Halbuki bunun boş bir iddia olduğu Abdullah b. Mübârek'in diğer sabit sözleriyle meydana çıkmış bulunuyor

52- İmam Muhammed'tn Bu İsimde Bîr Kitabı Olup Olmadığı Mes'elesî

Ebû Hanîfe'nin hilei şer'iyeye dair bir kitabı olmadığı sabit bir hakikattir. Fakat talebesi İmam Muhammed'in bu mevzuda bir kitabı olduğunu görüyoruz. Belki de bunda Hanîfe'nin halka kolaylık olsun, güçlük olmasın diye çıkardığı bazı hükümleri rivayet etmiş olabilir.

Bu kitabın îmam Muhammed'e nisbeti birinci asırdanberi etrafında şüphe uyanan bir'mes'eledir. İmam Muhammed'in talebesi bile bu kitabın ona nisbetini kabuî etmekler. Ebû Süleyman Cüzcânî bu kitabın îmam Muhammed'in olduğunu inkâr ediyor ve şöyle diyor: «Birisi İmam Muhammed Hıyel adlı bir kitap yazdı, derse onu tasdik etme, ona inanma. İnsanların elinde olanı Bağdad sahafları toplamıştır. Cahiller bunları, küçük düşürmek için bizim ulemamıza nisbet ediyorlar. Nasıl olur da imam Muhammed, eserlerinden birine böyle cahillerin işine yarayacak bir isim verebilir? Bu hiç olur mu?»^{324[1]}

Ebû Süleyman, imam Muhammed'in talebesüdüdür.

^{324[1]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 209.

Üstadı imam Muhammed'in bu isimde bir kitabı olduğunu böyle şiddetle inkâr ediyor, elbette bu inkârı muteber tutulur. Fakat İmam Muhammed'in talebesinden diğer bir ikincisi, Ebû Hafs bu kitabı üstadına nisbet eder. Onun eseri olduğunu söyler. Serahsî de bu sonuncusunu tercih edip daha doğru olan budur, diyor.^{325[2]}

Şems'ül-Eimme Serahsî'nin bu terc'hine bir muhalefetimiz yok. Fakat içimizden bir ses yükseliyor: Bizzat İmam Muhammed'in talebesinden biri bu kitabın üstadına nisbetini inkâr ediyor, onun Bağdad sahaflarının toplaması olduğunu söylüyor, vakıa diğer bir talebesi bu nisbeti kabul ediyor. Biz bu hakikati meydana çıkarmak ihtiyacını duyuyoruz.

Talebesi Ebû Süleyman, İmam Muhammed'in bu isimde bir eseri olmasını uzak buluyor. Yalnız bu kadarla iktifa etse, Ebû Süleyman bu ismi tmm Muhammed'in verdiğini inkâr ediyor, derdik. O eserde toplanan malûmatın nisbeti sahih kalabilirdi. Ebû Hafs o mes'elelerin toplandığı bu isim verilmesi münâsip olacağını düşünmüş ve bu ismi o vermiş olabilirdi. Fakat Ebû Süleyman eserin içindeki malûmatın Bağdad sahafları tarafından toplanmış şeyler olduğunu tasrih ediyor. Demek böyle bir te'life imkân kalmıyor. Bu takdirde biz de Ebû Süleyman gibi bu eserin Bağdad sahaflarının toplaması olduğunu söylüyoruz. Kitapdaki malûmatı topladılar. Bunlar kulaktan kulağa imam Muhammed'e nisbet olunmağa başladı, bu nisbetten istifade ederek onu talebesinden biri olan Ebû Hafs'a arzettiler. O da içindeki malûmatın kendisinin hocasından duyduklarına uygun olduğunu görerek bunları kabul etti ve ikrar eyledi. Böylelikle bu eser

^{325[2]} Hassaf, Hiyel ve Meharic, Şaht tab'ı.

imam Muhammed'e Ebû Hafs tarafından nisbet edilmiş oldu. Bu suretle o da onun üstadından naklettikleri arasına girmiş oldu. Ancak böylelikle imam Muhammed'in iki talebesinin bu sözlerinin arasını birleştirmek kabil oluyor. Gönül buna biraz yatışıyor.

53- İki Kitabın İncelenmesinden Çıkan Netice

İmam Muhammed'den böyle bir (Kitab'ül-Hıyel) rivayet olunuyor. Eserin ona nisbeti hakkında söylenenleri nakletmiş bulunuyoruz. Bu nisbet tercih ediliyor. Bu (Kitab'ül-Hıyel) müstakil bir haU de bulunmuştur. Hâkim Şehîd bunu El-Kâfî unvanlı eserinde ihtisar etmiştir. Şems'ül-Eimme Serahsî de Mabsut'da bunu şerheylemiştir. Eserin tımm Muhammed'e nisbetinin sıhhat derecesi ne olursa olsun, ondaki malûmat Ebû Hanîfe'nin ashabı arasında geçen hilelerin nev'ilerini bize açıklamakta ve Ebû Hanîfe'nin güçlüklerden çıkmak için bulduğu yolları göstermekte olup bunları ondan talebeleri almışlar ve onların benzeri mes'eleleri onlara göre işlemişlerdir. Ah-med Hassâf'ın da böyle bir hîle kitabı nakl olunmaktadır. O, İmam Muhammed'in kitabından daha geniştir. Onda daha çok mcs'eîfe var-ır. O her nevi' hîle suretlerini beyan etmektedir.

Bu iki kitapta onları incelemek bize Ebû Hanîfe'nin bulduğu hilelerin = çârelerin hangi nevi'den olduğunu göstermektedir: Haram olan şeyleri helâl eden, yoksa güç olanlara kolaylık gösteren nevi' mi? Veya bunlar hukukuna ihtiyat ve şeriatte genişlik kabilinden mi, yoksa zahirî amellerle şeriatın gayesini ihmal etmeğe birer vesîle midirler? Daha umumî bir tabirle: Bu iki kitabı incelemek Ebû Hanîfe indindeki hilelerin mânasını açıklayacaktır.

54- Hîle Ne Demektîr? İbn-T Kayyim'ın Hîle-yî Üç Neve Taksimi

Bu iki kitapta onları Öğrenmeğe başlamadan önce, veya daha umum bir sözle Ebû Hanîfe'den naklolunan Mirleri tanımağa girişmeden evvel, mütekaddimîn ve müteahhîrîn fukahâ Örfünde (hîle) kelimesinin mânasını ve nelere denildiğini beyan edelim:

İbn-i Kayyim Cevziye, fukahâmın hîle nâmını verdiği "şeyleri üç kısma ayırıyor:

1. Kısım : Haddizatında haram olan bir şeye ulaşmak için gizli yollardan gitmek, işe şeklen şer'î bir mâhiyet vermek, zahiren şer'î naslan tatbik eder görünmek, maksat haram olan o şeyi ki-lab'a uydurup işlemektir, insanların mallarını bâtil yoldan almak için yapılan hîleler, şer'î olmiyan birşeye şer'î imiş mahiyetini verip işlenen hileler; muhallinin hülle nikâhı yapması bu kabildendir. Nikâh akdi yapılırken âkil ve baliğ olduğu halde kadının nî-kâhmi feshettirmek için velîsine izin vermediğini iddia ederek hileye sapması, akdi feshettirmek için bâyi'in akid yapılırken mala mâlik olmadığını, asıl mâlikin akde izin vermediğini iddia edelek hîle yapması, İbn-i Kayyim'e göre, hep bu kabildendir.

İbn-i Kayyim bu kısım hakkında şöyle diyor: «Bunlar ve bunlara benzer hilelerin büyük günah ve en çirkin haram şeylerden olduğunda bir Müslüman asla şüphe etmez. Bunlar Allah'ın diniyle oynamak, onu eğlence yerine koymaktır. Bunlar haddizatında yalan ve iftira olduklarından bizzat haramdır.. Sonra maksat ve gaye bakımından da haramdırlar: Zira bir hakkı iptal etmek

mak-sadiyle yapıyorlar.»^{326[3]}

Bir halıkı iptal etmek için vesile olarak kullanılan her hîle haramdır. Hattâ o vesile haddizatında helâl olsa bile, hakkı iptal ettiğinden haram olur. Bazan hilenin zâtı haramdır, çünkü yalandır, iftiradır. Fakat bir hakkı isbat, bâtilı red için ondan başta çare yoktur. Nasıl ki bir kimse üzerinde sabit bir hakkı inkâr ediyor, onu isbat edecek olan beyyinedir, şahit olacak beyyine de yok. O zaman hileye baş vurulsa, bu hîle caiz sayılır mı? Çünkü maksat helâl. Fakat vasıta haram bir şey. Gayenin meşru olması vasıtayı da meşru kılar mı? Karşı taraf bâtila baş vurur hakkı inkâr ederken, hakkı isbat için bâtil kullanılır mı? İbn-i Kayyım buna şöyle cevap veriyor: «Burada gaye değil, vasıta dolayısıyla günahdır, tşte bu gibi hususlar İçin şu İladîs-i şerif söylenmiştir: , «Emaneti sana emniyet edene öde, sana hıyanet edene ren hıyanet etme.»

2. Kısım: Hîle meşrudur, onun götürdüğü netice de meşru' bir iştir. Hîle burada ondan zahiren maksud olan gayeye bir ve-sîle olarak kullanılır. Şâir'in vazettiği bütün sebepler, şer'î icapları yerine getirmeğe vasıta olan şeylerin cümlesi bu nev'e girer. Bu çerçeve dahilindeki hileler şer'î esbabı helâl kazanca vasıta yapıyla ve onları bu güzel maksatta son gayesine kadar kullanmakla olur. Bu gayet güzel bir tedbir olup yapan medhe lâıyk sayılır, zernme değil. Böyle bîr şeyle fetva veren kimse hâlis helâl olan bir şeye fetva vermiş olur. Bunlar öyle güzel şeylerdir ki, fukahâ-mn tarifine göre, bence bunlar hîleden bile sayılmamalıdır.

3. Kısım: Bir hakkı isbat etmek veya zulmü gidermek üzere bu iş için konulmamış olan mubah bir yoldan çare aramaktır. Burada vasıta mubahtır, fakat bu iş için

^{326[3]} İbn-i Kayyım Cevzî, İlm'ül-Muvakkıın, c. III, s. 394.

değil, başka bir iş için mevzudur. Burada doğru maksat için ondan istifade olunmak isteniyor. Bu iş için konulmuş, fakat farkına vastılamayacak bir vasıta da olabilir. Bu kısım hîle ile bundan önceki ikinci kısım arasında' fârt vardır. Onda vasıta yapılan şey zahiren maksada götüren bjr şeydir, o yola piren mahut bir yol tutmuş sayılır. Bu ki-sırnda ise vasıta başka bir şeye götürmek üzere mevzudur, veya gayet kapalıdır. O yolu tutarak mevzu olmıyan bir şeye varılır. Bunun misâli şudur: Bir kimse iki serte müddetle bir ev kir alıyor. Bu müddet zarfında mûicren ona gadrederek: tcâra vermek hakkı olmadığını veya ondan önce başkası tarafından kiralanmış bulunduğunu ileri sürerek gayri meşru' yollarla îcâra feshetmek istemesinden korkuyor. Bunun için ihtiyatla hareket ederek müstecir, kâr ettiği şey için teminat verir. îcârda bir müstahlık çıkar veya fâsid olduğu anlaşılırsa parasını ister.»^{327[4]}

55- Hanefiyye Mezhebi İmamlarından Mütেকaddlmîn Hileleri Hangî Nev'idendir?

Ebû Hanîfe'ye nisbet olunan hîle nevi'lerini, ondan bu fıkıh tarzını alan ashabının buldukları çareleri doğru tanımamız için bunu bilmeliyiz. Acaba bunlar: Helâl ve haram seçmiyerek şân'ın maksadını yıkan, teşrî, etmiş olduğu ahkâmla, yaptığı tekâlifte gütmüş olduğu yüksek gayeleri bozan nevi'den mi? Yoksa şer'in gözet-tiği maksatları kolaylaştırmak, yoluna fikhî kayıtlar durmaksızın şer'î haklara kolayca ulaşmak yollarını göstermek kabilinden midir? Zira bâzı ahvalde bu gayelere ulaşmak güç olur* Hileler bu halde o

^{327[4]} İbn-i Kayyim Cevzî, İ'lâm'ü-Muvakkûn c. III, s. 394.

kayıtları, bağlan .kaldırmak kabilinden sayılır ,bazan bir mezhebin bazı fikhî şartlarının harfiyen inceden inceye tatbiki, haksızlığı veya bazı hakların zâyî, olmasını mûcib olabilir. Halbuki İslâ-mın ridâyetine uygun olarak hukukun gerçekleşmesi lâzımdır...

Ahmet Hassâf'ın (Kitab'ül-Hıyal ve'l-Mehâric)'i ile İmam Mu-hammed'e nisbet olunan Kitâb'ül-Hiyel'i dikkatle inceleyince şu neticeye varılıyor ki, Hanefiyye mezheb imamlarının hileleri birinci nevi'den değil, ikinci nevi'dendir. Yâni yukarıda beyan ettiğimiz İbn-i Kayyim'in kaydettiği hîle kısımlarından üçüncü kısımdandır. Bunlar bir hakkı yerine getirmek veya bir zulmü defetmek için mubah bâian yolda bulunmuş çarelerdir. Bu yol o maksat için gösterilmiş değildir, fakat o maksada ulaştıncıdu.

56- Fukaha, İbâdet Mes'elelerinde Asla Hîle Yolu Göstermemişlerdir

Naklolunan bu hileleri taksime başlamazdan Önce bir mülâhazayı kaydetmek istiyoruz ki, o yukarıda belirttiğimiz cihetin doğruluğunu göstermektedir. O mülâhaza şudur: Bu iki kitaptaki hîleler arasında ibâdetler babında tek bir hîle bulamadık. Yalnız zekât hakkında bir hîle var ki, onu da zikredeceğiz. İbâdetleri, bu imamlardan naklolunan hîleler çerçevesi dışında bırakmak gösteriyor ki, onlar bu hileleriyle şer'îH maksatlarına karşı gelmek ve tekâlifin zevahirine uymak gibi bir gaye gütmедiler. Çünkü ibâdetlerin esası niyettir. İbâdetler niyetlere bağlıdır. Niyeti Allah bilir. İbâdet Allah ile kulu arasındadır. Onun hesabım Allah tutar*' Allah her şeyi bilicidir; onları olduğu gibi haber verir. Ne yerde, ne gökte O'nun ilminden zerre mikdarı birşey kaçmaz. D'nun

ilmi her şeyi sarmıştır, ibâdetde hak olan kul ile Tanrısı arasındadır. Kulun niyetine göre ibâdetin mükâfatını verecek olan Allah'tır. Bu işe hîle karışmaz. Hicreti, Allah ve Resulü için olanın hicreti, Allah ve Resûlnedir. Hicreti evleneceği bir kadın veya elde edeceği bir dünyalık için ise eline geçecek odur. İşte böylece ibâdetlerde niyetin dışına çıkılmaz. İbâdet niyete göredir. Bunlar hileye girmez.

Zekâta dair naklolunan tek bir hileye gelince; o da umurun en doğru olanını, yüksek maksadını araştırma nev'indedir, alelade bir hîle değildir. O da şudur: Bir kimsenin bir adama borcu olsa, alacaklı zekât vermeğe bu borçludan daha lâyıkı bulama-sa, ondaki alacağına mahsuben zekâtım ona vermek istese nasıl yapılır? Burada bâzı fıkıh şartları, onun şariat maksadına uygun olan gayesine bir sed gibi karşı çıkıyor. Maksadı muhtaca zekât vermek, fakat fıkıh şartına göre zekâta müstahak olan fakire zekâtı teslim ederken, niyet etmek lâzımdır. Burada böyle bir niyet yok, çünkü teslim yok. Hassâf bunun hilesini, çaresini anlatıyor:

«Bir adamın bir fakirde alacak parası olsa, bu alacağına bedel o fakire zekâtını verip o parayı zekâtına mahsup etmek istese, buna ne dersin? Bu zekâta sayılmaz, dedi. Bunun yolu nasıldır? dedim. Şöyle cevap verdi: Bunun yolu şöyledir: Borçlu olan kimseye, sana olan borcu mikdarı bir para verirsin, bunu zekâttan hesap edersin, borçlu bunu aldıktan sonra borcuna mahsuben sana verirse bunda bir beis yoktur. Borçluya verdiği parayı zekâttan saymakla zekâtını ödemiş olursun. Borçlu olan kimsenin eğer or tağı varsa, yâni iki kişiye borçlu ise zekât olarak verdiği paranır yansım diğer alacaklıların almasından endişe ederse o zaman şöy le yapılır: Borçlu olan kimse alacaklıya borcu kadar bir

para hi be eder, alacaklı parayı kabzettikten sonra borçluya iade eder ve bunu zekâtından sayar, zekâtım vermiş olur. Sonra onu borcun dan ibra eder, o da borcundan kurtulur, ortağı buna karış maz.»^{328[5]}

57- Hilelerîn Dört Kısım Olduğu

Bu mülâhazayı burada kaydetmekten maksadımız, Hanefiyye mezhebinin ilk imamları hile yaparken bununla bir teklifi ortadan kaldırmak, Allah'ın emrinden kaçınmak istemediklerini göstermek istiyoruz. Onlar şeriatın ahkâmını zahiren tatbik eder görünüp de içlerinden o ahkâmın meşruiyetini ve hikmetini bozacak, yüksek gayelerini saracak gi?li bir maksat ve niyet gözetmiş değildirler. Hileleri dînin ruhuna aykırı değildir.

îmam Muhammed'in ve Hassaf'ın kitaplarında naklolunan hileleri dikkâtle gözden geçirip inceleyecek olursak bu hileleri dorl nevi' altında toplamak kabildir:

1- Yemine, nezire ait olanlar; ekserisi talâk yeminleri hakkındadır.

2- Akidîcre dair sorulan suallere müftünün yol gösterir ce-vuplan. Bunlardan maksat, ileride herhangi bir haklı zayı olmasın diye ihtiyat kabilinden işi teminat altına almaktır. Veya akid sebebiyle hor hangi bir zarara uğramaktan kaçınmaktır.

^{328[5]} Ahmet Haarâf, El-Hiyel ve'l-Mehâric, s. 103, Y. Şaht tab'ı Almar ya. Bu son surete göre fakir olan borçlunun iki kimseye borcu vardır. Alacağı nisbetinde zekât verince diğer alacaklı da bu paraya ortak çıkar o da alacağı nisbetinde hisse alır. Zekât veren ise kendi alacağına mahsuben vermek istiyor. Bunun için hibe yoluna gidilir, alacaklı da borcundan ona ibra eder. Hassâf, zekâta şu hileyi de zikreder:

1-Malı oîmiyan bir fakirin kefeni için zekâtından vermek istese, zekâtı teslim şartı bulunmadığından bu olmaz. Bunun hilesi şudur: Zekâtı ölü. ün ehline verir, onlar da bunu kefen almak için sarfederler.

2- Mescid inşasına zekâtından vermek istese teslim bulunmadığından zekât sa::it olmaz. Fakat zekâtı olan parayı oranın ful.ahâsına verir, or. lar da mescidin ir,şrs;na sarfederler. Haösân, ihtiyatlı hareket ederek diyor ki: Fukaraya verse onlar da camiin inşasına verseler bunda beis yoktur. Parayı verirken: Bu cami içindir demez, bu size. zekâtür, der, olur biter.»

3- Âkidlerin meşru, olan, günah sayılmıyan maksatları ile akidlerin sıhhati için fufcahânın ileri sürdükleri şartlar ve kayıt-^ lar arasını fe'lif edip onları birleştirmek.

4- Fıkıhta muharrer prensipleri korumak için kurulan bâzı kaidelerin araya girip engellediği sabit hakları elde etmek için yol göstermek ve ahkâm-i şer'iyeye ile insanların oynamasını menetmek İçin çareleri bildirmek, işte fukahâ hileleri bu gibi maksatlarla ortaya çıkarmışlardır.

58- Yeminlerden Kurtulmak İçin Bulunan Çareler Ve Mîsâllerî

Birinci kısım yeminlere dair hileler olup bunlar pek çoktur. Bunların içinde Ebû Hanîfe'den rivayeti sabit olanlar da vardır. Bu hilelerden maksat, kızgınlık haliyle yapılan yeminlerden kurtulmak için şer'î bir çare bulmaktır. Çünkü yeminde ısrar etmekle güçlük çıkar. Yeminden kurtulmak için böyle bir çare aramaktan başka yol yoktur. Zira yeminler çok defa kızgınlık hâlinde kendini tutamıyarak öfkeyle yapılır. Şöyle yapacağım, böyle yapmazsam şöyle olsun gibi galiz yeminler verir. Öfkesi geçip, aklı başına gelince yaptığına pişman olur, fakat iş işten geçmiştir. Kendi başını dara soktuğuna nedamet getirir.

Bâzan talâka yemin eder, yeminden dönerse talâk vukûbula-cak, talâka yemin dört mezheb fukahâsı arasında da muteberdir. Yeminde devam ederse karısından ayrılmak var, yemini nazarı itibare almazsa haram işlemiş olacak. İşte burada fukahânın hîle adını verdikleri çare imdada yetişiyor. Bu yeminden kurtulmak için çare bulan, yol gösteren fakih, şeriatın her hangi bir hükmünü yıkmıyor, gayesine karşı

gelmiyor. Bir adamı sıkıntıdan kurtarıyor, dili kaymış olan bir mü'minin hatasını düzeltiyor, darda kalana genişlik gösteriyor, ortadan bir güçlüğü kaldırıyor. Bu kabil hileler meşru birer çare ve müstahsen birer iştirler.

Bu hususta iki misal verelim:

1- İmam Muhammed'e nisbet olunan Kitâb'ül-Hıyeî'de şöyle deniyor: Bir adam, filân kimseden elbise satın almam, diye yemin else, sonra yemininden denmeksizin o adamdan elbise satın almak istese şöyle yapar: Bir adamı tevkil eder, vekili gidip elbiseyi alır. Bu halde yeminini bozmamış sayılır. Çünkü, alım satımda akid vekile îzafe olunur. Akid hukuku ise, müvekkile aittir. Örfe göre alım satımda akdi yapan kimse o işi yapmış sayılır. Yeminler de örfe göre tefsir olunur. Filancadan almam, diye yemin etmek: bizzat onunla akid yapmam demektir. Başkasının ondan almasına şumulü yoktur, başkası için yemin veremez; vekilin almasına yeminin şumulü yoktur.

İmam Muhammed, bu mes'elede böyle bir hal çaresi bulurken bu hilesinin yeminle oynamak ve yemin kelimelerinin tefsirinde abes yere uğraşmak kabilinden olmamasına son derece dikkat ederdi. Onun için diyor ki: Yemin eden kimse Halife, Vali gibi âdet ve örfe göre bizzat alım satımda bulunmıyan bir kimse olursa, vekile aldırıldığı takdirde hânis olur, yeminini bozmuş sayılır. Çünkü kendisi ahş-verişte bulunmadığından, daha yemin ederken bu yemin vekilinin almasına şâmil olmuştur.

Harun Reşid, İmam Muhammed'e bu mes'eleyi sorduğunda:

— «Sen böyle yaparsan yemininde hânis olmuş olursun, dedi. Yâni bizzat akdi yapanlardan değilsin. Nasıl olsa vekilin alacak. Yemin doğrudan doğruya

vekile gider. Vekilin almasıyla dönmüş olursun.»^{329[6]}

Bu misâlden görüyoruz ki, hîle bir işi zahir emre göre şâriin hükmü üzere kılmakla kalmıyor, onu maksuda uygun bir hîle çevirip kolaylık gösteriyor.

2- İkinci nevi' misâl: talâk yeminine ait bir çare bulmağa aittir. Bu da Ebû Hanîfe'den nakl olunmaktadır: «Kendisine şu mes'ele soruldu: Bir adam kazısına: Benden hulû' istesen de ben de seni hulû' etmezsem benden üç talâkla boş ol, demiş. Karısı da gece olmazdan önce senden hulû' istersem kölelerim âzad, malım sadaka olsun, diye yemin etmiş. Bunun çaresi nedir?

Sual bu. Görülüyor ki, karı-koca söz yarışına çıkmışlar gibi. Eiri üç talâka yemin veriyor, diğeri kölelerim âzad, mallarını sadaka olsun diye yemin ediyor. Kendi ağızlariyle kendilerini böyle çep-çevre bağlıyorlar. Ya talâk vuku bulacak, yahut da köleler âzad, malları sadaka olacak. Başka yol yok. Her ikisi de onlar için güç geliyor, söylediklerine pişman oluyorlar. Ne yapmalıdır. İşte Ebû Hanîfe bu güç duruma gayet basit ve kolay bir çare buluyor. Hiç bir taraf günaha girmeksizin ve şeriatın gayesine karşı gidilmeksizin onları bu dil kayması nev'inden olan sözlerinden şöyle kurtarıyor; Kadına:

Kocandan hulû yapmasını iste, diyor. Ve kadın da kocasına hitaben:

— Senden hulû istiyorum, diyor Kadının kocasına dönerek:

— Ona şimdi şöyle cevap ver: «Seni, bana bin dirhem vermen üzere hulû' ettim, diyor.» Ve adam da böylece söylüyor.

Ebû Hanîfe bu defa kadına:

— Ona şöyle cevap ver: «Böyle hulû'u ben kabul etmem, de» Kadın da: kabul etmem diyor. Bunun üzerine Ebû Hanîfe kadına:

— Kalk kocanla birlikte git, her ikiniz de yemininizi yerine getirmiş oldunuz, diyor.^{330[7]}

Görülüyor ki, buradaki hîle, yeminde kullandıkları kelimeleri, onların maksatlarına münâfi olmaksızın söyletip tenbihte bulunmağı aşmıyor. Kadın hulû bedelini kabul etmemekle iş hallolup gidiyor. Böylece onları güç durumdan kurtarıyor. Gazap hâlinde kendilerini tutamıyarak öfkeyle söylenen sözlerin bir aile ocağını yıkmasına mâni oluyor. Daraltıcı görüşlere meydan vermiyor.

59- Akîdlerde İhtiyat Kabilinden Olan" Hileler Ve Misâlleri

Ulemanın hîle ünvânı altında topladıklarından ikinci nevi' hî-leler akde dair olup bunlar arasında akde terettüb eden umurda ihtiyatlı hareket için âkidin akdi yaparken zikretmesi gereken, fu-kahânın beyan ettiği şartlar da vardır. Diğer taraf bunları belki ak idle oynamak ve zarar getirmek için kullanabileceğinden ihtiyat lâzımdır.

Bu kısım için de iki misâl verelim. Onlardan görülecektir ki, Hanefiyye mezhebi imamları buldukları bu hilelerle günahı kaçınarak şeriatın ruhuna uygun hareket etmektedirler.

1- Birinci misâl îcâra ait olsun. Hanefiyye fıkhnı göre îcar özürlerle fesholunur. Bu özürlerin mânâsını gayet genişlettiler. Hattâ bu kaide diğer tarafın hakkıyla

^{330[7]} Ahmet Hassâf, Hiyel Mehâric, s. 96, Şaht tab'ı Almanya

oynamak ve onu zarara sokmak isteyenlerin elinde bir koz gibi kullanılmak istendi. Onun için îcâr akdi yapanlardan bâzıları, mucir özürle fesih talebinde bulunmasın diye, kendileri için ihtiyat tedbirleri düşünmüşlerdir. Zaruret olmadıkça îcârı feshetmezler. icar yapılan hilelerden birini Kitâb'ül-Hıyel kaydeder: Icânın ilk müddetinde ücret az yapılır, son müddetlerinde

ücret arttırılır. Meselâ îcâr akdi üç sene müddetle ise birinci sene için 20, diğer iki sene için ikiyüz olarak gösterilir. Bu takdirde mucir, her hangi bir mazeret ileri sürerek îcârın feshini istemez. Meğer ki zaruri bir hal olursa, o zaman başkadır. Çünkü son senelerde îcâr bedelinin çok olması, onu müddetin sonuna kadar akdi tutmağa teşvik eder. Çünkü akdin devamında menfaati vardır. Ancak bu menfaati elden çıkarmağı göze aldıracak bir zaruret ve mûcib sebep varsa o zaman akdi bozmağa kalkışır.

Mebsut burada şunu da zikreder: Bu halde iş, Kadı tbn-i Ebî Leylâ'nın re'yini kabul eden bûzi kadılara arz ve murafaa olunur. Ona göre îcâr bedeli akid yapılırken her ne kadar muayyen müddetlere tevzî' edilmiş olsa da buna bakılmaz ücret bütün müddetlere müsavi surette tevzî' edilir. Bu halde bu hilenin faydası kalmıyor. En ihtiyatlı hareket tarzı burada şudur: îcâr iki pazarlıkla yapılır. Birinci müddete az ücret konur, ikinci müddete daha yüksek ücret konur.^{331[8]} Eğer birinci müddete îcân feshederse mucir kendisi zarar görür. Müstecir zarara uğramaz. İkinci müddette feshederse yine böyledir.

2- İkinci misâl şudur: Bir kimse diğer birine diyor ki, sen bir ev satın al, sen satın aldıktan sonra ben senden

^{331[8]} Şems'ül-Eimrae Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 216.

onu muayyen bir kârla satın alacağımı va'd ediyorum. Ve dolgunca bir kâr gösteriyor. Meselâ evi sen bin'e al, ben senden bin beşyüze alacağım.

Kendisine ev alması emir olunan kimsenin ev almak arzusu yok. Evi alırsa, kendisine almağı emreden adamın cayıp evi alamamasından korkuyor. Hiç lâzım değilken evin kendisinde kalması endişesi var. Bu halde ne yapmalı, kendisi için ihtiyatlı bir hîle olarak şum: söylüyorlar: Evi sahibinden satın alırken muavven bir müd-met muhayyer olmak şartıyla alır^{332[9]}. O müddet zarfında evi satmağı hakkı vardır. Eğer evi isteyen adam o müddette satın alırsa iş tamamdır. Hem evden kurtulur, hem de kâr etmiş olur. Eğer almağı emir eden adam muhayyerlik müddetinde satın almazsa beyi' feshoûnur, o da kurtulduğuna şükretsın..

İşte hilelerin ikinci nev'ileri bu kabil şeylerdir. Bunlarda şâ-riin gayelerinden birini boşa çıkarmak, bir hükmü İptal etmek, herhangi bir prensibi yıkmak asla yoktur. Bilâkis bunlarda şahsın hukukiyle ileride oynanmasın dîye tedbir almak, hakları korumak gayesi gözetilmiştir. Bunlar hakkı korumak için yol göstermektir. Fıkhnın akidler hakkında ahkâmını en mükemmel bir surette tatbik etmektir. Halkın bu yollardan nasıl faydalanacaklarını beyandan ibarettir.

60- Akidlerin Maksatlarıyle Akîd Ahkâmını Birleştirmek İçin Yapılan Hileler

Üçüncü kısım hileler, şer'in bâzı maksatlariyle Hanefiyye Mezhebi fukahâsının tesbit ettikleri bâzı akid hükümleri arasını birleştirmek gayesiyle

^{332[9]} Aynı eser.

yapılanlardır. Zira fuknhâmn akicîde şart edilmesine icaz verdikleri bâzı şartlar öyle tahdit edici bir daire içindedirler ki, akidlerden birinin arzu ettiği bir hakkı içine almazlar. O hakları korumak için aralarında bir takım şartlar kararlaştırırlar bu defa da akid ya fâsid veya mülga olur. İşte bunun içindir ki, evvelki imamlar âkidde herhangi bir şart koşmak isteyenler için çareler gösterip hîle yolları bulmuşlardır. Bu şartlan icabına ihtiyaten riayet olunmak lâzım gelir. Buna iki misâl verelim:

1- Bir adam parasını diğer bir şahsa verip şirket voliiyle iş-letmek istiyor^{333[10]}. Fakat işi yapacak olan ortağının parayı yemesinden, bir oyun yapmasından korkuyor. Parayı teslim, ederse emin sayılır, emin ise zâmin olmaz. Akidde tazmini şart koşsa bu şart sahih olmaz, akdi bozar. Şimdi bu adam iki şey arasındadır: Ya şirket kurmaz, bundan vazgeçer. Bunda ise hem kendisine, hem de diğer ortağı olacak adama zarar vardır. Çünkü ikisi de bu parayla kurulacak işin sağlayacağı menfaatlardan malırum kalacaklardır. Ecer parayı teminatsız verirse malı zayı' olmak tehlikesine mâruzdur. Bu durumda ne yapmalı? Bu halde hîle yolu şöyledir diyorlar: Sermaye sahibi parayı ortağına karz = ödünç olarak verir, yalnız bir dirhemini istisna edip onu şirkete sermaye diye verir. Sonra ödünç verdiği parayla onu şirkete ortak yapar. Şirketi işletip Cenâb-ı Hakk'm ihsan edeceği kârı aralarında muayyen nisbette paylaşacaklardır, işte böyle yaparlarsa sahih olur. Çünkü ödünç para alan kimse parayı kabzetmekle para sahibine zâmin olmak icabeder. Hem böylelikle işi görecek adam parayı daha dikkatle işletir, çünkü

^{333[10]} Bu, fıkihta mudârebe denen, bir nevi şirkettir. Parayı biri verir, diğeri İş görür. Kâr aralarında malûm bir nisbette paylaşılır. Bu esnada sermaye azalırsa, sermaye sahibinin hesabıdır. Diğeri ona karışmaz.

zarardan kendisi de zarar görecektir. Sermaye mik-darı farklı da olsa şirket sahihtir. Kâr ise kararlaştırdıkları şartlara göre paylaşılır. Nasıl ki Hz. Ali de şöyle buyurmuştur:

Kâr ikisinin şartlarına göredir. Noksanlık sermayeye aittir. İster ikisi çalışsın, ister biri çalışsın, hep müsavidir. Kâr, paylaşılır^{334[11]}. Şirkette sermayeyi korumak için buîunan çare budur. Fukahâyâ göre bu caiz birşey değildir. Çünkü şart koşmak sahih değildir. Fakat bâzan bu ihtivac basıl olur. Bu hile hacet ve zaruret Sünnetin nassmdan alınmış bir hüküm de değildir. Bu maslahata göre içtihadı bir emirdir. Akidler arasında tazminatı şart koşmak da maslahata uygun olunca bu hîle neden caiz olmasın. Biz arzu ederdik ki, fukâha tazminat şartına cevaz versinler. Fakat onlar kaideleri ittirad üzere yürüsün diye bu şarta cevaz vermiyorlar. Böylelikle de bu hileye başvurmamak zorunda kalıyorlar.

2- İkinci misâl de sulha aittir. Bedel-i sulhu muayyen bir şahsın zâmin olması sulhta şart koşulsa, bu şart sulhu bozar. Çünkü sulh mübadeledir. Mübadele âkidlerini, âkîdlerden birinin menfaatına olan şartlar bozar. Çünkü bunda aldatma vardır. Onun için ihtiyaç zamanında buna da bir hîle bulmak zorunda kalmışlardır. Şöyle ki:

«Kefil orada hazır bulunur ve zâmin olur. Zira bu şartla sulh akdi sahih olmaz. Kefilin zâmin olup olmayacağı bilinmez. Kefil bulunup da zâmin olunca aldanma ihtimâli ortadan kalkar. Kefil hazır olmazsa o zaman şöyle yapılır: Eğer filân zâmin olursa sulh oluyorum der ve sulh tamam olur. Yoksa aralarında sulh yapılmaz. İşte musâleha akdini böyle yaparlarsa sulh tamam

^{334[11]} Şems'ül-Eimme Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 238.

olur. Zâmin olunca ortada aldanma kalmaz.»^{335[12]}

Görülüyor ki bu iki hîle, bâzı ahvalde, maslahat ve ihtiyaçla uyuşup birleşemiyen bâzı akid kayıtlarından kurtulmak için başvurulmuş çarelerdir, ihtiyat ihtiyacı bu hilelere sevk ediyor. Hem akid ittifakla yapılmış oluyor, hem de iki tarafın maslahatları gözetiliyor ve meşru' gayelerden de asla inhiraf edilmiyor.

61- Bâzı Kaidelerin Engellediği Hakların İsbatı İçin Bulunan Çareler

Dördüncü kısım hilelere gelince bunlar, bâzı kavaid-i fikhiyyenin, sübûtunu engellediği bir hakkı ilzam için yapılan hilelerdir, îînî ve ahlâkî hükümler, nıaksud ve gayeye tâbi olduğundan bu halde buradaki hile ve dînî ve ahlâkî fazilet emirlerine muvafıktır. Çünkü bunlar hakkı ehline ulaştırmak ve hakkı zayi' olmaktan korumak içindir. Bunlara dair üç misâl veriyoruz:

1- Sabit bir kaidedir ki, ölüm hastası olan bir kimsenin vereseden birisine borç ikrarı ancak veresenin izniyle nafız olur. Çünkü bunda mal kaçırmak ihtimâli var. Hakikaten eşine veya mirasçılardan herhangi birine borcu varsa, bunu ancak ikrar yoliyle isbat edebilecek, başka yol yok. Mirasçılar bu ikrara belki izin vermezler, hattâ ekseriya tenfiz etmezler. Böylece mirasçının hakkı zayi' olur, borçlu olarak ölenin de zimmetinde bu hak kalır.. Allah indinde bundan mes'uldür. Fukahânın bu fıkıh kaidesi borçlunun zimmetinin berâeti ve hakkı sahibine edâ etmesi arasına giriyor; hâli oluyor. Ya fukahâ kaidelerini bozacaklar, halbuki bu kaide mirasçılar için ihtiyaten kurulmuştur, tâ ki biri diğerinden Allah'ın taksim

^{335[12]} Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 224.

ettiğinden fazla miras almasın. Çünkü ölüm hastalarının böyle miras kaçırdıkları oluyor. Bu kaideyi bozmak, miras nizamını himaye için konmuş olan bu ihtiyatı altüst etmek olur. Öyle ise burada yapacak şey şudur:

Zayi' olmasından korkulan hakkı sahibine ulaştırmak, hastanın zimmetini Allah huzurunda kurtarmak ve miras nizamını korumak için bir hîle bulmak, bir çare aramak.

İşte bu hileyi Hassâf, Kitâb'ül-Hıyel ve'l-Mehâric'de şöyle anlatıyor: «Hasta olan adamın karısına yüz dinar veya daha çok borcu olsa, hakkını almak için çare şudur: Kadın güvendiği bir adamı fetirir, hasta ona borç ikrar eder ve der ki: Kanım şu adamda alacağı olan yüz dinarı kabzetmek için, beni vekil etti, o yüz dinarı şu adamdan aldım. Böylece kendi üzerine borç olan yüz dinarı ikrar etmiş olur. Bu ikrarla kadın yüz dinar kocasının malından doğrudan alamaz. Fakat kadın, hastanın bu ikrarına dayanarak o adamdan parayı ister, o adam da kadının parasını kendisinden aldığı ikrar eden hastadan ister. Çünkü o, Ölen hasta benden bu kadının olan yüz dinarı aldı ve bunu ikrar etti diyebilir. Bu borcunu da Ödemedi öldü. Şimdi kadın benden bu parayı istiyor, halbuki hen kadının olan o parayı ölen adama verdim, nasıl ki kendisi bunu böylece ikrar etti. Şimdi o borcu malından istiyorum, diye müracaat eder ve bu isteği yerine getirilir. Bu adam kendisinden yemin istenilmesinden korkarsa o zaman kadın bu adama bu yüz dinara bir elbise satar, adam borçlanmış olur, yemin ederken doğru yemin etmiş olur.»^{336[13]}

Görülüyor ki fukahânın hîle namını verdikleri bu yol, hakkı elde etmek, her iki tarafın hakkını yerine

^{336[13]} Ahmet Hassâf, Hıyel ve Mehâric, s. 101.

getirmek için bulunmuş güzel bir çaredir. Mirasçılarının hakkını korumak ve hastanın terekesini mirasçıları arasında adaletsiz bir surette taksim etmesine mâni olmak için konmuş bir ihtiyat kaidesi, burada uygun gelmiyor ve hakkın -hak sahibine ulaşmasına hâil oluyorken onu da hîle voliyile hallediyorlar.

2- ikinci misâl şudur: Bir kadını kocası boşamış, kadının kocasından alacağı vardır, fakat şahit de yok. Adam borcunu inkâr ediyor ve yemin de ediyor,. Kadın adamdan hakkını alabilmek için ne yapmalı? Burada şöyle bir hîle yolu var: Kadın kocasından id-det nafakası alıyor ya İşte bir fırsattır, iddetim bitmedi diye iddet müddetini uzatır, alacağına muâdil olacak kadar fazla nafaka alır, böylelikle hakkım almış olur. Hanefiyye mezhebi imamları bu hîle-leyi kabul ederler.'Diyorlar ki: Kadın böyle yaparsa olur. Çünkü kadın kocasından olan hakkı cinsinden birşey eline geçirdi mi kocasının haberi olmadan da onu alabilir. Burada da öyle. Bu yolla hakkını alma çaresini bulmuş olur. Kocasına ona her ne kadar iddet nafakası diye veriyorsa da o bunları alacağına mahsuben alıyor. Her ne yoldan olursa olsun kocasından borcuna mahsuben para almak kadının hakkıdır. Buna mâni yoktur. Kadı, iddetinin bitmediğine kadından yemin isterse, o da başka bir şey kastederek yemin etse olur. Çünkü o mazlum olduğundan niyetine bakılır. Başkasının iddetini kastederek iddet bitmedi diye yemin edebilir.^{337[14]}

Bundan da görülüyor ki bu hîleler hakkı elde etmek ve isbat eylemek içindir, yoksa başkasının hakkını zayi' ettirmek için değildir.

^{337[14]} Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 338. Son kısım gösteriyor ki bir kimse zahirin gayri birşey niyet ederek hâkimin önünde yemin ederse, mazlum ise günah değildir. Mazlum değilse günah olur. Çünkü başkasının hakkını kaybettirir. Mazlum ise kendisinden zulmü defetmeğe çalışır.

3- Bu zikredeceğimiz misâli, menakıb kitapları ve başkaları İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'den nakletmektedirler. Bu en münasip ve en rnuvafık olanı seçmek ve aile ahvaline ve aile efradı arasındaki alâkalan en güzel şekilde tanzim etmek, kabilinden bir çare bulmaktır. Hassâf anlatıyor: Ebû Hanîfe'ye şöyle bir hâdiseyi sormuşlar: iki kardeş evlenmişler ve iki kız kardeşi almışlar. Dügün gecesi yanlışlıkla kadınlar nikâhlı olmadıkları erkeklerle zifafa girmişler. Sabah olunca işin farkına varmışlar. Herkes mahcup olmuş. Ebû Hanîfe buna şöyle bîr hal çaresi bulmuş: İkisi de nîkâhlı oldukları kadınları boşarlar ve sonra zifafa girdikleri kadını nikâhlarlar.^{338[15]}

62- Bu Hileler Bîr Hakkı İptal İçin Değîl İsbatda Kolaylık İçindir

İmam Muhammed'in ve Hassâf'ın Kitâb'ü-Hıyel'indeki hileleri araştırma neticesi bulduğumuz hîle ve nevileri bunlardır. Bu misâller okuyucuya gayet açık bir surette gösteriyor ki, fukahâ bu hîlelerle fıkıh kaidelerinden herhangi bir kaideyi yıkmağa asla kas-detmiyorlar. Belki bunun aksine fıkıh kaidelerini en güzel yolda tatbiki gösteriyorlar, dar kayıtlar içinde kalanlara kolaylık buluyorlar, bâzı kaidelerin araya girip kapadığı yolları açarak hakka götürüyorlar.

Ebû Hanîfe'nin açmış olduğu bu hîle = çare bulma çığırında yürüyen Hanefiyye fukahâsı, bunu hiç bir zaman şâriin maksatlarına karşı gelmek için vasıta yapmamışlardır, böyle bir maksatları yoktur. Onlar bu yollarla o maksatların gerçekleşmesine çalışmışlardır. Yukarıda verdiğimiz misâllerden görülüyor ki, Ebû

^{338[15]} Hassâf, Hıyel ve Mehâric s. 96.

Hanîfe ve ona tâbî' olanlar, bu hileleriyle şâriin maksatlarının kolayca tahakkukunu nasıl araştırıyorlar ,onlara asla karşı durmuyorlar. Şeriat ahkâmını îslâmın gayesine uygun olarak kolaylaştırıyorlar. Çünkü din kolaylıktır, onda güçlük yoktur.

63- Şuf'a Hakkını Iskat İçin Hilede İhtilâf

Şuf'a hakkından mahrum etmek hususunda hîle caiz olup olmadığı hususunda imam Ebû Yusuf'la îmam Muhammed arasında ihtilâf olduğunu görüyoruz. Ebû Hanîfe'nin bu hususta görüşünü zikretmiyorlar. Biz o İki imamın görüşlerini arzedeceğiz. Onlardan da görüyoruz ki, Ebû Hanîfe'nin açtığı bu çığırdaki gidenler buldukları hilenin şâriin maksatından birine karşı gelmemesi için nasıl gayret sarfediyorlar, ne kadar ince arıyorlar. Yoksa Şuf'a hakkında hilenin cevazı etrafında bu ihtilâf kopmazdı.

îmam Ebû Yusuf diyor ki, şuf'a hakkını düşürmek veya arzusunu kırmak için, hak:ki fiyatı gizleyip de meydana yüksek bir fiyat göstermek suretiyle hîle yapmakta bir beis yoktur. Yalnız

bunun suf'adan önce olması lâzımdır. îmam Muhammed'e göre ise. bu, şiddetle mekruhtur.

îmam Muhammed'in nokta-i nazarı açıftır. Çünkü: Şuf'a hakkını bu yolda düşürmeğe çalışan kimse, Cenab-ı Hakk'm meşru kıldığı bir hakkı hükümsüz bırakmağa çalışıyor, demektir. Bu ise caiz değildir. Şuf'a hakkını düşürmeğe çalışan kimse başkasının hakkını zayi ettirmeğe çalışıyor, demektir. Halbuki o hakkı ona sâri' tanımıştır. Başkasının hakkına tecavüz etmek caiz olamaz. Sâri' şuf'a hakkını tanıırken, şefî' olacak kimseden zararı defetmeği hedef tutmuştur. Şimdi onu İskata çalışan kimse, şâriin defetmek

istediği zarara yol açıyor demektir. Bu ise asla caiz değildir.

Şu'fa hakkını istemeden önce şu'fayı düşürmek için hîle yapmakta bir beis görmiyen Ebû Yusuf'un noktai nazarı ise şudur:

Şu'fa hakkını düşürmek için hîle yolu arayan kimse bunu kendinden bir zararı defetmek için yapıyor. Kişinin kendinden zararı defetmeğe çalışmasında hiç bir beis yoktur. Defettiği zarar ise rızası olmaksızın evin ondan alınmasıdır. Mülküne bir zarar geliyor. Onun men'ine çalışmak meşru' bir şeydir. Şu'fa hakkını istemeden önce şefîa gelecek zarar her vecihten ihtimalli bir zarardır. Çünkü şefî' bu müşteriden ya zarar görür veya görmiyebilîr. Zarar geleceği farzolunsa bile bu zarar ya vuku' bulur veya vuku 'bulmıynbilir. Öyle oîunca müşteriye vâki mutahakkık bir zararı defetmekte bir beis yoktur, çünkü bunun karşısında sakıt olan hak, ihtimalli bîr zarara dayanmaktadır. Bu ise kat'îdir.

64- Zekât Hîlesinde Ebû Yusuf'la Muhammed Arasındaki İhtilaf Ve Bundakt Şüphe

Mebsut sahibi Serahsî'nin naklettiğine göre zekâtın farz olmasının men için hîle Ebû Yusuf'la Muhammed arasında böylece ihtilaflıdır. Zekâtın farz olmasını önlemek için hîle havelân-ı havilden - sene dolmazdan önce paranın bir kısmını sadaka verip zekât nisabından düşürmek suretiyle olur. imam Ebû Yusuf buna cevaz veriyor. îmam Muhammed ise bunu menediyor. Sarahsî, Ebû Yusuf'tan naklen şöyle diyor: «Ebû Yusuf, Emâlî'de buna şöyle delil getiriyor: Bir adamın 200 dirhemi olsa, sene dolmağa bir gün kala bir dirhemini sadaka verse, bu mekruh olur mu? Bir

dirhem sadaka vermesi sene olduğu zaman zekât nisabı bulunmasın da zekât lâzım gelmesin diyedir. Bunun mekruh olduğunu, günah olduğunu söyleyen bir kimse yok.»^{339[16]}

Zekâtın farz olmasına mâni olmak için Ebû Hanîfe'den hiç bir hîle naklolunmuş değildir. O büyük imamın zühd ve takvası, din hususunda meiâret! böyle ibadetle ilgili'bir mes'eledede hîle aramasına mânidir. Hat.c Ebû Yusuf'a nisbet olunan bu sözün sıhhatine bizim içimiz bir türlü yatışmıyor, gönlümüz inanmak istemiyor. Zira Ebû Bekir'in (Allah ondan razı olsun) uğrunda harbettiği bir mes'elenin vâcib olmasına mâni olmak için insanlara kolaylık göstermekten biz Ebû Yusuf'u tenzih ederiz, onun dînî duygusu bunun üstündedir. Emâlî'nin bu rivayetinde bizim çok şüphemiz var. Emâlî kitapları rivayet bakımından birinci derecede gelen kaynaklardan değildir.

65- Hîle'î Şer'îyye Hakkında Garphıların Yanlış Görüşü

Ebû Hanîfe'ye nisbet olunan bâzı hileleri zikretmiş bulunuyoruz. Bunların bâzısını o kabul etmiş, onları almış

veya o yolu göstermiş ve bunlarda bir beis görmemiş olabilir, bunlar hep ihtimal dahilindedir. Ebû Yusuf'a nisbet olunan garip hilelerden birini de zikrettik ve onun hakkındaki re'yimizi de açıkladık.

^{339[16]} Serahsî, Mebsut, c. 30, s. 240.

Mebsut sahibi böyle eliyor. Ben, Emûlî'nin Ebû Yusuf'tan rivayetinde mütereddidim, onu kabul edemem. Emâlî zahir-i rivâye kuvvetinde değildir. Birinci derecede gelen kitaplardan da değil ki onun Ebû Yusuf'a nisbetinde şüphe editsin. Ebû Yusufun bir ibâdetin vücubuna mâni olmak için hîle yapacağını biz çok uaak buluyoruz. Burada ki şeye ten bili etmek

1- Zekât; hilesi, vöeûbı men içindir, vîlcubdan sonra Iskat için değil. Bunu imamlardan birisi söylememiştir.

2- Ebû Hanîfe'den zekâtın vücubu ve şuf'a hakkım Iskat için bir hîle naklolunmuş değildir. Hanîfe'nin bulduğu hileler böyle şüphe uyandırıcı şeyler çok uzaktır.

Bunlara bakınca görüyoruz ki, hakikaten Ebû Hanîfe Hazretlerinden rivayet olunan tek bir hîle yoktur ki, onda şâriin maksat ve gayelerinden birine karşı gelmiş olsun. Dînin hükümlerinden birini yıkmağı kasdeden tek bir hilesi gösterilmez. Onun hileleri hep kolaylık ve genişlik göstermek kabilindendir, dînin kolaylık olduğunu beyan eder. Fakat bâzı Avrupalı bilginler hîle-i şer'iyyeden bahsederken diyorlar ki: îslâm fukahâsını hîeye sevkeden âmil şudur: Onlar istinbat eyledikleri fıkıh ahkâmında idealist gibi hareket ediyorlardı. îdeal bir örnek vermek istiyorlardı. Fakat hayattaki işler bu ideal ile birleşmiyordu. İşte bu idealleriyle amelî hayattaki tatbikatı birleştirmek için böyle bir yol buldular ve hîle-i şer'iyye meydana çıktı»

Daha sonra diyorlar ki, hile îslâmda tekîyyeye müsâsildir. Bu ise zahiren fslâmi inkârdır. Veyahut da Müslüman olmiyan bir Hükümetin işkencesinden korkarak gayri îslâraî bir yol tutmaktır. Bu, zaruret zamanı mubah olan bir şeydir. Hîle de bu kabilden sayılabilir.

Demek müsteşrikler nazarında hîle, şekil itibariyle şeriatın istediklerine uygun, fakat netice itibariyle dînin nüfuzu ve sultası dairesinden çıkmak ve ahkâmından kaçınmak gibi bir şey olur.

66- Ebû Hanîfe'nîn Arkadaşlarının Hileleri Hakkı Müdafaa İçindir

Hîle-i şer'iyye hakkında Avrupalıların görüşü budur. Muteah-hırînin zahiren şeriatın emirlerine uyup hakikatta ahkâm-ı şer'iyyeden kurtulmak için icadettikleri hileler hakkında bunlar bir derece doğru olabilir. Fakat Ebû Hanîfe'den ve onun ashabından, evvelki imamlardan naklolunan hileler hakkında bunlar

asla doğru olmaz. Çünkü onların hileleri hakka vusul içindir. Akidleri takyid ettikleri kayıdlarla hükümlerin şer'in gayesine uygun bir halde birleşme-smi temin maksadiyle yapılmıştır. Yoksa onlardan uzaklaşmak için değildir. Onlar halka kolaylık göstermek, öfkeyle yemin ederek kendilerini güç bir duruma soktukları zaman onları kurtarmak için bulunmuş çarelerdir. Başkalarının oynamasından haklarını korumak ve isbat için ihtiyat yollarını bildirerek riyeti gereken şartları göstermek içindir.

Bu büyük imamların hileleri, şâriin maksadını yıkmaz, yalnız zahiri şeriata uydurmak için değildir. Şeriatın maksatlarını, dînin ruhunu tahakkuk ettirmek, teklifleri kolaylaştırmak, güçlükleri kaldırmak içindir. Böylece gayet uygun ve iyi bîr fıkıh yolu bulundu. Akid kaideleri ve şartları kolayca tatbik edildi. Halkın ahvâlini iyi tanımak, onların maslahatlarını bilmek bu işi daha kolaylaştırmış oldu.

Bu imamlar, hilelerinde şeriatın gayesini yıkan bir şeyin asla bulunmamasına çok çalışıyorlardı. Bunun için canlı misâlini şuf'a hakkını talebden önce düşürmek için hile yapıp yapılmıyacağı hakkında Ebû Yusuf'la Muhammed arasındaki ihtilâfta görüyoruz. İmam Muhammed bu hileye müsâade etmiyor .Ebû Yusuf -yerinde beyan ettiğimiz veçhile- bu hilede bir beis görmüyorsa da, bunun şuf'anın talebinden önce obuasını ileri sürüyor. Böylece herkesin hakkına riayet ediyor.

FASIL: 27.

HANEFİYYE MEZHEBİNİN TEESÜSÜ VE GELİŞMESİ

67- Hanefiyye Mezhebi Ebû Hanîfe'nîn Ve Ashabının Akvalinî İhtiva Eder

Asırlardan beri nesillerin benimsediği, ulemanın üzerine düşüp öğrendiği ve usulüne uygun mes'ele çıkarmak için emek ver: diği Hanefiyye mezhebi, yalnız îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin kavillerinden müteşekkil değildir. îmâm-ı A'zam kavilieriyle ashabının kavilleri bu mezhebi teşkil eder. îstersen buna Kûfe'deki Ebû Hanîfe Mektebinin ekolünün kavilleri diyebilirsin. Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra talebeleri Ebû Yusuf'la Muhammed'in eliyle bu fıkıh mektebi Bağdad'a geçmiştir.

Bu akvâl niçin böyle mezcolundu? îmam Mâlik'in ve îmam Şafî'nin akvâli başkalarından ayrı bir halde bulunduğu gibi neden Ebû Hanîfe'nin kavilleri de böyle müstakil bir halde bulunarak akvâîinden bu mezheb teessüs etmedi? Müteaddit sebeplerin bir araya gelmesiyle bu böyle oldu. Hanefiyye mezhebi, Ebû Hanîfe'nin ve ashabının akvâli, hattâ onun çağdaşları olan Osman Betlî, îbn-i Şubrume, îbn-i Ebî Leylâ gibi Irak fukahâsının re'y ve kavilleri mezcolunarak meydana geldi.

Hanefiyye mezhebi kitaplarında bu fukahânın re'yleri de zikrolunur. Bu sonuncular o mezhebden değilseler de bâzı kavilleri alınmıştır. Şimdi bu sebepleri görelim: **a-** Bu sebeplerden biri şudur: îmâm-ı A'zam'm kavilleri b;-dayette naklolunurken başkalarından ayrılmış bir

halde rivayet olunmuş değildir. Bunun için onun akvâlini seçip derli toplu bir arada ayrılmış bir halde bulmak mümkün olmuyor. Ve ashabının kavillerinden ayırarak her cihetten onlar hakkında bir fikir hâsıl etmek imkânı bulunmuyor. İmam Muhammed Irak fukahâsının kavillerini toplarken yalnız Ebû Hanîfe'nin kavillerini toplamakla kalmadı, onun re'ylerini, ashabının ve çağdaşı olan diğer fukahânın re'ylerinden ayırmadı. Belki mes'eleleri, bunlarda ittifak vardır, bunlarda ihtilâf etmişlerdir, diyerek böyle umumî bir tâbirle ayırarak herkesin görüşünü bildirmeden bıraktı. Sonradan gelenlere bu fıkıh mecmuaları bu hâîiyê intikâl etti. Bunlarda umumen Irak fukahâsının akvâli ve hassaten Ebû Hanîfe'nin ve talebelerinin ahvâli toplanmış idi. Ebû Hanîfe'nin fikhını rivayet edenlerden İmam Muhammed'den başkaları da aynı yolu tuttular. Ziyade ettikleri birşey varsa o da zâhir-i rivayet kitaplarında İmam Muhammed'in ihtilâflarını zikretmeğe ehemmiyet vermediği bâzı ashabının muhalif olduklarını zikrederek bâzı isimler vermeleridir. Meselâ İmam Muhammed, İmam Züfer'in muhalif olduğu yerleri zikretmiştir. Böylece Ebû Hanîfe'nin re'yleri ve akvâli diğerleriyle karışık bir halde rivayet olduğunu görüyoruz. Ulema bunları bu halde okuyup öğrendiler. Ve bunların mecmuuna Hanefiyye mezhebi nâmını verdiler. Bu mezhebe unvan olarak bu imamların en büyüğü ve cümlesinin üstadı olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin şerefli adını seçtiler, Hanefiyye mezhebi dediler.

b- Yine" bu sebeplerden biri şudur: Muhtelif ilmî mes'eîeler incelenir, farazî veya vâkî' olanlar için hüküm verilirken, ders halkasında mes'eîe inevzuubahis edilirken yalnız Ebû Hanîfe kendi re'yini söylemekle kalmazdı. Mes'eîe umuma arz olunur,

mes'ele etrafında rnübahase ve münakaşa, yapılır, talebelerinin re'ylerini dinler, herkes bildiğini söyler, sualler sorulur, cevaplar verilir, kıyasların münakaşası yapılır, hal çareleri söylenir, böylece mes'eîe müşavere yoluyla her cihetten incelenerek olgunlaşır, bâzan bir re'ye ittifak ederler, toptan karar verirler, bâzan ihtilâf eder, ekseriyetle karara bağlarlardı. Öyle anlaşılıyor ki, Ebû Hanîfe Hazretleri, takvasından, Hakka îmanından ve rery hürriyetine hürmetinden dolayı talebelerini delilin gösterdiği neticeyi kabule davet ederdi, yoksa kendi dediklerini kabul değil. Eb ûYusuf,. Ebû Hanîfe fnin re'ylerini not edip yazardı. Kendi re'ylerini \$ie. kaydederdi, işte bû re'yer böyle toplu bir halde sonrakilere intikal etti. İşte bu mecmualar derslerin esasını teşkil etti. Bu fıkıh mektebinin mey-ederdi, yoksa kendi dediklerini kabul değil. Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin halkasında okunan, müzakere olunan, müşavere yoluyla halledilen mes'elelerin mecmudur, Ebû Hanîfe mektebinin eseridir. Ulema bu hükümleri verirken kâh birleşir, kâh ihtilâf ederlerdi. İhtilâf veya ittifak etsinler, onlar hep bir ders halkasının adamlarıdır. Sonra ounlar bir mezhep altında birleşmiş oldular.

c- Üçüncü bîr sebep de şudur: Bu büyük imamların re'ylerini bir arada-toplayan sebep yalnız birbirlerinin re'yîlerini tanımalarına vesile olan kuru bir bağlılık değildir. Beraber talebelik, arkadaşlık, kavilleri inceleyip tetkik etmek onları birbirine yaklaştırdı. Kavilleri ister ihtilâf etsin, ister ittifak etsin, hepsi bir usul altında toplanmış oldular. Ebû Hanîfe'nin takip ettiği usul, onun hayatında veya hayatından sonra onun talebelerinin beğenip seçtikleri usulün aynıdır. Arada bâzı ufak farklar ve tatbıkatta biraz ihtilâf olsa da usul hep birdir. Meselâ Ebû Yusuf sonradan hadîs okudu.

Re'y fukahâsıyla Hadîs ulehasının temasları sebebiyle Hadîs rivayetini çok yaptı. Zamanında fıkıh mektepleri birbiriyle kaynaştı. Birbirlerinin tesiri altında kaldılar. Bu sebeple üstadı Ebû Hanîfe'den daha çok Hadîsle istidlal yapar oldu. Üstadının almadığı Hadîsleri aldı, îmam Muhammed'in de vaziyeti aynıdır. Bunun sebebi: Hadîsi delil olarak alma aslında ihtilâf etmişler değildi. Asıl sebep şudur: Ebû Hanîfe'den sonra Hadîs rivayeti daha şuyû' bulmuş olduğundan onlar daha çok Hadîs Öğrenmiş oldular. Ebû Hanîfe'nin mevsuk saymadığı râvileri mevsuk sayıp onlardan Hadîs aldılar. İşte bu fukahânın usulde birleşmeleri, mes'eleleri aynı görüşle halletmeleri hepsinin kavillerinin bir mecmua hâlinde toplanıp bir mezheb meydana getirmelerinin üçüncü sebebi sayılır,

68- Ashabının Kavîllerî Kendilerinin Olmayıp Onun Akvalinden Mî İhtîyar Olunmuştur?

Bâzı fukahâ zannediyor ki, Ebû Yusuf'un, Muhammed'in ve diğerlerinin kavilleri kendilerinin olmayıp Ebû Hanîfe'nin kavillerinden seçilmiş şeylerdir. Çünkü Ebû Hanîfe Hazretleri dîne son derece riayetkar olduklarından ihtiyat için bir mes'eî hakkında muhtelif faraziyeler yürütür, çeşitli yönlerden onu hallederlerdi. İçlerinden birini seçer alır, diğer hal yolânın terkederdi. Bâzan bir re'y seçer, sonra daha mükemmeli bulunca vazgeçer, onu alırdı. İşte bazı fukahâ, Ebû Hanîfe'nin ashabının kavilleri. Ebû Hanîfe'nin vazgeçtiği o kavillerdir, zannediyorlar. Dürr-i Muhtar sahibi Ebû Yusuf'tan şunu naklediyor: Ebû Yusuf diyor ki: «Ebû Hanîfe'ye muhalif olarak söylediğim her kavli, .Ebû Hanîfe de söylemiştir.» İmam Züfer'in de şöyle dediği rivayet olunur: «Ebû

Hanîfe'ye her hangi bir şeyde muhalif bir şey demişsem, onu Ebû Hanîfe behemehal öyle de söylemiştir.»

Ebû Yusuf diyor ki: «Ebû Hanîfe'ye muhalif olarak söylediğim her kavli, Ebû Hanîfe de söylemiştir.»

İmam Züfer'in de şöyle dediği rivayet olunur: «Ebû Hanîfe'-ye her hangi bir şeyde muhalif bir şey demişsem, onu Ebû Hanîfe behemehal öyle de söylemiştir.»

El-Hâvî şöyle diyor: «O fukahâdan herhangi birinin kavlini alan bilmeli ki, o bu suretle de Ebû Hanîfe'nin kavlini almış olur. Çünkü Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan gibi kibar ashabının cümlesinden nakl olunmuştur ki, onlar: Biz bir mes'eî hakkında bir kavil söyledik mi, o mutlaka bizim Ebû Hanîfe'den rivâyetimizdir, demişler ve bunu yeminle te'kîd etmişlerdir. Öyleyse Hanefiyye fıkıh ve mezhebindeki her kavil nasıl olsa onun kavlidir. Başkasına nisbet olunanlar mecaz voliyedir».

El-Hâvî'nin kaydı böyledir. Bence bu mübalâğadır. Ebû Yusuf'un ve Muhammed'in kavillerinin hepsi bu tarzda değildirler. Böyle demekie o, bu fukahâyı müstakil müctehid olmaktan çıkarıyor, belki de onların şahsiyetleri, üstadların şahsiyetinde erimiş oluyor. Bakınız,, onlara nisbet olunan kavilleri mecaz voliyile nisbet edilmiş sayıyor, hakikat olarak onlara nisbetini kabul etmiyor.

Şüphesiz ki Ebû Hanîfe bir mes'cleyi hallederken kıyas ve is-fihşân ile çeşitli yönlerden inceler, ona göre hüküm verir, sonra o ihtimallerden birinin halkın muamelelerine uymadığını, kıyas kaidesine muvafık olmadığını veya şâriin maksadiyle birleşmediğini görerek onu bırakır, kendisinin hayatında veya Ölümünden sonra talebelerinden biri o bıraktığı

ihitmâli daha iyi bulur, onu kabul ederdi. Fakat bu halde talebeleri onun kail olduğu bir kavli seçiyorlar, onun görüşünü almış oluyorlar denemez. Onlar bunu kendi görüşleriyle alıyorlar.

Bnzan Ebû Yusuf, Muhammed ve Züfer; Ebû Hanîfe'nin kail olduğu fakaf sonra ondan vazgeçtiğı bir re'y ihtiyar edip alırlar. Bu takdirde o kavli Ebû Hanîfe'nin kavli olmaktan çıkmıştır, ondan vazgeçmiş olduğundan onun hükümsüz bıraktığı bir kavlidir. Fetva sahibi olan imamlardan biri o kavli seçtiğı zaman bununla Ebû Hanîfe'ye iki defa muhalefet etmiştir. Böyle iki suretle muhalefet ederek bir kavli alan kimse onun dediğini, o rey kendisine hakikat voliyle değil mecaz yoiyle isnad olunuyor denilemez sanırım.

Ebû Hanîfe'nin bâzı talebelerinin ona muhalefet etmelerinin sebebi şu da olabilir; Onun vefatından sonra talebeleri onun hayatında duymadığı bâzı Hadîsleri görmüşler ve öğrenmişlerdir. Onların bu Hadîslere istinaden kail oldukları re'yer de vardır. Nasıl olur da onların kail oldukları re'yer de vardır. Nasıl olur da onların kail oldukları her re'yi Ebû Hanîfe söylemiştir, bu onlara mecaz voliyle nisbet olunur denebilir. İbn-i Âbidin bunu Ebû Hanîfe'nin kavli addetmek istiyor. Fakat onlara mecazen nisbeti de ayırıp atmak istemiyor. Şöyle diyor: «İmâm-ı A'zam, ashabına kendi ak-vâlinde, delilini yerinde bulduklarını almalarını emretmiş olduğundan, ashabının kail oldukları, kavil, üstadlarının tesis etmiş olduğu kaidelere dayandığından ve bundan her veçhile de rucû etmemiş bulunduğundan, bu itibarla bu kavil üstadlarının kavli sayılabilir...

Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini sağlam olarak bilmekteyiz:

«Hadîs-i şerifin sıhhati sabit olunca o benim

mezhebimdir; onu alırım.» Bunu ondan İmam İbn-i Abdulber ve diğer imamlar nakletmişlerdir. İmam Şa'rânî bunu dört imamdan nakletmiştir.»^{340[1]}

69- Ebû Hanîfe'nin Ashabı Birer Müstakil Müctehiddîrler

Bize göre doğrusu Ebû Hanîfe'nin ashabı (Ebû Yusuf, Muhammed ,Züfer..) müstakil mücthidîlerden idiler. Her birisi müstakil bir re'y ve görüş sahibi idî, bu görüş üstadının reyine yaklaşır da, ondan uzak da olabilir. Yalnız hepsinin çıgın birdir. Meselâ Ebû Yusufun kitaplarını okursan, orada bir çok re'yerde ihtilâf olduğunu görürsün. Vakıa bu ihtilâflar usul hakkında değildir. Mes'e-lelerin hallinde aynı ihtilâfı İmam Muhammed'in kitaplarında da görüyoruz. Bunlar üstadının re'yme tâbi olup da ondan ötesine geçmeyenlerin kân değildir ki, bu re'yerin onlara nisbetini mecaz yoliyle sayalım.

Fıkıh kitaplarını araştırıp vakfın lüzumu, sefîhi ve borçluyu hacir altına almak gibi ihtilâf mevzuu olan ana mes'eîdere bakarsan orada nokta-i nazar farkı açıkça göz.e çarpar. Hattâ bu fikri geçen mes'elelerde biraz da usul ihtilâfı bile vardır. O imamların şahsiyetinde eritmeğe çalışmak haksızlık olur.

Kitaplarında üstadların kavillerini kendi kavilleriyle karışık bir halde kaydetmelerine gelince: Bunu fıkıh öğrenmek isteyenlere bu mes'eleleri muhtelif nokta-i nazarlardan tedkik etme imkânını sağlamış olmak gayretiyle yapıyorlardı, sonra beyan ettiğimiz veçhile hepsinin usulleri birdir. Diğer taraftan, fıkıh öğrenmek isteyenler mukabil reyleri de bilerek görüşler arasında

^{340[1]} İbn-i Abidin Ream'ül-Müfti, s. 24.

mukayese yapabilsinler diye Irak fukahası, Ebû Hanîfe devrinden, hattâ ondan öncesindenberi mukayeseli fıkıh okumuğa son derece ehemmiyet veriyorlardı. Hattâ Ebû Hanîfe Hazretleri şöyle diyordu: «İnsanların en âlimi, insanların ihtilâflarını en iyi bilendir.»

70- Dîğer Fukaranın Kavîllerî De Karıştığından Mezhebde Kaviller Çoğalmış Ve Gelişmişîr

Ebû Hanîfe'nin akvâline yalnız ashâbın-talebelerinin akvâli karışmış değildir. Sonradan gelenler ne Ebû Hanîfe'den ve ne de talebelerinden rivayet olunmayan bâzı kavilleri de ilâve etmişler; bunların bir kısmım Hanefiyye mezhebi akvâlinde sayılmış, bir kısmı da sayılmamıştır. Bâzıları da akvâli birbirine tercih etmişlerdir. Tercih fazlalaşmıştır. Fakat bunlar gelişigüzel olmamış, gayet muhkem ve ince usullerle, sağlam kaidelerle yapılmıştır. Böylelikle mezhep gelişmiş, zamanın ihtiyaçlarına ve umumî ahvâlin icaplarına cevap verecek surette genişlemiştir.

Mezhebin bu gelişmesini, biz birbirine bağlı üç âmil ve sebep altında toplayabiliriz. Onlar da:

- 1- Müctehidler ev tahrir erbabı.
- 2- Haneifye mezhebinde akvâlin çok olması.
- 3- Tahrir ve tercih mes'eleleri. Bunları birer birer izah edelim.

FASIL: 28.

TAHRİC

1- MÜCTEHİDLER VE TAHRİC ERBABI

71- İbn-i Âbîdîn'in Fukahayı Yedi Tabakaya Taksimi, Müstakil Müctehidler Kimlerdir?

İbn-i Âbidîn fukahâyı yedi tabakaya taksim ediyor:

1. Tabaka

Birinci tabaka; Müctehid-i mutlak, şeîraîta ictihad hakkını hâiz müctehidler olup, Kitap ve Sünnetten hüküm çıkarırlar, ister hükümlerin istinad ettikleri umumî usulden olsun, ister o ur.ıumî usule göre halledilip çıkarılan mes'elelerde olsun, onlar bu ihtihad larında kimseye tâbi değildirler. Bunlara müctehid-i mutlak nâmı verilir. Dört büyük imam unvanını taşıyan Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şafiî ve Ahmed b. Hanbel Hazretleri ile Evzâî, Leys b. Sa'd ve diğer imamlar bunlardandır. Bunlar kimseyi taklid etmezler, ne delilde ne delilin tâbi olduğu umumî usulde, ne de bu usullere tatbik olunarak çıkardan ve halîolunan mes'elelerde taklid yoluna gitmezler. Eğer usulleri birbirine uygun düşerse, bu -taklid neviden değildir, her ikisinin delili de o kanaati vermiştir. Eğer kendilerine kanaat gelmezse, muhalif taraftan delil getirip isbata güçleri yeter.

Şüphesiz ki, Hanefiyye mezhebinin üstadı Ebû Hanîfe Hazretleri bu sınıf fukahâdandır. Fakat İmam Ebû Yusuf, İmam Mu-harnmed ve İmam Züfer gibi talebeleri ve onların tabakasından olanlar, acaba bu

sınıf rnüctehidlerden addolunurlar mı? İbn-i Âbidin, Hanefiyye Mezhebinin bâzı kitaplarına tâbi olarak onları bu tabakadan değil de ikinci tabakadan addediyor. Onları müstakil müctehid değil de, mezhepde müctehidler tabakasından sayıyor.. Diyor ki: «Mezhepde müctehidler tabakası, Ebû Yusuf, Muhammed ve Ebû Hanîfe'mn diğer ashabı olup bunlar üstadlarının kurduğu kaidelere göre delillerden hüküm çıkarmağa muktedirlerdir. Onlar bâzı fûrû' ines'efelerde üstadlarma muhalif dahi olsalar; usul kaidelerinde onu taklid ederler.»^{341[1]}

Bu hükmün söz götüren yerleri vardır. Zira îmam Ebû Yusuf, îmam Muhammed, îmam Züfer ve diğer ashabı bunlar fıkıh görüşlerinde tamâmiyle müstakil idiler, taklidin hiç bir sahasında üstadlanm mukallidi değildirler. Üstadlanm reylerini okumuş olmaları, ondan ders almaları ve ilk tahsillerine onda başlayıp onun kültürü ile aşılarmış bulunmaları onların, fikir istiklâllerine ve ictihad hürriyetlerine bir mâni teşkil etme?:. Yoksa bir kimseden ders alan kimse mutlaka onun mukallidi sayılmak icabeder ki ,bu netice itibariyle Ebû Hanîfe'yi de müstakil müetehidler mertebesinden indirmek gibi gülünç bir hükme varır.

Çünkü Ebû Hanîfe de bidayette üstadı Hamrnâd b. Ebî Süleyman'dan İbrahim Nahaî'nin fikhı üzere ders almağa başladı. Bir çok mes'eleleri onun yolunda halleder. Ebû Hanîfe'nin fıkıh ve ictihaddan nasibini küçümsemek isteyenler böyle diyor. Fakat buna rağmen Ebû Hanîfe müstakil bir fakıhtır, müetehid-i mutlaktır. Çünkü İbrahim Nahaî'nin fikhını öğrendiyse de bâzan ona muhalefet eder, delile bakarak muvafakat eder. Yoksa mücerred taklid ederek tâbi olmaz. Ebû

^{341[1]} İbn-i Abidin, Resm'ül-Müftî şerhi, s. 11

Hanîfe'nin talebeleri de böyledir. Onlar da onun fikhını okudular, onun ietihad yolunu Öğrendiler. Bâzısında onunla ittifak ederler, bâzısında ihtilâf ederler, ittifakları taklid ettikleri için değildir, re'y'leri tevâkuf etmiş oluyordu. Delile bakarak onunla birleşiyorlar, aynı kanaata varıyorlardı. Bunlar mukallid işi değildir. Bu talebeleri hüküm istinbatında esas tuttukları usul, üstad-larmir. usuüyic ekserisinde birleşir, hepsinde değil. Onun için bâzan muhalefet ederler ve onların müstakil müetehid vasfını kazanmaları için bu kadarı kâfidir. Sonra onlar üstadlariyle istinbat yolunda birleşseler bu, tâbi olduklarından değil, delilden edindikleri kanaattan dolayıdır. Taklid edenle ietihad yapan arasını ayıran had ve doğru ölçü de budur.

Bu imamların hayatım inceleyen kimse onlardan taklid vasfım tarnâmiyle uzak bulundurur. Onlar yalnız üstadları Ebû Hanîfe'den ders almakla kalmadılar. Onun vefatından sonra da başka üstadlardan ders almağa devam ettiler. înâm-ı Ebû Yusuf hadîs ulemasına devam etti, onlardan bir çok Hadîsler öğrendi. Ebû Hanife belki de onların bir kısmına muttali olmamıştı. Sonra Ebû Yusuf yıllaraca kadılık makamında bulundu. İnsanlarla yakından icmas edip onların dâva ve mes'elelerini öğrendi. Üstadiyle ihtilâf etliği mes'elelerde de kadılık ve mahkeme işlerinde edindiği toerü-be ile silâhlanarak ona muhalefet etmiş oklu. Bütün bunlara rağmen, bu akvâlin cümlesini Ebû Hanîfe bulmuştur, Ebû Yusuf val-mz onlardan seçmiştir, demek hakikatlere karşı haksızlık yapmak olur.

îmam Muhammed ise Ebû Hanîfe'ye gayet az devanı etti. Gençliğinde ilmî hayata ilk onda başladı. Sonra İmam Mâük'den ilim aldı. Ondan Muvatta' kitabını rivayet etti. İmam Muham-med'in bu rivayeti isnad

bakımından Muvatta'nın en sahih rivayeti addolunur. îmam Muhammed mukallid ise, hangi imamın mukallidi sayılacak. Ebû Hanîfe'nin mi, yoksa Mâlik'in mi? Yoksa her ikisinin de mi? însaf ve mantık bize onun mutlaka mîista-' il bir mütehid olduğunu söylememizi emrediyor. Diğer ashabı hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz.

2. Tabaka

72- Mezhepde Müctehid Olanlar Tabakası

İbn-i Âbidin'in taksimine porc ikinci tabakayı teşkil eden iukahâ mezcıcbde mücichidler inbnkasıdır. Bvm'nır Ebû HanîCc mezhebinde istinbatın istinad ettiği delillerden hüküm çıkarmağa muktedir olan Fukahâdır. Mezhebin kurduğu kaidelere göre ieti-fî'd yaparlar. îmam Ebû Yusuf, îmam Muhammed, îmam Züfer ve Ebû Hanîfe'nin diğer ashabı bu ikinci tabakadan addolunmuşlardır. Fakat adları geçen bu imamların bu tabakadan sayılmaları biraz yanlıştır. Eğer bunlardan başka bu tabakadan sayılanlar yoksa, Hanefiyye mezhebinde bu ikinci tabaka mevcut değilmiş demek olur. Zira imam Ebû Yusuf, îmam Muhammed ve emsalleri müstakil müctehidlerden sayılmaları lâzım gelir. Her ne kadar Ebû Hanîfe'nin onları geçmiş olması, onları yetiştiren okutma fazileti varsa da.onların da üstadlan gibi müstakil görüşleri vardır.

3. Tabaka

73- Mesâilde Müctehîdler Tabakasıdır

Üçüncü tabakadaki fukahâ: Mescâilde mücthidlerdir. Bunlar mezheb sahibinden veya onun ashabından birinden nakil ve rivayet olunmayan mes'elelerde ictihad ederler. Bunlar mezhepde mukarrer usule göre, hakkında nas bulunmıyan mes'eleler hakkında hüküm verirler. Mezhepde hakkında nas bulunan mes'ele-ler hakkında ictihad yapamazlar. Yalnız eskilerin hükümleri onları Örflerinde mevcut olrmyan bâzı itibarla verilmiş ise, o zaman bunlar o mes'ele hakkında yeni bir ictihad yapabilirler. Öyle ki, eğer eskiler onların zamanında bulunsalardı aynı hükmü vereceklerdi.

Bu tabakadaki müctehidlerin yaptıkları iki şeyden ibarettir:

1- Ebû Hanîfe'den ve ashabından naklolan fîrû' mes'elelerden onların hüküm istinbatında tâbî oldukları umumî kaideleri süzüp almak. Yerinde beyan ettiğimiz veçhile fîrû' mes'eleler

dağınık bir halde idi. İşte bu müctehidler onları bir araya topladılar, onları umumî kaideler, bir kayıt altına alan zabtedici fesaslar hâlinde tesbit ettiler, onları istinbatta esas olmuş birer asıl gibi itibar edip esas kaide yaptılar. Böylece fıkıh ahkâmını en salim bir tarzda çıkarmak için bunlar bir ölçü oldular, ictihad için en doğru yol olarak kabul edildiler.

2- Mezhepde hakkında nas bulunmıyan mes'eleleri, mez-hebden ayrılmış olmamak için işbu kaidelere göre halledip bir hükme ve karara bağlamak. İşte üçüncü tabakadaki mücthid uf-kahânın yaptıkları böyle mühim işlerdir.

Bu tabakadakilerden başhıcalan şunlardır:

Ahmed'Hassâf - 261 H., Tahâvî, 230-321 H., Ebû Hasan Ker-hî-340 H., Şems'ül - Eimme Haîvânî - 456 H., Mebsut Sahibi Şems'ül - Eimme Serâhsî - 500 H.,

Usul sahibi Fahr'ül-îslâm Pez-devî - 492 H., Fahreddin Kadîhân - 593 H.

Hanefîyye fîhına değerli hizmetler yapan işte bu tabakadaki fu-kahâlardır. Mezhebin gelişmesini sağlayan esasları, tahrîc usulünü onlar vazetmişlerdir. O akvâle göre hükümler vermişlerdir. Kavilleri tercih etmek, re'yler arasında mukayese yapmak, bâzısını sahih kavil olarak alıp zayıf olartı kavilleri bırakmak, hep onların işidir. Hanefîyye Mezhebi fîhına müstesna bir varlık yeren bunlardır.

4. Tabaka

74- Tahrîc Erbabıdırılar

Dördüncü tabakadaki fukahâ tahrîc erbabı olanlardır. İbn-î Âhidin onlara akvâlini aldıkları kimseye tâbi olanlar nâmını veriyor. Bizse onlara müreccihler tabakası diyeceğiz. Bunlar hükmü bilinmeyen mes'eleleri istinbat etmezler. Yaptıkları iş üçüncü tabakanın tâyin ettikleri kaideler dahilinde tercih vasıtalarıyla, rivayet olunan re'yler arasından tahrîc yaparlar. Delil kuvvetine bakarak veya asrın ahvâline uygun olmasiyê tatbik selâhiyetini göz önünde tutarak akvâli birbirine tercih etmek hakkını hâizdirler. Bu müstakîl bir istinbat sayılmaz. Bu bir tercihtir, akvâli birbirine mukayese ve muvazenedir. Bu tabakadaki müctehidlerden biri Ebû Bekir Râzî'dir.^{342[2]}

Bu tabaka ile önceki tabaka arasındaki fark belirsiz gibidir. Onun için bu ikisini bir tabaka sayan, hakikati aşmış olamaz. Çünkü usulün icabına göre re'yler arasında tercih yapmak, imamlardan hükmü rivayet

^{342[2]} Cessâs nâmiyete meşhur olan Ebû Bekir Râzî 370 senesinde vöfat etmiştir. (Ahkâm-ı Kur'ân) 1 meşhurdur.

otunmıyan bir mes'ele hakkında hüküm vermekten kolay değildir. Bu tabakadan savdıkları Ebû Bekir Râzî, üçüncü tabakadan saydıkları Kadîhân, Kerhî ve emsalinden az değildir. Ahkâm-ı Kur'ân adlı eseri onun fazlının ve ilminin canlı bir delilidir.

5. Tabaka

75- Tercîh Erbabı

Beşinci tabakadaki fukahâ mezhepdeki akvâl arasında mukayese yapanlardır. İbn-i Abidin bunlar hakkında şöyle diyor: «Bunların işi: «Bu daha evlâdır, rivayet bakımından bu daha sahihtir, bu daha vazıhtır, bu kıyasa daha uygundur, bu halka daha muvafıktır» gibi sözlerle muhtelif rivayetleri birbirinden üstün addetmektir.

Bize kalırsa bu tabaka ile bundan önceki dördüncü tabaka arasındaki fark açık değildir. Kısımlar birbirine karışmadan taksim doğru olabilmek için üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakalardan birini hâfz etmek icabeder. Bunlar iki tabaka hâline İndirilebilir. Biri:

Tahrîc edenler tabakası olup, bunlar mezhebin evvelki imamlarından bir hüküm nakl olunmıyan mes'eleler hakkında, mezhebin kaidelerine göre hüküm çıkaran fukahâdır.

İkincisi de tercih edenler tabakası olup bunlar da muhtelif akvâl ve muhtelif rivayetler arasında yapanlar; en kuvvetli rivayetleri beyan ederler; en sahih kavilleri, kıyasa muvafık, halka uygun olanını seçerler. Bundan önce de işaret ettiğimiz veçhile Ebû Hanîfe'nin ashabını, müstakil mücthidler mertebesinde tâbî'ler mertebesine indirmek mevcut değildir. Bu itibarla buraya kadar beş (abaka hâlinde sayılanlar hakikatle üç

tabaka halinde toplanır: Birinci albakayı Ebû Hanîfe ahabı teşkil eder, ikinci tabaka tahric 3'apanJar tabakasıdır, üçüncü tabaka da tercih yapanlar tabakası olur.

6. Tabaka

76- Mukallidler Tabakası

İbn-i Âbidin'in ve diğerlerinin taksimine göre altıncı tabakayı mukallidler teşkil eder. Bunlar ihtihad yapmadıkları gibi kavillerin ve rivayetlerin arasında tercih de yapamazlar. Fakat kendilerinden yukarıda olanların tercih ve ihtiyar ettiklerini, en kuvvetli olduğunu beyan eylediklerini bilirler. İbn-i Âbidin onlar hakkında şöyle diyor: Bunlar kuvvetli olanla, daha kuvvetli olan arasını temyize muktedirler, zayıf ile zâhir-i rivâyeyi, zâhir-i mezheb ile nâdir-i rivâyeyi birbirinden ayırırlar. Kenz sahibi, Muhtar sahibi, Vikaye sahibi, Mecmâ' sahibi gibi muteber metinler ahabı bunlardandır.^{343[3]} Bunların vazifesi; kitaplarında merdûd kavilleri nakil ve zikretmemek, zayıf rivayetleri almamaktır.»

Bu tabakanın işi tercih etmek değildir. Fakat tercih olunanları bilmek ve tercih derecelerine göre tertip etmektir. Lâkin bu iş bâzan tercih edenler arasında hüküm vermeğe de götürür. Biri bîr re'y tercih etmiştir, diğeri başka bir re'yi tercih eylemiştir. Şimdi bu, o tercihlerden en kuvvetlisini seçerek. Tercih ederken mezhebin usulüne daha çok itimad etmiş olanı alacak

^{343[3]} Kenz, Muhtar: Vikaye ve Mecmâ) nâmindaki dört kitap Hane-fiyye fıkhnın en muteber ana kitapları pddclun.ur. Bunlara (Mutûn-ı Erbaa) nâmı verilir. Kenz'in müellifi Ebû Eerekât Hâfizüddin Nesefî. Muh-tar'm-müellifi Ebû Pazl Mecdüddin Musullu, Vikaye'nin müellifi Sadr'uç-Peria'nın büyük atası Tâe'üş-Şerla Mahmud Buhârî, Mecma'nın müellifi de Muzafferüddîn b. Saatidir.
(Mütercim,)

veya sayıca çok, daha kuvvetli olanı ihtiyar edecektir. Hayr-Remli fetvalarında diyor ki: «Hiç şüphe yoktur ki, ihtilaflı mes'elelerde râcih olanı mercuhtan raç'îmak, kuvvet ve zaaf derecelerini bilmek İlim tahsili için kollarını sıvayarak çalışanların en son frave'erîdir. Müftüye ve kadıya düşen cevapda gayet dikkatli olmak, helâle haram, harama helâl diyerek Allahu Teâlâ'ya iftira etmekten korkarak ölçüsüz söz söylemekten çekinmektir.»^{344[4]}

Ulemanın tercih ettiklerini bilmek, delilin kuvvetine veya çokluğuna bakarak tercih edenlerin tercih ettikleri arasında mukayese yapmak, bu o kadar kolay bir şey değildir.

7. Tabaka

77- Sırf Mukallidler Tabakalı

Yedinci tabaka bu sayılan tabakaların ağı derecesinde olan mukallidler tabakası olup, bunlar yukarıda ikrolunan umurdan birini yapmağa kaadir değildirler. Onların ne tahrîc, ne de tercih yapacak kudretleri vardır. Ne de tercih olunan akvâl için den birini ihtiyar edebilirler. Onları, îbn-i Âbidin şöyle vasıflandırıyor: «Bunlar semizi arıktan, sağlamı bozuktan seçemezler, sağı soldan fark edemezler. Gece karanlığında odun toplayan gibi ne bulurlarsa onu toplarlar. Bunları taklid edenlerin vay hâline, onlara yazıklar olsun.»

Bu vasıfta olan kimseler bilmem ki nasıl olur da fukahâdan sayılırlar. Onlara en hafif bir isim olarak nâkil diyebiliriz,

^{344[4]} Hayr'ül - Remli, Fetâvâ-yi Hayriye c.II, s. 231.

78- Bu Tabakaların Hakikî Durumu

Hanefiyye kitaplarının kaydettiklerine göre fukahâ tabakaları işte bunlardır. Zannedersem onların tertibi daha ziyade bizim zikrettiğimiz tertibe uymaktadır. Birinci tabaka müctehid-i mutlak olanlar tabakasıdır. Ebû Hanîfe ve ashabı olanlardır. Onlardan sonra tahrîc erbabı gelir. Bunlar da hakkında bir hüküm naklo-lunmıyan mesele hakkında müctehidlerin kaide ve usullerine göre hüküm verirler. Onların fûrûruna kıyas yaparlar. Onlardan sonra muhtelif akvâl arasında tercih yapanlar gelir. Onlardan sonra kendilerinin tercih hakkı olmamakla beraber, öncekilerin tercih ettiklerini tanımağa kudreti olanlar gelir. İlk üç tabakayı teşkil eden: Mutlak müctehidîer, mezhebde müctehid olan tahrîc ve tercih erbabından sonra ictihad kapısı kapanıp da, dört mezhep fu-kahâsı gibi Hanefiyye mezhebi fukahâsı da buna razı olunca, artık kimse için tercih hakkı kalmamış oldu. Müfti veya Kadı'ya râcih olunca kavli araştırmaktan onu tanımağa çalışmaktan başka birşey kalmadı. Böylece mutlak müctehidîer, tahrîc ve tercih erbabı ve râcih akvâî tanıyanlar olmak üzere dört tabaka oluyorlar. Mukallitler fukahâdan sayılmamış oluyor. Bu mes'eleyi mez-hebdeki akvâlin ihtilâfindan bahsederken ileride izah edeceğiz.

FASIL: 29.

2- HANEFİYYE MEZHEBİNDE AKVÂLİN ÇOKLUĞU

79- Ebû Hanîfe'ntn Ashabının Kavîllerînîn Çok Olması Ve Bunun Sebepleri

Hanefiyye Mezhebinde kaviller pek çoktur ve muhtelifdir. Kaviller muhtelif olduğu için birbirine mübayin hükümler de vardır. Ebû Hanîfe'den ve ashabından muhtelif rivayetler nakl olunuyor. Bazan bir mes'ele hakkında bir hüküm rivayet olunuyor. Başka bir rivayette ona muhalif bir hüküm rivayet ediliyor. Mezheb imamları birbiriyle ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'-ye bâzan Ebû Yusuf'la Muhammed muhaliftir. Bazan Züfer üçüne muhalefet eder. Ebû Yusuf'la Muhammed'in birbiriyle ihtilâf ettikleri olur. Hattâ bir mes'ele hakkında bâzan Ebû Hanîfe'den iki re'y rivayet olunur, bunlardan birinde rücû, ettiği söylenir, bâzan bu rücû' sabit olmaz. Hangi re'y daha eski, hangisi yeni bu da bilinemez. Talebelerinden her biri hakkında da aynı şey vârid-dir. Sonraları mezhepde ictihad yapanlar da, mezheb imamlarından hükmü nakl olunmıyan mes'eleler hakkında hüküm verirken, aralarında ihtilâf etmişlerdir. Hattâ onlar bâzan mezheb imamlarının örfüne dayanarak vermiş oldukları hükümlerde onlara muhalefet bile etmişlerdir. Çünkü örf değişmiştir, öyle ki şayet mezheb imamları onların 'asrında bulunsalardı, onların hükmünün aynini verirler, onların dediklerini derlerdi.

Hanefiyye mezhebinde kavillerin bu kadar çok olması 'sebeplerini dört kaide hâlinde toplamak mümkündür:

1- Rivayetlerin ihtilâfı,

2- Bir mes'ele hakkında îmâm-ı A'zanYdan müteaddit kaviller nakli,

3- Bir mes'elede imamların muhtelif hükümler vermesi,

4- Tahrîc yapanların ihtilâfı, ve bâzan imamlara muhalefet etmeleri.

Bunlardan her birini biraz izah edelim.

80- Rivayetlerin Muhtelif Olması Sebebî

Rivayetlerin böyle, muhtelif oiması acaba neden ileri gelmişti? Ebû Hanîfe'nin fıkhdan bahse başlarken onun fikhim kendisinin tedvin etmediğini söylemiş, onun akvâlinin talebeleri tarafından not edilip toplandığını ve Ebû Yusuf ve diğerlerinin kaydettiklerine bâzan bakıp gözden geçirdiğini belirtmiştik. Demek kavillerini bir kitapta toplayıp kendisi yazmamıştır. Onun fikhı bu kaviller hâlinde talebesi tarafından naklolunmuştur. İmam Mu-harnmed kendi kitaplarında onun akvâlini nakletmiştir. Fakat onun kitapları da bir tertibe konulmuş değildi, imam Muham-med'in bu nakilferinin sıhhat bakımından kıymeti büyüktür, onun kitaplarının rivayetleri doğrudur, lâkin bu naklin esası yine rivayettir, rivayetler de müteaddittir. Bu itibarla rivayetler muhtelif of ur. Hattâ bâzan birbiriyle çarpışmaları tabiî bir neticedir. Ve böyle de olmuştur. Ebû Hanîfe'den ve ashabından naklolunan rivayetler muhtelif olmuştur ve hattâ bâzan birbiriyle çarpışmaktadır. İşte bu kavillerden birini diğerine tercih etmek, Hanefiyye mezhebinin üçüncü tabakasını teşkil eden fukahâ için - içtihat mevzuu olmuştur,

İbn-i Emir Hac, Tahrir şerhinde Ebû Hanîfe'den yapılan rivayetlerin muhtelif olması sebeplerini anlatıyor: «İmam Ebû Bekir Belîğî, Gurur'de diyor ki:

Ebû Hanîfe'den rivayetlerin muhtelif olmasının çeşitli yönleri vardır. Onlardan biri; yanlış duymak, işi-tileni yanlış anlamaktır. Meselâ bir hâdisе sorulduğu vakit o menfî olarak cevap verir, nefî edatı olan (la yi kullanır), (Lâyecuz) der. Râvi bunu karıştırır,, çünkü bu iki türlü anlaşılabilir. (Lâ, ye-cüz — Hayır, caiz olur) veya olabilir. İkinci sebep şudur:

İmamın rücû' etmiş olduğu bir kavli vardır, birisi ondan rücû' ettiğini bilmez, onu rivayet eder, diğeri de rücû' ettiğini bilir, sonraki kavlini rivayet eder. Böylece rivayetler muhtelif olur. Bence bu birinciden daha akla yatkındır. "Üçüncü bir sebep şudur:

Kıyasa göre bir kavii vardır, sonra istihsâna göre başka bir kavli olur. Râviîler bunlardan birini duyar, herkes duyduğunu rivayet eden (Bu vecihte de beis yoktur. Çünkü evvelâ kıyasa göre bir hüküm verir. Kıyas istihsândan öncedir. Yalnız bâzı mes'eleler müstesnadır. Sonra istihsân ile başka hüküm verir. Kıyas rücû' olunmuş kavil mesabesinde kalır, istihsân ise râcih olan kavil olur. Her biri işittiği kavli nakleder.) Diğeri bir sebeple de şu olabilir: Bir mes'ele hakkında iki türlü cevap verilmiştir. Birisi kaideye göre hükümdür, diğeri de ihtiyat kabilindendir. Her râvi duyduğu kavli rivayet eder, onun için rivayetler muhtelif olmuştur.»^{345[1]}

İbn-i Emir Hâcc'm, Ebû Hanîfe'den yapılan rivayetlerin muhtelif olması hakkında sözü budur. Bunları az bir tasarrufla hemen hemen aynen naklettik. Bizim de onu sözü üzerine iki mülâhazamız var:

1- İkinci sebebi zikrederken: «Bence bu birinciden daha akla yakındır» demesiyle ihtilâf sebebinin yanlışlık olacağını uzak bulduğunu söylemek

^{345[1]} İbri-i Emir Hâc, Takrir, Şerh-i Tahrir, c. III, s. 334.

istiyor.Bununla güya Hanefiyye mezhebini, Eb Hanîfe'den nakilde hatâdan tenzih ediyor. Bu hayreti mcibdir.çünkü Sünnetin rivayetinde nakil hatsı kabul olununca, bir fakhtan nakil hatsı neden olmasın. Birincide kendisinden rivayet olunan Peygamberdir, ikincisinde ise, imamette derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, bir fakhtır. Ondan yapıdan naklin sahih olmasında gösterilen dikkat ve titizlik, Hz. Peygamber'den yapılan rivayetin sahih olmasına gösterilen itina derecesinde olamaz. Halbuki Hz. Peygamber'den yapılan rivayetleri inceleyip doğruyu bulmak Hadis ulemasının tedkîk mevzuudur.

2- Onun tercih ettiğine göre ihtilâf sebepleri ancak ahvâlin ihtilâfına dayanmaktadır. Rivayet ihtilâfı, ahvâlin muhtelif olmasından ileri gelmiş oluyor. Kimisi rc' edilmiş, vaz geçilmiş bir kavli beklediyor, ona mukabil re'ylerin karar kıldığı son re'y olarak bir kavil rivayet olunuyor.

Bazan rivayet ihtilâfı, bir nkilin rivayetinden de olabilir. Meselâ İmam Muhammed Zâhir-i Rivaye'de bir türlü, Nevdır'da başka türlü rivayet eder. Bu şundan ileri gelir: O behemahal bu her iki rivayeti de buldu, onları öylece iki rivayet halinde nakletti.

Doğrusu rivayet ihtilâfları, kavillerin ihtilâfından olduğu gibi işittiğini yanlış nakilden veya işitenden alırken yanlış telâkki etmekten de neş'et etmiş olabilir.

Rivayet ihtilâfı, kavillerin ihtilâfından neş'et ettiğine göre, behemahal kaviller vaktinde muhtelif idi. Râvi hangisi birinci kavil, hangisi ikinci bilemedi. şayet bilmiş olsaydı, birinci kabil hükümsüz bırakılmış, rc' edilmiş sayılır da yalnız sonuncu bir kavil olarak naklolunurdu.

Mezhebde tercih erbabı olan ulema, kitaplardaki muhtelif rivayetleri incelediler, usulleri icabı bir

kısmını diğerlerine tercih ettiler. İmâm Muhammed'in Zâhir-i Rivâye kitaplarını, onun diğer kitaplarına ve Hasan b. Ziyâd gibi diğerlerinin kitaplarına tercih ettiler. Ebû Yusuf'un Emâli'si de bunlar meyânındadır^{346[2]}.

Bir mes'ele hakkında Zâhir-i Rivâye'de muhtelif rivayet bulunursa onlardan birini seçerler. Bu, rivayetlerin ihtilâfına sebep olan kavillerin ihtilâfi kabilindendir. Mezhebdaki tercih uleması, takip ettikleri tercih yoluyla bu kavillerden birini diğerine tercih ederler.

81- Bir Mes'ele Hakkında İmâm-I A'zam'dan Muhtelif Kaviller Bulunması

Bazan bir mes'ele hakkında İmâm-ı A'zam'dan iki kavil bulunur. Bunlardan birinci ve ikinci olan bilinir. O zaman ikinci kavil, birinciye hükümsüz bırakılmış olur. Veya birinci kavil bırakılmış, vazgeçilmiş sayılır. Bâzan öyle olur ki, hangisi birinci, hangisi sonuncu olduğu bilinmez, hangisi bırakılmış, hangisi alınmış kavil olduğu söylenmeden her iki kavil rivayet olunur. Böylelikle bir mes'ele hakkında ondan iki kavil rivayet edilir. Bu kavillerden hangisinin daha sahih olduğunu bildirmek, tercih erbabının işidir. Çünkü bu ondan rücû etmemiş, bir kavil sayılır.

Bir mes'ele hakkında muhtelif zamanlarda başka başka hüküm vermek o fakih için bir kusur teşkil etmez. Belki de o fakihın hakikati aramadaki ihlâsına ve dîne bağlılığın* bir delildir. Çünkü baştan doğru bulduğu bir kıyasa göre bir hüküm verir, sonra o kıyasın yerine sahih bir Hadîs olduğunu öğrenir. Kıyasından dönerek

^{346[2]} Hanefiyye Mezhebindeki kitapların dereceleri XIV, fasılda beyan olunmuştur.

sahih olan Hadîsin hükmünü alır. Bâzan olur ki, birinci hükmünü kıyasla vermiştir. Bakar ki, onunla amel etmek halkın teamülüne, örfе uymuyor. O kıyastan vaz geçer, halkın teamülüne uygun olan istihsânı alır. Bâzı defa, kıyasla vermiş olduğu hükmün esası muayyen, bir vasıf ve sebebe dayanır. Sonradan anlar ki, birinci kıyasına esas yaptığı vasıftan daha kuvvetli tesiri olan bir başka vasıf mevcuttur, illet olmağa bu daha elverişlidir, hemen birinci kıyasdan dönüp ikinci kıyasa göre hüküm verir.

İşte böylece birinci kavilden dönmeği icabettiren kuvvetli bir delil karşısında kalınca ondan döner. İkinci bir hüküm verir. Fakat re'ylardan hangisinin sonraki olduğunu beyan eden bir delil yoktur. Tercih ve tahdîc erbabı fukhâ, işte bunlardan hangisi daha kuvvetli, amel ve tatbikata daha elverişli ise onu tercih ederler.

Bâzı öyle olur ki, hakkı aramakta ihlâs sahibi olan rnüctehid, mûcib delillerin tearuz ve hakikati açıklayıcı emarelerin birbiriyle çarpışması sebebiyle bir mes'eilede verilecek hüküm hakkında tereddüde düşerek o mes'eile için iki veçhe bulur ve böylelikle onun hakkında iki kavil ortaya çıkar. Bu iki kavil arasında bir zaman bölümü yoktur. Her iki kavil de rivayet olunur. Bunların râvileri hir olabilir. Bâzı ulema bunlara da rivayet ihtilâfı nâmını vermişlerdir.

İbn-i Âbidin bu hususta şöyle diyor: İhtilâf vecihlerinden biri olarak şöyle de denebilir: Tercih edilmeyecek surette deliller tearuz ettiğinden, müctehid hükmünde tereddüt etmiş olabilir. Yahut <U bir delilin medlulünden re'y muhtelif olur. Çünkü delil bâzan iki veya daha ziyade veçhe ihtimalli olabilir. Her bir ihtimâle göre cevap hazırlar, sonra onlardan biri tercih olunur. Ve ona nisbet edilir. Bâzan tercih edilmez, her ikisi hakkında re'yi müsavi olarak kalır. Onun için

görüyoruz ki, mes'ele hakkında her ikisi de müsavi imiş gibi iki re'yi naklediyorlar ve: Mesele hakkında iki rivayet veya iki kavil vardır, diyerek bunların birbirine müsavi olduğunu ifade etmek istiyorlar.

îmam Karâfî'ye göre kavillerden biri râcih olmadıkça hüküm ve fetva vermek helâl değildir. Ancak, deliller müctehidin indinde tearuz ettiyse ve tercihten de âciz kaldıysa o zaman müstesnadır Zira onun nezdinde deliller müsavi olduğundan o takdirde dilediği ile hüküm verebilir. Bu itibarla her iki kavli ona nisbeti doğru olur. Yoksa bâzı usulcülerin dedikleri gibi ona bu kavil de nisbe olunmaz, veya bâzılarının kanaatına göre yalnız birisi nisbet olu nur değildir. Çünkü müctehidin o. kavillerden birinden rücû' ettiğ i belli değildir. Zira biz onların müsavi olduğunu ve birinin diğ erine tercih edildiğini farz ve takdir ederek hüküm yürütüyorum Evet onun nezdinde vre'ylardan biri râcih ise ve diğ erinden de rii cû' etmemiş ise, râcih olan re'yi ona nisbet olunur. İkinci re'yi d bir rivayet halinde kılar. Eğer birinciye tercih edip diğ erinden va: geçtiyse, artık o onun kavli olarak kalmaz. Râcih olan kavil onu kavli olur.»^{347[3]}

Böylece görülüyor ki, îmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'den de diğ er muhlis müctehitler gibi bir mes'ele hakkında iki kavil rivayet olunur. Bâzan onlardan birinden rücû' ettiğ i sabit olur, bâzan bu rücû sabit olmaz. Belki her iki kavil de müsavi olarak kalır. Çünkü bu iki re'yeten biri diğ erine tercih olunmadan hüküm ikisi arasında tereddüd kalmıştır. Her iki kavil de ondan rivayet olunur.

Talebelerinden Ebû Yusuf, Muhammed b. Züfer için de aynı şeyler söylenebilir. Çünkü bunlardan her biri

^{347[3]} İbn-i Abidin, Şerh-i Risâlet-i Resm'il - Müftî, s. 22.

içtiihadında müstakil birer müetehiddirler. İctihadda Ebû Hanîfe'nin çığrındadırlar, bu yolu delilden aldıkları kanaatle ihtiyar etmişlerdir,

82- Ebû Hanîfe'nîn Ve Ashabının Kavîllerî, Mezhebin Esasıdır

Ebû Hanîfe'nin ashabı yâni talebeleri bir çok cüz'i mes'eleler-de üstadlariyle ihtilâf etmişlerdir. Hattâ Hanefiyye fıkhnın dayandığı usulü inceleyenler, az da olsa bâzı kavaid-i asliyede bile olsa muhalefet ettiklerini söylerler. Onların akvâli muhalif olsun, muvafık düşsün, üstadlannın akvâli gibi Hanefiyye mezhebi kavil-!-) inden itibar olunur. Çünkü Hanefiyye mezhebi îmâm-ı A'zam'ın başında bulunduğu fıkıh mektebinin re'ylerinin mecmuu demektir. Zira ittifak veya ihtilâf hâlinde olsun o ahkâmın istinad ettiği usul umumiyetle birdir. Ayrıldıkları cihetler gayet azdır. Bu onların aynı çığırda yürümelerine ve istinbat yollarının birleşmesine mâni teşkil etmez. Onun içindir ki, zaten bütün bu imamların = üstad-iannın ve talebelerinin re'yteri ve kavilleri birbirine karışık bir halde toptan rivayet olunmuş, bu bahse başlarken işaret ettiğimiz veçhile, kitaplara o haliyle yazılmıştır.

Bâzı müellifler, Ebû Hanîfe'nin ashabının kavillerini onun kavli imiş gibi göstermek istiyorlar.* Onlar, bu ashabın yâni Ebû Hanîfe'nin talebelerinin (Allah cümlesinden razı olsun) ona tâbi olup kavilleri de onun kavillerinden seçilmiş akvâl olduğunu söyrllemek istiyorlar. Bu iddiayı yukanda reddetmiştik.

İbn-i Âbidin onların kavilleri üstadların kavilleri itibar edilmesini şu bakımdan ileri sürüyor: Üstadları onlara kendi akvâlin-den delilin gösterdiklerini

almalarını tavsiye etmiştir. Ve yine ondan şöyle dediği rivayet olunmaktadır: «Hadîs sahih olunca benim mezhebim odur.»

İbn-i Âbidin bakın nasıl diyor:

«İmam-ı A'zam ahabına kendi akvâlinde delilin gösterdiklerini almalarını emredince, buna göre onların kavilleri, üstadların kavli sayılır. Çünkü onun kurmuş olduğu kaidelere göre böyle söylemişlerdir... Allâme Pîrizâde Eşbah şerhinin başında, İbn-i Şahne Kebîr'in, Hidâye şerhinden naklettiği de buna benzer. Orada diyor ki: «Hadîsin sıhhati sabit olunca, mezhebindeki kavle muhalif ise de, Hadîsle amel olunur. Ve Hadîsin hükmü mezhebin kavli olur. Zira Ebû Hanîfe doğru olarak şöyle demiştir: «Hadîsin sıhhati sabit olunca benim mezhebim olur...» Mezheb ehli delile bakar ve delilin mucibince amel ederlerse bunun mezhebe nisbeti doğru olur. Çünkü bu, mezhep sahibinin izniyle yapılmış bir iştir. Mezhebin sahihi delile bakarak hüküm vermelerini talebesine emretmiştir. Şüphesiz ki, o delilinin zayıf olduğunu bilseydi ondan dönerdi, daha kuvvetli olan delili alırdı.»^{348[4]}

Bu sözlerle İbn-i Âbidin'in ve kendilerinden nakil yaptığı kimselerin Ebû Hanîfe'nin talebelerinin ictehadlarını ona râci' göstermek istediklerini görüyoruz. Ona tâbi olduklarını belirtmek için onların akvâlini onun kavli itibar ediyorlar. Onların nazarında talebelerinin akvâli bu itibarla Hanefiyye mezhebi akvâli sayılırlar.

Bence bu talebelerde aranan tâbi olma mes'elesi, mukallidin müctehide veya müctehid-ı mukayyedin müctehid-i mutlaka tâbi olması değildir. Belki de bu, talebenin üstada tâbi olması, kendi ihtiyariyle onun

^{348[4]} İbn-i Abidin, Şerh-i Risalet-i Resm'ü - Müfti s. 24.

prensibini almasıdır. Kanaatiyle, ictihadiyle ona uymasıdır. Aradaki tâbilik, metbu'Iuk mânâsını silen bu ilim sılası, ders bağı üstadla talebeyi birleştirip hepsini bir mezhep altında toplamış ve bu mezhebe üstadın adı şerefli bir unvan olmuştur. Talebeleri üstadına muvafakat da etseler, muhalefet de etseler aynı mezhebe mensupturlar.

Ebû Hanife ile talebeleri arasındaki bağlantının nevi ne olursa olsun, talebelerinin kavilleri mezhebin kavillerinden sayılırlar. Ebû Hanîfe'nin kavillerine bunlar da ilâve olunca mezhebde kaviller çoğalıyor, gayet kabarık bir akvâl yekûnu meydana geliyor. Kavillerin böyle çokluğu mezhebi daha kolay, daha elverişli yapıyor, ufkunu genişletiyor. Bütün hâdiseleri içine alıyor, her arayan aradığını buluyor.

83- Tahrîc Erbabının Kavilleri Ve Gördükleri

Ebû Hanîfe ve ashabı bütün mes'elelerde ictihad ederek hüküm vermişler değildir. Onlar asırlarında vukua gelen hâdiseler hakkında ictihadda bulunup hüküm vermişler, bir de vukuu muhtemel olan hâdiseler farz ve takdir ederek aradaki müşterek illet dolayısıyla kıyaslarını onlara tatbik edip onların hükümlerini bildirmişlerdir. Asırlarında vuku bulup hükümlerini bildirdikleri ve vukuu beklediğinden bir karara bağladıkları işler, ne kadar çok olursa olsun, her asırda yeni bir takım hâdiseler meydana çıkar ki, onların hükümleri hakkında evvelki imamlardan bir kavil yoktur. Halbuki insanlara her hâdisenin hükmü lâzımdır. Onun için mezhepde tahrîc erbabının bulunması icâbeder ki, bunlar mezhep imamlarının asrında vukubulmamış ve haklarında imamlardan bir hüküm nakl olunmamış hâdiselerin hükümlerini mezhebin kaidelerine göre beyan ederler.

Mezhebde tahrîc erbabı nâmım verdiğimiz bu fukahâ

tabakası, Ebû Hanîfe Hazretlerinin ashabının asrından sonra geîen bu-ashabın talebeleridir. Onlardan sonra gelenler de bu tabakaya dahildirler. Bunlar muhtelif asırlarda vukua gelen hadisleri tanıyıp onların hükümlerini bilmeğe çalıştılar, Ebû Hanîfe'den ve ashabından naklolunan fûrû' mes'eîeîlerinin mecmuundan çıkardıkları kaidelere göre hüküm ve kararlar verdiler. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk tahrir yapanların işi iki şeyden ibarettir.

1- Ebû Hanîfe ve ashabının fıkında hüküm istinbatı için esas usul sayılan umumî kaideleri çıkarıp tesbit etmek,

2- Haklarında bir nas ve hüküm bulunmayan mes'elelerin hükümlerini bu usul dairesinde beyân etmek,

îkî tahrir erbabı bu yolu hazırladıktan sonra tahrir erbabı tabakasının işi daha kolay oldu, kendilerinden Öncekiler zamanında vukubulmadığından hükmü de beyân edilmemiş olan hâdiselerin hükümlerini verip bildirmek onlara düştü/

Bu tahrir erbabının buldukları hükümlere ulemâ : Vâkıât ve fetvalar nâmını vermişlerdir. (Nevazil de'denir.)

Bu tahrir erbabı, yalnız kendilerinden Öncekiler nezdinde hükmü beyân olunmamış hâdiselerin ahkâmını meydana çıkarmakla iktifa etmediler, belki de zaruretin veya örf ve âdetin şevkiyle bâzı umurdan geçmişlere muhalefet ettikleri olurdu. Bu mes'eleler, geçmişler nezdinde hükümleri örf'e göre verilen mes'eîelerle kıyas ve istihsânın, örfün te'sîri altında kaldığı mes'eîelerdi. Örf değiştiğinden başka bir örf buldular. Eğer eski fukahâ onların zamanında sağ olsalardı, hükümlerini bu son örfün icabına göre verirlerdi. İşte Örf'e dayanan bu meselelerde îahrir

erbabı, eskilerin'dediklerinden başka türlü fetva verirler.

İşte tahrir erbabının yaptıkları bunlardır. Mezheb imamları ilk defa istinbat yaparken ihtilâf ettikleri gibi tahrir erbabının da kıyas ve tahrirlerinde ihtilâf etmeleri tabî bir şeydir. Böylece onların birçok kavilleri oldu. Mezhebde kaviller büyüdü de büyüdü. Mezheb genişledi ve gelişti. Fıkıhta tercih ve tahrir babı nâmını taşıyan bu bab geniş ufuklu bir babdır. Şimdi de onu beyân edelim.

FASIL : 30.

3. TAHRİR VE TERCİH

84- Tahrir Ve Tercih Ne Demektir?

Tahrir denince haklarında mezheb imamlarından bir kavil bi-linmiyen hâdiseler için bir hüküm bulup çıkarma kast olunur. Tahrir yapan bu hükmü doğrudan şer'i naslardan ictihad edemez. Mezheb fukahâsının umumî kaidelerine ve usulüne göre onların kavillerinden çıkarır.

Tercih ise mezheb imamlarının muhtelif kavillerinden birini seçmek veya onlardan naklolunan muhtelif rivayetlerden râcih olanı almaktır.

Tahrirî mezhebde muharir nâmını alan tahrir erbabı yapar ki, onlar müctehid-i mukayyed tabakasındadırlar. Tercih ise tercih sahipleri dediğimiz mezheb fukahâsı yapar. Bunlar tercih yollarını bilirler. Re'ylar ve rivayetlerin hangisi kuvvetli, hangisi daha kuvvetsiz olduklarını tanırlar. Bunların mezheb imamları tarafından hükümü

bildirilmemiş mes'eleler hakkında ictihad yapmağa, hüküm vermeğe selâhiyetleri yoktur. Mezheb müctehitlerinin kavillerine muhalefet edemezler. Bunlar yalnız râcih olanı .vazgeçilenden temyîz etmek, kuvvetli ve zayıfı seçmek, rivayetlerin hangisi sahih, hangisi zaif bunu beyân etmek kudretini ve seîâhiyetini taşırlar. Mezhebde müctehidler tabakalarını beyân ederken bu iki tabakayı anlatmıştık.

85- Tahricîn İstînad Ettigî Usul

Tahric işi, mezhebde muteber umumî usul üzere yapılır, mezheb müctehidlerinin akvâline göre çıkarılan hükümler onlann fûrûruna benzer. Çok defa bu gibi hükümleri örf ve âdete uydururlar. Onun için çok defa bu hükümlerin umumî örften veya hususî örften neş'et ettiğini görürsün. Beyi' ve icârelere dair hükümlerde şu ibareleri bulursun: «Mâverâünnehir'de veya diyâr-ı Rum'da = Anadolu'da örf böyle câridir.» Bu ve emsali sözler gösteriyor ki, mes'e-lelerde ictihad yapılırken örfün büyük nüfuz payı vardır. Bâzan yalnız örf müessir olur, müessir olmazsa, hiç değilse bir kıyası diğer kıyasa tercih için âmil olur.

Tercih ashabının yaptıkları yalnız bunlara münhasır kalmış değildir. Onlar bu hududu aşarak eskilerin fetva verdikleri mes'e-lelerde de fetva verdiler ve onlara muhalefet ettiler. Çünkü zamanın icapları bu değişikliği iktiza etmiştir. Yalnız bunlar, geçmiş müctehidlerin Kitap ve Sünnetten bir nassa veya nas gibi vazîh bir kıyasa istinad etmedikleri mes'elelerde olabilir. Yoksa muhalefet edemezler. Değişen, daha ziyâde örfe dayanan mes'e'elerdir. Meselâ eski Fukahâ: Ma! sâhabî mülkünde hürdür, istediği gibi tasarruf eder, diye fetva vermiştir. Komşu ile komşu arasındaki

münasebetlere, şufa hakkı müstesna olmak üzere, mahkemeyi karıştırmamışlar. Bu komşuluk münasebetlerininintanzîmini dîne ve ahlâka bırakmışlardı. Sonraları insanlar bozulup fesad alıp yürüdüğünden din duygusu zayıfladı, bâzı mülk sahipleri mülkündeki ta-sarrufiyle komşusuna fahiş zararlar vermeğe başladı. Müteahhırûn fukahâ gelince bu hâli gördüler. Düşündüler ki, Ebû Hanîfe kaza bakımından mâlike bu hürriyeti verirken komşusuna karşı münâsebeti tanzim ve takyidi din duygusuna bırakmıştı. Din duygusu zayıflayınca bu münâsebetler çığıırından çıktı. Eğer Ebû Hanîfe Hazretleri sağ olsaydı şimdi başka türlü fetva verir ve komşu hakkını müdafaa için nıal sahibinin tasarrufunu bir kayıd altına alırdı. Onun için müteahhırûn yeni bir hüküm verdiler ve: Komşusuna fahiş zarar veren her tasarruftan mal sahibini menettiler. Komşular arasındaki alâkayı tanzim için bu gibi ahvâlde mahkeme müdahale eder, dediler.

İşte bu sözlere örf esâsına göre, mçzhebde tahric erbabının veya müctehidlerin, icabına göre, geçmişlere muhalefet için nasıl yol bulduklarını izah etmiş bulunuyoruz.

86- Tahrîc Mes'eleleri İmâm-ı A'zam'a Nisbet Olunabîlir Mî? İbn-i Abîdîn Ne Dîyor?

Bu re'yler ki, ister mezheb imamlarından hükümleri nakl olunmamış hâdiseler hakkında verilmiş hükümler olsun, isterse Örfün değişmesine ve fukahâca mâteber usûle binâen imamlara muhalif olarak verilmiş hükümler olsun, her ikisi de mezhebin akvâl gibi itibâr olunur ve Hanefiyye fıkından bir cüz sayılır. Fakat bunlara Ebû Hanîfe'nin kavli demek doğru olmaz. İbn-i

Âbiden bu hussuta şöyle diyor:

«Hâsılı ashabının İmâm-ı A'zama' muhalif olan kavilleri, muteber meşâyih-üstadlar tarafından tercih olundukları takdirde, mezhebin kavli olmaktan çıkmazlar. Tıpkı bunun gibi, zamanın de-

ğişraesi veya zaruret ve saire îcâbiyle yeni örf ve âdete göre üstad-ı lanrı verdikleri hükümler bu mezhebin kavli olmaktan çıkmış değildir. Çünkü onların bu tercihi, kendileri nezdinde delilin râcih olmasından ileri gelir, tmâm-ı A'zam tarafından buna izin verilmiştir, o, deîle bakın, demiştir. Zamanın değişmesine ve zarurete binâen verdikleri hükümleri de böyledir, eğer o hayatta olsaydı bunları nazar-ı itibâra alarak onların dedikleri gibi derdi. Onların kail. oldukları re'y, yine imâm-ı A'zam'ın kaidelerine göredir ve onun mezhebinin muktezâsıdır. Ancak bunlarda: Ebû Hanîfe şöyle diyor, denilmemek lâzımdır. Yalnız sarahaten ondan rivayet olunanlarda: Ebû Hanîfe böyle dedi, denilebilir. Bunlarda: Ebû Hanîfe'nin mezhebinin muktezâsı budur, şöyledir, denebilir. Onun kaidelerine ve onun kavline kıyas yaparak bâzı ahkâm çıkarma suretiyle üstadların yaptıkları tahricler de böyledir. Ebû Hanîfe'ye nis-bet olunmaz, anca'k: Onun kavline kıyasla bu şöyledir, böyledir, denir. Bunların cümlesinde Ebû Hanîfe dedi, denilemez. Evet, onun mezhebi denir, fakat bu onun mezhebinin ehlinin kavli veyahut da onun mezhebinin muktezâsıdır, manasınadır.»^{349[1]}

87- Tahric, Fıkıhta Bir Merhale Ve Hamledir

^{349[1]} İbn-i Abidin Resm'ül-Müftî, s. 25

Ebû Hanîfe Mezhebinde tahrir böyledir. Ve fikhın gelişmesine sebep olmuştur. Çünkü usûlünün uysallığı ve bilhassa Örf ve âdete dayanan aslı, bu mezhebin önüne geniş bir saha açmıştır. Bütün hâdiseleri karar, insanların ihtiyaçlariyle, zamanın icablariyle uyuşup birleşir. Geçmiş ulemanın akıllarının mahsulüyle, düşünce serbestisiyle genişleyen bu fikh ufkı insanların ihtiyaçlarını karşılamış ve tahrir erbabı bu vasıflariyle içtimaî dertlerin devasını bulmuşlardır.

Bizim kanaatımızca, eğer bu mezhebde tahrir kapısı bulunduğu hal üzere serbest olsaydı, ve tahrir erbabı da eskilerin yükseldikleri fikh ufkuna yükselebilselerdi, mezhebin kavâid ve usûlünden dışarı çıkmamak kaydiye ve Kitab ve Sünnetin sabit naslanna karşı gelmemek şartiye, zamanın müşküllerine çare bulmak, zamanın icaplarına ve iktizâlarına uygun hükümler istinbât eylemek mümkün olurdu. Bu şartların mahsûlü olan re'ylar Hanefiyye mezhebinden sayılırdı. Fakat insanlara durgunluk geldi, donup kaldılar ve bunu İslâm fikhının donukluğu zannettiler. Halbuki bu hiç de böyle değildir.

88- Tercih Nedir, Muhtelif Rivayetler Arasında Tercih Nasıl Yapılır?

Hanefiyye mezhebinde tercih ameliyesi, gayet güç ve mühim bir iştir. Fukahâ, kendilerini onun çerçevesi ile mukayyed bilerek bu mühim işi başarmışlardır, yaptıkları tercihler, onların muntazam bir fikh aklına, disiplinli bir çalışmaya sâhib olduklarını göstermektedir. Delillerin kuvvetlisini ve zayıfını tanıyorlardı, icâbında hüküm çıkarmağa, müctehidlerin içtihadından mes'ele almağa kudretleri vardı. Fakat sonradan onlarla yaptıkları arasına sed-ler çekildi.

Tercih denince umumiyetle şu iki şeye şâmil olur: **1-** Muhtelif rivayetler arasında tercih yapmak, **2-** Muhtelif kaviller arasında tercih etmek, bunların hepsinin yolu ve usûlü vardır. Rivayetler arasında tercih yapmak, evvelâ bu rivayetlerin bulunduğu kitapların derecesine göre olur. Eğer bu rivayetlerden biri Zâhir-i Rivâye kitaplarında bulunursa o kabule daha lâyıktır. Diğerlerinde-ki rivayetlere bakılmaz. Meğer ki, oradakiyle tearuz olmya. Fetâ-vâ-vi Hâmiyye'de deniyor ki: «Zâhir-i rivâyeden başka rivayetler alınmaz. Ancak usûle muvâfiksalar alınır. Eğer bir.mes'ele Zâhir-i rivâye kitaplarından başkasında ise, bizim ashabımızın usûlüne muvafık olduğu takdirde onunla amel olunur.»

Demek oluyor ki, gayr-ı zâhir-i rivâyeyi takviye edici zâhir-i rivâyeden bir şahit varsa o zaman kabul olunur. Usûle uygun olursa tahrîcinde zâhir-i rivâyeye muvafık demektir. Usûle muhalif olursa iki taraftan da zaaf sarmış demektir: Senedi ve rivayeti ba-kımından zayıf olduğu gibi mezhebin umumî usûlüne muhalif olmakla şâz olması bakımından da zayıftır.

İki rivayet de aynı konuda iseler: Meselâ ikisi de Zahirî rivâ-yede mevcutsalar, veya başkasından olsa da usûle muarız değılse-ler, birini şâz i'tibâr etmeğe imkân yoksa, o zaman en sahih rivayet aranır: Râvilerin kuvvetine bakılırsa ona mûlâbis karineler aranır; taharri esbabına dikkat olunur. Tercih edici birşey bulunmazsa, o takdirde zamana bakılır, hangisi daha eski bir hâdiseye bağılı ise onun zamanca evvel oıduğu anlaşılır ve diğer ikinci bir kavil olduğundan o kabul edilir, birinci kavilden rücû' edilmiş demek olur. Eğer hangisinin daha sahih olduğunu araştırma bir netice vermezse, o zaman bu iki kavil müsavi kalır ve delil kuvvetiyle tercih yapılır. Bu iş de muhtelif akvâl

arasında tercih yapma kabilinden olur.

89- Katlinin Şahsiyetine Bakarak Kavillerin Tercihi Usulü

İşte tercih ashabı, muhtelif rivayetler arasında tercihi bu suretle yaparlar. Muhtelif kaviller arasında tercihe gelince bu da iki" suretle olur: **1-** Sözü söyleyenin şahsiyetine bakarak tercih yapılır, **2-** Delilin kuvvetine bakarak tercih olunur. Zaruret, hacet veya Örf îcâbı yapılan tercih de bu ikinci kısma dahildir. Çünkü bunlar da delile bakarak tercih sayılır.

Kailinin derecesine bakarak tercihte diyorlar ki: Bir mes'eledede Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed'in re'yleri birleşiyorsa üçünün re'yi muteber olur. Ancak bir zaruret veya örf bulunup da onların muteber usûlüne göre muhalefeti iktizâ eder ve o re'yin esası da zannî olan bir kıyas olursa o hal müstesnadır.

îmam Ebû Yusuf'tan veya îmam Muhammed'den biri Ebû Hanîfe ile aynı re'yde olursa o zaman Ebû Hanîfe ile birleşen tara fin re'yi, diğer tek kalan tarafa, beyân ettiğimiz hudud dâhilinde, tercih edilir. Eğer üçü de ayrı ayrı birer re'ye İcail olurlar, yine aynı hudud dâhilinde, Ebû Hanîfe'nin re'yi-diğerlerine tercih edilir. Çünkü o mezhebin baş imamıdır. Burada zaruret veya Örf gibi bir saik yoktur. Mezhebin evvelki müctehidleri birinin delilinin kuvvetli olduğunu beyân etmemişler, kabulü evlâ.oîan budur, dememişlerdir. Öyle olunca mezhebin üstadı olan.Ebû Hanîfe'nin re'yi muteber olarak kalır.

Ebû Hanîfe bir re'yde, Ebû Yusuf'la Muhammed başka bir re'yde olurlarsa, eğer fetvayı veren kimse mezhebde müctehid tabakasından ise, hangi tarafın kavlini tercih ettirmeğe îcâb eden bir-şey bulunursa onu alır. Şayet

mütehid değilse: .İçlerinde AbduU. lah b. Mübarek de bulunan bir kısım ulemâ îmâm-ı A'zam'ın kavlini tercih eder, diyorlar. Diğer bir kısım ulemâyâ göre ise fetvayı veren kimse dilediğinin kavlini seçip alır. Ulema birinci kavlin, daha sahih olduğunu söylerler. Kâdihân bu mes'eleyi gayet güzel açıklamıştır. Şöyle ki;

«Bir mes'ele bizim ashâb-ı mezhebimiz arasında ihtilaflı olduğu takdirde bakarız; Eğer Ebû Yûsuf'dan veya Muhammed'den bir rişî Ebû Hanîfe ile beraber ise o zaman Ebû Hanîfe'yle re'yi yâni Ebû Hanîfe'nin ve onun re'yi alınmış olur. Çünkü şartlar tam ve sa-vab olduğuna-deliller birleşmiştir. Eğer Ebû Yûsuf'la Muhammed bir kavil üzerinde Ebû Hanîfe ye muhalif olurlarsa bakarız: Eğer bu ihtilâf, zâhir-i adalete hükmetmek gibi zamanın ve'asrın değişmeşinden doğan bir ihtilâf ise", insanların hal ve sâni değiştiği göz-önünde tutularak Sahibeynin kavli alınır. Ziraat, muamelât gibi hussularda yine onların kavli seçilir^{350[2]}, çünkü muteahhîrîn bunun üzerinde icmâ' etmiştir. Bunlardan başkasında mütehid müfti muhayyerdir. Re'yinin yatıştığı ile amel eder. Abdullah b. Mübarek ise Ebû Hanîfe'nin kavli alınır diyor.»

Ulemânın ekserisine göre Ebû Hanîfe'nin kavli tercih olunur. Ancak mezhebde mütehid olan fakın, mucip sebeplerden dolayı başka bir kavi! tercih ederse bu hal müstesnadır. Onun için İbn-i Nüceyn şöyle diyor:

Gerek Sâhibevnin ve gerekse onlardan birinin kavli Ebû Hanîfe'nin kavline tercih olunmaz. Ancak bir mûcib sebep varsa o zaman tercih olunur ki, o da ya İmam-ı A'zam'ın delilinde zaaf bulunur, veyahut

^{350[2]} Kâdihan asır ihtilâfından ileri gelme ihtilâflarda Sahibeynin kavli ahır diyor. Halbuki ister Ebû Hanîfe'nin, ister Sahibeynin olsun bu asırda daha muvafık olan re'y alınır, demeli idi. Çünkü Ebû Hanîfe'nin reyi asra daha uygun olabilir. Onun görüşünce Sahibeynin re'yi daha muvafık demek oluyor. Ziraat ve muamelâtta Sahibeynin re'yni tercih ettiler, demekle, mütehid ihtiyar edemez demiş gibi oluyor. Halbuki müc-tehid müfti daima ihtiyar edebilir.

zaruret ve teamül icabı olur, müzâraa ve muamelâtta Ebû Yûsuf'la Muhammed'in ikisinin kavillerinin tercih olduğu gibi. Yahut da bu ihtilâfın sebebi zamanın ve asrın değişmesinden ileri gelmiş olabilir. Eğer Ebû Hanîfe Sahibeynin yaşadığı asırda olanları görseydi onların re'yini muvafık bulurdu. Zâhir-i adaletle hüküm vermemek bunun bir misâlidir.»

Bunların cümlesi, o mes'ele hakkında Ebû Hanîfe'den naklolunmuş bir re'y bulunduğundadır. Ebû Hanîfe'den rivayet olunmuş re'y yoksa mezhebde mütehid olan fakîha göre tercih edici bir delil de' bulunmazsa, o zaman Ebû Yûsuf'un kavliyle fetva verir. İmam Ebû Yusuf'dan da naklolunmuş bir re'y yoksa o zaman İmam Muhammed'in kavliyle, imam Züfer'in kavliyle, sonra Hasan b, Ziyad'ın kavliyle fetva verir.

Eğer mezheb ashabından birinden o mevzuda^ bir rivayet yoksa o zaman onlardan sonra gelen mezhebde mütehid olan tahric ashabının onların kavillerinden çıkardıkları re'y kabul olunur ve onların bu kavli mezhebin re'yi olur. Eğer tahric yapanlar da aralarında ihtilâfa düşerlerse Tahâvî ve onun tabakasında bulunan kibar fukahânın ekseriyetinin kavli alınır. Eğer tahric ashabının da mes'ele hakkında bir re'yi yoksa o zaman yapılacak iş hakkında

El-Hâvî sahibi şöyle diyor: «Müfti mes'eleyi tedebbür ile inceler, her yönden bakar, doğruyu bulmak için çalışır, mes'ele hakkında götürü konuşmaz, mevkiine ve şerefine yakışanı söyler. Allah'tan korksun, Allah onu gözetliyor. Zira bu büyük bir iştir. Câhil ve şakilerden başkası onda cür'et gösteremez.»

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, ne imamlardan, ne onların talebelerinde ve ne de tahric ashabından hakkında bir nas bulunmayan bir mes'ele karşısında kaldığı zaman, müfti olan zat, nas bulunmamasını bahane ederek fetva

vermekten kaçınamaz. Mes'eleyi teemmül ve tedebbür ile tedkikten geçirir, içtihad yapar, mezhebin usûl ve fîrûna uygun olarak onu halleder, bir hükme bağlar. Bu ise her zaman muharricler = tahric erbabı bulunmasını îcâbeder. Çünkü hâdiselerin sonu yoktur. Her hâdisenin ise bir hükmü olması lâzımdır. Bu ise her asırda en azından mezhebde müctehid muharricler bulunmasıyla kabil olur. Halbuki bu, mezhebde İctihad kapısının kapalı olmasına muhaliftir.

90- Delilin Kuvvetîne Bakarak Tercih Usulü

Bu sözlerimizde delile bakmaksızın tercih usûlünü beyân ettik. Delile bakarak tercihe gelince: Bunu tahric kudreti olan mezhebde müctehid yapar. Mütekaddîmin akvâlinde ihtiyar edilecek yerde bu usûl câridir. Ebû Hanîfe'nin re'yi mi, yoksa Sâhibeynin re'yi mi, veyahut da örfün iktizâ ettiği mi? Bu akvâl arasında bî ri seçilir. Delilin kuvvetine göre tercih : Mukarrer, mazbut, sabit kaide tere hangisinin daha yakın olduğunu şayet hüküm zaman ve asrın değişmesiyle değişen bir mevzuda ise o zaman fetvanın verildiği asrın ruhuna daha uygun olanı beyan etmek suretiyle yapılır. Mezhebde muharric olanlar, ihtilâf ânında mezhebde râcih olan sâbU re'ylerde karar kılmışlardır. Onları kitaplara yazıp tesbit etmişlerdir. Kendilerinden sonra gelenlere akvâl arasında tercih etmek kapısı kapanmıştır. Hattâ nas bulunmayan mese'lelerde ictihad yapamazlar. Halbuki mezhebin gelişmesi, her hangi bir asırda tahric yolunun kesilmemesi iktiza ederdi. Geçmiş muharriclerin yaptığı bu iş devam etmeli idi.

91- İstihsanla Kıyas Karşılaşınca Tstîhsan Tercîh Olunur

Yukarıda işaret ettiğimiz bir şeyi burada tekrar hatırlatmayı münasip buluyoruz. İmâm-i A'zam'dan istihsân naklolundu mukıyas bırakılır, alınmaz. Çünkü Serahsî'den naklettiğimiz veçhile, kıyastan vaz geçilmiştir. Ve haddizatında mâkul olan da budur. Lâkin mezhebde bâzan mezheb imamlarından iki imamın iki re'yi olur. Birisi kıyastır, diğeri istihsândır; Fukahânîm dediğine göre burada da istihsanla amel olunur. Çünkü müstahsen olan kavil râ-cih demektir. Yalnız bâzı mes'eleleri bundan müstesna tuttular ve onlarda kıyasın râcih olduğunu söylediler. Bâzıları bunları onbir mes'ele olarak saydı, bâzıları daha çok olduklarını söyler.^{351[3]} Bunlardan başka yerlerde istihsân kıyasa takdim olunur. Râcîh rey sayılır.

92- Tahrîc Yoluyla Mes'ele Halline Olan İhtîyaç

Hanefiyye mezhebinde tercih işte budur. Bundan önce tahri-ci de beyân etmiştik. Doğrusu mc/hobin gelinmesi ve terakkinin son merhalesine yükselmesi için tercih ve tahrîc babını açmak zaruridir. Fakat bunlar kapanmıştır. Müteahhırînc, geçmişlerin 'ercih ettiklerine tâbi olmaktan başka bir şey kalmadı. Hükmü haıckında mezhebde bir nas bulunmayan mes'eleler hakkında ietihad yapamazlar. Mezhebin akvâii tedvin olunmuş kitapları tertip edilmiştir. Her

^{351[3]} Neseî bunları Menâr hafiyesinde saymıştır; onlardan birkaçı şunlardır: Bir malın rehin olduğuna dair iki kimse beyyine getirseler, tarih de söylemeseler, kıyasa göre bu beyyineler sakıt olur, Ebû Hanife'nin reyi budur, fetva da bununladır. İstihsâna göre mal rehindir. Bir akar gasbolunsa tanzim lâzımdır. Kıyas budur, Ebû Yusuf bunu almıştır. İstlh-sana göre tazmin yoktur. Muhammed bunu. almıştır...

Hanefîyc onlara mutlak surette tâbi olmak düşer. Bu büyük mezhebe ihlâs ve samimiyet sâliklerinin geçmişlerin izinden yürümelerini icabeder. Çünkü baştan ne ile yararlı olduysa, sonu da onunla salâh bulur. Tahric kapısının iki kanadı da açılıp hakkında nas bulunmayanların hükmü verilmeli, nas bulunanlar da tenkih olunmalıdır. Doğruyu en iyi bilen Alîâhu Teâlâ'dır.

FASIL: 31.

HANEFİYYE MEZHEBİNİN İNTİŞARI

93- Mezhebin Küfe'de Kurulup Oradan Her Tarafa İntîşarı

Hanefiyye mezhebi Kûfe'de doğdu. Ebû Hanîfe'nin ders halkasında teessüs etti. Sonra mezhebin üstadının vefatı üzerine ulema onu Bağdad'da öğrenip Öğretmeğe devam ettiler. Bundan sonra mezheb îslâm diyarının birçok taraflarına yayıldı. Irak, Suriye, Mısır, Anadolu, Maverâünnehir Hanefiyye mezhebini kabul etti. Sonra bu hududları da aşarak Hind ve Çin Müslümanlarının yegâne mezhebi oldu. Bugüne kadar o uzak diyarlarda tele mezhep halinde kalmıştır. Hind ve Çin Müslümanları ibâdetlerinde ve aile nizamlarında Hanefiyye mezhebine uymaktadırlar.

94- Ebû Yusuf Başkadı Olunca, Mezhebin Nüfuz Kazanıp Kuvvetlenmesi

Ebû Hanîfe'nin birinci talebesi îmam Ebû Yusuf,

Harun Reşid'in Kadısı olunca, Hanefiyye mezhebi resmî bir mevki' kazandı ve bu onun intişarını daha da sür'atlendirdi. 170 senesinde Ebû Yusuf Bağdad'da Kadîkuzat = Başkadı olunca devletin her tarafında Hanefiyye mezhebi büyük nüfuz kazandı. Ebû Yusuf'un em--ri olmadıkça bir kadı tâyin olunmuyordu. Aksâ-yı Şark'tan, Şimalî Afrika'ya varıncaya kadar, îslâm diyarının hiç bir yerinde Ebû Yusuf'tan işaret ve emir almadıkça, hiç bir kadı o makama getiril-miyordu. Onun ise ietihad ve fetvada kendi yolunu beğenmiş almış olanları, kendi arkadaşlarını o makamlara getirmesi tabîî bir şeydi. Bu ise, hüküm istinbatmda Ebû Hanîfe'nin çığın demektî. Böylelikle Irak fukahâsmm re'yleri îslâm diyarının her tarafında umum arasında yayılmış oldu. Yalnız Endülüs bundan müstesnadır. Çünkü Endülüs'de aynı sebeple Mâlikî mezhebi yerleşmiştir, îbn-i Hazm şöyle diyor : «İki mezhep bidâyet-i emirde riyaset ve nüfuz sayesinde yayılmıştır. Şarkta Hanefî, Endülüs'te Mâlikî mezhepleri.»

Abbasîlerin idaresi altında bulunan her yerde Hanefiyye mezhebi diğer mezhebîlerden çok yayılmıştır. Abbasîlerin kuvvetli oldukları zaman, mezheb daha kuvvetlenmiş, onlar zaafa uğrayınca o da zayıflamıştır. Irak ve civarında Abbasîler kuvvetli İdi. Daha doğru bir tâbirle Şark'ta onların kuvvetinin karşısına duracak yoktu, idarî nüfuzları zayıflayınca dînî nüfuz onun yerini tutardı. Her iki halde de Hanefiyye mezhebi durumdan istifade ederdi. Bunun için Abbasîler bunu daima takviye ederlerdi. Bağdad ahalisi de Hanefiyye mezhebine tamâmiyle temayül ederler, mezhebe yardımda halifeleri takviye eylerlerdi. Şafîî mezhebi Bağdad'da intişara başlayınca Hanefiyye mezhebine asla galebe çalamadı. Hanefiyye mez-hebî

daima galip durumda kaldı. Ebû Hanid îsfirayinî bir defa Abbasî Halifelerinden Kadir Billâh'a nüfuz ederek Ahmed Bâzerî Şafî'ye Kadı tâyin ettirdi. Bütün Bağdad ayaklandı. İki tarafa ayrıldılar, aralarında fitne koptu ve bu hal yatışmadı. Halife eşrafi ve Kadıları davet edip, bir toplantı yapmak zorunda kaldı ve şöyle bir ferman okudu:

tsfirayinî suret-i haktan Emîl'ül-Mü'minîne nasihat eder görünerek ona hıyanette bulunmuştur. Onun kötü niyeti anlaşılmış olduğundan Emir'ül-Mü'minîn, Bâzerî'yi azletmiştir. Yine selefleri gibi Hanefiyye ulemâsını bu makamlara getirecek, onlardan lâzım gelen inayet ve himayesini esirgemiyecektir.» Böylece Hanefiyye yine eski şeref ve itibarını kazanmışlardır.

Selcukîler, Âli Büveyh gibi Şarktaki îslâm Devletleri de Abbasî Halifelerine uyarak Hanefiyye mezhebini takviye ediyorlardı. Çünkü onların dînî kültürleri bu mezhebe göre idi.

95- Ulemanın Mezhebi Neşîr Hususunda Gayretleri

Halifeler kadılarını Hanefiyye müctehidlerinden seçmeleri sebebiyle başlangıçta Hanefiyye mezhebinin nasıl nüfuz kazandığına böylece işaret etmiş oluyoruz. Fakat Hanefiyye mezhebi kuvvetini yalnız resmî makamlardan olan bir mezhep değildi. Hanefiyye uleması canlı bir ilim hareketi gösteriyordu. Mezhebi neşir için çalışıyorlardı. Diğer mezheb uleması ile aralarında münazaralar cereyan ederdi. Ebû Hanîfe'nün açtığı metin ve mâkul yolda yürüdüler. Mezhebi halka sevdirdiler. Kendi diyarlarındaki ulemaya göre kâh kuvvetli, kâh zayıf olan bu ilim hareketi sayesinde ki, Hanefiyye mezhebi, devletin ona yardımı azaldıktan sonra hep aynı kuvvette devam etti, ulemanın bu canlı

hareketi sayesinde bir çok, ülkelere yayıldı. Ulemânın canlı faaliyet göstermedikleri yerlerde mezheb kuvvetlenemedi. Garbdan başlayarak Şarka doğru mezhebin yerleştiği bâzı memleketleri zikrederim.

96 - Mezhebin Şimalî Afrika'da Yayılması

Şimalî Afrika'da Trablus, Tunus, Cezayir'de baştan Hanefiyye mezhebi o kadar çok yayılmış değildi. Oralarda Ehl-i Hadîs fuka-hâsının mezhebi üstün tutulurdu. Escd'ül-Fırât b. Sinan oraların kadılık makamına geçince, vaziyet değişti. Bu, Fırat, İmam Mâlik'in ve Ebû Hanîfe'nin ashabından ders okumuştı. Fakat Irak fukahâsına meyli daha fazla idi. Bu mezheb hoşuna gitmişti. Afrika kadılığını işgal edince Hanefiyye mezhebini neşre çalıştı. Ve mezheb orada sür'atle yayıldı. İbn-i Ferhûn diyor ki: «Hanefî Mezhebi Afrika'da 400 senesine kadar çok meydana çıktı, sür'atle gelişti. Ondan sonra durdu, bu mezheb eskiden Mağrib'e ve Endülüs'e de biraz girmişti.»

Makdisî, Ahsen'üt-Takâsîm'de: Sicilya halkı Hanefîdîier; diyor ve şunu naklediyor. Mağrib ahâlisinden bâzısına: Ebû Hanîfe'nin mezhebi size nasıl geldi? diye sormuş, onlar da şöyle demişler: Vehb b. Vehb^{352[1]} İmam Mâlik nezdinde fıkıh ve ilim tahsil ederek memlekete dönüp geldi. Esed b. Abdullah da onun bu ilmine gıpta etti. O da Mâlik'ten okumak üzere Medine'ye gitti. Mâlik hastalanmıştı, ondan ders alma imkânım bulamadı. Medine'de uzun müddet kaldı. Mâlik ona: — Sen git, Vehb'den ders al, ben ilmimi ona tevdi ettim, ne bilgim varsa ona verdim. Böyle

^{352[1]} Ahmet Timur Paşa burada diyor ki: Vehb b. Vehb'in İmam Ma-lik'den okuduğunu kimse söylememiştir. Ondan okuyan. Abdullah b. Vehb'-dir. O ise Mağrib'e gitmedi. Mısır'da idi. Esed b. Abdullah'ın doğrusu da, Ebû Abdullah olacak, Ebû Abdullah Esed b. Fırat şeklinde tashih olunur.

buralara gelmeğe, seyahata katlanmağa bile lüzum yok dedi. Bu sözler Esed'in gücüne gitti. Mâlik gibi başka bir âlim bulunmaz mı? diye sordu. Ona-«Kufe'de Muhammed b. Hasan nâmında bir genç var, Ebû Hanîfe'nin talebesindendir» dediler.

Esed Kûfe'ye gitti. İmam Muhammed'den ders almağa başladı. Muhammed onda keskin bir zekâ doymak bilmeyen bir ilim merakı gördüğünden, başka hiç bir kimseye göstermediği itina ve dikkati ona gösterdi. İlimde kemâl derecesine erdiğini, alacağını aldığını gördükten sonra ona müsâade etti, Esed Mâğribe döndü. Mağribe geldiğinde ders okutmağa başladı. Etrafım gençler sardı. Gördükleri ilmî incelemeler onları hayran bırakıyor, duydukları mes'eleleri pek beğeniyorlardı. Esed öyle mes'eleler öğrenmişti ki, bunları Vehb b. Vehb'in kulağı duymuş değildi. Esed'in şöhreti duyuldu, nice talebeler yetiştirdi. Böylece Ebû Hanîfe'nin (Allah ona rahmet etsin) mezhebi Mağrib'de yayılmış oldu.

Makdisî diyor ki: Bu mezheb Endülüs'de neden yayılmadı, diye sordum.

Dediler ki: — Endülüs'de de buradakinden az değildi. Fakat günün birinde sultanın huzurunda iki taraf münazara yaptılar. Sultan münakaşanın uzadığını görünce sordu: .

— Ebû Hanîfe nerelidir?

— Kûfe'iidir, dediler.

— Peki, Mâlik nerelidir?

— Medine'iidir, dediler.

Bunun üzerine sultan:

— Hicret yurdu olan Medine'nin imamı bize kâfidir, dedi. Ebû Hanîfe taraftarlarını dışarı çıkardı:

— «İşlerimde iki mezheb olmasını sevmem, dedi»

Bu haber gösteriyor ki, Hanefî mezhebinin Mağrib'de

neşreden Esed b. Fırat'tır. Bu mezheb Endülüs'de de intişar etmiştir. Fakat Endülüs'de uzun zaman durmamıştır. 400 senesinden sonra Mağ-rib de sönmeğe yüz tutmuş, nihayet orada da nâmı nişanı kalmamıştır.

Hanefiyye mezhebinin Mısır'da yayılmasına gelince; Mehdî zamanında İsmail b. Elyesâ' Kûfî, Mısır kadısı olunca mezheb Mısır'da tanınmağa başlamıştır. O da Ebû Hanîfe gibi vakfın lüzumuna kail değildi. Bu ise Mısır fukahâsının hoşuna gitmedi. Onun için Mısır'ın fakihî Leys b. Sa'd kadıya giderek:

— Sana rnuhâsım olarak geldim, dedi.

— Ne hususta, deyince :

— Müslümanların vakıflarını hükümsüz bırakman hususunda, diye söze başladı ve devamla : Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Zübeyr ve onlardan sonra gelenler hep vakıf yapmışlardır, dedi, Sonra bu mes'eleyi Halife Mehdî'ye yazarak kadıdan şikâyet etti. Bizim gözümüzün önünde ResûluHah'ın Sünnetine tuzak kuran bir adamı bize kadı yaptın... dedi. Mehdî de kadıyı azletti.

Abbasîlerin saltanatı kuvvetlen dikçe Mısır'da Hanefî Mezhebi de kuvvetli idi. Fakat her ne hal ise Şark ülkelerinde olduğu gibi Mısır'da halk kitlesi arasında o kadar yayılmadı. Mısır'da halk arasında Şafiî Mezhebi devam etti. Çünkü Şafiî Mısır'da idi. Diğer taraftan imam Mâlik'in İbn-i Vehb, İbn-i Hakem gibi talebeleri Mısır'da olduğundan Mâlikî mezhebi de hayli yayıldı. Onun için

Mısır'da Hanefî kadısının yanında Şafiî ve Mâlikî mezhepleri kadıları da bulunurdu. Kadılık bu üç mezheb arasında müşterek idi.

Fâtimîler Mısır'ı işgal edinceye kadar hal böyle devam etti. Fâtimîler Mısır'ı alınca Şia'nın İsmâiliyye

mezhebini resmî mezheb ilân ettiler. Kadılar onlardan olurdu. Fakat bu, diğer dört mezhebe son veremedi. Halk ibâdetlerinde kendi mezheblerine göre hareket ederlerdi. Devlet buna ekseriya göz yumardı, hattâ onlar çok defalar camilerde cemaatle teravîh namazı kılmağa müsaade ederlerdi. Diğer mezheb sâliklerine düşman gözüyle bakmazlardı Yalnız Hanefî mezhebini kabul edenlere müsamaha göstermezler, Hanefîlere meydan vermezlerdi. Diğer mezheb erbabına karşı böyle bir şiddet göstermediler. Hattâ bâzı devirlerde Mâlikî ve Şafî mezhebinden kadıları tâyin ettiler. Dört kadı bulunurdu: Biri îs-mâilî, diğeri îmâmî olmak üzere iki Şîa kadısı ile, biri Şafî diğeri Mâlîkî olmak üzere diğeri iki kadı tâyin olunurdu.

Fâtîmîlerin Hanefî mezhebine düşmanlığının sebebine gelince: O Abbasi devletinin mezhebi İdi. Onun için dört mezhebden ona düşmanlık yaptılar. Mısır'da kuvvetini devletten alıyordu. Halbuki Fâtîmîlerîe Abbasîler arasında düşmanlık vardı, siyasî sebeple bu mezhebe de karşı geldiler.

Mısır'da, Eyyûhî Devleti kurutunca Şafî ve Mâlikî mezhepleri yine eski nüfuzlarını kazandılar. Bu iki mezheb ulemasına tedrisat için medreseler yaptılar. Çünkü Salâhaddin Eyyûbî kendisi Şafî idi. Halk ise, daha çok Mâlikî mezhebinde idi. Onun için bu iki mezhebe de Önem verdiler. Fakat Suriye'de Nureddin Şehid mevkîe geçince iş değışti. Nureddin Hanefî idi. Onun Ebû Hanîfe'nin nâkibma dair bir kitabı bile vardır. Hanefî Mezhebi Suriye'de yayıldı, Suriye'den de Mısır'a yayıldı. Hem bu defa halk kitlesinin arasına girdi. Abbasîler devrinde olduğı gibi yalnız Hükümette, resmî makaralarda kalmadı.

Halktan Hanefî mezhebini kabul edenler çoğalınca, Salâhaddin de Abbasîlerle olan münasebetlerini

sağlamlaştırmak istediğinden Kahire'de Hanefîler için Suyûfiyye medresesini inşâ etti. Bundan sonra Hanefî mezhebi kuvvetlenmeğe ve halk arasında yayılmağa başladı.

Necmeddin Eyüp Sâlihiye Medresesini kurunca dört mezhebe göre dersler tertip etti. Kölemen Devleti zamanında bu nevi medreseler çoğaldı. Her iki devlet zamanında kadılık dört mezhebe aitti, içlerinden birisi Hanefî idi.

Mısır Osmanlı Türkleri idaresine geçtikten sonra Kadılık Hanefî Mezhebi üzere oldu. İlim tahsil edenler Hanefî fıkhi öğrenmeğe rağbet ettiler, Böylelikle nüfuzu arttı. Abbasîler zamanında olduğu gibi yine Hükümetin resmî mezhebi oldu. Fetvalar ve hükümler ona göre verilmeğe başladı.

97- Mezhebin Suriye'de Yayılması

Suriye ve civarına gelince orada da Hanefî mezhebinin yerleştiğini görüyoruz. Mısır'a ve Suriye'ye hükmeden hükümdarlar, Hanefî Mezhebini Mısır'da olduğu gibi Suriye'de de gözden düşürmek istediler, fakat Mısır'da olduğu gibi bir netice alamadılar. Çünkü mezhep halk kitlesi arasında yayılmıştı. Yalnız Hükümet makamlarına münhasır değildi.

98- Irak, Türkîye, Horasan, Türkistan, Mâverâünnehir Ve Diğer Ülkelerde İntişarı^{353[2]}

Şark ülkeleri, Irak, Horasan, Sicîstan, Türkistan, Mâverâünne-hir, (Kafkas, Anadolu, Balkanlar) ve sair İslâm ülkelerinde Müslümanların ekserisi Hanefî mezhebindedirler. Şâfiîler daha azdır. Şâfiîler bâzı yerlerde galip gelmek istemişlerdir. Camilerde, Ümerâ meclislerinde, umumî toplantılarda İki mezhep arasında münazaralar yapılmıştır. Fıkıh ve münazara edebiyatı bu mübahaseler-den çok istifade etmiş, bu ilim hareketi bir canlılık ruhu yaratmıştır. Yalnız arada taassup ruhu da uyanmış, ilmî dirayeti olmayan, söz söylemesini bilmiyen âcizler birbirlerine dil uzatmışlardır. Ondan sonra da bu mezhep taassubu fıkıhın duraklamasına ve hattâ donup kalmasına sebep olmuştur.

Kafkas, Azerbeycan, Tebriz, Türkistan, Afganistan, Türkiye, Balkanlar'da Hanefî mezhebi yayılmıştır. Hattâ bidayette İran'da Hanefî mezhebi sâlikleri çoktu. Sonra Şia mezhebi galebe çaldı.

Hindistan'da yegâne mezheb Hanefî mezhebidir,

^{353[2]} Dört Mezhebden en çok münteşir olan Hanefî Mezhebidir. Irak'dan başlayarak İslâm ülkelerinin dört bir tarafına ayrılmıştır. Irak, Suriyef Rumeli, Balkanlar, Kırım, Kafkasya - Türkistan - Turan - Efganistan -Horasan, Çin .Kirman, Bülücistan, Sind - Hind - Yemen, Habeş, Mısır, Trablus, Garb, Tunus, Cenubî Afrika gibi tslâm diyarındaki Müslümanların ekserisi Hanefîdirlr. (600) milyonu bulan Müslümanların takriben 3/5 ü Hanefîdir.

Tunus'ta Kral ailesi Hanefîdir .Osmanlı Devletinde resmî mezheb Hanefî idi. Onun için Mecelleye yalnız Hanefiyye ahkâmı alınmıştır. Şafîî mezhebi: Hicaz, Yemen, Mısır'da ve kısmen de Hin,d, Horasan ve Turan'da yayılmıştı . Endonezya da şâfiîdir. Mâlîki mezhebi: Magrib ülkelerinde ve kısmen Hicaz'da intişar etmiştir. Hanbeli mezhebi, Hicaz'da ve kısmen Irak'da münteşirdir.

Hanefiyye mezhebinin İntişarını daha ziyade siyâsî sebeplerle İzah pek muvafık olmasa gerek. Bu mezhep akıl ve mantık kuvvetiyle çok iyi gelişmiş, her şeye ışık tutmuştur. Usul-ü fıkıh ulemasının çoğu Hanefîdirlr. Bunlar meseleleri gayet cazip bir tarzda işlemişler, karşılarındakilere: Mânalar size râm oldu, mazmunlar size verildi, dedirtmişlerdir. Bu sebepledir ki, bir çokları bu mezhebin hayrat» ve meclûbu omuşlardır. Şûra esasına dayanan bu mezhep aklın ve mantığın işiğiyle kendine yol açmıştır.

(Mütercim)

diyebiliriz. Şâfiîler gayet azdır, sayıları bir milyonu aşmaz. Kalan hepsi Hanefî'dir. Sayısı kırk milyonu aşan Çin Müslümanlarının da ekserisi Hanefîdir. İşte böylece Hanefî mezhebi Şarkta ve Garbda yayılmıştır. O mezhebi alanlar, ona girenler çoktur. Eğer tahrîc kapısı açılrsa ulemâ onun kavaidinden bu muhitlerin hepsine yarayışlı hükümler çıkarabilirler. Allahu Teâlâ en iyi bilendir.

SON

Uzunca boylu, mükemmel, halûk bir insan; Vakar u heybeti üstünde, vechi ptir-lemean; Serinde bir de beyaz, mürtefice bir serpuş, Sarıkla üstü muhallâ; bu merdüm-i pürhûş Libası hayli müzeyyen, latif, sade, güzel;. Bir ibtisam-ı meîâhatla kendisi ecmeî. Yürürken öyle mehîbâne bîr metanetle, Kulûbe vezbeder ilkâ eder muhabbetle. Nîgâh-ı dikkatli bir dûrbin-i hikmettir. Nida-yı re'feti her gûşe mahz-ı nimettir. Diyanet ehline bir müktedâ-yi efhamdır, Sufûf-ı müctehidîne îmam-ı A'zam'dır.

Sekseninci senesi Hicret-i hayrul-beşerin
Hüzne gark olduğu bir demdi bütün bahr u berin.
Pay - cndaz-i şuhud oldu o Nu'man-ı güzün,
Rah-i hakta yeniden parladı bîr meş'al-i din.
Ceddinin ismi de Numan, pederiyse Sabit,
Aslı sabit bu dirahtın, semerâtı nâbit.
Küfe gehvâre-i zib oldu îmam-ı dine.
Nice allâmelere açtı o kıta, sine.
Şimdiki hal-i esefnâkine aldanma!
Kübera var idi evvel, anı تنها sanma!
Bunca Ashabı taşırdı orası zahrmda.

Sonra Haccacm ezilmişti yed-i kahrında.
Maaheza bu kadar Tâbi-i âli-meşreb,
Orda talim-i hakâyık ile meşgul idi hep,
Sadr-ı evvelki Ashabe Resul-i zişan
Bahş u neşr eyler idi nûr-i yakîn ü iman.
Kütüb ü meseieye, yok idi asla hacet.
Çünkü kâfi idi Peygamber-i sahib-i hüccet.
İrtihal-i Nebevî vak'a-i âteşnâki
Fart-ı tesir ile titretti semayı, haki.
Yerlere indi o gün gulgule-i lâhûlî,
Göklere çıktı bütün velvele-i nasûlî.
Badehu Hazret-î Şeyheyn-a keramet tedbir
Ettiler adi ile dünyayı serapa tenvir.
Menba-ı ilm ü haya hazret-i îbni Affan
Eyledi himmet-i Ashab ile cem-i Kur'an Dine dair ne
kadar var İse ahkâm-ı mübîn Her birin merci-i
malısusı ederdi1 tebyin. Arsa-i şer'u besalette Cenab-ı
Hayder, Etti ifa-yı vazife hatem-i Peygamber.
Bade bu'din düşerek tefrika ehl-i dine. Tuttular her biri
bir meslek-i gayz u kine. İhtilâfat-ı mezahib çıkıverdi
derhal, Fırkalar hep birbirine mütebayin âmâl. Bunu
evvelce haber verdi Nebiy'us-Sakaleyn, Çıktı bir
mucize-i mefhar-ı ehl-i kevnecyn. Ehl-i Hak toplanarak
hayli tefekkür etti, Vak'ayı dikkat u himmetle tezekkür
etti. İşbu hengâme yetişmişti îmam-ı A'zam, Fasl-ı
dâvaya kıyam etti hümam-i akdem. iltica eyledi
Allah'a, tevessül etti, Zal-ı pâk-i ehadiyyet bunu tâyin
etmiş, İlm ile, fazl ile, takva ile tezyin etmiş, Ümmete
oldu mededkâr u zahîr-i şer'î Koymadı toplamadık ilm-
i usul u fer'î. Kûfe'de bunca Sahabilere hizmet etti.
Hizmetiyle mütenasib bize himmet Oti. Kendine oldu
muallim Enes îbn-i Mâlik, Meslek-i pâk-i Nebi'ye bunu
kıldı sâlik. Nevevî, tbn-i Hacer böyle diyorlar bi-şek.
Hasılı pâk, mükemmel ve sahih'ül meslek. İşbu

kuvvetler ile bed' ederek tahkika, Fırka-i tehlike aldı yed-i tazyika. Buldu varsa ne kadar mesele-i şer'iyye, Kayd edip bunları ashye, gerek fer'iyye., Etti Kur'ân ile Sünnetten o dem istimdad, Haalik-ı muktediri eyledi her dem imdâd. Bu cihetlerle tekaddüm, o îmama âid; Hele tebşîr-i Nebî, şanına âli şâhid. Tabîne nice fetvaları vardır, mektûb, Ehlinin nâzıra-pîrası, müberhen, mergûb. Mezhebin a'delidir mezheb-i âlisi bugün, Mesleğin ekmelidir meslek-i âlisi bütün. Söndüren nâire-İ ehl-i dalâli ancak
Hazretin şem'a-i irfan u kemali elhak. Tabiînin büyüğü, müctehidînin büyüğü, Fırka-i nâciyenin, hem de bu dinin büyüğü.

Mehmet Arif

Beyan'ül Hak, Sayı 6, 1324 - İstanbul